

T.C.

TOKAT GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRK SİYASAL HAYATINDA DEMOKRATİK PARTİ (1970-1980)

Hazırlayan

Murat KARATAŞ

Tarih Anabilim Dalı

Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı

Doktora Tezi

Danışman

Prof. Dr. Mustafa ÇOLAK

TOKAT - 2018

ÖN SÖZ

Türk demokrasi tarihi açısından 27 Mayıs 1960 bir kırılma noktası olma özelliği taşır. Zira 1946 başında, ülkede tek parti ve tek adam yönetimine karşı olma iddiasıyla yola çıkan ayrıca ülkeyi 1950-1960 yılları arasında tek başına yöneten Demokrat Parti (DP) müdahale sonrasında kapatılmıştı. DP'nin Türk siyasi hayatındaki en önemli özelliği merkez-çevre denkleminde merkezin sözcüsü durumunda olan Cumhuriyet Halk Partisi'ne (CHP) karşı geniş halk kitlelerinin/çevrenin sözcülüğünü yapmasıdır. 27 Mayıs Türk demokrasi tarihinde uzun yıllar etkisini sürdürecektir askeri vesayet dönemini başlatmıştır. Adalet Partisi (AP) 1961 yılı başında kapatılan DP'nin mirasına sahip çıkma iddiasıyla kurulmuş ve 1965-1971 yılları arasında ülkeyi tek başına yönetmiştir. Ancak güçlü halk desteğine rağmen AP lideri Demirel'in 27 Mayıs'ın doğurduğu sorunları çözme noktasında irade göstermemesi/gösterememesi parti içerisindeki muhalefetin AP'den kopmasını doğurmuştur.

Bu çalışma, 18 Aralık 1970 tarihinde DP'nin mirasına sahip çıkma bu anlamda siyasi yelpazede AP'nin yerini alarak Merkez Sağ'ın temsilciliğini yapma iddiasıyla kurulan Demokratik Parti tecrübesinin Türk demokrasisinde olumlu ya da olumsuz etkilerini ortaya koymak amacıyla yapılmıştır.

Türk demokrasi tarihi yazınında oldukça sorunlu bir yere sahip olan 27 Mayıs 1960 sonrası Merkez Sağ'ın temsiline ilişkin bu çalışmada, Demokratik Parti tecrübesini ortaya koyanların konuya ilişkin görüşleri objektif bir biçimde, sebep-sonuç ilişkisi bağlamında değerlendirilmeye çalışılmıştır. Eksikliklerin ileriki yıllarda yeni çıkacak bilgi ve belgelerle başka araştırmacılar tarafından doldurulacağına inanıyorum. Bu çalışmanın yapılması sırasında birçok kişi ve kurumun desteğini aldığımı ifade etmem gerek. Konuyu seçmemde ve belli bir süre danışmanlığımı yapan Prof. Dr. Selçuk DUMAN'a onun üniversiteden ayrılmasından sonra danışmanlığımı üstlenen Prof. Dr. Mustafa ÇOLAK'a, tezin son halini bulmasında büyük pay sahibi olan Hasan KORKMAZCAN, Sami ARSLAN, Rasim CİNİSLİ ve Vehbi GÜL Beylere ayrıca Milli Kütüphane ve Beyazıt Devlet Kütüphanesi çalışanlarına gösterdikleri ilgi için teşekkür ederim.

Çalışmanın yazım ve imla hatalarını titizlikle inceleyen sevgili dostlarım Ahmet KORKUT ve Serkan GÜLABİ Beyleri burada anmam gerek. Çalışmanın her aşamasın-

da benden sabrını ve sevgisini esirgemeyen bana bu süreçte iki dünya tatlısı kız evlat veren sevgili eşim Huriye KARATAŞ'a minnettarım.

Murat KARATAŞ - TOKAT/ Eylül 2018

ÖZET

Bu çalışmada, Türk siyasal hayatında 1970-1980 yılları arasında faaliyet gösteren Demokratik Parti (DP) konu edilmiştir. Dört bölümden oluşan çalışmanın giriş kısmında 27 Mayıs 1960'dan Demokratik Parti'nin kuruluşuna kadar geçen süreçte Türkiye'deki siyasi, sosyal ve ekonomik hayat incelenirken, birinci bölümde Demokratik Parti'nin kuruluşu, kurucuları, tüzüğü, programı ayrıca siyasi, sosyal ve ekonomik görüşleri ele alınmıştır. İkinci bölümde 12 Mart Muhtırası ve Hükümetlerinin Demokratik Parti'nin siyasal hayatına etkisi ele alınıp ayrıca 14 Ekim 1973 seçimleri sonrası ortaya çıkan hükümet buhranlarında Demokratik Parti'nin tutumu incelenirken, üçüncü bölümde Demokratik Parti'nin kongreleri ve girdiği seçimler, dördüncü bölümde de Demokratik Parti'nin 1973-1977 dönemi milletvekilleri ve meclis faaliyetleri üzerinde durulmuştur.

18 Aralık 1970 tarihinde, aralarında Adalet Partisi (AP)'den ihraç edilen 26 milletvekilinin de olduğu 69 kişi tarafından kurulan Demokratik Parti'nin tarihsel arka planı giriş bölümünde ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu anlamda Demokratik Parti'yi ortaya çıkaran gelişmelerin iki kaynaktan beslendiği görülmüştür. Bunlardan birincisi 27 Mayıs 1960'ın doğurduğu sorunlar olurken ikincisi ise AP lideri Demirel'in 1969 seçimleri öncesi ve sonrasında AP'yi kendi partisi haline getirme yolunda uyguladığı politikalaradır.

Demokrat Parti (DP)'nin mirasına sahip çıkma bu anlamda siyasi yelpazede Adalet Partisi (AP)'nin yerini alarak Merkez Sağ'ın temsilciliğini yapma iddiasını taşıyan Demokratik Parti'nin kuruluşu, tüzüğü, programı, siyasi, sosyal ve ekonomik görüşleri birinci bölümde değerlendirilmiştir. Bu çerçevede Merkez Sağ'ı temsil etme iddiası taşıyan Demokratik Parti'nin tüzüğü ve programından hareketle içinden çıktığı AP'nin basit bir kopyası olduğu sonucuna varılmıştır.

12 Mart Muhtırası ve Hükümetleri'nin Demokratik Parti'nin siyasal hayatına etkisi ayrıca 14 Ekim 1973 seçimleri sonrası ortaya çıkan hükümet buhranlarında Demokratik Parti'nin tutumu çalışmanın ikinci bölümünde ele alınmıştır. Bu çerçevede Demokratik Parti'nin kuruluşundan yaklaşık 3 ay sonra meydana gelen 12 Mart Muhtırası partinin fiziksel gelişimini durdurmuştur. 12 Mart Hükümetlerinin Demokratik Parti'ye siyasal hayatta yok gibi davranması, 1973 seçimleri sonrası ortaya çıkan hükümet

buhranlarında Demokratik Parti'nin Demirel karşıtı bir söylem geliştirmekten kurtulmaması, Ferruh Bozbeyli'nin sergilediği zayıf liderlik tarzı sağ seçmen nezdinde AP'ye karşı Demokratik Parti'yi seçenek olmaktan çıkarmıştır.

Demokratik Parti'nin on yıllık siyasal hayatında gerçekleştirdiği dört büyük kongresi ve bu kongrelerde işlenen temalar ile katıldığı genel ve mahalli seçimlerdeki seçim sonuçları üçüncü bölümde değerlendirilmiştir. Dördüncü ve son bölümde ise 14 Ekim 1973 seçimlerinde Demokratik Parti listesinden meclise giren 45 milletvekili ve onların meclis faaliyetleri ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: 27 Mayıs, Adalet Partisi, Süleyman Demirel, 12 Mart, Demokratik Parti, Ferruh Bozbeyli, Demokratik Sağ.

ABSTRACT

This dissertation aims to introduce Democratic Party (DP) which was an active political party between 1970 and 1980. The dissertation includes four main sections and the introduction: the introduction section gives background information on political, social and economic life in Turkey after 27 May 1960 until Democratic Party was founded. The first section presents founders of Democratic Party and the process of how the party was founded, its regulations, its program as well as the parties' ideas on politics, society and economy. The second section deals with the influence of 12 March Memorandum and its governments on political ideas of Democratic Party. In addition, this section analyzes the attitude of Democratic Party during the crisis which appeared after 14 September 1973 election period. The third section is about Democratic Party Congresses and elections that the party run in. The last section is related to parliaments members of Democratic Party between 1973 and 1977 and its parliament activities.

Democratic Party Was founded in 18 December 1970 by 69 people 26 of whom were expelled from Justice Party (JP) and the party's historical background was aforementioned in the introduction section. Actually, there are two main sources which helped Democratic Party appear in history: the problems caused by 27 May 1960 when the government was overthrown by the army and Süleyman Demirel's (the head of the Justice Party) policy on how to make Justice Party associated with his name before and after 1969 election period.

Democratic Party's process of being founded, its regulations, its program as well as the parties' ideas on politics, society and economy are discussed in section one by claiming that Democratic Party tried to follow up with the principles of Democrat Party and tried to replace Justice Party in terms of political domains. Democratic Party with a claim that it supports liberal political views turned out to be just the copy cat of Justice Party from which Democratic Party took its root.

12 March Memorandum and its governments' impact on political ideas of Democratic Party, the attitude of Democratic Party during the crisis which appeared after 14 September 1973 election period are dealt with in section two. As a result, 12 March Memorandum which broke out just after three months after Democratic Party was founded prevented the party's physical development. In addition, 12 March Memorandum Governments ignored the presence of Democratic Party (DP) in political life.

Moreover, the attitude of Democratic Party towards Demirel was anti-Demirel discourse emphasis during the crisis which appeared after 14 September 1973 election period. Lastly, attitudes of Ferruh Bozbeyli as a weak leader made the voters of Democratic Party feel less popular about Democratic Party. Instead, voters favored Justice Party.

Democratic Party Congresses has had four main congresses. The topics of these congresses and the results of local and national elections that the Democratic Party run in were given in section three. The fourth and the last section dealt with fourthy five parliaments members of Democratic Party who managed to take role in the parliament and their its parliament activities after Septembers 1973 election.

Keywords : 27 May, Justice Party, Süleyman Demirel, 12 March, Democratic Party, Ferruh Bozbeyli, Democratic Right.

İÇİNDEKİLER

	ETİK SÖZLEŞMESİ	i
	ÖN SÖZ	ii
	ÖZET	iv
	ABSTRACT	vi
	İÇİNDEKİLER	viii
	TABLO LİSTESİ	x
	KISALTMALAR	xi
A.	LİTERATÜRE VE YÖNTEME İLİŞKİN	xiii
A.1.	Amaç	xiii
A.2.	Kapsam	xiii
A.3.	Yöntem	xiii
A.4.	Literatür	xiv
	GİRİŞ	1
	27 MAYIS 1960'TAN DEMOKRATİK PARTİ'NİN KURULUŞUNA KADAR TÜRKİYE'DE SİYASAL HAYAT	1
1.	27 Mayıs 1960 ve Doğurduğu Sorunlar	1
2.	AP'de Liderlik Sorunu ve 1965 Seçimleri	5
3.	1965 Seçimleri Sonrası Solda ve Sağda Çeşitlenme	8
4.	1969 Seçimleri ve AP'den Kopuş	16
	I. BÖLÜM	24
	DEMOKRATİK PARTİ'NİN KURULUŞU	24
1.	KURULUŞU VE KURUCULARI	24
2.	TÜZÜĞÜ	38
3.	PROGRAMI	43
4.	DEMOKRATİK PARTİ'NİN SİYASİ GÖRÜŞ VE DÜŞÜNCELERİ	48
4.1.	Demokratik Sağ	48
4.2.	Milliyetçilik	50
4.3.	Laiklik	54
4.4.	Demokrasi	56
4.5.	Hukuk Devleti	58
4.6.	Milli İradenin Üstünlüğü	60
5.	DEMOKRATİK PARTİ'NİN SOSYO-EKONOMİK GÖRÜŞLERİ	62
5.1.	Ekonomi	62
5.2.	Çalışma Hayatı ve Çalışanlar	65
5.3.	Eğitim-Öğretim ve Gençlik	66
5.4.	Dış Politika	68
5.5.	Tarım ve Köy	69
5.6.	Ticaret ve Sanayi	71
	II. BÖLÜM	73
	SİYASAL HAYATTA DEMOKRATİK PARTİ	73
1.	12 MART 1971 ASKERİ MUHTIRASI VE DEMOKRATİK PARTİ	73
2.	12 MART HÜKÜMETLERİ VE DEMOKRATİK PARTİ	77
2.1.	I. Erim Hükümeti ve Demokratik Parti	77
2.2.	II. Erim Hükümeti ve Demokratik Parti	84
2.3.	Ürgüplü Hükümeti ve Demokratik Parti	89

2.4.	Melen Hükümeti ve Demokratik Parti	92
2.5.	Talu Hükümeti ve Demokratik Parti	97
3.	YÜKSEL MENDERES'İN VEFATI VE DEMOKRATİK PARTİ	102
4.	DEMOKRATİK PARTİ'NİN ANAYASA DEĞİŞİKLİĞİNE BAKIŞI	105
5.	DEMOKRATİK PARTİ'NİN SIKIYÖNETİM KONUSUNA BAKIŞI	110
6.	FERRUH BOZBEYLİ'NİN CUMHURBAŞKANLIĞI ADAYLIĞI	115
7.	DEMOKRATİK PARTİ'NİN (3. DÖNEM) TBMM FAALİYETLERİ	123
8.	BİRİNCİ HÜKÜMET BUHRANI VE DEMOKRATİK PARTİ	135
9.	CHP-MSP KOALİSYON HÜKÜMETİ VE DEMOKRATİK PARTİ	139
9.1.	GENEL AF VE DEMOKRATİK PARTİ	146
9.2.	KIBRIS SORUNU VE DEMOKRATİK PARTİ	149
10.	İKİNCİ HÜKÜMET BUHRANI VE DEMOKRATİK PARTİ	155
11.	MİLLİYETÇİ CEPHE HÜKÜMETİ VE DEMOKRATİK PARTİ	162
	III. BÖLÜM	172
	DEMOKRATİK PARTİ'NİN KONGRELERİ VE GİRDİĞİ SE- ÇİMLER	172
1.	DEMOKRATİK PARTİ KONGRELERİ VE İŞLENEN TEMALAR	172
1.1.	Demokratik Parti'nin Birinci Büyük Kongresi (16-17 ARALIK 1972)	172
1.2.	Demokratik Parti'nin İkinci Büyük Kongresi (1-2 ŞUBAT 1975)	182
1.3.	Demokratik Parti'nin Üçüncü Büyük Kongresi (17 NİSAN 1977)	191
1.4.	Demokratik Parti'nin Dördüncü Büyük Kongresi (4 MAYIS 1980)	196
2.	DEMOKRATİK PARTİ'NİN GİRDİĞİ SEÇİMLER VE SONUÇLARI	200
2.1.	14 EKİM 1973 GENEL SEÇİMLERİ VE DEMOKRATİK PARTİ	200
2.1.1.	Seçim Beyannamesi	200
2.1.2.	Seçim Kampanyası	206
2.1.3.	Seçim Sonuçlarının Değerlendirmesi	213
2.2.	9 ARALIK 1973 BELEDİYE SEÇİMLERİ VE DEMOKRATİK PARTİ	221
2.3.	12 EKİM 1975 ARA SEÇİMLERİ VE DEMOKRATİK PARTİ	224
2.3.1.	Seçim Kampanyası	224
2.3.2.	Seçim Sonuçlarının Değerlendirmesi	231
2.4.	5 HAZİRAN 1977 ERKEN GENEL SEÇİMLERİ VE DEMOKRATİK PARTİ	234
2.4.1.	Seçim Beyannamesi	234
2.4.2.	Seçim Kampanyası	239
2.4.3.	Seçim Sonuçlarının Değerlendirmesi	247
2.5.	11 ARALIK 1977 BELEDİYE SEÇİMLERİ VE DEMOKRATİK PARTİ	254
	IV. BÖLÜM	258
	4. DÖNEM MİLLETVEKİLLERİ VE TBMM FAALİYETLERİ	258
1.	DEMOKRATİK PARTİ'NİN (4. DÖNEM) MİLLETVEKİLLERİ	258
2.	DEMOKRATİK PARTİ'NİN (4. DÖNEM) TBMM FAALİYETLERİ	307
	SONUÇ	318
	KAYNAKLAR	324
	ÖZ GEÇMİŞ	338
	EKLER	339

TABLO LİSTESİ

Tablo 1	AP'den İhraç Edilen 26'lar ve Seçim Çevreleri	25
Tablo 2	DP'nin Kurucuları	34
Tablo 3	DP'nin ilk Grubunu Oluşturanlar	39
Tablo 4	Cumhurbaşkanlığı Seçiminin İlk Dört Turu Sonuçları	117
Tablo 5	Cumhurbaşkanlığı Seçiminin 5 ve 6. Turu Sonuçları	118
Tablo 6	DP Birinci Büyük Kongresinde Genel İdare Kuruluna Seçilenler	121
Tablo 7	DP Üçüncü Büyük Kongresinde Parti Divanına Seçilenler	173
Tablo 8	14 Ekim 1973 Genel Seçimleri Sonuçları ve Milletvekili Dağılımı	185
Tablo 9	14 Ekim 1973 Cumhuriyet Senatosu Seçim Sonuçları ve Senatör Dağılımı	202
Tablo 10	9 Aralık 1973 Belediye Seçimleri Sonuçları	203
Tablo 11	12 Ekim 1975 Milletvekili Ara Seçimleri Sonuçları ve Milletvekili Dağılımı	209
Tablo 12	12 Ekim 1975 Cumhuriyet Senatosu Yenileme Sonuçları (1/3) ve Senatör Dağılımı	218
Tablo 13	5 Haziran 1977 Erken Genel Seçimleri Sonuçları ve Milletvekili Dağılımı	219
Tablo 14	5 Haziran 1977 Cumhuriyet Senatosu Seçim Sonuçları ve Senatör Dağılımı	233
Tablo 15	11 Aralık 1977 Belediye Seçimleri Sonuçları	234
Tablo 16	14 Ekim 1973 Seçimlerinde DP'den Milletvekili Seçilenlerin Meslekleri	240
Tablo 17	14 Ekim 1973 Seçimlerinde DP'den Milletvekili Seçilenler ve Seçim Çevreleri	242
Tablo 18	DP 4. Dönem Milletvekilleri	291

KISALTMALAR

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
age	Adı Geçen Eser
agm	Adı Geçen Makale
agy	Adı Geçen Yer
AET	Avrupa Ekonomik Topluluğu
AO	Aydınlar Ocağı
AP	Adalet Partisi
ARGE	Araştırma Geliştirme
AYM	Anayasa Mahkemesi
AÜ SBFD	Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
AP MHD	Adalet Partisi Müşterek Haysiyet Divanı
bkz.	Bakınız
BMGK	Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
BP	Birlik Partisi
C	Cilt
Çev	Çeviren
CDTA	Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi
CGP	Cumhuriyetçi Güven Partisi
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
CKMP	Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi
DDKO	Devrimci Doğu Kültür Ocakları
DGF	Devrimci Gençlik Federasyonu
DGM	Devlet Güvenlik Mahkemesi
DİSK	Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu
DP	Demokrat Parti
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı
drl	Derleyen
Ed	Editör
EMİNSU	Emekli İnkılap Subayları
FKF	Fikir Kulüpleri Federasyonu
GP	Güven Partisi
HDK	Hür Düşünce Kulüpleri
Hzl.	Hazırlayan
İEV	İşçi Eğitim Vakfı
İYAK	İşçi Yardımlaşma Kurumu
İYC	İlim Yayma Cemiyeti
İÜ İFM	İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası
KHK	Kanun Hükmünde Kararname
KİT	Kamu İktisadi Teşekkülleri
KMD	Komünizmle Mücadele Derneği
MB	Mücadele Birliği
MBK	Milli Birlik Komitesi
MCH	Milliyetçi Cephe Hükümeti
MDD	Milli Demokratik Devrim

MGK	Milli Güvenlik Kurumu
MGP	Milli Güven Partisi
MHP	Milliyetçi Hareket Partisi
MMTD	Millet Meclisi Tutanak Dergisi
MNP	Milli Nizam Partisi
MP	Millet Partisi
MSP	Milli Selamet Partisi
MTTB	Milli Türk Talebe Birliği
MTSD	Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce
NATO	North Atlantic Treaty Organization
ODTÜ	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
OP	Ortak Pazar
OSB	Organize Sanayi Bölgesi
PAK	Partiler Arası Anayasa Komisyonu
PAU SBED	Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilgiler Enstitüsü Dergisi
s	sayfa
S	sayı
SDP	Sosyalist Demokrasi Partisi
SFB	Sosyalist Fikir Birliği
TCK	Türk Ceza Kanunu
THKP-C	Türkiye Halk Kurtuluş Partisi Cephesi
TİP	Türkiye İşçi Partisi
TODAİE	Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü
TÖS	Türkiye Öğretmenler Sendikası
TSK	Türk Silahlı Kuvvetleri
TSİP	Türkiye Sosyalist İşçi Partisi
TRT	Türkiye Radyo Televizyonu
ÜNAS	Üniversite Asistanları Sendikası
vb.	ve benzeri
vd.	ve diğerleri
Yay	Yayınları
Yay haz	Yayına Hazırlayan
Yay Yön	Yayın Yönetmeni
YHK	Yüksek Hakimler Kurulu
YTP	Yeni Türkiye Partisi

A. LİTARATÜRE VE YÖNTEME İLİŞKİN

A.1. Amaç

Bu çalışmanın amacı, 1969 seçimleri sonrası ülkeyi yöneten Adalet Partisi (AP) içerisinde yaşanan bir dizi gelişme sonrasında partiden kopanlarca kurulan Demokratik Parti'nin ülkenin gelecek on yıllarına siyasi, kültürel ve ekonomik açıdan ne tür sonuçlar doğurduğunu ortaya koymaktır.

Süleyman Demirel Liderliğindeki AP'ye karşı 27 Mayıs'ın kapattığı Demokrat Parti'nin (DP) gerçek mirasçısı olduğu iddiasını taşıyan Demokratik Parti, Demirel'in şahsında ülke ve parti yönetiminde tek adam anlayışına karşı çıkması, 12 Mart'ın siyasi partilere ve parlamento güvenmeyen partiler üstü hükümet anlayışına itiraz etmesi ayrıca Cumhurbaşkanının doğrudan halk tarafından seçilmesi istemesi yönüyle Türk siyasi hayatında önemli yer edinmiştir. Bununla birlikte Demokratik Parti'nin 14 Ekim 1973 seçimleri sonrası Demirel karşıtlığı ile sağda güçlü bir hükümetin kurulmasına engel olarak ülkedeki siyasi, sosyal ve ekonomik çöküş halinin derinleşmesine sebep olduğu bu anlamda istemeyerek yeni bir asker müdahalenin ciddi hazırlayıcı sebeplerinden biri olduğu çalışmada ortaya konulmaya çalışılmıştır.

A.2. Kapsam

Bu çalışmada, 1969 seçimleri sonrasında Adalet Partisi (AP) içerisindeki muhalefet grubunun ortaya çıkardığı Demokratik Parti tecrübesi incelenmiştir. Çalışmanın zaman çizelgesi ise 27 Mayıs 1960 ile 4 Mayıs 1980 olarak tespit edilmiştir. Başlangıç tarihi olarak Türkiye Cumhuriyeti tarihinde ilk defa yaşanacak askeri müdahaleyi Demokratik Parti'yi ortaya çıkaran sürecin miladı kabul eden çalışmamız, bitiş tarihi olarak da Demokratik Parti'nin siyasi faaliyetlerini sonlandırdığı 4 Mayıs 1980'i almıştır.

A.3. Yöntem

Sosyal bilim araştırmalarında ve bilhassa tarih alanında en sık kullanılan yöntemlerden olan nitel araştırma yöntemi kullanılarak yapılan bu çalışmada, nitel veri toplama yöntemleri kullanılarak bulgular gerçekçi ve bütüncül bir yaklaşımla değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Birincil ve ikincil kaynaklardan elde edilen veriler tümevarım yoluyla anlamlandırılmaya çalışılırken ortaya çıkan genellemelerin etkisinden bilhassa sakınılmaya çalışılmıştır.

şılmıştır. Özellikle Demokratik Parti tecrübesini ortaya çıkaran etmenler holistik perspektifle değerlendirilmeye dikkat edilmiştir.

Çalışmanın evreni saptanırken literatürdeki boşluklar özellikle doldurulmak istenmiştir. Belirli bir dönemi konu edinen betimleyici türde olan çalışmamız gerek literatür taraması gerekse de birincil kaynakların değerlendirilmesi sırasında sorunsallar tespit ederek bunların çözümlenmesine odaklanmıştır. Bu çerçevede cevabı aranan sorunsallar şu şekilde sıralanabilir: Demokratik Parti tecrübesi hangi kaynaklardan beslenmiştir? Demokratik Parti belirli bir zümre veya sınıfın sözcüsü olma iddiası taşıdı mı? 12 Mart 1971 Muhtırasının Demokratik Parti'nin fiziksel gelişimine etkisi nasıl olmuştur? 12 Mart Döneminde ortaya çıkan partiler üstü hükümetlere karşı Demokratik Parti nasıl bir söylem geliştirmiştir? Yüksel Menderes'in intihar yoluyla ölümü Demokratik Parti'nin gelişimini nasıl etkilemiştir? 12 Mart Döneminde gerçekleşen Anayasa değişikliği çalışmaları sırasında Demokratik Parti tarafından ortaya konulan teklifler ülke koşulları ile ne kadar uyuyordu? 12 Mart Dönemi'ni fiilen bitirecek olan Cumhurbaşkanlığı seçim sürecinde Demokratik Parti'nin izlediği strateji nasıl değerlendirilmektedir? 14 Ekim 1973 seçim sonuçları sonrasında ortaya çıkan hükümet buhranlarında Demokratik Parti'nin izlediği “*Demirelsiz bir sağ koalisyon*” söylemi ne kadar gerçekçiydi? Demokratik Parti'nin CHP-MHP koalisyon hükümetine ve uygulamalarına bakışı nasıldı? Demokratik Parti'nin çözülme sürecinde eski DP'lilerin/Celal Bayar'ın etkisi nedir?

A.4. Literatür

Türk siyasal Hayatında Demokratik Parti (1970-1980) başlığını taşıyan bu çalışmada ilk aşamada partinin resmi yayınları, telif-tetkik eserler ve hatıraların taraması yapıldı. Tespit edilen söz konusu eserlerin kütüphanelerden temin edilmesinden sonra okunarak fişlemesi yapıldı.

Siyasi Parti araştırmalarında incelenen partinin ülkenin siyasi, sosyal ve ekonomik meselelerine bakışını anlamak açısından resmi belgeleri önem taşır. Bu sebeple Demokratik Parti'nin ülkenin temel meselelerine yaklaşımını öğrenmek için başta program ve tüzük olmak üzere seçim beyannameleri, seçim afişleri ve seçim broşürleri gibi partiye ait resmi belgeler dikkatli bir biçimde gözden geçirildi. Bu incelemeler sırasında partinin “*Demokratik Sağ*”, “*Milletin Hizmetinde Devlet*” ve “*Cumhurbaşkanının doğ-*

rudan halk tarafından seçilmesi” söylemleriyle kendisini diğer siyasi aktörler ve seçmen nazarında farklılaştırma çabası içerisinde olduğu görüldü. Demokratik Parti’nin resmi belgeleriyle birlikte partinin özellikle 1970-1973 (3.Dönem) ve 1973-1977 (4. Dönem) meclis faaliyetlerini anlamak için önemli kaynak olan “*Meclis Tutanakları*” da ayrıntılı bir şekilde tarandı. Basılı eserlerin yanı sıra Demokratik Parti’nin kurucularının kaleminden çıkan hatıralar* ek olarak hayatta olan ancak hatıra kaleme almayan kurucularla yapılan sözlü mülakatlar** çalışmanın kaynakları arasında yer aldı. Hatıralar AP’den kopuş ve Demokratik Parti’nin genel felsefesinin kurucuları tarafından anlaşılması açısından önemlidir. Hatıralarla birlikte siyasi parti araştırmalarında önemli bir kaynak da gazetelerdir. Bu bağlamda Demokratik Parti’ye yakın yayın politikası izleyen “*Zaman*” ile Adalet Partisi’ne (AP) yakın yayın politikası izleyen “*Yeni Asya*” ve “*Tercüman*” bunlara ek olarak Milli Selamet Partisi’ne (MSP) yakın yayın politikası izleyen “*Milli Gazete*” ve Cumhuriyet Halk Partisi’ne (CHP) yakın yayın politikası izleyen “*Cumhuriyet*” ve “*Milliyet*” ayrıca Milliyetçi Hareket Partisi’ne (MHP) yakın yayın politikası izleyen “*Hergün*” gazeteleri detaylı bir şekilde tarandı. Bu gazetelerden Zaman, Tercüman ve Yeni Asya’nın tez için önemli tarihi malzeme içerdiğini belirtmek gerekir.

*Demokratik Parti’nin kuruluşu ve faaliyetleri açısından yararlanılan hatıralar: İhsan Dağı ve Fatih Uğur (hzl.), **Yalnız Demokrat Ferruh Bozbeyli Kitabı**, Timaş Yay., İstanbul, 2009; Dr. Sadettin Bilgi, **Hatıralar**, Boğaziçi Yay., İstanbul 1988; Mehmet Turgut, **Siyasetten Portreler**, Doğan kitap, İstanbul, 1991; İhsan Tombuş, **Politikada 41 Yıl**, İzgi Yay., Ankara 1997.

Demokratik Parti’nin kuruluşunda yer almış ancak hatıra kaleme almamış olanlarla sözlü mülakat yapma yoluna gidilmiştir. Bunlardan ulaşılabilenler şunlardır: Hasan Korkmazcan (Ankara**), Rasim Cinişli (**İstanbul**), Sami Arslan (**Isparta**), Vehbi Gül (**Samsun**).

GİRİŞ

27 MAYIS 1960'TAN DEMOKRATİK PARTİ'NİN KURULUŞUNA KADAR GEÇEN SÜREÇTE TÜRKİYE'DE SİYASAL HAYAT

1. 27 Mayıs 1960 ve Doğurduğu Sorunlar

Türk siyasi hayatında 27 Mayıs 1960 müdahalesi tam bir kırılma noktası olmuştur. Söz konusu müdahale sadece 1950-1960 yılları arasında ülkeyi tek başına yöneten Demokrat Parti (DP) iktidarını sona erdirmemiş aynı zamanda devlet, toplum ve ordu hayatına dönük onarılmaz yaralar açmıştır¹. Nitekim emir komuta zinciri dışında oluşan müdahaleden kısa bir süre sonra TBMM feshedilmiş ve tüm yetkileri Milli Birlik Komitesi'ne (MBK) devredilmişti. Ahmad'a göre üç farklı hizipten oluşan MBK'nin² kendi iç çelişkileri ilk olarak bir iç darbe ile 14'lerin sürgününü ikinci olarak da dönem boyunca sivil siyaset üzerinde askeri vesayetin devamını doğurmuştu. Bu dönemde öncelikli olarak komite DP döneminde yaşanan sıkıntıların kaynağı olarak gördüğü mevcut anayasayı değiştirmek için harekete geçmişti. Nitekim Temsilciler Meclisi ve MBK'nin birleşiminden oluşan Kurucu Meclis³ bir dizi toplantı sonrasında yeni anayasa taslağı ortaya çıkartmış ve halkoyuna sunmuştu⁴. Tanör tarafından temel hak ve özgürlükleri güvence altına alması, yasama, yürütme ve yargı erklerini birbirinden ayırması açısın-

¹1965-2000 yılları arasında Başbakanlık ve Cumhurbaşkanlığı yapan Süleyman Demirel tarafından devleti halkın elinden alma hareketi olarak değerlendirilen 27 Mayıs 1960'ın Türk siyasi hayatına dönük en önemli sonucu askerin gelecek her on yılda bir ülkenin kaderine el koyma geleneğini başlatmasıdır. Ülke-yi 27 Mayıs 1960 müdahalesine götüren süreç, müdahale ve sonrasında yaşananlar için bkz.; A. Fuat Başgil, **27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri**, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul, 2014.; Alparslan Türkeş, **27 Mayıs ve Gerçekler**, Kamer Yay., İstanbul, 1965.; Orhan Erkanlı, **Anılar Sorunlar Sorumlular**, Baha Matbaası, İstanbul, 1973.; Şevket Süreyya Aydemir, **İhtilalin Mantığı**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999.; Ümit Özdağ, **Menderes Döneminde Ordu Siyaset ilişkileri ve 27 Mayıs İhtilali**, Boyut Kitapları, İstanbul, 2010.; Abdi İpekçi ve Ömer Sami Coşar, **İhtilalin İç Yüzü**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2010.; Semih Yalçın, **Türk Milliyetçiliğinin Bir Hizmetkarı Alparslan Türkeş**, Sivas Ülkü Ocakları Yay., İstanbul, 2001.; Hulusi Turgut, **Türkeş'in Anıları Şahinlerin Dansı**, ABC Yay., İstanbul, 1995.

²Feroz Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)**, Hil Yay., İstanbul, 1992, s.163-164.; Aynı-ca bu dönemde MBK'nin üniversiteden 147, ordudan ise 235 general ve amiral ile yaklaşık 7000 subayı tasfiyesi için bkz.; Nurşen Mazıcı, **Türkiye'de Askeri Darbeler ve Sivil Rejime Etkileri**, Gür Yay., İstanbul, 1989, s.95.; Çetin Yetkin, **Türkiye'de Askeri Darbeler ve Amerika**, Ümit Yay., İstanbul, 1995, s.92.

³Ömer Faruk Gençkaya; "Türk Siyasal Sisteminde Kurucu Meclis", **27 Mayıs Kurucu Meclis ve 1961 Anayasası**, (Ed. Suna Kili), Boyut Kitapları, İstanbul, 1998, s.17-29.; Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam (1950-1964)**, C. III, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000, s.505.

⁴Demokrat Parti'nin mirasına sahip çıkma iddiası ile yola çıkan Adalet Partisi referandum sürecinde "*Hayır Vardır*" ve "*Gözlerime Bak Anlarsın*" sloganları ile Demokrat Parti seçmenini sandığa yö-neltmiştir. 9 Temmuz 1961 günü gerçekleşen referanduma katılım yaklaşık %81.5 olurken hayır oyları %38.3, evet oyları ise %61.7 olarak gerçekleşmiştir. Bener Kartal, "Bir Siyasi Katılma Türü Olarak Referandum ve 1961 Türk Anayasa Referandumu", **İ.Ü.İ.F.M.**, XXXVIII/3-4 (1984), s.174-175.

dan 1924 Anayasasına göre büyük bir ilerleme olarak görülen 1961 Anayasası⁵ DP tecrübesinden hareketle yürütmeyi, yasama ve yargı karşısında dengelemek için Anayasa Mahkemesi (AYM), Cumhuriyet Senatosu, Yüksek Hakimler Kurulu (YHK), Milli Güvenlik Kurulu (MGK) ve Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) gibi kurumları oluşturmuştu. Bu durum ise gerek 1965-1971 yılları arasında tek başına ülkeyi yönettiği sürece AP gerekse de siyasi hayatı boyunca Demokratik Parti tarafından en fazla eleştirilen konulardan biri olmuştu. Bununla birlikte Anayasa hazırlanırken MBK'nin, sivil siyasi hayata dönüş yolunda Ocak 1961'de siyasal partilerin kurulmasına izin vermesi⁶ üzerine siyasi hayat birdenbire hareketlenmiş, müdahale sonrası siyasi faaliyetleri durdurulamayan Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'ne (CKMP) rakip olmak üzere Şubat 1961'de DP'nin mirasına sahip çıkma iddiasıyla önce Adalet Partisi (AP)⁷ birkaç gün sonra da Yeni Türkiye Partisi (YTP)⁸ ve anayasanın sağladığı özgürlük ortamında bir grup sendikacı tarafından sosyalist felsefeye sahip Türkiye İşçi

⁵Bülent Tanör, **Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri**, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 1998, s.442.; Ali Aslan, "Türk Dünyasında Toplumsal Değişme ve Modernleşmenin Tarihsel Temelleri: Bir Örnek Model Olarak Türkiye", **Akademik Bakış** (UASBE e-dergisi), ISSN:1694528x, S.6 (Mayıs-2005), s.8.; Ancak başlangıçtaki özgürlükçü 1961 anayasasını süreç içerisinde yasama üzerinde ordu ve yargı vesayeti oluşturan yeni kurumlar ortaya çıkararak seçilmişleri atanmış bürokratların baskısına maruz bırakan bir nitelik kazandığı eleştirisi için, bkz.; Hasan Kösebalan, **Türk Dış Politikası**, (çev.Hüsamettin İnönü), BinBang Yay., Ankara, 2014, s.182.

⁶Bu dönemde AP, YTP ve TİP dışında kurulan partiler; Çalışma Partisi, Memleketçi Parti, Millete Hizmet Partisi, Muhafazakar Parti, Güven Partisi ve Cumhuriyetçi Mesleki Islahat Partisi ismini taşımıştır. Ancak bu partilerden sadece AP uzun soluklu olabilmıştır. F. Hüsrev Tökin, **Türk Tarihinde Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi (1839-1965)**, Elif Yay., İstanbul, 1965, s.103.

⁷AP her ne kadar DP'nin mirasına sahip çıkma iddiası taşısa da kurucuları ve ideolojisi anlamında homo-jen bir nitelik taşııyordu. Kurucularına bakıldığında partinin 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesine ve sonrasında yaşananlara karşı zorunlu bir koalisyon olarak ortaya çıktığı görülüyordu. Bu zorunlu birlikte-liğin sahipleri siyasi yasaklı hale gelmeyen eski DP'liler, MBK tarafından emekliye sevk edilen askerler, milliyetçi ve İslamcı çevrelerden oluşmuştu. Filiz Demirci Güler, **Türkiye'nin Yakın Siyasetinde Bir Örnek Olay: Adalet Partisi**, TODAİE Yay., Ankara, s.56.; Tanel Demirel, **Adalet Partisi**, İletişim Yay., İstanbul, s.30.; Hüseyin Kurt, "Adalet Partisi", **İttihat ve Terakki'den Günümüze Siyasal Partiler**, (Ed.Turgay Uzun), Orion Kitabevi, Ankara, 2010, s. 218.

⁸YTP, 12 Şubat 1961 günü kapatılan DP'nin oylarına sahip çıkma iddiasıyla Ekrem Alican, Aydın Yalçın, Cavit Tavlas, Hikmet Belbez, İrfan Aksu, Raif Aybar, Hasan Kangal, Sırrı Öktem ve Esat Eğilmez tarafından kurulmuştu. Partinin kuruluşunda MBK ve devlet başkanı olan Cemal Gürsel'in de desteği söz konusuydu. Zira bu dönemde askerler için kapatılan DP'nin oylarının nereye gideceği önemli bir sorundu. Bundan dolayı askerler nasıl ki AP'nin başına bir askerin geçmesine ses çıkarmadıysa aynı şekilde AP'nin oylarını parçalayacak bir partinin de kurulmasını desteklemişlerdi. Ancak YTP kendisinden beklenen görevi yerine getiremeyeceğini girdiği ilk seçim olan 1961 seçimlerinde göstermişti. Ülkenin her yerinde oy alsa da bir bölge partisi olmaktan kurtulamamış, süreç içerisinde de siyasi hayattan silinmişti. Melek Çolak, "Yeni Türkiye Partisi", **İttihat ve Terakki'den Günümüze Siyasal Partiler**, (Ed. Turgay Uzun), Orion Kitabevi, Ankara, 2010, s. 208.; Erdoğan Teziç, **100 Soruda Siyasi Partiler**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1976, s. 308.; Rüstem Erkan ve Deniz Aydın, **Doğu'da Siyasetin Dinamikleri (1946-2011)**, Vadi Yay., Ankara, 2012, s. 118-119.

Partisi (TİP)⁹ kurulmuştu.

Bu şartlar altında yapılan 15 Ekim 1961 genel seçim sonuçları¹⁰ 27 Mayıs sonrası'nın doğal müttefiki olan askerler ve CHP için tam bir hayal kırıklığı doğurmuştu¹¹. Askerlerin tüm desteğine rağmen CHP'nin %38.4 oy ve 178 milletvekili kazanması tek başına iktidar olmasına yetmemişti. AP ise aldığı %35.1 oy ve 158 milletvekili ile askeri ve sivil bürokrasinin tüm engelleme çabalarına rağmen seçimden başarıyla çıkmıştı. AP'nin seçim başarısına ek olarak DP'nin mirasına sahip çıkma iddiasındaki diğer ak-törler olan CKMP ve YTP ile oyların %62.3'ünü alarak 277 milletvekili çıkarmayı başarması sivil ve askeri bürokrasi için 27 Mayıs Müdahalesi'ne karşı bir koalisyonun oluşması tehlikesini doğurmuştu. Ancak siyasal hayat üzerinde hala etkisini sürdüren askerler yeni darbe tehdidi¹² ile bu koalisyonun oluşmasını engellemişti. Sonuçta 1961 seçimleri siyasi literatürümüzde “geçiş dönemi” olarak adlandırılan 1961-1965 yılları arasında kurulacak koalisyon hükümetlerinin ilki olan CHP ve AP koalisyon hükümeti¹³ askerlerin zorlamasıyla kurulacaktı. AP bu koalisyon hükümetine çok istekli olmaması-na rağmen, demokrasiye geçişi hızlandırmak ve askerlere rejim için bir tehlike olmadığı göstermek amacıyla “Evet” demişti. Ancak CHP-AP koalisyon hükümetinin ömrü-nü kısaltan ve parti içi dengeleri etkileyen en önemli sorun eski DP'lilerin affı konusu olarak ortaya çıkmıştı. Bu sorun bundan sonraki on yıllık süreçte AP'nin parçalanma-

⁹TİP, 13 Şubat 1961'de Kemal Türkler, Avni Erakalın, Şaban Yıldız, İbrahim Güzelce, Ahmet Muşlu, Rıza Kuas, Kemal Nebiloğlu, Hüseyin Ulubaş, Saffet Göksüzöğlü, Salih Özkarabay, İbrahim Denizciler ve Adnan Arkan isimlerinden oluşan on iki sendikacı tarafından kurulmuştu. Gökhan Atılğan, “Türkiye İşçi Partisi”, **İttihat ve Terakki'den Günümüze Siyasal Partiler**, (Ed. Turgay Uzun), Orion Kitabevi, Ankara, 2010, s.339.; Serkan Yücel, **Türkiye'nin Siyasal Partileri (1859-2006)**, Alfa Yay., İstanbul, 2006, s.40.; Murat Belge, “Türkiye İşçi Partisi”, **CDTA, C.VII**, İletişim Yay., İstanbul, 1986, s.2120.

¹⁰15 Ekim 1961 seçim sonuçlarına göre; CHP %38.4 oy ve 178 milletvekili, AP %35.1 oy ve 158 millet-vekili, YTP %14.4 oy ve 65 milletvekili, CKMP %12 oy ve 54 milletvekili kazanırken çoğunluk sistemle-rine göre oluşan Cumhuriyet Senatosunda; AP %34.7 ile 71 senatör, CHP %36.7 ile 36 senatör, YTP %13.7 ile 27 senatör, CKMP %13.9 16 senatörlük elde ediyordu. Feroz Ahmad ve Bedia Turgay Ahmad, **Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklanmalı Kronolojisi (1945-1971)**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1976, s.239.; Bu seçimlerde anayasa Millet Meclisi için barajsız nisbi temsil sistemini Cumhuriyet Sena-tosu içinde listeli tek turlu çoğunluk sistemini öngörmüştü. Tuncay Önder, “Seçim Sistemleri”, **Siyaset**, (Ed. Mümtazer Türköne), Lotus Yay., Ankara, 2003, s.299.; Kemal Karpat, **Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset**, Timaş Yay., İstanbul, 2010, s.246-247.

¹¹CHP'nin Millet Meclisi'nde çoğunluğu sağlayacağına o kadar kesin bakılıyordu ki, İnönü'nün damadı Metin Tokar Akis dergisinin seçimlerden önceki sayısının kapağında CHP'nin tek başına iktidara gelece-ğini işaret eden bir harita yayınlanmıştı. Cüneyt Arcayürek, **Çankaya**, Detay Yay., İstanbul, 2007, s.139.

¹²Cem Eroğlu, **Demokrat Parti ve İdeolojisi**, İmge Yay., Ankara, 1990, s.126.; Adem Çaylak, **Osman Bölükbaşı ve Siyasal Hareketi**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2010, s.434.; Doğan Ak-yaz, **Askeri Müdahalelerin Orduya Etkisi**, İletişim Yay., İstanbul, 2006, s.172.

¹³Bu dönemde kurulan koalisyon hükümetleri ve faaliyetleri için, bkz.; Nedim Yalansız, **Türkiye'de Koalisyon Hükümetleri (1961-2002)**, Büke Kitapları, İstanbul, 2006.; Muzaffer Ayhan Kara, **Demokra-si ve Uzlaşma Kültürü Açısından Koalisyonlar**, Otopsi Yay., İstanbul, 2004.

sında da önemli belirleyenlerden biri olmuştu.

Diğer taraftan geçiş döneminin en önemli siyasi aktörü İsmet İnönü'ydü. İnönü, tarihsel kişiliği ile bu dönemde askerlerle pazarlık yapabilen ya da askerlerin güvendiği tek siyasetçiydi. Bu nedenle sonraki iki koalisyon hükümeti de onun liderliğinde kurulmuştu. Ancak koalisyonları oluşturan partilerin amaç ve hedeflerinin birbirleriyle uyuşmaması, ekonomik sorunlarla gerçek anlamda mücadele edilememesi, Küba Füze Krizi ve Kıbrıs Sorunu, Johson Mektubu gibi uluslararası sorunlar koalisyon hükümetlerinin ömürlerini kısaltmıştı¹⁴. Bununla birlikte İnönü bu dönemde tarihsel kişiliği ile tıpkı II. Dünya Savaşı sonrasında tek partili hayattan çok partili hayata geçişi sağladığı gibi sivil siyasi hayata dönüşü de hızlandırma şeklinde bir işlev görmüştü.

Böyle bir ortamda ülke 1963 yerel seçimlerine gitmişti. Bu yerel seçimlerin önemli özelliği yaklaşmakta olan 1965 genel seçimleri için en güçlü iki parti olan CHP ve AP'ye bir prova özelliği taşımasıydı. Nihayet 17 Kasım 1963'te yerel seçimler yapıldı. Bu seçimlerde mitinglerin yanı sıra seçim konuşmaları radyoda ilk kez yayınlanmıştı¹⁵. Sonuçta katılımın %75.54 olarak gerçekleştiği yerel seçimler AP için bir zafer oldu. AP %45.87 oy ile 492 belediye, CHP % 35.69 oy ile 332 belediye, YTP % 3.63 oy ile 55 belediye, CKMP % 1.53 oy ile 3 belediye, MP % 2.47 ile 6 belediye kazandığı seçim sonuçları¹⁶ AP için 1965 genel seçimlerinin ayak sesleri özelliğini taşıırken İnönü için liderliğindeki Üçüncü Koalisyon hükümetinin istifasını getiren gelişme olmuştu.

¹⁴İdris Bal, "Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Amerika Birleşik Devletleri'ne Yönelik Dış Politikası ve İlişkiler", **Türk Dış Politikası**, C.I, (Ed. Mustafa Bıyıklı), Gökkuşbu Yay., İstanbul, 2008, s.370-371.; Çağrı Erhan, "ABD ve Nato'yla İlişkiler", **Türk Dış Politikası**, (Ed. Baskın Oran), İletişim Yay., İstanbul, 2002, s.689-690.; Cüneyt Arcayürek, **Yeni Demokrasi Yeni Arayışlar (1965-1969)**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1985, s.275-276.

¹⁵Doğan Duman ve Seçin Sun İpekşen, "Türkiye'de Genel Seçim Kampanyaları (1950-2002)", **Turkish Studies**, Volume 8/7 (Summer), 2013, Ankara/Turkey, s. 213.

¹⁶Oya Çitçi, **Yerel Seçimler Coğrafyası (1963-1999)**, TODAİE Yay., Ankara, 2005, s.39-81.

2. AP’de Liderlik Sorunu ve 1965 Seçimleri

AP’nin asker kökenli kurucu genel başkanı Ragıp Gümüşpala’nın¹⁷ Haziran 1964’te ani vefatı AP’yi ve Türk siyasi hayatını birdenbire hareketlendirmişti. Bu ani ölümün ortaya çıkardığı AP genel başkanlık yarışında adaylar Tekin Arıburun, Sadettin Bilgiç ve Süleyman Demirel olarak belirmişti. Bu üç ismin özelliği AP’nin homojen olmayan yapısı içerisinde kendi grubunun adayı olmasıydı. Bunlardan Arıburun ordu ile ilişkiler yürütmek isteyenlerin, Bilgiç milliyetçi-muhafazakar ve 27 Mayıs karşıtlarının adayı, Demirel ise ılımlıların, liberallerin ve iş çevrelerinin adayı olarak kongreye gitmesine rağmen yarışın iki Ispartalı Bilgiç ve Demirel arasında geçeceği belliydi.

Sonuçta 27-29 Kasım 1964 tarihinde gerçekleşen AP’nin İkinci Büyük Kongresinde¹⁸ delegeler oylarını sadece AP’ye genel başkan seçmek için değil aynı zamanda geleceğin başbakanını da belirlemek için kullandıklarında sonuç kongreye genel başkan vekili olarak giren Bilgiç için hüsrana (552 oy) olurken Demirel için zafer (1072 oy) olarak tecelli etmişti¹⁹. Ancak Demirel’in hemşehrisi Bilgiç karşısında genel başkanlık yarışını kazanmış olması parti içi rekabeti bitirmemiş aksine parti içinde “*Bilgiççiler/Hışımlılar*” ve onun karşısında da Demirel’e yakın “*Yeminliler*” olarak isimlendirilen iki grubun ortaya çıkmasına sebep olmuştu. Bu şekilde AP’ nin genel başkanlığına seçilen Demirel kendi programını uygulayacağı koalisyonsuz bir hükümette başbakan olmanın yolunu üçüncü İnönü koalisyon hükümetini düşürmekten bunun sonucunda da ülkeyi seçimlere götürmekten geçtiğini biliyordu. Nihayet AP, CKMP ve YTP yaklaşmasını sağlayan Demirel 13 Şubat 1965 günü gerçekleşen bütçe oylamasında 226

¹⁷Bozbeyli’ye göre; Gümüşpala’nın bu dönemde en büyük hizmeti, parti içindeki müfrit-mutedil çekişmesini, mümkün mertebe, dengede tutabilmek noktasında olmuştur. Parti içindeki mutedil grup, Adalet Partisi’ne hasım hatta düşman çevrelerin öfkesini yatıştıran bir umut gibi görünüyordu. Müfrit grubun faaliyeti ise partiyi, halk nazarında bir iktidar umudu haline getiriyordu. Gümüşpala Parti’nin bir yüzünü 27 Mayısçılara ve CHP çevrelerine, bir yüzünü de halka göstererek ve muhtemel saldırılardan partiyi koruyarak, onu büyütmede, önemli rol oynamış bir insandır. Ferruh Bozbeyli, **Birinci Cemre**, Selçuklu Mat-baası, İstanbul, 1977, s.74.

¹⁸Kongre sürecinde Demirel “*Barajcı ve Batı Kafalı*” şeklinde delegelere olumlanırken, Bilgiç “*Irkı ve Gericisi*”, “*27 Mayıs Karşısı*”, “*seçimleri kazansa dahi askerin iktidara gelemsine izin vermeyeceği bir kişi*” olarak olumsuzlanıyordu. Ahmet Kahraman, **Devri Süleyman**, Sel Yay., İstanbul, 1993, s.51.; Yıl-maz Ensar, **Çankaya Savaşları**, Birey Yay., İstanbul, 2007, s. 211.; Sadettin Bilgiç, **age**, s.132.; Ayşegül Komsuoğlu, **Siyasal Yaşamda Bir Lider: Süleyman Demirel**, Bengi Yay., İstanbul, 2009, s.132-136.

¹⁹Demirel’in AP Genel Başkanlığı’na seçildiği İkinci Büyük Kongrenin iki önemli özelliği vardır. Bunlardan birincisi, Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren ilk kez bir siyasi parti liderinin parti kongresinde delegelerin hür iradesiyle genel başkan seçilmesi, ikincisi ise parti kuruculuğu ve siyasi hayatla hiçbir ilişkisi olmayan ancak ilerleyen dönemde Türk siyasi hayatının önemli isimleri haline gelecek birçok yeni siyasetçiyi ortaya çıkaran kongre olmasıdır. Bektaş Arsev, **Demokratikleşme Sürecinde Liderler Oligarşisi CHP ve AP (1961-1980)**, Bağlam Yay., İstanbul, 1993, s.155.

oyu bularak “*Bağımsızlar destekli İnönü azınlık hükümetinin*” bütçesinin reddedilmesini başardı ve İnönü hükümetini istifa etmek zorunda bıraktı. Demirel bu şekilde CHP’ye karşı ilk siyasi zaferini kazandı. Ancak bütçe oylamasıyla İnönü’yü istifa etmek zorunda bırakan Demirel, 1970’in başında parti içi anlaşmazlıkların etkisiyle 41 milletvekilinin CHP ile birlikte hükümet bütçesini reddetmesiyle istifa etmek zorunda kalacaktı.

Bütçesi reddedilen İnönü Hükümeti’nin istifası üzerine temel görevi ülkeyi 1965 seçimlerine götürmek olan geçiş döneminin son hükümeti AP liderliğinde CKMP, YTP ve Millet Partisi’nden (MP) oluşmuştu. Demirel’in henüz milletvekili olmadığı için Başbakan Yardımcılığı görevini üstlendiği hükümeti AP listesinden bağımsız senatör seçilen Suat Hayri Ürgüplü kurmakla görevlendirilmişti²⁰. Diğer taraftan Demirel’in Başbakan olmadığı yaklaşık sekiz aylık süreçte bir seçim hükümeti olması beklenen böyle bir hükümeti kurmaktaki temel amacı ise seçimlere iktidar partisi olmanın avantajı ve sivil-askeri bürokrasinin kabulünü sağlamış olarak girmekti. Sonuçta Türkiye, AP’nin mutlak iktidarını doğuracak 10 Ekim 1965 seçimlerine 1961 Anayasası’nın ortaya çıkardığı görece özgürlükçü ortamda giderken CHP ve AP ekonomi politikaları üzerinden siyasi yelpazedeki yerlerini de netleştirmişlerdi²¹. Nitekim 1930’lara göre daha az devletçi bir ekonomik ve politik söylemle CHP “*Ortanın Solunda*” olduğunu söylerken AP ise 1961 Anayasası ile oluşan planlı ekonomi politikalarını benimsediğini yabancı sermayeye öncelik vereceğini ve merkez sağda bir parti olduğunu kamuoyuna duyurmuştu²². Bunlara ek olarak 10 Ekim 1965 seçimleri, Üçüncü İnönü Hükümeti’nin meclise kabul ettirdiği milli kabine sistemine göre yapılmıştı. CHP, tıpkı 14 Mayıs 1950 seçimlerinde DP’nin iktidara ulaşmaması için çoğunluk sistemini uyguladığı gibi bu kez de AP’nin iktidara ulaşmasını önlemek için 1965 seçimlerine milli bakiye sistemi ile gidilmesini sağlamıştı²³. Ancak 1950 seçim sonuçları gibi 1965 seçim sonuçları²⁴ da

²⁰Kemal Kurdaş ve İhsan Doğramacının da isimlerinin geçtiği bu dönemde Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel’in başbakanlık için Suat Hayri Ürgüplüyü takdir etmiştir. Emin Çölaşan, **Biz Kırk Kişiyiz Birbirimi-zi Biliriz, (Röportajlar)**, Milliyet Yay., İstanbul, 1987, s.26-39.

²¹Metin Toker, **İsmet Paşa’nın Son Yılları (1965-1973)**, Bilgi Kitabevi, Ankara, 1993, s.47.; Üstün Er-güder, “Türkiye’de Değişen Seçmen Davranışı Örüntüleri”, **Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleş-me**, (drl. Ersin Kalaycıoğlu ve Ali Yaşar Sarıbay), Alfa Yay., İstanbul, 2000, s.290.

²²İlter Turan, “Türk Bürokrasisinde Süreklilik ve Değişim: Kemalist Dönem ve Sonrası”, **Atatürk ve Türkiye’nin Modernleşmesi**, (Yay Haz. J. M. Landau), Sarmal Yay., İstanbul, 1999, s.118.

²³10 Ekim 1965 seçimleri “*barajlı d’hont sistemi*” yerine “*ulusal artık sisteme*” göre yapılmıştır. Bu sistem 13 Şubat 1965 tarih ve 533 sayılı kanunla öngörülmüş ve 1965 genel seçimlerinde ilk ve son kez uygulanmıştır. Ayrıca katılımın %71.3 olarak gerçekleştiği seçimlerde ilk kez “*birleşik oy pusulası*”nın kullanılması da söz konusu olmuştur. Erdoğan Günel, **Türkiye’de Seçim Sistemlerinin Siyasi Kurum-**

sadece seçim sistemiyle seçim kazanılamayacağını CHP'ye gösterecekti. Bu seçim birkaç açıdan önemli sonuçlar doğurmuştu. Bunlardan birincisi Türk toplumunun 27 Mayıs askeri müdahalesini ve sonrasında yaşananları onaylamadığını kapatılan DP'nin mirasına sahip çıkma iddiasını taşıyan AP'ye %52.87 oranında oy vermesi ikincisi, 1961-1965 yılları arasında geçiş dönemi diye de adlandırılan ve askerlerin zorlamasıyla kurulan/uygulanan koalisyonlar dönemini sonlandırması üçüncüsü ise Türk siyasi hayatında 12 Mart 1971 askeri muhtırasına kadar sürecek Demirel dönemini başlatmasıdır²⁵.

1965 seçimlerinden zaferle çıkan AP lideri Demirel, Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel tarafından hükümeti kurmakla görevlendirildi. Demirel'in kısa süre içerisinde parti içi dengeleri gözetmeden hazırlayıp Gürsel'in onayına sunduğu hükümet listesi Sadettin Bilgiç ve çevresi tarafından itirazla karşılandı²⁶. Bilgiç'in hem kendisine teklif edilen bakanlığı kabul etmemesi hem de başbakan yardımcılığı görevini istemesi Demirel tarafından parti içinde ikinci adamlık oluşturma çabası olarak görülmüş ve reddedilmişti. Bu ise 1970'in sonundaki partiden kopuşa kadar sürecek kavganın giderek şiddetlenmesine sebep olmuştu²⁷.

Nihayet 1965'in sonbaharında Demirel Hükümeti servet beyannamelerine son verilmesi, özel sektörün ve yabancı sermayenin desteklenmesi, basın suçlarının affı ve yeni bir seçim sisteminin hazırlanması gibi konuların gerçekleştirileceğini taahhüt ederek işe başladı. Ancak kısa süre sonra Cumhurbaşkanı Gürsel'in rahatsızlığı yeni cumhurbaşkanının asker mi sivil mi olacağı sorununu ortaya çıkardı²⁸. AP meclis grubunun yeni cumhurbaşkanının AP'li ve sivil olmasını istemesine rağmen askerlerle karşı karşı-

lar Üzerinde Etkileri, Turhan Kitabevi, Ankara, 2005, s.116-117.; Bahri Savcı, "1965 Milletvekili Seçimi Üzerine Bir Analiz", **A.Ü:SBFD**, C.20, S.4, Ankara, 1965, s.181.; Orhan Tokatlı, **Kaybolan Yıllar (1961-1973)**, Doğan Kitap, İstanbul, 2000, s.183.

²⁴Türkiye'de Süleyman Demirel dönemini başlatan 10 Ekim 1965 seçim sonuçlarının partilere göre durumu: AP (%52.87) oy ve 240 milletvekili, CHP (%28.75) oy ve 134 milletvekili, TİP (%2.97) oy ve 14 milletvekili, CKMP (%2.24) oy ve 11 milletvekili, MP (%6.26) oy ve 31 milletvekili, YTP (3.72) oy ve 19 milletvekili, Bağımsızlar (%3.2) oy ve 1 milletvekili şeklinde tecelli etmiştir. Nermin Abadan Unat, **Anayasa ve Siyasi Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1966.

²⁵Erdoğan Günel, **Türkiye'de Demokrasi'nin Yüzyıllık Serüveni (1908-2008)**, Karakutu Yay., İstanbul, 2009, s.194.; Ergun Özbudun, **Çağdaş Türk Politikası**, Doğan Kitap, İstanbul, 2003, s.70.

²⁶Özdemir Kalpaklıoğlu, **İkinci Cumhuriyetin Üç Başbakanı**, Nüve Yay., Ankara, 1969, s.18.

²⁷Demirel'in AP'nin İkinci Büyük Kongresinde genel başkanlık yarışını kazanmasından sonra önündeki en önemli sorun iki boyutluydu. Birincisi sivil-askeri bürokrasiye karşı Adalet Partisi'nin DP'nin devamı olmadığı ve kurulu düzenle kavgaya giremeyeceğinin güvencesini vermek, ikincisi ise başta Celal Bayar olmak üzere eski DP'lilerin kendisinin genel başkanlığını "*emanetçilik*" şeklinde algılarına karşın başkanlığını kalıcı hale dönüştürmek ve partinin felsefesine/ aksiyonuna kendi mührünü vurmaktır.

²⁸Ümit Cizre Sakallıoğlu, **AP-Ordu İlişkileri Bir İkilemin Anatomisi**, İletişimYay., İstanbul, 2002, s.67.; Bernard Lewis, **Demokrasinin Türkiye Serüveni**, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2003, s.17.

ya gelmek istemeyen Demirel pragmatist bir yönelişle CHP lideri İnönü'nün de onay vermesiyle Genelkurmay Başkanı Orgeneral Cevdet Sunay'a Cumhurbaşkanlığı teklifinde bulunmuştu²⁹. Bundan sonra işleyiş gereği Sunay Cumhurbaşkanlığı kontenjanından senatör olarak atanmış ve mecliste 532 üyenin katıldığı oylamada 461 üyenin oyunu alarak ülkenin 5. Cumhurbaşkanı sıfatını almıştı³⁰.

3. 1965 Seçimleri Sonrası Solda ve Sağda Çeşitlenme

AP'nin tek parti iktidarını doğuran 1965 seçimlerinin soldaki sürprizi TİP tarafından gerçekleştirilmişti. TİP, seçimlerde ülke genelinde 276.101 oy alarak mecliste 14 milletvekili ile temsil edilecekti³¹. İdeolojik olarak Marksizm'i benimseyen, toplumsal olarak da işçi sınıfını esas alan parti amacını Türkiye'de tam bağımsızlıkçı, demokratik bir sosyalizm kurmak olarak açıklamış stratejisini ise siyasal mücadeleye halkı olabildiğince katarak yasal yoldan yani seçim kazanarak iktidara gelmek şeklinde belirtmişti. Bu doğrultuda TİP, kamuoyuna kendini anlatabilmek için çeşitli gazete ve dergi çıkartmıştı: Toplum (Gaziantep), Çağrı (Samsun), Emekçi, Eylem ve Sosyal Adalet (İstanbul), Rençber, Uyanan İşçi (Ankara)³². Diğer taraftan 1965-1969 yılları arasında TİP' in demokrasimiz açısından gördüğü en önemli işlev AP ve CHP'yi sosyal adalet ve eko-

²⁹Demirel'in yıllar sonra asker kökenli Sunay'ın kendisi tarafından Cumhurbaşkanı seçtirilmesini kendi kitlesi ve o günkü ihtilalcileri barıştırmak amacını taşıdığını söylemesine rağmen kimi araştırmacıların onun bu girişimini büyük halk desteğine (%52.87) karşın iktidar olma arzusunu her türlü ilkenin üzerinde tutması ve Menderes sendromu/ihtilal fobisinden kurtulamamak şeklinde açıklamaları için bkz.; Cüneyt Arcayürek, **Demokrasi Dur: 12 Eylül 1980**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1999, s.465.; Ömer Çaha, "Demokrat Partiden AK Partiye Türkiye'de Merkez Sağ", **Türkiye'de Seçmen Davranışı ve Siyasi Partiler**, Profil Yay., Ankara, 2008, s.258.; İsmet Berkan, **Türkiye'de Siyaseti Okuma Kılavuzu**, Doğan Kitap, İstanbul, 2014, s.67.

³⁰Mecliste AP, CHP ve TİP'in Cevdet Sunay'ın adaylığını desteklemesine karşın Miller Partisi lideri Osman Bölükbaşı Genelkurmay Başkanlığına gelinmesindeki gelenekselliği eleştirerek partisinin Sunay'a oy vermemesini sağlamıştı. CKMP'nin lideri Alparslan Türkeş aynı gerekçeyle Sunay'a karşı aday olmuş yapılan oylamada 11 oy almıştı. Mehmet Ali Birand vd...; **12 Mart İhtilalinin Pençesinde Demokrasi**, İmge Kitabevi, Ankara, 2008, s.184-185.; Süleyman Coşkun, **Türkiye'de Politika (1920-1995)**, Cem Kitabevi, İstanbul, 1995, s.28-29.; Feroz Ahmad, **Demokrasi Sürecinde**, s.245.

³¹1965 seçimlerinde TİP'den milletvekili seçilenler ve seçim bölgeleri şöyle idi: Adil Korcan (Adana), Rıza Kuas (Ankara), Muzaffer Karan (Denizli), Tarık Ziya Ekinci (Diyarbakır), Yahya Kanbolat (Hatay), Mehmet Ali Aybar, Sadun Aren ve Çetin Altan (İstanbul), Cemal Hakkı Selek (İzmir), Adil Kurtel (Kars), Yunus Koçak (Konya), Şaban Erik (Malatya), Behice Boran (Şanlıurfa), Kemal Nebioğlu (Tekir-dağ), Yusuf Ziya Bahadanlı (Yozgat). Artun Ünsal, **Umuttan Yalnızlığa Türkiye İşçi Partisi**, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2002, s.80.; Bu seçimlerde TİP işçi sınıfının partisi olduğunu söylemekle bir-likte Alevi ve Kürt seçmenine hitap eden bir söylem geliştirerek Amasya, Diyarbakır, Kars, Tokat, Tunceli, gibi Kürt ve Alevi nüfusunun yoğunluk kazandığı seçim çevrelerinde Türkiye ortalamasının üzerinde oy almıştır. Şenel Aktürk, **Türkiye'nin Kimlikleri**, Etkileşim Yay., İstanbul, 2013, s.214.

³²Kemal Karpat, **Türk Siyasi Tarihi**, Timaş Yay., İstanbul, 2012, s.231.; F. Hüsrev Tökin, **age**, s.107.; Aclan Sayılğan, **Solun 94 Yılı (1871-1965)**, Mars Matbaası, Ankara, 1967, s.272.

nomik kalkınma konularında yeni söylemler geliştirmeye itmesi olmuştu³³. Buna ek olarak 1965 seçimleri sonrasında sosyalizm dışında kalan sol kesimde görülen en önemli gelişme CHP içerisinde yaşanmıştı. Seçimler öncesi özellikle TİP' in geliştirdiği sosyo-ekonomik söylem CHP tabanında kayma tehlikesi ortaya çıkardığında devletin kurucu partisi olan CHP'nin lideri İnönü partisinin ideolojik yelpazedeki yerini "*Ortanın Solu*"³⁴ olarak belirlemiş ve hem parti içerisinde hem de parti dışında tartışma başlatmıştı. Seçimlerde beklediği sonucu elde edemeyen CHP'de seçim sonrasında Turhan Feyzioğlu ve çevresi (ortanın sağında olanlar) ile İnönü'nün açık desteğini alan Bülent Ecevit ve çevresi (ortanın solunda olanlar) arasındaki ideolojik çekişme merkez solda ilk bölünmeyi³⁵ ortaya çıkarmıştı. Feyzioğlu liderliğindeki 33 milletvekili ve 15 senatörün CHP Olağanüstü Kurultayı'nın sonucunu beklemeden, 30 Nisan 1967'de CHP içerisinde yaşama şanslarının kalmadığını söyleyerek istifa etmeleri³⁶ ve 12 Mayıs 1967'de Güven Partisi'ni (GP)³⁷ kurmalarıyla süreç CHP içerisindeki ortanın solunda olanlar

³³Bu dönemde TİP'in toplumda sosyo-ekonomik görüşlerinden dolayı çok hızlı taban bulmaya başlaması hem CHP'yi hem de AP'yi bu konuda arayışa itmiştir. CHP "*Ortanın Solu*" söylemiyle bu konuda çıkış yapmaya çalışırken AP ise programında sosyal adaleti, fakirlik ve sefalette eşitlik değil, artan gelir ve yükselen refahtan herkesin yeteneği ve gördüğü hizmet oranında adil bir pay alması olarak açıklamış; özel mülkiyeti ortadan kaldırarak, servet düşmanlığı yaparak, biriken gelir ve sermayeyi devlet zoruyla fertler arasında bölmeye kalkarak sosyal adaletin sağlanamayacağı eleştirisini her iki partiye karşı ortaya koymuştur. Hikmet Özdemir; "Siyasi Tarih (1960-1980)", **Çağdaş Türkiye (1908-1980)**, (Yay. Yön. Sina Akşin), Cem Kitabevi, İstanbul, 1989.; Özcan Ağa, "Ortanın Solu: İsmet İnönü'den Bülent Ecevit'e", **MTSD sol**, C:VIII, İletişim Yay., İstanbul, 2008, s.196.; Ayşe Güneş Ayata, "Türkiye'nin Demok-ratikleşme Sürecinde Ortanın Solu Hareketi", **AÜ: SBFD**, C:50, S.3, Ankara, 1995, s.82.

³⁴İsmet İnönü'nün 1965 seçimleri dönemi boyunca anlatmaya çalıştığı "*Ortanın Solu*" başlangıçta devlet-çilik, sonra halkçılık ve reformculukla bir tutulmuştur. Seçim propagandasının sonuna doğru kavram, Türk devletinin ana vasfı olarak nitelenmiş aşırı sağ ve sol akımları durdurabilecek bir güç haline sokularak bir tür ideoloji haline getirmiştir. Bu ideoloji sınıfların varlığını kabul etmekte, ama sınıf mücadelesi-ne karşı çıkmaktaydı. Sosyal adalet, sosyal güvence ve özgürlük taraftaydı, serbest teşebbüsü de temel özgürlüklerden biri olarak görmüştü. Adem Çaylak ve Hüseyin Baran, "Türkiye'de Kemalist Rejimin Ordu ve Anayasa İle Pekişmesi ve Darbeler Arası Dönem (1960-1970)", **Osmanlı'dan 2000'li Yıllara Türkiye'nin Politik Tarihi**, (Ed. Adem Çaylak vd.), Savaş Kitabevi, Ankara, 2012, s.445.; Hikmet Bila, **CHP Tarihi (1919-1979)**, Doruk Matbaası, 1979, Ankara, s.390.; Nuran Kılaz, **Türk Siyasi Hayatında 1965 Seçimleri**, Berikan Yayınevi, Ankara, 2010, s. 323-328.; Ayşe Güneş Ayata, **CHP (Örgüt ve İdeoloji)**, Gündoğan Yay., Ankara, 1992, s.83.

³⁵Bu dönemde CHP içerisindeki ayrışmanın ideolojik olduğu kadar sınıfsal temelli olduğu konusunda, bkz.; Tanju Tosun, **Türk Parti Sisteminde Merkez Sağ ve Merkez Solda Parçalanma**, Boyut Kitapları, İstanbul, 1999, s.100.; Abdi İpekçi, **Liderler Diyorki**, İstanbul, Ant Yay., 1969, s.119.

³⁶30 Nisan 1967'de gerçekleşen bu 48 kişilik ayrılık İsmet İnönü tarafından CHP'nin kuruluşundan son-raki en büyük kopma olarak değerlendirilmiştir. Hikmet Bila, **age**, s.229.

³⁷Doğuş itibarıyla parlamento içinde oluşan bir parti olan Güven Partisi 1967-1980 arasında yeni katılım-lar sonrasında "*Milli Güven*" ve "*Cumhuriyetçi Güven*" isimleri almasına rağmen parti genel başkanı değişmemiştir. Parti genel başkanının bu yapısından dolayı partiye "*Lider Partisi*" tanınması da uymak-tadır. Turhan Feyzioğlu; "Güven Partisi", **CDTA**, C:VIII, İletişim Yay., İstanbul,1986, s.2041.; Sina Ak-şin, **Kısa Türkiye Tarihi**, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2007, s.269.; Gürkan Bozkır, "Güven Parti-si", **İttihat ve Terakkiden Günümüze Siyasal Partiler**, (Ed.Tugay Uzun), Orion Yay., Ankara, 2012, s.285.; Muzaffer Sencer, **Türkiye'de Siyasal Partilerin Sosyal Temelleri**, May Yay., İstanbul, 1974,

lehine sonuçlanmıştı. 1965 seçimlerinin Türk siyasal yelpazesinin sağ tarafına dönük en önemli sonucu ise milliyetçi çizginin siyasetteki yerini belirleme sürecini hızlandırmasıdır. Bu dönüşümdeki temel aktör 27 Mayıs'ın sürgüne çıkarttığı Albay Alparslan Türkeş olmuştur. Türkeş, sürgünden döndükten sonra siyasi arayış içerisine girerek Demirel'i yeterince milliyetçi görmeyen AP içerisindeki milliyetçileri yönlendirmeyi denemiş, beklediği iklimin oluşmaması üzerine kendisiyle birlikte hareket eden 14'lerle önce CKMP'ye katılmış ardından yönetimi ele geçirerek genel başkanlığa gelmişti. 10 Ekim 1965 seçimleri öncesi ve sonrasında CKMP'de yaşanan kimlik değişimi süreci 1969 yılına kadar sürmüş ve nihayet parti bu yılda MHP ismini alarak, siyasi yelpazedeki yerini milliyetçilik olarak nitelemişti³⁸. Diğer taraftan Beşirli ve Türköne'ye göre 1968 sonrası ülkenin içine girdiği kısır ideolojik çekişmede MHP'nin yan organizasyonları olan Ülkü Ocakları³⁹ ve Komando Kamplarını⁴⁰ kurarak üniversitelerde ve sokaklarda sol grupların karşısına çıkması ülkede var olan kaos havasını artırmış bu durum ise askerlerin 12 Mart 1971 ve 12 Eylül 1980 girişimlerinin önemli sebeplerinden birini oluşturmuştu. 1966 yılı Türk siyasal hayatının hareketlendiği bir yıl oldu. Bu yılın içerisinde iktidar partisi AP, Üçüncü Büyük Kongresini toplarken⁴¹ TİP ise İkinci Büyük Kongresini gerçekleştirmişti⁴². Ancak 1961 Anayasasının sağladığı özgürlükçü ortamda dinin

s.306-308.

³⁸CKMP'nin 8-9 Şubat 1969 tarihleri arasında Adana'da toplanan kongresinde partinin ismi Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) olarak değiştirilirken, partinin amblemi kırmızı zemin üzerine beyaz olarak işlenmiş "üç hilal" partinin gençlik kolları içinde "hilal ve bozkurt" amblemi şeklinde kabul edilmiştir. M. Ali Ağaoğulları, "Aşırı Milliyetçi Sağ", **Geçiş Sürecinde Türkiye**, (drl.E. Ahmet Tonak), Belge Yay., İstanbul, 1995, s.93.; MHP'nin Milliyetçiliğin, Kemalist yorumun tekeline kurtarılmasını ve dine karşı bir ideoloji olarak konumlandırılmasına karşıt bir pozisyonu temsil ettiği için, bkz.; Caner Taslaman, **Küreselleşme Sürecinde Türkiye'de İslam**, İstanbul Yay., İstanbul, 2011, s.263.

³⁹AP hükümetinin 1970'de MHP hakkında hazırladığı rapora konu olacak ülkü ocaklarının amacı; Üniversitelerden lise ve orta okullara kadar Türk milliyetçiliği şuurunu işleyip güçlendirmek ve gençleri memlekete yararlı milliyetçi kişiler olarak yetiştirmektir. Hayati Beşirli; "1960-1971 Döneminde Türkiye'de Gençlik Hareketleri", **Kök Araştırmaları Dergisi**, C:IV, S.1, Ankara (Bahar 2002), s.34.

⁴⁰Komando Kamplarının temel amacı Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ) kamplarında silahlı eğitim alan solcu gençlere karşı milliyetçi sağ toplum nezdinde daha dikkat çeker hale getirmek ve üniversitelerde daha özgüvenli bir sağ kitle oluşturmaktır. Mümtazer Türköne, **Darbe Peşinde Koşan Bir Nesil 68 Kuşağı**, Nesil Yay., İstanbul, 2012, s.78.

⁴¹AP'nin Üçüncü Büyük Kongresi 27-28 Kasım 1966 tarihlerinde gerçekleşti. Bir önceki kongrede liderlik yarışını Demirel'e kaybeden Bilgiç bu kez yarışa girmemiş Kadri Eroğan "*Milliyetçi- Mukaddesatçı*" grubun adayı olarak Demirel'in karşısına aday olarak çıkarılmıştı. Kongre sonucunda Eroğan 175 oy alırken Demirel 1239 oy almış ve liderliğini perçinlemişti. Ancak Demirel kongre sonrasında parti içi hizbin daha büyük sorun haline gelmesini önlemek için geri adım atarak Bilgiç'i kabineye Ulaştırma Bakanı olarak dahil etmişti.

⁴²TİP'in Malatya'da toplanan İkinci Kongresinde alınan kararların parti tarihi açısından önemi için, bkz.; Mustafa Şener, "Türkiye İşçi Partisi", **MTSD Sol**, C: VIII, İletişim Yay., İstanbul, 2008, s.361.

siyasallaşması ve kimlik siyaseti yapma yolunda Birlik Partisi'nin (BP)⁴³ ortaya çıkması daha farklı olanıydı. Söz konusu parti 17 Ekim 1966'da bir sınıf partisi olarak değil fa-kat bir mezhep topluluğunun sözcüsü olarak “*İlerici, Atatürkçü ve reformcu bir parti*” nitelememeleriyle ve Halife Ali'yi temsil eden bir aslanı çevreleyen, on iki imamı sem-bolize eden on iki yıldızlı amblemiyle Ankara'da kurulmuştu. Partinin kurucuları, kuru-luş gerekçelerini kamuoyunda Aleviliğin resmi ağızlarca aşağılanması, Nurculuğun ör-gütlenmesi, Osmanlının fetvalarına benzeyen söylemlerin yeniden dirilme gücü bulması şeklinde açıklamıştı. Ancak BP'si hem kurucuları hem taraftarları için daha yolun ba-şında gelişimini engelleyecek zayıflıkları bünyesinde barındırıyordu. Bunlar; kadroları-nın zayıf olması, kitleleri etkileyecek bir lidere sahip olmaması ve belli bir mezhebin ideolojik savunusu yapmasıydı. Bütün bunlar BP'sinin Türk siyasi hayatında güçlü bir aktör olmasını etkileyen en temel sebeplerdi. Diğer taraftan 1965-1971 yılları arasında üç hükümet kurarak ülkeyi tek başına yönetecek olan Demirel tarihi şartların zorlanma-sıyla ekonomi ve dış politika alanlarında yeni yaklaşımlar ortaya koymuş ve özellikle dış politika alanında Batı İttifakına sadık kalmakla birlikte Balkanlar, Kafkaslar ve Orta Doğu'ya dönük çok yönlü dış politika izlemeye yönelmişti⁴⁴. Aslında bu yöneliş 1961-1965 yılları arasında İnönü Koalisyon hükümetleri sırasında ABD ile yaşanan bir dizi olaylar zinciri sonucu oluşmuştu, bu olayların ilki Küba Füze Krizi, diğeri Kıbrıs Soru-nu sonrasında ortaya çıkan ünlü Johnson Mektubu'ydu. AP'nin kendi iktidarı sırasında yaşanan gelişme ise Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahale hakkının kullanımıyla ilgili olarak 18 Aralık 1965 günü Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda (BMGK) gerçekleşen oyla-mada Türkiye'nin müttefiklerinden bile beklediği desteği alamaması şeklinde yaşanmış-tı.

Sonuçta hem İnönü hem de Demirel çok partili hayata geçişle birlikte dış politika izlenen tek yönlü politik anlayışın terk edilmesi gerektiğini bu gelişmeler sırasında acı bir şekilde tecrübe etmişlerdi. Nihayet dış politikada çok yönlülük anlayışının ülke-

⁴³Birlik Partisi'nin kurucusu ve yöneticileri; Hüseyin Balan (Genel Başkan 1966-1969), Mustafa Timisi (1969-1980), Ali Naki Ulusoy, Haydar Özdemir, Hüseyin Çınar, Kazım Ulusoy, Yusuf Ulusoy. İlhami Soysal, “Türk Siyasal Yaşamında Yer Almış Başlıca Siyasal Dernekler, Partiler ve Kurucuları”, **CDTA C:VIII**, İletişim Yay., İstanbul, 1986, s.217.; Kelime Ata, **Alevilerin İlk Siyasal Denemesi Türkiye Birlik Partisi (1966-1980)**, Kelime Yay., Ankara, 20007, s.80.; M. Emin Köktaş, **Din ve Siyaset**, Vadi Yay., Ankara, 1997, s.198.

⁴⁴Melek Fırat ve Ömer Kürkçüoğlu, “Arap Devletleriyle İlişkiler”, **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Kadar Olgular, Belgeler, Yorumlar**, (Ed. Baskın Oran), İletişim Yay., İstanbul, 2002, s.792.

nin ekonomik, siyasi, kültürel hayatına olumlu ve olumsuz yansımaları olacaktı. Bu dönemde örneğin; Sovyetler Birliği'nden sağlanan kredilerle önemli sanayi tesislerinin yapımına girildi, bu tesislerin özelliği ülkenin sanayileşmesi için ihtiyaç duyduğu temel girdileri üretecek olan sanayi tesislerine temel oluşturacak olmasıydı. Bunların ilki, Aliğa Rafinerisi (İzmir), ikincisi, Seydişehir Alüminyum Tesisleri (Konya), üçüncüsü ise Demir-Çelik Tesisleri (İskenderun) gerçekleştirilmişti⁴⁵. Bununla birlikte Demirel hükümetlerince dış politikada izlenen çok yönlülük girişiminin gerek ABD gerekse Avrupa devletlerince hoş karşılanmadığını sonraki yıllarda gerçekleşen ihracat ve ithalat rakamlarına bakınca anlamak mümkün olacaktır. Örneğin; 1961'de Türkiye'nin ABD'ye ihracatı toplam rakamın %18.8 'ini oluştururken bu oran 1971'de %10.1'e düşmüştü. 1961'de Türkiye'nin ABD'den yaptığı ithalat %27.5 iken 1971'de bu oran %14.5'e düşecekti. Aynı şekilde Türk-Sovyet ticari ilişkileri bu dönemde iki kat artış göstermiştir⁴⁶. Ayrıca Demirel hükümetlerince uluslararası konjonktürün izin verdiği ölçüde oluşturulan ve uygulanan çok yönlü dış politika anlayışı zaman içerisinde özellikle ABD'nin Orta Doğu politikalarına ters düşmüş bu ise ilerleyen süreçte Demirel'i iktidardan uzaklaştıracak olan 12 Mart Muhtırası'nda önemli bir etken olmuştu.

Yine 1965-1971 yılları arasında Demirel Hükümetleri tarafından dış politika alanında geliştirilen çok yönlülük anlayışını destekler nitelikte ekonomi alanında da farklı bir yönelime girilmişti. Demirel'in konuşmalarında "*Büyük Türkiye*" olarak açıkladığı bu yönelim ekonomide tarıma dayalı bir kalkınma modeli olmayıp sanayileşmiş toplumu ortaya çıkarma temeline dayanan bir kalkınma modelini öngörmekteydi. Nitekim bu dönemde izlenen kalkınma modelinin bir sonucu olarak tarım ile küçük sanayici/esnaf karşısında sanayi kesimine büyük önem verilmiş sanayi kesimi önemli teşviklerle ve "*İthal İkamesi*"ne dayanan ekonomik politikalarla korunacak ve teşvik edilecekti. Bu koruma ve teşvikler sonucu 1965-1969 yılları arasında %5 enflasyon ve %7 kalkınma hızı yakalanmış⁴⁷ ancak 1969 seçimleri sonrasındaki siyasi ve sosyal gelişmeler sonucu enflasyon ve kalkınma hızında saptamalar görülmüştü.

Bununla birlikte 1968 yılı gerek toplumsal hayatta gerekse de siyasi partiler içerisinde sıkıntılı olayların başlangıç yılı olmuştu. Bu yıl içerisinde ülkenin büyük şehirle-

⁴⁵Suavi Aydın ve Yüksel Taşkın, **1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi**, İletişim Yay., İstanbul, 2014, s. 150.; Mehmet Gönülbol ve Cem Sar, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1965)**, Siyasal Kitabevi, An-kara, 1996, s.537.; Çetin Yetkin, **age**, s.117-147.

⁴⁶Hasan Kösebalan, **age**, s.200-203.

⁴⁷Metin Heper, **Türkiye'nin Siyasal Hayatı**, Doğan Kitap, İstanbul, 2011, s.197.

rindeki üniversitelerde dünyada esen rüzgarın etkisiyle eğitim şartları ve iş bulma imkanlarının iyileştirilmesi gibi taleplerle ve “*Sağ sol yok, boykot var.*” sloganı ile başlayan öğrenci hareketleri süreç içerisinde ABD ve emperyalizm karşıtı bir kimliğe bürünmüştü. Bu noktada örneğin; ABD Deniz Kuvvetleri’ne bağlı 6. Filonun rutin ziyaretleri sırasında sol gruplar tarafında protesto edilmesi, ABD Büyükelçisi Komer’in Orta-doğu Üniversitesi’nde (ODTÜ) arabasının yakılması, Taksim’de yaşanan “*Kanlı Pazar*” olayları sırasında gençliğin sol ve sağ olarak ayrışması ve olayların sokağa taşması şeklinde gelişmişti. Bu süreçte öğrenci hareketleri AP hükümet tarafından, karışıklık çıkartmak yoluyla rejimin değişmesine sebep olacak hareketler olarak görülürken CHP ve basın tarafından önceleri masum istekler olarak görülmüştü⁴⁸. Bu dönemde süreç içerisinde içerik değiştirerek üniversitelerden sokağa taşan giderek siyasi partilerin de taraf olduğu öğrenci olaylarında her ne kadar farklı kamplara ayrılırsalar da sol gruplar daha örgütlüydü⁴⁹. Nitekim bu dönemde sosyalist düşüncenin yaygınlaştırılmasında en önem-li örgüt Fikir Kulüpleri Federasyonu (FKF) idi. İlki 16 Aralık 1965’te Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi’nde (AÜSBF) Sosyalist Fikir Kulübü (SFK) olarak kurulmuş ve zamanla Ankara, İstanbul, İzmir, Doğu ve Güneydoğu’da yaygınlaşmıştı. Ancak Mart 1968’de FKF’nin başkanlığına Doğu Perinçek’in seçilmesi, TİP’in yasalclılığını reddeden görüşün en büyük gençlik örgütüne hakim olması anlamına geliyordu. Nitekim FKF’nin Ekim 1969’da Ankara’da yapılan olağanüstü kurultayından önce TİP’li kadrolar tasfiye edilmiş, ardından FKF ismi önce Devrimci Gençlik Federasyonu (DGF) olarak değiştirilmiş, sonra da “*Türkiye Devriminin Yolu*” konusunda silah kullanma kararı alınmıştı⁵⁰.

Bu dönemde ülkede sosyalist düşünce adına bu gelişmeler görülürken genel ola-

⁴⁸Ferihan Polat, **Din Siyaset Seçmen**, Çizgi Yay., Konya, 2010, s.150.; M. Jacob Landau, **Türkiye’de Aşırı Akımlar 1960 Sonrası Sosyal ve Siyasal Çekişmeler**, Turhan Kitabevi, Ankara, 1978, s.45.; Ha-run Karadeniz, **Olaylı Yıllar ve Gençlik**, Belge Yay., İstanbul, 1995,s.189-190.; E. J. Zürcher, **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, İletişim Yay., İstanbul, 2012, s.373.

⁵¹Bu dönemde TİP’in ve FKF’lerin dışında “*Sosyalist Seferberlik*” denebilecek örgütlenme, dernekleşme ve sendikalaşma gibi bir takım baskı ve çıkar gruplarının oluşumu da gerçekleşmişti. Türkiye Öğretmen-ler Sendikası (TÖS), Üniversite Asistanlar Sendikası (UNAS), Devrimci İşçi Sendikası (DİSK) ve siyasi kürçülüğün en önemli aşamalarından biri olan Devrimci Doğu Kültür Ocakları (DDKO) gibi oluşumlar, Ant, Türk Solu ve Sosyalist gibi dergiler kısa süre içinde toplumumuzun “*sosyalist bir tabana*” oturtul-masında önemli rol oynamışlardır. Orhan Türkdoğan, **Sosyal Şiddet ve Türkiye Gerçeği**, Timaş Yay., İstanbul, 1996, s.228.; Kurtuluş Kayalı, **Ordu ve Siyaset (27 Mayıs-12 Mart)**, İletişim Yay., İstanbul, 2012, s.146.; Kağan Gökalp, **PKK’nın Dersim Sorunu**, Kripto Yay., Ankara, 2013, s.38

⁵⁰Kerem Ünivar, “Fikir Kulüpleri Federasyonu (1965-1969)”, **MTSD Sol**, C: VII, İletişim Yay., İstanbul, 2008, s.821.

rak CHP'ye ve onun radikal inkılaplarına karşı DP'nin kuruluşundan 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesine kadar DP içerisinde mücadele eden 27 Mayıs sonrası AP içerisinde yer alan İslamcı ve milliyetçileri de bünyesinde taşıyan sağdaki ilk yeni nesil örgütlenmeler, üniversitelerde sosyalist fikir kulüplerine karşı sağ görüşlü öğrencilerin kurdukları Hür Düşünce Kulüpleri (HDK) olacaktı. İlk olarak 1964'te Ankara'da Siyasal Bilgiler Fakültesindeki etkin sosyalist fikir kulübüne karşılık olarak Hasan Celal Güzel'in başkanlığında kurulan Hür Düşünce Kulübü⁵¹ zaman içerisinde diğer üniversitelere de yayılmıştı. Ayrıca Komünizmle Mücadele Derneği (KMD), İlim Yayma Cemiyeti (İYC), Mücadele Birliği (MB)⁵² Milli Türk Talebe Birliği (MTTB) ve Aydınlar Ocağı (AO) gibi yapılar komünizm tehlikesine karşı sağın bütün unsurlarını bünyelerinde taşıyorlardı. Bunların içerisinde ilk başkanlığını tarihçi İbrahim Kafesoğlu'nun yaptığı Aydınlar Ocağı⁵³ 1970'ler ve sonrası dönemde Türk kültür ve siyasal hayatını etkileyen en önemli örgütlenme olmuştu.

21 Ağustos 1968 tarihinde ülkede TİP'in temsil ettiği yasalıcı, sol anlayışa en büyük darbeyi vuran olay Çekoslovakya'nın Sovyet orduları tarafından işgal edilmesi şeklinde yaşanmıştı. Söz konusu işgal Türk solunun bağımsızlık olgusunu kendi içerisinde tartışmasını ve ayrışmasını doğurdu. Bu süreçte TİP Genel Başkanı Mehmet Ali Aybar, *"Türkiye için tek bir yol vardır: Ne Amerika ne Sovyetler ne de herhangi bir başka devletin dümen suyu. Türkiye için tek çıkar yol: Kayıtsız şartsız bağımsızlık yolu-*

⁵¹Hür Düşünce Kulübü üyeleri içerisinde 1980'lerde ve sonrasında Türkiye sağ siyasetinin önemli isimleri haline gelecek Mehmet Keçeciler, Veysel Atasoy, Hüsnü Doğan, Mesut Yılmaz ve daha sonra sola kayacak olan Murat Karayalçın çıkmıştır. Doğan Gürpınar, **Türkiye'de Aydın'ın Kısa Tarihi**, Etkileşim Yay., İstanbul, 2013, s.224-225.

⁵²Bu dönemde sağın Dev-Genç'i diye anılan Mücadele Birliği, ilkelerini *"anti-siyonist, anti-komünist, anti-kapitalist, milli değerlere bağlı, İslam'a saygılı olma"* şeklinde açıklayarak 18 Kasım 1967 tarihinde öğrenci lideri olan Necmettin Erişen ve üç imam tarafından kurulmuştur. Aykut Edibali'nin ideoloğu olduğu Mücadele Birliği'nin fikirlerini topluma ulaştırma noktasında çıkardıkları yayın organı 3 Şubat 1970-23 Ocak 1973 tarihleri arasında toplam 156 sayı yayınladıkları Yeniden Milli Mücadele dergisidir. Mücadele Birliği içerisinde yetişmiş Cemil Çiçek, Melih Gökçek, Burhan Özfatura, Halil Sıvgın, Mustafa Erdoğan, Ahmet Taşgetiren, Ali Müfit Gürtuna gibi isimler 1980 ve sonrasında sağ fikir ve siyaset hayatının önde gelen isimleri olmuştur. H. Bayram Kaçmazoğlu, **27 Mayıs'tan-12 Mart'a Türkiye'de Siyasal Fikir Hareketleri**, Birey Yay., İstanbul, 2000, s.57.; Mustafa Eren, **Kanlı Pazar**, Kalkedon Yay., İstanbul, 2012, s.92-94.; Gökhan Tuncel, *"Türkiye'de Siyasal Partiler"*, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Siyasal Hayat** (drl. Ahmet Karadağ), Orion Yay., Ankara, 2013, s.263.

⁵³Aydınlar Ocağı aslında Ayhan Songar, Faruk Kadri Timurtaş, Süleyman Yalçın ve Kemalettin Erbakan gibi isimlerce 1962'de *"Aydınlar Kulübü"* olarak kurulan yapının süreç içinde değişmesidir. Ekin Burak Arıkan, *"Ülkücülerin, Siyasal İslam'la İmtihani: Türk İslam Sentezi, MHP, BBP ve AKP"*, **Türkiye'de Kesilen Çatışan Dinsel ve Etnik Kimlikler**, (Ed. Rasim Özgür Dönmez vd.), Say Yay., İstanbul, 2010, s.54.; Etienne Copeaux, **Tarih Ders Kitaplarında (1931-1993) Türk Tarih Tezinden Türk İslam Sen-tezine**, (çev. Ali Berktaş), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2000, s.219.

dur.”⁵⁴ diyerek başını Behice Boran, Sadun Aren ve Çetin Altan’ın çektiği Sovyet işgalini onaylayan çizgiye karşı çıkıyordu. TİP’in yönetiminde ortaya çıkan bu fikir ayrılığı süreç içerisinde Aybar’ın Genel Başkanlıktan ve partiden istifa etmesini yerine de Behice Boran’ın genel başkan olmasını doğuracaktı⁵⁵. Sovyetlerin Çekoslovakya’yı işgali TİP’in üst kadrolarında fikirsel ayrışmayı ve istifayı doğururken bu dönemde TİP’in parlamentarizm yoluyla iktidara gelme yöntemini kabul etmeyen kendilerine “Sosyalist” diyen diğer gruplar Milli Demokratik Devrimciler (MDD) ve Yön-Devrim dergileri⁵⁶ çevrelerinde oluşmaktaydı. Devrimin yolu konusunda MDD’ciler, “*Milli*” ve “*Demokratik*” güçlerle iş birliği yapılarak ABD emperyalizmine karşı milli devrimin ve feodaliteye karşı demokratik devrimlerin peş peşe gerçekleştirilmesini önerirken, Yön-Devrim dergileri çevresi ise ülkede işçi sınıfının zayıflığından hareket ederek seçim kazanma yoluyla iktidara gelme imkanının olmadığını dolayısıyla sosyalistlerle toplum içindeki güçlü gruplardan biri olan askerlerin birlikteliğini içeren kısa yolun takip edilmesini savunmaktaydı⁵⁷.

Diğer taraftan soldaki bu çeşitlenmeye karşıt olarak 1970 yılı başında AP içerisindeki İslamcılar yeterince dindar bulmadıkları Demirel’den koparak Necmettin Erbakan’ın liderliğinde kendi partilerini Milli Nizam Partisi (MNP)⁵⁸ adıyla kuracaklar ve siyasi yelpazedeki yerlerini sağ olarak belirleyeceklerdi. Kimilerine göre kuruluşu Türkiye’de gerçek anlamda çok partili hayatın başlangıcı olarak görülen MNP⁵⁹ Türki-

⁵⁴Erdoğan Aydınoglu, **Türkiye Solu (1960-1980)**, Versus Yay., İstanbul, 2007, s.195.; Tufan Erkam, **Aydınlıktan Kaçanlar**, Ufuk Yay., İstanbul, 2013, s.14.

⁵⁵Boran’ın TİP’e genel başkan olarak seçildiği Dördüncü Büyük Kongre’de Kürt Sorununa dönük alınan karar ve sonuçları için bkz., Mustafa Akyol, **Kürt Sorununu Yeniden Düşünmek**, Doğan Kitap, İstanbul, 2009, s.168.; William Hale, **1789’dan Günümüze Türkiye’de Ordu ve Siyaset**, Hil Yay., İstanbul, 1968, s.155.; İlder Ertuğrul, **Cumhuriyet Tarihi El Kitabı (1923-2008)**, ODTÜ Yay., Ankara, 2011, s.109.

⁵⁶Doğan Avcıoğlu, Mümtaz Soysal, İlhami Soysal ve İlhan Selçuk tarafından 1961-1967 yılları arasında haftalık olarak 222 sayı çıkarılan dergi hakkında daha geniş bilgi için bkz.; Hikmet Özdemir, **Kalkınma-da Bir Strateji Arayışı Yön Hareketi**, Bilgi Yay., Ankara, 1986.

⁵⁷Emre Kongar, **2000’li Yıllarda Türkiye’nin Toplumsal Yapısı**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999, s.168-169.; İren Börtünce, “Çok Partili Demokrasiden 1980 Müdahalesine”, **75 Yılda Düşünceler Tartışma-lar**, (Ed. Mete Tuncay), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1999, s.78-79.

⁵⁸MNP’nin ortaya çıkışında İslami cemaatler ve Demirel politikalarının etkisi için, bkz.; Şadiye Ay, “Türkiye’de Siyasal İslam”, **Mevzuat Dergisi**, Yıl:2, S.83 (Kasım-2004), s.1-13.; Hüseyin Çavuşoğlu, “TOBB-Siyaset İlişkisi Açısından Erbakan’ın TOBB Başkanlığı Sürecinin Değerlendirilmesi”, **PA-USBED**, S.4 (Temmuz-2009), s.44-45.; Fahrettin Poyraz, “Milli Nizam Partisinden AK Parti’ye”, **İttihat ve Terakki’den Günümüze Siyasal Partiler**, (Ed. Turgay Uzun), Orion Yay., Ankara, 2010, s.314.; Ruşen Çakır, “Milli Görüş Hareketi”, **MTSD İslamcılık**, C:VI, İletişim Yay., İstanbul, 2011, s.545.

⁵⁹Kürşat Bumin’in MNP öncesinde kurulan bütün partilerin CHP’den kaynağını aldıkları için ülkede gerçek anlamda çok partili yaşamın başlangıcı olarak MNP’nin kuruluşunu göstermesi için bkz.; **Malatya**

ye'nin temel meselelerine karşı geliştirdiği söylemle devamı olarak kurulacak partilere tarihsel bir süreklilik sağlamıştır. Bu dönemde MNP programında maddi ve manevi kalkınmanın birlikte yürütülmesi yanında, Cumhurbaşkanı'nın tek dereceli bir seçimle doğrudan halk tarafından seçilmesini ve ülkede başkanlık sistemine göre yeni düzenlemeler yapılmasını savunmuştu. Ayrıca parti, faize ve Avrupa Ekonomik Topluluğu'na (AET) karşıydı. Bunun yerine Müslüman ortak pazarı vb. örgütlenmeler önermekteydi. Ancak İslamcıların kurulu düzenle hesaplaşmada ilk tecrübeleri olan MNP 12 Mart sürecinde Anayasa Mahkemesi'nin verdiği kapatma kararıyla sonlanacaktı⁶⁰.

4. 1969 Seçimleri ve AP'den Kopuş

1968 yılı Demirel için 1970 yılı sonunda gerçekleşecek ayrışma öncesi önemli bir dönüm noktası olmuştu. Bu yıl içerisinde 27 Mayıs 1960 müdahalesinin siyasi yasaklı duruma getirdiği başta Celal Bayar olmak üzere eski DP'liler kurdukları “Bizim Ev” isimli kulüp ile AP içerisindeki Sadettin Bilgiç liderliğindeki muhalefetle birlikte hareket ederek af meselesini gündeme getirmiş ve Demirel üzerinde baskı oluşturmuşlardı. Aslında 27 Mayıs'ın ortaya çıkardığı bu sorun Ağustos 1966'da AP hükümetince çıkarılan af kanunu ile memuriyete dönebilmeleri ve mesleklerini yapabilmeleri şeklinde kısmen çözülmüştü. Burada sorun eski DP'lilerin yeniden siyasete dönmek istemeleri buna karşılık 27 Mayıs'ın sahibi olan askerlerin söz konusu kadroları ihtilalin gerekçesi olarak görmeleri ve siyasi hayata dönmelerine itiraz etmeleriyle AP'nin lideri Demirel'in eski kadroların siyasete dönerek kendisine rakip olmamasını istemesinin örtüşmesi idi. Ancak Bilgiç liderliğindeki parti içi muhalefetin af meselesini 1968 yılı içerisinde gerçekleşen AP'nin Dördüncü Büyük Kongresi'nde oy birliği ile karara bağlaması işin rengini/şeklini değiştirecekti. Parti içerisindeki muhalefetin bu adımını kendi liderliğine karşı bir hareket olarak değerlendiren Demirel kendisine bağlı “Yeminliler” adıyla anılan bir grup oluşturma yoluna giderken aynı zamanda “AP yeni bir partidir eski DP oylarını almanız gayet normaldir; aynı kaynaklardan beslenmemiz, aynı yolları takip etme zorunluluğu doğurmaz. Bizim ayrı bir programımız, ayrı kadromuz ve ayrı usullerimiz vardır. Gelecekte kendi yolumuzu, yurt gerçeklerinden ilham alarak kendimiz çizeceğiz;

Sempozyumları II “Sürdürülebilir Kentleşme ve Kentlilik” 29-30 Nisan 2011, (Ed. G. Tuncel), s. 44.

⁶⁰Ali Yaşar Sarıbay, **Türkiye’de Modernleşme Din ve Parti Politikası MSP Örnek Olayı**, Alan Yay., İstanbul, 1995, s.98.; Ahmet Yücekök, **100 Soruda Türkiye’de Din ve Siyaset**, Gerçek Yay., İstanbul, 1976, s.109.; Binnaz Toprak, “Milli Selamet Partisi”, **CDTA**, C:VIII, İletişim Yay., İstanbul, 1984, s.2104-2110.; Elizabeth Özdalga, “Necmettin Erbakan”, **Türkiye’de Liderler ve Demokrasi** (Ed. Metin Heper ve Sabri Sayarı), Kitap Yay., İstanbul, 2008, s.145.

maziyi taklit etmek mecburiyetinde değiliz. Elbette geçmişten dersler alacağız fakat asla eskilerin dublörü veya uydusu olmayacağız. Geriye dönmek, geçmişi ihya etmek çabaları Türkiye'ye ancak zarar verir. AP mazinin esiri değil geleceğin ümidi olacaktır. DP devrinin temiz kalmış politikacılarına yardım etmek vazifemizdir ancak ifratlara taviz vermeyeceğiz."⁶¹ şeklinde söylem geliştirmiş ve hem tabanına hem de askerlere güven verme yoluna gitmişti.

Demirel'in eski DP'lilerin affı konusundaki yaklaşımı bu şekildeyken siyaseti hareketlendiren çıkış CHP lideri İnönü'nden gelmişti. Bayar'la görüşen İnönü; yılların küskünlüğüne son verme ve ülkenin huzura ihtiyacı olduğunu, dile getirerek "*kuyudan adam çıkarma*" adını verdiği adımı atmıştı. Demirel'e rağmen AP'liler tarafından meclise getirilen af teklifi İnönü'nün siyasi manevrası sonucu CHP'nin verdiği destekle 14 Mayıs 1969 tarihinde 309 oy alarak kabul edilmişti. Mecliste kabul edilen af teklifinin yasalaşması için senatodan geçmesi gerekliydi. Af teklifinin senatodan geçmemesi için askerlerin ve Cumhurbaşkanı Sunay'ın AP lideri Demirel'i uyarmaları sonucu, Demirel: "*Siyasi hakların iadesi vazifemiz de orduyu rencide ettirmemek vazifemiz değil mi?*"⁶² şeklinde AP grubunda çıkış yaparak affın yaklaşmakta olan 1969 seçimleri sonrasına bırakılmasını sağlamıştı⁶³.

Bununla birlikte ülke yaklaşmakta olan 12 Ekim 1969 seçimlerine üniversitelerde ve sokaklarda sol-sağ şeklinde ayrışarak her gün can almaya başlayan öğrenci hareketleri, sosyo-ekonomik dengelerin bozulmasıyla artış gösteren işçi hareketleri ve köylerdeki toprak işgalleri, iktidar partisi AP içerisinde eski DP'lilerin affına bağlı olarak Demirel'e karşı gelişen muhalefet hareketine ek olarak Demirel'in başından belli güçlü ve tesirli bir hükümetin kurulmasını engellediğini söylediği seçim sistemi olan milli bakiye usulünün değiştirildiği bunalım ortamında gitti. Sonuçta sekiz partinin yarıştığı

⁶¹Orhan Erkanlı, **age**, s.286.; Bozbeyliye göre Demirel 1969 seçimleri sonrası AP'yi kendi partisi haline getirebilmek için bir dizi adım atmıştı. Bunlardan birincisi 1969 seçimleri öncesi ön seçimlerde genel merkezin belirlediği adayların seçilmesini engelleyen taşra teşkilatlarının feshi, ikincisi seçimler sonrası yeni meclis başkanlığı seçimi sırasında muhalif olarak gördüğü kendisinin karşısına AP'den İsmail Hakkı Tekinel'in çıkmasına izin vermesi, üçüncü olarak da yeni hükümet listesinde Bilgiç ve çevresindeki isimlere yer vermemesi idi. **Yalnız Demokrat**, s.312.

⁶²**Milliyet**, 26.5.1966.

⁶³1969 Seçimleri sonrasında tekrar görülen af tasarısı 6 Kasım 1969'da Senato'da kabul edilmiştir. Ancak Anayasa'da yapılan değişikliğin iptali için TİP'in yaptığı başvuru 16 Haziran 1970 tarihinde Anayasa Mahkemesi'nce usul yönünden iptal edilmiştir. Nihayet değişiklik 14 Ekim 1973 seçimleri sonrası 16 Haziran 1974 tarihinde yasalaşmıştır. Davut Dursun, **12 Mart Darbesi**, Şehir Yay., İstanbul, 2009, s.39.

12 Ekim 1969 seçimleri⁶⁴ iktidar partisi AP ile İnönü'nün CHP'si arasında geçmişti. Bu seçimlerde AP %46.5 oy alırken 1965 seçimlerine göre % 6 civarında bir oy kaybı yaşamıştı. Ancak bu olumsuz durumda bile AP seçimin galibi olmayı başarmış CHP ise %28.7 oranındaki oyuyla büyük ölçüde yerinde saymıştı. Diğer taraftan 1969 seçimleri sonrası Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay tarafından yeni hükümeti kurmakla görevlendirilen AP lideri Süleyman Demirel'in hükümet listesini tamamıyla “*Yeminliler*” olarak ifade edilen kendisine yakın isimlerden oluşturması, eski DP'lilerin affının seçim sonrasına bırakılmış olması ve ayrıca seçimlerden kısa süre sonra CHP tarafından Başbakan Demirel hakkında verilen gensoru önergesi sürecinde yaşananlar⁶⁵ AP'li 72 milletvekili ve senatörün imza koyduğu 72'ler Muhtırası⁶⁶ isimli tarihi belgenin ortaya çıkmasına sebep olmuştu. 1969 seçimleri sonrası AP listesinden meclise giren Erzurum Milletvekili Rasim Cinisli'ye göre bütün siyasi hayatı “*Menderes Sendromu*” ile geçen Süleyman Demirel'in bu dönemde AP'yi tamamıyla kendi partisi yapma yolunda attığı adımlar 72'ler muhtırasını doğurmuştu.⁶⁷ Tomuş'a göre ise 72'ler muhtırasına imza koyanlar 1969 seçimleri sonrası AP'de yaşanan ihraçların ve teşkilat fesihlerinin durdurulmasını

⁶⁴12 Ekim 1969 seçimlerine katılma oranı %64.3 şeklinde gerçekleşirken oyların partilere göre dağılımı ve milletvekili sayısı: AP (%46.5) oy ve 256 milletvekili, CHP (%27.4) oy ve 143 milletvekili, MGP (%6.6.) oy ve 15 milletvekili, MP (%3.2) oy ve 6 milletvekili, MHP (%3) oy ve 1 milletvekili, TBP (%2.85) oy ve 8 milletvekili, TİP (%2.7) oy ve 2 milletvekili, YTP (%2.2) oy ve 3 milletvekili şeklinde gerçekleşmişti. Erol Tuncer, **Osmanlı'dan Günümüze Seçimler (1876-1999)**, Tesev Yay., Ankara, 2002, s. 236.

⁶⁵İstanbul'da öldürülen iki gencin ölümü sonrasında çıkan olaylarla ilgili olarak CHP tarafından Başbakan Demirel hakkında gensoru önergesi verilmiştir. Gensoru önergesinin 22 Aralık 1969 tarihinde mecliste görüşülmesi öncesi AP milletvekili Bahattin Uzunoglu hükümet sözcüsü hariç, diğer konuşmacıların konuşma sürelerinin 20 dakikayla sınırlandırılması yönünde önerge vermiştir. Söz konusu önerge AP oylarıyla kabul edilmesine rağmen 34 AP milletvekili önergeye “*Hayır*” oyu kullanmıştır. AP yönetimi parti disiplinini bozdukları gerekçesiyle Demirel karşıtı Cevat Önder (Erzurum), Ekrem Dikmen (Trabzon), Ethem Kılıçoğlu (Konya), Kadri Eroğan (Sivas), Mustafa Vedat Önsal (Sakarya), isimli 5 milletvekilini partiden ihraç işlemi başlatmıştır.

⁶⁶Demirel'i AP'yi kuruluş felsefesinden uzaklaştırma ve parti içerisinde tek adamlık müessesesi oluşturmakla suçlayan 72 AP'li milletvekili ve senatörün imza koyduğu “*72'ler Muhtırası*” 17 Şubat 1970 tarihinde Mustafa Orhan Daut (Manisa), Özer Ökmen (Konya), Samed Gündoğan (Elazığ) ve Şükrü Akkan (İzmir) tarafından AP Genel Başkanı Süleyman Demirel'e verilmek üzere Başbakanlığa götürülmüştür. 72'ler muhtırası ve ona imza koyan AP'li milletvekili ve senatörlerin isimleri için bkz.; **Ek-1**; Kendisiyle yapılan görüşmede Korkmazcan, 1969 seçimleri sonrası Demirel'in AP'sini kendi partisi haline getirme yönünde giriştiği eylemlerin muhtırayı ve sonrasında kimsenin hesap edemediği süreci doğurduğunu söylemiş ve ayrıca muhtıranın partideki huzursuzluğun bitirilmesini isteyen iyi niyetli bir girişim olduğu-nu belirtmiştir. Hasan Korkmazcan ile yapılan görüşme, 30.9.2017, (Ankara).

⁶⁷Kendisiyle yapılan görüşmede Cinisli 1969 seçimlerinde Cevat Önder'in ardından 2. sırada Erzurum milletvekili seçildiğinde 30 yaşında 72'ler muhtırasına imza koyduğunda ise henüz 4 aylık milletvekili olduğunu ifade etmiştir. Rasim Cinisli ile yapılan görüşme, 04.08.2017, (İstanbul).; Aynı şekilde 1969 seçimleri sonrası AP'nin Denizli Milletvekili Sami Arslan'da 72'ler muhtırasının ortaya çıkma sebebi olarak Demirel'in 1969 seçimleri sonrası parti içerisinde kendisine rakip olarak gördüğü isimlere yeni hükümet listesinde yer vermemesi ve eski DP'lilerin affına engel olmasını göstermiştir. Sami Arslan ile yapılan görüşme, 4.2.2018, (Isparta).

istemış ayrıca bunun yapılması halinde yeniden AP’de birlik ve beraberliğin sağlanacağını dile getirmişlerdi⁶⁸.

Demirel muhtıraya dönük ilk tepkisini basın üzerinden “*Biz muhtıra ile iş görmeyiz.*”⁶⁹ şeklinde muhaliflere iletirken 1969 seçimlerinin oluşturduğu meclis aritmetiğinden hareketle bu dönemde parti içi muhalefete karşı ikili bir strateji izlemişti. Buna göre ilk olarak 72’leri kendi içerisinde ayrıştırarak sayılarını azaltma ikinci olarak da radikal olanlarını partiden kopartmak için “*Bulun 226’yı beni düşürün.*” söylemini geliştirmişti. Demirel cephesinde bunlar yaşanırken 1970 yılı bütçesinin onaylanacağı süreç yaklaştığında muhaliflerde bütçe oylamasında nasıl hareket edeceklerini belirlemek için Konya Lokali’nde toplanmış ve sayılarının 41’e düştüğü ortaya çıkmıştı⁷⁰. Buna rağmen toplantıya katılanlarca toplantı sonunda 39 ret, 1 kabul, 1 çekimser şeklinde 1970 yılı bütçesi için ret kararı alınmıştı⁷¹.

Yaşanan tüm bu gelişmelere rağmen muhalifler hükümet bütçesinin görüşüleceği meclisin 11 Şubat 1970 tarihli oturumu başlamadan önce aralarında Abdurrahman Şeref Laç (İstanbul), Hasan Korkmazcan (Denizli), İhsan Tombuş (Çorum), Özer Ölçmen (Konya), Şükrü Akkan (İzmir) isimlerinin bulunduğu bir heyet oluşturmuş ve Ömer Eken (Antalya) aracılığıyla AP lideri Süleyman Demirel’den görüşme talebinde bulunmuşlardı. Görüşmede muhalifler Demirel’den 72’ler muhtırasında dile getirdikleri talepler yönünde adım atmasını aksi taktirde bütçeye ret oyu verecek-

⁶⁸İhsan Tombuş, *age*, s. 197.

⁶⁹*Milliyet*, 19.1.1970.

⁷⁰Konya Lokali’nde yapılan toplantıya katılan 41 isim: Abdurrahman Şeref Laç (İstanbul), Ahmet İhsan Gürsan (İzmir), Ali Naki Üner (İzmir), Adnan Akarca (Muğla), Ata Bodur (Ordu), Baha Müderri-soğlu (Konya), Bahri Dağdaş (Konya), Faruk Sükan (Konya), Fevzi Güngör (İstanbul), Güngör Hun (Sakarya), Hasan Korkmazcan (Denizli), Hasan Basri Albayrak (Rize), Hilmi Türkmen (İçel), Hüsa-mettin Akmumcu (Isparta), Hüseyin Abbas (Tokat), İbrahim Abak (İstanbul), İlhan Darendelioğlu (İstanbul), İhsan Tombuş (Çorum) Kemal Ziya Öztürk (Aydın), Mehmet Ersoy (Kütahya), Mehmet Turgut (Bursa), Mustafa Kubilay İmer (Konya), Mustafa Necati Kalaycıoğlu (Konya), Mustafa Orhan Daut (Manisa), Mevlüt Yılmaz (Balıkesir), Necati Çakıroğlu (Trabzon), Osman Özer (İstanbul), Ömer Eken (Antalya), Özer Ölçmen (Konya), Rasim Cinisli (Erzurum), Sadettin Bilgiç (İstanbul), Samed Göldoğan (Elazığ), Sami Aslan (Denizli), Sezai Ergun (Konya), Süleyman Çiloğlu (Antalya), Şükrü Akkan (İzmir), Talat Asal (Samsun), Turgut Topaloğlu (İstanbul), Vehbi Engiz (Kocaeli), Vehbi Sın-maz (Manisa), Yüksel Menderes (Aydın). *Tercüman*, 12.2.1970.

⁷¹Kısa süre içerisinde muhtıraya imza koyanların 41 kişiye düşmesini Korkmazcan düşünce ayrılığı ile ifade etmiştir. Buna göre muhtırayı imzalayanların bir kısmı muhtırayı parti yönetimine karşı rica mahi-yetinde görürken bir kısmı da bu işin sonuna kadar gidilmesini isteyenler şeklinde kendini göstermiştir. Hasan Korkmazcan ile yapılan görüşme, 30.09.2017, (Ankara).; Kendisiyle yapılan görüşmede Arslan toplantı öncesinde kendisinin bütçeye “*Evet*” denilmesi görüşünde olduğunu ancak genel temayüle de uyma yönünde fikir taşıdığını ve sonunda temayüle uyarak “*Ret*” yönünde oy kullandığını söylemiştir. Sami Arslan ile yapılan görüşme, 4.2.2018, (Isparta).

lerini dile getirmişlerdi. Demirel ise görüşmede muhaliflere karşı “*ip incelendiği yerden kopsun*” tavrı takınarak kendileriyle uzlaşmaya gitmeyeceğini ifade etmişti⁷². Nihayet aynı gün mecliste gerçekleşen bütçe oylamasında 41’ler kısa süre önce AP’den ihraç edilen 5 milletvekiliyle birlikte cumhuriyet tarihinde bir ilki gerçekleştirerek kendi hükümetlerinin bütçesine ret oyu vermişlerdi⁷³. Demirel oylama sonrası yaptığı ilk değerlendirmede, “*Bir kanun mahiyetinde olan bütçenin kabul edilip edilmemesi hü-kümetin düşmesini icap ettirmez*”⁷⁴ şeklinde konuşmasına rağmen bundan sonra hü-kümetin “226” baskısıyla çalışamayacağını görerek 13 Şubat 1970 tarihinde Cum-hurbaşkanı Cevdet Sunay’a hükümetin istifasını sunmuştu. Bununla birlikte istifayı kabul eden Sunay yeni kabineyi kurma görevini kısa süre sonra tekrar AP lideri Demirel’e vermişti.

Diğer taraftan bütçeye verdikleri ret oyu ile kendi hükümetlerinin düşmesine sebep olan 41’ler yayınladıkları bildiri ile bütçeye ret oyu verme gerekçelerini kamu-oyuna duyurmuşlardı. Buna göre, “*Personel Kanunu’nun mali hükümlerini de uygulamaya koyan 1970 yılı bütçesi, iktisadi çöküşün ve enflasyonun başlangıcı olacaktı.*” denilen bildiride 41’ler “*Bizim hareketimiz demokratik nizamın ciddi teminatı olan rey hakkına müdahaleyi önleyerek partiye, rejime ve dolayısıyla Büyük Milletimize hizmet hareketidir.*”⁷⁵ ifadelerine yer vermişti. 1969 seçimleri sonrasında AP içerisinde 72’ler olarak başlayan ve süreç içerisinde 41’lere dönüşerek hükümet düşüren muhalefet hareketini Sencer, Demirel’in “*Yeminliler*” grubu eliyle AP içerisinde oluşturduğu “*Tek Adam*” ve “*Zümre Baskısı*”na karşı oluşan tepki hareketi⁷⁶ olarak görürken Gevgili ve Cem ise birbirine yakın değerlendirmede bulunmuşlardı. Buna göre Gevgili AP içerisindeki muhalefet hareketini “*Türkiye’nin sermayedar kesimi içinde beliren büyük çatışma*”⁷⁷ şeklinde görürken Cem ise 41’lerin sosyo-ekonomik

⁷²Hasan Korkmazcan ile yapılan görüşme, 30.09.2017, (Ankara).

⁷³AP’li 46 milletvekilinin muhalefet partileriyle birlikte ret oyu kullandıkları 1970 yılı bütçesi 214 “*Evet*” oyuna karşılık 224 “*Hayır*” oyuyla reddedilmiştir. **Milliyet**,12.02.1970.; 72’ler muhtırasına imza koyduğu halde 1970 yılı bütçesine “*Evet*” oyu veren AP milletvekillerinin isimleri şunlardır: Ali Yılmaz, Ak-gün Silivri, Akın Özdemir, Barlas Kuntay, Cemal Külahlı, Cihat Bilgehan, Ertuğrul Mat, Enver Akova, Halil Akgöl, Hakkı Şengüllü, Haydar Özalp, Mustafa Maden, Münir Daldal, Kazım Coşkun, Kemal Erdem, Kemal Kaçar, Sabri Yahşi, Tevfik Koraltan, Turgut Nizamoglu, Veli Gürkan. **Hergün**, 12.02.1970.

⁷⁴**Milliyet**, 12.2.1970.

⁷⁵**Cumhuriyet**, 14.2.1970.; Cevat Önder; “*Demokratik Parti*”, **CDTA**, C.8, İletişim Yay., İstanbul, 1985, s.2102.

⁷⁶Muzaffer Sencer, **age**, s.376-377.

⁷⁷Ali Gevgili, **Türkiye’de 1971 Rejimi**, Milliyet Yay.,İstanbul, 1973, s.114.

köklerinden hareketle 41'lerin sadece Demirel düşmanlığıyla ya da demokrasi aşkıyla bir araya gelmediklerini aksine, Demirel'in izlediği ekonomi politikasından zarar gören çevrelerin sözcülüğüne soyunduklarını iddia etmişti⁷⁸.

1969 seçimleri sonrası ikinci kez Cumhurbaşkanı Sunay tarafından hükümeti kurmakla görevlendirilen AP lideri Demirel bir taraftan yeni hükümeti kurma çalışmaları yürütürken diğer taraftan da AP Müşterek Haysiyet Divanı'nı (AP MHD) harekete geçirerek 41'ler için farklı ceza kararları aldırdı. Buna göre MHD tarafından, 41 milletvekilinden 3'üne "*ihhtar*", 19'una 25 ila 30 gün arasında değişen "*geçici ihraç*", 16'sına da "*1 yıl süreli geçici ihhtar*" kararı verilmişti. Ayrıca 3 milletvekilinin ise daha önce AP'den istifa etmesi nedeniyle dosyalarının düşmesine karar verilmişti⁷⁹. Diğer taraftan AP MHD tarafından hakkında "*1 yıl süreli geçici ihraç*" cezası verilen Talat Asal, bu duruma tepki göstererek "*işlenen suç aynı olduğu halde, farklı gerekçelerle ayrı ayrı cezalar veren AP Müşterek Haysiyet Divanı'nın "hukuki niteliğinin sarsıldığı"*"⁸⁰ iddiasında bulunmuştu.

Bu şartlar altında AP lideri Demirel'in kurduğu yeni hükümetin güven oylaması 15 Mart 1970 tarihinde yapılmış ve 172 "*Hayır*" oyuna karşılık 232 "*Evet*" oyuyla meclisten güvenoyu almıştı⁸¹. Bu güven oylaması öncesi 41'ler 11 Şubat 1970 tarihinde gerçekleşen bütçe oylaması sonrasında meydana gelen gelişmeleri gerekçe göstererek güven oylamasına katılmayacaklarını açıklamıştı⁸². Buna rağmen 41'lerden Abdurrahman Şeref Laç, Mustafa Fevzi Güngör, Osman Özer ve Ömer Eken oylamaya katılarak Demirel hükümetine "*Evet*" oyu kullanmışlar 41'lerin geri-

⁷⁸İsmail Cem, **Türkiye Üzerine**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1970, s.70.

⁷⁹AP MHD tarafından haklarında "*ihhtar*" cezası verilenler Abdurrahman Şeref Laç, Mustafa Fevzi Güngör, Osman Özer iken, 25 ila 30 günlük "*geçici ihraç*" cezası verilenler Ali Naki Üner, Ata Bodur, Baha Müderrisoğlu, Güngör Hun, Hasan Basri Albayrak, Hilmi Türkmen, İbrahim Abak, İhsan Gürsan, İlhan Darendelioğlu, Mehmet Ersoy, Mustafa Orhan Daut, Kemal Ziya Öztürk, Sami Arslan, Süleyman Çiloğlu, Turgut Topaloğlu, Vehbi Sınmaz, Yüksel Menderes isimleri olmuştur. Bunlara ek olarak "*1 yıl süreli geçici ihraç*" kararı verilenler ise, Adnan Akarca, Bahri Dağdaş, Faruk Sükan, Hasan Korkmazcan, İhsan Tombuş, Mehmet Turgut, Mustafa Kubilay İmer, Mustafa Necati Kalaycıoğlu, Mevlüt Yılmaz, Ömer Eken, Özer Ölçmen, Rasim Cinisli, Samed Gündoğan, Sadettin Bilgiç, Sezai Ergün, Şükrü Akkan, Talat Asal, Vehbi Engiz isimleri olmuştur. Ayrıca Hüsamettin Akumucu, Hüseyin Abbas ve Necati Çakıroğlu daha önce AP'den istifa ettikleri için dosyaları düşmüştür. **Milliyet**, 12.3.1970.; **Tercüman**, 12.3.1970.

⁸⁰**Cumhuriyet**, 15.3.1970.

⁸¹Bağımsızlardan Abdullah Çilli, Abdurrahim Türk ve Kasım Kuhrevi ile BP'sinden Ali Naki Ulusoy, Hüseyin Balan, Hüseyin Çınar, Kasım Ulusoy, Yusuf Ulusoy "*Evet*" oyu kullanmıştır. **Milliyet**, 16.3.1970.

⁸²**72'ler Hareketi ve Demokratik Parti**, Demokratik Parti Yayınları, Ankara, 1971, s.49.

ye kalanları ise oylamaya katılmamışlardı⁸³.

Bu dönemde AP lideri Demirel kendine özgü siyasi manevralarla meclisten güvenoyu alıp yeni hükümetini kurmasına rağmen parti içerisindeki huzursuzluğu bitirememişti. AP içerisindeki huzursuzluğun devam etmesinin temel sebebi Demirel'in güvenoyu alamayan hükümet listesini yeni hükümet listesinde aynen koruması ve 41'lere dönük olarak uygulanan farklı türde cezalar olmuştu. Nitekim 41'lerden 26'sının CHP ve GP ile birlikte Demirel'i "*yakınlarına menfaat temin ettiği*"⁸⁴ şeklinde köşeye sıkıştırma girişimi parti içerisinde nihai kavganın yaşanması sonucunu doğurmuştu. Nihayet Demirel hakkındaki iddiaları araştırmak üzere oluşturulan meclis soruşturma komisyonunun çalışmaları sırasında yaşananlar⁸⁵ üzerine AP MHD 25 Haziran 1970 tarihinde toplanmış ve 41'lerden 26'sı için "*Her fırsatta başta CHP olmak üzere muhalefet partileri ile birlikte hareket etme ve parti menfaatlerine karşı davranışlarda bulunma*"⁸⁶ suçlamasıyla haklarında partiden kesin ihraç kararı vermişti. AP MHD tarafından haklarında AP'den kesin ihraç kararı verilen 26'lar⁸⁷:

Adnan Akarca	İbrahim Abak	Özer Ölçmen	Talat Asal
Ata Bodur	İhsan Gürsan	Rasim Cinisli	Turgut Topaloğlu
Bahri Dağdaş	İhsan Tombuş	Samed Güldoğan	Vehbi Engiz
Basri Albayrak	Kubilay İmer	Sadettin Bilgiç	Yüksel Menderes
Faruk Sükan	Mehmet Turgut	Sami Arslan	Ziya Öztürk
Hasan Korkmazcan	Necati Kalaycıoğlu	Süleyman Çiloğlu	
Hilmi Türkmen	Naki Üner	Şükrü Akkan	

Tablo 1: AP'den İhraç Edilen 26'ların İsimleri

1969 seçimleri sonrası AP içerisinde gelişen muhalefet hareketinin doğal lideri durumunda bulunan İstanbul Milletvekili Dr. Sadettin Bilgiç 26'ların ihraçlarıyla ilgili basına yaptığı ilk değerlendirmede, "*AP içerisinde benden başka alternatif yoktur diyen Demirel ihraçları gerçekleştirmiştir.*" şeklinde konuşmuş sözlerinin devamında

⁸³AP'den ihraç edilen Cevat Önder, Ekrem Dikmen, Ethem Kılıçoğlu, Kadri Eroğan ve Mustafa Vedat Önsal da oylamaya katılmamışlardı. **Cumhuriyet**, 16.3.1970.

⁸⁴Bu süreçte 26'lar ve muhalefet partileri Demirel'i kardeşleri için nüfuzunu kullanarak bankalardan 26 milyon TL kredi almakla suçlamışlar, Demirel ise kendisine özgü üslubu ile alınan kredinin 26 milyon TL değil, 19 milyon TL olduğunu söyleyerek iddiaları yalanlama yoluna gitmişti. **Milliyet**, 16. 2.1970.

⁸⁵Kendisiyle yaptığımız görüşmede Korkmazcan bu süreçte yaşananları "*AP içerisindeki fazilet mücadelesi*" olarak nitelemiştir. Hasan Korkmazcan ile yapılan görüşme, 30.9.2017.

⁸⁶**Cumhuriyet**, 26.6.1970.

⁸⁷**Tercüman**, 26.6.1970.; Arslan AP'nin tüzüğüne aykırı olarak 26'ların savunmalarının alınmadan parti-den kesin ihraçlarının gerçekleştirildiğini söylemiştir. Sami Arslan ile yapılan görüşme, 4.2.2018.

Bilgiç, “AP’deki gelişmeleri izlediklerini ve yeni bir parti kurmayı düşünmediklerini”⁸⁸ ifade etmişti. Ancak kısa süre sonra ortaya çıkan gelişmeler 41’lerin içerisinde Demirel tarafından ayrıştırılan 26’ların 1970 yılı sonunda Demokratik Parti’yi kurarak Türk siyasi hayatında yeni bir sayfa açmaları sonucunu doğurmuştu. Diğer taraftan bu açılan yeni sayfada hiçbir şey eskisi gibi olmamıştı. Nitekim Demirel muhaliflerini partiden atarak AP’yi gerçek anlamda kendi partisi haline getirmesine rağmen kısa süre sonra askerler tarafından verilen 12 Mart Muhtırası ile iktidardan uzaklaştırılmış ve ilerleyen süreçte de bir daha tek başına iktidara gelememiştir⁸⁹.

Buraya kadar söylenenleri özetlemek gerekirse 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesinin ortaya çıkardığı sorunların (Başbakan Menderes ve iki bakanın idamı, Cumhurbaşkanı Bayar ve ciddi sayıda eski DP’linin seçme ve seçilme hakkından mahrum edilmesi, yürütme erkine güvenmeyen 1961 Anayasasının yürürlüğe sokulması, Askerler tarafından Cumhurbaşkanını Meclis’in seçmesine müdahale edilmesi vb.) dönemin sonuna kadar geçen süreçte DP’nin mirasına sahip çıkma iddiasında bulunan AP’nin siyaset alanını etkileyen temel meseleleri oluşturduğunu söylemek mümkündür. Zira 1965 seçimleri sonrasında ciddi halk desteği ile iktidara gelen AP içerisinde bu konularda adım atılmasını isteyen Bilgiççiler/Hışımlılar Hizip’i ortaya çıkmıştır. Söz konusu hizip 1965 seçimleri öncesi AP’nin başına geçen 12 Mart 1971’e kadarda ülkeyi tek başına yöneten Süleyman Demirel’in bu süreçte uyguladığı ekonomi politikası ve AP’yi DP’den farklı bir parti haline getirme yolunda attığı adımları ülkede ve partide tek adamlık yönetimi oluşturma çabaları olarak görmüş ve uygulamalara muhalefet etmiştir. 1969 seçimleri sonrası AP’de iç huzurun sağlanması yolunda Demirel’e verilen 72’ler muhtırasının Demirel tarafından dikkate alınmaması 41 milletvekilinin kendi hükümetlerinin bütçesine ret oyu vermesiyle sonuçlanmıştır. Nihayet 41’lerden 26’sının AP’den kesin ihracı Türk siyasetinde DP’nin mirasına sahip çıkma ve AP’nin yerini alma iddiasıyla merkez sağda Demokratik Parti ismiyle yeni bir parti doğurmuştur.

⁸⁸ **Milliyet**, 27.6.1970.

⁸⁹ Demirel yıllar sonra Güneri Civaoglu’nun “*Siyasetteki en büyük pişmanlığınız nedir?*” sorusuna Demokratik Parti’nin doğmasına yol açan süreci yönetememesi olarak ifade etmiştir. <http://www.milliyet.com.tr/buyuk-patlama-siyaset/detay/1809457/default.htm>.; 12 Eylül 1980 sonrası Demirel’in, Ahmet Buldanlı, Ahmet Mukadder Çiloğlu ve Neşet Tanrıdağ’ın, “*1970 bölün-mesine niçin mani olmadınız?*” şeklindeki sorusunu bu dönemde Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağla-yanğıl ve ABD’nin Ankara Büyük elçisinin kendisini yanılttığı tarzında cevaplaması için bkz.; Dr. Sadettin Bilgiç, *age*, s.205.

I.BÖLÜM

DEMOKRATİK PARTİ’NİN KURULUŞU

1. KURULUŞU VE KURUCULARI

1970’in Haziran’ında AP’den kesin olarak ihraç edilen 26’lar vakit kaybetmeden seçim bölgelerine dağılmış ve seçmenlerini AP’de yaşanan son gelişmeler ile yeni parti kurma konusunda bilgilendirme yoluna gitmişlerdi⁹⁰. Bununla birlikte AP’den ihraç edilen 26’lar bir yandan yeni parti kurma çalışmalarını sürdürürken bir yandan da AP’nin Kasım ayında toplanacak olan Beşinci Büyük Kongresine Demirel’in Genel Başkan olarak gitmemesi için eski genel başkanları Demirel hakkında gensoru hazırlığına gitmişlerdi⁹¹. 26’lardan İstanbul Milletvekili Turgut Topaloğlu beraberindeki Sadettin Bilgiç, İbrahim Abak ve Vehbi Engiz ile birlikte gerçekleştiği Marmara ve Trakya bölgelerindeki nabız yoklamaları sonrası yaptığı değerlendirmede *“Arkadaşlarım millete vaadini yerine getiremeyen AP’den ayrılmakta haklıdırlar. Esnaf, iş adamı yarının endişesi içerisinde. Memurlar Personel Kanunu’nun verimsizliği karşısında mükedder olmuşlardır. Akliselim sahibi büyük Türk milleti verdiği reyleri geri almasını da bilecektir.”*⁹² şeklinde yeni parti kurma çabalarını açıklama yoluna giderken 41’lerden Trabzon Senatörü Ömer Lütfi Hocaoğlu, beraberindeki yedi milletvekiliyle birlikte gerçekleştirdiği Karadeniz gezisi sonrası yaptığı değerlendirmede halkın yeni ve büyük bir siyasi teşekkül doğmasını sabırsızlıkla beklediğini belirtmiş ve *“Bazı yerlerde kurulacak olan siyasi partinin il ve ilçe teşkilatları adeta fiilen kurulmuş vaziyettedir. Buralarda sadece hukuki formalitelerin tamamlanması kalmıştır. Vatandaş devlet çarkını millet lehine çevirecek bir siyasi iktidarın doğuşunu sabırsızlıkla istemektedir. Endişemiz şudur ki, bu gidiş Türkiye’yi bir rejim buhranına sürükleyebilir. Demirel, ben gidersem rejim de gitsin zihniyeti içindedir. Vatandaş, ‘Demirel gitmeli, demokratik rejim kalmalıdır.’ demektedir. Hülasa, Demirel ve arkadaşları panik*

⁹⁰Bu süreçte 41’lerden olduğu halde AP’den ihraç edilmeyen Manisa Milletvekili Vehbi Sınmaz’da AP’den istifa etmiştir. İstifa dilekçesinde Sınmaz, *“AP’nin kuruluş idealinden saptırıldığını, milletin arzularını ve kanaatlerini yansıtmaktan uzaklaştığını”* ileri sürmüştür. **Milliyet**, 10.7.1970.

⁹¹AP’den ihraç edilen 26’lardan Konya Milletvekili Özer Ölçmen ile Trabzon Senatörü Ö. Lütfü Hocaolu Demirel’in kardeşlerinin ortak oldukları Orma şirketine Avrupa Yatırım Bankasından temin edilen 1200000 bin dolarlık kredi ile H.Ali Demirel’e tanınan 600 bin liralık *“Yatırım İndirimi”*nin haksız olduğunu öne sürerek Demirel Hakkında Meclis soruşturması açılması için önerge vermişlerdir. **Milliyet**, 4.8.1970.

⁹²**Milliyet**, 31.8.1970.

halindedir.” ⁹³ şeklinde konuşmuştur. Nihayet 26’ların lideri durumunda bulunan İstanbul Milletvekili Dr. Sadettin Bilgiç ve 11 milletvekili arkadaşı, İstanbul’da düzenledikleri basın toplantısıyla adında “*Demokrat*” kelimesi bulunan yeni bir parti kuracaklarını açıklamışlardı. Basın toplantısında AP yöneticilerinin, partiye gönül bağlayan vatandaşlara ve partinin kuruluş felsefesine sırt çevirdiklerini söyleyen Bilgiç, yeni partinin kuruluş nedenleriyle ilgili olarak “*Yurt çapında yaptığımız gezilerde, vatandaşın yeni bir siyasi teşekkülün kurulmasını istediğini ve bunda zaruret gördüğünü tespit etmiş bulunmaktayız. Türk halkının AP yöneticilerinin müessir bir idareyi gerçekleştiremeyeceğini, siyasi, sosyal ve ekonomik huzuru koruyamayacağı yolundaki kanaatte ittifak ettiği görülmektedir. Son olaylar ortadadır. Biz AP’yi kurarken refahı tabana yayacağımızı söyledik. Fakat son kararlar, vergiler, finansman kanunu, vatandaş büyük sıkıntılara sürükleyecektir. Bizler AP’de iken 1968-1969 yılında devalüasyon yapılmasına engel olduk*” şeklinde konuşmuştur. Diğer taraftan konuşmasında Demokrat Parti hareketine gönül vermiş bütün vatandaşların kendi saflarında birleşeceklerini, partiyi kurduktan sonra birçok milletvekilinin kendilerine katılacağını söyleyen Bilgiç, parti programının ve adının, yurt çapında sürdürdükleri gezilerin sonuçlanmasından sonra açıklanacağını dile getirmişti. Basın toplantısında Bilgiç ayrıca gazetecilerin “*Ferruh Bozbeyli yeni partinin genel başkanı olacak mı?*” şeklindeki sorusuna “*Henüz bir kararımız yok, çıkarılan adlar söylentiden ibarettir.*” şeklinde soruyu ise gülerek karşılamıştır. Bununla birlikte Bilgiç’in, yeni partinin kuruluşunu kamuoyuna duyurduğu basın toplantısında, “*Milli Demokratik Cephe*” teşekkülü için çeşitli siyasi kuruluşlarla da temasa geçeceklerini⁹⁴ söylemesi dikkat çekmişti. 26’ların lideri durumunda bulunan Bilgiç’in yeni parti kuracaklarını kamuoyuna duyurması üzerine Milliyetteki köşesinde “*Yeni Parti*” başlıklı bir yazı kaleme alan Abdi İpekçi yazısında ortada yeni partinin liderliği ile ilgili ciddi bir sorun olduğunu dile getirmişti. Ona göre ortada olan Bilgiç ve Bozbeyli isimlerinden birincisinin partinin kurucularının birçoğu tarafından kabul görmemesi ikincisinin ise AP’den kopma noktasında kararsızlık sergilemesi seçmen nezdinde yeni par-

⁹³ **Cumhuriyet**, 31.8.1970.

⁹⁴ **Tercüman**, 6.9.1970.; Kurulacak parti milliyetçi, maneviyatçı, sosyal adalet içinde milli huzuru amaç eden, hürriyetçi, insan hak ve hürriyetini yüceltme amacı taşıyacaktı. **72’ler Hareketi**, s.57.

tinin kabul edilebilirliğini sıkıntıya sokacak en temel konuydu⁹⁵. Zira Türkiye’de geniş kitleler siyaseti parti programlarını okuyarak değil liderlerin kişiliğine bakarak takip ediyordu. Bununla birlikte 26’ların partileşme çalışmalarını olanca hızıyla sürdürdükleri bir ortamda GP ilginç bir şekilde CHP’den Nihat Erim ve Kemal Satır grubu ile birlikte Sadettin Bilgiç ve çevresini GP’sine davet etmiş ancak davet her iki grup tarafından da reddedilmişti. Erim ve Satır grubu verdikleri cevapla mücadelelerini parti içinde yapacaklarını bildirirken Bilgiç ve arkadaşları ise GP’sine girmelerinin, dayandıkları oy kitlesince iyi karşılanmayacağını belirterek işbirliğinin ancak Mecliste “*Ortak Cephe*”⁹⁶ şeklinde olabileceğini söylemişlerdi.

Bu süreçte AP lideri Demirel’in 26’lara dönük “*post kavgası yaptıkları*” şeklindeki eleştirisine 26’lar adına Trabzon senatörü Ömer Lütfi Hocaoglu düzenlediği basın toplantısı-yla oldukça sert karşılık vermişti. Hocaoglu, “*Karanlık günlerde şapkasını almak fırsatını bulamadan kaçan Demirel’in şimdi yüksek perdeden atışı kimseyi inandırmamaktadır. O her zaman medeni ve demokratik mücadeleden kaçmıştır.*” eleştirisini getirerek “*Post kav-gası yapmakla itham ettiği kimseler, kendini bugünkü mevkiine arkasından iterek ve elin-den tutarak getirenlerdir. AP’ye fitne ve nifak Demirel’le girmiştir ve onunla devam etmek-tedir.*”⁹⁷ şeklinde konuşmuştu. Bununla birlikte yeni parti kurma çalışmaları hakkında ba-sına bilgi veren İstanbul Milletvekili Dr. Sadettin Bilgiç 15 Ekim’e kadar partinin tüzüğü-nün kamuoyu ile paylaşılacağını söylemiş partinin adı olarak “*Özdemokrat Parti*”, “*De-mokratlar Partisi*” ve “*Demokratik Parti*” isimlerinin öne çıktığını yine parti amblemi ola-rak da vatandaşlardan gelen mektuplarda ağzında zeytin dalı olan güvercin tercihinin⁹⁸ ağır-lık kazandığını söylemiş bunlara ek olarak Bilgiç konuşmasında “*Ferruh Bozbeyli’yi başa*

⁹⁵ **Milliyet**, 7.9.1970.; Kendisiyle yapılan görüşmede Arslan, Demokratik Parti’yi kuranların homojen bir grup oluşturmadığını bu anlamda kendisinin de içinde olduğu genç milletvekilleri grubunun Bilgiç’in AP içindeki bir hizip’in lideri durumundaki görünümünden rahatsız oldukları için Bozbeyli’nin liderliğini istediğini ancak bir halk adamı olmayan Bozbeyli’nin partide gerçek anlamda liderlik oluşturamadığını söylemişti. Sami Arslan ile yapılan görüşme, 4.2.2018, (Isparta).

⁹⁶ **Cumhuriyet**, 18.9.1970.

⁹⁷ **Milliyet**, 29.9.1970.

⁹⁸ **Milliyet**, 3.10.1970.; Vatandaşlardan gelen mektuplarda partinin amblemi olarak kılıç ve tüfek, horoz, ağaç, traktör, bacalı fabrika, ‘*Artuk Yeter*’ anlamında el işareti ve bina teklifleri dile getirilmişti. **Hergün**, 13.9.1970.

getirmemiz için halk ısrar ediyor. Ancak karar vermek Bozbeyli'ye aittir.”⁹⁹ ifadesine yer vermişti. Bu arada AP'den ihraç edilen 26'larla aralarında Celal Bayar'ın da bulunduğu eski DP'liler “Bizim Ev Kulübü”nün açılış kokteylinde bir araya gelmişti. Burada gazetecilerin “26'ların yeni kuracakları partiye Başkan olacağınız konusundaki söylentilere ne dersiniz?” sorusuna Bayar: “Sakin böyle bir şey yazmayın, hatta sizden ricam buraya geldiğimi de yazmazsanız memnun olurum.”¹⁰⁰ şeklinde cevaplamıştı. Bununla birlikte 26'lardan Bilgiç ise, “Bir araya gelmemizin siyasi bir yönü yoktur.” derken eski DP'lilerden Hayrettin Erkmene de, “Bizim Ev Kulübümün açılışı vardı. Bütün üyelere davetiye gönderildi. 26'ların Sayın Bayar'la yeni parti konusunda bu toplantıda görüşecekleri doğru değildir.”¹⁰¹ şeklinde konuşmuştu.

Nihayet AP İstanbul Milletvekili Ferruh Bozbeyli düzenlediği basın toplantısıyla Meclis Başkanlığı vazifesinden istifa ettiğini kamuoyuna açıklamıştı. Meclis Başkanlığına verdiği istifa dilekçesinde Bozbeyli “Anayasamızın, Meclis Başkanının yetkilerini siyasi faaliyet yönünden sınırlayan hükümlerinin dışında kalarak yüce Meclisin bir üyesi sıfatıyla görevime devam edeceğim. Bu sebeple Meclis Başkanlığından istifa ediyorum.”¹⁰² demişti. Daha sonra gazeteciler tarafından istifa sebebi, seçim sistemi, AP kongresi gibi farklı konularda kendine sorulan soruları Bozbeyli, AP İstanbul Milletvekili olarak cevaplamıştı.

⁹⁹**Tercüman**, 3.10.1970.; Cinisli bu süreçte Bozbeyli'ye liderlik teklifini AP'nin de kurucu isimleri olan Dr. Sadettin Bilgiç, Dr. Faruk Sükan ve Mehmet Turgut'un dahil olduğu “Ak saçlılar” grubu tarafından yapıldığı ancak Bozbeyli'nin bu teklifi hareketin bir hizip hareketi görüntüsünden dolayı uzun bir süre beklettiğini dile getirmiştir. Rasim Cinisli ile yapılan görüşme 4.8.2017, (İstanbul); Bilgiç hatıralarında yeni parti kurma girişi sırasında kuruculardan gelen hareketin kamuoyunda Demirel-Bilgiç çekişmesinden doğduğu izleniminin oluşmaması için genel başkanlık konusunda ısrarcı olmaması talebine uyduğunu aynı şekilde Yüksel Menderes'i de ikna ederek Ferruh Bozbeyli'nin genel başkanlık yolunu açtığını ifade etmektedir. Dr. Sadettin Bilgiç, **age**, s.215.

¹⁰⁰**Milliyet**, 10.10.1970.; Kendisiyle yapılan görüşmede Celal Bayar'ın Demokratik Parti'nin ortaya çıkma-sındaki rolü nedir? şeklindeki soruya Cinisli: “Abartılmayacak kadar sınırlıydı.” şeklinde ifade ettikten sonra Demokratik Parti'yi ortaya çıkaran temel sebepler olarak Demirel'in AP'de tek adam anlayışını yerleştirmeye çalışması, eski DP'lilerin affı için adım atmaması ve 27 Mayıs'ın oluşturduğu askeri vesayet ile hesaplaşmak-tan kaçınmasını göstermişti. Rasim Cinisli ile yapılan görüşme, 4.8.2017, (İstanbul).

¹⁰¹**Milliyet**, 10.10.1970.; **Tercüman**, 10.10.1970.

¹⁰²**Yeni Asya**, 20.10.1970.; Ferruh Bozbeyli, **Demokratik sağ**, Dergah Yay., İstanbul, 1976, s.153.; İhsan Tomuş, **age**, s.210.; Meclis Başkanlığı vazifesinden istifa eden Bozbeyli gazetecilerin “Grupta çalışacak mısınız?” sorusuna, “Bu ümidimin bana telkin ettiği inanç kadar olacaktır. Aksi halde, bütün politikacıların söylediği bir şeyi ben de tekrar edeyim, millete müracaat zarureti hasıl olursa millete müracaat edeceğim.” şeklinde cevap vermiş devamında yine gazetecilerin “Bu müracaat yeni bir partinin başkanlığı şeklinde mi olacak?” sorusuna karşılık olarak Bozbeyli, “Bunu önümüzdeki günler gösterecektir.” şeklinde cevaplamıştı. **Milliyet**, 1.11.1970.

AP'den istifa sebebi olarak Bozbeyli, *"Ben Genel Başkanlığa namzetliğini koymak için Meclis Başkanlığından istifa etmiş değilim. Bu kararımın siyasi görüşlerimi serbestçe söyleyebilmek, her kademede siyasi çalışmalara serbestçe katılabilmek imkanını bulmuş oluyorum."* ifadesini kullanmıştı. AP kongresi ile ilgili sorulan soruya da Bozbeyli, AP kongresine katılacağı ve kongrede gerekli görürse konuşma yapacağını söylemiş devamında da *"AP, milli barış ve beraberlik inancıyla doğmuş bir partidir. Önümüzdeki kongrenin bu inancın ilhamı ile hareket ederek ve karşılıklı müsamaha ölçüleri içinde, milletvekilleri ön seçimlerinden bu yana artarak gelişen parti içi huzursuzluğa kesin çareler getireceği inancındayım."* şeklinde cevap vermişti. Bozbeyli konuşmasında son olarak seçim sisteminin önemine değinerek, *"Değişme demokrasinin gereğidir. Demokrasi ile demirbaşlık hevesi telif edilemez. İnilecek yere çıkanlar günün birinde kendi istekleriyle inebilmelidirler. Genç demokrasimizin maruz kaldığı tehlikelere karşı ciddi tedbirler alınmalıdır. Demokrasimize yöneltilen tenkitlerin de üzerinde ciddiyetle durulmalıdır. Seçim sistemi ıslah edilmeli, her kademede yapılan seçimler, samimiyyetin ve liyakatin aynası olmalıdır. Seçimlerin yeni ümitler getirmesi ve seçim sonuçlarına saygı, ancak bu suretle mümkün hale gelir."*¹⁰³ ifadesine yer vermişti.

Milliyetteki köşesinde Abdi İpekçi AP'nin Beşinci Büyük Kongresinden Demirel'in liderliğini pekiştirerek çıkmasını 26'ların AP'ye dönmek için son umutlarının da tükenmesi olarak görmüştü. Ona göre; 26'ların bundan sonra atacakları adım yeni partilerini kurarak Demirel'e karşı hem meclis içinde hem de meclis dışında mücadeleye girişmek şeklinde gelişecekti. Burada 26'ların Demirel'e karşı ikili bir strateji izleyeceği öngörüsünde bulunan İpekçi, 26'ların öncelikli olarak AP'den mümkün olduğu kadar kendilerine geçişi sağlayarak Demirel'i meclis çoğunluğundan yoksun bırakma ikinci olarak da meclisteki diğer muhalefet partileriyle birlikte Demirel'i yıpratma yönünde politika izleyeceğini dile getirmişti¹⁰⁴.

Diğer taraftan Meclis Başkanlığı vazifesinden istifası sonrası Ferruh Bozbeyli 26'ların gençler grubuyla yemekte bir araya gelmiş burada gazetecilerin *"AP'den ihraç edilenlerle yemek yemeniz AP yöneticilerine ve AP bünyesine cephe anlamına gelmez mi?"*

¹⁰³Yeni Asya, 20.10.1970.; Milliyet, 20.10.1970.

¹⁰⁴Milliyet, 25.10.1970.

sorusuna bu o manaya geliyorsa öyledir.”¹⁰⁵ cevabını vermişti ayrıca Bozbeyli, “AP’den ne vakit istifa edeceksiniz?” şeklindeki soruya da “AP’ye kayıtlıyım.” şeklinde karşılık verirken Konya Milletvekili Necati Kalaycıoğlu, “Bozbeyli, muhtemelen bu hafta içinde AP’den istifa edecektir. Kuracak olduğumuz partinin adı da yasalar imkan verirse (Demokratlar) olacaktır.”¹⁰⁶ şeklinde konuşmuştu.

26’ların yeni parti kurma çalışmalarını sona yaklaştırdıkları süreçte AP İstanbul Milletvekili İlhan Darendelioğlu AP yönetimini suçlayarak partisinden istifa etmişti. Darendelioğlu AP’den istifasıyla ilgili olarak basına yaptığı açıklamada “12 Ekim seçimlerine, iktidarı nasıl olsa alacağız ama, daha çok milletvekili çıkarma sloganı ile girmiş olmamıza rağmen bugün AP’den tam 34 milletvekili koparılmış, uzaklaştırılmıştır. Bu milletvekilleri AP’nin kaderine hakim olan bir zümrenin ihtiraslarına feda edilirken üstelik hain gibi yeni bir iftira ile suçlandırılmak istenmiştir. AP politikasının insafsız ve çirkinliğine bakın ki, Menderes istismarcılığı ile yükselenler, rahmetlinin oğluna bu adi iftirayı yakıştırmaktan utanmadılar.”¹⁰⁷ şeklinde konuşmuştu. Bununla birlikte Meclis Başkanlığı görevinden istifa ettikten sonra yaklaşık bir ay süreyle AP’de kalma ya da yeni partinin başına geçme konusundaki bekleyiş dönemini sona erdiren Ferruh Bozbeyli AP Genel Başkanlığına gönderdiği bir mektupla AP’den istifa ettiğini kamuoyuna duyurmuştu¹⁰⁸.

Diğer taraftan yeni partiyi kurmak için Ferruh Bozbeyli’nin AP’den istifasını ve Genel Başkanlığı kabul ettiğini açıkça bildirmesini beklediklerini söyleyen Konya Milletvekili Dr. Faruk Sükan, bu durumda kuruluş hazırlıklarının ve tüzük çalışmalarının daha da

¹⁰⁵Tercüman, 28.10.1970.

¹⁰⁶Tercüman, 28.10.1970.; Ayıca Konya Milletvekili Necati Kalaycıoğlu Demokratik Parti’nin Genel Başkanlığına Ferruh Bozbeyli’nin getirilmesi konusunda kesin anlaşmaya varıldığını ayrıca Genel Başkan Yardımcılıkları içinde Dr. Faruk Sükan, Dr. Sadettin Bilgiç ve Yüksel Menderes’in düşünüldüğünü kamuoyuna duyurmuştu. Hergün, 31.10.1970.

¹⁰⁷Milliyet, 14.11.1970.; Yeni Asya, 14.11.1970.

¹⁰⁸Bozbeyli’nin istifası ile AP’nin Millet Meclisi’ndeki sandalye sayısı 213’e düşmüştü. Milliyet, 14.11.1970.; Bozbeyli hatıralarında AP’den istifa ederken 26’ların kuracağı partinin başına geçmek gibi bir amaç gütmeyişini hatta Mehmet Turgut, Faruk Sükan ve Sadettin Bilgiç tarafından yapılan teklifi de bürokrasi tecrübesi ve parasının yokluğu nedeniyle reddettiğini ancak Bilgiç’in “Bu işi kabul etmezsen ben intihar ederim. Her şey buna bağlı. Sen kabul etmezsen bu parti kurulmuyor!” şeklindeki konuşması ve babasının “Oğlum halka karşı gelinir mi? O kadar insan kapını çalıyor. Ona hayır, buna hayır. Bir namaz kıl, bir isti-hareye yat. Niye böyle yapıyorsun?” şeklindeki telkini sonrasında genel başkanlığı kabul ettiğini ifade etmek-tedir. Yalnız Demokrat, s.331; Demokratik Parti’nin kuruluşu ve Bozbeyli’nin AP’den istifasının AP’ye yakın basın tarafından değerlendirilmesi için bkz.; EK- 2, 3, 4.

hızlandırılarak en kısa zamanda partinin faaliyete geçirileceğini ifade etmişti¹⁰⁹. Bozbeyli'nin AP'den istifasını takiben Kayseri Senatörü Hüsnü Dilekçigil'de AP'den istifa etmişti. Dilekçigil istifasını açıkladığı basın toplantısında, *“Bozbeyli'nin istifasını izlediğini, kendisinin 26'lara katılacağını” belirterek, “Bozbeyli'nin gideceği yerin başkası olacağını tahmin etmiyorum. Niye Bozbeyli'yi tercih ettik? Çünkü bu memleketin ciddi insanlara ihtiyacı vardır. Bozbeyli başkan olduğu zaman prensipleri hakim kılacaktır.”*¹¹⁰ şeklinde konuşmuştu. Bununla birlikte Diyarbakır bağımsız Milletvekili Hasan Değer de bu süreçte *“26'lar tarafından kurulacak yeni partiye gireceğini”*¹¹¹ açıklamıştı. Diğer taraftan Bozbeyli'nin AP'den istifasından kısa süre sonra aralarında Yüksel Menderes, Saadettin Bilgiç, Cevat Önder, Mehmet Turgut, Faruk Sükan ve Ömer Lütfi Hoccoğlu'nun olduğu icra komitesi Bozbeyli başkanlığında toplanarak kurulacak partinin program taslağını görüşmüştü. İcra Komitesi'nin ilk toplantısı sonrası basına yaptığı açıklamada Bozbeyli, *“Kurulacak partinin adı ve amblemi konusunda henüz bir karar almadıklarını, ancak vatandaşlardan gelen mektuplarda partinin adı içinde ‘Demokrat’ kelimesinin bulunmasının istendiğini bildirmiş ayrıca konuşmasının devamında Bozbeyli, “Yeni bir parti kurmaya karar verdik. Bunun gerekleri yerine getirilecektir. Beni icra heyeti, çalışmaları hızlandırmak için başkan seçmiştir. Biz yeni partinin kurucuları arasında yer aldık. Ancak kurulacak partide nasıl bir mevki işgal edeceğimizi kurucular heyeti tespit edecektir.”*¹¹² şeklinde konuşmuştu. Yeni parti kurma çalışmalarının sona geldiği bu süreçte AP'nin taşra teşkilatlarında da yoğun istifaların yaşandığı basına yansımıştı. Örneğin; Şile Belediye Başkanı, Saim Engin Eminönü Demokratlar Lokalinde düzenlediği basın toplantısında, kendisi ile birlikte ilçesine bağlı 15 muhtar ve 90 partilinin AP'den istifa ettiklerini açıklamıştı. Engin, istifalara suistimal haberlerinin yoğunlaşmasının, hayat pahalılığının artmasının ve memlekette can

¹⁰⁹ **Milliyet**, 14.11.1970.

¹¹⁰ **Tercüman**, 15.11.1970.

¹¹¹ **Cumhuriyet**, 15.11.1970.

¹¹² **Milliyet**, 25.11.1970.; İcra komitesinin çalışmaları hakkında basına bilgi veren Erzurum Milletvekili Cevat Önder *“Kurucuların sadece 26'lardan olmaması için çeşitli meslek gruplarından 150 kadar kurucu üye alınmasının kabul edildiğini, partinin tüzüğünün hazırlanarak 26'lara dağıtıldığını, programın ise bitmek üzere olduğunu”* söylemişti. **Tercüman**, 30.11.1970.; Bozbeyli hatıralarında yeni kurulacak partinin ismi belirle-nirken Yüksel Menderes'in, *“Zaten Demokrat Parti tabiri yanlıştır. Çünkü İnsanlar Demokrat olurlar. Parti Demokratik olur. Onun için biz dosdoğru Demokratik diyelim.”* şeklindeki önerinin genel kabul gördüğünü ayrıca partinin amblemi olarak da kendi elinin kopya edildiğini ifade etmektedir. **Yalnız Demokrat**, s.356.

mal emniyetinin kalmamasının sebep olduğunu ileri sürmüştü¹¹³. Sonunda 26’lardan Cevat Önder (Erzurum) ve Necati Kalaycıoğlu (Konya) beraberlerindeki bir grup milletvekili, senatör ve belediye başkanından oluşan kurucu isimlerle birlikte İçişleri Bakanlığına giderek müsteşar Osman Meriç’e Demokratik Parti’nin kuruluş dilekçesi ile birlikte program ve tüzüğünü teslim etmişti. Demokratik Parti’nin kuruluş dilekçesini vermeden önce basına yaptığı açıklamada Önder, “*Anayasanın 56. ve 57. maddeleri ile Siyasi Partiler Kanununun ilgili maddelerine göre Demokratik Parti’nin kuruluş hazırlıkları tamamlanmış ve şu andan itibaren tüzel kişiliğini kazanmış bulunmaktadır. İleri tarihlerde partinin kurucuları programı, tüzüğü açıklanacaktır.*” şeklinde konuşmuş ayrıca konuşmasının devamında Önder, “*Kurucu heyetin kısa süre içinde görev bölümü yaparak genel başkanı, başkan vekillerini ve diğer organların seçimini yapacağını*”¹¹⁴ bildirmişti.

Önder tarafından açıklanan 69 kişilik kurucular listesinde 35 milletvekili, 5 senatör, 14 eski milletvekili, 3 emekli general, 2 profesör, 3 doktor ve eczacı, 5 belediye başkanı, 1 avukat ve 2 çiftçi bulunmaktaydı¹¹⁵.

İsim	Seçim Çevresi	Meslek
A.İhsan Gürsan	İzmir	Milletvekili
Ata Bodur	Ordu	Milletvekili
Adnan Akarca	Muğla	Milletvekili
A.Naki Üner	İzmir	Milletvekili
Bahri Dağdaş	Konya	Milletvekili
Cemal Tarlan	Tekirdağ	Senatör
Cevat Önder	Erzurum	Milletvekili
Ekrem Dikmen	Trabzon	Milletvekili
Faruk Sükan	Konya	Milletvekili
Ferruh Bozbeyli	İstanbul	Milletvekili

¹¹³**Milliyet**, 17.12.1970.; Bu süreçte 1967 yılında AP İstanbul İl Başkanlığı yapan Cavit Köksal ve aynı yıllarda yönetim kurulunda görev alan Gürkan Tufanoğlu, Rıza Erten, Attila Karadeniz, Turgut Atasoy ve Yalçın Karadeniz “26’lar safına katıldıklarını” açıklayarak AP’den istifa etmişlerdi. **Tercüman**, 13.12.1970.; Kısa süre sonra Demokratik Parti’nin İstanbul İl teşkilatının Dr. Cavit Köksal’ın başkanlığında kurulduğu Genel Başkan Yardımcısı Dr. Saadettin Bilgiç tarafından kamuoyuna duyurulmuştu. İstanbul İl İdare Kurulunu oluşturan diğer isimler: Samim Yücedere, Nihat Karaveli, Necmi Akyıldız, Orhan Batı, Hüsamettin Cindoruk, Nihat Çakıroğlu, Şehabettin Orhan, Atilla Karadeniz, Ahmet Katırcı, Şevket Davaslıgil, Ali Ulusoy, Zeki Bilgin, Zeki Özden ve Gürkan Tufanoğlu idi. **Yeni Asya**, 31.12.1970.

¹¹⁴**Hergün**, 20.12.1970.; **Tercüman**, 19.12.1970.; 26’ların Demokratik Parti’nin kuruluşunu kamuoyuna açıklamalarından bir gün önce Demirel’in yönlendirmesiyle 26’ların Demokrat adını kullanamamaları için “*Demokratlar Partisi*” adıyla bir parti kurulmuştu. Süleyman Coşkun, **age**, s.317.

¹¹⁵**Tercüman**, 19.12.1970.; **Hergün**, 19.12.1970.

H. Basri Albayrak	Rize	Milletvekili
Hasan Değer	Diyarbakır	Milletvekili
Hasan Korkmazcan	Denizli	Milletvekili
Hilmi Türkmen	İçel	Milletvekili
Hikmet Yurtsever	Bingöl	Senatör
Hüsnü Dilekçigil	Kayseri	Senatör
İbrahim Abak	İstanbul	Milletvekili
İlhan Darendelioğlu	İstanbul	Milletvekili
İhsan Tombuş	Çorum	Milletvekili
Kadri Eroğan	Sivas	Milletvekili
Kemal Ziya Öztürk	Aydın	Milletvekili
Kubilay İmer	Konya	Milletvekili
Mehmet Turgut	Bursa	Milletvekili
Necati Çakıroğlu	Trabzon	Milletvekili
Necati Kalaycıoğlu	Konya	Milletvekili
Ömer Hocaoglu	Trabzon	Senatör
Özer Ölçmen	Konya	Milletvekili
Rasim Cinisli	Erzurum	Milletvekili
Sami Arslan	Denizli	Milletvekili
Dr. Sadettin Bilgiç	İstanbul	Milletvekili
Süleyman Çiloğlu	Antalya	Milletvekili
Şevket Akyürek	İstanbul	Senatör
Şükrü Akkan	İzmir	Milletvekili
Talat Asal	Samsun	Milletvekili
Turgut Topaloğlu	İstanbul	Milletvekili
Vehbi Engiz	Kocaeli	Milletvekili
Vehbi Sınmaz	Manisa	Milletvekili
M. Vedat Önsal	Sakarya	Milletvekili
Yüksel Menderes	Aydın	Milletvekili
Ahmet Mustafaoğlu	Erzurum	E. Milletvekili
Celal Kılıç	İçel	E. Milletvekili
Enver Kaplan	Kahramanmaraş	E. Milletvekili
Kaya Özdemir	İstanbul	E. Milletvekili
Neriman Ağaoğlu	Manisa	E. Milletvekili
Nilüfer Gürsoy	Bursa	E. Milletvekili
Nurettin Bulak	İstanbul	E. Milletvekili
Sabri San	Gümüşhane	E. Milletvekili
Seyfi Kurtbek	Sivas	E. Milletvekili
Turhan Dilligil	Adana	E. Milletvekili
Ziya Altınoğlu	İstanbul	E. Milletvekili
Ali İnandık	Çankırı	B. Başkanı
K. Vehbi Gül	Samsun	B. Başkanı
Mustafa Kılıç	Şanlıurfa	B. Başkanı

Muzaffer Ender	Kırklareli	B. Başkanı
Sabahattin Günday	Eskişehir	B. Başkanı
Cavit Köksal	-	Doktor
İhsan Dayıoğlu	-	Doktor
Emin Bilgiç	-	Profesör
Şaban Karataş	-	Profesör
Fazlı Çakır	-	Çiftçi
Mehmet Şengel	-	E. Tümgeneral
Raşit Pasin	-	E. Orgeneral
Süleyman Tuncel	-	E. Korgeneral

Tablo 2: Demokratik Parti'nin 69 kişilik kurucuları

Bununla birlikte kurucular arasında AP yönetimine karşı ilk harekete geçen ve bu yüzden partiden ihraç edilen Konya Milletvekili Ethem Kılıçoğlu bulunmamaktaydı. Kılıçoğlu'nun adı kurucular listesinde önce 28. sıraya konulmuş, sonra çizilmişti¹¹⁶. Yine kurucular arasında bulunan Turhan Dilligil, beş yıl boyunca hiçbir siyasi partiye giremeyeceği yönündeki siyasi yasağından dolayı kuruculuktan ayrılmış, böylece kurucu sayısı 68'e düşmüştü¹¹⁷. Diğer taraftan Demokratik Parti'nin resmen kurulduğu gün AP milletvekilleri Abdullah İzmen (Giresun), Nuri Eroğan (İstanbul) ve Ömer Eken (Antalya) partilerinden istifa etmişti. Bu istifalardan sonra AP'nin meclisteki sandalye sayısı 229'a düşmüştü¹¹⁸. Demokratik Parti'nin kuruluşunu Milliyetteki köşesinde “*Yeni D.P.*” başlıklı yazısında Abdi İpekçi: “*Bilgiç ve arkadaşları, kurulan son kabinede Bakanlık koltuklarında oturma-ya devam etselerdi, bugün ortaya yeni bir parti çıkmayacaktı.*” şeklinde değerlendirmişti. Bu anlamda İpekçi yeni partinin ortaya çıkışını Demirel'in izlediği sosyo-ekonomik politika-kararla ilgisinin olmadığını düşünmekteydi. Nitekim ona göre; eğer 1969 seçimleri sonra-sında Demirel parti içi dengeleri gözeterek bir hükümet listesi oluşturmuş olsaydı “*Yeni D.P.*” kurulmazdı. Buna ek olarak İpekçi yazısında Demokratik Parti'nin kurucuları arasın-da Bayar'ın kızının, Menderes'in oğullarının, Ağaoğlu'nun eşinin bulunmasını yeni DP'nin, eski DP'lilerin bir kısmının desteğini sağladığı şeklinde görmüş ancak bunun yeni partinin yaşaması için yeterli olmadığını dile getirmişti. Bu doğrultuda “*DP on yıl önce*

¹¹⁶**Milliyet**, 20.12.1970.; Bu süreçte AP'den istifa eden milletvekillerinden Sezai Ergun, Baha Müderrisoğlu, Sabri Sözeri ile Senatör Turgut Cebe ve Selahattin Özerioğlu da Demokratik Parti'nin kurucuları arasında yer almamışlardı. **Cumhuriyet**, 20.12.1970.

¹¹⁷**Tercüman**, 24.12.1970.

¹¹⁸**Cumhuriyet**, 12.12.1970.

tarihe karışmış on yıl içerisinde yetişen yeni seçmen kuşağının da o dönemle hiçbir ilişkisi kalmamıştır.” diyen İpekçi, “Yeni DP”nin AP’den oy alma çabasında MNP’nin rekabeti ile karşılaşacağı uyarısında bulunmuştu¹¹⁹.

Demokratik Parti’nin Kurucular Meclisi, ilk toplantısını yaparak parti yöneticilerini seçmiştir. Kuruculardan altmış ikisinin katıldığı toplantı, kurucu üyelerinin en yaşlısı olan İzmir Milletvekili Ahmet İhsan Gürsan’ın başkanlığında yapılmıştı. Meclis teamülüne uyularak katiplikleri en genç üyeler olan Hasan Korkmazcan (Denizli) ve Rasim Cinisli (Erzurum) yapmışlardı. Gürsan yaptığı kısa açış konuşmasında aylardır verdikleri fazilet mücadelesinin olumlu sonuç verdiğini öne sürmüş, “*Varacağımız sonuçların memleket ve millet için hayırlı olmasını dilerim.*”¹²⁰ şeklinde konuşmuştu. Gürsan’ın konuşmasından sonra kuruculardan Ata Bodur, Cevat Önder, İlhan Darendelioğlu, Vehbi Engiz bir önerge vererek Genel Başkanlığa Ferruh Bozbeyli’yi aday göstermişlerdi. Gizli oy açık tasnif usulü ile yapılan seçimde Bozbeyli boş oy kullanmış geri kalan 61 üyenin hepsi Bozbeyli’ye oy vermişlerdi¹²¹. Divan Başkanı Gürsan’ın sonucu açıklamasından sonra söz alan Bozbeyli: “*Partimizde tek adam olma heveslerinin yeşerip filizlenmesine fırsat vermeyiniz. Cumhuriyet Türkiye’inde tek adam olma hakkı ancak Atatürk’e aittir. Hile, desise, riya ve usul dışı kestirme sonuç alma alışkanlıklarının partimize sokulmasına müsaade etmeyiniz.*” şeklinde konuşmasına başlamış devamında Bozbeyli: “*Demokratik Parti, demokratik yoldan büyük milletimize hizmet etmek için kurulmuştur. Bu yolda en büyük yardımcımız Allah ve Allah’ın bütün insanlara bahşettiği en aziz emanet olan akıldır. Demokrasi insan aklının ortaya koyduğu en mükemmel ve en ileri devlet nizamıdır. Fikir ve sanat ürünleri ancak bu zeminde oluşur ve gelişir. Hür düşünce, hür tenkit ve hür çalışma hayatının teminatı de-*

¹¹⁹**Milliyet**, 20.12.1970.; Tercüman’daki köşesinde “Yeni DP” başlıklı yazı kaleme alan Ahmet Kabaklı ise başta Ferruh Bozbeyli olmak üzere Demokratik Parti kurucularının temiz ve idealist kişiler olduğunu bu yö-nüyle Demokratik Parti’nin esaslı ve güvenilir bir muhalefet anlayışını da Türk siyasetine kazandıracığı değerlendirilmesinde bulunmuştu. **Tercüman**, 23.12.1970.; Kendisiyle yapılan görüşmede Arslan’a İpekçinin iddiaları sorulduğunda “Evet” diyerek 1969 seçimleri sonrasında parti içerisinde var olan kavganın içerisinde kendisini bulduğunu söylemiş ve Demirel-Bilgiç çevreleri arasındaki kavganın ülkeye çok pahalıya mal olduğunu dile getirmişti. Sami Arslan ile yapılan görüşme, 4.2.2018, (Isparta).

¹²⁰**Milliyet**, 24.12.1970.

¹²¹**Cumhuriyet**, 24.12.1970.; Kendisiyle yaptığımız görüşmede Cinisli, partinin kuruluş sürecinde genel başkanlık için gerek Sadettin Bilgiç gerekse Yüksel Menderes’in istekli olduklarını ancak hem parti kurucuların-dan hem de halktan gelen baskılar sonucu geri çekildiklerini ve Bozbeyli ismi üzerinde uzlaşıldığını dile getirmişti. Rasim Cinisli ile yapılan görüşme, 4.8.2017, (İstanbul).

mokratik rejimdir. Yirmi dört yıllık bir tecrübe devresi geçiren genç demokrasimiz bugün bazı esintilerin, söylentilerin ve tenkitlerin muhatabı haline gelmiştir. Demokrasimizin kendi bünyesine yabancı temayül ve gelişmelerin karşısına çıkabilmesi, demokratik zihniyetin yerleşmesi, milli şuur ve inancı teminatına kavuşmasıyla mümkündür. Hukukun üstünlüğüne inanıyoruz, cumhuriyete ve demokratik nizamına inanıyoruz. Bu yolda milletimize hizmet etme azmi içindeyiz. Yurdumuzun imara, milletimizin huzur, refah ve kalkınmaya kavuşturulması esas hedefimizdir.” ifadelerine yer vermiş son olarak Bozbeyli sözlerini “*Allah doğruların ve iyi niyetle halka hizmet etmek isteyenlerin yardımcısıdır.*”¹²² şeklinde tamam-lamıştı.

Genel Başkanlığa Ferruh Bozbey’inin seçilmesinden sonra Demokratik Parti Kurucular Meclisi 46 kişilik parti divanını belirlemişti¹²³. Bundan sonra toplanan parti divanı ise Sadettin Bilgiç ve Yüksel Menderes’i Genel Başkan Yardımcılıklarına, Talat Asal’ı Genel Sekreterliğe, Dr. Faruk Sükan’ı da Genel Muhasipliğe seçmişti¹²⁴. Bunlara ek olarak De-mokratik Parti Merkez İdare Kurulu ise şu isimlerden oluşmuştu¹²⁵: Bahri Dağdaş, İbrahim Tekin, Kaya Özdemiroğlu, Ömer Hocaoglu, Samet Göldoğan, Süleyman Tuncel ve Rasim Cinisli.

Genel Başkan Bozbeyli, Demokratik Parti’nin kuruluşundan kısa bir süre sonra TBMM Başkanlığına başvurarak parti grubunun aşağıdaki isimlerden oluştuğunu bildirmiş ve kendilerine ait meclis başkan vekilliğinin belirlenmesi için gerekli işlemlerin başlatılmasını istemişti. Buna göre Demokratik Parti grubu¹²⁶:

¹²²**Tercüman**, 24.12.1970.; **Cumhuriyet**, 24.12.1970.; Ferruh Bozbeyli, **age**, s.156-158.

¹²³Parti divanına seçilen üyeler şu isimlerden oluşmuştu: Adnan Akarca, Ahmet Mustafaoğlu, Ali Naki Üner, Ata Bodur, Bahri Dağdaş, Cavit Köksal, Celal Kılıç, Cemal Tarlan, Cevat Önder, Faruk Sükan, Ekrem Dik-men, Emin Bilgiç, Enver Kaplan, Hami Tezkan, Hasan Değer, Hikmet Yurtsever, Hüsnü Dilekçiğil, İbrahim Abak, İbrahim Tekin, İhsan Gürsan, İhsan Tomuş, İlhan Darendelioğlu, Kadri Eroğan, Kaya Özdemir, Kubi-lay İmer, Mehmet Şengel, Mehmet Turgut, Neriman Agaoğlu, Nilüfer Gürsoy, Nurettin Bulak, Ömer Hoca-oğlu, Özer Ölçmen, Rasim Cinisli, Raşit Pasin, Sami Arslan, Sami San, Samed Göldoğan, Seyfi Kurtbek, Süleyman Çiloğlu, Süleyman Tuncel, Şaban Karataş, Şevket Akyürek, Şevki Yücekök, Şükrü Akkan, Talat Asal, Ziya Altınoglu. **Milliyet**, 24.12.1970.

¹²⁴**Tercüman**, 24.12.1970.; Cevat Önder, **agm**, s.2184.

¹²⁵**Cumhuriyet**, 24.12.1970.

¹²⁶**Tercüman**, 28.12.1970.; **Hergün**, 28.12.1970.; 14 Ekim 1973 seçimlerine kadar AP’den Zeki Çeliker (Siirt), Nimet Ağaoğlu’nun (Muş) istifa ederek Demokratik Parti’ye katılmasıyla partinin meclisteki temsil sayısı 41’e yükselmişti. **Cumhuriyet**, 20.4.1971.

İsim	Seçim Çevresi
Adnan Akarca	Muğla
A.İhsan Gürsan	İzmir
A.Naki Üner	İzmir
Ata Bodur	Ordu
Bahri Dağdaş	Konya
Cevat Önder	Erzurum
Ekrem Dikmen	Giresun
Faruk Sükan	Konya
Ferruh Bozbeyli	İstanbul
Basri Albayrak	Rize
Hasan Değer	Diyarbakır
Hasan Korkmazcan	Denizli
Hilmi Türkmen	İçel
İbrahim Abak	İstanbul
İhsan Tombuş	Çorum

İsim	Seçim Çevresi
İlhan Derendelioğlu	İstanbul
Kadri Eroğan	Sivas
K.Ziya Öztürk	Aydın
Kubilay İmer	Konya
Mehmet Turgut	Bursa
Necati Çakıroğlu	Trabzon
Özer Ölçmen	Konya
Rasim Cinisli	Erzurum
Sadettin Bilgiç	İstanbul
Samet Güldoğan	Elazığ
Sami Arslan	Denizli
Vedat Ünsal	Sakarya
Vehbi Engiz	Kocaeli
Vehbi Sınmaz	Manisa
Yüksel Menderes	Aydın

Tablo 3: Demokratik Parti'nin ilk grubunu oluşturanlar

Demokratik Parti'nin kurucuları ilk yurtiçi gezisini Ege Bölgesi'ne düzenlemişti. Parti kurucuları İzmir Havaalanı'nda çok kalabalık bir topluluk tarafından karşılanmış, bu arada Mutlu ve Aydın Menderes kardeşler partililer tarafından omuzlara alınmıştı. Genel Başkan Yardımcısı Bilgiç ve beraberindekiler şehre yüzlerce araçlık konvoy eşliğinde girmişti. Eşrefpaşa'da düzenlenen kapalı salon toplantısında konuşan Bilgiç: “*Demokratik Parti'nin bir ihtiyaçtan doğduğunu*” söylemiş ve “*Bugün memlekette can ve mal güvenliği kalmamıştır. Vatandaş yarınından endişelidir.*” şeklinde AP'ye yüklenmiş Mutlu Menderes ise, “*Demokratik Parti'nin, DP'nin yolunu izleyeceğini*”¹²⁷ söylemişti.

¹²⁷ **Milliyet**, 28.12.1970.; Demokratik Parti'nin Ege illerinde örgütlenmeye başlaması, özellikle İzmir ve Aydın illerinde yoğun ilgi görmesi bu merkezlerdeki mahalli basında “*AP'de Telaş*”, “*AP yıkılıyor*” şeklinde haberlerin çıkmasına sebep olmuştur. Diğer taraftan söz konusu merkezlerdeki AP il örgütü yöneticileri ise basında çıkan haberleri yalanlayarak partililerden “*Kuşkuya düşmemelerini*” istemişlerdir. **Tercüman**, 15.2.1971.; Bu gezi sırasında kimi partililerin yakasındaki eski DP rozetleri Cumhuriyet Başsavcılığı tarafın-

Diğer taraftan DP'nin 1970'in sonunda kuruluşu başta Cem¹²⁸ olmak üzere Sencer¹²⁹ ve Ahmad¹³⁰ tarafından da AP lideri Demirel'in 1965-1970 yılları arasında izlediği ekonomi politikğine bir tepki hareketi olarak açıklanmışsa da bu durum hem Korkmazcan¹³¹ hem de Cinisli¹³² tarafından reddedilmiştir.

Özet olarak söylemek gerekirse kuruluşundan itibaren homojen bir parti niteliği taşımayan AP yönetiminin 1969 seçimleri sonrası parti içerisindeki 27 Mayıs'ın doğurduğu sorunlarla mücadele edilmesini isteyen ayrıca partideki tek adamlık anlayışına itiraz eden 26 milletvekili için ihraç mekanizmasını işletmesiyle Demokratik Parti'nin doğmasına sebep olduğunu söylemek mümkündür. Demokratik Parti'nin kurucuları toplum nezdinde meşruiyetlerini DP'nin mirasına sahip çıkma ve siyasette AP'nin yerini alma olarak belirlemişlerdir. Bu doğrultuda Celal Bayar başta olmak üzere eski DP'lilerin desteğini alma ve parti bünyesinde çocukları yoluyla Menderes ismine de yer vererek AP'ye karşı üstünlük sağlamaya çalışılmışlar ayrıca partinin kuruluşunun bir hizip hareketine dayanmadığını göstermek için Ferruh Bozbeyli'yi partinin başına geçirmişlerdir. Diğer taraftan Demokratik Parti'nin kuruluşu tıpkı Demirel gibi AP'yi destekleyen basın tarafından Sağ'ın temsilcisi durumundaki AP'yi zayıflatarak Sol zihniyete hizmet etme olarak görülürken, Sol basın tarafından AP içerisindeki hiziplerin koltuk mücadelesi olarak değerlendirilmiştir. Buna karşın Demokratik Parti'liler ise kuruluş gerekçelerinin ne koltuk kavgasına nede Demirel karşıtlığına dayanmadığını aksine ülkeyi tek adam yönetiminden kurtarma ayrıca ülkede fazilet yönetimi kurma amacı taşıdığını dile getirmişlerdir.

dan inceleme konusu olmuştur. Bu durum üzerine parti tarafından kamuoyuna “*DP bizim rumuzumuz değildir.*” şeklinde açıklama yapılmıştır. **Yeni Asya**, 15.2.1971.

¹²⁸Ismail Cem, **age**, s.112.

¹²⁹Muzaffer Sencer, **age**, s.374-375.

¹³⁰Feroz Ahmad, **Demokrasi Sürecinde**, s.243.

¹³¹Kendisiyle yaptığımız görüşmede Korkmazcan Demokratik Parti'nin ekonomi politikğini karma ekonomi, kitlerin özelleştirilmesi ve Ortak Pazar'a giriş olarak ifade etmişti. Hasan Korkmazcan ile yapılan görüşme, 30.9.2017, (Ankara).

¹³²Cinisli bu noktada kendisini harekete geçiren unsurları Demirel'in eski DP'lilerin affı için adım atmaması, halkın güçlü desteğine rağmen 27 Mayıs'ın sahipleriyle hesaplaşmaya girmekten kaçınması ve yine halkın güçlü desteğine rağmen AP'nin kendi sivil cumhurbaşkanını seçme yönünde irade belirtmemesi şeklinde ifade etmişti. Rasim Cinisli ile yapılan görüşme, 4.8.2017, (İstanbul).

2. TÜZÜĞÜ

Demokratik Parti, Erzurum Milletvekili Cevat Önder'in başında bulunduğu bir heyet tarafından yazılan ve 9 bölüm 122 madde ile 6 bölüm 142 maddeden oluşan programı aynı kitapçık içerisinde Ajans Türk Matbaasında basılmış ve Demokratik Parti Genel Merkezi Yayınları arasında kamuoyuna sunulmuştu. Tüzük ve Program her ne kadar bir heyet tarafından kaleme alınsa da her ikisinde de AP'nin ilk tüzük ve programını kaleme alan Cevat Önder'in etkisi önemlidir.

Parti tüzüğü (1970), Genel Esaslar, Parti Üyeliği, Parti Teşkilatı, Disiplin İşleri, Mali Hükümler, Seçimler ve Adaylıklar, Parti Hükümet Münasebetleri, Çeşitli Hükümler ile Geçici Hükümler olmak üzere 9 bölümden oluşmaktadır¹³³. Her bölümün başında madde numaraları yeniden başlamadığı gibi birbirine referans vererek tamamlayan maddeler söz konusudur.

Tüzüğün “*Genel Esaslar*” başlığı ile başlayan ve iki maddeden oluşan ilk bölümünün 1. Maddesinde, “*Türkiye Cumhuriyeti Anayasası ve partiler kanunu hükümlerine göre çalışmak üzere (Demokratik Parti) adı ile bir siyasi parti kurulmuş olup Parti'nin Merkezi Ankara'dadır*”¹³⁴ denilirken Tüzüğün 2. Maddesinde, parti'nin kuruluş amacı, “*milli birlik ve beraberliği korumak, demokratik hukuk düzeni içinde milli hakimiyeti geliştirmek, ferdin ailenin ve toplumun tam bir hürriyet ve refah içerisinde yaşamasını temin etmek, sosyal adalet, milliyetçilik ve köycülük ile milli bünyeye uygun ıslahatçılığı, Türkiye'nin çağdaş medeniyet seviyesine ulaşmasını Türk kültürünün rehberliği altında gerçekleştirmek*”¹³⁵ şeklinde ifade edilmişti.

Tüzüğün ikinci bölümü “*Parti Üyeliği*” genel başlığı altında partiye üyelik ile ilgili konuları düzenlemişti. Buna göre; partinin gayesini, tüzüğü ve programı benimseyen ve parti çalışmalarına katılmayı ayrıca belirli bir aidat ödemeyi kabul eden her Türk vatandaşı partiye üye olabilirken partiye üye olamayacak kimseler ise; Türk vatandaşı olmayanlar,

¹³³ Demokratik Parti Tüzüğü'nün tamamı için bkz.; **Demokratik Parti Tüzük Programı**, Ajans-Türk Matbaası, Ankara, 1970, s. 1-86.

¹³⁴ **age**, s.1.; 16-17 Aralık 1972 tarihleri arasında toplanan Demokratik Parti Birinci Büyük Kongresi'nde tüzük komisyonu tarafından 1. Madde “*partinin özel işareti, Baş parmağı açık sağ el işaretidir.*” şeklinde ek yapılarak değiştirilmiştir. **Demokratik Parti Tüzük**, Demokratik Parti Merkez Yayınları, Ankara, 1973, s.11.; Demokratik Partinin özel işareti için bkz.; **Ek-21**

¹³⁵ **age**, s.1-2.

reşit olmayanlar, kısıtlılar, TBMM üyeliğine seçilme yeterliliğini kaybetmiş olanlar, lise ve alt derece öğrenim kurumlarında öğrenci olanlar, askeri şahıslar ve devlet memurları, kamu yararına çalışan derneklerin merkez kurullarında görev alanlar, kamuoyunda veya çevresinde kötü tanınan kimseler, kökü dışarıda olan siyasi mahiyetteki derneklerin üyesi bulunanlar¹³⁶, vatana ihanetten, komünistlikten, mukaddesata hürmetsizlikten ve yüz kızartıcı bir suçtan ayrıca her ne şekilde olursa olsun kamu malını çalmaktan kesin olarak mahkum olmuş bulunanlar şeklinde ifade edilmişti.

Üyelik konusundaki düzenlemeler aidat, düzenli üye kayıtlarının tutulması noktalarında Demokratik Parti, Duverger'in "*Kitle Partileri*" modeline denk düşerken doğrudan üyeliğin olması yönüyle "*Dolaysız Yapı*"¹³⁷ özelliği sergilemiştir.

Tüzüğün üçüncü bölümü "*Parti Teşkilatı*" genel başlığı altında parti teşkilatının kuruluşu ve görevlerinin açıklandığı konuları içeren bölümdü. Buna göre Parti'nin teşkilat yapısı; Merkez Teşkilatı, İller Teşkilatı, Yardımcı Kuruluşlar ve TBMM ile İl Genel Meclisi ve Belediye Meclis Grupları ayrıca bunlara bağlı alt birimlerden oluşmuştu.

Demokratik Parti, Merkez Teşkilatının ilk kademesi olan ve iki yılda bir toplanan Büyük Kongrenin bileşenleri 16. Maddede; Tabii Üyeler, Seçilmiş Üyeler ve Şeref Üyeleri şeklinde ifade edilirken¹³⁸ 18. Maddede Büyük Kongrenin yetkileri, "*Toplum meseleleri, devlet işleri, kamu faaliyetleri ve parti çalışmaları ile ilgili konularda genel görüşme yapma, parti'nin programını ve tüzüğünün değiştirme*" şeklinde dile getirilmiş ayrıca 20 ila 30. Maddelerde ise Büyük Kongrenin çalışma usulleri düzenlenmişti. Buna göre; Büyük Kongre gündeminin Merkez İdare Kurulu tarafından tespit ve parti divanı tarafından tasdik olunacağı kongre divanının el kaldırma yoluyla belirleneceği, parti divanı raporunun okunması

¹³⁶ age, s.17.; Kendisiyle yapılan görüşmede Arslan, Demokratik Parti tüzüğü kaleme alınırken kendisinin de içinde bulunduğu bir grup kurucunun "*mason olanların partiye üye olamayacağını*" tüzüğe açık bir şekilde yazılmasını istediklerini ancak daha kuruluş esnasında bu çevrelerin şimşeklerinin partinin üzerine çekilme-mesi için "*kökü dışarıda olan siyasi mahiyetteki derneklerin üyesi olanlar*" şeklinde oldukça yüzeysel bir ifadenin kabul edildiğini söylemiştir. Sami Arslan ile yapılan görüşme, 4.2.2018, (Isparta).

¹³⁷ Maurice Duverger, **Siyasal Partiler**, (çev. Ergun Özbudun), Bilgi Yayınevi, Ankara, 1974, s.39.

¹³⁸ Demokratik Parti kurucuları, "*Kurucular Meclisi*" olarak, 21.6.1971 tarihinde yaptıkları toplantıda tüzüğün 16. Maddesini, Kadın ve Gençlik Kolları ile Merkez İdare Kurulu Başkan ve Üyeleri Büyük Kongrenin bir unsuru olan tabii üyeler içerisinde çıkarılması şeklinde değiştirmiştir. **Demokratik Parti Tüzük Değişikliği**, Demokratik Parti Genel Merkezi Yay., 1971, s.5.

sonrası kongre komisyonlarının oluşturulacağı, Büyük Kongrede seçimlerin kapalı hücrede, gizli oy açık tasnif esasına göre yapılacaktı¹³⁹.

Büyük kongreden sonra parti'nin en yetkili organı olarak 31 ile 34. Maddelerde Parti Divanı gösterilmişti. Buna göre; genel başkan, genel başkan vekilleri, büyük kongrece seçilen kırk altı üye, genel kongrece seçilen kadın ve gençlik kolları genel başkanları, TBMM parti grupları başkan vekillerinden oluşan parti divanı, partinin genel politikasını tayin ve tespit etmekle yükümlü ayrıca en az iki ayda bir defa toplanmak zorundaydı¹⁴⁰.

Demokratik Parti Teşkilat şemasında yeri parti divanından sonra gelen Genel Başkan için 35. ve 36. Maddelerde Büyük Kongre tarafından izleyen Büyük Kongreye kadar görev yapmak üzere iki yıllığına ayrıca parti'nin iktidar da bulunması halinde ancak üç defa üst üste genel başkan seçilir denilmiş bunlara ek olarak partiyi temsil etmekle yükümlü olan Genel Başkan, disiplin kurulları hariç bütün teşkilatın tabii başkanı olarak gösterilmişti¹⁴¹.

Tüzüğün 39, 40 ve 41. Maddelerinde partinin icra organı olarak nitelenen Merkez İdare Kurulu, Büyük Kongre sonrası iki seneliğine gizli oyla seçilen on üyeden oluşurdu. En az on beş günde bir toplanmak zorunda olan bu kurul partinin en alt seviyedeki teşkilatlarının kurulmasına, parti program ve tüzüğünün uygulanmasına ayrıca partinin faaliyetleri ve politikasını teşkilata anlatıp uygulama yönünde emirler vermeye, parti teşkilatı ile meclis gruplarına parti'nin ele aldığı konuları iletmeye, parti gelirini arttırıcı önlemler almaya ve de seçim işlerine ait gerekli düzenlemeleri yapmaya kadar uzanan geniş yetkilerle donatılmıştı¹⁴².

Demokratik Parti Merkez Teşkilatının altıncı kademesi olan Teşkilat Meclisinin kuruluş ve vazifeleri Tüzüğün 42. Maddesinde düzenlenmişti. Buna göre; altı ayda bir olmak üzere Merkez İdare Kurulu tarafından toplantıya çağrılan Teşkilat Meclisi Parti Genel Başkanı'nın başkanlığında toplanırdı. Bu toplantılarda partinin genel politikası, teşkilatın du-

¹³⁹age, 27-32.; Kurucular Kurulu tarafından yapılan ilk tüzük değişikliğinde Büyük Kongrede, öncelikle Genel Başkanın açış konuşması yapacağı (23. Madde) ifadesine yer verilmiştir. **Demokratik Parti Tüzük Değişikliği**, s.8.

¹⁴⁰age, s.34; Kurucular Kurulu tarafından yapılan değişiklikle 32. Madde, Parti Divanı'nın, Genel Başkan Vekili'ni seçeceği ayrıca Büyük Kongreye, siyasi olaylar ve parti çalışmaları hakkında rapor vereceği şeklinde düzenlenmişti. **Demokratik Parti Tüzük Değişikliği**, s.11-13.

¹⁴¹age, s.36.

¹⁴²age, s.37-39.; **Demokratik Parti Muhasebe Yönetmeliği**, Ajans Türk Matbaası, Ankara, 1974, s.3.

rumu, talep ve şikayetler, parti çalışmaları ve gündemde bulunan diğer konularda müzakereye açılarak istişari kararlar alınırdı¹⁴³.

Tüzüğün 43, 44 ve 45. Maddeleri sırasıyla Merkez Teşkilatının son üç unsuru olan Merkez Disiplin, Müşterek Disiplin, Merkez Denetim Kurulları ile ilgiliydi. Buna göre; Büyük Kongre tarafından seçilen dokuz asil ve yedek üyeden oluşan Merkez Disiplin Kurulu, yetkili kurullarca kendisine sevk edilen disiplin suçlarının takibatını yapma, ayrıca il disiplin kurulunca verilmiş ve itiraza uğramış kararları da inceleyerek sonuçlandırmak ile yükümlü iken Merkez Disiplin Kurulu ile partinin TBMM grup disiplin kurulundan oluşan Müşterek Disiplin Kurulu, TBMM üyeleri hakkında partiden daimi veya geçici ihraç cezalarını gerektiren işlerden dolayı disiplin takibini yapmakla yükümlüydü ve kararları kesin idi. Bunlara ek olarak Merkez Denetim Kurulu ise partinin mali işlerini, kanun ve tüzüğün tutulmasını emrettiği defterlerin tutulup tutulmadıklarını evrak üzerinden denetlemekle yükümlüydü¹⁴⁴.

1970 Tüzüğünde Demokratik Parti'nin yerel teşkilatlanması ülkenin idari bölünmesine paralel olarak düzenlenmişti. Bu teşkilatlanmada ilk kademe iller, bundan sonra sırasıyla ilçeler, köy ve mahalle muhtarlık bölgesindeki temsilciler şeklinde gelmiştir. Bunlara ek olarak her kademe bir üst kademe idare kuruluna bağlanmıştır. Yerel teşkilatlanmada kongrelere¹⁴⁵ ilişkin olarak genel bir düzenleme yapan 1970 Tüzüğü, partili belediye başkanlarını seçim çevresindeki kongrelerde; parti il genel meclis üyelerini ilçenin kongresinde; partili milletvekillerini seçim çevresindeki kongrelerde; idare kurulları ile mali denetim komisyonları ve üyelerini kendi kongrelerinde tabii delege olarak belirlemişti. Bunlara ek olarak 1970 tüzüğünde Demokratik Parti'nin yerel teşkilatlanmasında parti teşkilatının ilk kademesi olarak kabul edilen ilçe idare Kurulu'nun dokuz üyeden, İl İdare Kurulunun ise on bir üyeden oluşması benimsenmişti¹⁴⁶.

Demokratik Parti'nin yerel teşkilatlanmasının ardılı olduğu AP ve mirasına sahip çıkma iddiasında bulunduğu DP modellerinden etkilendiği söylenebilir. Bu yapılanmada

¹⁴³ age, s.39.

¹⁴⁴ age, s.40.

¹⁴⁵ Demokratik Parti Tüzüğüne göre kongrelerde her türlü ülke sorunları, genel ve mahalli kamu hizmetleri hakkında görüşmeler yapılacağı ve kararlar alınacağı ayrıca kongrelerin adını taşıdıkları idare kurullarının üst organı ve her bakımdan denetleme organları oldukları belirtilmişti. (Madde 52). age, s.55.

¹⁴⁶ age, s.47-48.

yerel teşkilatın işlevine ve merkezle olan ilişkilerine bakınca merkezin ağırlıklı olduğu bir yapıdan söz etmek mümkündür. Bu anlamda yerel teşkilatlarla merkez arasında kurumlaşmış bir ilişkinin varlığı açısından Demokratik Parti'nin kitle partilerine yakınlığından söz edilebilir. Bu noktada il ve ilçe teşkilatları, köy ve mahalle muhtarlık bölgesindeki temsilciler aracılığı ile bütün ülkeye yayılan teşkilat yapısının temel topluluklarının birbirleriyle kuvvetli bağlantı sistemine tabi oldukları görülmektedir. Ancak yerel teşkilatların görevleri irdelendiğinde ilişkiler, merkezi bilgilendirme ve merkezin emirlerini yerine getirme şeklinde gelişmektedir. Nitekim partinin genel politikasının oluşumu noktasında yerel teşkilatın rolü sadece genel kongre ile sınırlı tutulmuş bunun dışında partinin genel politikasına dönük söylemde bulunma bile söz konusu olmamıştır.

Tüzüğün 72. Maddesinde Parti Divanı tarafından onaylanan yönetmelikler gereğince parti merkez ve iller teşkilatına bağlı yardımcı kuruluşlar olarak Gençlik ve Kadın Kolları'nın kurulabileceği ayrıca Gençlik ve Kadın Kolu Başkanlarının il ve ilçe idare kurullarının tabii üyesi olduğu belirtilmektedir¹⁴⁷.

Tüzüğün 70 ile 78. Maddeleri partinin TBMM Grupları ile ilgiliydi. Buna göre; Cumhuriyet Senatosu üyelerinden (Cumhuriyet Senatosu Parti Grubu), milletvekillerinden (Millet Meclisi Parti Grubu), her iki grubun müşterek toplantısından ise TBMM Grubu'nun oluşacağı ayrıca Genel Başkanın partinin TBMM grubunun başkanı olacağı söylenmiştir¹⁴⁸.

Demokratik Parti'nin 1970 Tüzüğünde denetim ve disiplin konuları önemli bir yer tutmaktadır. Bu anlamda örneğin her teşkilat kademesinin üst kademe idare kuruluna bağlı olduğu söylenerek hiyerarşik bir yapı sergilenmiştir. Bu çerçevede getirilen disiplin cezaları: uyarı, kınama, bir yıla kadar partiden geçici ihraç, parti'den daimi ihraç şeklinde dört aşamalı ceza sistemi geliştirilmiştir. Ayrıca Merkez Disiplin Kurulu ve Müşterek Disiplin Kurulu kararlarının kesin olduğu ve bu kararlara itiraz edilemeyeceği de belirtilmiştir¹⁴⁹.

1970 Tüzüğünde Demokratik Parti'nin gelir kaynakları “*Mali Hükümler*” genel başlığı altında; parti üyelerinden alınan giriş aidatı ile aylık ve yıllık aidat, TBMM üyelerinden alınan aidat, adaylık öncesi alınan bağışlar, parti bayrağı, flaması, rozeti gibi rumuzları satışından sağlanan gelirler, parti lokallerinin işletilmesinden elde edilen gelirler, partice dü-

¹⁴⁷ age, s.62.

¹⁴⁸ age, s.65.

¹⁴⁹ age, s.70.

zenlenen balo, eğlence, müsamere vb. faaliyetlerden sağlanan gelirler, partinin düzenlediği piyango gelirleri ve siyasi partiler kanunu hükümlerine göre devletçe sağlanan yardımlar şeklinde düzenlenmiştir¹⁵⁰.

1970 Tüzüğünde seçimlere girip girmeme kararı alma, hükümet kurulmasına, koalisyonlara katılmaya, partinin kurduğu hükümetten çekilmesine, katıldığı koalisyondan ayrılmaya karar verme yetkisi parti divanına ait iken Cumhurbaşkanı'nın, Başbakanlık görevini parti Genel Başkanına vermesi halinde Bakanların tespitinin Genel Başkan'a ait olduğu ifade edilmişti¹⁵¹.

Sonuç olarak Tüzüğünden hareketle Demokratik Parti'ye parti tipolojisinde bir yer bulmak gerekirse Demokratik Parti dolaysız bir partidir. Ayrıca temel unsurları açısından Demokratik Parti, batıda sosyalist partilerde örneği görülen ocak tipine benzer il, ilçe, köy, mahalle muhtarlık bölgelerindeki parti temsilcileri temelinde teşkilatlanmıştır. Bu anlamda alt kademelerin merkezle kuvvetli bağlantısı olup dikey bağlar sistemi ile hiyerarşik bir parti teşkilatı kurulmuştur. Bu hiyerarşik yapı merkeziyetçi bir parti özelliği ile de pekiştirilmiştir. Bunlara ek olarak her ne kadar Bozbeyli kabul etmese de Demokratik Parti'nin, bir lider partisi özelliği de sergilediğini söylemek mümkündür.

3. PROGRAMI

Partinin, “*Demokratik Partinin Siyasi Programı*” adını taşıyan siyasi programı, tüzüğün sonuna ekli bir şekilde altı bölüm ve 146 maddeden oluşmaktadır¹⁵².

Programının 1. Maddesi'nde Demokratik Parti'nin amacı, “*Türk Devleti'nin ülkesi ve milletiyle bir bütün olduğuna inanma, ıslahatçılık, medeniyetçilik, milliyetçilik, manevi değerlere saygı, sosyal adaleti gerçekleştirme ve topyekûn kalkınma*” şeklinde dile getirilirken 2. Maddede Devletin şekli olarak “*Cumhuriyetin vazgeçilmezliğine*” inandığını söyleyen Demokratik Parti, 3. Maddede “*Demokratik rejimi Türk Milletinin şeref ve haysiyetine milli karakter ve menfaatlerine en uygun idare şekli*” olarak kabul ettiğini ifade etmiştir.

¹⁵⁰ Demokratik Parti, Parti Divanının 11.6.1974 tarihli toplantısında kabul edilen “*Demokratik Parti Muhasebe Yönetmeliğinin*” 4. Maddesine göre her üyenin ödeyeceği yıllık aidat miktarı en az iki yüz, en çok bin iki yüz lira olarak kabul edilmiştir. **Demokratik Parti Muh.**, s.5.

¹⁵¹ **age**, s.77-80.

¹⁵² Demokratik Parti Programının tamamı için bkz.; **Demokratik Parti Tüzük ve Programı**, Ajans-Türk Matbaası, Ankara, 1970, s. 87-180.

Programının en dikkat çekici maddelerinden biri olan 4. Madde’de, *“uygulamanın ortaya koyduğu aksaklıkları prensiplerine ve hedeflerine halel gelmeden giderebilmek için ciddi bir araştırmanın ve tecrübenin ışığı altında, anayasa değişikliğini gerekli gördüğünü”* belirten Demokratik Parti, aslında siyasi hayattaki en önemli meşruiyet konusu olan eski DP’lilerin seçme ve seçilme yasaklarının kaldırılmasını istemiş, bu doğrultuda yasağı kaldırma gücü olduğu halde bu adımı atmayan Demirel ile DP’nin mirasına sahip çıkma kavgasına girmiştir.

Temel hak ve hürriyetler konusunda programının 5. Maddesi’nde, *“ülkede hukuk devletinin varlığı için Anayasa’nın bütün gerekleriyle uygulanmasını bunun sonucu olarak devletin tasarruflarına karşı bireyin temel hak ve hürriyetlerini koruyacak kurumların ortaya çıkarılmasının lüzumlu”* olduğuna işaret ederken 6. Madde’de *“insanın sadece devlet yetkililerinin bir konusu olarak değil, aynı zamanda hak ve menfaat sahibi, hürriyet içinde yaşayarak gelişmesi için gerekli şart ve imkanları sahip müstesna bir varlık olarak kabul edildiği”* belirtilmiştir.

Laikliği din aleyhtarlığı olarak anlamadığını belirten Demokratik Parti, programının 7. Madde’sinde, *“Devletin laik olması vatandaşların dinle ilgilerini kesmeleri demek değildir. Her vatandaş mensup olduğu din ve mezhebin ibadet şekillerini yerine getirmede serbesttir.”* diyerek tıpkı içinden çıktığı AP ve mirasına sahip çıkma iddiasında bulunduğu DP gibi laikliği din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması anlayışından farklı olarak, dini inanç ve ibadetin güvencesi olarak gören bir anlayış ortaya koymuştur.

Milliyetçilik ise programın 8. Madde’sinde, *“Türk milletine vücut veren değerlerin korunması ve gelişimine hizmet etme her türlü ayrıcalığı reddederek milli birlik ve beraberliği sağlama nesilleri kendisine topluma ve toplumun kurallarına ayrıca manevi değerlere saygılı iyi vatandaşlar olarak yetiştirme”* şeklinde ifade edilmiştir.

Devlet konusunda klasik devlet anlayışı yerine modern devlet anlayışının benimsendiği programın 9. Madde’sinde, *“Devleti sadece emniyet, yurt savunması, adalet dağıtımı, diplomatik ilişkiler gibi klasik görevler ile değil, ferdi ve toplumu her bakımdan rahatlatma, huzura, refaha ve mutluluğa kavuşturma görevlerinin de sahibi olarak milletin hizme-*

tinde devlet” fikrinin benimsendiği şekilde dile getirilmiştir. Bu anlamda parti refah toplumunu ortaya çıkarma noktasında devlete araç rolü bitmiştir.

Eğitim hedefini, *“Türk Milliyetçiliğinden ilham alan, fikir hürriyetine inanan, sevinç, keder ve inançta ortak olmayı milli şuur ve idealler etrafında bölünmez bir bütün olarak birleşmeyi kabul ederek ahlaklı, karakterli vatandaşlar yetiştirmek”* olarak açıklayan Demokratik Parti programının 69. Madde’sinde, *“Eğitim sistemi her aşamasında taklitçi olmaktan kurtarılarak milli bünyeye uygun hale getirilecek genç nesilleri saran disiplinsizlik ve değerler anarşisi önlenerek nitelikli din adamı ve görevlisi yetiştirmek üzere yeni müesseseler kurulacak üniversitelerin araştırma faaliyetlerinde hür olması sağlanacaktır.”* denilerek başta AP olmak üzere diğer siyasi aktörlere göre eğitim konusuna daha ciddiyetle yaklaşmıştır. Bununla birlikte Demokratik Parti programında aynı sosyo-ekonomik tabana oynadığı MSP ve MHP programlarında olan yaklaşımlar da görmek mümkündür. Bu noktada örneğin; eğitimin, milli kalkınmanın tamamlayıcı bir unsuru olarak görülmesi MSP programı ile benzerlik gösterirken, disiplinsizlik ve değerler anarşisinin önlenmesinde MHP programı ile benzerlik göstermiştir.

İktisadi politikaya ilişkin olarak programının 6. Maddesi’nde, Demokratik Parti, *“Devletin ekonomik hayattaki rolünü önemli görmekle birlikte bu rolün belirli sınırlar içerisinde kalmasını istemektedir.”* diyerek CHP'nin katı devletçilik anlayışına karşı DP'nin ılımlı devletçiliğini/ferdi teşebbüsünü sahiplenmiş yine kalkınmanın hızlı ve en az maliyetle gerçekleştirilmesi için *“plan”* yaklaşımının ve yabancı sermayenin gerekliliğine inandığını belirtmiştir.

İktisadi politikanın bir unsuru olan vergi konusunda programın 26. Maddesinde, *“Mükellefleri sıkmayan, basit ve kolay anlaşılan, uygulamada devletle vatandaş karşı karşıya getirmeyen bir vergi sistemi oluşturulacaktır.”* denildikten sonra programın 18 maddesinde de, *“Vatandaşların normal kazancını kıskanan kötüleyen ve zararlı olarak gösteren fikir ve akımların karşındayız.”* denilerek sınıf olgusuna ve sol düşünceye üstü örtük bir biçimde karşı çıkmıştır. Bunlara ek olarak iktisadi kalkınma için şirketleşme sisteminin hızla geliştirilmesini gerekli gören Demokratik Parti yabancı sermayenin ülkeye girişini

planlı kalkınma gerçekleştirme yolunda önemli bir unsur olarak görmüştür. Ayrıca dış borca başvurulmasını zorunlu olarak değerlendirmiştir.

Ülkenin sadece ziraat ile geçinemeyeceği ve artan genç nüfusa yeni istihdam sahaları bulmak gerçeğinden hareketle Demokratik Parti, sanayileşme politikasının esasını programının 40. Madde'sinde, *"Ülkenin kapalı ekonomi sisteminden kurtulması sanayileşmede önceliğin ihracatı artırıcı ve ithalatı azaltıcı mahiyette olanlara verilmesi yabancı sermayeden yararlanılması"* şeklinde dile getirmiştir. Diğer taraftan tarımla ilgili olarak 110. Madde'de, *"Mülkiyet hakkını ve temel insan haklarını zedelemeyen 'Tarım Reformu' yapılacaktır. Tarım Teşkilatı merkeziyetçi sistemi yerine bölge esasına göre yeniden düzenlenecektir."* denilerek ademi merkeziyetçi anlayışla hareket edeceğini göstermiştir. Ayrıca köy ve köylü ile ilgili olarak programın 132. Madde'sinde, *"Köylünün köyün içine dönük yaşamdan kurtarılarak yol, su, elektrik gibi medeniyetin nimet ve hizmetlerinden yararlanması sağlanacaktır."* ifadelerine yer verilmiştir.

Emek ve sermaye ilişkilerinin düzenlenmesi ile ilgili olarak işsizlik sorununun halledilmesinin yanında, işçi-işveren ilişkilerinin (toplu sözleşme, grev, lokavt vb.) ahenkli bir zemine oturtulmasını gerekli gören Demokratik Parti, programın 78. Madde'sinde, *"Demokratik rejimin doğal bir sonucu olarak işçi ve işveren sendikalarından kurulup gelişmesi desteklenecek ancak sendikaların katı ideolojik sistem içinde dejenere olmalarının da önüne geçilecektir."* diyerek 1970'li yıllarda ülkenin içine düştüğü ideoloji kutuplaşmanın çalışma hayatını da içine alınmasına karşı çıkmıştır.

Kamu hizmetlerinin yürütülmesi konusunda ademi merkeziyetçi görüşün izlerinin görüldüğü Demokratik Parti, programının 133. Madde'sinde, *"İdarenin görev, yetki ve sorumluluk sınırları, hizmetin gereklerine uygun olarak açıklıkla belirlenecek bu doğrultuda vatandaşın idari katılımı genişletilecektir."* denilerek dönemde AP ve MSP tarafından dilendirilen merkeziyetçi, bürokratik ve statik bir hal almış olan devlet idaresinin, ülke gerçeklerine göre ıslah edilmesi söylemi sahiplenilmeye çalışılmıştır. Aynı şekilde adalet konusu ile ilgili olarak programı 139. Madde'sinde, *"Adaletin hızlı, ucuz ve kolay sağlanması için günün gereklerine ülkenin sosyal ve ekonomik şartlarına uygun köklü bir reform gerçekleştirilecektir."* ifadelerine yer verilmiştir.

“Halkın sağlığını korumak devletin vasi vazifesidir.” denilen Demokratik Parti'nin programında sağlık konusunda önemle durulduğu gör÷lmektedir. Nitekim AP başta olmak üzere diğer siyasi rakiplerinden farklı olarak Demokratik Parti, 1970'li yıllarda ÷lkenin içinde bulunduğu sosyo-ekonomik şartlara ters düşen oldukça kapsamlı öneriler ortaya koymuştur. Bu noktada örneğin programın 91. Madde'sinde, *“Sağlık personeline tek ücret rejimi, bölge hastaneleri, ÷lkeyi kapsayan sağlık sigortası hastaya doktorunu ve sağlık kurumunu seçme hakkı tanıyan sistem kurulacaktır.”* ifadeleri kullanılmıştır.

Programın 141. Madde'sinde Demokratik Parti'nin dış politikasının esasını, *“Türk Devlet ve milletinin yüksek menfaatlerinin ve milli haysiyetinin korunması oluşturacaktır.”* denildikten sonra bunun gerçekleşme araçları olarak; NATO ve CENTO gibi savunma, iktisadi ve kültürel hedeflere hizmet eden anlaşmalara sadık kalma, Avrupa Topluluğu'na dahil olma yönünde kararlılık gösterme, karşılıklı anlayış, haklara saygı ve eşitlik prensibi-ne özen gösterme, Kıbrıs Meselesi'nin milli dava olarak kabul edilmesi vb. gösterilmiştir.

Diğer taraftan Demokratik Parti'nin programında toplumsal kesimler geniş bir yelpaze olarak yer bulmuşlardır. İşçiler, memurlar, çiftçiler, köylüler, esnaflar, gecekondu da yaşayanlar, tüccarlar, gençler, öğretmenler vb. programda özel olarak yer bulan kategorileri oluşturmaktadır. Bu noktada örneğin öğretmenlerle ilgili olarak programın 77. Madde'sinde, *“Öğretmenler, hayat felsefesi ve davranışları bakımından Türk milletinin kıymet hükümlerine yürekten bağlı ve saygılı, milli inanç ve modern bilgilerle donanımlı, çalışkan, müsamahakâr ve günlük politikanın üstünde insanlar olarak yetiştirilecektir.”* denilirken gecekondu da yaşayanlar için programın 58. Madde'sinde, *“Arsa tahsisi, teknik yardım ve kredi temini sağlanacaktır.”* denilmiş ancak 61. Maddede ise *“Vatandaşların mülkiyet ve miras haklarına karşı duydukları inanç ve güven duygusunu kaybetmemeleri için tapu, tapulama ve kadastro işleri ciddiyetle düzenlenecektir.”* denilerek CHP lideri Ecevit'in *“toprak işleyenin, su kullananın”* söylemine karşı çıkmıştır. Bununla birlikte bu dönemde Demokratik Parti'nin, *“Mülkiyet hakkına hürmetkar olmak temel prensibimizdir.”* diyen MSP ile aynı tabana oynamanın zorluğunu yaşadığını söylemek mümkündür.

Özetlemek gerekirse Demokratik Parti'nin programının içinden çıktığı AP'nin programından çok da farklılaştığı söylenemez. Nitekim bu noktada her iki parti arasındaki en

bariz farklardan birincisi AP'nin “*Sanayi*” tercihini açıkça dile getirmesine karşın, Demokratik Parti'nin tarımdan da vazgeçilmemesini istemesi olurken ikincisi ise eski DP'lilerin seçme ve seçilme yasaklarının kaldırılması noktasında Demokratik Parti'nin AP'ye nazaran daha ısrarcı olması ve buna programında yer vermesidir. Ayrıca programında toplumun hemen hemen tüm kesimlerine çağrı yapma çabasında olan Demokratik Parti, siyasi liberalizmden yola çıkmış olsa da laiklik ve aşırı cereyanlar (komünizm vb.) konusundaki yaklaşımlarıyla muhafazakar bir nitelik göstermiştir. Sonuç olarak Demokratik Parti'nin ekonomik açıdan liberal, siyasal açıdan muhafazakar bir kimlik taşıdığını söylemek mümkündür.

4. DEMOKRATİK PARTİ'NİN SİYASİ GÖRÜŞ VE DÜŞÜNCELERİ

4.1. Demokratik Sağ

Türkiye’de sol düşünce 1960’ın ortalarından itibaren yükselmeye başlamıştır. Bu yükselişin dış sebebi Batı Avrupa’dan Latin Amerika’ya kadar geniş bir alanda öğrenci olaylarının etkili olması olurken iç sebebi de 1961 Anayasasının sağladığı görece özgürlük ortamı olmuştur. Her iki faktörün birleşmesiyle başta üniversiteler olmak üzere toplumsal ve kültürel hayatta kısa süre içerisinde sol-sağ şeklinde ayrışma ortaya çıkmıştır. Bu ayrışmada Sol’un özellikle üniversitelerde entelektüel kadro anlamında daha ağırlıklı olması sonucu milli devleti ve onun değerlerinin tartışmaya açması bu dönemde sağ kavramının da doğmasına sebep olmuştur.

Diğer taraftan bu dönemde solun karşısında en önemli siyasi aktör olan AP’nin lideri Demirel, “*Sağ*” ya da “*Sağcı*” kavramı yerine “*Milliyetçi*” kavramını kullanmayı tercih ederken Demokratik Parti lideri Bozbeyli ise milliyetçiliğe vurgu yapmasına rağmen “*Sağ*” ve “*Sağcı*” kavramlarını öne çıkararak siyasi yelpazenin sağında “*Demokratik Sağ*”¹⁵³ söylemini dile getiren ilk sağcı siyasetçi olmuştur.

Bozbeyli’ye göre; “*Şimdiye kadar, sağ solcular tarif etmişler, onu topluma umacı gibi göstermeye çalışmışlardır. Demokratik sağ düşünce ile sağ sağcılar tarif edecektir.*”

¹⁵³Kendisiyle yaptığımız görüşmede Cinsli aslında kavramın milliyetçilikten başka bir şey olmadığını seçmen nezdinde kendilerini başta AP olmak üzere MHP ve MSP’den ayırabilmek bir anlamda algı farkı oluşturabil-mek için üretildiğini ancak süreç içerisinde içinin doldurulamadığını söylemişti. Rasim Cinsli ile yapılan görüşme, 4.8.2017, (İstanbul).

*Sağcı politikacı, sağcı yazar, sağcı sanatkar kendi fikrini tarif edecek, dokuyacak ve ona sahip olacaktır.*¹⁵⁴ Bununla birlikte bu dönemde Bozbeyli tarafından ilk kez ortaya atılan “*Demokratik Sağ*”, Sol’un karşısında milletin bütünlüğünü, milliyetçiliğini, dinini, siyasi, sosyal, ekonomik hak ve hürriyetlerini korumak amacıyla kurulan bir hizmet gücü ve hareketi olarak görülmüştü. Buna göre; demokratik sağ bir gericiler, yobazlar topluluğu değil; ileri görüşlü, sağ duyulu Türk çoğunluğun temsil ettiği milli güç birliği ve halk hareketiydi¹⁵⁵. Diğer taraftan Bozbeyli tarafından bu dönemde ilk defa ortaya atılan demokratik sağ düşüncenin siyasi, sosyal ve ekonomik olmak üzere üç boyutu vardır. Buna göre; demokratik dünya görüşü siyasi hayata uygulama yönüyle cumhuriyetçi ve demokrattır. Her türlü faaliyet fikir ve eylemin, her türlü şahıs ve zümre hakimiyetinin karşısındadır. Hür seçim ve hür tartışma yoluyla millet iradesini devlet iradesinde kayıtsız şartsız hakim kılınması prensibine bağlıdır¹⁵⁶.

Demokratik sağ düşüncenin sosyal yönünü milliyetçilik oluşturur. Milliyetçilere göre; tarih, hukuk, din, töre, kültür ve sanat toplumun milli değerler sistemini meydana getirirler. Buradan hareketle solun “*Halk*” ve “*Halklar*” tabiriyle ülkenin bir bölgesine sahip çıkan, vatandaşların bir zümresine üstünlük tanıyan fikirlerine karşı çıkmıştır. Buna göre; milliyetçilik, barıştırmacı, bütünleştirici olacak, milliyetçiler ise ayrımcılık yapmayacak ayrımcılığa da müsaade etmeyecektir¹⁵⁷. Demokratik sağ düşüncenin ekonomik yönü ise hür teşebbüs inancına dayanır. Bu düşünce sahipleri Türk toplumunun içinde bulunduğu ekonomik sıkıntıları aşma yolu olarak halkın ekonomik imkanlarını halkın hizmetine sunmayı amaçlamıştır¹⁵⁸. Diğer taraftan Demokratik Parti kurmayları hem sağcılık anlayışının unsurlarını ortaya koymak hem de sağcılık anlayışına açıklık getirmek amacıyla süreç içiri-

¹⁵⁴Ferruh Bozbeyli, **age**, s.48-51.

¹⁵⁵Demokratik Parti’nin kurucularından olup dönemde Samsun Belediye Başkanı olan Vehbi Gül’de “*Demokratik Sağ*” söylemini manevi yönü ağır basan, insan hak ve hürriyetlerini kabul eden, kardeşlik ve dayanışma-yı esas alan, tefekküre dayanan bir düşünce tarzı olarak ifade etmiştir. Vehbi Gül Bey’in Demokratik Parti tecrübesi ile ilgili sorularımıza verdiği cevaplar için bkz.; **Ek-29**.

¹⁵⁶Ferruh Bozbeyli, **age**, s.29.

¹⁵⁷Ferruh Bozbeyli, **age**, s.30.; Kendisiyle yaptığımız görüşmede Cinisli hayatın her alanında Soğuk Savaş’ın tüm ağırlığı ile kendisini hissettirdiği 1970’li yıllarda milliyetçi söylemin siyasi yelpazenin sağında yer alan tüm partiler tarafından yeniden üretilmeye çalışıldığını söylemiştir. Bu alanda örneğin MHP bu dönemde ırk ağırlıklı bir milliyetçilik algısı kurmaya çalışırken MSP dine ağırlık veren bir milliyetçilik algısı oluşturmaya çalışmış, kendilerinin ise milliyetçiliği toplumun maddi ve manevi birikimlerini esas alan kültür milliyetçiliği şeklinde açıklamaya çalıştığını ifade etmiştir. Rasim Cinisli ile yapılan görüşme, 4.8.2017, (İstanbul).

¹⁵⁸Ferruh Bozbeyli, **age**, s.29-30.

şinde “*Demokratik Sağ*” kavramından başka “*Cumhuriyetçi Sağ*”, “*Reformcu Sağcılık*”, “*Çağdaş Sağcılık*” gibi aynı içeriğe sahip kavramları da kullanmıştır¹⁵⁹.

Korkmazcan’a göre; bu dönemde Demokratik Parti tarafından ortaya konan demokratik sağ düşünce Türk tarihiyle, İslam inancıyla örülü milli ve manevi değerler sisteminden oluşmaktaydı. Demokratik Parti’nin sağcılığı Türk milletinin arasında yaşanan düşünce ve inanç farklılıklarını bir barış, ikna, anlaşma ve gönül birliği ortamı içinde çözmeyi hedeflemekteydi. Bu anlamda Demokratik Parti’nin sağcılığı donmuş bir doktrin olmayıp Türk milletinin kendine ve kök değerlerine yabancılaştırmadan kendi öz inançları ve kendi öz hayat tarzı içinde yaşaması, gelişmesi, ilerlemesi ve yüceltilmesi davasının adıydı¹⁶⁰. Diğer taraftan “*Demokratik Sağ*” siyasi felsefenin bir sonucu olarak Demokratik Parti, ferdi toplumun kölesi, bir üretim makinasının parçası savunan görüşlerin ve uygulamaların karşısında olmuştur. Ayrıca insanın maddi ve manevi varlığı ile, hür kişiliğine bağlı dokunulmaz hakları ile toplumun içinde vazgeçilmez bir yerinin olduğu bunlara ek olarak hür toplumların, hür fertlerden meydana geldiğini kabul etmiştir¹⁶¹.

4.2. Milliyetçilik

Cumhuriyet dönemi Türk siyasal ve toplumsal hayatını şekillendiren en önemli kavramlardan birisi laiklik ise bir diğeri de milliyetçiliktir. Türkiye Cumhuriyeti’nde tek parti dönemi olarak nitelenen 1923-1946 yılları arasında ulus devletin ortaya çıkarılması için merkezin temsilcisi durumunda bulunan CHP tarafından çevreyi/toplumu dönüştürmek için bu kavramlar aktif olarak kullanılmıştır. İkinci Dünya Savaşı’nın hemen sonrasında Türkiye gerek iç gerekse dış şartların zorlamasıyla çok partili hayata geçmiş ayrıca süreç içerisinde devlet ve millet hayatında var olan antidemokratik uygulamaları düzeltmek zorunda kalmıştır. Bu dönemde CHP içerisinde çıkan kadrolarca kurulan DP merkeze karşı çevrenin sözcülüğünü yapmaya girişmiş bu noktada laiklik ve milliyetçilik kavramlarını kendince daha yumuşak bir tanımlamaya gitmiştir.

¹⁵⁹Cevat Önder, *agm*, s.2102.

¹⁶⁰Hasan Korkmazcan ile yapılan görüşme, 30.9.2017, (Ankara).

¹⁶¹**Demokratik Partinin Aziz Türk Gençliğine Çağrısı**, Demokratik Parti Yay., Ankara, 1975, s.3.

Diğer taraftan 14 Mayıs 1950 seçimleriyle tek parti dönemi CHP'sini iktidardan eden ülkeyi on yıl yönettikten sonra 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesi ile iktidardan uzaklaştırılan DP yönetimi gelecek on yıllarda ülkeyi yönetecek siyasi yelpazenin sağındaki partileri laiklik ve milliyetçilik anlayışı açısından derinden etkilemiştir. Bu etkileyişteki bir diğer önemli faktör de 1945'ten sonra 1990'ların başına kadar dünyanın çok büyük bir bölümünü etkisi altına alacak olan soğuk savaş iklimi olmuştur. Bu anlamda 1970 yılının sonunda ortaya çıkan ve on yıl süreyle Türk siyasal hayatında varlık mücadelesi veren Demokratik Parti'de bu iki faktörden ciddi oranda etkilenmiştir. Nitekim Demokratik Parti bu dönemde kendisini siyasi yelpazenin sağına yerleştirirken kamuoyuna milliyetçi/antikomünist bir parti olduğu vurgusunu kullanmıştır.

Bununla birlikte Demokratik Parti hem içinden çıktığı AP hem de mirasına sahip çıkma iddiasını taşıdığı DP'den kalkınmayı maddi ve manevi alanda bir bütün olarak görmesi yönüyle milliyetçilik alanında farklılaşmıştır. Bu noktada Demokratik Parti sadece ekonomik alanda milliyetçilik anlayışına karşı çıkmış; manevi alanda da kalkınma için milliyetçiliğe vurgu yapmıştır. Buna göre; *“Biz milliyetçiyiz. Bu mümeyyiz vasfımızla iftihar ederiz. Tefrikacı değiliz. Milli, tarihi ve manevi değerlere saygılıyız. İnsan için, millet için maddi kalkınmanın yeterli olduğuna kani değiliz. Manevi ve kültürel kalkınmanın da zaruretine inanıyoruz.”*¹⁶² şeklinde milliyetçilik anlayışı dile getirilmiştir.

Demokratik Parti'nin önde gelen isimlerinden Önder'e göre Demokratik Parti'nin milliyetçilik anlayışı: hakka, adalete saygılı, milli kültürün işlenmesini gözeten, dünya medeniyetinin yücelmesine gücü yettiği ölçüde gayret ve hizmet eden bir düşünce tarzıydı. Demokratik Parti'nin milliyetçiliği ırkçı, ayrılıkçı olmayıp milleti birleştiren, yücelten ve güçlendiren bir niteliğe sahipti. Bu bağlamda milliyetçilik milli istek ve ihtiyaçlara cevap vermek, milletin dert ve ıstıraplarına çare bulmaktı. Kendi görevini yapmayan kendi sorumluluğunu idrak edemeyen fertler milliyetçi olamazdı¹⁶³.

Diğer taraftan Demokratik Parti, Atatürk tarafından işaret edilen Türk milletini *“Muasır medeniyet seviyesine yükseltme”* hedefinde tek kaynağın Türk milli kültürü oldu-

¹⁶²72 'ler Hareketi, s.15.

¹⁶³Cevat Önder, *Milli Siyaset Anlayışımız*, Demokratik Parti Yay., Ankara, 1972, s.63.

ğuna inanmaktaydı. Bu noktada parti, yabancı kültür istilasına karşı mücadele edeceğini, kültür mübadelesini, kuvvetli dış tesirler altında ezilmemek kayıt ve şartıyla faydalı bulduğunu, Türk milli kültür ve karakterini taktir edecek resmi bir teşekkülün “*Türk Akademisi*”nin kurulmasını teklif etmekteydi¹⁶⁴.

Bozbeyli ise partisinin milliyetçilik anlayışını, milli değerler sistemini muhafaza etmek, diri tutmak ve zaman içinde geliştirmek olarak açıklıyordu. Ona göre milliyetçilik ülkede birleştirici, barıştırmacı, uzlaştırmacı olmalı ve her türlü ayrımcılığı reddetmeliydi. Nihayet Demokratik Parti milliyetçiliğinin hedefi vatanı bölünmez bir bütün, milleti de sarsılmaz bir birlik içinde tutmaktı. Bu ise Türk toplumunun her bir ferdinin nizam saygısı içinde milletini sevmesi ve ona hizmet etmesi ile gerçekleşecekti¹⁶⁵.

Demokratik Parti, milli kimliğin temel taşı olan dil/Türkçe meselesini 1970’lerin Türkiye’inde diğer siyasi aktörlerden farklı olarak etraflı bir şekilde ele almaktaydı. Önder’e göre; “*Dil/Türkçe meselesi sadece Türkiye ölçüsünde değil fakat Türkçe’nin gerçekliğine uygun olarak Türkiye dışında da büyük bir kitlenin konuştuğu anadil bütünlüğü içinde ele alınmalıdır. Türkçe’nin işlenmesinde, onu Türk milli kültür birliğine şekil veren tarihi seyri gözden uzak tutulmamalıdır. Zaman yönünden derinlik, mekan yönünden genişlik vasıfları her dilden ziyade Türkçe için doğrudur. Türkçeyi çağdaş kültürün icaplarına göre geliştirmek, halk kitlelerinin de kolayca anlayabileceği bir dil haline getirebilmek maksadıyla sadeleştirmek ne derece lüzumlu ise onun tarihi, milli fonksiyonundan doğan özel vasıflarını da asla dikkatten kaçırmamak o kadar mühim bir vazifedir.*”¹⁶⁶ şeklinde ifade etmiştir.

MSP ve MHP ile aynı sosyo-ekonomik tabana hitap etmesine rağmen Demokratik Parti, Ortak Pazar ve NATO üyeliği, yabancı sermayenin ülkeye gelmesine isteklilik noktasında Batı’yı olumlularken kültürel anlamda Batı’yı olumsuzlaştırmıştır. Nitekim bu durum parti programında “*Milletimizi ilerletme, geliştirme ve kalkındırma gayretlerini milli kültürümüze dayandırmak lüzumuna kaniyiz, milli kültürümüzü Türk tarihinin karakterine uygun ve tarihin akışı istikametinde muhafaza ve geliştirmek için gerekli tedbirlerin alınması*

¹⁶⁴age, s.65.

¹⁶⁵Ferruh Bozbeyli, age, s.51-52.

¹⁶⁶Cevat Önder, age, s.65.

inancındayız. Yabancı ideolojilerin 'kültür' adı altında yayılmasına karşıyız. Milli kültür ve karakterimizi inceleyecek, geliştirecek ve yayacak resmi bir teşekkülün lüzumuna kaniyiz (inanıyoruz). ”¹⁶⁷ şeklinde ifade edilmiştir. Diğer taraftan Demokratik Parti kadroları tıpkı CHP içerisinden çıkan DP kadroları gibi AP içerisinden çıkmış olmalarına rağmen hemen her konuda olduğu gibi milliyetçilik konusunda da AP’yi eleştirerek kendini açıklama yoluna gitmişlerdir. Bu noktada Önder “AP; renksiz, ruhsuz bir parti haline sokulmak istenmektedir. Biz AP programının ve tüzüğünün metnine ve ruhuna sadık bir tatbikatın bilgili, namuslu ve tecrübeli eller vasıtasıyla yapılmasını istiyoruz. Politika bizim için bir meslek veya gaye değil; millete daha fazla hizmet etmek imkan ve vasıtasıdır. Bu sebeple politikanın temelinde ahlaklılığın ve samimiyetin bulunmasının samimiyetine inanıyoruz. ”¹⁶⁸ şeklinde konuşarak AP’yle aralarındaki milliyetçilik konusundaki anlayış farkını ortaya koymaya çalışmıştır.

Yine Demokratik Parti, Türk siyasi hayatında var olduğu 1970-1980 yılları arasında soğuk savaşın etkisi ile bir taraftan siyasi kültürel hayattaki Sol-Sağ ayrışmasına ve Milliyetçi Cephe Hükümetlerinin uygulamalarına karşı çıkarken aynı zamanda “Güçlü Devlet”, “Milliyetçi Türkiye” söylemlerini de¹⁶⁹ kullanmaktan kaçınmamıştır. Bu noktada ayrıca parti komünist ideolojiye, serbest piyasa ekonomisine düşman olduğu için karşı çıkarken komünizmin toplumun homojen bütünlüğüne de bir tehdit oluşturduğu gerekçesiyle bu ideolojiye şüphe ile bakmıştır.

Diğer taraftan uluslararası arenada başta Kıbrıs olmak üzere yaşanan gelişmeler parti kurmaylarının milliyetçilik anlayışlarını sertleştirmelerine sebep olmuştur. Örneğin Bozbeyleli 5 Haziran 1977 erken genel seçimleri propaganda döneminde yaptığı bir konuşmada “Türk milleti tarafından kurulan bu devlet dokuz asırdır Türk toprağında baskın ve güçlüdür. Ülkenin dört bir tarafını saran komşu devletler ile çeşitli çıkar ayrılıkları vardır. Eğer bugün bu komşu devletler bu çelişkileri istenen şekilde çözemiyorsa bu Türk milletinin yararına değildir. ”¹⁷⁰ şeklinde konuşurken Konya Milletvekili Dr. Faruk Sükan da “Türk

¹⁶⁷ Demokratik Parti Tüzük ve, s.18.

¹⁶⁸ 72’ ler Hareketi, s.15.

¹⁶⁹ Ferruh Bozbeyleli, age, s.144.

¹⁷⁰ Zaman, 28.5.1997.

Devletini yıkma tertiplerinin arkasındaki hesaplı ve menfur emelleri bitmemek ve düşünmemek gaflettir. Blokların çarpıştığı dünya barışı için tehlikelerle dolu Orta Doğu'nun kilit noktasında hürriyetçi, demokratik nizamın tek hakimi Türkiye'ye müteveccih menfur tertiplerini ancak bu aziz vatanın gerçek sahipleri önleyebilir."¹⁷¹ şeklinde konuşuyordu. Ayrıca bu durum parti programında "*Partimiz milli savunmayı sadece askeri bir mesela olarak değil, Türkiye Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını, milli şeref ve hakimiyeti, uluslararası haklarımızı ve barışı koruma hususunda milletimizin her ferdine ve devlet teşkilatının bütününe şamil görevlerin ifası ve memleket değer ve imkanlarının bu istikamette kullanılması olarak kabul eder.*"¹⁷² tarzında ifade edilmişti.

4.3. Laiklik

Cumhuriyet Dönemi Türk siyasi hayatının en tartışmalı konularında biri olan laiklik bahsinde Demokratik Parti laikliğin dinsizlik olmadığını ifade ederek laikliği "*Allah'a saygı, vatandaşa saygı, hakikate saygı*"¹⁷³ şeklinde değerlendirmiş ve bu doğrultuda ülkede laiklik ilkesinin Batı Avrupa ülkelerinde olduğu gibi gerçek anlamda işletilmesi halinde dinin şahsi ve siyasi emellere alet edilemeyeceğine, din ve dindarların laiklik bahanesi ile tahkir ve tezyif edilemeyeceğini ileri sürmüştür.

Türkiye'de çok partili hayata geçişle birlikte kendisini siyasi yelpazenin sağında tanımlayan siyasi partilerin temel politikaları iki temel öge olan din ve milliyetçilik tarafında belirlenmiştir. Bu anlamda Demokratik Parti hem mirasına sahip çıktığı DP hem de içinden çıktığı AP gibi milleti tanımlarken dini/İslam'ı dışarıda bırakmamıştır. Ayrıca ülkede çok partili hayata geçişle oluşan bu siyasi gelenek batıl inançları eleştirme ve dini normların hayatın bütününe kontrol altına almasını istememe gibi bir ortak geçmişi paylaşmıştır. 1970 yılı sonunda AP içerisinde bir hizip hareketi olarak ayrılanlar tarafından kurulan Demokratik Parti kurucularının çoğunun AP'nin kuruluşunda yer alması programını ve felsefesini oluşturan isimler olması nedeniyle din, milliyetçilik, batı değerlerine taraftarlık, Kıbrıs, Ortak Pazar, NATO vb. konularda çokta farklı şeyler söyleyememe açmazıyla karşı karşıya kalmıştır. Nitekim parti her ne kadar AP içerisindeki milliyetçi-muhafazakâr hizip tarafın-

¹⁷¹Zaman, 15.5.1977.

¹⁷²Demokratik Parti Tüzük ve, s.176.

¹⁷³age, s.16.

dan kurulmuş olsa da örneğin; laiklik konusunda AP'den çokta farklı bir şey söyleyememiştir. Bununla birlikte Demokratik Parti laikliği vicdan ve din hürriyeti bağlamında ele almıştır. Buna göre; parti vicdan hürriyetini bireyin benliğinde taşıdığı “*inanç hakkı*” olarak ele alırken din hürriyetini ise bireyin inandığı dine iman etme ve imanın gerektirdiği ibadet hakkı olarak değerlendirmişti. Buna ek olarak parti vicdan ve din hürriyetini Türk vatandaşlarının en tabi ve en mukaddes hakkı olarak görmüştür. Bu durum parti programında, “*Partimize göre, vicdan ve dini inanç ve kanaat hürriyeti diğer hürriyetler gibi insanların tabi ve mukaddes hakkıdır. Laikliği din aleyhtarlığı; dine saygısızlık ve dinsizlik şeklinde anlamıyoruz. Devletin laik olması vatandaşların dinleri ile alakalarını kesmeleri olmadığı gibi birbirine karşı baskıda bulunmaları da demek değildir. Her vatandaş mensup olduğu dinin vecibelerini yerine getirmekte serbesttir. Dinin devlet işlerine müdahale etmemesi ve dinin şahsi ve siyasi emellere alet edilmemesi lüzumuna inanıyoruz*”¹⁷⁴ şeklinde ifade edilmiştir. Bu doğrultuda laikliği dinsizlik olarak ele almayan Demokratik Parti millet gerçeğinin içinde dinin olduğunu düşünüyordu. Nitekim bu durum Bozbeyli tarafından, “*Millet gerçeğinin içinde elbette din vardır. Dinsiz millet olamaz. Milliyetçilik, vatani ve milleti bütünlük içinde görmek ve bu inançla geleceğe uzanmaktır.*” şeklinde ifade edilmiş devamında da “*Devletimiz laiktir. Devletimizin bu vasfına saygılıyız. Devletimiz laiktir ancak milletimiz de Müslüman’dır. Milletimizin de manevi hayatına saygılı olmalıyız.*”¹⁷⁵ diyerek devletin laik olabileceğini ancak fert ve cemiyetin laik olamayacağını dile getirmiştir.

Demokratik Parti, 14 Ekim 1973 seçimleri sonrası CHP lideri Ecevit başkanlığında kurulan CHP-MSP koalisyon hükümetinin istifası sonrası AP lideri Demirel’in başkanlığında kurulan Milliyetçi Cephe Hükümeti’ne katılmamıştı. Bu koalisyon hükümetine katılmamalarının önemli bir gerekçesi olarak parti kurmayları, MHP lideri Alparslan Türkeş’in DP döneminde kaldırılan Arapça ezan yasağına karşı olmasını dile getirmişlerdi. Ayrıca Türkeş’in 27 Mayıs sonrası Menderes’e yapılanların sorumlusu olarak görülmesi nedeniyle parti kurmayları Türkeş’in içinde olduğu koalisyonda yer almayacaklarını kamuoyuna duyurmuştu.

¹⁷⁴age, s.17.

¹⁷⁵Ferruh Bozbeyli, age, s.52.

Diğer taraftan 12 Mart öncesinde görülen radikal sol grupların silahlı eylemlerinin 12 Mart sonrasında dozunu giderek arttırmasına ek olarak 14 Ekim 1973 seçimlerinde Ecevit liderliğindeki CHP'nin birinci parti olarak çıkması siyasi yelpazenin sağındaki AP, MSP ve MHP'de olduğu gibi Demokratik Parti'nin de dini söyleme ağırlık vermesi sonucunu doğurmuştur. Bu anlamda din adamlarının sosyal statüsünün ve ekonomik durumunun yükselmesi için 1973 seçimleri öncesi kamuoyuna duyurulan Demokratik Parti seçim beyannamesinde, *“Partimiz Türk milletinin manevi gelişiminde dini terbiyenin yeri ve öneminin büyük olduğuna inanır. Bu anlamda kalifiye dindar memurlar güçlü din alimleri yetiştirecek yeni kurumların kurulması ve var olanların gelişmesi sağlanacaktır. İmam hatiplerin orta bölümü açılacak, 15.000 vekil imam maaşlı kadroya geçirilecek ve Kur'an kurslarına gereken önem verilecektir.”*¹⁷⁶ ifadelerine yer vermiştir.

4.4. Demokrasi

Demokratik Parti, demokrasiyi milli menfaate ve insanlık haysiyetine en uygun bir prensip ve rejim olarak tanımakta olup Türk milletinin siyasi olgunluğuna inanmaktadır. Bu noktada parti, devlet düzeni içinde başlı başına bir değer olan ve sayılan insanın, devlet idaresinde azami derecede katılmasına imkan vermeden idare edilmesini kabul etmemiştir. Bu doğrultuda parti, vatandaşların kendilerini, kendi hür iradeleri ile seçtikleri temsilcilerle idare etmesini, devlet idaresinin kaynağını milletin oluşturmasını, ayrıca vatandaşların iradesini olduğu gibi aksettiren hür seçimi ve bu genel tercih neticesinin itirazsız, kayıtsız ve şartsız kabul edilmesini, hür nizamı inanmış birden fazla siyasi partinin mevcudiyetini ve eşit şartlarda çalışmasını hukukun üstünlüğü, şahısların dokunulmaz, devredilmez, vazgeçilmez, temel hakların varlığını, modern demokratik rejimin dayandığı başlıca müesseseler ve prensipler olarak kabul etmektedir¹⁷⁷. Bunlara ek olarak demokrasi esaslarına en uygun devlet şeklinin cumhuriyet olduğuna inanan parti kendisini *“Cumhuriyetçi”* olarak nitelemiştir. Yine bu niteliğinden dolayı parti, bir sınıf, zümre veya şahıs partisi olmayı kabul

¹⁷⁶ Demokratik Parti 1973 Seçim Beyannamesi, Ajans-Türk Yay., Ankara, 1973, s.23.

¹⁷⁷ Demokratik parti Tüzük ve, s.89.

etmeyerek hakimiyeti, bir şahsa aileye, sınıfa veya zümreye veren rejim ve devlet şeklini de reddetmiştir¹⁷⁸.

Diğer taraftan demokrasinin alternatifler rejimi olduğuna inanan Demokratik Parti, parti içi demokrasinin kamil manada uygulanmasını isterken demokrasinin tabiatına uymayan bir şekilde dile getirilen demokrasinin bazı şahıs veya teşekküllerle ayakta kalacağı görüşünü reddetmiştir. Bu doğrultuda parti, dürüst idareyi temsil etmek, ahlaka dayanan samimi siyaseti uygulamak, ekip şuurunu getirmek ve yıpranan şahıs ve ekiplerin değişmesini sağlamak, devlet hayatından yalanı ve suiistimali kovmak şeklinde ifade ettiği “*zihniyet inkılabını*” gerçekleştirmeyi zaruri görmüştür¹⁷⁹. Bu doğrultuda Bozbeyli, partisinin demokrasi anlayışını “*Batı’da iş başına gelen siyasiler gitmek zamanı geldi mi çantasını alır gider. Biz de ise bunun tam tersi olur.*” tarzında dile getirmiş devamında demokrasinin ithal malı olduğunu demokrasiyi yurdumuza davet ederken bazı önemli inceliklerini kabul lenmediğimizi öne sürmüş ayrıca “*demokrasi ile idare edilen ülkelerde seçim, kutsal kabul edilir, seçim milletin namusu olur, milletin iradesine saygı göstermek lazımdır. Esasen saygı kayboldu mu o ülkede demokrasiden bahsedilmez. Demokrasiyi ithal ettik ancak bazı önemli ilkelerini kabullenemedik örneğin Batı’da hükümet sandalyesine oturanlar, zamanı geldi mi çantasını eline alır makamını terk eder. Bu durumda olan insanlar, her zaman yine seçmenlerinin önünde başını dik tutarak yürür. Sabık muamelesi görmez. Her yerde kendisine iktidarda olduğu zamanki itibarı gösterilir. Bizde ise bunun tam tersi olur. Vakti geldiğinde çekilmezse o zaman da sandalyesiyle birlikte yerinden sökülüp alınır. Siyasilerimizde daima şu kanaat ve düşünce olmalıdır: Ben buraya seçimle geldim seçimle gitmeliyim. Seçim gelmeden istenmediğim açıkça ortaya çıkarsa çekip gitmeliyim. Bu böyle olduğu takdirde demokrasinin Batı’daki uygulamasıyla bizdeki uygulama arasında pek fark kalmaz.*”¹⁸⁰ şeklinde dile getirmiştir.

Bununla birlikte demokratik hayatın olmazsa olmazlarından biri olan seçimler konusunda parti, vatandaşların siyasi tercihleri en iyi şekilde aksettirecek, ülkenin ve milletin gerçeklerine uygun bir seçim sistemi değişikliği istenmekteydi. Bu doğrultuda Demokratik

¹⁷⁸age, s.89-90.

¹⁷⁹age, s.91.

¹⁸⁰Tercüman, 16.12.1971.

Parti, seçimlerde siyasi partilerin aday tespitinde kullandığı, “deneme”, “yoklama” veya “ön seçim” usullerinin milli bünyemize uymadığı, demokrasi ve ahlak prensiplerinin zedelediği, demokratik siyasi hayatın vazgeçilmez unsurları olan siyasi partilerin bünyelerini tahrip ettiğini düşünmekteydi. Ayrıca parti çok partili rejimin iyi bir şekilde işlemesi, seçimlerin ve meydana getirdikleri organların itibarlı olması için aday tespiti usullerinde hızlı bir şekilde ıslahat yapılmasını istemekteydi¹⁸¹. Bunlara ek olarak Demokratik Parti tarafından bir fazilet rejimi olduğuna inanılan demokrasinin olmazsa olmazlarından birisi de siyasi partiler olduğu dile getirilmiştir. Partiler, ister iktidarda olsunlar, isterse muhalefette, demokratik siyasi hayatın temel unsurudurlar. Bu doğrultuda parti, demokratik siyasi hayatımızın huzur ortamında devam edebilmesi için iktidar-muhalefet diyalogunun kurulması lüzumuna inanmış ayrıca iktidar-muhalefet diyalogunun sorunsuz devam etmesi içinde parti, iktidarın muhalefete tahammül göstermesi, murakabenin ve tenkit hürriyetinin faziletine inanması; bunlara ek olarak muhalefette demokratik siyasi hayatı kısır çekişmelerle zaafa uğratmaması gerektiğini dile getirmiştir¹⁸².

4.5. Hukuk Devleti

Demokratik Parti, devlet konusuna yaklaşımında “haklar, özgürlükler” ve “birlik” kavramlarını öne çıkarmıştır. Bu noktada parti anayasa değişikliği çalışmaları sırasında içinden çıktığı AP’yi ve 12 Mart rejimini kıyasıya eleştirerek devletin daha da güçlendirileceği mekanizmaların kurulmasını istemiştir. Ara rejim döneminde parti kurmayları AP lideri Demirel’i ülkeyi siyasal, sosyal, ekonomik kaosa düşüren baş sorumlu olarak görmüşler ayrıca fertlerin sadece hak ve özgürlüklerinin olmadığını aynı zamanda sorumluluklarının da olduğunu bu sorumlulukların başında da ülke ve milletin birliği konusunun geldiğini sürekli bir şekilde vurgulamışlardır. Bu noktada parti kurmaylarınca “Biz Demokratik Parti destekçileri ilk önce devlet deriz. Hak deriz, adalet deriz, onur deriz. Üzerinde durduğumuz millet ve vatanın bütünlüğünü korumayı anahtar mesele olarak görürüz.”¹⁸³ şeklinde ifade edilen bakış açısına göre, devlet temel hak ve özgürlüklerin koruyucusudur; ancak devletin varlık sorununun ortaya çıkmaması için de vatan ve milletin birliği öne çıkartılmıştır.

¹⁸¹ Demokratik parti Tüzük ve, s.92.

¹⁸² age, s.94.

¹⁸³ Zaman, 14.5.2017.

Diğer taraftan millet iradesini devlet idaresine en iyi şekilde aksettirme noktasında kanun devleti hukuk devleti ayrımında parti, hukuk devleti anlayışını benimsemiştir. Zira partiye göre; kanun devleti, var olan düzeni koruyan, sadece yaptığı kanunlara uymaktan başka bir endişe taşımayan devlet olarak günümüz anlayışına göre eski ve eksik bir devlet anlayışını ifade etmektedir. Hukuk devleti ise sadece kendi yaptığı kanunlara uyan devlet değil, aynı zamanda adil ve lüzumlu olan hususları kanunlaştıran ve adil kanunlara uyan, vatandaşların hizmetinde olduğunu bilen, şahıslara değer veren devlet olma özelliğini ifade eder¹⁸⁴. Bu doğrultuda parti, modern hukuk devletinin varlığını devam ettirebilmesi için hukukun ve anayasanın üstünlüğü prensibinin gerekliliğine inanmakta olup bu prensibin doğal bir sonucu olarak temel hak ve hürriyetleri devletin tasarruflarına karşı koruyacak müesseselerin olması ve aynı zamanda bu müesseselerin tam anlamıyla işlemesi gerekliliğine inanmaktadır. Ayrıca insan haysiyetini korumakla sorumlu olan hukuk devleti, vatandaşların asgari maddi yaşam imkanlarını sağlamaya çalışmalı, sosyal adaleti gerçekleştirmeliydi¹⁸⁵.

Buna ek olarak “*Kanun karşısında hiçbir şahıs veya zümrenin imtiyazı yoktur.*” prensibini kabul eden parti vatandaşların kanunları tenkit edebileceğini, kanunların değiştirilmesi doğrultusunda çalışabileceğini ancak, herkesin kanuna uymak ve onu kabul etmek mecburiyetinin olduğunu ifade etmekteydi. Bu doğrultuda parti devletin itibarı ve demokrasinin bekası için her iktidarın ve bütün idari mekanizmanın, kanun hakimiyetini ve kanun önünde eşitliği sağlamasını gerekli görmekteydi. Nitekim parti, kanunsuz hareketleri önleyici en etkili tedbir olarak kanunun mutlaka ve herkese uygulanacağı inancının zihinlere yerleştirilmesini istemekteydi. Bu doğrultuda parti kurmayları eski DP’lilerin seçme ve seçilme haklarından mahrum bırakılmalarını modern hukuk devletinin genel prensiplerine de kanun karşısında eşitlik prensibine de aykırı bulmakta ve bu yasakların hızlı bir şekilde kaldırılmasını dile getirmekteydi¹⁸⁶.

Bu şekilde ülkede hukuk devleti ilkesinin yerleşmesini isteyen parti, 1961 Anayasasınca kanunların anayasaya uygunluğunu denetleyecek bir mekanizma olarak kurgulanan

¹⁸⁴ Demokratik Parti Tüzük ve, s.91-92.

¹⁸⁵ age, s.92.

¹⁸⁶ age, s.88.

Anayasa Mahkemesi'nin görev ve yetkilerinin belirlenmesini de gerekli görmekteydi. Ayrıca yürütme organının ve idarenin hukuka bağlı olmasını zorunlu görmekteydi. Bunlara ek olarak parti, savcılarının, cumhuriyetin ve kanunun koruyucuları olduğu için, tarafsız olmayacağını, devletten, kanundan ve milletten yana karar verebileceğini söylerken görevini kötüye kullanan, taraf tutan, görevlerinde ehil olmayan hakime karşı vatandaşın teminatının da sağlanmasını istemiştir¹⁸⁷.

4.6. Milli İradenin Üstünlüğü

Türk siyasal hayatında çok partili hayata geçişle birlikte merkezin partisi durumunda olan CHP'ye karşı geniş halk kitlelerinin sözcülüğünü üstlenen DP kendisinden sonra gelen sağ partiler için *"Çoğunluk rejimi şeklinde algılanan milli irade kavramını miras olarak bırakmıştır. Bu anlamda DP'nin mirasına sahip çıkma iddiasını taşıyan Demokratik Parti, 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesini ve sonrasında yaşananları milli iradeye yapılmış bir hareket olarak görmüş ve hiçbir zaman kabul etmemiştir."*¹⁸⁸ Bu anlamda parti kurmay-ları 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesinin ürünü olan 1961 Anayasası'nın ortaya çıkardığı başta Anayasa Mahkemesi olmak üzere çift meclisli yasama hayatı, TRT ve üniversite özerkliği vb. konularında yasa yapıcıyı milli iradeye güvenmemekle eleştirmiş ve özellikle eski DP'lilerin seçme ve seçilme yasaklarının kaldırılmasını sürekli gündemde tutmuştur¹⁸⁹. Bu doğrultuda parti, 1971-1973 anayasa değişiklikleri sırasında milli iradenin üstünlüğünü zedelediğini düşündüğü çift meclis uygulamasının kaldırılması, eski DP'lilerin yasağının kaldırılması ve cumhurbaşkanının doğrudan bir dönemliğine halk tarafından seçilmesini teklif etmiştir. Bunlara ek olarak cumhuriyet sisteminin milli iradenin ürünü olduğuna inan-an parti, *"Milli varlığımızın temeli olan milli hâkimiyet esaslarının ve devlet şekli olarak cumhuriyetin vazgeçilmezliğine inanıyoruz. Milli hakimiyet milli iradenin tezahürüdür."*¹⁹⁰ şeklinde konuya programında yer vermiş ayrıca siyasi hayatta var olduğu süre içerisinde iktidara geliş ve gidişin seçimler yoluyla olması ve seçimler sonucunda ortaya çıkan milli

¹⁸⁷ age, s.168-174.

¹⁸⁸ **Demokratik Parti Eyüp İlçesi 1. Kongre Faaliyet Raporu**, Demokratik Parti Yay., İstanbul, 1971, s.17-18.; Demokratik Parti 14 Ekim 1973 seçimleri öncesi Demirel'in Yassı ada hakimi Ferruh Adalı'yı AP'ye kabul etmesi ve milletvekili adayı yapmasını çıkardığı broşürle alaycı bir şekilde kamuoyuna duyurması için bkz.; **İbret Olsun!.. Bayar-Menderes ve Demokratik Parti**, Demokratik Parti Yay., Ankara, 1973, s 13-16.

¹⁸⁹ Rasim Çinişli ile yapılan görüşme, 4.8.2017, (İstanbul).

¹⁹⁰ **Demokratik Parti Tüzük** ve, s.87.

iradenin tüm taraflarca kabul edilmesini savunmuştur. Bu noktada parti başta sosyalist Enternasyonaller, gizli odalar, Bildenberg vb. yapıları devlet ve milli irade düşmanı olarak gördüğünü kamuoyuna duyurmuştur¹⁹¹. Bununla birlikte iktidara geliş ve gidişin seçimler yoluyla olması ve seçimler sonucunda ortaya çıkan milli iradenin tüm taraflarca kabul edilmesini savunan parti, 5 Haziran 1977 erken genel seçimlerinde büyük oy kaybı yaşamış genel başkan Bozbeyli milletvekili seçilememesi üzerine kısa süre sonra görevini bırakmıştır. Bu anlamda Bozbeyli genel seçim sonuçları üzerine yaptığı değerlendirmede *“Türk milletinin kendilerini istemediğini, güvenmeye çalıştıkları milli iradenin dürüst ve doğru olandan yana değil; güçlüden yana taraf olduğunu”*¹⁹² ifade ederek milli iradeye olan kırıklığını dile getirmiştir.

Demokratik Parti’nin siyasi görüş ve önerilerini özetlemek gerekirse dünyada ve Türkiye’de sol değerlerin yükselişte olduğu 1970’li yıllarda kendisini milliyetçi/ antikomünist olarak niteleyen ve siyasi yelpazenin sağına yerleştiren partinin sol düşünceye karşı sağ düşünceyi temsil etme iddiasında bulunduğunu bu anlamda *“Demokratik Sağ”* kavramını ortaya atarak içinden çıktığı AP ile mücadeleye girdiğini söylemek mümkündür. Yine soğuk savaşın bütün ağırlığıyla devlet ve toplum hayatını etkisi altına aldığı atmosferde milliyetçiliği içinden çıktığı AP ve mirasına sahip çıkma iddiasında bulunduğu DP’den kalkınma yolunda maddi ve manevi alanda bir bütün olarak ele alması yönüyle farklılaşmıştır. Cumhuriyet tarihinin en tartışmalı konularından birisi olan laiklik bahsinde ise AP ve MSP gibi muhafazakar yorumda bulunan parti sorunu din ve vicdan hürriyeti bağlamında ele alarak ülkede batılı anlamda laiklik anlayışının hayata geçirilmesi halinde dinin şahsi ve siyasi çıkarlara alet edilemeyeceği öngörüsünde bulunmuştur. Son olarak Türk milletinin siyasi olgunluğuna inanan parti, devlet idaresinin kaynağını milletin oluşturmasını istemiş bu anlamda ne şekilde olursa olsun (ihtilal, muhtıra vb.) millet iradesine müdahale edilmesini kabul etmemiştir.

¹⁹¹ **Zaman**, 25.5.1977.

¹⁹² **Zaman**, 7.6.1977.

5. DEMOKRATİK PARTİ’NİN SOSYO-EKONOMİK GÖRÜŞLERİ

5.1. Ekonomi

Cumhuriyetçi, milliyetçi, medeniyetçi ve antikomünist bir parti olarak ‘*Türk Sağı*’ nı temsil ediyoruz diyen Demokratik Parti, kalkınmayı sadece iktisadi olarak ele almayıp maddi ve manevi kalkınmanın bir bütün olarak düşünülmesi gerektiğine inanmış ve ayrıca kalkınmanın gayesi ve hedefleri olarak; ‘*işsizliğin önlenmesi, fırsat eşitliğinin sağlanması, sosyal adaletin tahakkuk ve refahın artması*’¹⁹³ şeklinde ifade etmiştir.

Diğer taraftan planlı, hızlı, dengeli ve adil bir kalkınmanın gerekliliğine inanan partiye göre; Türk ekonomisi kamu sektörü ile özel teşebbüsün yan yana bulunduğu bir ‘*karma ekonomi*’ özelliği taşıyacaktır. Buna göre, karma ekonomi düzeni, gelip geçici bir ekonomik düzen olmayıp memleket ve dünya gerçeklerine uyan sürekliliği olan bir düzendir. Karma ekonomi düzeninde, devlet faaliyeti ve kamu sektörü, mutluluk ve refaha ulaşmada halkın gayretine yardımcı olacak, onu destekleyecektir. Bu anlayışta, devlet eliyle ferdi zengin etmek veya devlet vasıtasıyla müteşebbisi ezmek söz konusu değildir. Bu anlayış içinde kamu sektörü ile teşebbüs birbirlerine rakip değil, birbirini tamamlayıcı iki unsur olacaktır¹⁹⁴. Bunun birlikte, karma ekonomi görüşünün doğal bir sonucu olarak parti, kalkınmanın, demokratik yollarla hızlı ve dengeli bir şekilde gerçekleştirilmesi için ekonomik alanda ‘*plan*’ kavramına sıcak bakmıştır. Bu noktada partiye göre demokratik plan, kamu sektörü için emredici, özel sektör ve özel teşebbüs için yol gösterici, teşvik ve tanzim edici olmalıdır. Ayrıca partiye göre, ülkedeki kaynakların verimli kullanılması, yatırım yapılması, yapılan yatırımlar arasında irtibat sağlanması, dış yatırımlardan azami derecede istifade edilmesi, sosyal adaletin gerçekleştirilmesi, serbest piyasanın kalkınmayı sağlamadaki yetersizliği gibi hususlar kalkınmanın planla olması gerektiğini ortaya koymaktaydı¹⁹⁵.

Bununla birlikte 1970’lerin dünya ve Türkiye gerçeğinden hareketle ülkede yeniden bir düzen değişikliğine gerek yoktu. Türkiye’de rejim ve sistem meselesi Atatürk tarafından ‘*Türk inkılabı*’ ile gerçekleştirilmiş olup hedeflerinde sosyal adalet bulunan, temel hak ve

¹⁹³Cevat Önder, *age*, s.65-67.

¹⁹⁴Hasan Korkmazca ile yapılan görüşme, 30.9.2017, (Ankara).; Rasim Cinisli ile yapılan görüşme, 4.8.2017, (İstanbul).

¹⁹⁵Cevat Önder, *age*, s.80.

hürriyetlere, insan sevgi ve saygısına dayanan, batılı manada hür ve demokratik düzeni seçmiştir. Seçilen bu düzenin temelinde fazilet, ahlak, samimiyet, dürüstlük, disiplin, ilim, teknik ve hukuk vardır. Bugünkü ülke gerçekleriyle kabul edilen bu düzen arasında çelişmeler mevcut olup, iş bu çelişmeleri ortadan kaldırma meselesidir. Bu noktada parti sosyal düzende esas olanın tabii ve tedrici gelişme halinde gerçekleşmesini düşünmektedir. Yani parti mevcut düzenin değişmesinde yıkmayı değil, ıslah etmeyi istemektedir. Bu doğrultuda parti, mevcut düzenin ıslah edilmesi ve anayasanın gösterdiği hedeflere ulaşılması için, fert başına düşen gerçek milli gelirin hızlı ve devamlı bir şekilde arttırılmasını, gelir grupları ve bölgeler arasında denge sağlanmasını, işsiz vatandaşlara iş imkânlarının bulunmasını, fırsat eşitliği ve sosyal adalet ilkelerinin gerçekleştirilmesine gayret edilmesini, kalkınmanın nimet ve külfetlerine herkesin iştirak etmesinin sağlanmasını, gayri safi milli hasıla içindeki sanayi sektörü payının yükseltilmesini, toprağın verimliliğini arttırmayı hedef alan, tarım ve toprak reformu yapılmasını, ekonominin, dış kaynaklara olan ihtiyacının önlenmesini¹⁹⁶ gerekli görmüştür.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında ortaya çıkan ve savaş sonrasında Batı Avrupa toplumlarında fertlerin mücadele etmek zorunda kaldığı ihtiyaç, hastalık, cahillik, pislik ve işsizlikten oluşan sorunlarla mücadele edecek yeni bir devlet anlayışı ortaya çıkmıştı. Bu devlet eskinin statik/donuk devleti olmayıp aksine dinamik/sosyal devlet adıyla anılacaktı. Bu yeni devlet, ferdin ekonomik, sosyal ve kültürel hayatıyla meşgul olan, bu sebeple fert ve cemiyet hayatına belirli ölçülerde müdahale eden devlet olacaktı. Nihayet İkinci Dünya Savaşı sonrası dünyada yaygınlaşan bu devlet hayatı ülkemizde de 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesi sonrası kabul edilen 1961 anayasasında devletin niteliklerinden biri halini almıştır. Demokratik Parti'de 1961 anayasasının bu özelliğinden hareketle sosyal devlet anlayışını kabul etmiştir. Buna göre partinin sosyal devlet anlayışında, fert ve devlet birbirine rakip, birbirini yok etmek için fırsat kollayan, devamlı çekişme halinde bulunan iki unsur olmayıp fert ve devlet, birbirine yardım eden, birbirini tamamlayan iki zaruri unsur¹⁹⁷ olarak dile getirilmiştir. Bu doğrultuda devletin varlığını vatandaşın varlığıyla mümkün gören parti sadece hükmeden '*hakim devlet*' yerine, aynı zamanda hizmet eden '*hadim devlet*'

¹⁹⁶Cevat Önder, *age*, s.83-84.

¹⁹⁷Cevat Önder, *age*, s.74.

zihniyetini benimsemekteydi. Partiye göre; ‘‘sosyal devlet’’ demek ‘‘sosyalist devlet’’ demek değildi. Bu noktada parti ‘‘sosyalist devlet’’ anlayışını reddetmekteydi. Ayrıca çağımızın modern devletinin sosyal adaleti hedef olarak seçtiğini düşünen parti, sosyal adaleti, mevcudu eşit şekilde dağıtmak veya sefalette eşitlik olarak ele almıyordu. Nitekim parti sosyal adaleti, toplum içinde, iktisadi değerlerin adil dağılışı, vatandaşların büyük iktisadi kuvvetler karşısında ezilmemesi, yoksul kimselerin yoksulluktan ve yarın endişesinden kurtulması, insanlık haysiyetine yaraşır asgari bir hayat seviyesine ulaşması¹⁹⁸ şeklinde ele almaktaydı.

Ayrıca parti, siyasi istikrar ve güven duygusunu kalkınma ortamının hazırlanmasında en önemli faktör ve en kuvvetli itici güç olarak görmüştü. Bunlara ek olarak hukuk inancının vicdanlarda yer tutması, dürüst ve adil bir uygulama, geçerli ve gerçekçi bir vergileme sistemi, nihayetinde devlet üniversite ve iş âlemi arasında çok sağlam bir iş birliği kalkınma ortamının hazırlanmasında öne çıkan unsurlar olmuştur. Ayrıca kalkınmanın sağlıklı ve hızlı bir şekilde gerçekleşmesi için, parti, organize sanayi bölgelerinin ve küçük sanayi sitelerinin ülkenin her köşesine yayılmasını, halka açık şirketlerin halka güven verici bir şekilde kurulma ve işleminin sağlanmasını, halka açık şirketlerde vatandaşlara kâr garantisinin sağlanmasını, kaderine terk edilmiş olan işçi dövizlerinin güvenilir bir ortamda yurda getirilerek yatırımlara aktarılmasını istemekteydi¹⁹⁹. Bunlara ek olarak parti, küçük esnaf ve sanatkarların güçlendirilmesi ve sosyal hayatta istikrar unsuru haline gelebilmesi için orta ve uzun vadeli kredi sistemlerinin geliştirilmesini, ayrıca uygulanan vergi usulünün tamamen değiştirilmesini öngörmekteydi. Bütün bunlardan hareketle parti, işleyen piyasa ekonomisine dönük eleştirisini ve önerdiği ekonomik sisteminin temellerini şu şekilde ortaya koyuyordu. Buna göre; ‘‘Bizim taraftar olduğumuz sermaye, devlet aracılığıyla fakirden ucuza alınıp gene pahalıya satılan malın fiyat farkından doğan ve biriken sermaye değildir’’ şeklinde eleştirisini getirirken kendi sisteminin temel şartlarını da, ‘‘Bizim düşündüğümüz emek, alınının teri kurumadan ücreti ödenen emek; fakirin, yetimin, borçlunun hak-

¹⁹⁸Cevat Önder, *age*, s.36.

¹⁹⁹Cevat Önder, *age*, s.37.

kından arınmış sermaye; fırsat eşitliğine sahip teşebbüs ve tarafların rızasından doğan hizmet’²⁰⁰ şeklinde ifade ediliyordu.

5.2. Çalışma Hayatı ve Çalışanlar

Demokratik Parti ülkenin en önemli meselelerinden biri olarak işsizlik problemini çözmeyi sosyal siyasetin ana hedefi olarak görmüş ve bu “*memleketimizde özlenen huzurlu çalışma hayatını temin etmek için, işsizlik meselesinin halledilmesi yanında, işveren-işçi münasebetlerinin ahenkli bir şekilde tanzim edilmesini ve geliştirilmesini zaruri görmekteyiz*”²⁰¹ şeklinde ifade etmiştir. Sendika hak ve hürriyetini demokratik rejimin tabii bir gereği olarak gören parti işçi ve işveren sendikalarının kurulup gelişmesini ve ayrıca ait olduğu sosyo-ekonomik grupların hak ve menfaatlerini korumaları yönünde hukuksal önlemlerin alınmasını gerekli görmüş ancak sendikaların bürokrasinin bir unsuru haline gelmelerine ve katı ideolojik söylemler içinde dejenere olmalarına da karşı çıkmıştır. Ayrıca grev ve lokavt dahil işçi ve işveren arasındaki karşılıklı hak ve vecibelerin toplu sözleşmelerle düzenlenmesini, işçilerin çalışma şartları ve iş istikrarı bakımından gerekli teminata kavuşturulmaları partinin hedefleri arasında yer almıştır²⁰². Bunlara ek olarak sosyal güvenlik tesis ve hizmetlerini geliştirmeyi ve bütün Türk vatandaşlarının bu tesis ve hizmetlerden yararlanmalarını sağlamayı öngören parti bu doğrultuda kaza, hastalık, yaşlılık, sakatlık, analık, ölüm ve işsizlik sigortalarını toplumun tamamına yaygınlaştırmayı ayrıca Türkiye’de “*tek sosyal güvenlik sistemine geçmeyi*” ve yine işçi emekli aylıklarının geçim indekslerine göre ayarlanmasını hedefleri arasına koymuştur²⁰³.

Diğer taraftan, iş ve işçi bulma hizmetlerinin daha verimli hale getirilmesi gerektiğine inanan parti İş ve İşçi Bulma Kurumu’nun yönetiminin işçi, işveren ve hükümet temsilcilerinin bulunacağı bir organ haline getirmeyi, asgari ücretin adil bir şekilde tespit ve uygulanmasını, işçilerin konut sahibi olmalarını sağlamak için sosyal konut sisteminin yaygınlaştırılmasını, çalışanların çocuklarını güvenle bırakabilecekleri çocuk yuvaları ve kreşlerin yapılmasını ayrıca ülkede daha gelişmiş bir çalışanlar topluluğunun vücut bulması

²⁰⁰ Cevat Önder, *age*, s-35.

²⁰¹ *Demokratik Parti Tüzük ve*, s.138.

²⁰² *age*, s.139.

²⁰³ *age*, s.140.

için, işçilerin mesleki alanda gelişmesini sağlayacak işçi eğitimi mesleğe yönelme faaliyetinin geliştirilmesini öngörmüştür²⁰⁴. Bunlara ek olarak parti yurt dışındaki işçi varlığı ile ilgili olarak yurt dışına çalışmaya giden işçilerin hak ve menfaatlerinin sosyal güvenlik anlaşmaları ile teminata bağlanmasını, ayrıca öğretmen, din adamı, sendika uzmanı gibi personel ihtiyacının giderilmesini ek olarak yurt dışındaki işçilerin tasarruflarının ülkenin sanayileşmesine katılması için kanun güvencesi altında “işçi yardımlaşma kurumunun kurulmasını” teklif etmiştir²⁰⁵.

5.3. Eğitim-Öğretim ve Gençlik

Milli eğitim politikasının gayesini, “sevinç ve kederde, inanç ve ümitte ortak olmayı, milli şuur ve idealler etrafında bölünmez bir bütün halinde birleşmeyi kabul eden, yaşayış ve hareketlerinde Türk milliyetçiliğinden hız ve ilham alan; fikir hürriyetine ve onun değerli mahsulü olan ilime samimiyetle inanan araştırmacı, müteşebbis, ahlaklı ve karakterli vatandaşlar yetiştirmektir.”²⁰⁶ şeklinde ifade eden Demokratik Parti insan unsurunu ruh, akıl ve beden bütünlüğü içinde ele alan bir eğitim ve öğretim sisteminin uygulanmasını istemiş ve böyle bir sistemle birlik ve beraberlik şuuru içinde, geçmişi ile iftihar eden, halinde huzurlu ve geleceğine ümitle bakan genç nesillerin cumhuriyete, demokrasiye ve milli değerlere bağlı olarak yetişeceğini düşünmüştür. Bu noktada parti eğitimde istenen hedefe ulaşabilmek için²⁰⁷ “ilkokuldan üniversiteye kadar bütün öğretim kademelerinde fertlerin istidat ve kabiliyetlerini fikri hayat ve beden güçlerini en geniş şekilde geliştirecek modern metotların uygulanmasını, mevcut sistemin, genç nesillerde, hür fikir, demokratik nizam ve ilme saygıyı kazandıracak milli, insani ve vazife duygularını kuvvetlendirecek, çalışma disiplini, hizmet arzusu ve teşebbüs gücünü arttıracak şekilde ıslah edilmesini ve tavizsiz bir şekilde uygulanmasının yapılmasını, eğitim sisteminin taklitçi ve yığma olmaktan kurtarılıp millet bünyesine uygun hale getirilmesini ihtiyaçlarımızla imkânlarımız arasında gerekli dengenin kurularak zaman ve mali kaynakların gerekli şekilde değerlendirilmesini, genç nesilleri saran disiplinsizlik ve değerler anarşisi önlenerek ruhi ve fikri disipline ve milli

²⁰⁴ age, s.141.

²⁰⁵ age, s.142.

²⁰⁶ age, s.132.

²⁰⁷ age, s.134.

mefkure şuuruna sahip gençlerin yetiştirilmesine azami dikkat gösterilmesini, ülke dışında tahsilde bulunan gençlerin öğrenimlerini ciddiyet ve zamanında yapmaları için gerekli tedbirlerin alınmasını, öğretim kademelerinde, sayı uğruna kalitenin düşmesini önleyecek kati tedbirlerin alınmasını, her türlü eğitim ve öğretim kurumlarının ülke ihtiyaçlarını karşılayacak ayrıca ekonomik kalkınma ve refahı sağlayacak şekilde ıslahının sağlanmasını’’ gerekli görmüştür.

Diğer taraftan, vakur, itidalli, imanlı, milliyetçi ve bilgili bir gençlik yetiştirmeyi devletin vazifesi olarak gören parti, bu noktada devletin bu vazifesini hakkıyla yapabilmesi için materyalist ve ruhsuz eğitim ve öğretim sisteminin atılıp moral değerlere ve manevi cevhere ağırlık veren yeni bir sistem kurması gerektiğini dile getirmekteydi. Bu doğrultuda bütün eğitim ve öğretim kademelerinde gençlerimize zamanın gereği olan en modern ve en faydalı bilgiler yanında, milli tarih, milli kültür, milli terbiye ve milli ideal verilmesini isteyen parti milletin manevi kalkınmasında dini tedrisatın önemine inandığını söyleyerek din alimi ve vasıflı din görevlileri yetiştirecek yeni müesseselerin kurulmasını ve mevcutların geliştirilmesini istemiş, ayrıca öğretmenliği, bütün toplumun itimat ve saygı duyduğunu, maddi imkanları ve manevi itibarı yerinde, milli birlik ve beraberliği yayıcı ve koruyucu bir meslek olarak görmüştür²⁰⁸. Bununla birlikte, *“Türkiye’de gençlik sorunlarının büyük ihmale uğradığı ve hala bütün şümülü ile idrak edilmediği inancı içindeyiz.”* diyen Demokratik Parti gençlik meselesini ilkokuldan üniversiteye kadar bütün bir eğitim ve öğretim sisteminin içinde ele alınmasını istemiş bu konuda türlü sebeplerle okuyamamış veya bir meslek sahibi olamamış veya mesleğinden memnun olmayan gençleri meslek sahibi kılabilmek için *“meslek edinme”* adı altında yeni bir kredi sitemi getirmeyi ayrıca üniversite eğitimini tamamlamış erkek bireyler için önemli bir sorun olan askerlik konusuyla ilgili olarak *“Bedel usulü”*²⁰⁹ nün uygulanmasını istemiştir.

Bunlara ek olarak gençliğin eğitim imkanlarının arttırılması gerekliliğini kabul eden Demokratik Parti, gerekli teknik ve fiziki altyapıyı oluşturmada üniversitelerin sayı-sının arttırılmasına ise karşı çıkmış ayrıca üniversite, yüksek okul ve diğer eğitim müesseselerinin, bazı kimselerin politik ve ideolojik görüşlerinin yayılma sahası ve bu görüşleri

²⁰⁸ age, s.136.

²⁰⁹ age, s.135.

yayma vasıtası olmaktan da çıkarılmasını istemiştir²¹⁰. Bunlara ek olarak insanın beden ve ruh gelişmesinde, sağlam sıhhatli ve çalışkan nesillerin yetişmesinde, sporun çok önemli bir vasıta olduğuna inanmaktayız diyen parti, güreş, binicilik ve cirit gibi ata sporlarından başlayarak futbol tenis, yüzme, atletizm, kayak vb. alanlarda gençliğin ihtiyacını karşılayacak yeni tesislerin kurulması ve mevcutların geliştirilmesi için devlet ve özel idarenin iş birliği yapmasını istemiştir²¹¹.

5.4. Dış Politika

Demokratik Parti'nin dış politika anlayışı dünyanın ve ülkenin içinde bulunduğu soğuk savaş ortamında şekillenmiştir. Nitekim bu durum parti programında “*Dış politika-mızın esasını; memleketimizin ve bütün dünyanın sulh içinde yaşaması için milletçe elimiz-den gelen katkıda bulunmak suretiyle Türk devlet ve milletinin yüksek menfaatlerinin ve milli haysiyetinin korunması teşkil edecektir*” şeklinde ifade edilmiş devamında da İkinci Dünya Savaşı sonrası baş gösteren Sovyet yayılmacılığına karşı Türk devlet elitlerinin ortak kanaatle geliştirdikleri Batı güvenlik şemsiyesi altında yer alma kararlılığı mensubu bulunduğumuz hür ve demokratik rejime sahip milletler camiasıyla dünya demokrasisinin geliştirilmesi yolunda en geniş ölçüde işbirliği yapılması hedefimiz olacaktır.²¹² şeklinde belirtilmiştir.

Diğer taraftan devletlerarası ilişkilerde anlaşmazlıkların kuvvete başvurmadan diplomatik barış yolları içerisinde çözülmesini isteyen parti bu doğrultuda dünyayı yok etme tehlikesiyle karşı karşıya bırakan silahlanma yarışı yerine, bir silahsızlanma dengesine gidilmesini önermiş ayrıca Türk milletinin bütünlüğünü bozmaya matuf her türlü içten ve dıştan gelen ideolojik, siyasi veya bölgesel gayeler güden cereyanlarla şiddetle mücadele edilmesini ve ek olarak Avrupa Ekonomik Topluluğu’yla karşılıklı anlayışa dayanan samimi, sıkı münasebetler kurulmasını gerekli görmüştür²¹³.

Kıbrıs Meselesi’ni Türkiye’nin kaderini ve güvenliğini ilgilendiren bir konu olarak değerlendiren Demokratik Parti, Zürih ve Londra anlaşmaları ile Kıbrıs Türk Cemaatine

²¹⁰ age, s.137.

²¹¹ age, s.138.

²¹² age, s.177.

²¹³ age, s.178.

tanınış olan haklar yitirilmeden barışçı bir zihniyetle nihai bir çözüm yolunun bulunmasını istemiş bu doğrultuda Türk görüşü olarak öne sürülen ‘*federasyon*’ tezinin sağlam ölçülerle bir sonuca bağlanması halinde Kıbrıs’a istikrar getireceğini ancak bunun kesin ve nihai çözüm olmayacağını dile getirmiş, meselenin kesin ve nihai çözümü için ‘*taksim*’,²¹⁴ kanaati taşıdığını belirtmiştir. Bunlara ek olarak bu dönemde Türkiye’nin süper güçlerinin yayılma alanının dışında kalacağını düşünmenin anlamsız olduğunu dile getiren parti kurmayları söz konusu süper güçlerin çıkarlarının çatıştığı bölgede yer alan Türkiye’nin milli savunma gücünü arttırmasını istemiş ayrıca Türkiye-Yunanistan ilişkilerini çıkmaza sokan konuların çözümünde NATO ülkelerinin inisiyatif almasını²¹⁵ dile getirmiş bu anlamda Ortak Pazar’ın Yunanistan’ın tam üyeliğini hiçbir şarta bağlamadan çabuklaştırma konusundaki kararını Türkiye-Ortak Pazar ilişkilerini çıkmaza sokacak bir gelişme olarak değerlendirmiştir²¹⁶.

5.5. Tarım ve Köy

Demokratik Parti, ülkenin kalkınmasında sanayileşmenin önemini kabul etmekte ancak tarımın da ihmal edilmemesini istemekteydi. Nitekim bu durum için ‘*İleri ekonomik seviyeye ulaşmamız için çalışan nüfusumuzun çoğunlukla sanayiye kaydırılmasıyla gerçekleşeceğini görüyoruz. Ancak bunun sağlıklı bir şekilde oluşması için tarımın geliştirilmesine bağlı olduğunu düşünmekteyiz.*’²¹⁷ görüşünü dile getiren Parti Türkiye’nin sanayileşme yolunda karşılaştığı kaynak ve dış ödeme sorunlarını aşmak için Türk tarımının, modern şartlara ve yüksek verimliliğe kavuşturulmasını bunun başarılması halinde de sanayinin kaynak sorunu başta olmak üzere bağlı diğer sorunların çözüleceğini düşünmekteydi. Geniş manada bir tarım reformuna taraftar olan parti bu amaçla topraksız ve yeter toprağı olmayan köylüye devlet tarafından toprak dağıtılmasını ayrıca tarım teşkilatının merkeziyetçi sistem yerine bölge esasına göre yenide düzenlenerek teşkilatın ve hizmetlerin köylere kadar ulaştırılmasını bunlara ek olarak köylüyü hüner sahibi yapmak için geçici ve sabit, kısa

²¹⁴ age, s.179.

²¹⁵ Zaman, 22.2.1976.

²¹⁶ Zaman, 14.2.1976.

²¹⁷ Demokratik Parti Tüzük ve, s.152.

ve uzun süreli kursların yaygınlaştırılmasını ayrıca köylünün emeğini güvenceye almak için tarım sigorta sisteminin yaygınlaştırılmasını istemiştir²¹⁸.

Bunlara ek olarak Türk milletinin büyük çoğunluğunun köylerde yaşadığı gerçeğinden hareket eden parti, milli kalkınmanın köylünün kalkınması ve katkısı ile gerçekleşeceğini kabul etmiştir. Bu kabulden hareketle parti, köylüyü sahipsiz bırakmamayı, zamanın imkanlarına ve şartlarına göre yaşatma tedbirlerini almayı ayrıca köylüyü içine dönük yaşam sürmekten çıkarmayı temel politika olarak benimsemiş, bu doğrultuda; köylerin yol, su, okul ve elektrik işlerinin modern bir hayat için gerekli şekilde en kısa zamanda halledilmesi ayrıca dağınık ve tek başına belirli hizmetlerden yararlanamayan köyler için sağlık ocakları, kooperatif binaları, bölge okulları orta okullar, PTT merkezleri, pazar yerleri, hamam ve benzeri diğer hizmet binalarının belirli merkezlerde yapılmasını ve bu hizmetlerin devlet tarafından köylüye ulaştırılması sürecinde köylünün gönüllü olarak işlere katılımının sağlanması gerekli görmüştür²¹⁹. Diğer taraftan *“Köylerimiz Türk kültürünü Türk karakterini, Türk örf ve adetlerini dolayısı ile Türk milliyetçiliğini koruyan, bunlara sahip çıkan ve devamlılığını sağlayan bir ocak olması nedeniyle köyün kalkındırılması konusu üzerinde ısrarla ve önemle durulmalıdır.”*²²⁰ görüşünü taşıyan parti; gübre, tohumluk, damızlık, mücadele ilaçları, fidan, fide vb. tarım alet ve gereçlerinin istikrarlı bir şekilde devlet tarafından sağlanmasını ayrıca kredi sisteminde köklü değişikliğe gidilerek faiz nispeti teminat uygulamasının kaldırılmasını bunlara ek olarak köylünün daha insani şartlarda yaşayabilmesi için yeni bir köy meskenleri politikasının belirlenmesini istemiştir. Nitekim parti bu amaçla *“tek tip köy evleri projesi”* geliştirerek yer temini, malzeme kredisi gibi konularda devletin köylüye gerekli kolaylığı göstereceğini belirtmiştir.

²¹⁸ age, s.155.

²¹⁹ age, s.156.

²²⁰ age, s.158.

5.6. Ticaret ve Sanayi

Türkiye'nin kalkınmasında sanayinin çok önemli yeri olduğuna inanan Demokratik Parti sanayi politikasının esasını, ülkeyi kapalı ekonomi sisteminden çıkarmak olarak belirlemiş ve bu doğrultuda ihracata dönük, rekabete ve yeniliklere açık bir sanayinin kurulmasını istemiştir²²¹. Ayrıca ülke sanayisinin gelişmesinde ve verimli şekilde çalışmasında araştırma ve geliştirme (ARGE)'nin önemli olduğu fikrini taşıyan parti bu noktada devlet, üniversite ve özel sektör arasında çok sıkı bir işbirliği geliştirilmesini gerekli görmüştür²²². Diğer taraftan hızlı ve plansız sanayileşmenin doğuracağı sosyal ve ekonomik meseleleri engellemek için sanayinin ülke geneline daha dengeli ve daha düzenli bir şekilde yayılmasını isteyen parti ülkenin belirli yerlerinde sanayi bölgelerinin oluşturulmasını bunun yapılması halinde bu bölgelerin ihtiyacı olan yol, su, elektrik, haberleşme, ulaşım, eğitim ve sağlık gibi altyapı kurumlarının yapım maliyetinin düşürüleceğini dile getirmiştir²²³. Bunla-ra ek olarak parti sanayinin belirli merkezlerde toplanmasını önlemek için bölgesel yatırım bankalarının kurulmasını bu bankaların imkanlarının arttırılarak sanayiciye uzun vadeli, düşük faizli ve yeterli miktarda kredi sağlamalarını ülke sanayinin gelişimi için gerekli görmüştür²²⁴. İhracatı sanayicinin dışında birtakım kuruluşlarla ele almanın faydalı olduğuna inanan parti sanayi ürünlerinin içerde ve dışarıda pazarlanması için devletin de ortak olduğu, fakat özel teşebbüs statüsünde yeni bir teşkilatın kurulmasını istemiştir²²⁵. Sonuç olarak Türk insanının ticaret ve sanayi için gerekli yeteneği olduğuna inanan parti, bu alan-lardaki en önemli sorunun organizasyonsuzluk ve devletin yeterince teşvikinin olmamasın-dan kaynaklandığını dile getirmiştir.

Demokratik Parti'nin sosyo-ekonomik görüşlerini özetlemek gerekirse ilk söylenecek şey kalkınmayı sadece iktisadi olarak ele almayıp maddi ve manevi kalkınmanın bir bütün olduğunu söyleyerek içinden çıktığı AP'den ve mirasına sahip çıkma iddiasında bulunduğu DP'den farklılaşmasıdır. Bu anlamda merkez sağ parti özelliği taşıyan Demokratik Parti, "*sanayi*" tercihini açıkça dile getirmesine karşın, tarımdan da vazgeçilmemesini is-

²²¹age, s.112.

²²²age, s.113.

²²³age, s.114.

²²⁴age, s.115.

²²⁵age, s.116.

temiş ve toplumun hemen hemen tüm kesimlerine çağrı yapma çabasında olmuştur. Dış politika konusunda İkinci Dünya Savaşı sonrası baş gösteren Sovyet yayılmacılığına karşı Türk devlet elitlerinin ortak kanaatle geliştirdikleri Batı güvenlik şemsiyesi (NATO, CEN-TO, Ortak Pazar vb.) altında yer alma kararlılığını aynı sosyo-ekonomik tabana seslendiği MSP'den farklı olarak sahiplenilen Demokratik Parti'nin, Eğitim konusuna ise soğuk savaş döneminin etkisiyle AP, MSP ve MHP gibi sol değerlere karşı toplumu milli şuur ve ideal-ler etrafında bölünmez bir bütün halinde birleştirecek araç olarak baktığını söylemek müm-kündür.

İİ. BÖLÜM

SİYASAL HAYATTA DEMOKRATİK PARTİ

1. 12 MART 1971 ASKERİ MUHTIRASI VE DEMOKRATİK PARTİ

12 Mart 1971 günü saat 13.00'te Türkiye radyosundan okunan muhtıra Türk siyasi yaşamında özellikli bir dönemi başlatmıştır. Muhtıra Genelkurmay Başkanı Orgeneral Memduh Tağmaç, Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Faruk Gürler, Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Celal Eğicioğlu, Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Muhsin Batur' un imzalarıyla yayınlanmış üç maddeden ibaretti²²⁶.

Muhtıra metninin bütününe bakıldığında askerlerin iki temel tespitten hareket ettiği görülmektedir: Bunlardan birincisi, artan terör olayları iken ikincisi ise ülkeyi içine düş-tüğü siyasi, sosyal ve ekonomik çöküş halinden çıkaracak reformların partiler üstü bir hükümet tarafından gerçekleştirilmesidir. Ayrıca muhtara metninde, askerler yaptıkları eylemi “*Türkiye Cumhuriyeti’ni korumak ve kollamak*” şeklinde ifade ederek ülkenin yönetimini doğrudan ele alacakları tehdidinde de bulunmuşlardır²²⁷. Diğer taraftan muhtıra metni muhatabı olduğu millet meclisi ve senatoya ulaştığında gerek milletvekil-lerinden gerekse senatörlerden güçlü tepki görmemiştir. Ancak Demokratik Parti Denizli Milletvekili Hasan Korkmazcan ve Aydın Milletvekili Yüksel Menderes “*Meclis böyle bir yazıya muhatap değildir*” ve “*Muhatabı Başbakan’dır.*” şeklinde Meclis Başkanı’na çıkışta bulunsalar da sonucu değiştirememişler ve muhtıra metni mecliste okunmuştur.

Hasan Korkmazcan (Denizli)- “*Sayın Başkan, Meclis böyle bir yazıya muhatap değil Efendim.*”

Başkan- *Efendim, parlamentodan bahsedildiği cihetle, böyle bir yazıyı, Başkanlık, par-lamentoya vaki olan hitabı kendi üzerinde muhafaza edemez. Bunun muhatabı Meclis*

²²⁶ “1- Parlamento ve hükümet süre gelen tutum, görüş ve icraatı ile yurdumuzu anarşi, kardeş kavgası, sosyal ve ekonomik huzursuzluklar içine sokmuş, Atatürk'ün bize verdiği çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmak ümidini kamuoyunda yitirmiş ve Anayasa'nın ön gördüğü reformları tahakkuk ettirememiş olup Türkiye Cumhuriyeti'nin geleceği ağır bir tehlike içine düşürülmüştür. 2-Türk milletinin sinesinden çıkan silahlı kuvvetlerinin bu vahim ortam hakkında duyduğu üzüntü ve ümitsizliği giderecek çarelerin partiler üstü bir anlayışla meclislerimizce değerlendirilecek mevcut anarşik durumu giderecek ve anayasanın ön gördüğü reformları Atatürkçü bir görüşle ele alacak ve İnkılap kanunlarını uygulayacak kuvvetli ve inan-dırıcı bir hükümetin demokratik kuralları içinde teşkili zaruri görülmektedir. 3- Bu husus süratle tahak-kuk ettirilmediği takdirde Türk Silahlı Kuvvetleri, kanunların kendisine vermiş olduğu Türkiye Cumhuriyeti'ni korumak ve kollamak görevini yerine getirerek idareyi doğrudan üzerine almaya karardır.” MMTD, 12.3.1971,

²²⁷ Murat Karataş; “12 Mart Muhtırası ve Partiler Üstü Hükümetler”, **I. Uluslararası Demokrasi Sempozyumu (15- 16 Aralık 2016 –Giresun) Kitabı**, Divan Kitap, Ankara, 2016, s.126.

Reisliği değil parlamentonun kendisi bulunduğu cihetle arzda hiçbir sakınca mütalaa etmiyorum; bu bakımdan mazur görünüz.

Hasan Korkmazcan (Denizli)- *“Başkanlık Divanına gelen tezkereler için sunuş yapılır. Meclis muhatap değildir Efendim.”*

Yüksel Menderes (Aydın)- *“Muhatabı Başbakan’dır.”*

Başkan- *Muhatabı parlamento efendim. Müsaade buyurun okutayım, Ondan sonra meseleyi izah edeyim; çok rica ederim. Sizde TRT'nin ajansta beyanını dinlediniz*²²⁸.

Buna ek olarak Cumhuriyet Senatosu Başkanı AP’li Tekin Arıburun, muhtıra metnini senatoda okuttuktan sonra basına garip bir şekilde Cumhuriyet Senatosu’nun muhtırada ifade edilen ithamlarla bir ilgisinin olmadığı açıklamasında bulunmuştur²²⁹. Özbudun tarafından *“en üs seviyedeki komutanların radikal bir darbenin önüne geçmek için yaptıkları bir son dakika harekâtı”*²³⁰ olarak değerlendirilen 12 Mart Muhtırası ile askerler ülkeyi 1965’ten itibaren tek başına yöneten AP lideri Demirel’i istifa etmek zorunda bırakmışlardır. 12 Mart 1971 günü dört saat süren Bakanlar Kurulu sonrası Demirel AP hükümetinin istifasını saat 17.00’de Başbakanlık Müsteşar Muavini Muslih Fer aracılığıyla Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay’a göndermiştir²³¹.

Diğer taraftan Demirel’i iktidardan uzaklaştıran 12 Mart Muhtırası’na karşı başta siyasi partiler olmak üzere sivil toplum örgütleri ve aydınların tepkileri oldukça farklılık göstermiştir. Örneğin; muhtıranın verilmesinden sonra sol bir darbe beklentisi içerisinde olan Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK) ve Dev-Genç başta olmak üzere Devrimci Avukatlar Derneği, Sosyal Demokratlar Derneği, Türkiye Öğretmenler Sendikası (TÖS), ODTÜ Mezunlar Cemiyeti ve Mimarlar Odası muhtırayı desteklemişlerdir²³². Aynı şekilde siyasi partilerinde muhtıraya tepkileri farklılık göstermiştir. Örneğin Demokratik Parti, 17 Mart 1971 tarihli basın bildirisinde *“Bugünkü inançsız yönetim kadrosu şahsi, keyfi ve mesuliyetsiz bir tutumla ülkeyi yönetmiş ve neticede memleketi bu vahim duruma getirmiştir. Bu hükümet gitmeliydi fakat bu şekilde gitmemeliydi.”*²³³ diyerek Demirel’in parlamento içerisinde demokratik ilkelerle yani milletin oyuyla dü-

²²⁸MMTD, 12.3.1971.; Bu dönemde Millet Meclisi pazartesi, çarşamba ve cuma günleri olmak üzere haftada üç gün toplanırdı. Hasan Korkmazcan ile yapılan görüşme, 30.9.2017, (Ankara).

²²⁹Cumhuriyet, 13.3.1971.; Hergün, 13.3.1971.; Bu dönemde salı ve perşembe günleri olmak üzere haftada iki gün toplanırdı. Ancak 12 Mart Muhtırası Cumhuriyet Senatosu’nda cumartesi günün okunmuştu. Hasan Korkmazcan ile yapılan görüşme, 20.3.2018, (Ankara).

²³⁰Ergun Özbudun, Levent Kılıç, *Türk Siyasal Hayatı*, Anadolu Üniv. Yay., Eskişehir, 2010, s.26.

²³¹Cüneyt Arcayürek, *Demirel Dönemi 12 Mart Darbesi (1965-1971)*, Bilgi Yay., Ankara, 1985, s.366.

²³²Sedef Bulut, *age*, s.81.

²³³Milliyet, 18.3.1971.

şürülmesi tezini benimsediklerini söylemiş ve muhtıraya tepki göstermiştir. MHP ülkeyi Marksist bir darbe tehlikesinden kurtardığı için muhtırayı olumlularken CHP, *“Bir Meclise askeri kıt’a gibi şunu şöyle bunu böyle yapacaksın” demeye imkan yoktur. Hükümetin emri altında bulunan komutanların takdir edeceği veya tenkit edeceği ölçüye göre hükümetler kalacak veya kalmayacak. Böyle bir düzen demokratik değildir. Biz demokratik rejim dışında bir rejim kabul etmeyeceğiz.*”²³⁴ şeklinde muhtıraya tepki göstermiştir. 12 Mart muhtırasının muhatabı olan AP lideri Demirel ise muhtırayı, *“Türk halkının kendisini yönetecekleri belirlemede ehliyet sahibi olmadığına inananların girişimi”* olarak görmüş ve *“Bu hukukla, hukukun üstünlüğüyle ve anayasayla bağdaşmaz muhtı-ranın bizzatı kendisi anayasayı ihlalidir. Ama bunu yapan silahlı kuvvetlerin üst komutanları olduğuna ve Cumhurbaşkanı da bizim arkamızda yer almadığına göre yapacak bir şey yoktu.*”²³⁵ şeklinde konuşarak istifa sebebini kendi seçtiği Cumhurbaşkanı Sunay’ın askerlerle iş birliği yapmasına bağlamıştır. Ancak aynı Demirel 12 Mart dönemi fiilen bitiren 1973 Cumhurbaşkanlığı seçiminde Genelkurmay Başkanı Orgeneral Gürler ismine karşı mevcut Cumhurbaşkanı Sunay’ın görev süresini uzatma yoluna gitmiş fakat bu girişim Demokratik Parti’nin de oylarıyla meclisler tarafından reddedilmiştir.

12 Mart 1971 Muhtırası ile istifa etmek zorunda kalan Demirel ilginç bir şekilde yeni hükümet kuruluncaya kadar görevde kalmış ve bu süreçte Demirel’e muhtıra verenler 9 Mart’ta sol bir darbe hazırlığı yaptıkları şüphesini taşıdıkları 6 General ve 35 albayın ordu ile ilişkisini kestirerek asker içindeki tasfiye işlemini tamamlamışlardır²³⁶. Diğer taraftan bu süreçte ülkeyi içinde bulunduğu siyasi, sosyal ve ekonomik buhrandan çıkaracak ve muhtıra metninde dile getirilen reformları kararlı bir şekilde hayata geçirecek partiler üstü bir hükümetin tarafsız bir başbakan ismi etrafında hayata geçmesi için askerler ve Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay arayış içerisine girmiştir. Bu amaçla 14 Mart 1971 tarihinde siyasi parti liderlerini Çankaya Köşkü’nde toplayan Cumhurbaşkanı Sunay hem onların konuya ilişkin görüşlerini dinlemiş hem de kendi görüşlerini dile ge-

²³⁴**Cumhuriyet**, 16.3.1971.; Ancak ilerleyen süreçte İnönü parti içerisinde *“Ordu komutanları iyi yapmış-tır. Hükümete katılıp reformları gerçekleştirelim.”* düşüncesini taşıyanlara yaklaşmış bu ise ortamın solu lideri durumundaki genel sekreter Bülent Ecevit’in istifasını doğurmuştur. Kemal Anadol, **12 Eylül Gün-leri**, Yalçın Yay., İstanbul, 1987, s.157.; Bozbeyli yıllar sonra hatıralarında 12 Mart 1971 günü ülkede askerlerin Demirel hükümetine muhtıra vermesini gerektiren ağır bir durumun olmadığını ifade etmiştir. **Yalnız Demokrat**, s.338.

²³⁵Kazım Güleçyüz, **Süleyman Demirel, İslam –Demokrasi-Laiklik**, Yeni Asya Neşriyat, İstanbul, 2015, s.297.

²³⁶Kemal Karpat, **Kısa Türkiye Tarihi (1800-2012)**, Timaş Yay., İstanbul, 2012, s.203.

tirmiştir. Bu görüşmede Demokratik Parti, TBMM üyesi birinin başkanlığında hükümetin kurulması görüşünü dile getirirken muhtıranın muhatabı olan Demirel, partiler üstü hükümetin dışında kalacaklarını dile getirmiştir. Diğer siyasi aktörlerden TİP zaman geçirilmeden erken seçime gidilmesini, MHP milliyetçi bir hükümet kurulmasını, TBP Atatürkçü ve devrimci bir hükümet kurularak en erken sürede seçimlere gidilmesini, YTP bütün partilerin katılacağı bir koalisyon hükümetinin kurulmasını bu olmazsa AP-CHP koalisyon hükümetinin hayata geçirilmesini, CHP acilen bir hükümet kurulmasını, MNP ise geniş tabanlı bir milli koalisyon hükümeti kurulmasının teklif etmiştir²³⁷.

27 Mayıs 1960 örneğine göre; anayasayı yürürlükten kaldırmaması, meclisi ve siyasi partileri yasaklamaması ayrıca siyasilere dönük mahrumiyetler ve mahkûmiyetler oluşturmaması yönüyle kimi araştırmacılar tarafından “*yarı darbe*” girişimi olarak görülen 12 Mart Muhtırası, iç ve dış sebep olmak üzere tek bir unsurla açıklanmaya çalışılmıştır. Buna göre genel olarak artan radikal sol nitelikli şiddet eylemleri ya da Demirel Hükümeti’nin sebep olduğu sosyal adaletsizliklere karşı oluşan tepki iç sebep olarak gösterilirken²³⁸ Demirel Hükümeti’nin Türk dış politikasını ABD ekseninden çıkarma girişimi ve haşhaş ekim yasağı dış sebep olarak gösterilmiştir²³⁹.

Sonuç olarak söylemek gerekirse 27 Mayıs 1960’ta DP’yi iktidardan düşüren askerler 12 Mart 1971 günü verdikleri muhtıra ile Başbakan Demirel’i istifa etmek zorunda bırakmışlardı. Meclisi ve siyasi partileri kapatmayan ek olarak siyasilere yasak getirmeyen muhtıranın temel gerekçesi olarak marjinal sol grupların gerçekleştirdiği terör olayları ayrıca ülkedeki siyasi, sosyal ve ekonomik çöküş hali gösterilmekteydi. AP, CHP ve diğer siyasi partilerin ciddi şekilde tepki vermediği muhtıranın mecliste okunmasına Demokratik Parti, muhtıranın muhatabının Demirel hükümeti olduğunu söyleyerek karşı çıkmış bu anlamda Demirel’i ülkeyi 12 Mart şartlarına getiren uygulamaların sorumlusu olarak göstermiştir. Bununla birlikte bu dönemde muhtırayı ülkeyi sol bir darbe girişiminden kurtarma yönüyle olumlayan Demokratik Parti’nin, diğer siyasi partilerden farklı olarak Demirel’in parlamento içerisinde demokratik ilkelerle

²³⁷ *Milliyet*, 15.3.1971.; *Cumhuriyet*, 15.3.1971.

²³⁸ Kurtuluş Kayalı, *Ordu ve Siyaset*, İletişim Yay., İstanbul, 2012, s.167.; Emre Kongar, *2000’li Yıllar-da Türkiye’nin Toplumsal Yapısı*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000, s.174.; Kurtul Altuğ, *12 Mart ve Nihat Erim Olayı*, Yedigün Yay., Ankara, 1973, s.216.

²³⁹ İsmail Cem, *Tarih Açısından 12 Mart Nedenleri Yapısı Sonuçları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2009, s.371.; Çetin Yetkin, *Türkiye’de Askeri Darbeler ve Amerika*, Ümit Yay., Ankara, 1995, s.157.

düşürülmesi gerektiğini söyleyerek siyasi partilere dayalı demokratik hayatı ayakta tutmaya çalıştığını söylemek mümkündür.

2. 12 MART HÜKÜMETLERİ VE DEMOKRATİK PARTİ

2.1. Birinci Erim Hükümeti ve Demokratik Parti

12 Mart Muhtırası, AP lideri Demirel'i Başbakanlıktan uzaklaştırırken Türkiye'yi de yeni bir hükümet tarzı ile yüz yüze getirmiştir. Bu yeni tarz, ülkede geçiş dönemine özgü yeni bir rejimin de habercisi olarak düşünülen partiler üstü hükümet modeli oluşmuştur. Demokratik Parti tarafından partiler demokrasisini inkar olarak nitelenen partiler üstü hükümet modelini bu dönemde ortaya çıkaran en temel etmen askerlerin ülkenin içine düştüğü siyasi, sosyal ve ekonomik çöküş halinden siyaset kurumunu sorumlu görmeleri olmuştur. Muhtıranın muhatabı Demirel hükümeti aynı gün istifa etmesine rağmen yeni hükümet kuruluncaya kadar mevcut Demirel hükümeti görevine devam ettirilmiş ayrıca Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay tarafsız Başbakan'ın ismini tespit etmek için arayışlara başlamıştır. Bağımsız Başbakan olarak Suat Hayri Ürgüplü, Mehmet İzmen, Ragıp Üner ve Cihat Algan'ın isminin²⁴⁰ geçtiği bu süreçte Cumhurbaşkanı Sunay ve askerler CHP Kocaeli Milletvekili Prof.Dr. Nihat Erim ismi üzerinde anlaşmıştır²⁴¹. Bu gelişme üzerine Sunay siyasi parti liderlerine “...bir şart ileri sürmeden Erim hükümetine iştirakini ve güvenoyuna mazhar kılınmak suretiyle anayasa gerekleri çerçevesinde yapılacak yürütme görevlerinin de partinizce desteklenmesini rica ederim.”²⁴² ifadelerini taşıyan bir mektup göndermiştir.

Diğer taraftan askerlerin isteği ile Cumhurbaşkanı Sunay tarafından “*Tarafsız Başbakan*” olarak hükümeti kurmakla görevlendirilen Erim CHP lideri İnönü'ye bir mektup göndererek partisinden istifa etmiştir²⁴³. Kısa süre içerisinde hükümet kurma çabalarına başlayan, tarafsız Başbakan Erim sırasıyla CHP, AP, CGP ve Demokratik Parti liderleriyle görüşerek kurulacak hükümete destek vermelerini istemiş ayrıca kurulacak hükümetin yıpranmamış isimlerden oluşan reformcu bir hükümet özelliği taşıyacağını ifade etmiştir²⁴⁴. Bu görüşme sırasında Erim'in kendi tabiriyle çok nazik karşıla-

²⁴⁰Orhan Tokatlı, *age*, s.463.

²⁴¹Metin Toker, *İsmet Paşa'nın Son Yılları (1965-1973)*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1973, s.233.; Ahmad'a göre bu süreçte Erim ismini öne çıkaran şey onun hem AP hem de CHP tarafından kabul edilebilir bir isim olması, ayrıca askerlerle iş birliği yapmaya açık olmasıydı. Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, Hil Yay., Ankara, 2010, s.383.

²⁴²*Cumhuriyet*, 20.3.1971.

²⁴³*Milliyet*, 20.3.1971.

²⁴⁴*Cumhuriyet*, 20.3.1971.

yan Demokratik Parti kurmayları hükümete girmeme görüşünde olduklarını kendisine iletmışlerdir²⁴⁵.

12 Mart 1971 tarihinde toplanan AP GİK'i ise 10'a karşı 258 oyla Erim hükümetinin kurulmasına ve hükümete üye verilmesine karar vermiş, bu durum ise Demirel tarafından "... zedelenmiş demokratik rejimin daha kötü istikametlere sapmaması için"²⁴⁶ şeklinde dile getirmişti. Aynı şekilde CHP ortak grup toplantısında Erim hükümetinin kurulması ve bakan verilmesi 45'e karşı 107 oyla kabul edilmiş ve bu durum AP lideri Demirel gibi CHP lideri İnönü tarafından "askeri idarenin bir an önce normalleşmesi için bir geçiş hükümetinin kuruluşunu sağlamak gerektiği, aksi takdirde askerlerin yönetime el koyacakları"²⁴⁷ şeklinde ifade edilmiştir.

Askerler tarafından muhtıranın 3. Maddesi'nin işletileceği kaygısıyla AP ve CHP liderlerinin Erim hükümetine üye verme kararı aldığı ayrıca her iki lidere karşı asker tehdidinin Erim tarafından kullanıldığı atmosferde Demokratik Parti'nin kongre-den sonra ki en yetkili organı olan "*Parti Divanı*" kendilerine mecliste murakabe vazifesini biçerek koalisyon hükümetine katılmama yönünde kararı oybirliğiyle almıştır. Parti Divanı'nın oy birliği ile aldığı kararda ayrıca, "*Türk demokrasisi ağır ideolojik baskıları yenme ve insan haysiyetine dayalı dünya görüşünü hakim kılma mücadelesinde başarıya ulaşacaktır. Bunun için hükümetin hızla kurulması ve meselelerin Türkiye Büyük Millet Meclisinin huzuruna getirilmesi lüzumuna bir kere daha işaret ederiz. Bu tedbirin izahı mümkün ve inandırıcı çözüme ulaşması esas itibarıyla demokratik düşünceye ve ondan doğma kaidelere verilecek öneme bağlıdır.*"²⁴⁸ denildikten sonra kurulacak hükümete güvenoyu ve bu hükümetin getireceği tasarılar hususunda zamanı gelince parlamento grubunun gerekli kararları alacağı ifade edilmiştir.

Cumhurbaşkanı Sunay tarafından 19 Mart 1971 tarihinde "*Tarafsız Başbakan*" sıfatıyla hükümeti kurmakla görevlendirilen yılların CHP'lisi Nihat Erim yaklaşık 1 hafta sonra AP'den 5, CHP'den 3, MGP'den 1 ve 15'ide parlamento dışından²⁴⁹ olan kabinesini kurmuş ve yeni hükümet programını hazırlamaya başlamıştır. 5 Nisan 1971

²⁴⁵Milliyet, 21.3.1971.

²⁴⁶Tercüman, 23.3.1971.

²⁴⁷Cumhuriyet, 22.3.1971.

²⁴⁸Yeni Asya, 23.3.1971.

²⁴⁹Erim hükümetinde parlamento dışından olan isimler: Atilla Karaosmanoğlu, Hamdi Ömeroğlu, Osman Okay, Sait Naci Ergin, Şinasi Orel, Özer Derbil, Türkan Akyol, Ayhan Çilingiroğlu, Orhan Dilmen, Haluk Arık, Nezih Bevrer, Selahattin Babüroğlu, Cevdet Aykan, Selahattin İnan, Talat Halman. Cumhuriyet, 27.3.1971.; MMTD, 26.3.1971, D:3 C:12, s.382-388.

tarihinde muhtıra döneminin ilk hükümeti olan Erim hükümeti ya da beyin takımının programı Meclis'te bulunan siyasi partiler tarafından müzakere edilmeye başlanmıştır. Müzakerelerde sırasıyla CHP adına genel başkan İsmet İnönü, MGP adına Genel Başkan Turhan Feyzioğlu, Demokratik Parti adına Talat Asal ve AP adına Orhan Dengiz söz alarak partilerinin görüşlerini dile getirmişlerdir. Görüşmeler sırasında sadece partisi adına söz alan Asal, Demokratik Parti olarak Erim hükümetinin programına karşı oy vereceklerini açıklamıştır. Nitekim Erim hükümetinin programı üzerinde partisinin görüşlerini dile getirmek üzere kürsüye gelen Asal: İlk olarak hükümetin oluşma tarzını ve programda hükümetimizin yapmayı tasarladığı, "her Bakanlığı ayrı ayrı ilgilendiren işlerin hepsini bu programda göremeyeceksiniz." ifadesini hükümetin birtakım konuları ve bu konularla ilgili bakanlıkları kendi tabiriyle "*çok önemli*" görmemesine rağmen parlamento içerisinde Bakan bulamamakla eleştirmiş. Devamında Anayasa'nın 102. Maddesi'nin Başbakan'a Meclis dışından Bakan görevlendirme yetkisi verdiğini ancak bu yetkinin sınırlarının da yine Anayasa'nın kurduğu parlamenter sistemin dünyadaki uygulamaları yönünde olmak zorunda olduğunu ifade ederek Teknisyen üyelerin çoğunlukta bulunduğu Erim kabinesinin siyasi yetki ve sorumluluk dengesini kendi içinde kuran ve ağırlığı Başkana bırakan "*Başkanlık*" sistemlerindeki anlayışla kurulduğunu belirtmiştir²⁵⁰. Asal ayrıca Anayasa'nın parlamenter sistemi getirerek Başbakanı ve Bakanları Meclis'e karşı siyasi sorumlu kıldığını bu doğrultuda siyasi sorumluluğu olanın siyasi yetkisinde olması gerektiğini ancak dışarıdan görevlendirilen bakanların siyasi yetkiye sahip olmadıkları için kendi bulunduğu hükümete ve kendi tasarılarına dahi oy veremeyeceklerini yine Teknisyen Bakanların görevlendirildikleri bakanlıkların idari hiyerarşisinde yeni problemlere sebep olacaklarını bunlara ek olarak ülke siyasetinin Meclis içerisinde yürütülmesi gerektiğini dışarıdan getirilen bakanların ne kadar bilgili olurlarsa olsunlar parlamento siyasetine uyum sağlamakta zorluk çekeceklerini söyleyerek kurulacak hükümeti bekleyen zorluklara dikkat çekmiş ve ayrıca Meclis'ten güvenoyu istemeye gelen hükümeti kuruluş şekli itibarıyla Meclis'e güvenmemekle eleştirmiştir²⁵¹.

Erim hükümeti programı üzerinde partisinin görüşlerini dile getiren Asal, programın her bölümünün yazmış olan şahsın veya grubun eğilimine göre değişik fikirleri içermesi bakımından çelişkiler taşıdığı eleştirisi CHP lideri İnönü tarafından da "*Herke-*

²⁵⁰MMTD, 5.4.1971, D:3 C:12, s.426-435.

²⁵¹age, s.426-435.

si mümkün olduğu kadar memnun edecek, hiç kimseyi tamamiyla karşısına almış gibi görünmeyecek bir dikkat içinde ele alınmış olmak" şeklinde ifade edilmiştir²⁵². Asal, hükümet programının gerçekleştirmeyi vaat ettiği konularda imkânlarla hedefler arasındaki dengeyi kuramadığı için inandırıcılık özelliğine sahip olmadığını belirterek 60 bin yerleşme ünitesinde elektrik bulunmayan ülkede her köye televizyon götürüleceği vaat edildiğini buna karşılık sağlık, imar iskân, gümrük tekel, ihracat ve yurtdışı işçi meselelerine dönük birer kelime ile bile temas edilmeyerek tutarsızlık ve yetersizlik örneği sergilediği şeklinde eleştiride bulunmuştur²⁵³. Demokratik Parti temsilcisi Asal, hükümetin programında ekonomik model olarak karma ekonomi modelini benimsediğini bunun da Anayasa ve kalkınma planlarına uygun olduğunu ancak programın içeriğinin o çerçeveyi aşan ifadeler taşıdığını belirterek özellikle bazı alanlarda programın devletçiliği hayli öne çıkardığını ifade etmiştir. Nitekim Asal'a göre; petrol arama ve işlemede devletin rolünün arttırılması, ana depo satış işlerinin devletleştirilmesi gibi adımlar Türkiye'yi gelecekte petROLSÜZ bırakma yönünde üzerinde düşünülmeden girilen faaliyetlerdi. Bunlara ek olarak Linyit ve boraks gibi stratejik madenlerde devletleştirmeye gidilmesi; dış ticarete devlet dışı kuruluşlarca yürütülen işlemlerin devlet bünyesine alınacağı, özellikle geri kalmış bölgelere devlet eliyle sanayi tesisleri kurulacağı ve yabancı sermayenin yeni teknoloji, yeni metot, yeni organizasyon ve yeni pazar oluşturma olarak görülmeyip sadece para olarak görülmesi ve güçleştirici şartların getirilmesi sol zihniyetin programa yansıması olarak eleştirilmiştir²⁵⁴. Demokratik Parti olarak devletin zenginliğini milletin zenginliğinde görmekteyiz. Bu bakımdan Demokratik Parti hazine menfaatini halkın menfaatinden farklı ve üstün görmeyen bir anlayıştadır, diyen Asal, Erim Hükümeti programını "*mali reformlar*" adı altında getirdiği tedbirlerle vergilerin bazı fonksiyonlarını ele aldığını ancak yatırımları ve sermaye gelişimini teşvik edici fonksiyonları gözden kaçırmakla eleştirmiş bu doğrultuda programda tasarruf bonusu-nun vergi haline getirilmesini, geçim sıkıntısı içinde bulunan ve son mali ve ekonomik tedbirlerle vergi yükü daha da ağırlaşmış bulunan geniş vatandaş kitleleri için yeni bir yük oluşturacağını ifade etmiştir²⁵⁵.

²⁵² age, s.426-435.

²⁵³ age, s.426-435.

²⁵⁴ age, s.426-435.

²⁵⁵ age, s.426-435.

Dönemin en önemli konusu olan ve Erim hükümet programında en iddialı bölümünü oluşturan *"Tarım ve Toprak Reformu"* konusunda partisinin görüşlerini dile getiren Talat Asal, programda dile getirilen görüşlerin 12 Mayıs 1966 tarihinde TİP Grup Başkan vekili Cemal Hakkı Selek ve 4 arkadaşı tarafından Meclis'e sunulan kanun teklifinin hemen hemen aynısı olduğunu aradaki farkın sadece TİP teklifindeki *"teşkilat"* kelimesinin yerine programda *"örgüt"* şeklinde ifade edilmesi olarak belirtmiştir. Ayrıca Asal eleştirilerinin devamında Toprak reformu çalışmalarını planlamak ve uygulamaya koymak üzere Başbakanlığa bağlı bir toprak reformu örgütü kurulmasını yanlış bularak bunun Tarım Bakanlığı bünyesinde olmasını önermiştir. Bunlara ek olarak Asal, mülkiyet hakkına sadık, temel insan haklarına dayanan, rejimin samimi taraftarı ve koruyucusu bir parti olarak mülkiyetin muhafazası, devri, intikali ve devamı şartlarını ortadan kaldırmadan düzenli işletmelere dokunmayacak ve Türkiye'yi yeter gelirli ve ekonomik tarım işletmelerine kavuşturacak, anayasa dışına çıkmayacak tedbirlerle bir toprak reformuna taraftar olduklarını dile getirmiş. Ayrıca toprak ve tarım reformunu; tarım ormancılık ve köy kalkınması meseleleri halinde bir bütün olarak ele alınmasını zorunlu gördüklerini ifade ederek tarımın teknik ve teknolojik gereklerine uygun bir seviyeye çıkartılması, tarım sektöründe çalışanların istenen ekonomik ve sosyal imkanlara kavuşturulması, ürünün muhafaza, işleme ve pazarlama tedbirlerinin düzenlemesinin yapılmadan kanunun sadece tarla parsellemek şeklinde algılanmasının Toprak reformu olmayacağı²⁵⁶ eleştirisini getirmiş ve hükümetin, *"Milli Eğitim reformu"* başlığı altında *"öğrenciye ucuz fiyatla kitap verilmesi"* ölçüsündeki vaatleri bir reform olarak sunmasını eleştirmiştir. Asal eğitim konusunda ayrıca ilimsiz ve dinsiz medeniyet yoktur, görüşünü paylaşarak çağdaş medeniyet seviyesine yükselmek istiyorsak ülkedeki din ve inkılap münakaşalarını taassup ve tahribetme planından kurtararak Batı dünyasında olduğu gibi ilim ve akıl planına sokmanın zorunlu olduğunu dile getirmiştir. Partisinin program üzerindeki görüşlerini açıklamaya devam eden Asal, Milli Eğitim konusuyla ilgili olarak başlıca fonksiyonu; insan unsurumuzu her türlü manevi yoksunluğun tahribinden korumak olan Milli eğitim hizmetlerinin, yetişmekte bulunan nesilleri, ideolojik taassubların baskısından kurtaramadığı, üniversitelerin insan yeteneklerinin geliştirildiği

²⁵⁶age, s.426-435.

birer müessese olmaktan uzaklaşarak millete düşman odakların faaliyetlerini yürüttüğü merkezler haline getirildiği²⁵⁷ eleştirisinde bulunmuştur.

Erim, Hükümet Programı'nın "*Hukuk ve Adalet reformu*" bahsi ile ilgili olarak partisi'nin görüşlerini dile getiren Talat Asal, programda konuyla ilgili olarak "*Devrim kanunları titizlikle uygulanacaktır.*" denilmesinin yanlış bulmakta ve "*Birtakım kavramların arkasına, onların gerçek mahiyetlerine gereği gibi nüfuz edilmeden sığınmak özellikle son zamanlarda adet haline gelmiştir. Bu hal vatandaşları ayrı kompartımanların insanları haline getirmiştir.*" şeklinde ifade ettikten sonra Anayasa'nın 153. Maddesi'nde ifade edilen devrim kanunlarının ülkenin gelmiş bulunduğu noktadan tekrar geriye dönmemesi için konulduğu ve tüm Cumhuriyet hükümetleri tarafından titizlikle uygulandığını ancak sadece 1934 tarih ve 2590 sayılı "*Efendi, Bey, Paşa*" gibi lakap ve unvanların kaldırılmasına dair kanununun uygulanmayan tek kanun olduğunu söyleyerek öyle değil mi çok Sayın Nihat Erim Bey?.. sorusu Demokratik Parti milletvekilleri tarafından coşkuyla alkışlanmıştır²⁵⁸.

Programın, "*Asayiş ve Güvenliğinin Sağlanması*" konularında partisinin görüşlerini dile getiren Asal, "*Devletin varlığını ve ulusal bütünlüğümüzü bozacak davranışların kesinlikle önlenmesi, devlet itibarının güçlendirilmesi, can ve mal güvenliği, hukukun üstünlüğü ve kanun egemenliğinin sağlanması lüzum ve zarureti açıktır*" şeklinde hükümet tarafından yapılan tespiti yürekten desteklediklerini belirttikten sonra hükümetin reformlar yapıldıktan sonra devlet düzenine karşı zorlama davranışların sürdürülemeyeceği iddiasını yanlış bulmakta ve öncelikle devlet ve toplum hayatında huzur ve güven ortamının sağlanmasını sonrasında reformların yapılmasını istemiştir²⁵⁹. Talat Asal, son olarak Erim Hükümet Programının "*dış politika*" bahsi ile ilgili olarak partisinin görüşlerini dile getirmiş ve programdaki dış politika ile ilgili görüşleri gerçekçi bulduklarını ve ana hatlarıyla kendi parti programlarıyla uyduğu için olumlu karşıladıklarını ifade etmesine rağmen Nihat Erim Başkanlığındaki Hükümetin oluşma tarzı, programın içeriği ve vermek istediği hedeflerde ki tutarsızlık ve belirsizlik nedeniyle parti olarak Erim Hükümet Programı'na karşı oy vereceklerini açıklamıştır²⁶⁰.

²⁵⁷ age, s.426-435.

²⁵⁸ age, s.426-435.

²⁵⁹ age, s.426-435.

²⁶⁰ age, s.426-435.

7 Nisan 1971 tarihinde Erim Hükümeti 3 çekimser, 46 ret oyuna karşılık 321 evet oyu ile güvenoyu almış buna karşın program görüşmeleri sırasında Asal tarafından dile getirildiği gibi Demokratik Parti gerek Erim'in kendisi gerekse bünyesindeki parlamento dışı isimler nedeniyle Erim Hükümeti'ne güvensizlik/ret oyu vermiştir²⁶¹.

Meclis'te 7 Nisan 1971 tarihinde programı onaylanarak güvenoyu alan Erim, Başbakan olarak düzenlediği ilk toplantıda "*beyin takımı*" nitelemesi kullandığı hükümetinin başlıca görevinin muhtıra metninde ifade edilen ve anayasanın öngördüğü reformları yapmak olduğunu dile getirmiştir. Buna göre; toprak, eğitim, hukuk ve adalet, yönetim, enerji ve tabii kaynaklar konuları reform alanları olarak belirlenmiştir²⁶². Ancak bu dönemde radikal silahlı sol örgütlerin İsrail'in İstanbul Başkonsolosu Elrom'u kaçırmak ve öldürmesi ve sonrasında gerçekleştirdiği başkaca eylemler Erim Hükümeti'nin önceliğini reformlardan asayiş ve güvenliği sağlamaya kaydırmıştır. Nitekim Hükümet ilk icraat olarak 27 Nisan 1971 tarihinde başta İstanbul, Ankara ve İzmir olmak üzere 11 ilde bir ay süreyle Sıkıyönetim ilan etmiş ancak bu uygulama 14 Ekim 1973 seçimlerine kadar geçen yaklaşık 30 aylık süreçte 2 aylık sureler halinde tam 14 kez uzatılmıştır. Aslında bu gelişmeler hükümet programı üzerinde partisinin görüşlerini dile getiren Talat Asal'ı ve dolayısıyla Demokratik Parti'yi haklı çıkarmıştır. Nitekim Asal görüşmeler sırasında hükümet programında asayiş sorununu bir neden olmaktan öteye, uygulanacak politikaların bir sonucu olarak görülmesini eleştirmiş ve reformların hayata geçirilmesiyle asayiş ve güvenlik problemlerinin üstesinden gelinemeyeceğini ifade etmişti. Diğer taraftan Erim Hükümeti bu dönemde güvenlikçi politikaların dışında, sıkı maliye politikasına yönelmiş ek olarak dış politikada AET ile ilişkileri soğutarak ABD'ye yönelmiş ve bu yönelişin bir gereği olarak 30 Haziran 1971 tarihinde ülke genelinde haşhaş ekimini yasaklamış²⁶³ ayrıca Çin Halk Cumhuriyeti'ni tanımıştır.

Yine bu dönemde askerlerden gelen telkinlerle güçlü bir devlet otoritesi kurmak için Erim Hükümeti temel hak ve özgürlüklerin kullanılmasına yeni sınırlamalar getiren iki anayasa değişikliğine gitmiş ek olarak reformları hızlı bir şekilde hayata geçirme

²⁶¹**Cumhuriyet**, 8.4.1971.; **Hergün**, 8.4.1971.

²⁶²**Milliyet**, 8.4.1971.; Reformlar konusunda CHP, TİP ve BP toprak reformunu savunurken AP, CGP, YTP, MP ve Demokratik Parti ise tarım reformunu savunmuşlardır. **Cumhuriyet**, 19.4.1971.

²⁶³Bu dönemde Demokratik Parti, ABD tarafından Türkiye'de ekiminin yasaklanması istenilen Haşhaş konusunda yasağın en son çare olarak düşürülmesini söyleyerek ürünün yetiştirildiği bölgelerde devletçe alternatif ürün tespiti yapılması sonrasında da yetiştiricinin finansman ve malzeme yardımı ile desteklenmesini istemiştir. **Tercüman**, 1.7.1971.

çabasına girişmiş bu ise gerek AP gerekse Demokratik Parti tarafından eleştiri konusu edilmiştir. Nitekim Demokratik Parti Tokat İl Kongresi'nde konuşan Genel Başkan Feriuh Bozbeyli "*Dünyanın hiçbir yerinde hiçbir parlamento bu kadar kısa sürede bu kadar çok kanun çıkarmamıştır.*" şeklinde Erim Hükümeti tarafından kısa sürede çıkartılan eğitim, toprak, petrol, üniversite ve maden reformlarının Türk milletinin bünyesine uymadığını öne sürmüş ve "*Bunların her biri gelecek iktidarların baş derdi olacaktır. Bunların doğuracağı sonuç Türkiye'yi hızla solun pençesine sürükleyecektir.*" eleştirisinde bulunmuş ayrıca Bozbeyli bu noktada toprak reformunun mülkiyet hakkını zedeleyeceği, paralı yükseköğrenimi öngören eğitim reformunun ise üniversite okumayı belirli zümrelerin tekeline bırakacağı öngörüsünde bulunmuştur²⁶⁴.

Anayasanın öngördüğü reformları yapma iddiası ile yola çıkan Erim Hükümeti yaklaşık 9 ay sonra reformcu 11 Bakanın topluca hükümetten çekilmesiyle istifa etmek zorunda kalmıştır²⁶⁵. 11'leri istifaya götüren nedenler ise reform yapma iddiası ile yola çıkan Erim'in muhafazakâr Bakanlara itibar etmesi, sıkıyönetim ilan edilmesine rağmen asayişin sağlanamaması, Kanun Hükmünde Kararname (HKH)'lerin gerek AP gerekse Demokratik Parti tarafından Meclis'in devre dışı bırakılması şeklinde algılanarak muhalefet etmeleri, Demirel'in AP'li 5 Bakanı Hükümet'ten çekmesi ve son olarak Erim tarafından AP'li Mesut Erez'in Başbakan yardımcılığına getirilmesi şeklinde gelişmiştir.

2.2. İkinci Erim Hükümeti ve Demokratik Parti

12 Mart döneminin ilk partiler üstü hükümeti olan Erim hükümeti bünyesinde bulunan 11 Teknokrat Bakan'ın topluca istifası sonrası 7 Aralık 1971 tarihinde Başbakan Erim'in istifasını Cumhurbaşkanı Sunay'a sunmasıyla son bulmuştur. Ancak aynı gün Cumhurbaşkanı Sunay'ın tarafsız Başbakan olarak tekrar Kocaeli Milletvekili Nihat Erim'i görevlendirmesi²⁶⁶ ile ülke için yeni bir süreç başlamıştır. Hemen yeni hükümeti kurma çalışmalarına başlayan Erim 11 Aralık 1971 tarihinde AP'den 7, CHP'den 4, MGP ve MBK'dan 1'er, Senatodan 3 ve Parlamento dışı 10 isimden oluşan yeni hükümet listesini Cumhurbaşkanı Sunay'ın onayına sunmuştur²⁶⁷. Cumhurbaşkanı'nın onayından sonra İkinci Erim Hükümeti'nin programı Meclis'te görüşülmeye başlanmıştır. Erim başkanlığında bir AP+CHP koalisyonu özelliği taşıyan hükümetin programına

²⁶⁴Hergün, 27.6.1973.; Tercüman, 27.6.1973.

²⁶⁵Cumhuriyet, 8.12.1973.

²⁶⁶Cumhuriyet, 8.12.1971.; Tercüman, 8.12.1971.

²⁶⁷Milliyet, 12.12.1971.; Cumhuriyet, 12.12.1971.

Demokratik Parti bu görüşmeler sırasında "*Hayır*" oyu vereceğini açıklamış ve oyunu bu yönde kullanmıştır.

Erim Hükümet programının görüşülmesi sırasında Demokratik Parti adına Genel Başkan Ferruh Bozbeyli, MGP adına Genel Başkan Turhan Feyzioğlu, CHP adına Kemal Demir ve AP adına Orhan Dengiz söz almışlardır²⁶⁸. Demokratik Parti Genel Başkanı Ferruh Bozbeyli kürsüye gelerek İkinci Erim Hükümet programı üzerindeki görüş ve eleştirilerini dile getirmiştir. Bozbeyli konuşmasında gerek Erim'in şahsına gerekse Birinci Erim Hükümeti'nin yaklaşık 9 aylık uygulamalarına dönük sert eleştirilerde bulunmuş ve buradan hareketle de İkinci Erim Hükümeti'nden büyük bir beklenti içerisinde bulunmadıklarını dile getirmiştir. Bozbeyli, Birinci Erim Hükümeti'nin iş başında kaldığı dönemde her ne kadar bazı hükümet üyelerinin olumsuz etkilerine rağmen sıkı-yönetim sayesinde emniyet ve asayiş büyük ölçüde sağladığını söyleyerek sözlerine başlamış devamında Anayasa'nın Meclis'e dayalı ve bu Meclis'in murakabesinde bulunan bir hükümetin varlığını esas almasına rağmen Birinci Erim Hükümeti'nin kuruluş, zihniyet ve davranış bakımından "*Hükümet emrinde bir Meclis*"²⁶⁹ pratiği oluşturmaya çalıştığı eleştirisinde bulunmuş ayrıca Bozbeyli "*Reform Hükümeti*" söylemiyle yola çıkan ve reformlar için "*aşamalı bir strateji*" uygulayacağını söyleyen Erim Hükümeti'nin parlamentoya, "*reform tasarısı*" adı altında sadece "*Toprak reformu ön tedbirler tasarısı*"nı getirebildiğini bağlı olarak memleketin ihtiyaçlarını karşılayacak kanun tasarılarını parlamentoya getiremediğini, bazı hükümet üyelerinin ideolojik söylemleri sonucu özel teşebbüsün küstürüldüğü, yatırımların durduğu, işsizlik ve fiyat artışlarının hükümetin ömrünü kısalttığını ifade etmiştir²⁷⁰.

Birinci Erim Hükümeti'ne dönük eleştirisinde Bozbeyli, "*Kuvvetli ve inandırıcı bir hükümetin meydana gelebilmesi için öncelikli olarak Başbakan'ın kuvvetli ve inandırıcı olması gereklidir.*" ifadesine yer vermiş devamında Erim'i parlamento dışından aldığı teknokratlarla çoğunluk partisi olan AP'yi hükümette azınlık durumuna düşürme ve dolayısıyla tarafsız bir başbakan değil, tarafsızlaştırılmış bir başbakan rolü oynamakla itham etmiştir. Aynı şekilde Bozbeyli, Hükümete katılan partilerin özellikle Demirel liderliğindeki AP'nin hükümetin ne içindeyim, ne de dışındayım zihniyetiyle hareket ettiği için Erim hükümetinin başarısızlığında önemli paya sahip olduğunu dile getirmiş-

²⁶⁸ MMTD, 20.12.1971, B:18 O:1, s.496.

²⁶⁹ age, s.497.

²⁷⁰ age, s.498.

tir²⁷¹. "12 Mart Muhtırası Anayasayı yürürlükten alıkoymamıştır." diyen Bozbeyli, farklı zamanlarda Erim tarafından dile getirilen "Olağanüstü hallerde, olağanüstü şartlar uygulanır." ve "Bu anayasa ile devlet idare edilmez." söylemlerine karşı çıkarak, "Biz olağanüstü şartların anayasa dışı olağanüstü usullerle aşılabacağını kabul etmiyoruz." şeklinde konuşmuş devamında "Olağanüstü usuller devam ettikçe olağanüstü şartlarda devam eder. Olağanüstü şartlar, anayasa usullerinin uygulamasıyla ortadan kaldırılır. Anayasamızda olağanüstü haller ve tedbirleri gösterilmiştir. Anayasa dışında bir olağanüstü şartlar hukuku yoktur."²⁷² şeklinde konuşmuştur.

Bozbeyli konuşmasına Birinci ve İkinci Erim Hükümetleri'nin programlarını karşılaştırarak devam etmiştir. Buna göre birinci programda hükümet kendisini "Reform Hükümeti" olarak nitelerken ikinci programda ise "Partiler Üstü Hükümet" olarak vasıflandırmıştır. Bozbeyli devamla birinci programda "Kalkınmamızda karma ekonomi düzeni esas olacaktır." şeklinde muğlak bir ifadeye yer verdiği uygulamada ise "daha ziyade devletçi" ve "daha ziyade sola dönük" bir anlayışla çalıştığı eleştirisinde bulunmuş ikinci programda ise karma ekonomi anlayışının daha belirgin hale getirilmesinden duyduğu memnuniyeti belirtmiştir. Bozbeyli'nin memnuniyet duyduğunu bir diğer konu ise birinci programa göre ikinci programda toprak ve tarım reformu konusunda hükümetin gösterdiği yumuşama ve tavır değişikliği olmuştur. Bunu ise Bozbeyli, Birinci Erim Hükümeti'nin tatbikatta ki başarısızlığı ve gerçeklerin sert yüzü dolayısıyla afakilikten realiteye doğru bir dönüş olarak değerlendirmiştir²⁷³. Erim Hükümet Programı'nı zamanın şartlarının gereklerini anlamamakla eleştiren Bozbeyli, İkinci Erim Hükümeti'ni, yeni vergiler getirici tedbirler alarak ekonomik hayatı çöküşe götürme ayrıca yabancı sermaye, petrol kanunu ve enerji politikaları konularında saplantı ile hareket etmekle suçlamıştır²⁷⁴.

Diğer taraftan Bozbeyli İkinci Erim Hükümet Programı'nda resmi ilan rejiminin ıslah edilmesi, basın suçlarında hapis cezalarının azaltılması, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun kalkınması ve iktisaden az gelişmiş bölgeler meselesine gereken önemin verilmesi ifadelerini olumlu bulmuş ayrıca ikinci hükümet programında; "Reformları gerçekleştirmek çabalarımızda parlamentomuzla anayasanın çizdiği hak ve yetkiler sınırla-

²⁷¹ age, s.499-500.; Yüksel Menderes'in Son Konuşması, Demokratik Parti Yay., Ankara, 1972, s.2.

²⁷² age, s.503.

²⁷³ age, s.504.

²⁷⁴ age, s.505.

rı içinde iş birliği yapmaktan başka yol tanımıyoruz. Hükümet tasarıları hazırlayacak meclislerimize sunacaktır. Tartışma, değiştirme, kabul veya ret Parlamento'muzun en tabii hakkıdır." denilmesini bir ilerleme olarak gördüğünü ifade etmiş devamında ordu'nun siyasetin dışında tutulmasını ve geçici bir idare tarzı olan sıkıyönetimin kalıcı hale getirilmemesini istemiştir²⁷⁵. Bunlara ek olarak konuşmasında Bozbeyli, yurtdışındaki işçilerin gönderdikleri dövizlerin ödemeler dengesini rahatlatmada ve yatırıma aktarmada kullanılması gerekirken hükümet programında enflasyonun ve fiyat artışının sebebi olarak gösterilmesini ayrıca vergi mükelleflerini rahatsız eden vergi artışları ile yeni vergi oluşumlarını eleştirmiştir²⁷⁶. Bozbeyli konuşmasında, "*Seçim; hür demokratik nizamın temel müessesesidir.*" dedikten sonra hükümet programında seçim sisteminin düzenlenmesi yönündeki ifadeyi olumlu karşıladıklarını belirtmiş devamında ayrıca dış politika ile ilgili olarak Türkiye'nin yakın manevi ilişkileri bulunan Pakistan'ın toprak bütünlüğüne ve birliğine karşı girişilen son hareketi kınadıklarını belirtmiştir²⁷⁷.

Nihayet Erim Hükümeti Meclis'teki görüşmelerin tamamlanmasından sonra 22 Aralık 1971 tarihinde yapılan güven oylamasında 301 "Evet" oyu ile güvenoyu almış-tır²⁷⁸. AP ve CHP'den firelerin olduğu oylamada Demokratik Parti, gerek Erim'in kendi-si gerekse hükümetin kuruluş şeklini getirdiği ağır vergileri gerekçe göstererek bu oylamada da "Hayır" oyu kullanmıştır²⁷⁹. Meclis'ten güvenoyu alan İkinci Erim Hükümeti'nin önündeki en temel çalışma konuları ülkede huzur ve asayişin sağlanması, fiyat artışları ve işsizliğin önlenmesi ve anayasanın öngördüğü reformları hızla hayata geçirmekti. Daha kısa ömürlü olacak ikinci hükümet döneminde Erim askerlerin telkiniyle aşırı sol faaliyetler ile mücadele edilmesi için özel mahkemelerin kurulması, bürokrasi ile üniversitelerin solculardan temizlenmesi için ceza yasasında ve anayasada değişiklik yapılması ayrıca Devlet Güvenlik Mahkemeleri'nin kurulması için harekete geçmiştir²⁸⁰. Yukarıdaki istekleri gerek AP gerekse de Demokratik Parti tarafından olumlu karşılanan Erim'in hükümete ülkeyi kararnamelerle yönetme yetkisinin verilmesi isteği ise her iki

²⁷⁵ *age*, s.506.

²⁷⁶ *age*, s.507.

²⁷⁷ *age*, s.507-508.

²⁷⁸ *Cumhuriyet*, 23.12.1971.; *Milliyet*, 23.12.1971.

²⁷⁹ *Tercüman*, 23.12.1971.; *Hergün*, 23.12.1971.

²⁸⁰ *Cumhuriyet*, 27.03.1972.

parti tarafından meclisin pasifize edilmesi olarak görülmüş ve *"Anarşik hareketleri demokrasiyi kurban ederek önleyemeyiz."*²⁸¹ şeklinde reddedilmiştir.

Bu dönemde ikinci kez kanun hükmünde kararname isteğinin reddedilmesi Erim'i istifanın eşiğine getirmiş ancak istifayı getirecek adım Demokratik Parti Millet Meclisi Grubu adına Grup Başkanvekili ve Sakarya Milletvekili Mustafa Vedat Önsal'ın, Başbakan Nihat Erim hakkında gensoru açılmasını isteyen bir önerge verme- siyle sonuçlanmıştır. Demokratik Parti Grup Başkanvekili Vedat Önsal imzasıyla Mec- lis Başkanlığı'na verilen gensoru önergesinde Erim'in, *"Demokratik hukuk devletinin gereklerine uymadığı, anayasa dışı fiili oluşumların meydana gelmesine ve siyasi buh- ranların birbirini takip etmesine vesile olduğu"* iddia edilmiş ayrıca önergede Erim'in olağanüstü halden biran evvel çıkmayı gerektirecek şartları hazırlayacak yerde bir yan- dan durumun ağırlaşarak devam etmesine sebep olduğu, bir yandan da komünizme ve anarşizme karşı kararlı bir mücadele veren sıkıyönetimi zaafa uğraticı davranışlarda bulunduğu ifade edilmiştir²⁸². 10 Nisan 1972 tarihinde Meclis'te görüşülen önerge AP, CHP ve CGP'nin oyları ile reddedilirken Demokratik Parti Grup Başkanvekili Önsal'ın yaptığı konuşmada, hükümetin kuvvetli ve inandırıcı olmadığını ileri sürmüş, buhranın kaynağı olarak Başbakan Erim'i göstermiş, *"Bu hükümet düşürülmeli ve yerine kuvvetini parlamentodan alan güçlü ve inandırıcı bir hükümete devretmesi sağlanmalıdır."*²⁸³ ifadelerini kullanmıştır. Demokratik Parti'nin gensoru önergesi bu şekilde reddedilmesi- ne rağmen Erim 17 Nisan 1972 tarihinde ikinci kez istifasını Cumhurbaşkanı Sunay'a vermiştir²⁸⁴. Muhtıra döneminin ilk iki hükümetini kuran Erim'i bu dönemde başarısız kılan sebeplerin birincisi hükümete bakan veren AP, CHP ve CGP'nin özellikle de De- mirel liderliğindeki AP'nin hükümetin yaptığı eylemlerin siyasi sorumluluğunu üstlen- mekten kaçınması ikincisi, özellikle birinci hükümette radikal reformcularla reform kar- şıtlarının bir arada bulunması ve son olarak radikal silahlı sol grupların eylemleri sonu- cu hükümetin önceliğini asayiş ve güvenliği sağlamaya vermesi şeklinde görülmüş- tür²⁸⁵.

Özetlemek gerekirse 12 Mart Muhtırası, AP lideri Demirel'i Başbakanlıktan uzaklaştırırken Türkiye'yi de yeni bir hükümet tarzı ile yüz yüze getirmiştir. Bu yeni

²⁸¹Cumhuriyet, 8.4.1972.; Tercüman, 8.4.1972.

²⁸²Tercüman, 7.4.1972.; Milliyet, 7.4.1971.

²⁸³MMTD, 10.4.1972, B: 69 O:1, s.610-618.

²⁸⁴Cumhuriyet, 18.4.1972.; Tercüman, 18.4.1972.

²⁸⁵Murat Karataş, agm, s.131-132.

tarz, ülkede geçiş dönemine özgü yeni bir rejimin de habercisi olarak düşünülen partiler üstü hükümet modelidir. Demokratik Parti tarafından partiler demokrasisinin inkarı olarak nitelenen partiler üstü hükümet modelini bu dönemde ortaya çıkaran en temel etmenin askerlerin ülkenin içine düştüğü siyasi, sosyal ve ekonomik çöküş halinden siyaset kurumunu sorumlu görmeleri olduğunu söylemek mümkündür. Bu dönemde ilk olarak yılların CHP'lisi Nihat Erim'e askerlerin onayıyla Cumhurbaşkanı Sunay tarafından tarafsız başbakan nitelemesiyle iki kez hükümet kurma görevi verilmiştir. AP ve CHP'nin parlamentonun kapatılmasını önlemek amacıyla üye verdiği Erim Hükümetleri'ne Demokratik Parti Erim'in zayıf kişiliği ve hükümetlerin parlamentoya dayanmayan yapısından dolayı üye ve güvenoyu vermemiştir. Bu yönüyle AP ve CHP'den farklı olarak Demokratik Parti'nin bu dönemde Erim Hükümetleri'ne karşı kendisine parlamentoda muhalefet etme rolü biçtiği görülmektedir.

2.3. Ürgüplü Hükümeti ve Demokratik Parti

17 Nisan 1972 tarihinde Erim'in ikinci kez istifa etmesi üzerine Cumhurbaşkanı Sunay yeni başbakan belirleninceye kadar her iki Erim Hükümeti'nde Milli Savunma Bakanı olarak görev alan Ferit Melen'i Başbakanlığa vekalet etmekle görevlendirmiş ayrıca bu süreçte siyasi parti liderlerinden Başbakanlık için isim istemiş ve ortaya en güçlü isim olarak çıkan Kontenjan Senatörü Suat Hayri Ürgüplü'ye yeni hükümeti kurma görevi vermiştir²⁸⁶. Diğer taraftan ikinci Erim Hükümeti'nin istifasından sonra hükümetin bir an evvel kurulmasını isteyen Demokratik Parti Genel Başkanı Ferruh Bozbeyli, hükümetin teşkilinde denenmiş ve başarısızlığı sabit olmuş usullerden vazgeçilmesini isteyerek, "*Partiler üstü hükümet formülünün yeniden denemesine memleketimizin tahammülü yoktur.*"²⁸⁷ diyerek parlamentoda en çok sandalyeye sahip AP'nin hükümeti kurması gerektiğini, parti olarak AP'nin çoğunluk hakkını savunacaklarını bunun için AP eşittir Demirel anlayışından vazgeçilmesi gerektiğini söylemiş Bozbeyli ayrıca, AP'nin hükümeti kurmak istememesi durumunda tarafsız bir başbakanın kuracağı bir koalisyon hükümetine "*Evet*" diyeceklerini ayrıca böyle bir koalisyon hükümetinde görev alabileceklerini de ifade etmiş ancak Bozbeyli görev alacakları hükümetin parlamento dışında herhangi bir kuvvete dayanmamasını da şart koştur²⁸⁸.

²⁸⁶Cumhuriyet, 30.4.1972.; Milliyet, 30.4.1972.

²⁸⁷Tercüman, 18.4.1972.; Hergün, 18.4.1972.

²⁸⁸Milliyet, 18.4.1972.; Cumhuriyet, 18.4.1972.

Cumhurbaşkanı Sunay tarafından 29 Nisan 1972 tarihinde yeni hükümeti kurmakla görevlendirilen Kontenjan Senatörü Suat Hayri Ürgüplü kendisinden önceki Erim Hükümetleri'nden farklı olarak kuracağı hükümetin meclise dayanacağı ve tamamıyla "Atatürkçü bir hükümet"²⁸⁹ olacağını söyleyerek çalışmalara başlamıştır. Ürgüplü'nün yeni hükümeti kurmak için siyasi partileri ziyaret etmeye başladığı süreçte Demokratik Parti Divanı, yaklaşık 9 saat süren bir toplantıdan sonra Ürgüplü tarafından kurulacak bir hükümete "*bazı esaslar içinde*" katılma/destekleme kararı aldığını kamuoyuna duyurmuştur. Kontenjan Senatörü Ürgüplü tarafından kurulacak hükümeti destekleme şartı olarak DP Divanı²⁹⁰: Reformların milli çıkarlar doğrultusundan hazırlanması, Siyasi Partiler Kanunu ve Seçim Kanunu'nda gerekli değişikliklerin yapılması, gücünü ve desteğini parlamentodan alan bir hükümetin oluşturulması, işsizlik ve hayat pahalılığı konularının öncelikli olarak ele alınması, demokratik anayasa düzeninin sıhhatli bir şekilde işletilmesi.

Ürgüplü Meclise dayalı geniş tabanlı bir koalisyon hükümeti kurabilmek için başta AP olmak üzere CHP, MGP ve Demokratik Parti'yi ziyaret etmiştir. Bu görüşmeler sırasında AP kurulacak hükümette Demokratik Parti'nin yer almamasını isterken Demokratik Parti ise lideri Ferruh Bozbeyli tarafından "*kurulacak hükümetin Erim hükümetleri tecrübesinden hareketle parlamentoya dayalı olması ve Parti gruplarının hükümete sahip çıkması görüşünü taşıdıklarını bunun sağlanması durumunda hükümete katılma yönünde irade göstereceklerini*"²⁹¹ dile getirmiştir. Sonunda Ürgüplü siyasi partiler liderleri ile yaptığı görüşmelere dayalı olarak AP'ye 9, CHP'ye 5, MGP'ye 2, Demokratik Parti'ye 3 ve parlamento dışından 5 isme yer verdiği hükümet listesini 13 Mayıs 1972 tarihinde onaylanması için Cumhurbaşkanı Sunay'a sunmuştur²⁹². Ürgüplü tarafından Sunay'ın onayına sunulan hükümet listesinde Demokratik Parti 3 bakanlıkla temsil edilecekti. Bu Bakanlıklar: Milli Eğitim Bakanlığı (Cevat Önder), Ulaştırma Bakanlığı (Vedat Önsal), Köy İşleri Bakanlığı (Cemal Tarlan). Ancak Cumhurbaşkanı Sunay'a onaylaması için Ürgüplü tarafından sunulan hükümet listesi Cumhuriyet tarihinde bir

²⁸⁹Cumhuriyet, 30.4.1972.; Tercüman, 30.4.1972.

²⁹⁰Milliyet, 3.5.1972.; Tercüman, 3.5.1972.

²⁹¹Tercüman, 12.5.1971.; Basında Ürgüplü liderliğinde kurulacak hükümette Bakanlık dağılımının; AP 12, CHP 7, Demokratik Parti 2, MGP 1 ve Meclis dışı 1 şeklinde olacağı ayrıca Demokratik Parti'nin Sanayi Bakanlığına ek olarak ya Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı ya da Milli Eğitim Bakanlığını alacağı ifade ediliyordu. Tercüman, 1.5.1972.

²⁹²Milliyet, 14.5.1972.; Cumhuriyet, 14.5.1972.

ilki yaşamış ve hükümeti kurma görevini veren Sunay tarafından reddedilmiştir²⁹³. Basında çıkan haberlere göre Cumhurbaşkanı Sunay, Ürgüplü'den listesinde yer alan Cevat Önder, Vedat Önal, Naci Çerezli, Şeref Bakşık, Mehmet Yardımcı, Mehmet İzmen, Salih Tanyeli ve Zihni Betil isimlerini 12 Mart Muhtırası ile çelişen yanları nedeniyle listeden çıkarılmasını istemiş bu isteğin Ürgüplü tarafından reddedilmesi listenin Cumhurbaşkanı Sunay'dan dönmesine ve Ürgüplü'nün de istifasına sebep olmuştur²⁹⁴.

Buna karşın Cumhurbaşkanı Sunay Ürgüplü'ye gönderdiği mektupta kendisi tarafından hazırlanan hükümet listesinin *"bir bütün olarak 12 Mart tarihli Muhtıra'nın şartları ile bağdaşır nitelikte bulunmadığı gerekçesiyle onaylanmadığını"*²⁹⁵ ifade etmiştir. Cumhuriyet tarihinde ilk defa olarak başbakanlığa atanmış bir kimsenin tespit ettiği hükümet listesinin Cumhurbaşkanı tarafından uygun bulunmayarak geri çevrilmesi olayı ile karşılaşan Kontenjan Senatörü Suat Hayri Ürgüplü, hükümet listesinin geri çevrilme sebebi olarak bazı isimlerin basında dile getirilmesini kabul etmemiş ve *"Ahmet, meselesi söz konusu değil. Sadece 12 Mart Muhtırasına uygun görülmemiştir."*²⁹⁶ şeklinde ifade etmiştir. Diğer taraftan Ürgüplü hükümetinin Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay tarafından onaylanmaması üzerine basına bir değerlendirmede bulunan Demokratik Parti Genel Başkanı Ferruh Bozbeyli ise *"Demokrasi peçesizdir. Olayların peçesi sıyrılmadan kesin bir şey söylemek mümkün değildir. Bilinen şudur ki Sayın Ürgüplü, 'Kuracağım hükümet hiçbir şahsın kuvvetin ve partinin etiketini taşımayacaktır.' demiştir. Bu görüşünde ısrar etti. Bu tutumu millet gözünde onun şahsiyetini yüceltmıştır."*²⁹⁷ şeklinde konuşmuştur.

Sonuç olarak söylemek gerekirse ülkenin siyasi, sosyal ve ekonomik alanlarda ihtiyaç duyduğu reformları yapma iddiasıyla yola çıkan Erim hükümetlerinin başarısızlıkla sonuçlanması üzerine Kontenjan Senatörü Suat Hayri Ürgüplü Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay tarafından hükümet kurmakla görevlendirilmiştir. Erim tecrübesinden

²⁹³**Tercüman**, 14.5.1972.; **Hergün**, 14.5.1972.; Kendisiyle yapılan görüşmede Arslan, Ürgüplü Hükümet listesinin reddedilmesinde Demokratik Parti'li isimlerden ziyade hükümetin siyasi tabanının olmaması ve Demirel'in ayağına gelen fırsatları bu dönemde iyi değerlendirmesinin etkili olduğunu ifade etmiştir. Sami Arslan ile yapılan görüşme, 4.2.2018, (Isparta).

²⁹⁴**Milliyet**, 14.5.1972.; **Cumhuriyet**, 14.5.1972.

²⁹⁵**Tercüman**, 15.5.1972.; **Cumhuriyet**, 15.5.1972.

²⁹⁶**Milliyet**, 15.5.1972.; **Tercüman**, 15.5.1972.

²⁹⁷**Hergün**, 17.5.1972.; **Tercüman**, 17.5.1972.; Kendisiyle yapılan görüşmede Arslan, Ürgüplü hükümet listesinin Sunay tarafından reddini Demirel faktörüne bağlamıştır. Ona göre Ürgüplü, önceki iki hükümetin başkanı olan Erim'e göre daha güçlü bir kişiliğe sahipti. Bu anlamda Demirel bu dönemde zayıf Başbakanların başa geçmesini sağlayarak süreç içerisinde kendini öne çıkaracak bir yol izlemiştir. Sami Arslan ile yapılan görüşme, 4.2.2018, (Isparta).

hareketle Ürgüplü'nün parlamentoya dayalı bir hükümet kuracağını kamuoyuna duyurduğu süreçte Demokratik Parti, gerek Ürgüplü'nün kendisi gerekse hükümetin parlamentoya dayanacak olmasından dolayı söz konusu hükümete üye ve güvenoyu verme kararı almıştır. Ancak söz konusu hükümet AP lideri Demirel'in Demokratik Parti'nin hükümette yer almaması isteği ayrıca hükümet listesinde yer alan isimlerin 12 Mart şartlarıyla uyuşmamasından dolayı hayata geçememiştir. Bu dönemde Ürgüplü hükümetinin hayata geçmesine engel olan Demirel ve Sunay'ın Türk demokrasisinin içine düştüğü buhranın daha da derinleşmesine sebep olduklarını söylemek mümkündür.

2.4. Melen Hükümeti ve Demokratik Parti

Kontenjan Senatörü Suat Hayri Ürgüplü hükümet listesinin Cumhurbaşkanı Sunay tarafından *"12 Mart Muhtırası'nın icaplarına ve cari durumun şartlarına uygun bulunmaması"* üzerine Ürgüplü görevlendirmeyi iade etmiş²⁹⁸ Sunay ise aynı gün her iki Erim Hükümeti'nde Milli Savunma Bakanı olarak görev yapmış olan MGP'nin Van Senatörü Ferit Melen'e yeni hükümeti kurma görevini vermiştir²⁹⁹. 15 Mayıs 1972 tarihinde Cumhurbaşkanı Sunay tarafından yeni hükümeti kurmakla görevlendirilen MGP'li Melen, düzenlediği basın toplantısında kuracağı hükümetin partiler üstü, reformları yapma ve anarşiyi önleme özelliği taşıyacağını belirtmiştir³⁰⁰. Melen vakit kaybetmeden basın toplantısında belirttiği özellikleri taşıyan hükümeti kurma çalışmalarına başlamıştır. Görüşmeler sırasında AP, CHP ve MGP liderlerinden yeni hükümete bakan vereceklerini öğrenen Melen, Demokratik Parti'den ise *"Hayır"* cevabını almıştır³⁰¹. Bu süreçte Demokratik Parti Genel Başkanı Ferruh Bozbeyli başkanlığında toplanan Parti Divanı, Ferit Melen başkanlığında kurulacak hükümete katılmama kararı almıştır³⁰². Toplantıda başta Bozbeyli olmak üzere, Sadettin Bilgiç, Talat Asal, Mehmet Turgut gibi parti ileri gelenleri Ürgüplü hükümetine katılma kararı verildiğini partinin Türkiye'deki olağanüstü şartları ve nazik durumu göz önüne alarak buna razı olduğunu, bu şartların halen devam etmesi karşısında Melen Hükümeti'ne katılmanın da aynı fedakarlığı gerektirdiğini ifade etmelerine rağmen, karar Melen Hükümeti'ne katılmama şeklinde tezahür etmiştir. Bu arada Demokratik Parti Başkanlık Divanı toplantı sonrası yayınladığı bildiride Me-

²⁹⁸ Hergün, 15.5.1972.; Tercüman, 15.5.1972.

²⁹⁹ Milliyet, 15.5.1972.; Cumhuriyet, 15.5.1972.

³⁰⁰ Cumhuriyet, 16.5.1972.; Hergün, 16.5.1972.

³⁰¹ Milliyet, 20.5.1972.; Cumhuriyet, 20.5.1972.

³⁰² Tercüman, 21.5.1972.; Milliyet, 21.5.1972.

len Hükümeti'ne katılmama gerekçesi olarak, "*Ürgüplü'nün kurduğu kabinenin Cumhurbaşkanlığı tarafından reddedilmesi*"³⁰³ şeklinde kamuoyuna duyurmuştur.

Diğer taraftan bu dönemdeki 4. Hükümet kurma çalışması olarak ortaya çıkan Melen Hükümeti'ne desteği karşılığında AP hiçbir şart ileri sürmezken CHP ise seçim-lerin zamanında yapılmasını ve reformların gerçekleştirilmesini şart olarak öne sürmüştür³⁰⁴. Sonuçta MGP'li Ferit Melen tarafından "*partiler üstü*" nitelemesi ile kurulan yeni hükümet listesi AP' den 8, CHP'den 5, MGP'den 2, parlamento dışından 9 ve Kontenjan Senatörü 1 ismi içermiştir³⁰⁵. Buna ek olarak kamuoyuna mali konulara öncelik verileceğini göstermek için maliye kökenli 6 ismi bakanlık koltuğuna oturtması, Demirel'in desteğini yitirmemek için Demokratik Parti'li isimlere yer vermemesi ve kendisinden önceki Başbakan Erim'e olduğu gibi partisi'nden istifa etme şartının ileri sürülmemesi Melen Hükümet Listesi'nin göze batan en temel özellikleri olmuştur³⁰⁶.

AP, CHP ve Demokratik Parti tarafından İkinci Erim Hükümeti programının devamı niteliği taşımakla eleştirilen ve bu nedenle de geçici bir hükümet olarak görülen kendisini Kemalist hükümet olarak tanımlayan Melen Hükümeti programı üzerindeki müzakereler Mecliste 1 Haziran 1972 tarihinde başlamıştır. Melen Hükümet programının müzakereleri sırasında Demokratik Parti adına Hasan Korkmazcan, MGP adına Nebil Oktay, CHP adına ise Orhan Dengiz söz alarak partisinin görüş ve eleştirilerini dile getirmiştir³⁰⁷. Melen Hükümeti programı üzerinde partisinin görüş ve eleştirilerini dile getirmek için kürsüye gelen Demokratik Parti Denizli Milletvekili Hasan Korkmazcan, 13 Mayıs 1972 tarihinde Cumhurbaşkanı Sunay tarafından Ürgüplü Hükümet Listesi'nin onaylanmayarak parlamentoya dönük bir darbe girişimi yaşandığını ve bu durumun Melen Hükümeti'nin siyasi kaderini belirleyeceğini söyleyerek sözlerine başlamış devamında 12 Mart Muhtırası'nın anayasayı yürürlükten kaldırmadığını ve demokratik hukuk devletinin icaplarına son vermediğini iddia ederek istikrarlı ve güçlü bir yönetimin ortaya çıkması için AP'nin yetkili organlarının AP=Demirel anlayışını savunmaktan vazgeçmesi gerektiğini dile getirmiştir³⁰⁸. Konuşmasında 12 Mart öncesinde yaşananların, 12 Mart Muhtırası'nın ve 12 Mart'ın ortaya çıkardığı partiler üstü hükümet anlayışı-

³⁰³Tercüman, 23.5.1972.; Cumhuriyet, 23.5.1972.

³⁰⁴Milliyet, 22.5.1972.; Cumhuriyet, 22.5.1972.

³⁰⁵Cumhuriyet, 25.5.1972.; Milliyet, 25.5.1972.

³⁰⁶Murat Karataş, *agm*, s.133.

³⁰⁷MMTD, 1.6.1972, B:96 O:2, s.871.

³⁰⁸age, s.874.

nın baş sorumlusu olarak AP lideri Demirel'i suçlayan Korkmazcan, her iki Erim Hükümeti'ne de üye veren siyasi partilerin hükümetin siyasi sorumluluğuna girmeyerek hükümetlerin ömrünü kısalttığını aynı anlayışın sürmesi halinde Melen Hükümetini de aynı akıbetin beklediğini söylemiştir. Korkmazcan konuşmasında ayrıca parlamento dışından bakan alınması hususunda ki istisnanın Melen Hükümeti'nde esas kural haline geldiğini bu yönüyle Meclis'ten güven isteyen Melen Hükümeti'nin Meclis'e kendisinin güven duymadığı eleştirisinde bulunmuştur³⁰⁹.

Melen Hükümeti'nin programını bazı eksiklerine rağmen ana hatlarıyla yurt gerçeklerine ve partisinin programına birçok noktada uygunluk gösteren nitelik taşıdığını söyleyen Korkmazcan, programda hükümetin normal seçim zamanına kadar görevde kalacağını belirtmesine rağmen bu zamanı belirtmemesi ve bu zamanı aşan birtakım icraat vaatlerinde bulunmasını eleştirmiştir³¹⁰. Diğer taraftan programda, komünizmle mücadeleye büyük önem verileceğini belirtilmesinden memnuniyet duyduklarını belirten Korkmazcan, programda bu mücadelenin ne şekilde yapılacağı noktasında açıklık gösterilmemesini ise eksiklik olarak belirtmiştir. Buna ek olarak programın gençlik sorunları ile ilgili bölümünü de yeterli görmeyen Korkmazcan, gençliğe moral ve fizik üstünlükler kazandıracak bir eğitim verilmesini ayrıca sorunların ciddi ve bilimsel bir şekilde araştırılmasını istediklerini dile getirmiştir³¹¹. Türk tarımında sosyal adalet ilkeleri ışığında verimi artırıcı ve genel iktisadi politikamızın şartlarına uygun bir tarım ve toprak reformunun gerekliliğine inanıyoruz diyen Korkmazcan Melen Hükümeti'nden Erim Hükümetleri'nde olduğu gibi tapulu mülkiyeti ve veraset hukukunu zedeleyici şekilde konuya yaklaşmamasını istemiş ek olarak vergi mükellefini zorlayacak vergi artırımlarından kaçınmasını, petrol ve maden reformlarını gözden geçirmesini beklediklerini dile getirmiştir³¹². Konuşmasının son bölümünde Melen Hükümeti programının dış politika ile ilgili bölümlerini milli ve geleneksel dış politika çizgimizin devamı niteliğinde görüyoruz diyen Korkmazcan, kuruluş şekli ile, programıyla ve felsefesi ile bağdaşmadığı için muhalif kaldıkları Erim Hükümetlerini, anayasanın değiştirilmesinde olsun, anarşinin önlenmesi ile ilgili tasarılarla ve sıkıyönetim uygulamalarında olsun desteklemek suretiyle yapıcı muhalefet görevi gördüklerini bu dönemde Melen Hükü-

³⁰⁹ age, s.874-875.

³¹⁰ age, s.875-876.

³¹¹ age, s.876.

³¹² age, s.877-878.

meti'ne karşı aynı şekilde yaklaşacaklarını dile getirmiş ve sözlerini *"Komünizmin karşısında en güçlü alternatif demokrasidir."*³¹³ şeklinde tamamlamıştır.

Melen Hükümet Programı üzerindeki müzakerelerin tamamlanmasından sonra 5 Haziran 1972 tarihinde Meclis'te yapılan güven oylamasında Melen Hükümeti 262 "Evet" oyuyla güvenoyu almış, oylamada, AP, CHP ve MGP "Evet" oyu vermelerine rağmen toplam 119 milletvekili oylamaya katılmamış, her iki Erim Hükümeti'ne "Hayır" oyu veren Demokratik Parti ise bu kez yeşil/çekimser oy kullanmıştır³¹⁴. Türkiye Cumhuriyeti'nin 35. Hükümeti olarak 5 Haziran 1972 tarihinde meclisten güvenoyu alarak çalışmaya başlayan Melen Hükümeti'nin ömrü 11 ay sürmüştür. Bu 11 aylık süre içerisinde Melen Hükümeti, Yüksek Enflasyon ve İşsizlik, Üçüncü Beş Yıllık Plan, Sıkıyönetim Uygulaması, Türk Diplomatların Ermenilerce Öldürülmesi, Basın Özgürlükleri, Siyasi Suçlulara İşkence, Kıbrıs Sorunu, Üniversite Kanunu, Devlet Güvenlik Mahkemeleri, Dernekler Kanunu ve Anayasa Değişikliği konuları ile meşgul olmuştur³¹⁵.

Diğer taraftan Melen Hükümeti'nin önemli çalışmalarından biri olan Üçüncü Beş Yıllık Ekonomik Plan 26 Ekim 1972 tarihinde Meclis'in oyuna sunulmuş. Oylamada 98 "Hayır", 193 "Evet" oyu alan plan meclis tarafından kabul edilirken Demokratik Parti "Hayır" oyu vermiştir. Demokratik Parti lideri Bozbeyli'nin ağzından Üçüncü Beş Yıllık Ekonomi Planı'na ret oyu vermesinin gerekçesini, *"Bu plan sol, hatta sosyalist bir görüşle hazırlanmıştır. Uygulama imkânı yoktur."*³¹⁶ şeklinde açıklamıştır. Aynı şekilde bu dönemde Melen Hükümeti tarafından hazırlanan madencilik reformu tasarısına karşı olduklarını söyleyen Bozbeyli, *"Madencilik reform tasarısını hazırlayan zihniyetin bazı sloganların ve bazı peşin hükümlerin tesirinden kurtulamadığını"* ifade etmiş ayrıca *"tasarının en açık ve kesin vasıfları anayasanın derpiş ettiği karma ekonomi prensiplerini yok farz etmesidir."* demiş bunlara ek olarak tasarımı dünya şartlarını ve

³¹³age, s.879.

³¹⁴Cumhuriyet, 6.6.1972.; Tercüman, 6.6.1972.; Kendisiyle yapılan görüşmede Arslan, bu dönemde Erim Hükümetlerine "Hayır" oyu vermelerine karşın Melen Hükümeti'ne "Çekimser/Yeşil Oy" kullanma nedeni olarak Erim'e göre Melen'in parlamentoya karşı daha saygılı bir tavır içerisinde olması ayrıca parlamento dışından üye sayısının azalmış olmasını dile getirmiştir. Sami Arslan ile yapılan görüşme, 4.2.2018, (İsparta).

³¹⁵Melen dönemindeki Anayasa değişikliği çalışmalarına destek veren Demokratik Parti yeni Anayasa'da solun yerinin tam belirtilmesini ayrıca İstiklal Marşı, bayrak ve milliyetçilik üzerindeki tartışmaların bitirilmesini ek olarak başta Bayar olmak üzere eski DP'lilerin seçme ve seçilme yasağının kaldırılmasını istemiştir. Demokratik Parti Birinci Büyük Kongresi Raporları, Demokratik Parti Yay., Ankara, 1973, s.43.; Tercüman, 19.7.1972.

³¹⁶Hergün, 22.7.1972.; Tercüman, 22.7.1972.

imkanlarını dikkate almamakla ayrıca maden sahasını yabancı sermayeye tamamen kapatmakla itham etmiştir³¹⁷. Bununla birlikte 12 Mart öncesinin önemli konularından olan ayrıca 12 Mart'ında en önemli gerekçelerinden birisi olan toprak reformu konusu ile ilgili olarak Genel Başkan Bozbeyli Doğu ve Güneydoğu Anadolu'ya dönük gerçekleştirdiği bir haftalık gezinin Viranşehir ayağında, *"şimdiye kadar birçok iktidarlar Toprak reformu için ' yapacağız ', ' yapacağız ' demişler ve fakat başaramamışlardır. Biz ise, " iktidara gelir gelmez Toprak reformunu gerçekleştireceğiz " şeklinde konuşmuş sözlerinin devamında, " reformları kimin yapacağı rejimin kaderini belli edecektir."* şeklinde Melen Hükümetine dönük uyarıda bulunmuş ayrıca AP'yi de Toprak reformu taslağında yer alan sol kanat politikalara dönük bir tepki vermemekle eleştirmiştir³¹⁸.

Bütün bunlara rağmen Melen Hükümeti 11 aylık siyasi ömrü sürecinde Devlet Güvenlik Mahkemeleri'nin Kurulması, Dernekler Kanunu, Üniversite Kanunu, Anayasa Değişikliği konularında tarihi görevini yapmış Ancak bu sürecin AP ve CHP'ye yansımaları ise parti politikalarına ters hareket ettikleri için AP' de ihraçlar CHP'de ise partiden istifaların yaşanmasını doğurmuştur³¹⁹. Melen Hükümeti'nin sonunu getiren gelişme ise CHP lideri Ecevit'in hükümetten bakanlarını çektiğini açıkladığı zeminde başlamış devamında ise Cumhurbaşkanlığı seçim sürecinde Melen'in Faruk Gürler'e açık destek vermesine rağmen hiç hesapta olmayan Fahri Korutürk'ün Cumhurbaşkanı seçilmesi olmuştur. Nihayet Korutürk'ün Cumhurbaşkanı seçilmesi üzerine Melen kendi hükümetini getiren şartların değiştiğini söyleyerek 7 Nisan 1973 tarihinde istifa etmiştir³²⁰.

Özetlemek gerekirse Suat Hayri Ürgüplü Hükümet Listesi'nin Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay tarafından onaylanmamasından sonra MGP Van Senatörü Ferit Melen tarafından yeni hükümet kurulmuştur. AP, CHP ve MGP'nin üye verdiği hükümete Demokratik Parti üye vermemiştir. Demokratik Parti tarafından Melen Hükümeti'ne katılmama gerekçesi olarak Ürgüplü'nün kurduğu kabinenin Sunay tarafından reddedilmesi gösterilmiştir. Bu anlamda Demokratik Parti'nin Cumhurbaşkanı Sunay tarafından Ürgüplü Hükümet Listesi'nin onaylanmamasını parlamentoya karşı gerçekleştirilen darbe olarak gördüğünü ve onaylamadığını söylemek mümkündür.

³¹⁷ *Milliyet*, 13.7.1972.; *Cumhuriyet*, 13.7.1972.

³¹⁸ *Tercüman*, 25.9.1972.; *Demokratik Parti Birinci Büyük*, s.42.; Bozbeyli hatıralarında bu dönemde askerlerin toprak reformunu toprak paylaşma şeklinde gördüklerini ifade etmiştir. *Yalnız Demokrat*, s.343.

³¹⁹ *Cumhuriyet*, 7.11.1972.; *Tercüman*, 7.11.1972.

³²⁰ *Milliyet*, 8.4.1973.; *Cumhuriyet*, 8.4.1973.

2.5. Talu Hükümeti ve Demokratik Parti

12 Mart Muhtırası'na imza koyanların süreç içerisinde emekliye ayrılmaları, Faruk Gürler'i Cumhurbaşkanı seçtirmemeleri ve son olarak muhtıra sonrası dönemde askerlerle iş birliğine girilerek etkin duruma gelen Cumhurbaşkanı Sunay'ında görev süresinin dolması sivil siyaseti rahatlatmıştır. Cumhurbaşkanı seçilen Fahri Korutürk'ün *"Türkiye'de hür demokratik parlamenter sistem yaşayacaktır ve parlamentoya dayalı hükümet tatbik mevki bulacaktır."*³²¹ şeklinde basına verdiği demeç AP, CHP, CGP ve Demokratik Parti tarafından Korutürk'ün *"partiler üstü"* değil *"partiler arası"* hükümetten yana olduğu şeklinde değerlendirilmiştir. Diğer taraftan bu dönemde Cumhurbaşkanı Korutürk'ün de içinde olduğu geniş bir çevre AP+CHP koalisyon hükümetinin oluşması için çaba içerisine girişmiş ancak bu koalisyon her iki liderinde seçimlere giden bir hükümette yer alarak yıpranmak istememelerinden dolayı gerçekleşmiştir.

Bununla birlikte Cumhurbaşkanı Korutürk'ün yeni Başbakan ismi belirleme çalışmaları sırasında CGP lideri Feyzioğlu, AP lideri Demirel'e Melen hükümetinde Ticaret Bakanı olarak görev yapan Naim Talu ismini önermiş, Demirel de güvenilir bulduğu ismi Cumhurbaşkanı Korutürk'e iletmiştir. Bu noktada Korutürk'ün, politik olarak yıpranmaması, ülkenin daha fazla Başbakansız kalmaması için Kontenjan Senatörü Naim Talu'yu 12 Nisan 1973'te hükümeti kurmakla görevlendirmesiyle³²² ülkede yeni bir süreç başlamıştır. CHP lideri Ecevit'in *"CHP ara rejim hükümeti ile özdeşleşmemelidir."*³²³ şeklinde bir çıkışla Naim Talu Hükümetine üye vermeyi reddetmesi üzerine Talu Hükümeti Listesi AP'den 13, CGP'den 5, Bağımsız 5, parlamento dışından 2 isimden oluşmuş ve 15 Nisan 1973 tarihinde de Cumhurbaşkanı Korutürk tarafından onaylanmıştır³²⁴.

12 Mart döneminde kurulan Erim ve Melen Hükümetleri'ne göre Talu Hükümeti *"partiler üstü"* değil *"partiler arası"* hükümet anlayışına sahip olması, AP ve CGP liderlerinin seçimler öncesi yıpranmamak için hükümet de yer almaması ülkeyi 14 Ekim 1973 seçimlerine götürecek hükümet olması yönüyle önem taşımıştır. Nihayet ülkede

³²¹Cumhuriyet, 12.4.1973.; Tercüman, 12.4.1973.

³²²Milliyet, 13.4.1973.; Hergün, 13.4.1973.

³²³Cumhuriyet, 14.4.1973.; Bu süreçte Demokratik Parti de Naim Talu hükümetin olağan dışı olarak nitelenmiş, hükümetin kuruluş şeklini beğenmediğini kamuoyuna duyurmuştur. Hergün, 18.4.1973.; Tercüman, 18.4.1973.

³²⁴Tercüman, 15.4.1973.; Naim Talu hükümet listesinde yer alan parlamento dışı isimler; Ü. Haluk Ba-yülken ve İlhan Öztürk olmuştur. Milliyet, 15.4.1973.

huzur ve asayiş sağlama, sıkıyönetimi kaldırarak yarım kalan reformları tamamlama ve seçim yasasını değiştirerek seçimlerin zamanında yapılmasını kendisine öncelikli hedef olarak belirleyen Talu hükümeti programı 20 Nisan 1973 tarihinde mecliste müzakere edilmeye başlanmıştır.

Talu Hükümeti programı üzerinde Demokratik Parti adına Genel Başkan Ferruh Bozbeyli, CHP adına Ahmet Durakoğlu, CGP adına Genel Başkan Turhan Feyzioğlu, AP adına ise Orhan Dengiz sırasıyla söz almış ve partilerinin görüş ve eleştirilerini dile getirmişlerdir³²⁵. Demokratik Parti adına Talu Hükümeti programı üzerinde görüş ve eleştirilerini dile getirmek için kürsüye gelen Bozbeyli, Hükümetin Kuruluş Şekli, Toprak ve Tarım Reformu, Milli Eğitim, Fiyat Artışları ve Hayat Pahalılığı, Taban Fiyatları, İşçi-Küçük Esnaf ve Sanatkarlar Meseleleri, Sermaye Piyasası Kanunu, Yurt Dışındaki İşçiler, Personel Kanunu, İdare Reformu, Vergi Politikası, Gençlik Meseleleri, Hukukun Üstünlüğü, Anayasa Organları, Seçim Kanunu, Parti içi Demokrasi ve Murakabe, Dış Politika, Anayasa Karşısında Yetki ve Sorumluluk, Normal Döneme Geçiş Şartları, başlıkları altında nezih bir konuşma yapmıştır.

Konuşmasına 12 Mart 1971 Muhtırası sonrası oluşan/ oluşturulan hükümetlerin genel karakterini çizerek başlayan Bozbeyli, *"Bugünkü iktidarın teşekkülü milletin isteğine uygun değildir. Mecliste bir çoğunluk partisi vardır. Buna rağmen kendi müstakil hükümetini kuramıyor, ortak arıyor. Bağımsız Başbakan aranıyor. Görünmez veya görünür müessirin yani etkili çevrelerinde dediği oluyor"*³²⁶ şeklinde Demirel'e dönük eleştiri de bulunmuş sözlerinin devamında bu dönemde hükümetlere güvenoyu veren partilerin, hükümetlere sahip çıkmamaları sonucu hükümetlerin parlamento desteğinden mahrum kaldığını dile getirerek *"Parlamento desteğinden mahrum hale gelen hükümetler, parlamento dışı bir desteğe dayandığı intibainı, hatta fikrini telkin etmeye başlamışlardır. Bu hal, parlamento hatta politika dışı bazı çevreleri, politika içine çekmiş, partiler dışı politika partiler politikasına yön vermeye başlamıştır."*³²⁷ dedikten sonra *"Normal demokratik usullere dönüşümüzü engelleyen, demokrasimizin tekerine çomak sokan kimlerdir? Anayasanın değil benim sözüm geçer, bizim sözümüz geçer, diyenler varsa bunları tanımalıyız. Bu mesele şu veya bu partinin iç meselesi değil, topyekün parlamento ve rejim meselesidir."* dedikten sonra sözlerinin devamında *"Normale dönüşü*

³²⁵ age, s.707-716.

³²⁶ age, s.707-708.

³²⁷ age, s.708-709.

engelleyen veya engelleyenler kimlerdir? Açık konuşalım: Türk Silahlı Kuvvetleri mi 'cari durumu' ihdas etmiştir. Normal çoğunluk hükümetlerinin kurulması bu sebeple mi mümkün olmuyor? Böyleyse bu tüm Silahlı kuvvetlerin isteği midir? Yoksa birkaç kumandanın isteği midir? Bütün bunlar açıklıkla konuşulmalı ve tedbirleri hep beraber alınmalıdır. Bu konu şu veya bu partinin işi olamaz, hepimizin, bütün üyeleriyle parlamentonun işidir."³²⁸ şeklinde konuşmuştur.

"Toprak ve Tarım Reformu" konusuna hükümet programında ülkeyi içinde bulunduğu zor şartlardan çıkaracak sihirli bir anahtar gibi bakıldığını söyleyen Bozbeyli, temel özelliği seçim hükümeti olmak olan hükümetin konuya gerçekçi yaklaşmadığı eleştirisinde bulunmuştur. Aynı şekilde hükümet programında "Milli Eğitim" başlığı altında yeni bir fikir, yeni bir görüş ve metot getirmediği ek olarak tespit edilen teknik hedeflerle bu hedeflere ulaşmak için düşünülen finansman imkanları arasında ölçülü bir ilişki kurulmadığını dile getirmiştir³²⁹. Talu hükümeti programının "hayat pahalılığı ve fiyat artışları" ile ilgili bölümünü muğlak, zayıf ve geçiştirici ifadeler taşıdığını söyleyen Bozbeyli, hükümeti ithal ikamesi yoluyla fiyatların düşürüleceği iddiasını ise fiilen imkansız gördüklerini belirtmiştir. Aynı şekilde tarım üreticisi ile ilgili olarak programda tarımda "Girdi maliyetlerinin artmaması için gerekli tedbirler alınacaktır." denildiğini ancak traktör, gübre, akaryakıt ve zirai mücadele ilaçları ile ilgili hiçbir adım atılmadığı eleştirisinde bulunmuştur³³⁰. İşçi, küçük esnaf ve sanatkârların meselelerinin, hükümet programında dar bir çerçeve içinde ele alındığını söyleyen Bozbeyli, partisinin bu konuda küçük tasarrufların yatırım sahasına aktarılması ve bağlı olarak kalkınmanın hızlandırılması için sermaye piyasasının kurulmasını şiddetle savunduğunu belirtmiştir³³¹.

Hükümet programında "Yurt dışındaki işçiler ile" ilgili ciddi ifadeler göremediklerini söyleyen Bozbeyli, hükümetin gerek yurtdışında çalıştıkları süre içinde, gerekse, yurda döndükten sonra doğacak problemlerini halledecek güçlü organizasyonlara gitmesini zaruri gördüklerini dile getirmiştir³³². Talu Hükümeti programında "personel kanunu" ile ilgili olarak "Bugüne kadar yapılan çalışmalar devam edecektir." denilerek

³²⁸ age, s.710.; Cumhuriyet, 25.4.1973.; Naim Talu Hükümeti Programı Hakkında Ferruh Bozbeyli'nin Millet Meclisinde Yaptığı Konuşma, Tur Ofset, İstanbul, 1973, s.3-32.

³²⁹ age, s.711.

³³⁰ age, s.711-712.

³³¹ age, s.712-713.

³³² age, s.713.

meselenin ciddiyetsiz bir şekilde ifade edildiğini söyleyen Bozbeyli, idari mekanizmayı işler hale getirecek ve güçlü kılacak bir idare reformunun mutlaka yapılmasını gerekli gördüklerini ancak programda bu konunun hükümet tarafından boş geçildiğini bunun da bir eksiklik olduğunu belirtmiştir³³³. Bozbeyli, hükümet programında uygulanacak vergi politikasına dönük olarak vergi mükelleflerinin yükünü daha da artırıcı hükümlerden kaçınılmasını istemiş ek olarak *"gençlik meseleleri"* başlığı altında partisinin soruna bakışını gençliğin, *"manevi değerlere saygılı, nizam fikrine sahip, milliyetçilik idealine bağlı insanlar olarak yetiştirilmesine büyük önem verdikleri"* şeklinde dile getirmiş-tir³³⁴. Ayrıca Hükümet programının *"dış politika"* başlığına dönük olarak Bozbeyli, Kıp-rıs ve Ortadoğu'da meydana gelen olayların ciddiyetle takip edilmesini ve istikrarlı de-mokratik devlet hayatının devamında güçlü bir irade oluşturulmasını gerekli gördükleri-ni dile getirmiştir³³⁵.

Talu Hükümeti Programı üzerindeki müzakerelerin tamamlanmasından sonra 26 Nisan 1973 tarihinde güven oylaması gerçekleşmiş ve kurulan hükümetin en temel işle-vinin ülkeyi 6 ay sonra seçime götüreceğinin verdiği rahatlık ortamında 2 *"Çekimser"*, 94 *"Hayır"* oyuna karşılık 261 *"Evet"* oyu ile Talu Hükümeti Meclis'ten güvenoyu al-mıştır³³⁶. Oylamada hükümete üye veren AP ve CGP *"Evet"* oyu kullanırken hükümete üye vermeyen CHP ve Demokratik Parti ise, *"Hayır"* oyu kullanmıştır. Her iki partide *"Hayır"* oyu vermelerinin sebebini gerek kuruluş gerekse de program açısından hükü-meti yetersiz görmeleri olarak açıklamıştır³³⁷.

12 Mart Dönemi'nin son hükümeti olarak yaklaşık 6 ay çalışan Talu Hükümeti, Toprak Reformu, Üniversite Denetleme Konseyi, Devlet Güvenlik Mahkemeleri ile ilgili düzenlemeler yapmış ayrıca 12 Mart Dönemi'nin hemen başında 11 ilde başlatılan ve yaklaşık 30 aydır uygulanan sıkıyönetim uygulamasına son vermiştir. Bütün bu iş-lemeler sürecinde Demokratik Parti, Naim Talu'yu AP Lideri Demirel'in etkisinde kal-makla eleştirmiş ve onun akıbetine düşmeme konusunda uyarmıştır. Demokratik Par-ti'nin Diyarbakır İl kongresinde bir konuşma yapan Genel Başkan Vekili ve Erzurum Milletvekili Cevat Önder, *"Naim Talu tarafsız değildir. Demirel'in telkinleriyle hareket*

³³³ age, s.714.

³³⁴ age, s.715.

³³⁵ age, s.716.

³³⁶ Milliyet, 27.4.1973.; Tercüman, 27.4.1973.

³³⁷ Cumhuriyet, 27.4.1973.; Hergün, 27.4.1973.

etmektedir. Talu'yu uyarıyoruz; anlaşılıyor ki, siyasetin yabancısıdır. Talu, bu gidişle Demirel'in akıbetine düşecektir. Allah hiçbir siyaset adamını Demirel'in durumuna düşürmesin. Demirel, hesabı vermemiştir. Bunu sırtında bir kambur olarak taşımaktadır. Demirel'in defteri düşürülmüş ancak hesabı görülmemiştir. Bu hesap görülecektir."³³⁸ şeklinde değerlendirmede bulunmuştur. Diğer taraftan bu dönemde ülkenin siyasi, sosyal ve ekonomik alanlarda yaşadığı çöküntü ve yozlaşma hali Demokratik Parti kurmayları tarafından sık sık dile getirilmiş bu ise Başbakan Talu ve Demokratik Parti'yi karşı karşıya getirmiştir. Nitekim Başbakan Naim Talu'nun düzenlediği bir basın toplantısında kendisi ile ilgili tenkitlerine karşılık olarak Demokratik Parti Genel Başkanı Ferruh Bozbeyli, *"Sayın Başbakan bizi kastederek 'memlekette rüşvet vardır, aracı vardır, iltimas vardır, diyen bir parti lideri bunları ispat etsin neredeymiş rüşvet, iltimas' diyor. Ben Sayın Başbakan'ı anlıyorum. Bu işleri bilmek kolay değil. Vatandaş yüzü görmeden, halkı tanımadan Başbakan olunursa tabii bunların hiçbirini bilemez"*³³⁹ şeklinde eleştiride bulunmuştur.

Nihayet kuruluş amacı ülkeyi sağ salım 14 Ekim 1973 genel seçimlerine götürmek olan Naim Talu Hükümeti, 24 Ekim 1973 tarihinde Cumhurbaşkanı Korutürk'e 12 Mart Muhtıra Dönemi'nin son hükümeti olarak istifasını vermiştir. Ancak seçimlerden sonraki yaklaşık yüz günlük süreçte hükümet kurulamamış ilginç bir şekilde Korutürk yeni hükümet kurma görevini tekrar Talu'ya vermiş fakat o da hükümet kuramayarak görevi iade etmiş ve nihayet CHP- MSP koalisyonun kurulmasıyla ülkede yeni bir dönem başlamıştır.

Özetlemek gerekirse 12 Mart Muhtırası'na imza koyanların süreç içerisinde emekliye ayrılmaları, Genelkurmay Başkanı Faruk Gürler'i Cumhurbaşkanı seçtirememeleri ve son olarak muhtıra sonrası dönemde askerlerle iş birliğine girilerek etkin duruma gelen Cumhurbaşkanı Sunay'ında görev süresinin dolması ve Fahri Korutürk'ün yeni Cumhurbaşkanı seçilmesi ara rejim döneminin sonunu getirmiştir. Nitekim Korutürk 12 Mart Dönemi'nin son başbakanı olarak Naim Talu'yu hükümet kurmakla görevlendirmiştir. AP ve CGP'nin üye verdiği Talu Hükümeti'ne Demokratik Parti gerek

³³⁸ **Cumhuriyet**, 4.6.1973.; **Milliyet**, 4.6.1973.; Bilgiç'in hatıralarında 12 Mart Dönemi'ndeki sıkı yönetime mahkemelerinin en büyük eksiği olarak 12 Mart'tan önceki cunta hareketlerinin içinde yer alan; fakat daha sonra tavrı değiştiren komuta kademesi hakkında en ufak bir soruşturma ve takibat yapmamış olması şeklinde değerlendirmesi için, bkz.; Dr. Sadettin Bilgiç, **age**, s.227.

³³⁹ **Milli Gazete**, 5.6.1973.; **Milliyet**, 5.6.1973.

kuruluş gerekse de program açısından hükümeti yetersiz görerek üye ve güvenoyu vermemiş ayrıca ülkenin hızlı bir şekilde normal döneme geçmesi için seçimlerin zamanında yapılmasını istemiştir. Sonuç olarak 12 Mart'ın uygulamaya koyduğu partiler üstü hükümet anlayışına karşı başından sonuna kadar Demokratik Parti'nin başta AP olmak üzere diğer siyasi aktörlere göre parlamentoya ve siyasi partilere dayanan demokratik siyasi hayatı savunma noktasında daha kararlı ve cesur davrandığını söylemek mümkündür.

3. YÜKSEL MENDERES'İN VEFATI VE DEMOKRATİK PARTİ

Demokratik Parti'nin önde gelen isimlerinden Yüksel Menderes, 8 Mart 1972 tarihinde Ankara'daki evinde ölü bulundu. Evinin mutfağında giyinik bir şekilde ölü olarak bulunan Demokratik Parti Grup Başkanvekili ve Aydın Milletvekili olan Yüksel Menderes'in elinde babasının resmi, başucunda ise bir Kuran'ı Kerim olduğu görülmüştü³⁴⁰. Yüksel Menderes'in ölümü ile ilgili olarak Demokratik Parti Genel Başkanı Ferruh Bozbeyli, *"Arkadaşımızı kaybetmenin üzüntüsü büyüktür. Ölüm sebebi kesin anlaşıla-mamıştır. İntihar etmesi için bir sebep yok."* şeklinde ilk değerlendirmede bulunurken Genel Başkan Yardımcısı Dr. Sadettin Bilgiç'de *"Ben intihar olduğuna inanmıyorum. Çok karışık bir iş"* şeklinde konuşmuş bunlara ek olarak Demokratik Parti Genel Sekreteri Talat Asal ise Yüksel Menderes'in bıraktığı mektubun *"Sevgili dostlara"* diye başladığını, çok kısa olduğunu söyledikten sonra *"Mektup şüpheli celb ettirecek yönde değil-di. Ne siyasi ne de ailevi sebeplerden intihar edebileceğini düşünemiyorum."*³⁴¹ şeklinde değerlendirmede bulunmuştu.

Diğer taraftan Yüksel Menderes'in ölümü partide tam bir şok etkisi meydana getirmişti. Milletvekillerinin hiçbiri onun intihar edebileceğini kabul etmiyor özellikle ülkedeki dağınık siyaseti toparlayacak etkili bir isim olarak gördükleri Menderes'in ül-kede istikrarı istemeyen çevrelerce öldürüldüğü iddiasında bulunmuşlardı³⁴². Bu doğrultuda Konya Milletvekili Necati Kalaycıoğlu basına yaptığı değerlendirmede *"Nasıl olur dün gece saat 9:00 sularında bana telefon etti. Bugün sabah 11:00 da buluşacaktık. Milli Eğitim Bakanlığı'na gidecektik."* derken bir başka Konya Milletvekili Özer Ölç-

³⁴⁰**Yeni Asya**, 9.3.1972.; **Tercüman**, 9.3.1972.; Kendisiyle yapılan görüşmede Arslan, halk adamı olarak nitelendirmediği Bozbeyli'nin ortaya çıkardığı liderlik sorununu partinin yüksel Menderes ile aşabilecek-ken onun hem de intihar ederek ölmesi ilerleyen süreçte partiyi yönetim krizine soktuğunu ifade etmiştir. Sami Arslan ile yapılan görüşme, 4.2.2018, (Isparta).

³⁴¹**Milliyet**, 9.3.1972.; **Hergün**, 9.3.1972.

³⁴²Sami Arslan ile yapılan görüşme, 4.2.2018, (Isparta).

men'de *"Dün gece geç saatlere kadar beraberdik, morali iyi neşesi yerindeydi"* diyerek Kalaycıoğlu'nu teyit etmiş sözlerinin devamında Ölçmen *"Bir sonraki günün programını yapan insanın intihar etmesi düşünülemez."* şeklinde olayı anlamlandıramadığını dile getirmiş bunlara ek olarak *"Yüksel Menderes'in bıraktığı mektuptaki el yazısının kendisinin ki ile örtüşmediğini, Menderes'in yedi sekiz yıl önce boşandığı İpek Kıramer'in aşkına dayalı bir intiharın akıl dışı olduğu"*³⁴³ değerlendirmesinde bulunmuştu. Evinde ölü olarak bulunan Demokratik Parti Genel Başkan Vekili Aydın Milletvekili Yüksel Menderes, geride 4 mektup bırakmıştı. Menderes, mektupların birincisinde *"annesi"* ne ikincisinde *"sevgili Dostları"* na üçüncüsünde Dışişleri eski bakanlarından Fatin Rüştü Zorlu'nun kızı ve damadı *"Sevil ve Yener"*e hitap etmişti. Yüksel Menderes, Fransızca yazdığı 4. Mektubuna da Türkçede (dostum/azizim) anlamına gelen *"moncher"* diye başlamıştı. Menderes'in annesine hitaben yazdığı mektubunda, *"Sevgili anneciğim, ölümüm yaklaştı. Biraz sonra öleceğim. Şunu bilin ki, babamdan daha kötü şartlarda gidiyorum. Çocuklarım sana emanet. Metin ol ve beni affet. İpek için kötü düşünme."*³⁴⁴ ifadelerine yer verilmişti. Bunlara ek olarak Menderes'in Türkçe olarak *"Sevgili dostlarım"* diyerek başladığı mektubunda da *"Hayatta kaderin bütün kötü cilveleri beni buldu. Kötü hadiseler karşısında daha fazla tahammül gösteremeyeceğim, artık yaşama gücümü kaybettim."*³⁴⁵ ifadelerine yer verilmişti.

Demokratik Parti Genel Başkanı Ferruh Bozbeyli, partinin Genel Başkan Yardımcısı ve Aydın Milletvekili Yüksel Menderes'in ölümü münasebetiyle teşkilatına bir tamim neşretmişti. Tamimde Bozbeyli *"Partimizin kurucularından genel başkan vekilimiz Muhterem Yüksel Menderes, maalesef Ebediyete intikal etmiştir. Memleketimiz, milletimiz ve partimiz için unutulmaz hizmetlerini daima en değerli hatıra olarak muhafaza edeceğimiz Muhterem dava arkadaşımızın cenazesi cuma günü Hacı Bayram Camii'nde öğle namazına müteakip kaldırılacak ve Asri mezarlıktaki ebedi istirahatgahına tevdi olunacaktır. Muhterem arkadaşımıza Allah'tan rahmet, Muhterem aile efradına,*

³⁴³**Milliyet**, 9.3.1972.; **Tercüman**, 9.3.1972.; Aynı şekilde Cinisli kendisiyle yaptığımız görüşmede Erim Hükümeti'nin de olaya gerektiği özeni göstermeyerek *"intihar"* şeklinde kapatma yoluna gittiğini söylemiştir. Rasim Cinisli ile yapılan görüşme, 4.8.2017, (İstanbul).

³⁴⁴**Yeni Asya**, 10.3.1972.; **Tercüman**, 10.3.1972.

³⁴⁵**Milliyet**, 9.3.1972.; Hasan Korkmazcan ile yaptığımız görüşmede Yüksel Menderes'i hiçbir zaman gelecekle ilgili kaygı taşır durumda görmediğini söyleyerek ölüm olayına dönük şüphesini belirtmiştir. Hasan Korkmazcan ile yapılan görüşme, 30.9.2017, (Ankara).

Partili kardeşlerimize ve bütün sevdiklerine başsağlığı niyaz ederiz"³⁴⁶ ifadelerine yer vermişti.

Ölümü şüpheli görüldüğünden Otopsi için Ankara Numune Hastanesi'ne kaldırılan Yüksel Menderes'in naaşı, buradaki işlemlerin tamamlanmasından sonra tören için Demokratik Parti Genel Merkezi önüne getirilmiştir. Buradaki törene eski Cumhurbaşkanı Celal Bayar, kızı ve damadı ile birlikte katılarak Yüksel Menderes için açılan taziye defterine Bayar, "*Memlekete, bize İstikbal vaat eden genç evladımızı kaybettik göz yaşlarımla, ideal arkadaşlarıma başsağlığı ile*"³⁴⁷ şeklinde duygularını yazmıştır. Demokratik Parti Genel Merkezi önündeki merasimden sonra merhum Yüksel Menderes'in naaşı Hacı Bayram Camii'ne nakledilmiş, burada öğle namazına müteakip kılınan cenaze namazı sonrası asri mezarlığa defnedilmiştir³⁴⁸.

Sonuç olarak söylemek gerekirse kuruluşundan kısa süre sonra karşı karşıya kaldığı iki gelişme Demokratik Parti'yi olumsuz etkilemiştir. Bu gelişmelerden ilki 12 Mart 1971 Muhtırası olurken ikincisi ise Adnan Menderes'in büyük oğlu Yüksel Menderes'in intihar yolu ile ölümü olmuştur. Zira Demokratik Parti'liler için Menderes soy ismi mirasına sahip çıkma iddiasında bulundukları DP'nin tabanına seslenme noktasında önemliydi. Bunun için Yüksel Menderes'in ölümü partide tam bir şok etkisi meydana getirmiştir. Bu gerçekten hareketle Demokratik Parti'liler Demirel'e karşı mücadelelerinde ülkedeki dağınık siyaseti toparlayacak etkili bir isim olarak gördükleri Menderes'in ülkede istikrarı istemeyen çevrelerce öldürüldüğü iddiasında bulunmuşlardır. Nitekim basında çıkan haberlere göre Demokratik Parti milletvekillerinin hiçbirisi onun intihar edebileceğini kabul etmemiş bu noktada Erim hükümetinin de olayı "*intihar*" şekliyle kapatması onlardaki şüpheyi artırmıştır. Ancak milletvekillerinin söz konusu şüpheleri bu dönemde iddiadan öteye geçmemiştir.

³⁴⁶Yeni Asya, 10.3.1972.

³⁴⁷Yeni Asya, 11.3.1972.; Hergün, 11.3.1972.

³⁴⁸Tercüman, 11.3.1972.; Milliyet, 11.3.1972.

4. DEMOKRATİK PARTİ’NİN ANAYASA DEĞİŞİKLİĞİNE BAKIŞI

27 Mayıs 1960 askeri müdahalesi ülkede 37 yıldır uygulanmakta olan 1924 Anayasası’nı yürürlükten kaldırmıştır. Yaklaşık bir yıllık sürecin sonunda Kurucu Meclis tarafından hazırlanarak 9 Temmuz 1961 tarihinde halkoyuna sunulan yeni anayasa %39.5’lik “Hayır” oyuna karşılık %61.5’lik “Evet” oyuyla yürürlüğe girmiştir. Yürürlükte kaldığı yaklaşık 20 yıllık sürecin sonunda 1982’de yerini yeni bir metne bırakan ve hukuki olarak ortadan kalkan 1961 Anayasası, üçü 12 Mart öncesi üçü de 12 Mart Dönemi’nde olmak üzere toplam altı kez değişikliğe uğramıştır³⁴⁹. Bu doğrultuda 12 Mart Dönemi’nde 1961 Anayasası üzerinde yapılan değişikliklerin en önemlisi, 20 Eylül 1971 tarihinde gerçekleşen değişiklikler olmuştur³⁵⁰. Bu değişiklikte Başbakan Erim’in, ülkede huzuru ve emniyeti sağlamak, reformları gerçekleştirmek ve 12 Mart 1971 askeri muhtırası sonrası ortaya çıkan gerçeklerle mücadele etmek için Anayasa’da değişiklik yapılmasını istemesi etkili olmuştur³⁵¹.

Partiler Arası Anayasa Komisyonu (PAK) görüşmeleri sonrasında Demokratik Parti temsilcileri 1961 Anayasa yapıcısının yanlış bir şekilde egemenliğin kullanma hakkını milletin elinden alarak yeni kurumlar ve kurallar yarattığını bu durumun ise ülkede siyasi, sosyal, ekonomik kaos oluşturduğunu ve sonucunda da askerlerin milli bütünlüğü kurma görevini mecburen üzerine alma durumunun doğduğunu dile getirerek yeni anayasada bu aksaklıkları gidermek için şu önerilerde bulunmuşlardır³⁵²: Yeni anayasada Ön söz’e yer verilmemeli, ille de Ön söz’e yer verilecekse bu bölücü ve in-

³⁴⁹MMMTD, 7.2.1973, B:52, O:1, s.157.

³⁵⁰Anayasanın 35 asıl maddesi değiştirilmiştir ve Anayasaya geçici 9 madde eklenmiştir. Bu dönemdeki ikinci önemli değişiklik ise Ferit Melen Hükümeti döneminde Anayasa’nın 5 asıl maddesinin değiştirilmesi ve Anayasaya geçici 2 madde eklenmesi şeklinde gerçekleştirilmiştir. bkz.; Faruk Yılmaz, **Türk Anayasa Tarihi (1808-2010)**, İz Yay., İstanbul, 2012, s.178.

³⁵¹Erim Hükümeti tarafından hazırlanan 37 maddelik anayasa tasarısında, Temel Hak ve Özgürlüklerin kötüye kullanımını engellemeyi hedefleyen düzenlemelerin dışında bırakılması, gazete ve dergi gibi yayınların mahkeme kararına gerek kalmaksızın yetkili makamlarca toplatılmasına imkan verilmesi, Yüksek Mahkeme üyelerinin meclis tarafından seçilmesinin kaldırılması, TRT özerkliğinin tamamen kaldırılması, Üniversite özerkliğinin ise ilmi özerklikle sınırlandırılması, kamulaştırmada bedelin ödenme süresinin 10 yıldan 20 yıla çıkarılması ve hükümete kanun hükmünde kararname yetkisi verilmesi gibi hususlara yer verilmişti. bkz.; Ali Haydar Soysüren, **age**, s.296.

³⁵²Kendisiyle yaptığımız görüşmede Cinisli bu dönemde parti olarak 1961 Anayasası’nın değiştirilmesi gerektiği görüşünde olduklarını ifade etmiş ayrıca bu değişikliğin şeklinin, ölçüsünün ve istikametinin ne Erim Hükümetince ne de askerlerce tayin edilemeyeceği bu yetkinin TBMM’sine ait olduğu görüşünü taşıdıklarını dile getirmiştir. Rasim Cinisli ile yapılan görüşme, 4.8.2017, (İstanbul).; Korkmazcan ise bu dönemde Partiler Arası Anayasa Komisyonu’nun Genelkurmay’dan gönderilen anayasa taslağı üzerinde çalıştığını söylemiştir. Ona göre; bu anayasa taslağı ülkenin demokrasi standartlarını yükseltmeyen sade-ce radikal sol grupların yararlanabileceği bazı yanlış anayasa yorumlarını ortadan kaldırma amacı güden değişiklikleri içermiştir. Hasan Korkmazcan ile yapılan görüşme, 30.9.2017, (Ankara).

karcı olmayıp aksine birleştirici olacak şekilde bir noktaya atıf yapılmalıdır. Bu anlamda temsilciler, 27 Mayıs 1960 tarihini Türkiye Cumhuriyeti takviminde çok önemli bir dönüm noktası olarak gördüklerini ancak asla Cumhuriyetin kaynağı olarak da kabul etmediklerini ifade etmişlerdir. Bu noktada partiye göre Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın ön sözünde bir tarih yer alacaksa, bu ya 23 Nisan 1920 ya da 29 Ekim 1923 tarihlerinden biri olmalıdır³⁵³. Bununla birlikte PAK görüşmeleri sırasında Demokratik Parti temsilcilerinin üzerinde en hassas olduğu ve bütün siyasi partilerin mutabakatının sağlanmasını istediği konuların başında 1961 Anayasası'nın "*Temel Hak ve Hürriyetler*" başlığını taşıyan 11. Maddesi gelmiştir. Partilerinin 11. Madde üzerindeki tekliflerini ve gerekçelerini dile getiren temsilciler 1961-1971 yılları arasında radikal sol gruplarca anayasada yer alan "*Direnme Hakkı*"nın kötüye kullanıldığını belirtmiş ve yapılması gerekenin Anayasa'ya açık bir şekilde Anayasa'da yer alan hak ve hürriyetlere dayanarak şu eylemlerin yapılamayacağını yazmak olduğunu söylemiştir. Buna göre³⁵⁴; Hürriyeti yok etme hürriyeti yoktur, Cumhuriyet yıkılmaz, Sınıf, dil, din, mezhep ve ırk kavgası yapılamaz, Türk Devletinin ülkesi ve milletiyle bölünmez bir bütün olduğuna dair temel ilke bozulamaz, Anayasa'da ifade edilen "*Sosyal Devlet*" ifadesini hiç kimse "*Sosyalist Devlet*" diye yorumlayamaz. Bunlara ek olarak PAK temsilcileri yukarıdaki hususların, Anayasa değişikliği ile hiçbir çelişkiye yer vermeyecek bir şekilde Anayasa'da yer alması, ceza kanunları ile yaptırımlara bağlanması ve yargı mensuplarınca kararlılıkla uygulanması halinde, Türkiye'nin içine düşürüldüğü siyasi, sosyal ve ekonomik buhranlardan kısa sürede içerisinde çıkmasının söz konusu olacağı aksi taktirde ülkenin zamanını ve enerjisini kaybedeceği uyarısında bulunmuşlardır.

1961 Anayasasının "*Üniversiteler*" için ilim ve araştırma hürriyetini sağlama amacıyla, "*TRT*" için ise yayınlarında tarafsızlığı ve dürüstlüğü sağlamak amacıyla kabul ettiği "*Özerk Kuruluş*" tabirinin geçen on yıllık uygulama döneminde her iki müessese tarafından anlam ve amacına aykırı bir şekilde kullanıldığını düşünen Demokratik Parti temsilcileri bu tecrübeden hareketle parti olarak, Anayasa değişikliği çalışmaları sırasında Alman Anayasasının 5. Maddesi'nde olduğu gibi "*sanat ve ilim araştırma*

³⁵³ **Demokratik Parti ve Anayasa Islahatı**, Demokratik Parti Yay., Ankara, 1973, s.49.

³⁵⁴ **age**, s.50-55.; Kendisiyle yaptığımız görüşmede Korkmazcan radikal sol grupların 1961-1971 arasında Anayasa'da yer alan "*Direnme Hakkı*" nı önce sınıf şuuru oluşturma sonrasında sınıf kavgası ortamı yaratma yolunda kullandığını ayrıca bu dönemde radikal sol grupların etnik ve mezhep kavgası başlatmak için "*Türkiye Halkları*" tabirini kasıtlı olarak kullandığını dile getirmiştir. Hasan Korkmazcan ile yapılan görüşme, 30.9.2017, (Ankara).

ve fikir hürriyeti, hiç kimseye, Anayasaya sadakatten ayrılma hakkı vermez” şeklinde söz konusu kurumlar için özerkliğin tanımının net bir şekilde yapılmasını istediklerini dile getirmişlerdir³⁵⁵. Ayrıca Demokratik Parti temsilcileri PAK çalışmaları sırasında 12 Mart Dönemi uygulamalarının sona erdirilmesi ve bir daha sivil siyasi hayatın tehdit edilememesi için yasaklayıcı, hükümlerin getirilmesini istemiştir. Buna göre; Bağımsız Başbakan’ın kabine kurması önlenmeli, parlamento dışından bakan alımı ve bağımsız bakan sayısı sınırlandırılmalıydı. Bunlara ek olarak Anayasa hükmü ile seçimlerin ertelenmesi kesin bir şekilde önlenmeliydi.

PAK görüşmeleri sırasında Demokratik Parti temsilcileri bir reaksiyon/tepki anayasası nitelemesinde bulundukları 1961 Anayasası’nın en önemli eksikliklerinden birisi olarak etkili bir icra/yürütme kuramamasını göstermiş ek olarak Anayasa’nın oluş-turduğu çift başlı meclis yapısıyla yasama faaliyetlerinin süratini ve verimliliğini düşürme, kuvvetlerin bozuk dengesi ya da kuvvetlerin dengesizliği sistemini kurarak ya-sama ve yürütme organlarını, yargı organının denetimi altına almakla eleştirilmiştir. Bu anlamda temsilciler Cumhuriyet senatosunun mutlaka kaldırılması, Cumhurbaşkanı’nın doğrudan doğruya tek dereceli seçim yoluyla millet tarafından seçilmesi ve hakimiyeti kayıtsız şartsız elinde bulunduran Türk Milleti’nin bu kuvvetini TBMM eli ile kullana-cağı prensibinin benimsenmesini teklif etmişlerdir³⁵⁶. Diğer taraftan kendisini milliyet-çi/antikomünist olarak niteleyen partinin temsilcileri anayasa değişikliği çalışmaları sırasında “*Türk Milliyetçiliği*” nin anayasa da açıkça tarif edilmesi ayrıca Türkiye Cum-huriyeti’nin Milli Marşı’nın “*İstiklal Marşı*” olduğu ve beyaz ay-yıldızlı Türk Bayra-ğı’nın üzerinde başka hiçbir işaret konulamayacağını belirtilmesini istemişlerdir³⁵⁷. Demokratik Parti’nin Anayasa değişikliği çalışmalarında üzerinde önemle durduğu ko-nulardan biride sağlıklı bir demokrasinin işleminde olmazsa olmaz öğelerden biri olan siyasi partiler üzerineydi. Bu doğrultuda partinin temsilcileri hazine yardımından adalet-li bir şekilde yararlanmasını ek olarak Anayasa Mahkemesi’nde siyasi partilerin kapa-tılmasına ilişkin davaların duruşmalı bir biçimde yapılması ve alınan kararlara karşı kanun yollarının da açık olmasını teklif etmişlerdir³⁵⁸. 1970’li yılların Türkiye şartlarına göre partinin temsilcilerinin PAK çalışmalarında dile getirdiği önemli Anayasa değişik-

³⁵⁵ **Teklif ediyoruz!**, 4 Eylül Matbaası, Ankara, 1972, s-3-12.

³⁵⁶ Rasim Cinisli ile yapılan görüşme, 4.8.2017, (İstanbul).

³⁵⁷ **MMTD**, 7.2.1973, B:52 O:1, s.157-177.

³⁵⁸ **Teklif ediyoruz**, s.17.

liği tekliflerinden bir tanesi de her Türk erkeğinin yapmakla yükümlü olduğu “zorunlu askerlik” hizmetiyle ilgiliydi. Parti bu konuda ihtiyaçtan fazla kişinin silah altına alınmasından dolayı devletin ağır mali yükümlülükler altına girdiğini düşünmekte ve bu dönemde askerlik hizmetinin “Bedel Usulü”ne imkan verecek şekilde değiştirilmesini talep etmekteydi³⁵⁹. Aynı şekilde Türk Vatandaşlarına Anayasa Mahkemesi ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinde hak arama yolunun açılması ayrıca 1961 Anayasasıyla ortaya çıkan ve yasama organlarından çıkan yasaların Anayasaya uygunluğunu denetlemekle yükümlü olan Anayasa Mahkemesinin görev ve yetkilerine açıklık getirilmesi ek olarak işçinin “Grev Hakkı”na karşılık işverene de “Lokavt Hakkı” verilmesi ve batı demokrasilerinin kabul ettiği “Halk Vetosu” ile “Halk Teşebbüsü” gibi düzenleme-lerin yeni anayasada yer alması parti temsilcileri tarafından anayasa değişikliği çalışmalarında dile getirilmiştir³⁶⁰.

Demokratik Parti temsilcilerinin PAK çalışmalarında önemle üzerinde durduğu konulardan biri de sandıkta tecelli eden milli iradenin gaspını doğuracak uygulamaların önüne geçilmesi idi. Bu noktada parti temsilcileri Yüksek Seçim Kurulunun yetki ve görevlerinin net olarak belirlenmesini istemişlerdir³⁶¹.

Diğer taraftan Demokratik Parti temsilcilerinin, PAK’a getirdiği değişiklik tekliflerinin en kritiği eski DP’lilerin seçme ve seçilme haklarını kısıtlayan 1961 Anayasası’nın 68. Maddesi ile geçici 11. Maddesi’nin değiştirilmesi konusunda olmuştur. Demokratik Parti, bu süreçte “*Temel Hak ve Hürriyetler bir bütündür. Vatan-daşların bir kısmını bunların bir kısmından mahrum bırakmak, insan hak ve hürriyetle-rine dayanan demokratik rejimle asla bağdaşmaz*” diyerek bu konunun düzenlenmesini teklif etmiş ancak Partiler Arası Anayasa Komisyonu Hükümet taslağında yer almadığı gerekçesiyle teklifi reddetmiştir³⁶². Teklifin reddedilmesi sonrası Demokratik Parti Rize Milletvekili Hasan Basri Albayrak verilen önerenin AP ve CHP’li Anayasa Komisyo-nu üyelerince reddolunduğunu söylemiş³⁶³, bu süreçte Erzurum Milletvekili Cevat Ön-der de AP’li üyeleri “*Bazı Çevreler*” korkusuna kapılarak samimiyetsiz davranmakla

³⁵⁹MMTD, 7.2.1973, B:52 O:1, s.157-177.

³⁶⁰Teklif Ediyoruz, s.16-22.

³⁶¹age, s.20.

³⁶²Tercüman, 30.8.1971.

³⁶³Yeni Asya, 30.8.1971.; Önder’e göre; Demokratik Parti tarafından dile getirilen “*Milli Anayasa*” yapılması yolundaki teklifler bu dönemde özellikle AP ve MSP’ nin gerekli desteği vermemesi hatta engel olmaları nedeniyle tam bir bütünlük göstermemiştir. Bkz.; Sağ Düşünce ve Demokratik Parti Haberleri, Çam Matbaası, Ankara, S.12-13 (20 Eylül 1975), s.3.

eleştirmiştir. Yukarıdaki gerekçelerle Anayasa değişikliğine olumlu yaklaşan Demokratik Parti, bu süreçte Erim Hükümeti tarafından PAK'a "*Torak Reformu*"'nu hızlandırmak ve kolaylaştırmak gerekçesiyle getirilen ve başta CHP olmak üzere AP, CGP tarafından desteklenen Anayasanın kamulaştırmayı düzenleyen 38. Maddesi'nin değiştirilmesi teklifine aşağıdaki gerekçeleri sunarak itiraz etmiştir³⁶⁴:

- *Kamulaştırmada karşılık olarak gerçek karşılık kabul edilmemekte, ödenecek karşılık tavan olarak ele alınmaktadır.*
- *Gerek "Bina Vergisi" ve gerekse "Arazi Vergisi" uygulamasında getirilen "yazılı beyan esası" ülke gerekleriyle uyumsuzdur.*
- *Kısmi kamulaştırmalarda, kamulaştırılan bölümün nitelikleri dikkate alınmamıştır.*
- *Emlak Vergisi Beyannamelerinde, bina ve arsalar için 5 yılda, araziler için 10 yılda bir verilmesi ve bu sürelerin Maliye bakanı tarafından bir misli uzatılması yanlıştır.*
- *Taksitli ödemelerde 10 yıllık sürenin 20 yıla çıkarılması ve ödemenin şeklinin açıklanmaması yanlıştır*³⁶⁵.

Özetlemek gerekirse Demokratik Parti, 12 Mart önemi Hükümetleri olan Erim ve Melen Hükümetlerince gündeme getirilen anayasa değişikliklerine olumlu yaklaşmıştır. Bu dönemde parti anayasa değişikliğinin mecliste başlayıp mecliste bitirilmesi için öncelikli olarak partiler arası anayasa komisyonu kurulmasını istemiş ayrıca "*Milli Anayasa*" başlıklı teklifleriyle süreci yönlendirmeye çalışmıştır. Diğer taraftan Demokratik Parti temsilcilerinin çalışmalar sırasında dile getirdikleri tekliflere bir bütün olarak bakıldığında ilk olarak partinin 1961 Anayasası'na topyekun karşı olduğunu ayrıca 12 Mart'ın ortaya çıkardığı uygulamalara itiraz ettiğini söylemek mümkündür. İkinci olarak bu dönemde parti dile getirdiği tekliflerde ülkenin demokrasi çitasını yükseltme amacı gütmüştür. Bu anlamda Cumhurbaşkanı'nın tek dereceli seçimle doğrudan millet tarafından seçilmesi, dışarıdan Başbakan atanamaması aynı şekilde dışarıdan bakan atanmasının sınırlandırılması, Türk vatandaşlarının Anayasa Mahkemesi ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine başvurabilme yolunun açılması, Anayasa'da Türk milliyetçiliğinin ve laikliğin net tariflerinin yapılması, TBMM'nin dışında hiçbir kuruma özerk-

³⁶⁴MMTD, 28.8.1971, B:157 O:2, s.352-358.

³⁶⁵**Demokratik Parti** ve, s.73-94.; Cinisli'ye göre bu dönemde Demokratik Parti yapılmak istenen değişikliğe mülkiyet ve miras hakkını zedelediği gerekçesiyle karşı çıkmıştır. Ancak madde "*Vergi Değeri*" ilkesinin ve ödenecek miktarda taksit süresinin 20 yıl olması şeklinde gerçekleşmiştir. Bununla birlikte Melen Hükümeti Dönemi'nde gerçekleşen Anayasa değişikliğinde taksit süresi Demokratik Parti'nin teklif ettiği şekilde 10 yıl olarak düzenlenmiştir. Rasim Cinisli ile yapılan görüşme, 4.8.2017, (İstanbul).

lik verilmemesi vb. şeklinde tekliflerin içinde bulunan şartlarda dile getirilmesi partiyi Türk siyasi hayatında özellikli kılmıştır.

5. DEMOKRATİK PARTİ'NİN SIKIYÖNETİM KONUSUNA BAKIŞI

1961 anayasa yapıcısı devlet ve toplum güvenliğinin sağlanması noktasında tek tedbir olarak sıkıyönetimi öngörmüştü. Bu anlamda 12 Mart Dönemi'nde artan siyasi, sosyal ve ekonomik sorunlarla mücadele edebilmek için sıkıyönetim, Başbakan Nihat Erim ve askerler tarafından, Anayasa ve kanunlarda yapılması tasarlanan değişiklik için bir ön tedbir olarak düşünülmüştür. Nitekim Erim bu durumu günlüklerinde *"Devam eden olaylar, herkesin reformdan önce huzur istediği bir ortam yaratmıştı."*³⁶⁶ şeklinde ifade etmiştir. Bir ay süreliğine 26 Nisan 1971 tarihinde Erim Hükümeti tarafından kabul edilen sıkıyönetim kararnamesi şöyleydi: *"Memleketimizde uzun süreden beri gözlemlenen çıkarıcı çevrelerin tutumu ile anarşik nitelikteki eylem ve davranışların sadece kamu düzenini ve güvenliğini bozucu amaçlara yönelmiş olmayıp aslında ideolojik maksatlarla, devletin temel nizamına, yurt bütünlüğüne, vatan ve laik Cumhuriyete karşı kuvvetli ve eylemli bir kalkışma mahiyeti aldığını gösterir kesin belirtilerin meydana çıkması nedeniyle, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 124. Maddesi gereğince İstanbul, Kocaeli, Sakarya, Zonguldak, İzmir, Eskişehir, Ankara, Adana, Hatay, Diyarbakır ve Siirt illerinde 26 Nisan 1971 günü saat 24.00' ten itibaren bir ay süreyle sıkıyönetim ilanı Bakanlar Kurulunca 26 Nisan 1971 tarihinde kararlaştırılmıştır."*³⁶⁷ Başbakan Erim tarafından ülkede sıkıyönetim ilanının gerekçesi başlıca ve sıra ile aşırı sağ faaliyetler, aşırı sol faaliyetler, bölücülük faaliyetleri, dikta heveslileri şeklinde dört nokta üzerinden izah edilmiştir. Sıkıyönetim ilanı ile birlikte her sıkıyönetim komutanlığı³⁶⁸ kendi sorumluluk alanı içinde sağa ve sola dönük peşi sıra kararlar alıp uygulamaya

³⁶⁶Nihat Erim, **Günlükler (1925-1979)**, (hızl: Ahmet Demirel), Yapı Kredi Kültür Yay., İstanbul, 2005, s.968.

³⁶⁷**Cumhuriyet**, 27.4.1971.; **Milliyet**, 27.4.1971.; Adalet Bakanı İsmail Arar'ın *"Aldığımız karar gereği bir aydan önce bitecek"* dediği sıkıyönetim uygulaması, bundan sonraki süreçte ikişer aylık süreler halinde Erim, Melen ve Talu hükümetlerince toplam 14 kez üst üste uzatılmıştır. Nihayet sıkıyönetim uygulaması 14 Ekim 1973 seçimlerine giden süreçte ilk olarak 1973'ün Ocak'ta Sakarya ve Zonguldak, ikinci olarak Mart içerisinde İzmir, Eskişehir üçüncü olarak Mayıs içerisinde Adana Hatay ve Kocaeli dördüncü olarak Temmuz'da Siirt, beşinci olarak Ağustos'ta Diyarbakır'da ve son olarak da Eylül'de Ankara ve İstanbul'da uzatılmamasıyla tam olarak sona ermiştir. Murat Karataş, **agm**, s.136.

³⁶⁸Sıkıyönetim Komutanlıkları ve sorumluluk bölgeleri şöyleydi: Birinci Ordu Komutanı Org. Faik Türrün: İstanbul, Kocaeli, Sakarya ve Zonguldak; İkinci Ordu Komutanı Org. Semih Sancar: Ankara; Birinci Hava Kuvvetleri Komutanı Korg. İrfan Özaydınlı: Eskişehir; Altıncı Kolordu Komutanı Korg. Vehbi Elgin: Adana, Hatay; Yedinci kolordu Komutanı Korg. Suat Aktulga: Diyarbakır, Siirt. **Milliyet**, 27.4.1971.; **Tercüman**, 27.4.1971.

koymuştur. Bu doğrultuda Türkiye Öğretmenler Sendikası (TÖS), Dev-Genç, Kültür Birliği Derneği, Fikir Kulüpleri, Sosyal Demokrasi Dernekleri, Ülke Ocakları, Hür Düşünce Derneği, Devrimci Doğu Kültür Ocakları (DDKO), İşsizlikle ve Pahalılıkla Mücadele Derneği, Türk Hukuk Kurumu, Milliyetçi Kültür Birliği Derneği, Milli Türk Talebe Birliği (MTTB) ve Üniversite Dernekleri gibi birbirinden farklı fikir ve amaç peşindeki yapılar Sıkıyönetim Komutanlıklarının emri ile kapatılmışlardır.

Bununla birlikte Erim Hükümetinin ilk ayı içerisinde uygulamaya konulan sıkıyönetimin iyice ağırlaşması ise İsrail'in İstanbul Başkonsolosu Elrom'un kaçırılması olayı sonrasında gelişmiştir³⁶⁹. Nitekim Elrom'un kaçırılışı, kamuoyunda ve hükümette tam anlamıyla şok etkisi yaratmıştır. Başbakan Erim'in bunu yapanların başına *"bal-yoz"* gibi inceklerini söylemesi sonrasında aralarında akademisyen, gazeteci, aktör, şair, yönetmen, sendikacı vb. bulunduğu onlarca isim gözaltına alınmıştır³⁷⁰.

Diğer taraftan Demokratik Parti bu dönemde Anayasa dışı silahlı grupların devlet düzenini ve ülke güvenliğini tehdit eden girişimlerine karşı devlet otoritesinin yeniden kurulması için Erim Hükümeti'nin ortaya koyduğu sıkıyönetim uygulamasına *"Evet"* demiştir³⁷¹. Nitekim Konya Milletvekili Dr. Faruk Sükan konu ile ilgili düzenlediği basın toplantısında ülkeyi 12 Mart Muhtırasına ve sonrasında ilan edilen sıkıyönetim uygulamasına getiren sürecin sorumlusu olarak Başbakan Demirel'i gösterdikten sonra Erim Hükümeti'ne dönük, sıkıyönetimin bir keyfi idare uygulaması olmayıp hukuk rejimi olarak kaynağını Anayasa'dan aldığını bu anlamda hükümetin, *"Hukuk rejimi içinde olan bu rejim hakkında Türk ve dünya kamuoyunda yanlış anlamalara yol açacak uygulamaların ortaya çıkmaması için ciddi, sağlam, inandırıcı maddi ve hukuki delillerle hareket etmesini zorunlu gördükleri"*,³⁷² şeklinde uyarılarını dile getirmiş ayrıca uygulamanın etkili olabilmesi için muhalefet partisi olarak denetleme görevini yerine getireceklerini söylemiştir. Bununla birlikte Erim Hükümeti tarafından 11 ilde uygulanan sıkıyönetim uygulamasının iki ay daha uzatılması talebinin Meclis'te görüşülmesi

³⁶⁹Elrom, İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığının 22 Mayıs 1972 tarihinde İstanbul'da genel arama başlatılması üzerine THKP-C militanlarınca öldürülmüştür. **Cumhuriyet**, 24.5.1971.

³⁷⁰Bu dönemde gözaltına alınan isimler arasında; Prf. Dr. Bülent Nuri Esen, Yaşar Kemal, İlhan Selçuk, Yılmaz Güney, Uğur Mumcu, Kemal Türkler, Aziz Nesin, Ali Gevgili Ruhi Su, Metin Erksan, Fazıl Hüs-nü Dağlarca, Doğan Avcıoğlu. **Cumhuriyet**, 19.5.1971.

³⁷¹**Sıkıyönetim ve Demokratik Parti'nin Görüşü**, Demokratik Parti Yay., Ankara, 1972, s.3.; Kendisiyle yapılan görüşmede Cinisli bu dönemde tam 14 kez uzatılan sıkıyönetim uygulamasını kendilerinin son müstakil Türk Devletini buhrandan kurtarma hareketi olarak gördüklerini ve her defasında *"Evet"* dediklerini dile getirmiştir. Rasim Cinisli ile yapılan görüşme, 4.8.2017, (İstanbul).

³⁷²**Cumhuriyet**, 29.4.1971.; **Tercüman**, 29.4.1971.

sırasında partisi adına söz alan Denizli Milletvekili Hasan Korkmazcan, bir aylık sıkıyönetim uygulamasının ordu ile milleti karşı karşıya getirmeyi amaçlayan gizli, açık çevreleri iki gerçeğe yüz yüze getirdiğini ifade etmiştir. Ona göre bu gerçeklerden birincisi, Türk toplumunun materyalist bir toplum olmayıp milli değerler etrafında yaşayan bir toplum olduğu iken ikincisi ise Türk Milliyetçiliği fikrinin fethedilmez kalesi olan Türk ordusunun bir macera ordusu olmayıp milli değerlere, milli haysiyete ve hukuka bağlılığını dünya kamuoyuna göstermesiydi.³⁷³ Bunlara ek olarak konuşmasında Korkmazcan, İsrail'in İstanbul Başkonsolosu Elrom'un THKP-C tarafından kaçırılması üzerine Erim hükümeti tarafından kesin emir niteliğinde kullanılan dili ve anlayışı eleştirerek, “*gözaltına alınanların suçlu olup olmadığını tayin etme yetkisinin hukuk devletinde Başbakanlara değil, bağımsız yargı organlarına ait olduğunu*”,³⁷⁴ belirtmiş ayrıca hükümetin bildiride sözü edilen kanun tasarısını Meclis'e getirmesini istemiş yine “*Anayasa Marksist düşünceye kapalı olmadığı, ihtilalci eylemlere kapalı olduğu*”,³⁷⁵ fikrini taşıyan profesörlerin Anayasa değişikliği çalışmalarına hangi katkıda bulunacağı sorusunu Başbakan Erim'e sorarak ondan muhalefete cevap vermeyi bile beyhude kabul eden yaklaşımdan vazgeçmesini isteyerek, “*Hiçbir siyasi iktidar, kanunsuzlukları doğuran fikirler karşısında tarafsız ve kayıtsız seyirci rolüne bürünemez. Anayasa nizamını ayakta tutmakla yükümlü siyasi iktidarın kanunsuzluklar karşısında mazereti olmaz*”,³⁷⁶ şeklinde Erim Hükümeti'ne uyarıda bulunmuş ayrıca hukuka dayalı, bilgili ve ciddi olduğu sürece parti olarak hükümeti sıkıyönetim konusunda destekleyeceklerini söylemiştir.

Erim hükümeti tarafından sıkıyönetim uygulamasının dördüncü kez uzatılması teklifi Meclis'e getirildiğinde partisi adına söz alan Sakarya Milletvekili Vedat Önsal sıkıyönetimin yedi aylık uygulama süresinin, ülkede huzuru sağlaması bakımından başarılı geçtiğini söyleyerek, “*Sıkıyönetim, Devlet ve milli bütünlük ağır tehlikelere maruz kaldığı halde tatbik edilen istisnai ve muvakkat bir idare tarzıdır. Böyle durumlarda hürriyetlerin kayıtlanabileceği veya kaldırılabilabileceği Anayasa'mızın hükmüdür. Ancak, asıl olan normal idare tarzıdır. Millet'in temel hak ve hürriyetlerinden geçici bir zaman*

³⁷³ Sıkıyönetim ve, s.10.

³⁷⁴ age, s.14.

³⁷⁵ age, s.17.

³⁷⁶ age, s.19-20.; Kendisiyle yapılan görüşmede Korkmazcan 12 Mart Hükümetlerince uygulanan sıkıyönetimin devam yönünde kullandıkları “Evet” oylarının söz konusu dönemde ülkeyi yöneten Erim, Melen ve Talu Hükümetlerine “Evet” yönünde bir anlam taşımadığını bunun sadece sıkıyönetim uygulamasıyla sınırlı olduğunu ifade etmiştir. Hasan Korkmazcan ile yapılan görüşme, 30.9.2017, (Ankara).

*fedakarlık etmesi, hürriyetlerin bütünüyle ortadan kalkması, devletin temelinden sarsılmaması içindir. Bu zamanı mümkün mertebe kısa tutacak tedbirler titizlikle alınmalı ve hürriyetlerin bütünüyle var olduğu nizama süratle dönülmelidir.*³⁷⁷ uyarısında bulunmuştur. Ayrıca konuşmasında Önsal, sıkıyönetim dolayısıyla Başbakan Erim ve hükümet sözcülerinin yaptıkları konuşmalarda sergiledikleri tutarsızlıklardan parti olarak duydukları rahatsızlıkları dile getirmiş³⁷⁸ ve bu noktada toplumdaki siyasi, sosyal ve ekonomik kaosu sebebini aşırı sol grupların yaptıkları faaliyetlere bağlayan Önsal, “Devlet ve idare şeklinin temelinden değiştirilerek halifeliğin getirilmesini ve şeriat ahkâmının toplum hayatının her safhasında hakim kılınmasını ve cemiyetimizin Orta Çağ karanlıklarına götürülmesini hedef alan çalışmalardan”³⁷⁹ bahsetmelerini devlete ve rejime bağlı, Müslüman kütleyi ağır bir itham altında bırakma olarak gördüklerini dile getirmiştir.

Meclis’te sıkıyönetimin yedinci kez iki yıllığına uzatılması görüşmelerinde partisi adına söz alan Erzurum Milletvekili Rasim Cinisli ise, sıkıyönetimin nihai başarısı için hükümetin ilmi esasa dayalı, kültürel, sosyal, siyasal, ekonomik ve idari önlemleri gün geçirmeden almasını zorunlu³⁸⁰ gördüğünü dile getirmiş sözlerinin devamında başta üniversiteler olmak üzere bürokrasiye sinmiş komünistlerin temizlenmesini istemiştir. Bunlara ek olarak Cinisli Türk gençliğinin ve aydınların komünist fikirlerden etkilenmesini önlemek için fikir cephesinde antikomünist milli mefkureyi ve milli felsefeyi işleyen bir ilim heyetinin kurulmasını gerekli görmüştür. Ona göre; bu ilim heyetinin görevi Türk gençliğini ve aydınlarını, Atatürk’ün kabul ettiği milliyetçi ve manevi değerlere saygılı, medeniyetçi ideal etrafında toplamayı sağlamak olmalıydı.

Bütün bu süreçte 12 Mart Hükümetleri tarafından komünizmle, anarşizmle, terörizmle etkili bir mücadelenin yürütülmesi için kurulması istenen Devlet Güvenlik Mahkemelerinin kurulmasına Demokratik Parti “*Evet*”³⁸¹ demiştir. Ancak parti kurmayları DGM’lerinin, geçmişte acı izleri bulunan İstiklal Mahkemeleri ve Yüksek Adalet Divanı gibi özel ve olağanüstü nitelikte olmasına asla taraftar olmadıklarının söylemiş bu

³⁷⁷MMTD, 25.11.1971, B:2, O:1, s.87.; MMTD, 24.7.1973, B:18, O:1, s.287.

³⁷⁸Bu dönemde parti kurmaları sıkıyönetim savcılığı tarafından haklarında 15 yıl mahkumiyet cezası istenen Azra Erhat, Matilda Gökçeli, Reşit Eyüboğlu ve Vedat Gönyol’un, Başbakan Erim tarafından dünya kamuoyuna, Türk kültürüne değerli hizmetleri olan kişiler olarak sunulmasını bir gaflet durumu olarak nitelemişlerdir. *age*, s.750.

³⁷⁹*age*, s.87.

³⁸⁰*age*, s.563-564.; MMTD, 24.7.1973, B:18, O:1 s.289.

³⁸¹Milli Gazete,14.2.1973.; MMTD, 13.6.1973, B:126, O:1, s.703.

doğrultu da mahkemelerin birer ihtisas mahkemesi olarak kurulmasını ayrıca üyelerinin özel yetkiye sahip olmamasını ve kararlarının temyize açık olmasını istemiş ayrıca Türk Ceza Kanunu'nun 163'ncü maddesini ilgilendiren suçun ve suçlunun bu mahkemelerin kapsamı dışında bırakılmasını istemiştir³⁸². Bunlara ek olarak parti kurmayları sıkıyönetim boyunca hükümetlerden; sıkıyönetim uygulamasının kademeli olarak kaldırılması, sıkıyönetim mahkemelerindeki davaların sıkıyönetim kalktıktan sonra da bu mahkeme-lerde görülmesi, gözaltı süresinin 30 gün olması, sıkıyönetim komutanının sıkıyönetim bölgesinden uzaklaşması veya hizmet edemeyecek derecede mazeretinin ortaya çıkması halinde yerine atama yapılması, demokrasinin ve çok partili idarenin vazgeçilmez unsuru olan siyasi partilerin faaliyetlerinin mahkeme kararı ile denetlenmesi ve sıkıyönetim uygulamalarının dünya kamuoyuna doğru anlatılması için Dışişleri Bakanlığı ile Sıkı-yönetim Komutanlıklarının sıkı işbirliği içerisinde olmasını tavsiye etmiştir³⁸³. Son olarak sıkıyönetim döneminin en tartışmalı konularından birisi olan Deniz Gezmiş, Hüseyin İnan ve Yusuf Aslan'ın Meclis'teki idam görüşmeleri sırasında Demokratik Parti grup olarak '*Evet*' oyu kullanmıştır³⁸⁴.

Sonuç olarak söylemek gerekirse Demokratik Parti, 12 Mart Dönemi'nde ilk olarak Erim Hükümeti'nce 11 ilde başlatılan ve sonrasında ikişer ay şekliyle 14 kez uzatılan sıkıyönetim uygulamasına "*Evet*" oyu kullanmıştır. Bu süreçte Demirel'i ülkeyi 12 Mart ortamına götüren gelişmelerin sebebi olarak gösteren Demokratik Parti'nin kendisine muhalefet partisi olarak süreci denetleme rolü biçtiğini söylemek mümkündür. Bu anlamda örneğin hükümetlere sıkıyönetim uygulamasının keyfi bir uygulama olmayıp kaynağını anayasadan alan hukuki bir uygulama olduğu ayrıca yapılan iş ve işlemlerin hukuka uygun olması ve en kısa zamanda normal döneme geçilmesi noktasında uyarıda bulunmuştur. Aynı şekilde sıkıyönetimin nihai başarısı için hükümetlerin ilmi esasa dayalı, kültürel, sosyal, siyasal, ekonomik ve idari önlemleri gün geçirmeden almasını zorunlu görmüştür.

³⁸² age, s.779.

³⁸³ MMTD, 3.4.1973, B:88, O:1, s.447-448.

³⁸⁴ Kendisiyle yapılan görüşmede Cinisli 1961 Anayasası'na göre idam cezalarının onayı TBMM'sinin yetkisinde olduğunu söyledikten sonra grup olarak '*Evet*' oyu kullanma nedenlerini bu kişilerin Anaya-sayı silahla ortadan kaldırma amacı güttükleri ve ayrıca mahkemelerde pişmanlık sergilemedikleri şeklin-de açıklamıştır. Rasim Cinisli ile yapılan görüşme, 4.8.2017, (İstanbul).

6. FERRUH BOZBEYLİ’NİN CUMHURBAŞKANLIĞI ADAYLIĞI

Türk siyasal hayatı için 1973 yılı seçimler yılı olma özelliği taşımıştır. Ülke bu yıl içinde ilk olarak Cumhurbaşkanlığı, ardından genel ve son olarak da mahalli olmak üzere üç seçimi yaşamıştır. Bu seçimlerden ilki olan Cumhurbaşkanlığı seçimi Cevdet Sunay’ın görev süresinin dolması nedeniyle öncelikli olarak gerçekleşecek olundu. 27 Mayıs 1960’ın Cumhurbaşkanlığı makamına getirdiği Cemal Gürsel’in rahatsızlanması ve sonrasında görevini yapmayacağını doktor raporuyla ortaya konulması üzerine AP lideri Demirel ve CHP lideri İnönü’nün ismi üzerinde anlaştığı Cevdet Sunay’ın görev süresi 28 Mart 1973 tarihinde sona erecekti³⁸⁵. 1961 Anayasası gereğince 13 Mart 1973 tarihinde Cumhurbaşkanı’nın seçilmesi ardından mevcut Cumhurbaşkanı Sunay’ın 28 Mart 1973 tarihinde görevini yeni Cumhurbaşkanı’na devretmesi gerekiyordu. Ancak ülke etkisi gittikçe azalsa da hala 12 Mart koşullarını yaşamakta olup bu koşulları yaratanlar Cumhurbaşkanlığı makamına Genelkurmay Başkanı Faruk Gürler’i çıkartma düşüncesini taşımaktaydı. Bununla birlikte ülkenin artık 12 Mart koşullarından çıkması zamanının geldiğini düşünen AP lideri Süleyman Demirel ve CHP lideri Bülent Ecevit ise “*Genelkurmay Başkanlığı, Cumhurbaşkanlığı için bir atlama tahtası olmamalıdır.*” söylemini geliştirerek süreci yönetmeye çalışmışlardır.

Diğer taraftan Gürsel ve Sunay tecrübesinden hareketle askerler Cumhurbaşkanlığı makamına Genelkurmay Başkanı Gürler’i getirmenin çabası içerisindeyken³⁸⁶ Demokratik Parti Genel Başkanı Bozbeyli basına yaptığı değerlendirmede Cumhurbaşkanlığı seçiminin önemine dikkat çekerek parlamentonun bir baskıya maruz kalmaması ve demokrasimizin, bu seçimlerden güçlenerek çıkması için “*Cumhurbaşkanı’nı seçerken TBMM kendi istediğini mi seçecektir? Yoksa istenileni mi seçecektir? sorularını sormak suretiyle siyasi partilerin meclis içinden Cumhurbaşkanı seçme yönünde irade belirtmesini istemiştir. Yazısına devamla Bozbeyli, “TBMM tam yetkiyle görevine devam etmektedir. Şahıs ve organ olarak hepimizin görev, yetki ve sorumluluğumuzun kaynağı Anayasa’dır. ‘Cari Durum’, ‘Yaşanan şartlar’ ve ‘Duyulan endişeler’ şeklinde siyasi lügatimize giren yeni mefhumların Anayasa’dan önce geldiği kaygısının vatandaş zihninde*

³⁸⁵Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay’ın AP lideri Demirel ve CHP lideri İnönü’nün mutabakatı ile 23 Mart 1966 tarihinde Genelkurmay Başkanlığından Cumhurbaşkanlığı makamına çıkmıştı. Cüneyt Arcayürek, **Çankaya (1923-1980)**, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2010, s.200-201.

³⁸⁶Genelkurmay Başkanı Faruk Gürler’i Cumhurbaşkanlığı makamına getirmek isteyen çevreler seçim günü yaklaştıkça basın üzerlerinden askerler ve siyasi partilerin Genelkurmay Başkanı Gürler’in ismi üzerinde anlaştıklarını kamuoyuna duyurmuştur. **Milliyet**, 9.2.1973.

yerleşmesine imkan vermemeliyiz.’’³⁸⁷ şeklinde konuşmuş ve Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde partisinin izleyeceği demokratik tavrı ortaya koymuştur.

12 Mart’ın iktidardan uzaklaştırdığı Demirel ise bu süreçte seçim stratejisini askerlerden gelebilecek olası etkilere karşı çıkma ve Anayasa’yla demokrasiden yana bir tavır ortaya koyma şeklinde belirlemiştir. Nitekim Demirel basına verdiği demeçlerle³⁸⁸ ve askerlerin 14 Şubat 1973 tarihindeki davetine gitmeyerek³⁸⁹ süreci elinde tutmaya çalışmıştır. Aynı şekilde 12 Mart’ı ortanın solu hareketine karşı girişilen bir eylem olarak açıklayıp CHP genel sekreterliği görevinden istifa eden ancak ilerleyen süreçte yolların İnönü’sünü koltuğundan ederek CHP genel başkanlığına oturan Ecevit askerlerden gelen telkinlere kulaklarını tıkamış ve Gürler’in Cumhurbaşkanı olmasını önlemek için Demirel ile iş birliğine gitmiştir. Bununla birlikte Gürler’i Cumhurbaşkanlığına taşımak isteyen askerler ilk olarak 14 Şubat 1973 tarihinde siyasi parti liderlerini toplantıya davet etmişler³⁹⁰. İkinci olarak siyasi parti lideri toplantısı sonrası basında çıkan olumsuz haber ve yorumlar üzerine 21 Şubat 1973 tarihli Yüksek Komuta Heyeti imzalı bir bildirisi³⁹¹ kaleme almışlar üçüncü ve son olarak ise, Cumhurbaşkanı Sunay’ı etkinleştirme adımlarını atmışlardır. Nihayet 28 Şubat-2 Mart 1973 tarihleri arasında Cumhurbaşkanı Sunay, asker ve siviller arasında cereyan eden bunalıma bir açıklık kazandırmak için inisiyatifi ele almış ve parlamentoda grubu bulunan siyasi parti liderleri ile tek tek görüşmeler yaparak Cumhurbaşkanlığı makamı için isim ya da isimler istemiş ancak görüşmeler sonunda bir netice alamamıştır. Cumhurbaşkanı Sunay ile görüşen Demokratik Parti Genel Başkanı Bozbeyli, görüşme sonrası basın mensuplarının Genelkurmay Başkanı Gürler ile ilgili sorularına karşılık olarak “*Gürler’in adı konuşulmadı, diye-*

³⁸⁷ **Demokratik Parti ikinci Büyük Kongre Raporlar (1-2 Şubat 1975)**, Çam Matbaası, Ankara, 1975, s.7-8.

³⁸⁸ Demirel: “*Meclis hür iradesiyle hareket edecektir.*” **Milliyet**, 26.1.1973.; “*Hiç kimse anayasanın üstünde olmamalıdır.*” **Tercüman**, 28.1.1973.; “*Bunalımı demokrasiyi güçlendirerek aşacağız*” **Her-gün**, 5.2.1973.; “*Cumhurbaşkanlığı seçimi halkın iradesini yansıtmalı*” **Yeni Asya**, 19.2.1973.

³⁸⁹ Demirel: “*Cumhurbaşkanlığı için yetkili merci TBMM’dir*” **Cumhuriyet**, 16.2.1973.

³⁹⁰ Bu süreçte askerlerin toplantı davetine sadece AP lideri Demirel: “*Cumhurbaşkanlığı için yetkili merci TBMM’dir.*” diyerek katılmamıştır. **Yeni Asya**, 15.2.1973.

³⁹¹ 21 Şubat 1973 tarihli Yüksek Komuta Heyeti’nin imzaladığı bildirinin 3. Maddesi’nde: *Bu amaçla davet olunan bütün siyasi parti liderleri görüşmeye büyük bir içtenlikle katılmışlardır. Yalnız AP lideri, kendine has bazı sebeplerle yapılan davete icabet etmekten kaçınmıştır. Liderler ve beraberlerindeki heyetlerle yapılan bu görüşmeler şahıs, zümre, parti ve hükümet icraatı bahse konu edilmeksizin samimi bir hava içerisinde cereyan etmiş olup bu hususta yanlış istikamette yayılmasına çalışılan her türlü haber ve yorumların hakikat ile hiçbir ilgisi yoktur.* **Cumhuriyet**, 22.2.1973.; Bildiri üzerine Demirel “*AP yalnız millete hesap verir*” şeklinde basın üzerinden askerlere kendisinin yetki ve sorumluluklarını bildiği mesajını iletmıştır. **Milliyet**, 22.2.1973.

mem.’³⁹² şeklinde konuşmuştur. AP lideri Demirel ise Cumhurbaşkanı Sunay ile görüşmesinde “Önce şunu ifade edeyim ki, Genelkurmay Başkanı ile bir sorunumuz yoktur. Bu meseleyi ordu ile parlamento, parlamento ile ordu arasında bir şey gibi görmek lazımdır: Genelkurmay Başkanı, Cumhurbaşkanı seçilecekse bundan sonra her genelkurmay başkanı seçilir... Teamül haline gelir.... Sizin durumunuz ise özellik arz etmişti... bugün o özel partiler yoktur! O günkü hal ile karıştırmamak lazımdır. O zamanlar biz size talip olmuş idik” şeklinde konuşarak Gürler’in Cumhurbaşkanı yapılma/olma çabasına karşı çıkmış yine görüşme sonrası basına “hiçbir şahıs meselesi üzerinde durulmadığını” söyleyerek “partilerin Cumhurbaşkanı adayı göstermesi diye bir teamül yoktur.”³⁹³ çıkışında bulunmuştur.

Diğer taraftan AP lideri Demirel’in bu çıkışına Demokratik Parti Genel Başkanı Bozbeyli, “Aday gösterme müessesesi yoktur, diyenler 13 Mart günü hangi müesseseyi işleterek aday göstereceklerdir. Aday göstererek meclislerin hür iradesine tesir edemeyiz diyenlerin adını gizli tuttukları adaylar için aralarında yeminli imza topladıkları haberlerini el altından yaymaları nasıl izah edilecektir. Demokratik Parti Grubu olarak oyumuzu tespit ederken bu gerçekleri göz önünde tutacağız.”³⁹⁴ şeklinde konuşarak Demirel’in Cumhurbaşkanı seçimindeki tavrını eleştirmiştir. Bununla birlikte Demirel’i bu süreçte Gürler karşıtlığına ayrıca zamanla birbiriyle çelişkiler içeren bir söylem geliştirmeye iten birden fazla sebep vardı. Bunlar: Demirel’in muhtıraya imza koyan diğer komutanların emekli olması sonrası tek başına kalan Gürler’in ordu içerisinde söylenildiği kadar desteğinin olmamasını düşünmesi, İnönü sonrası CHP’nin başına muhtıra karşıtı Ecevit’in geçmiş olması, AP’nin her şeye rağmen mecliste çoğunluğa sahip olması ve nihayet muhtıranın iktidardan uzaklaştırdığı Demirel’in artık muhtıracılarla hesaplaşma zamanının geldiğine inanması olmuştur. Buna karşın Gürler’in Cumhurbaşkanlığına aday olmak için Genelkurmay Başkanlığından istifa edeceği süreçte Cumhurbaşkanı Sunay meclisin Gürler’i Cumhurbaşkanı seçmesini beklediğini ve seçilmemesi

³⁹² **Milliyet**, 1.3.1973.; **Cumhuriyet**, 1.3.1973.

³⁹³ **Tercüman**, 1.3. 1973.; **Milliyet**, 1.3.1973.

³⁹⁴ **Milli Gazete**, 1.3.1973.; Bu dönemde Demokratik Parti, AP lideri Demirel’i “Ben millete hesap veririm, kimse ile görüşmem” diyerek üzerinde uzlaşılacak Cumhurbaşkanı ismini ortaya koymamasını belirli çevrelere hizmet etmekle nitelemiştir. **Cumhuriyet**, 23.2.1973.; Bu süreçte Demokratik Parti, Cumhurbaşkanlığı seçimini 12 Mart 1971 askeri muhtırasının doğurduğu şartların normalleşmesi ve kendi kural-ları içinde işleyen bir demokratik ortamın oluşturulması için ilk ve önemli bir aşama olarak görmüştür. Sami Arslan ile yapılan görüşme, 4.2.2018, (Isparta).

halinde çok üzüleceğini³⁹⁵ kamuoyuna duyururken askerlerde basın üzerinden Genelkurmay Başkanı Gürler'i Cumhurbaşkanı olarak görmek istediklerini³⁹⁶ yinelemişlerdir.

1961 Anayasası Cumhurbaşkanı seçilmenin şartlarını, Meclis veya Cumhuriyet Senatosu üyesi olma, yüksek öğrenim mezunu olma, 40 yaşını bitirmiş olma şeklinde düzenlemişti³⁹⁷. Diğer taraftan bu süreçte askerler tarafından Cumhurbaşkanlığına getirilmek istenen Gürler'in anayasa gereği cumhurbaşkanı seçilebilmesi için kontenjan senatörlüğüne getirilmesi gerekliydi. Nihayet bu süreç Gürler'in 5 Mart 1973 tarihinde Genelkurmay Başkanlığından istifası³⁹⁸ ile başlamış, 7 Mart 1973 tarihinde ise kontenjan senatörlüğünden istifa ettirilen Milli Savunma Bakanı Mehmet İzmen'in yerine Cumhurbaşkanı Sunay tarafından kontenjan senatörlüğüne atanması³⁹⁹ şeklinde devam etmiş ve CHP'den istifa ederek bağımsız kalan Sivas Milletvekili Kemal Palaoğlu ile kontenjan senatörü Milli Eğitim Bakanı Sebahattin Özbek tarafından Cumhurbaşkanlığına aday gösterilmesi⁴⁰⁰ ile sonlanmıştır. Genelkurmay Başkanı Gürler'in iki milletvekili tarafından Cumhurbaşkanı aday gösterildiği AP lideri Demirel'inde *"Cumhurbaşkanını AP değil, TBMM seçecektir. AP üyeleri de diğer parlamenterler gibi görevini ifa edecektir."*⁴⁰¹ sözlerini dile getirdiği atmosferde toplanan Demokratik Parti TBMM Grubu 14 saatlik toplantının ardından kamuoyuna Genel Başkan Ferruh Bozbeyli'nin partinin Cumhurbaşkanı aday olduğunu ilan etmiştir⁴⁰². Bozbeyli, bu süreçte Cumhurbaşkanlığına adaylığının Cumhurbaşkanı olmak amacını taşımadığını aksine seçimin gizli oy usulüyle yapılmasından dolayı, bazı çevrelerce Demokratik Parti oylarıyla ilgili olarak yapılabilecek olumsuz propagandayı önlemek amacıyla partisinin oylarını kendisinin üzerinde gösterme ayrıca parlamento hakimiyetine ortak olma hevesi taşıyan kimi çevrelere karşı çıkma ve millet hakimiyetini sonuna kadar savunma amacını taşıdığını ileri sürmüştür⁴⁰³. Bu şartlar altında meclis 13 Mart 1973 tarihinde yeni Cumhurbaşkanını seçmek için toplandığında ortada üç aday vardı. Bu adaylar Tekin Arıburun, Faruk Gürler ve Ferruh Bozbeyli idi. Ancak adaylardan sadece Bozbeyli partisinin grup kararı sonrası iki grup başkan vekili tarafından aday gösterilmişti. Diğer taraftan 1961 Anaya-

³⁹⁵ *Cumhuriyet*, 3.3.1973.; *Tercüman*, 3.3.1973.

³⁹⁶ *Milliyet*, 3.3.1973.; *Hergün*, 3.3.1973.

³⁹⁷ Cengiz Sunay, *Türk Siyasetinde Sivil Asker İlişkileri*, Orion Kitabevi, Ankara, 2010, s.178.

³⁹⁸ *Cumhuriyet*, 6.3.1973.; *Milli Gazete*, 6.3.1973.

³⁹⁹ *Milliyet*, 8.3.1973.; *Hergün*, 8.3.1973.

⁴⁰⁰ *Cumhuriyet*, 9.3.1973.; *Milliyet*, 9.3.1973.

⁴⁰¹ *Cumhuriyet*, 8.3.1973.; *Yeni Asya*, 8.3. 1973.

⁴⁰² *Tercüman*, 13.3.1973.; *Milliyet*, 13.3.1973.

⁴⁰³ *İbret olsun!*, s.13.

sası'na göre Cumhurbaşkanı Meclis'lerin ortak oturumunda seçiliyor seçilebilmek için adayların ilk turda 423, sonrakilerde ise 318 oy alması gerekiyordu⁴⁰⁴. Nihayet 13 Mart günü Meclis'te gerçekleşen ilk dört turun sonuçları⁴⁰⁵:

Adaylar	1. Tur	2. Tur	3. Tur	4. Tur
Arıburun	282	284	285	276
Gürler	175	176	186	200
Bozbeyli	45	47	47	48

Tablo 4: Cumhurbaşkanlığı Seçimleri İlk 4 Tur Sonuçları

Cumhurbaşkanlığı seçiminin ilk dört turu sonrası ortaya çıkan durum üzerine AP Grup Başkanı Nusret Tuna başkanlığındaki bir AP'li grup Demokratik Parti Grubunu ziyaret ederek Grup Başkanvekilleri Vedat Önsal ve Hasan Korkmazcan ile görüşmüşlerdir. Görüşme sonrası Korkmazcan, AP'li yöneticilerin kendilerinden “*Arıburun için destek*” talep ettiklerini söylemiş ve sözlerinin devamında AP'nin Arıburun üzerinde uzlaşma teklifinin geç kalmış bir teşebbüs ve Bozbeyli'nin adaylığında ısrar edecekleri cevabının verildiğini ifade etmiştir⁴⁰⁶. Görüşme sonrası gerçekleşen 5. ve 6. turların sonuçları⁴⁰⁷:

Adaylar	5. Tur	6. Tur
Arıburun	293	292
Gürler	149	165
Bozbeyli	48	48

Tablo 5: Cumhurbaşkanlığı Seçimleri 5 ve 6. Tur Sonuçları

şeklinde gerçekleşmesi üzerine seçilemeyeceğini anlayan Gürler 5. turdan sonra adaylıktan çekilmiş 6. turdan sonra ise Arıburun adaylıktan çekilmiştir⁴⁰⁸. Bu gelişme üzerine CHP lideri Ecevit sürecin sonlandırılması için yaklaşmakta olan 1973 milletvekili

⁴⁰⁴Hergün, 13.3.1973.; **Milliyet**, 13.3.1973.

⁴⁰⁵Tercüman, 14.3.1973.; **Cumhuriyet**, 14.3.1973.

⁴⁰⁶**Cumhuriyet**, 16.3.1973.; **Milliyet**, 16.3.1973.; Kendisiyle yaptığımız görüşmede Gül, Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin ilk dört turu sonrası TBMM'de kendisinin kısa süre sonra ilginç bir şekilde Cumhurbaşkanlığı seçilecek senatör Fahri Korutürk'ün de olduğu bir ortamda başta Bozbeyli ve Ekrem Dikmen olmak üzere parti üst yönetimine Tekin Arıburun ile bir namus ve şeref anlaşması yapılmasının bu anlamda kendileri tarafından desteklenen Arıburun'un Cumhurbaşkanlığına geldikten sonra Başbakanlığı Demi-rel'e değil onların uygun göreceği bir isme vermesini istemelerini önerdiğini ancak bu önerisinin parti üst yönetimine “*AP'nin adayını desteklersek biteriz.*” şeklinde reddedildiğini kendisinin ise parti üst yönetimine “*Asıl bunu yapmazsanız bitersiniz.*” dediğini ve ilerleyen sürecin kendisini haklı çıkardığını ifade etmiştir. Vehbi Gül ile yapılan görüşme, 20.10.2017, (Samsun).

⁴⁰⁷**Cumhuriyet**, 17.3.1973.; **Tercüman**, 17.3.1973.

⁴⁰⁸**Milliyet**, 17.3.1973.; **Yeni Asya**, 17.3.1973.;

genel seçimleri sonrasına kadar Cumhurbaşkanı Sunay'ın görev süresinin uzatılması önerisini AP lideri Demirel'e götürmüştür. Demirel'in prensipte Ecevit'e evet demesi yeni bir tartışmayı doğurmuştur⁴⁰⁹. Her şeye rağmen AP ve CHP liderleri Cumhurbaşkanı Sunay'ın görev süresini uzatmayla ilgili anayasa değişikliğini meclise getirmişler ancak teklif mecliste ilginç bir şekilde bir oy farkla reddedilmiş⁴¹⁰ aynı şekilde İnönü'nün tarihi rolünü oynamasıyla teklif senatoda da reddedilmiştir⁴¹¹. Bu arada Cumhurbaşkanı Sunay'ın görev süresinin iki yıl uzatılmasını öngören anayasa değişikliği teklifinin millet meclisi anayasa komisyonunda görüşülmesi sırasında çıkan kavga sonrası Meclis Başkanlığı tarafından Demokratik Parti'li Milletvekilleri Necati Çakıroğlu, Vedat Önsal, Sami Arslan, Vehbi Engiz, Samet Güldoğan ve Zeki Çeliker'e bir'er ihtar cezası verilmiştir⁴¹². Bununla birlikte Cumhurbaşkanı seçiminin ertelenmesiyle ilgili AP-CHP teklifinin Millet Meclisi'nde reddedilmesi Demokratik Parti tarafından "*Parlamentonun ve demokrasinin zaferi*" olarak değerlendirmiştir. Demokratik Parti Grup Başkan Vekili Denizli Milletvekili Hasan Korkmazcan konuyla ilgili yaptığı değerlendirmede, "*Kendilerini, milli irade yerine koyanların, Cumhuriyeti ilan eden TBMM'nin Cumhurbaşkanı seçimi yapmaya muktedir olamayacağını iddia edenlerin bu sonuçtan alacakları dersler vardır. Meclislerimiz bu durumdan sonra gayretlerini aynı doğrultuda sürdürecektir ve her türlü engel, demokratik hukuk devleri inancı ile aşılabilecektir. Parti yöneticilerince çözümün Meclisin başarısını gölgeleyecek teşebbüslerde aranmamasını temenni ediyoruz.*"⁴¹³ şeklinde konuşmuştur.

Demirel ve Ecevit'in Cumhurbaşkanı Sunay'ın görev süresini iki yıl uzatma girişimi Bozbeyli tarafından "*Cumhurbaşkanı süresini iki yıl uzatmakla, 20 yıl uzatmak, ömür boyu uzatmak arasında fark yoktur. Bu Cumhuriyetin 50. Yılında Cumhuriyet'e el uzatmaktır.*" şeklinde eleştirilmiştir. **Yeni Asya**, 17.3.1973.

⁴¹⁰ Demokratik Parti Grup Başkan Vekili Korkmazcan gerek seçim turlarının ertelenmesi konusunda verilecek önergeye gerekse Cumhurbaşkanı Sunay'ın görev süresinin uzatılması çalışmasına "hayır" oyu vereceklerini açıklamıştı. **Cumhuriyet**, 17.3.1973.; **Milliyet**, 23.3.1973.

⁴¹¹ İnönü'nün Senatoda "*Bunu yapmayınız, bu ona iyilik değildir. Vazifesini bırakmasını bilirse şerefli bir iş yapmış olur.*" şeklindeki çıkışı Sunay'ın ve onun görev süresini uzatmak isteyenlerin hayallerini bitirmiştir. **Cumhuriyet**, 26.3.1973.

⁴¹² **Milli Gazete**, 25.3.1973.; Diğer taraftan bu süreçte Demokratik Parti Divanı yayınladığı bir bildiri ile CHP ve AP'nin süre uzatması girişimine karşı olduğunu açıklayarak, "*Süre uzatılması konusunda anla-şabilen iki partinin, bir adayın seçimi konusunda kendi aralarında veya diğer partilerle anlaşma yolunu aramaları çok daha iyi olacaktır*" şeklinde eleştiride bulunmuştur. **Milli Gazete**, 20.3.1973.

⁴¹³ **Cumhuriyet**, 24.3.1973.; Bu süreçte AP'yi "*seçimle gelinir, culüsle değil*" sözünden dönmekle eleştiren Demokratik Parti Trabzon Milletvekili Necati Çakıroğlu AP'nin seçim sürecinde yanlış strateji izlediğini söyleyerek, "*AP tek başına Cumhurbaşkanı seçemeyeceğini düşünememiş diğer partilerle haysiyetli bir görüşme zemini hazırlamamış sonunda da kendi 317 üyesine de hakim olamayarak 30-45 üyesinin kendi adaylarına değil Gürlar'e oy vermesine sebep olmuştur.*" ifadesini kullanmıştı. **Cumhuriyet**, 19.3.1973.

Ancak bu süreçte AP ve CHP meclisler tarafından reddedilen Cumhurbaşkanı'nın görev süresini iki yıl uzatma yönündeki Anayasa değişikliği teklifinden sonra ikinci antidemokratik adımı atmışlardır. Buna göre; AP ve CHP Anayasa Mahkemesi Başkanı Muhittin Taylan'ı Cumhurbaşkanı seçtirmek için Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'dan Kontenjan Senatörü seçmesini talep etmişler ancak bu girişim Sunay'ın Anayasa Mahkemesi Başkanı Taylan'ı Kontenjan senatörü yapmayı reddetmesiyle kesintiye uğramıştır⁴¹⁴.

Cumhurbaşkanlığı seçiminde başından sonuna kadar kendi adayı Bozbeyli'nin etrafında kenetlenen Demokratik Parti, AP ve CHP'nin Muhittin Taylan'ı önce Kontenjan senatörü seçtirme ardından da Cumhurbaşkanı adayı olarak gösterme girişimini meclis dışında çözüm arayışı olarak değerlendirerek reddetmiştir. Nitekim Bozbeyli bu süreçte AP ve CHP'nin ilk olarak TBMM'nin Cumhurbaşkanı seçmeyeceği, ikinci olarak da parlamento içinden bir Cumhurbaşkanı adayı bulunamayacağı düşüncesinde ittifak etmekle eleştirmiş sözlerinin devamında kendilerinin konuya yaklaşımını *“Biz, TBMM'nin kendine Anayasa ile verilen Cumhurbaşkanı seçme görevini yerine getireceği inancındayız. Biz, TBMM içinde Türk Devletine baş olabilecek ve bu görevi layıkıyla yerine getirebilecek birçok değerli zevatin var olduğu kanaatindeyiz. Cumhurbaşkanlığı seçimine çözüm arayanlar, her şeyden önce, bu inancı başlangıç noktası yapmalıdırlar. Asıl olan, bu konuda şu veya bu partinin, kendi görüşüne öncelik kazandırması yarışı değil, memleket için hayırlı bir sonuca demokratik parlamenter kurallar içinde ulaşabilmektir. Parlamento dışında ve geçersizliği anlaşılmış metotlarla çözüm aramaktan vazgeçilmelidir. Bu yol, çıkar yol değildir. Çözüm yolunun TBMM'nin içinde ve demokratik kurallara dönülmesinde olduğunu bir kere daha ifade ediyoruz.”*⁴¹⁵ şeklinde belirtmiştir.

Diğer taraftan Cumhurbaşkanı Sunay'ın görevinin uzatılamadığı Anayasa Mahkemesi Başkanı Muhittin Taylan isminin görev süresi uzatılamayan Sunay'dan döndüğü bu süreçte Cumhurbaşkanlığı adaylığı için Naim Talu, Sebahattin Özbek ve Fahri Korumtürk ismi gündeme gelmiş en sonunda AP ve CHP liderleri Korumtürk ismi üzerinde uzlaşmışlardır⁴¹⁶. Ancak Korumtürk AP ve CHP liderlerine CGP'nin de imza koyacağı ortak önerge ile aday gösterilmeyi ve ilk turda seçilmeyi şart koşmuş aksi taktir de ikinci tur-

⁴¹⁴ *Cumhuriyet*, 27.3.1973.; *Milliyet*, 27.3.1973.

⁴¹⁵ *Cumhuriyet*, 28.3.1973.; *Yeni Asya*, 28.3.1973.

⁴¹⁶ *Cumhuriyet*, 28.3.1973.; *Tercüman*, 28.3.1973.

da adaylıktan çekileceğini taraflara bildirmiştir⁴¹⁷. Nihayet TBMM'nin 6 Nisan 1973 tarihindeki oturumunda Cumhurbaşkanı seçimi için yapılan 15. tur oylamada Türkiye'nin 6. Cumhurbaşkanı'na 365 oyla kontenjan senatörü Emekli Oramiral Fahri Korutürk seçilmiştir. Oylamaya 557 üye katılmış adaylardan Fahri Korutürk 365, Ferruh Bozbeyli 51 oy almıştır. Aday olmadıkları halde Faruk Gürler'e 87, Tekin Arıburun'a 17, İsmet İnönü'ye 3, Sabit Osman Avcı'ya 2, Ali Naili Erdem ile Rıfat Öztürkçine'ye 1'er oy verildiği görülmüştür⁴¹⁸. Bu oylama sonucuna göre Korutürk 365 oy ile Türkiye Cumhuriyeti'nin 6. Cumhurbaşkanı seçilmiştir.

Özetlemek gerekirse Demokratik Parti'nin 12 Mart Dönemi'ni fiilen bitirecek olan Cumhurbaşkanlığı seçim sürecinde Cumhurbaşkanı Sunay ve askerlere karşı AP ve CHP'ye göre daha net tavır sergilediğini söylemek mümkündür. Zira CHP'nin aday çıkartmadığı AP'nin ise kendi içinden çıkan adayı sahiplenmediği süreçte Demokratik Parti, yeni Cumhurbaşkanı'nın parlamento tarafından seçilmesini istemiş ve bu doğrultuda Genel Başkanı Bozbeyli'yi aday göstererek tüm oylamalarda kendisine dönük oyunu kullanmıştır. Aynı şekilde Cumhurbaşkanı Sunay ve askerlerin adayı durumundaki Gürler'in seçilemeyeceğini anlayarak adaylıktan çekilmesi sonrası AP ve CHP'nin parlamento dışından aday bulma çabasını parlamentoya güvenmeyen 12 Mart zihniyetinin devamı olarak görmüş ve destek vermemiş ancak sürecin sonunda başka bir askerin AP ve CHP liderlerinin anlaşmasıyla Çankaya'ya çıkmasına ise engel olamamıştır.

⁴¹⁷Korutürk'ü aday gösteren önerenin altında AP'li 3, CHP'li 4 ve CGP'li 3, grup başkan vekili imzaları vardı. **Milliyet**, 7.4.1973.; **Cumhuriyet**, 7.4.1973.

⁴¹⁸**Cumhuriyet**, 7.4.1973.; **Milliyet**, 7.4.1973.; Türkiye 13 Marttan 6 Nisana kadar geçen yaklaşık 25 günlük sancılı sürecin sonunda Korutürk'ü Cumhurbaşkanı seçmeyi başarırken ülkenin demokrasi tarihi açısından AP ve CHP üzerlerine düşen tarihi vazifeyi oynayamamışlardır. Nitekim Demokratik Parti bu süreçte her iki partiyi özellikle AP'yi meclis çoğunluğuna rağmen Meclis içerisinde ve sivil bir Cumhurbaşkanı seçme iradesi göstermeme, kendi adayını ortaya çıkararak onu sahiplenmeme, süre uzatma, seçimleri erteleme gibi antidemokratik eylemlerle süreci bunalıma çevirme ve malum çevrelere hizmet etmekle eleştirmiştir. **Cumhuriyet**, 4.4.1973.; Yine Demokratik Parti 25 günlük bu sancılı süreçten çı-kardığı dersle siyasi partilere özellikle AP'ye yasal düzenlemelerin yapılarak bundan sonraki süreçte Cumhurbaşkanı'nın doğrudan halka tek dereceli seçim yoluyla seçtirilmesini teklif etmiştir. **Yeni Asya**, 5.4.1973.; **Cumhuriyet**, 5.4.1973.

7. DEMOKRATİK PARTİ’NİN (3.DÖNEM) TBMM FAALİYETLERİ

İsimler	Seçim Çevresi
Süleyman Çiloğlu	Antalya
Yüksel Menderes	Aydın
Ziya Öztürk	Aydın
Mehmet Turgut	Bursa
Nazmi Tombuş	Çorum
Hasan Korkmazcan	Denizli
Sami Aslan	Denizli
Samet Güldoğan	Elazığ
Cevat Önder	Erzurum
Rasim Cinisli	Erzurum
Ethem Kılıçoğlu	Giresun
Hilmi Türkmen	İçel
Ferruh Bozbeyli	İstanbul
Dr. Saadettin Bilgiç	İstanbul
İbrahim Abak	İstanbul
İlhan Darendelioğlu	İstanbul
İbrahim Elmalı	İstanbul
İhsan Gürsan	İzmir

Naki Öner	İzmir
Vehbi Engiz	Kocaeli
Kubilay İmer	Konya
Özer Ölçmen	Konya
Necati Kalaycıoğlu	Konya
Dr. Faruk Sükan	Konya
Bahri Dağdaş	Konya
Vehbi Sınmaz	Manisa
Adnan Akarca	Muğla
Mehmet Ersoy	Kütahya
Nimet Ağaoğlu	Muş
Ata Bodur	Ordu
Basri Albayrak	Rize
Talat Asal	Samsun
Kadri Erdoğan	Sivas
Vedat Önsal	Sakarya
Ekrem Dikmen	Trabzon
Necati Çakıroğlu	Trabzon

Tablo 6: Demokratik Parti 3. Dönem Milletvekilleri

Demokratik Parti’nin 36 Milletvekili içerisinde Meclis’te en fazla söz alan ve yaptığı çalışmalara göre en aktif milletvekilleri Ömer Vehbi Engiz, Cevat Önder, Mustafa Vedat Önsal olmuştur.

Kocaeli Milletvekili Ömer Vehbi Engiz 3. Dönemde; otu sekiz yazılı soru önergesi ve yedi söz alma ile partinin en aktif milletvekili olmuştur. Engiz; Bakanlık Bütçelerine ek olarak, Balıkçılık ve Su ürünleri ile Seka’da çalışan işçilerle işveren arasındaki ihtilafın giderilmesi konularında gündem dışı söz almıştır. Engiz ayrıca Gölcük ilçesinin muhtelif yerlerine çevrilen tel örgü ve duvarların kaldırılması, İzmit şehir stat inşaatının durdurulma sebebi, Kocaeli ili merkezinde bir vilayet konağı yapılması, Kocaeli’de açılması tasarlanan İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, İzmit’te PTT Bölge Başmüdürlüğü kurulması, İzmit Sosyal Sigortalar Kurumu Hastanesi’nin yapılmama sebebi, 1960-1971 yılları arasında Coca Cola, Pepsi ve Tuborg firmalarının hangi şartlarla müsaade verildiği, Çoban Sülü adlı kitabın bazı resmi bankalar tarafından satın alınıp alınmadığı Valilik ve Kaymakamlıklarca verilen silah taşıma ve bulundurma ruhsatlarının miktarı, Seka’nın gazetelere yaptığı kredili satışları eski Başbakan Süleyman Demirel’in kardeşleri Ali Demirel ve Şevket Demirel’in vergi borçları, sigorta acenta ve prodüktörlerin

komisyon nispetinin düşürülmesi, satılması yasak edilen kitapların resmi makamlar tarafından ilan edilmesi ve sosyal sigortalar kurumunca işçilere verilen mesken kredisıyla ilgi olarak yazılı soru önermeleri verilmiştir⁴¹⁹.

3. Dönem Erzurum Milletvekili Cevat Önder partisinin en aktif ikinci milletvekili olarak Meclis çalışmalarında partisi adına yirmi üç yazılı soru önermesi verirken on dokuz kez de meclis kürsüsünde söz almıştır. Önder; Türk Tarih Kurumunun, Dernekler Kanunu ile Ana tüzüğe aykırı çalıştığı, Türk Tarih Kurumu Basımevinin Kurumlar vergisine tabi olmama sebebi, Türk Tarih Kurumunun Türk Ticaret Kanunu Hükümleri'ne aykırı çalıştığı, Edirne'deki Selimiye Cami için Isparta'da yaptırıldığı iddia edilen halılar, Türk Tarih Kurumunun iktisadi gaye güderek ticaret yaptığı, Bursa İl Özel İdaresine ait binanın satışı, Erzurum'un Narman ilçesinden Veli Küçük'ün İstiklal Madalyası ve Erzurum'un Tortum ilçesi Varçin (Çakallı) Köyü hudutlarının 1929 yılından önceki hali ile ilgili olarak yazılı soru önermeleri verilmiştir. Bunlara ek olarak Cevat Önder bu dönemde 19 farklı konuda söz alarak partisinin bu konulardaki görüşlerini dile getirmiştir. Önder Bakanlık Bütçeleri dışında, Emlak Vergisi Kanunun bazı maddelerinin değiştirilmesi, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın bazı maddelerinin değiştirilmesi, Ankara iline bağlı Kırıkkale ilçesinde (Kırıkkale) adı ile bir il kurulması, Deniz Gezmiş, Yusuf Aslan ve Hüseyin İnan'ın ölüm cezalarına çarptırılması, 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu, 648 sayılı siyasi partiler Kanununun 79, 80, 82. Maddeleri'nin değiştirilmesi ve 81. Maddesi'nin kaldırılması, Danıştay Kanununun bazı maddelerinin değiştirilmesi, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'na geçici 23. Madde eklenmesi ve Devlet Güvenlik Mahkemelerinin Kuruluş ve İşleyiş, Görev ve Yetkileri ve Yargılama usulleri işe ilgili olarak söz almıştır⁴²⁰.

3. Dönem Sakarya Milletvekili Mustafa Vedat Önsal partinin en aktif üçüncü milletvekili olarak Meclis çalışmalarında partisi adına otuz iki kez Meclis kürsüsünde söz alırken üç tanede yazılı soru önermesi vermiştir. Önsal; Bakanlık Bütçeleri dışında, İktisadi Devlet Teşekkülleri ile sivil, asker ve resmi müesseselerin dinlenme kampları için yapılan harcamalar, Emin suların zararlarının giderilmesi, 1970 yılı Bütçe Kanununa bağlı cetvellerde değişiklik yapılması, hayat pahalılığını önlemek için alınması gerekli kanuni, idari, iktisadi ve mali tedbirler, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Birleşik Arap Cumhuriyeti Hükümeti arasında Teknik ve Kültür Anlaşmasının onaylanması,

⁴¹⁹ http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_V2.tutanak-sonuc?, (12.06.2017).

⁴²⁰ agy.

ortak pazarla ilgili ortaklık Anlaşmasının uygulanması, siyasi partiler Kanun 74. Maddesi'nin yeniden düzenlenmesi, hayat pahalılığı, yatırımlar, işsizlik, işçi dövizlerinin değerlendirme şekli, Mali Denge Vergisi Kanunu, Ünye Radar Üssünde teknisyen olarak çalışan 1 Kanadalı ve 2 İngiliz uzman anarşistler tarafından kaçırılması, 29 Temmuz 1970 tarih ve 1319 sayılı Emlak Vergisi Kanunu'nun bazı maddelerinin kaldırılması, değiştirilmesi ve bu kanuna bazı hükümler eklenmesi, tarım ürünlerine uygulanan taban fiyat, 6390 sayılı Maden Kanunu'nun bazı maddelerinin değiştirilmesi, Komünizm kadar zararlı ve kökü dışarıda bir akım olan masonlukla mücadele edilmesi ve sıkı yönetimin uzatılması konularında söz alarak partisinin bu konulardaki görüşlerini dile getirmiştir. Ayrıca Önsal, Avrupa Yatırım Bankası tarafından Türkiye'de bir şirkete açılan kredi, 1969 ve 1970 yıllarında montaj kotasına ayrılan döviz miktarı ile memurların, personel kanunu uygulamasından doğan 9 aylık maaş farklarıyla ilgili olarak yazılı soru önergesi vermiştir⁴²¹.

3. Dönem Erzurum Milletvekili Rasim Cinisli ise Meclis çalışmaları sırasında partisi adına yirmi yedi kez söz alırken altı tanede yazılı soru önergesi vermiştir. Cinisli; Bakanlık Bütçeleri dışında, öğrenci hareketleri, İstiklal Marşı'nın TBMM tarafından kabulünün 50. Yılı, sıkıyönetim kanunu, Hükümet üyelerinin tutum ve davranışlarının ekonomi üzerinde yaptığı olumsuz etki, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın bazı maddelerinin değiştirilmesinin ve geçici maddeler eklenmesi, Erzurum ve çevresindeki margarin ve kömür sıkıntısı, Televizyon Kurumu Kanununun bazı maddelerinin değiştirilmesi, 819 sayılı Devlet memurlarına avans suretiyle ödeme yapılmasına dair olan Kanununun 1 ve 5. Madde'lerinin değiştirilmesi, gençlik sorunları, Dernekler Kanunu, 181 sayılı Toplantı ve Gösteri yürüyüşü hürriyeti hakkındaki kanunda değişiklik yapılması, Eski Eserler 6830 Sayılı İstimlak Kanunu'nun bazı maddelerinin değiştirilmesi, üniversiteler kanunu, Türk Ceza Kanunu'nun bazı maddelerinin değiştirilmesi ve sıkıyönetim süresinin uzatılması konularında söz alarak bu konularda partisinin görüşlerini dile getirmiştir. Bunlara ek olarak Cinisli, TMTF'nin kapatılış nedenleri, bir gazete haberinin doğru olup olmadığı, yüksek tahsil gençliğinin burs ve kredileri, Erzurum İslami İlimler Fakültesine verilen tahsisat, ABD'de suikasta uğrayan Başkonsolos Mehmet Baydar ile yardımcısı Bahadır Demir hakkında görülen dava ve basında çıkan Cerrahpa-

⁴²¹ agy.

şa Göz Kliniği ile ilgili haberler konularıyla ilgili olarak yanıtlamak üzere yazılı soru önergeleri vermiştir⁴²².

3. Dönem Konya Milletvekili Mustafa Kubilay İmer ise Meclis çalışmaları sırasında otuz iki kez söz alarak partisinin bu konulardaki görüşlerini dile getirmiştir. İmer; Bakanlık Bütçeleri dışında, İş Kanunu, Sıkıyönetim Kanunu, 534 Sayılı Türkiye Cumhuriyeti Emekli Sandığı Kanunu'na ek ve geçici maddeler eklenmesi, Siyasi Partiler Kanunu'nun 74. Maddesi'nin yeniden düzenlenmesi, içtüzük tadili, Deniz Gezmiş, Yusuf Aslan ve Hüseyin İnan'ın ölüm cezalarına çarptırılması, 1632 sayılı Askeri Ceza Kanunu'nun bir maddesinin değiştirilmesi ve bu kanuna bazı maddelerin eklenmesi, Yüksek Hakimler Kurulu Kanunu'nun adı ile bazı maddelerinin değiştirilmesi ve yeni geçici maddeler eklenmesi, Askeri Yüksek İdare Mahkemesi Kanunu, Askeri Yargıtay Kanunu, Toprak ve Tarım Reformu Ön Tedbirler Kanunu, 357 Sayılı Askeri Hakimler ve Asker Savcılar Kanunu'nun bazı maddelerinin değiştirilmesi ve üç ek, iki geçici madde eklenmesi, 1412 sayılı Ceza Muhakemeleri usulü kanununun bazı maddelerinin değiştirilmesi ve bu kanuna bazı maddeler eklenmesi, Anayasa değişikliği, asayişe müessir bazı fiillerin önlenmesi, Türk Ceza Kanununun bazı maddelerinin değiştirilmesi ve bazı maddelerine fıkralar eklenmesi, 1402 Sayılı Sıkıyönetim Kanunu'nun bazı maddelerinin değiştirilmesi ve özel af kanunlarında söz almıştır⁴²³.

3. Dönem Demokratik Parti Genel Başkanı ve İstanbul Milletvekili Ferruh Bozbeyle ise Meclis çalışmaları sırasında dört kez söz almıştır. Bozbeyle; Dört Amerikalının kaçırlması, Başbakan Nihat Erim tarafından teşkil olunan Bakanlar Kurulu Programı, Anayasa'nın 5 maddesinin değiştirilmesi ve 2 geçici madde eklenmesi ile Bakanlar Kurulu programı hakkında söz alarak partisinin bu konuda hakkındaki görüşlerini ile getirmiştir⁴²⁴.

3. Dönem Konya Milletvekili Özer Ölçmen ise Meclis çalışmaları sırasında partisi adına on sekiz kez söz alırken dokuz tane yazılı ve bir tanede sözlü soru önergeleri vermiş ayrıca bir tanede meclis araştırma önergesi vermiştir. Ölçmen; Bakanlık Bütçeleri dışında, 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu, Ankara Çimento Fabrikasının üretiminin durması, uygulanmakta olan yabancı sermaye politikasının somut sonuçları, çiftçi ve köylülerin hayvanlarına koruyucu aşı ve serum yapılması, 3491 sayılı Toprak Mah-

⁴²² agy.

⁴²³ agy.

⁴²⁴ agy.

sulleri Ofisi Kanunu, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın bazı maddelerinin değiştirilmesi ve geçici maddeler eklenmesi, Avrupa Ekonomik Topluluğu Karma Parlamento Komisyonu'nun Brüksel'de yaptığı son toplantı, parlamentonun çeşitli milletlerarası parlamento kuruluşlarında temsili, Timothy adlı İngiliz gencinin mahkumiyeti nedeniyle İngiliz basını ve siyasi çevrelerinin tutumu, Yüksel Menderes'in vefatı, Ortak Pazar konusu ve sıkıyönetimin 2 ay süre ile uzatılması ile ilgili olarak söz almış ve partisinin bu konudaki görüşlerini dile getirmiştir. Bunlara ek olarak Ölçmen, İstiklal Madalyası alacaklar için yapılan çalışma, özel yüksek okullarda okuyan öğrencilerle bu okullardan mezun olanların hak ve menfaatleri, Bazı şirketler tarafından imal edilen Alkoid reçinelerinin üzerinden alınan Gider Vergisi'nin kaldırılma nedeni, Türkiye'de afyon ekibinin bazı illerde tehdit edilmesi, Alkoid reçinesi ile ilgili muvazaalı vergilerin kesin yekunu, Yurtdışı ataşeliklerindeki memurların durumu ve haberleşme mahremiyetinin ihlal edilmesi ile ilgili yazılı soru önergesi verirken Anayasa değişikliği tasarısının parlamento tarafından aynen kabul edilmemesi halinde Meclis'lerin lağvedileceği söylentisine dair sözlü soru önergesi vermiştir. Ayrıca bu dönemde Ölçmen Partisi adına eski Başbakan Süleyman Demirel hakkında yakınlarına ve kardeşlerine sağlamış olduğu kredilerin temin edilişinde ve yatırım indiriminin istifade ettirilmesinde 5 Yıllık Kalkınma Planı'na aykırı hareket ettiği iddiasıyla meclis araştırması için önerge vermiştir⁴²⁵.

3. Dönem Denizli Milletvekili Hasan Korkmazcan ise Meclis çalışmaları sırasında partisi adına yirmi dört kez söz almıştır. Korkmazcan; Bakanlık Bütçeleri dışında, Genelkurmay Başkanı Orgeneral Memduh Tağmaç ile kuvvet kumandanlarının; parlamento ve Hükümet'in tutumunu eleştiren, demokratik düzen içinde Anayasa'nın kapsadığı tedbirlerin süratle alınmasını öngören, bu yapılmadığı takdirde Türk Silahlı Kuvvetleri'nin idareyi doğrudan doğruya ele almaya kararlı olduğunu belirten yazısı, Türkiye Cumhuriyeti ile Romanya sosyalist Cumhuriyeti arasında ilim ve sanat münasebetleri Anlaşması'nın onaylanması, Siyasi Partiler Kanunu'nun 74. Maddesinin değiştirilmesi, Televizyon Kurumu Kanunu'nun bazı maddelerinin değiştirilmesi ve bu kanuna ek ve geçici maddeler eklenmesi, 4 Haziran 1972 Pazar günü yapılacak mahalli seçimlerin ertelenmesi, Başbakan Ferit Melen tarafından teşkil olunan Hükümet programı, içtüzük tadili, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 5 maddesinin değiştirilmesi ve 2 geçici madde eklenmesi, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'na geçici 23. Madde eklenmesi, Türkiye

⁴²⁵ agy.

Vakıflar Bankası, Türk Anonim Ortaklığı değiştirilmesi ve sıkıyönetimin 2 ay daha uzatılması konularında partisinin görüşlerini dile getirmiştir⁴²⁶.

3. Dönem Denizli Milletvekili Sami Arslan ise Meclis çalışmaları sırasında partisinin adına yirmi sekiz kez söz hakkı almıştır. Arslan; Bakanlık Bütçeleri dışında, 657 sayılı Devler Memurları Kanunu'nun bazı maddelerinin değiştirilmesi, Vakıflar Genel Müdürlüğü vazife ve teşkilatı kanunu, Anason ve haşhaş ekiminin kayıtlanması sebebiyle ekicilerin karşılaştıkları güçlükler ve alınması gerekli tedbirler, İmam-hatip okullarının 1. Devresi'nin kapatılması kararı, Orman Suçlarının Affı, Siyasi Partiler Kanunu'nun 74. Maddesi'nin yeniden düzenlenmesi, Denizli'deki gübre ve tohum dağıtımı yapan kooperatiflerin ve Ziraat Bankası'nın tutumu, Televizyon Kurumu Kanunu'nun bazı maddelerinin değiştirilmesi, Acıpayam ilçesindeki orman kaçakçılığı olayları, Denizli ili ve çevresinin gübre ihtiyacı, Mali Denge Vergisi Kanunu, Denizli afyon ekicilerinin istekleri, 2 Temmuz 1970 tarih ve 1319 Sayılı Emlak Vergisi Kanunu'nun bazı maddelerinin kaldırılması, değiştirilmesi ve kanuna bazı hükümler eklenmesi, Denizli ilinin sorunları, tütün müstahsilinin elinde kalan tütünler, Milli Eğitim Bakanlığının İmam Hatip okulları ile ilgili olarak aldığı karar hakkında söz alarak partisinin görüşlerini dile getirmiştir⁴²⁷.

3. Dönem Sivas Milletvekili Kadri Eroğan ise Meclis çalışmaları sırasında partisi adına on altı kez söz alarak bu konularda partisinin görüşlerini dile getirmiştir. Eroğan; Bakanlık Bütçeleri dışında, Asayişe müessir bazı fiillerin önlenmesi, Atatürk Üniversitesi Kanunu, 171 sayılı Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Hürriyet hakkındaki kanunda değişiklik yapılması, içtüzük değişikliği, Cumhuriyetin 50. Yıldönümü'nün kutlanması, Orman Bakanlığının Kuruluş ve görevleri, 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'nun da değişikliği yapılması, 4 Ocak 1961 tarih ve 211 sayılı Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu'nda değişiklik yapılması, Gümrüklerdeki rüşvet, yolsuzluk, ve usulsüzlükler, 5434 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Emekli Sandığı Kanunu'na ek ve geçici maddeler eklenmesi ve Genelkurmay Başkanı Orgeneral Memduh Tağmaç ile Kuvvet Komutanlarının, parlamento ve Hükümetin tutumunu eleştiren, demokratik düzen içinde Anayasa'nın kapsadığı tedbirlerin süratle alınmasını öngören, bu yapılmadığı takdirde Türk

⁴²⁶ agy.

⁴²⁷ agy.

Silahlı Kuvvetleri'nin idareyi doğrudan doğruya ele almaya kararlı olduğunu belirten yazısı ile ilgili olarak söz almıştır⁴²⁸.

3. Dönem Rize Milletvekili Hasan Basri Albayrak ise Meclis çalışmaları sırasında partisi adına on beş kez söz almıştır. Albayrak; Bakanlık Bütçeleri dışında, Tarihi eser kaçakçılığının önlenmesi, Türkiye Çay İşletmeleri Kurumu Kanunu, Doğu ve Güneydoğu Bölgelerinin kalkındırılması ve yaşam seviyesinin yükseltilmesi için alınması gerekli tedbirler, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın bazı maddelerinin değiştirilmesi ve geçici maddeler eklenmesi, siyasi partiler Kanununun 74. Maddesi'nin yeniden düzenlenmesi, Milli Eğitim Temel Kanunu, Boğaziçi Üniversitesinin Kuruluş Kanunu, Atatürk Üniversitesine bağlı yeni birimlerin kurulması ve çay sorunu ile ilgili olarak söz almış ve bu konularda partisinin görüşlerini dile getirmiştir⁴²⁹.

3. Dönem İzmir Milletvekili Şükrü Akkan ise Meclis çalışmaları sırasında partisi adına on yedi kez söz almıştır. Akkan; Bakanlık Bütçeleri dışında, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği Kanununun bazı maddelerinin değiştirilmesi, 286 Sayılı Köy Kanunu ve 307 sayılı Belediye Kanununda değişiklik yapılması, Türkiye Elektrik Kurumu Kanunu, çiftçilerin T.C Ziraat Bankası ve Tarım Kredi Kooperatiflerine olan borçlarının taksitlendirilmesi, Ticari İşletme Rehini, Zirai ürünler ve narenciye, 6785 sayılı İmar Kanununun da bazı değişiklikler yapılması ve 27 Temmuz 1967 tarih ve 926 sayılı Türk Silahlı Kuvvetleri Personel Kanununun bazı maddelerinin değiştirilmesi ile ilgili olarak söz almış ve bu konularda partisinin görüşlerini dile getirmiştir⁴³⁰.

3. Dönem Giresun Milletvekili İbrahim Ethem Kılıçoğlu ise Meclis çalışmaları sırasında partisi adına on dört kez söz almıştır. Kılıçoğlu; Bakanlık Bütçeleri dışında, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 73. Maddesi'nin değiştirilmesi ve Anayasa'ya geçici bir madde eklenmesi, Ateşli Silahlar ve Bıçaklar Hakkındaki Kanun'un bazı maddelerinin değiştirilmesi, Türkiye Elektrik Kurumu Kanunu, 9 Temmuz 1961 ve 334 sayılı T.C Anayasası'nın 56. Maddesi'ne bir fıkra eklenmesi, Ankara Numune Hastanesi Başhekimi'nin değiştirilmesi, Bir vilayetin idaresi, Köy İşleri Bakanlığı kuruluş ve görevleri, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın bazı maddelerinin değiştirilmesi ve geçici maddeler eklenmesi, Siyasi Partiler Kanunu'nun 74. Maddesi'nin yeniden düzenlenme-

⁴²⁸ agy.

⁴²⁹ agy.

⁴³⁰ agy.

si, haşhaş ekiminin yasaklanması ve Hükümetin istifasının hukuki vasfı ve niteliği ilgili olarak söz almış ve bu konularda partisinin görüşlerini dile getirmiştir⁴³¹.

3. Dönem Trabzon Milletvekili Ekrem Dikmen ise Meclis çalışmaları sırasında partisi adına on üç kez söz alarak bu konularda partisinin görüşlerini dile getirmiştir. Dikmen; Bakanlık Bütçeleri dışında, Bazı İktisadi Devlet Teşekkülleri'nin sermayesinin arttırılması, Dört Amerikalının kaçırılması, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın bazı maddelerinin değiştirilmesi ve geçici maddeler eklenmesi, Siyasi Partiler Kanunu'nun 74. Maddesi'nin yeniden düzenlenmesi, Mali Denge Vergisi, 29 Temmuz 1970 tarih ve 1319 sayılı Emlak Vergisi Kanunu'nun bazı maddelerinin kaldırılması, değiştirilmesi ve bu kanuna bazı hükümler eklenmesi ve Toprak ve Tarım Reformu ile ilgili olarak söz almıştır⁴³².

3. Dönem İstanbul Milletvekili İlhan Darendelioğlu ise Meclis çalışmaları sırasında partisi adına on üç kez söz almıştır. Darendelioğlu; Bakanlık Bütçeleri dışında, Esir Milletler Haftası, Almanya'daki işçilerimize yapılmakta olan propagandalar, Deniz Gezmiş, Yusuf Aslan ve Hüseyin İnan'ın ölüm cezasına çarptırılmaları, Yalova'nın gelişmesi ve güzelleşmesi, Çapa Yüksek Öğretmen Okulunun Arnavutköy'e taşınması, Basın suçlularına takılan kelepçe, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 5 maddesinin değiştirilmesi ve 2 geçici madde eklenmesi, 15 Mayıs 1971 tarih ve 1402 Sayılı Sıkıyönetim Kanunu'nun 26. Maddesi'ne 1 fıkra eklenmesi ve sıkıyönetim 2 ay süreyle uzatılması ile ilgili olarak söz almış ve bu konularda partisinin görüşlerini dile getirmiştir⁴³³.

3. Dönem Elazığ Milletvekili Samet Güldoğan ise Meclis çalışmaları sırasında partisi adına on bir kez söz alırken bir yazılı soru önergesi ve bir tane de meclis araştırma önergesi vermiştir. Güldoğan; Bakanlık Bütçeleri dışında, uygulanmakta olan yabancı sermaye politikasının somut sonuçları, siyasi partiler Kanununun 74. Maddesi'nin yeniden düzenlenmesi, Keban Barajı ve Mardin Milletvekili Abdurrahim Türk'ün öldürülmesi ile ilgili olarak söz almıştır. Bunlara ek olarak Güldoğan 1970 yılında yapımına başlanan Karakaya baraj yolu inşaatının durdurulma nedenine dair yazılı soru önergesi vermiş ayrıca Karakaya Baraj yolunun güzergahını değiştirerek ekonomi ve sanayimize zarar verildiği iddiasıyla eski Başbakan Süleyman Demirel ile ilgili Enerji ve Tabii

⁴³¹ agy.

⁴³² agy.

⁴³³ agy.

Kaynaklar eski bakanları Sabit Osman Avcı, Nahit Menteşe ve Nuri Kodamanoğlu haklarında Meclis soruşturması açılmasına dair önerge vermiştir⁴³⁴.

3. Dönem Konya Milletvekili Mehmet Necati Kalaycıoğlu ise Meclis çalışmaları sırasında partisi adına sekiz kez söz alırken, bir tanede genel görüşme önergesi vermiştir. Kalaycıoğlu; Bakanlık Bütçeleri dışında, siyasi partiler kanununun 74. Maddesi'nin yeniden düzenlenmesi, Özel Yüksek Okul öğrencilerinin öğrenimlerine devam edebilmeleri için açılacak resmi yüksek okullar ve Ticari işletme rehini konularında söz alırken haşhaş ekiminin yasaklanması ile köylülerimizin içine düştükleri sıkıntıyı gidermek ve gerekli imkanları sağlamak amacıyla genel görüşme açılmasına dair önergeyi partisinin Konya Milletvekili Özer Ölçmen ile birlikte vermiştir⁴³⁵.

3. Dönem Bursa Milletvekili Mehmet Turgut ise Meclis çalışmaları sırasında partisi adına altı kez söz alırken, iki tane de yazılı soru önergesi vermiştir. Turgut; Bakanlık Bütçeleri dışında, Madencilik Reformu, Mali Denge Vergisi ve Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının bazı maddelerinin değiştirilmesi ve geçici maddeler eklenmesi ile ilgili olarak söz alırken Yükseliş Kolejinin Devlet tarafından satın alındığının doğru olup olmadığı ve Fransız vatandaşlarının gönderdikleri mektupla ilgili olarak yazılı soru önergeleri vermiştir⁴³⁶.

3. Dönem İçel Milletvekili Hilmi Türkmen ise Meclis çalışmaları sırasında partisi adına sekiz kez söz almış ve bu konularda partisinin görüşlerini dile getirmiştir. Türkmen; Bakanlık Bütçeleri dışında, Türkiye Çay İşletmeleri Kanunu ve Pamuk üretiminin ihyası, teşviki ve istenilen seviyeye ulaştırılması için alınması gerekli tedbirlerle ilgili olarak söz almıştır⁴³⁷.

3. Dönem Konya Milletvekili Faruk Sükan ise Meclis çalışmaları sırasında partisi adına üç kez söz alırken iki tane de yazılı soru önergesi vermiştir. Sükan; Bakanlık Bütçeleri dışında, İstanbul'un sağmalcılar semtinde ortaya çıkan Kolera hastalığı ile ilgili olarak söz alırken ihtilalci gruplara dahil yabancı memleketlerdeki Türk vatandaşları ve hububat fiyatlarının 1970 alım dönemi seviyesinde dondurulma nedeni ile ilgili olmak üzere iki tane yazılı soru önergesi vermiştir.

⁴³⁴ agy.

⁴³⁵ agy.

⁴³⁶ agy.

⁴³⁷ agy.

3. Dönem Aydın Milletvekili Ziya Öztürk ise Meclis çalışmaları sırasında partisi adına beş tane yazılı soru önergesi vermiştir. Öztürk; Kuşadası ilçesinin elektrik arızası, Esenboğa Hava Limanı'nda sıkıyönetim görevlisi bir subayın parlamento üyesine karşı çıkardığı zorluk, 1318 Sayılı Kanunun takibatı, Muğla'da yapılması kararlaştırılan hava alanının Aydın'da yapılmasının daha yararlı olup olmayacağı, Hükümetin tasarrufu altında bulunan Güneş Matbaacılık T.A.Ş'nin basın organları ile olan münasebetleriyle ilgili olarak yazılı soru önergesi vermiştir⁴³⁸.

3. Dönem Muğla Milletvekili Adnan Akarca ise Meclis çalışmaları sırasında partisi adına altı kez söz almış ve bu konularda partisinin görüşlerini dile getirmiştir. Akarca; Bakanlık Bütçeleri dışında, Yem Kanunu, Amerikan Askeri yardımı, pamuk taban fiyatları ve Ateşli silahlar ve bıçaklar hakkındaki kanunun bazı maddelerinin değiştirilmesi ile ilgili olarak söz almıştır⁴³⁹.

3. Dönem İzmir Milletvekili Ali Naki Üner ise Meclis çalışmaları sırasında partisi adına yedi kez söz almıştır. Üner; Bakanlık Bütçeleri dışında, Mali Denge Vergisi, Köy İşleri Bakanlığı kuruluş ve görevleri ve kuru üzümün ihracı konuları ile ilgili olarak söz alarak bu konularda partisinin görüşlerini dile getirmiştir⁴⁴⁰.

3. Dönem İstanbul Milletvekili İbrahim Abak ise Meclis çalışmaları sırasında partisi adına dört kez söz alırken bir yazılı soru önergesi vermiştir. Abak; Bakanlık Bütçeleri'yle ilgili olarak dört kez söz alırken devalüasyon kararını bir şahsın önceden öğrenip öğrenmediğine dair sözlü soru önergesi ek olarak İstanbul, Elektrik, Tramvay ve Tünel İşletmeleri Genel Müdürlüğü'nün hizmet tarifelerine dair yazılı soru önergesi vermiştir⁴⁴¹.

3. Dönem Aydın Milletvekili Yüksel Menderes ise Meclis çalışmaları sırasında partisi adına altı kez söz alarak bu konularda partisinin görüşlerini dile getirmiştir. Yüksel Menderes; Bakanlık Bütçeleri dışında, Başkanlık Divanı seçimi ve Genelkurmay Başkanı Orgeneral Memduh Tağmaç ile Kuvvet Komutanlarının; Parlamento ve Hükümetin tutumunu eleştiren, demokratik düzen içinde Anayasa'nın kapsadığı tedbirlerin süratle alınmasını öngören, bu yapılmadığı takdirde Türk Silahlı Kuvvetleri'nin idareyi

⁴³⁸ agy.

⁴³⁹ agy.

⁴⁴⁰ agy.

⁴⁴¹ agy.

doğrudan doğruya ele almaya kararlı olduğunu belirten yazısı ile ilgili olarak söz almıştır⁴⁴².

3. Dönem Manisa Milletvekili Vehbi Sınmaz ise Meclis alışmaları sırasında partisi adına altı kez söz almıştır. Sınmaz; Bakanlık Bütçeleri dışında, Gima'nın bugünkü durumu ve bağıcılığımızın modern şekilde geliştirilmesi ve bu konularda partisinin görüşlerini dile getirmiştir⁴⁴³.

3. Dönem Ordu Milletvekili Ata Bodur ise Meclis çalışmaları sırasında partisi adına iki kez söz alırken iki tane de yazılı soru önergesi vermiştir. Bodur; Mesudiye ilçesinin Topçam Bucağı Ortaokulunun öğretmen durumu ve resmi arabaların özel işlerde kullanıldığı iddiasıyla ilgili olarak yazılı soru önergesi verirken söz alışların ikisi de Bakanlık Bütçeleri ile ilgili olmuştur⁴⁴⁴.

3. Dönem Trabzon Milletvekili Necati Çakıroğlu ise Meclis çalışmaları sırasında partisi adına iki kez söz alırken bir tane de yazılı soru önergesi vermiştir. Çakıroğlu; Anayasa'nın 113. Maddesi'nin değiştirilmesi ve Anayasa'ya geçici bir madde eklenmesi, sıkıyönetimin 2 ay süre ile uzatılması konularında söz alırken Sanayi Bakanlığına bağlı MKE tarafından pil ve akü fabrikası kurulacağı haberleriyle ilgili olarak yazılı soru önergesi vermiştir⁴⁴⁵.

3. Dönem Konya Milletvekili Bahri Dağdaş ise Meclis çalışmaları sırasında partisi adına beş kez söz alırken iki tane de yazılı soru önergesi vermiştir. Dağdaş; Toprak ve Tarım Reformu, 6831 sayılı Orman Kanununun bazı maddelerinin değiştirilmesi ve bu kanuna bir ek madde eklenmesi, Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının bazı maddelerinin değiştirilmesi ve geçici maddeler eklenmesi, Meksika buğdayının Türk ekonomisinde meydana getirdiği tesirler ve Toprak ve Tarım reformu ön tedbirler kanunu ile ilgili olarak söz almıştır. Ayrıca Dağdaş, 1965 yılından 1970 yılı sonuna kadar iller itibariyle tarım kazançları ve bu kazançlardan tahsil edilen vergi miktarları ile ilgili olarak yazılı soru önergesi vermiştir⁴⁴⁶.

3. Dönem Kütahya Milletvekili Mehmet Ersoy ise Meclis çalışmaları sırasında partisi adına beş kez söz almış ve bu konularda partisinin görüşlerini dile getirmiştir.

⁴⁴² agy.

⁴⁴³ agy.

⁴⁴⁴ agy.

⁴⁴⁵ agy.

⁴⁴⁶ agy.

Ersoy; Bakanlık Bütçeleri dışında, seyahat Acenteleri Birliği Kanunu 29 Temmuz 1970 tarih ve 1319 sayılı Emlak Vergisi Kanunu'nun bazı maddelerinin kaldırılması, değiştirilmesi ve bu kanuna bazı hükümler eklenmesi ve İmam-Hatip okullarının 1. Devresini kapatma kararı ile ilgili olarak söz almıştır⁴⁴⁷.

3. Dönem Çorum Milletvekili İhsan Nazmi Tombuş ise Meclis çalışmaları sırasında partisi adına dört kez söz almıştır. Tombuş; Bakanlık Bütçeleri dışında, Dört Amerikalının kaçırılması ve 4 Haziran 1972 Pazar günü yapılacak mahalli seçimlerin ertelenmesi ile ilgili olarak söz almış ve bu konularda partisinin görüşlerini dile getirmiştir⁴⁴⁸.

3. Dönem Samsun Milletvekili Talat Asal ise Meclis çalışmaları sırasında partisi adına üç kez söz almıştır. Asal; Başbakan Nihat Erim tarafından teşkil olunan Hükümet programı, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın bazı maddelerinin değiştirilmesi ve geçici maddeler eklenmesi, siyasi partiler Kanununun 74. Maddesi'nin yeniden düzenlenmesi ile ilgili olarak söz almış ve bu konularda partisinin görüşlerini dile getirmiştir⁴⁴⁹.

3. Dönem İzmir Milletvekili İhsan Gürsan ise Meclis çalışmaları sırasında partisi adına üç kez söz almıştır. Gürsan'ın bu söz alışlarının tamamı Gelir Bütçesi ve Üniversite Bütçeleriyle ilgili olmuştur⁴⁵⁰.

3. Dönem Antalya Milletvekili Süleyman Çiloğlu ise Meclis çalışmaları sırasında partisi adına üç kez söz almıştır. Çiloğlu'nun bu söz alışları Bakanlık Bütçeleri ve Toprak ve Tarım Reformu ön tedbirler Kanunu ile ilgili olmuştur⁴⁵¹.

3. Dönem Muş Milletvekili Nimet Ağaoğlu ise Meclis çalışmaları sırasında partisi adına üç kez söz almıştır. Ağaoğlu'nun söz alışları Bakanlık Bütçeleri ve 657 Sayılı Devlet Memurları Kanununun bazı maddelerinin değiştirilmesi ve bu kanuna bazı maddeler eklenmesi ile ilgili olmuştur⁴⁵².

3. Dönem İstanbul Milletvekili olan İbrahim Elmalı ise Meclis çalışmaları sırasında partisi adına bir kez söz alarak en pasif milletvekili olmuştur⁴⁵³.

⁴⁴⁷ agy.

⁴⁴⁸ agy.

⁴⁴⁹ agy.

⁴⁵⁰ agy.

⁴⁵¹ agy.

⁴⁵² agy.

⁴⁵³ agy.

8. BİRİNCİ HÜKÜMET BUHRANI VE DEMOKRATİK PARTİ

Türk siyasi hayatında 12 Mart 1971 Muhtırası ile başlayan yaklaşık 30 aylık özellikli dönem 14 Ekim 1973 seçimleri ile son bulmuştu. Ancak seçimler ülkenin ihtiyacı olan tek başına güçlü bir iktidar ortaya çıkarmamıştı. 1973 seçimlerinin iki önemli sonucu olmuştu. Bunlardan birincisi Ecevit liderliğindeki yeni CHP'nin oylarını 1969 seçimlerine göre % 5.9 arttırarak % 27.4'ten % 33.3'e çıkartması ve mecliste 185 milletvekiliyle temsil edilmesi olurken ikincisi ise 1965 ve 1969 seçimlerinin galibi Demirel liderliğindeki AP'nin oylarını 1969 seçimlerine göre yaklaşık % 17 oranında düşürerek % 29.8 oy alması ve mecliste 149 milletvekili ile temsil edilmesi olmuştu⁴⁵⁴. 14 Ekim 1973 seçimlerinin kazananı kendisini siyasi yelpazenin solunda gösteren CHP olmuş ancak Ecevit liderliğindeki yeni CHP tek başına iktidar olamamıştı. Buna karşın siyasi yelpazenin sağındaki partiler ise oyların %63'ünü almışlardı. Ancak seçim sonuçlarının bir başka önemli sonucu 1961 seçimlerinden beri AP'de toplanan sağ oyların iki yeni aktör olan Demokratik Parti ve MSP'nin devreye girmesiyle parçalanması ayrıca Demirel'in liderlik sorununu doğurması olmuştu. Nitekim sağ yelpazedeki liderlik sorunu sol yelpazede CHP'nin yalnızlığı ile birleşince bu dönemde yaklaşık yüz gün sürecek birinci hükümet buhranının yaşanması sonucunu doğurmuştu.

Bu dönemde 1973 seçim sonuçlarının doğurduğu sonuçlardan hareketle Demokratik Parti lideri Ferruh Bozbeyli, sağ seçmenin sağ koalisyon istediğini söylemiş ve ayrıca sağ partilerin koalisyon kurmamaları halinde CHP'nin hükümet kuracağını böyle bir durumda da sağ seçmenin bütün sağ partileri sorumlu tutacağını dile getirmişti⁴⁵⁵. Diğer taraftan 14 Ekim 1973 seçim sonuçlarının hiçbir siyasi aktöre tek başına iktidar olma fırsatı vermediği gerçeğinden hareket eden Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk kısa süre içerisinde mecliste yer alan bütün siyasi parti liderleriyle görüşerek ülkenin bir siyasi kaosa girmemesi için izlenecek yolu belirlemeye çalışmıştı. Cumhurbaşkanı Korutürk ile yaptığı görüşme sonrası basına bilgi veren Demokratik Parti Genel Başkanı

⁴⁵⁴Öteki siyasi partilerin aldıkları oy oranları ve meclisteki sandalye sayıları ise; Demokratik Parti %11.9 oy ile 45 milletvekili; MSP %11.8 ile 48 milletvekili; CGP %5.2 ile 13 milletvekili; MHP %3.4 ile 3 milletvekili; TBP %1.1 ile 1 milletvekili ve bağımsızlar %2.8 ile 6 milletvekili elde etmişti. Ali Eşref Turan, **Türkiye'de Seçmen Davranışı Önceki Kırılmalar ve 2002 Seçimleri**, İstanbul Bilgi Üniversite-si Yay, İstanbul, 2004, s.93.

⁴⁵⁵**Tercüman**, 17.10.1973.; **Milliyet**, 17.10.1973.; Kendisiyle yapılan görüşmede Arslan, Bozbeyli'nin bu çıkışının sağ siyasi çizgide olan büyük çoğunluk tarafından heyecanla karşılandığını ayrıca milletin Demokratik Parti'ye bu süreçte iktidar olacak parti gözüyle bakmaya başladığını fakat ilerleyen zamanda parti üst yönetiminin garip bir şekilde Demirelsiz bir sağ koalisyon söylemine giriştiğini ve bir daha da bu söylemi terk edemediğini ifade etmişti. Sami Arslan ile yapılan görüşme, 4.2.2018, (Isparta).

Bozbeyli, en çok oyu alan partiye hükümeti kurma görevinin verilmesinin bir siyasal gelenek olduğunu söyleyerek Cumhurbaşkanında bu yönde bir eğilim gördüğünü bildirmiş sözlerinin devamında Bozbeyli, *“Oy neticelerine baktığımızda sola karşı olan partilerin 6 milyonun üzerinde, sol partilerin ise 3 milyon civarında oy aldıklarını görüyoruz. Onun için biz sağ partilerin bir araya gelmesi gerekir diyoruz. Millet, seçim sonuçlarına göre behemehal bir ortaklık istemektedir. İşte biz bu ortaklığın sola karşı olan partiler arasında yapılması gerektiğine inanıyoruz.”* dedikten sonra gazeteciler tarafından CHP ile bir koalisyon kurup kurmayacakları yönündeki soruya Bozbeyli *“Biz CHP ile bir ortaklık yapmayız. Görüşlerimiz çok uzaktır.”*⁴⁵⁶ şeklinde cevap vermişti.

Nihayet seçimlerden yaklaşık iki hafta sonra Cumhurbaşkanı Korutürk'ten hükümeti kurma görevi alan CHP lideri Ecevit⁴⁵⁷ genel kamuoyunun beklentisine uymuş ve ilk olarak AP lideri Demirel'e hükümet ortaklığı teklifinde bulunmuş ancak kısa süre içerisinde Demirel'den *“Millet bize muhalefet görevi verdi.”* şeklinde ret cevabı almıştır⁴⁵⁸. Demirel'in bu dönemde Ecevit'e ret cevabı vermesinde iki sebep etkili olmuştur. Bunlardan birincisi dünya ekonomisindeki olumsuz tablonun içeride yeni hükümeti kötüleşen ekonomik şartlarla yüz yüze bırakacağı gerçeğini görmesi ikincisi ise CHP parti meclisinin AP ile ortaklığa hayır demesi yani Ecevit'in parti meclisine rağmen ortaklık teklifinde bulunmuş olmasıydı. Bu şekilde Demirel'den hayır cevabı alan Ecevit Demokratik Parti'ye hükümet kurma teklifinde bulunmuş ancak kısa süre içerisinde Bozbeyli'den başta ekonomi olmak üzere devlet ve toplum hayatını ilgilendiren temel meselelere dönük bakış açılarındaki ideolojik farklılıktan dolayı ret cevabı almıştır⁴⁵⁹.

Bu dönemde AP ve Demokratik Parti'den ret cevabı alan Ecevit Cumhurbaşkanı Korutürk'e görevi iade etmeden önce son olarak MSP'ye hükümet kurma teklifinde bulunmuş ancak MSP lideri Erbakan'dan da ret cevabı almış ve görevi Korutürk'e iade etmiştir⁴⁶⁰. Bu gelişme üzerine yeniden devreye giren Cumhurbaşkanı Korutürk aynı gün hem AP hem de Demokratik Parti liderleriyle görüşmüştür. Korutürk ile olan görüşmesinde Bozbeyli *“1969-1973 bunalım artıklarının yeni hükümeti etkilememesi la-*

⁴⁵⁶ **Cumhuriyet**, 27.10.1973.; **Tercüman**, 27.10.1973.

⁴⁵⁷ Temel görevi ülkeyi 14 Ekim 1973 seçimlerine götürmek olan Talu hükümeti 24 Ekim tarihinde istifa etmiş Korutürk ise 27 Ekim tarihinde Ecevit'e Hükümeti kurma görevi vermiştir. **Cumhuriyet**, 28.10.1973.; **Tercüman**, 28.10.1973.

⁴⁵⁸ **Milliyet**, 29.10.1973.; **Hergün**, 29.10.1973.

⁴⁵⁹ **Cumhuriyet**, 30.10.1973.; **Milliyet**, 30.10.1973; Bu dönemde CHP'nin Demokratik Parti'ye koalisyon teklifi AP'ye yakın basın tarafından Kıbrıs Zaferinin kullanılması olarak değerlendirilmiştir. **EK- 8**.

⁴⁶⁰ **Cumhuriyet**, 9.11.1973.; **Milliyet**, 9.11.1973.

zım gelir, vatandaşların karşısına yıpranmamış, piyasa ile yüz göz olmamış insanlardan kurulu bir hükümet ile çıkmak lazım gelir. Bu yepyeni bir kadro olmalıdır.” şeklinde konuşarak bir anlamda Korutürk’e Demirelsiz bir sağ koalisyona “evet” diyeceği imasında bulunmuştur⁴⁶¹.

12 Kasım’da Cumhurbaşkanı Korutürk tarafından hükümeti kurmakla görevlendirilen AP lideri Demirel sonuç alamayacağı turlarına ilk olarak CGP’den başlamış ve ilk ret cevabını Turhan Feyzioğlu’ndan almıştır⁴⁶². Demirel hükümet kurma teklifiyle MSP’ye gittiğinde MSP liderinin AP-CHP-MSP önerisi üzerine CHP’ye gitmiş ancak CHP lideri Ecevit’ten ret cevabı almıştır⁴⁶³. Ecevit’in bu teklifi reddetmesindeki temel sebep seçimlerden CHP’nin en fazla oyu alarak çıkmış olması dolayısıyla hükümet kurma hakkının kendisine ve partisine ait olduğunu düşünmesiydi. Demirel CGP, MSP ve CHP’den ret cevabı aldıktan sonra son olarak umutsuz bir şekilde Demokratik Parti’ye hükümet kurma teklifi ile gitmişti. Ancak Demirel’in kendilerine gelmeden önce toplanan Demokratik Parti Başkanlık Divanı “*Demirelsiz bir sağ koalisyona ‘evet’ denilmesi*”⁴⁶⁴ şeklinde bir karar almış ve bunu Demirel geldiğinde kendisine bildirmişlerdi. Bu şekilde bütün siyasi partilerden ret cevabı alan Demirel 17 Kasım’da hükümeti kurma görevini Korutürk’e iade etmiştir⁴⁶⁵.

⁴⁶¹Cumhuriyet, 10.11.1973.; Hergün, 10.11. 1973.

⁴⁶²Milliyet, 13.11.1973.; Tercüman, 13.11.1973.

⁴⁶³Tercüman, 13.11.1973.; Cumhuriyet, 15.11.1973.

⁴⁶⁴Tercüman, 15.11.1973.; Milli Gazete, 15.11.1973.; Bu arada AP lideri Demirel basında çıkan koalisyona katılmaları halinde Demokratik Parti Genel Başkanı Ferruh Bozbeyli’ye Meclis başkanlığı teklifinde bulunduğu yolundaki haberleri yalanlamıştır. Milli Gazete, 19.11.1973.; Kendisiyle yapılan görüşmede Cinisli, seçimler sonrası Bozbeyli’nin “*Millet sağ koalisyon istiyor.*” şeklindeki çıkışla süreci Demirel’in elinden almışken yaklaşık bir ay sonra Demirelsiz bir sağ koalisyona “evet” şeklindeki çıkışla süreci tekrar Demirel’in eline kaptırdığını dolayısıyla bundan sonraki süreçte partinin siyasi ömrünü tamamlaya-rak siyasi hayattan çekilmesine sebep olduğunu ifade etmiştir. Rasim Cinisli ile yapılan görüşme, 4.8.2017, (İstanbul).; Bu dönemde Tercümandaki köşesinde “*Sağ koalisyon, sağ salim koalisyon*” başlığı ile kaleme aldığı yazısından Ergün Göze milletın bir sağ koalisyon istediğini hatta Kayseri’de mahalli seçimler için Demokratik Parti, MSP, MHP ve CGP’nin ortak Belediye Başkanı ismi üzerinde anlaşukla-rını söyleyerek kurulacak muhtemel bir sağ koalisyonun yaşayabilmesi için “*Koalisyonda yer alacak kimselerin ve liderlerin en yetkilisinden en yetkisizine kadar samimiyetle hareket etmelerini şart*” görür-ken aynı gazetede ki köşesinde Ahmet Kabaklı ise “*Birleşiniz Artık*” başlığı ile kaleme aldığı yazısında ülkenin içinde bulunduğu hükümet buhranından çıkması için AP-MSP ve Demokratik Parti koalisyonunu Türk toplumunun büyük çoğunluğu tarafından benimsendiğini hatta bu ortaklığın daha güçlü olabilmesi için CGP ve MHP’nin de bu milliyetçi topluma katılmasını istemekteydi. Tercüman, 15.11.1973.; Ken-disiyle yapılan görüşmede 14 Ekim 1973 seçimleri sonrasında Demokratik Parti Başkanlık Divanı tara-fından alınan “*Demirelsiz bir sağ koalisyon hükümeti*” söylemini yıllar sonra düşündüğünde bu söylemin yanlış olduğunu zira AP lideri Demirel’in sağ yelpazede en fazla oy alan partinin genel başkanı olarak kurulacak hükümette yerinin Başbakanlık olduğu öz eleştirisinde bulunmuştur. Sami Arslan ile yapılan görüşme, 4.2.2018, (Isparta).

⁴⁶⁵Milliyet, 18.11.1973.; Tercüman, 18.11.1973.

Bundan sonraki süreçte Cumhurbaşkanı Korutürk devam eden hükümet bhrasına çözüm bulmak için mecliste temsil edilen siyasi parti liderleriyle Çankaya köşkünde görüşmüş ve onlardan hükümet tekliflerini almıştır. Bu görüşmede Korutürk’e Demokratik Parti Genel Başkanı Bozbeyli, AP lideri Demirel’in dahil olmadığı bir sağ koalisyona “evet” diyeceklerini söylerken AP lideri Demirel ise hem Demokratik Parti’nin teklifini hem de CHP-AP koalisyonunu reddediyor ayrıca Korutürk tarafından önerilen milli koalisyona ise bazı şartlarla “evet” diyordu. 14 Ekim 1973 seçimlerinin sürprizini yapan CHP lideri Ecevit ise CHP-AP koalisyonunu ret ederken, “ya CHP başkanlığında azınlık hükümeti ya da erken seçim” diyordu. CGP lideri Turhan Feyzioğlu CHP-AP koalisyonunu parti olarak benimsediklerini bu olmazsa Korutürk’ün önerisi olan “*Milli Koalisyon*” un oluşması için çaba sarf edeceklerini ifade ediyordu. MSP lideri Erbakan ise “*ülkeyi komünizme bhranlara sürüklemeyecek dirayetli bir hükümet kurulmalıdır.*” diyerek AP-MSP-Demokratik Parti koalisyonuna “evet” diyeceklerini söylemiştir⁴⁶⁶.

Diğer taraftan CHP ve AP liderlerinin bir türlü hükümet kuramadığı bu ortamda Cumhurbaşkanı Korutürk 15 Aralık 1973 tarihinde Naim Talu’ye yeni hükümeti kurma görevini vermiştir⁴⁶⁷. Talu zaman geçirmeden ülkeyi hükümet bhranından çıkaracağını düşündüğü milli koalisyon hükümetini kurma çalışmalarına girişti. Bu amaçla Talu 31 Aralık tarihine kadar CHP ve AP liderleriyle ayrı ayrı üçer kez bir araya geldi. CHP bu görüşmelerde 1974’ün bahar aylarında erken seçim yapılması koşuluyla destek vereceğini söylerken⁴⁶⁸ AP lideri Demirel ise Talu’nun başkanlığındaki sağ koalisyonda yer almayacaklarını bildirmiştir⁴⁶⁹. Bu ise MSP tarafından AP’nin hükümet bhranı yaratması şeklinde kamuoyuna şikayet edilmiştir⁴⁷⁰. Sonunda Talu 10 Ocak’ta hükümeti kuramayacağını söyleyerek Cumhurbaşkanı Korutürk’e görevi iade etmiş⁴⁷¹ sonrasında

⁴⁶⁶ **Milli Gazete**, 15.12.1973.

⁴⁶⁷ **Cumhuriyet**, 16.12.1973.; **Milliyet**, 16.12.1973.; Talu’nün yeni hükümeti kurmakla görevlendirileceği süreçte Demokratik Parti içerisinde Genel Başkan Bozbeyli ve Genel Sekreter Sükan arasında görüş çatışması yaşanıyordu. Buna göre Bozbeyli ve çevresindekiler Talu başkanlığındaki koalisyon hükümetine katılmayı isterken Sükan ve çevresindekiler ise, partiler üstü hükümetler döneminde olduğu gibi kendilerinin yine hükümetin dışında muhalefette kalmasını istemekteydiler. Bu arada parti içerisinde Talu başkanlığında erken seçim temalı bir milli koalisyon yerine CHP ile bir koalisyona gidilmesini isteyen bir milletvekilleri grubunun varlığı da söz konusuydu. **Cumhuriyet**, 15.12.1973.

⁴⁶⁸ **Milliyet**, 23.12.1973.; **Tercüman**, 23.12.1973.

⁴⁶⁹ **Yeni Asya**, 26.12.1973.; **Hergün**, 26.12.1973.

⁴⁷⁰ **Milli Gazete**, 26.12.1973.

⁴⁷¹ **Tercüman**, 11.1.1974.; **Milliyet**, 11.1.1974.; Talu’nün hükümeti kuramayacağını söyleyerek Cumhurbaşkanı Korutürk’e görevi iade etmesi üzerine Demokratik Parti Genel Başkanı Bozbeyli, “*Parti liderle-*

Korutürk'ün 15 Ocakta Ecevit'e ikinci kez hükümet kurma görevi vermesiyle⁴⁷² yeni bir süreç başlamıştır.

Sonuç olarak söylemek gerekirse Türk seçmeni 14 Ekim 1973 günü sandığa 12 Mart Dönemi'ni resmen bitirme ayrıca ülkede siyasi, sosyal ve ekonomik buhranı sonlandıracak bir hükümeti ortaya çıkarmak için gitmişti. Ancak sandıklar açıldığında hiçbir partinin tek başına hükümeti kuramayacağı ortaya çıkmıştı. Seçimlerin kazananı CHP olurken AP ise kaybedeni olmuştu. AP oyları iki yeni siyasi aktör olan Demokratik Parti ve MSP'ye yitirmişti. Ne CHP'nin nede AP'nin tek başına iktidar olamadığı atmosferde Demokratik Parti ve MSP iki büyük parti için iktidar ortağı olarak ortaya çıkmıştı. Ancak CHP ve AP'nin hükümet kurmak için birbirine yaklaşmaması Demokratik Parti'nin ise Demirel'in Başbakanlığını kabul etmemesi ayrıca CHP'yi de özellikle ekonomi konusuna bakıştaki farklar nedeniyle reddetmesi ülkeyi yaklaşık yüz gün sürecek bir hükümet buhranına sokmuştu. Bu hükümet buhranının ortaya çıkmasında ve ilerleyen süreçte CHP-MSP koalisyon hükümetinin kurulmasındaki en temel sebebin AP lideri Demirel ile Demokratik Parti lideri Bozbeyli olduğu söylemek mümkündür. Zira yanlarına MSP'yi de alarak bir AP-MSP-Demokratik Parti koalisyon hükümeti kurabilecek ve ülkeyi siyasi kaostan çıkarabilecekken siyasi kaygılarla hareket etmişler ve ülkedeki kaosu daha da derinleştirmişlerdir.

9. CHP-MSP KOALİSYON HÜKÜMETİ VE DEMOKRATİK PARTİ

Talu'nun hükümet kurma görevini iade etmesi üzerine Cumhurbaşkanı Korutürk, Anayasaya göre hükümetin kurulamadığı bir ortamda seçimleri yenileme yetkisinin olmadığını söyleyerek 15 Ocak 1974 tarihinde CHP lideri Ecevit'e yeniden hükümet kurma görevi verdi. 14 Ekim 1973 seçimleri sonrası ilk denemesinde yaşadıklarından hareketle Ecevit bu kez AP ve Demokratik Parti seçeneklerine değil doğrudan doğruya MSP seçeneğine yönelmişti⁴⁷³. Kısa süre içerisinde MSP lideri Erbakan'ın parti yöneti-

rinin dışında, AP'li veya bağımsız bir üyenin başkanlığında milliyetçi, sağcı bir hükümet ortaklığının kurulması için çalışmalar ve temaslar geliştirilmelidir." şeklinde bir öneriyle siyasette ön alma çabasına girişmiştir. **Tercüman**, 11.1.1974.

⁴⁷²**Cumhuriyet**, 16.1.1974.; **Milli Gazete**, 16.1.1974.

⁴⁷³Bu dönemde Ecevit'in doğrudan doğruya Erbakan seçeneğine yönelmesinde MSP'nin 9 Aralık 1973 Mahalli Seçimleri'nde yaklaşık %6 oranında oylarını düşürmesi ve buna bağlı olarak Erbakan'ın olası bir erken seçimi istemeyeceğini düşünmesi etkili olmuştur. Nedim Yalansız, **age**, s.293.

mini hükümete katılma konusunda ikna etmesiyle 25 Ocak 1974 tarihinde CHP-MSP koalisyon protokolü Ecevit ve Erbakan arasında imzalanmıştı⁴⁷⁴.

1 Şubat 1974 tarihinde Ecevit tarafından Millet Meclisi'nde ve Cumhuriyet Senatosu'nda okunan hükümet programı koalisyon protokolünün genişletilmiş haliydi⁴⁷⁵. 4 Şubat 1974 tarihinde Ecevit liderliğindeki CHP-MSP koalisyon hükümetinin programı Meclis'te bulunan partiler tarafından müzakere edilmeye başlanmıştır. Müzakerelerde ilk olarak Demokratik Parti adına Denizli Milletvekili Hasan Korkmazcan söz alarak partisinin görüşlerini dile getirmişti. Korkmazcan *"Bu hükümet solcu bir hükümettir."*⁴⁷⁶ şeklinde konuşmasına başlamış devamında böyle bir hükümet karşısında parti olarak kendilerinin sağ, milliyetçi, demokrat muhalefeti temsil ettiklerini dile getirmişti. Diğer taraftan 14 Ekim 1973 seçimlerinin ortaya koyduğu en önemli gerçeğin seçmen tarafından hiçbir partiye tek başına iktidar olma fırsatını vermemesi olduğunu söyleyen Korkmazcan, kendilerinin seçimler sonrası kamuoyuna Bozbeyli'nin aracılığıyla milletin büyük çoğunluğunun sağ bir iktidar istediğini duyurduklarını ancak AP lideri Demirel'in tarihi rolünü oynamaması sonrası ortaya Türkiye'nin ilk solcu hükümeti olan CHP-MSP koalisyonunun çıktığını ifade etmişti⁴⁷⁷.

CHP-MSP koalisyon hükümet programının kamuoyuna klasik bir ambalaj içinde sunulduğunu söyleyen Korkmazcan, *"Dış görünüşü ile program; fazla yenilik getirmeyen, problemleri yuvarlak sözlerle geçiştiren, daha önceki hükümetlerin yazıp çizdikle-*

⁴⁷⁴**Cumhuriyet**, 26.1.1974.; **Milli Gazete**, 26.1.1974.; CHP-MSP Koalisyon Hükümetinin kurulma çalışmalarının sürdüğü ortamda Demokratik Parti Genel Başkanı Bozbeyli kurulacak olan hükümeti sol bir hükümet olacağı yönünde eleştirmiş ve *"CHP ile MSP ortak bir hükümet kuracaklarsa, Türkiye'de 23 sene sonra bir sol iktidar, bir sol hükümet kurulmuş olacaktır. Halbuki Türkiye'de vatandaş sağ düşünce-ye sahiptir."* şeklinde değerlendirmede bulunmuş ayrıca parti olarak kendilerine düşen muhalefet vazife-sini *"etkili ve seviyeli"* biçimde yerine getireceklerini söylemiştir. **Tercüman**, 21.1.1974.; **Yeni Asya**, 21.1.1974.

⁴⁷⁵**Milli Gazete**, 2.2.1974.; Sosyal ve adaletçi yönü ağır basan hükümet programı CHP ve MSP'nin 1973 seçimlerindeki seçim bildirgelerine dayanıyordu. Hükümet programında; düşünce ve inanç suçlarını kap-sayan bir genel af, Orman suçlarının affı ve siyasi hakların iadesi, seçmen yaşının 18'e indirilmesi ve yurt dışında bulunan vatandaşlara oy haklarını kullanma imkanının sağlanması, vergilerde düzenleme yapılması, haşhaş sorununa çözüm bulunması, kooperatifler bankasının kurulması, petrol kanununda düzenleme yapılması, bor minerallerinin devletleştirilmesi, işsizlik sigortasının kurulması, ilk ve orta öğretimde zorunlu ahlak derslerinin konulması, Kıbrıs'ta federatif devlet statüsünün sağlanması, AET ile ilişkilerde Türkiye'nin haklarının gözetilmesi öne çıkan konular arasındaydı. **Cumhuriyet**, 2.2.1974.; CHP-MSP koalisyonunun sol bir parti ile sağdan gelip sola özenen bir parti ortaklığı şeklinde değerlendiren Bozbeyli, hükümet programının öncelikli konusu olan af meselesiyle ilgili olarak ise, *"Bu husus dünya cenneti-nin anahtarı olarak sunulmaktadır. Bu noktaya çok dikkat etmeliyiz. Huzursuzluğa giden yollar üzerinde huzur aranmaz. Devlet ve millet varlığımıza yönelen anarşik olanların tutuşturduğu yangın ve duman üstünde olaylar yok farz edilemez."* şeklinde uyarıda bulunmuştur. **Yeni Asya**, 3.2.1974.

⁴⁷⁶**MMTD**, 4.2.1974, B:36 O:2, s.413.

⁴⁷⁷**age**, s.415.

rini tekrarlayan bir metin hüviyetindedir.” dedikten sonra programda yer alan “*Gerçek demokrasi-gerçek halk teşebbüsü-gerçek barış-gerçek güvenlik*” tanımlarında tekrarlanan “*Gerçek*” kelimesinin hangi “*Gerçeğe*” işaret ettiğini sormuştu⁴⁷⁸. Bunlara ek olarak CHP-MSP koalisyon hükümet programında ve programa esas olan koalisyon protokolünde hemen hemen tek başına CHP’nin görüşlerine yer verildiğini söyleyen Korkmazcan bu anlamda hükümet programına CHP’nin seçim bildirgesinin özeti gözüyle bakmanın mümkün olduğunu söyledikten sonra MSP’nin hükümet programına koyduğu tek önemli hususun “*okullarda mecburi ahlak dersi verilmesi*”⁴⁷⁹ olduğunu dile getirmişti.

Programla hükümetin ilk ve önemli iş olarak geniş kapsamlı bir genel af çıkarmayı hedeflediğini söyleyen Korkmazcan, “*Seçimlere katılan bütün siyasi partilerin genel af çıkarılması konusunda görüş birliği içinde olduklarını*” söyledikten sonra devamında parti olarak kendilerinin de “*Cumhuriyetin 50. yılında kader kurbanı birçok ailenin ızdırabını milli atıfete dindirecek siyasi ve ideolojik hesap gütmeyen ayrıca iç barış ve huzuru sağlayacak bir affa taraftar olduklarını*” dile getirmiş sonrasında ise hükümetin affı, iç barış ve sosyal fayda yönünden ele alınmadığını söyleyerek, “*Hükümet kader kurbanı vatandaşların affı konusunda beliren milli arzuyu hedefinden saptırarak anarşik eylemleri planlayanları da atıfet çemberine sokmaya çalışmaktadır.*”⁴⁸⁰ şeklinde eleştirmiş ayrıca genel af konusuyla ilgili olarak programda yer alan “*Demokratik anlayışa uymayan bütün kısıntılar kaldırılacaktır.*” ibaresinden hareketle hükümetin TCK’nin 141 ve 142. Maddeleri’ni kaldırmayı amaçladığı öngörüsünde bulunmuştu⁴⁸¹.

Programın belirgin özelliklerinden biri de; “*Tütün tarlasından orman köyüne traktör satımından sanayi sitelerine zirai krediden bankacılık hizmetlerine kadar yaygın ve güdümlü bir kooperatifçiliğin ticari ve sosyal hayata hakim kılınması gayretidir.*” diyen Korkmazcan, Ecevit’in köy-kentler projesini de köyden şehre kadar ticari ve sosyal yaşantıyı kontrol altına almayı amaçlayan güdümlü kooperatif ağının bir parçası olmakla itham etmiş devamında da “*Biz, parti olarak Anayasa’da öngörülmüş olan*

⁴⁷⁸ age, s.415.

⁴⁷⁹ age, s.415.; Tercüman, 5.2.1974.

⁴⁸⁰ age, s.416.

⁴⁸¹ age, s.418-419; Demokratik Parti Genel Sekreteri Dr. Faruk Sükan’da Konya’da yaptığı konuşmada CHP-MSP koalisyon hükümetinin TCK’nın 141 ve 142. maddelerinden hükümlülere affettikten sonra ikinci aşama olarak TCK’nın 141 ve 142. maddelerini kaldıracağını ileri sürmüştü. **Yeni Asya**, 11.4.1974.

kooperatifçiliğin ekonomik verimliliği gerektirdiği alanlarda desteklenmesine taraftarız. Fakat kooperatifler sosyalist sistemin bir taklidi olarak ve ekonomik olamayacağı ispatlanmış alanlara da yaygınlaştırarak köyden şehre, tarladan atölyeye kadar devletin bir sosyo-ekonomik örgütü haline sokulmasını ülke yararına görmüyor ve tehlikeli buluyoruz. Bu sistemle alın terinin karşılığını alamayan masum Türk köylüsünün durumunun düzelmesi yerine hem ekonomik hem içtimai alanda devlete bağımlılığı arttırılmış olacaktır.”⁴⁸² şeklinde eleştiride bulunmuştu.

Ecevit Hükümeti’nin programıyla ekonomik sözlüğümüze “*Halk Sektörü*” şeklinde yeni bir deyim hediye edildiğini söyleyen Korkmazcan, “*Halk Sektörü*” deyimini çözüm getirici değil, tersine güdümlü kooperatifleşme ve sendikalaşma politikasının amacı olarak görüyor ve sınıf imtiyazı yaratacağı kanaatini taşıyoruz.”⁴⁸³ şeklinde eleştirmiş devamında ise parti olarak kendilerinin ekonomik hayat üzerinde az sayıdaki aile şirketinin hegemonyasını kıracak ve geniş kitleleri ekonomiden pay almaya itecek devlet garantisi altında halka açık anonim şirketlerin kurulup yaygınlaştırılmasını düşündüklerini dile getirmiştir.

Türkiye’nin mutlak suretle sanayileşmesi gerektiğini söyleyen Korkmazcan bu açıdan bakınca “*Hükümet programının ağırlığı devletçiliğe ve kooperatifçiliğe dayalı bir sanayi politikası oluşturmayı amaçladığını bunun ise Türkiye’de rantabl olmayan cüce ve dağınık bir endüstri doğurma tehlikesi olduğunu*” dile getirmiş devamında programda kamu iktisadi teşekkülleri’nin (KİT) ıslahı ile ilgili hiç bir ibareye yer verilmediğini söylemiş ek olarak Merkez Bankasındaki döviz stoklarının Hükümet’in emrine verilmesi yönünde bir değişikliğin ekonomide ölçsüzlük, hesapsızlık ve yeni problemler doğuracağı eleştirisinde bulunmuştur⁴⁸⁴. “*Türkiye’de gecekondı meselesinin, sosyal şartların vatandaşı zorlaması sonucu olarak çıktığını görüyoruz. Devletin zor durumda kalan vatandaşa mutlaka yardımcı olması gerektiğine inanıyoruz.*” diyen Korkmazcan, hükümetin programda “*Ya arsaların mülk sahibinden alınarak konutlaştırılacağı veya bu gecekonduyu yapanlara başka konut verileceği*” şeklinde konuya yanlış açıdan yaklaştığını söylemiş devamında da “*Can ve mal güvenliğini sağlamak devlete vücut veren ilk kuraldır. Bu kurala gölge düşerse ne olacaktır?*” sorusunu sormuş ayrıca “*Belli bir*

⁴⁸² age, s.420.

⁴⁸³ age, s.421.

⁴⁸⁴ age, s.421.

kişi yararına kamulaştırma yapılamaz.”⁴⁸⁵ diyerek uygulamaya karşı olduklarını belirtmiştir.

Enerji bunalımının, dünyanın olduğu kadar Türkiye’nin de en önemli meselelerinden biri olduğunu dile getiren Korkmazcan, hükümetin bu konuya programda ideolojik saplantılarla yaklaştığını gösterir izler bulunduğunu söyleyerek “*Milli çıkarlar yabancı sermaye ile temasa geçmekle zedelenmez, milli çıkarları kollayacak pazarlıkların gerçekleştirilmemesinden zedelenir.*” şeklinde konuşmuş devamında ise hükümete enerji konusunda “*Petrol arama faaliyetlerinin arttırılması, mevcut rafinerilerin kapasitelerinin arttırılması, döviz tasarrufunun sağlanması, enerji kullanımını 7 güne çıkarmak için hafta sonu tatilinin pazardan başka haftanın farklı günlerine dağıtılması, petrolün ulaşım ve üretimde kullanılan kısmı için zammın daha düşük tutulması*” tarzında önerilerde bulunmuştur⁴⁸⁶. CHP ve MSP’nin seçim propagandaları sırasında haşhaş ekiminin tekrar serbest bırakılacağına dair açık taahhütlerde bulunmalarına rağmen, programda bu vaatlerini teyit eden ifadeden özellikle kaçındıklarını söyleyen Korkmazcan, “*Haşhaş üreticilerinin mağdur durumlarına son verici çözüm yolları süratle bulunup uygulanacaktır.*” şeklinde yuvarlak ifadeyle geçiştirilen konunun sadece haşhaş ekicisinin sorunu olmayıp sanayiciden tüketiciye kadar geniş bir zümrenin ekmek kapısı olduğunu dile getirmiştir. Ayrıca bu konuda parti olarak, “*Dünya sağlığını da göz önüne alarak devlet kontrolü altında ekimin serbest bırakılması fakat ekiminin ve zirai işlemlerinin devlet tarafından yapılması.*”⁴⁸⁷ görüşünde olduklarını söylemişti.

Diğer taraftan CHP-MSP koalisyon hükümetinin programında Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ve Ortak Pazar konusu ile ilgili olarak “*ilişkilerin esas anlaşmalar doğrultusunda yürütüleceği ve sadece ek protokollerin yeniden ele alınacağı*”nın dile getirildiğini belirten Korkmazcan, “*Türkiye’nin AET’den ülke yararına birçok haklı isteğinin olacağını bu anlamda örneğin gerek Katma Protokolde, gerekse ek protokollerde Türk tarımını ve sanayiini geliştirmeye yönelik hükümlerde ve Ortak Pazar ülkelelerinde çalışan vatandaşlarımızın teminatları konusunda önemli eksiklikler bulunduğu*”

⁴⁸⁵ age, s.421.; Kendisiyle yaptığımız görüşmede Korkmazcan bu dönemde parti olarak Ecevit’in meşhur “*Toprak işleyen, su kullananın*” sloganından hareketle konuya “*Arsada gecekondur da dikenindir.*” denilmesinden endişe ettiklerini ve karşı çıktıklarını dile getirmiştir. Hasan Korkmazcan ile yapılan görüşme, 30.9.2017, (Ankara).

⁴⁸⁶ age, s.422.

⁴⁸⁹ age, s.422.

uyarısında bulunmuş ve ayrıca bunları gidermek için hükümetin masaya oturduğunda dikkatli olmasını talep etmişti⁴⁸⁸.

“Hükümetin dış ülkelerdeki Türklerin siyasi, sosyal ve kültürel durumlarıyla ilgili vaatler tutumunu memnunlukla karşılıyoruz. Bu konuda çok yönlü tedbirler üzerinde çalışılmalı ve planlı bir faaliyet gösterilmelidir.” diyen Korkmazcan, milli davalarımızdan biri olan Kıbrıs konusuyla ilgili olarak hükümet programında ileri sürülen *“Federal devlet”*⁴⁸⁹ söyleminin izaha muhtaç olduğu eleştirisinde bulunmuştu. Hükümet programının eğitim ile ilgili bölümü, *“Bir yönü ile gelip geçmiş hükümetlerin programlarında da bulunan ibareler taşıması, diğer bir yönü ile de çok yeni sayılan bazı kuruluşlar getirme çabasında olması sebebiyle çelişik hususlar göstermektedir. Okullara ahlak dersleri konulmasını takdirle karşıladıklarını, yüksek öğrenimin yeniden parasız hale getirilmesini olumlu bulduklarını”*⁴⁹⁰ dile getirmişti. Diğer taraftan personel kanunu ve bu kanunla ilgili kararnameler yeni baştan modern sevk ve idarenin prensiplerine uydurulmalıdır, diyen Korkmazcan, programda memur sendikalarını güçlendirme görünümü altında hükümetin *“Kanuna bağlı memur yerine iktidara bağlı memur.”*⁴⁹¹ anlayışını getireceğini gösterir izlerin bulunduğu eleştirisini dile getirmişti.

Hükümet programında kamuoyunun hassasiyetle üzerinde durduğu hayat pahalılığı ve geçim sıkıntısı için hangi önlemlerin alınacağı ayrıca açık ve gizli işsizlik, yurt dışındaki işçilerimizin meseleleri ve istihdam problemleriyle ilgili ayrıntılara girilmediği eleştirisinde bulunan Korkmazcan *“Sağcı, milliyetçi, demokratik düşünce, milletimizin bütün evlatlarına işçi, memur, çiftçi, sanayici, köylü esnafın ayrımı gözetmeksizin sahip çıkmakta, vatandaşlarımızın hak ve hürriyetlerini korumakta, tapunun, harcın, ahlakın, mukaddesatın bekçiliğini yapmakta kararlıdır. Sağcılık şerefli muhalefet sıralarında da her zaman olduğu gibi Türkiye’nin yapıcı, dinamik, ilerici, hamleci kafası ve yüreği olmaya devam edecektir.”*⁴⁹² şeklinde sözlerine son vermiştir.

Hükümet programı üzerindeki müzakerelerin tamamlanmasından sonra mecliste gerçekleşen güven oylamasında Ecevit liderliğindeki CHP-MSP koalisyon hükümeti (37. Cumhuriyet Hükümeti) 2 çekimser, 136 ret oyuna karşılık 235 evet oyu ile Mec-

⁴⁸⁸ age, s.423.

⁴⁸⁹ age, s.423.

⁴⁹⁰ age, s.425.

⁴⁹¹ age, s.424.

⁴⁹² age, s.427.

lis'ten güvenoyu almıştır. Oylamada Demokratik Parti cumhuriyet tarihinin ilk solcu hükümeti nitelenmesinde bulunduğu CHP-MSP koalisyon hükümet listesine “*Ret*” oyu vermiştir⁴⁹³. Ecevit'in bazı tarihi yanlışların doğurduğu suni ayrılıklara da son vereceğini iddia ettiği koalisyon hükümetinin ömrü yaklaşık sekiz ay sürmüştü. Bu süre içerisinde hükümet temel ihtiyaç maddelerine zam yapma, genel af, ücretlerin iyileştirilmesi, bakanlar hakkında verilen gensorular, haşhaş ekiminin serbest bırakılması⁴⁹⁴ ve Kıbrıs Barış Harekatı gibi sorunlarla mücadele etmek zorunda kalmıştı. Diğer taraftan Demokratik Parti, Kıbrıs Barış Harekatı, haşhaş ekiminin serbest bırakılması ve okullarda ahlak dersinin okutulması⁴⁹⁵ konularında hükümete destek olurken Milli Eğitim bakanı Mustafa Üstündağ hakkında AP ile birlikte gensoru vermiş yine İsmail Cem'in TRT'deki uygulamalarını bu dönemde kıyasıya eleştirmiş ve sürekli gündemde tutmaya çalışmıştır. Bu konuda örneğin Bozbeyli 1974 yılı bütçe görüşmeleri sırasında TRT'yi muhalefete sansür uygulamakla ayrıca Genel Müdür İsmail Cem'in “*Ben beş büyük gazeteye bakarım orada haberler nasıl değerlendirilmişse onu ölçü tutarım.*” sözünü eleştirerek kanunla kurulan tarafsız ve objektif yayın yapmaya mecbur, maaşı ve diğer masrafları devlet tarafından karşılanan TRT'nin bu dönemde ideolojik olarak yönetildiği ve yayın yaptığı suçlamasından bulunmuştu⁴⁹⁶.

14 Ekim 1973 seçimleri sonrası ortaya çıkan yaklaşık yüz günlük hükümet bürhanının ardından büyük umutlarla kurulan CHP-MSP koalisyon hükümetinin ömrü yaklaşık sekiz ay olmuştu. Aslında tarihi yanlışlığı ortadan kaldıracağını söyleyerek işbaşına gelen hükümetin taraflarının en büyük açmazı birbirlerine karşı duydukları derin güven-

⁴⁹³ **Cumhuriyet**, 8.2.1974.; **Milli Gazete**, 8.2.1974.; CHP-MSP koalisyon hükümeti kurulması sonrası Demokratik Parti Genel Başkan yardımcısı Talat Asal, partisinin CHP ile bir koalisyon hükümeti kurması gerektiğini söyleyerek partideki görevinden istifa etmişti. **Tercüman**, 20.3.1974.

⁴⁹⁴ Ecevit hükümetinin bu kararı alması üzerine ABD senatosu, uyuşturucu madde kaçakçılığına karşı etkin tedbir almayan ülkelere yardımın kesilmesi kararı almıştı. Ayhan Songar, **Haşhaş Meselesi ve Türkiye**, Hareket yay., İstanbul, 1974, s.52.

⁴⁹⁵ Bu dönemde Demokratik Parti Diyarbakır Milletvekili Hasan Değer tarafından hafta sonu tatilinin pazardan cumaya alınmasıyla ilgili kanun teklifi mecliste görüşülmüş ve reddedilmişti. **Cumhuriyet**, 18.4.1974.; **Yeni Asya**, 18.4.1974.

⁴⁹⁶ **MMTD**, 17.5.1974, C:4, B:77, s.53.; Demokratik Parti Erzurum Milletvekili Rasim Cinisli, TRT'nin tarafsızlığı için tedbir alınmasını isteyen bir yazılı soru önergesi vermişti. **Yeni Asya**, 14.5.1974.; Demokratik Parti Genel Başkanı Bozbeyli konuyla ilgili olarak Başbakan Ecevit'e yazdığı mektupta çeşitli örnekler vererek, TRT'nin Anayasa ve kanunların öngördüğü tarafsızlık prensibini çiğnediğini, muhalefet partileri yetkililerinin beyanlarına ya hiç yer verilmediğini veya konuşmanın mana ve ruhunu aksettirme-yen kısa bir özetle yetirildiğini, her geçen gün devlet kurumu hüviyetinden ayrılarak, hükümetin sesi haline geldiğini iddia etmiş ayrıca, “*hükümet olarak bu çok ciddi konuya eğilmeniz ve TRT'nin tarafsızlığını sağlamak yönünden gerekli tedbirleri araştırmanız hem seçim bildirgenizde hem de hükümet programındaki taahhütlerimize uygun bir davranış olacaktır. İdarenin Anayasa ve kanunlara uygun hareket etmesini sağlamak ise, en önde gelen görevinizdir.*” sözlerine yer vermişti. **Yeni Asya**, 12.4.1974.

sizlikti. Bu anlamda hükümet ilk yarayı daha kuruluşunun üzerinden bir ay gibi bir süre geçmişken gerçekleşen genel af kanunu oylamasında 20 MSP milletvekilinin muhalefetle birlikte teklife ret oyu vermesiyle yaşamıştı. Bundan sonraki süreçte MSP'nin camilerin yapımının devlet tarafından desteklenmesi, vekil imamlar için kadro talebi, imam hatip okullarının orta kısımlarının açılması vb. laikliği aşındırıcı uygulamaları CHP'de rahatsızlık yaratmıştı. Aynı şekilde CHP'nin de Kıbrıs Harekatının ortaya çıkardığı olumlu havayı kendine oya devşirmeye çalışması MSP'yi rahatsız etmişti. Bu noktada Ecevit'in kuzey ülkelerine yapacağı gezi öncesi Başbakanlık vekaletini yardımcısı Erbakan'a değil de kendi partisinden devlet bakanı Eyüboğlu'na bırakacağını açıklaması bunun üzerine MSP'lilerin de geziye izin veren kararnameye imza atmayacaklarını açıklamaları bardağı taşıran son gelişme olmuştu⁴⁹⁷. Bundan sonraki süreçte Ecevit'in Demokratik Parti lideri Bozbeyli ile ülkeyi erken seçime götürecek bir hükümet kurma konusunda anlaşması ve 18 Eylül 1974 tarihinde Cumhurbaşkanı Korutürk'e istifasını sunması⁴⁹⁸ ülkede birincisinden daha uzun ve daha ağır geçecek ikinci hükümet buhranının doğmasına sebep olmuştur.

9.1 Genel Af ve Demokratik Parti

Ecevit liderliğindeki CHP-MSP koalisyon hükümeti meclisten güvenoyu aldıktan sonra koalisyon protokolü ve hükümet programında ilk ve önemli iş olarak ifade ettikleri genel affın çıkarılması konusuna girişmişti⁴⁹⁹. Bu doğrultuda ilk olarak her iki

⁴⁹⁷Nedim Yalansız, *age*, s.209.

⁴⁹⁸*Cumhuriyet*, 19.9.1974.; *Milliyet*, 19.9.1974.

⁴⁹⁹Cumhuriyetin 50. Yılı münasebetiyle toplumda oluşan genel af beklentisine bu dönemde mecliste temsil edilen siyasi parti grupları kayıtsız kalmamış ve başta CHP olmak üzere AP, MHP, MSP ve Demokratik Parti ayrı ayrı olarak birer af kanun teklifi hazırlamışlardı. Bu doğrultuda Demokratik Parti Konya milletvekili Kubilay İmer ve üç arkadaşı 29 Ocak 1974 tarihinde Cumhuriyetin 50. Yılı münasebetiyle ilgili olarak 19 maddeden oluşan Genel Af Kanun Teklifi vermişlerdi. Genel Af Kanun Teklifinin genel gerekçesi ise şöyleydi:

- *Türk milletinin son dönemde içine düştüğü siyasi, sosyal ve ekonomik buhran hukuk düzeninde ve toplum bünyesinde meydana gelen büyük değişmelerin ürünüdür.*
- *Siyasi, sosyal ve ekonomik buhran ortamında toplumun her kesimini özellikle gençleri içine alan suçlarda artış görülmüştür.*
- *Ceza ve tevkif evlerinde yüz bine yaklaşan sayıda hükümlü ve tutuklu bulunmakta olup bunların topluma kazandırılması gerekmektedir.*
- *Tahliye edileceklerin karşısında, bunların işledikleri suçlardan zarar görenlerin de var olduğu hesaba katılmalıdır.*

Yukarıda ifade eden hususların ışığında Demokratik Parti Cumhuriyetin 50. Yılı münasebetiyle ilgili olarak sınırlı bir affın çıkarılmasını zorunlu görmüştür.

- *Ellerine silah alarak devleti ve rejimi yıkmayı hedefleyen ihtilalci sosyalist girişimlerle, sıkı yönetim mahkemeleri önünde Türklüğü, Müslümanlığı ve Allah'ı reddedenlerin hariç bırakılması,*

partinin de milletvekillerinden oluşan bir komisyon kurulmuş ve bu komisyonun yapmış olduğu çalışmalar sonucunda hükümete ait genel af kanun teklifi hazırlanmıştı. İdamları 30 yıla, müebbetleri 24 yıla indiren bu kanun teklifinde düşünce suçlarının ise tamamen affedilmeleri yer almaktaydı⁵⁰⁰. CHP ve MSP'nin TCK'nin düşünce suçları ve inanç suçları ile ilgili olan 163. maddesinde uzlaşmasıyla ortaya çıkan af kanunu meclise geldiğinde, muhalefet partilerinin itirazları ile karşılaşmıştı. Nitekim muhalefet partileri, af kapsamının gereğinden geniş olduğunu söylemiş ayrıca 141 ve 142. maddelerden hüküm giymiş tutukluların aftan yararlandırılmasını da “komünistlerin affedilmesi”⁵⁰¹ şeklinde değerlendirerek düzenlemeye karşı çıkmıştır.

Diğer taraftan başta AP olmak üzere MHP, CGP ve Demokratik Parti Ecevit hükümetinin meclise getirdiği genel af teklifini engellemek için önergeler verdiler. Mecliste genel affın görüşülmesi sırasında iktidar ve muhalefet üyeleri arasında kavgaya varan tartışmalar yaşandı. Bu süreçte CHP lideri Ecevit muhalefeti af konusunda engelleme ve geciktirme siyaseti izlemekle suçlarken muhalefet ise, “*Af bir hak değil bir atıftır.*” şeklinde ortak bir söylem geliştirmişti. Bu noktada örneğin Demokratik Parti lideri Bozbeyli “*Af bir hak değil atıftır. Af yasama organı yetkisi içindedir. Her af konusunda istisnalar vardır. Bu istisnaların eşitliği bozma gerekçesi olarak kullanılması şaşılacak bir durumdur. Hükümeti oluşturan partilerin getirdiği teklifte istisnalar vardır. Eğer istisnalar eşitliği bozuyor ise, hükümet partileri kendi tekliflerini Anayasa mahkemesine dava etmiş bulunuyorlar.*”⁵⁰² şeklinde eleştiride bulunmuş ayrıca kendilerinin Cumhuriyetin 50. yılında bir genel affa taraftar olduklarını ancak söz konusu affı çıkarırken kapsam, sınır ve koşullarının iyi ayarlanması gerektiği görüşünü taşıdıklarını dile getirmiştir.

- *Basın yolu ile işlenen, vergi cezalarını ve orman suçlarıyla ilgili kanunları ihlal suretiyle işlenen suçlara, üst sınırın 5 yıl ve kapsam tarihinin 31 Aralık 1973 olması,*
- *Protesto edilmiş ticari senetler ve hileli iflas dışındaki iflasın sonuçlarının kaldırılması,*
- *Eski DP'lilere dönük Yassıada Yüksek Adalet Divanınca verilen kararların, dayandıkları kanun hükümleri ayırt edilmeksizin bütün hukuki sonuçlarıyla kaldırılması,*
- *Osmanlı hanedanına mensup kadınlar hakkında 1952 yılında kaldırılan yasaklar ve sağlanan hakların, hanedanın erkek üyeleri için de aynen uygulanmasını sağlayacak değişikliğin hazırlanması,*
- *İstikbal Harbi gazileri arasındaki farklılığın kaldırılması için gerekli düzenlemelerin yapılması teklif edilmiştir. MMTD, 27.3.1974, C:2, B:58, s.22-23.*

⁵⁰⁰ Tercüman, 5.4.1974.; Milliyet, 5.4.1974.; Demokratik Parti Konya milletvekili Kubilay İmer Meclis Adalet Komisyonu tarafından kabul edilen af teklifine milli bütünlüğü bozacağı, Cumhuriyet'in ortadan kaldırılması çalışmalarına hız vereceği gerekçeleri ile muhalefet şehri koymuştur. Muhalefet şerhleri için bkz., age, s.49-67.

⁵⁰¹ Cumhuriyet, 11.4.1974.; Milli Gazete, 11.4.1974.

⁵⁰² Milli Gazete, 4.5.1974.; Tercüman, 4.5.1974.

Bununla birlikte genel affin kapsamının çok geniş olduğunu söyleyerek affa sadece muhalefet partileri itiraz etmemiştir. Bu süreçte örneğin Türk İş ve SSK yönetimleri SSK pirim ve borçlarının affı⁵⁰³; CHP ise Osmanlı hanedanı mensuplarının Türkiye'ye dönmesini sağlayan maddeye itiraz etmiştir⁵⁰⁴. Yalansız'a göre Bayar bu dönemde bir AP-MSP ve Demokratik Parti koalisyonunun kurulabilmesi için genel af konusunu kullanmış ve sol iktidar olarak gördüğü CHP-MSP koalisyonunun dağılması için çaba göstermiştir⁵⁰⁵. Nitekim bu doğrultuda Demokratik Parti'liler MSP içerisindeki 141 ve 142. maddelerden rahatsızlık duyan yaklaşık 20 milletvekilini yanlarına çekme çabasına girişirken, Demirel de senatodaki çoğunluğunu kullanarak affi hükümet teklifi olmaktan çıkarıp AP'ye mal etmek uğraşısına girmiştir.

Nihayet “*Genel Af*” görüşmeleri millet meclisinde 27 Martta başlamış sert tartışmalar sonrası 10 Nisan'da kabul edilmiştir⁵⁰⁶. Ancak affin mecliste kabulü kolay olmamıştı. 141 ve 142. Maddeler nedeniyle MSP'den 17, Osmanlı Hanedanı mensuplarının yurda dönmesi nedeniyle CHP'den 11 milletvekili oylamaya katılmamıştı⁵⁰⁷. Bu durum hükümeti oluşturan partilerde bazı sorunların olduğunu gösteriyordu. Nitekim bu süreçte CHP'de MSP'ye dönük başlayan güven bunalımı Kıbrıs Barış Harekatı sonrası daha da artacak ve hükümetin dağılmasına sebep olacaktır. Bununla birlikte 1961 Anayasasına göre mecliste kabul edilen genel af teklifinin yasalaşması için Cumhuriyet senatosunda da kabulü gerekmektedir. Bu ise AP'nin senatodaki çoğunluğu nedeniyle teklifin CHP-MSP teklifi olmaktan çıkıp bir AP teklifi halini alması anlamına geliyordu. Nitekim AP lideri Demirel bu süreçte 141 ve 142. maddeler hariç olmak üzere genel af teklifinin senatodan hızla geçirileceğini kamuoyuna duyurmuştu⁵⁰⁸. Bu doğrultuda genel af kanunu Senato Anayasa ve Adalet komisyonunda görüşülmüş ve Demirel'in

⁵⁰³Bu süreçte SSK ve Türk İş yöneticileri iş verenlerin SSK'ya 1.5 milyar lira pirim borçları olduğunu söyleyerek itirazda bulunmuşlardır. **Milliyet**, 9.3.1974.; **Cumhuriyet**, 9.3.1974.

⁵⁰⁴Kendisiyle yaptığımız görüşmede Cinisli, Ecevit hükümeti tarafından meclise getirilen genel af kanun teklifinde Osmanlı hanedanı ile ilgili bir maddenin olmadığını bu süreçte kendisinin fırsattan yararlanarak Osmanlı hanedanının yurda dönmesini sağlayan teklifi meclise sunduğu ve parti olarak teklifinin özel bir madde olarak tasarıya girmesini sağladıklarını ayrıca oylamada CHP'nin olumsuz oy kullandığını buna karşın başta Demokratik Parti olmak üzere AP, MSP, MHP ve CGP'nin olumlu oy kullandığını söylemiş-tir. Rasim Cinisli ile yapılan görüşme, 4.8.2017, (İstanbul).

⁵⁰⁵Nedim Yalansız, **age**, s.302.

⁵⁰⁶**MMTD**, 10.4.1974, B:64, 0:1, s.72-122.; 185 “*Ret*” oyuna karşılık 207 “*Evet*” oyuyla kabul edilen genel af kapsamında; Üniversiteye kayıt yaptıramayanlara yeni bir hak verilmesi, asker öğrencilerin okul-da geçen sürelerinin askerliklerine sayılması ve orta ile yüksek öğretimde okuyanlara yeni bir sınav hakkı tanınması gibi konularda da karar alınmıştır. **Cumhuriyet**, 11.4.1974.; **Tercüman**, 11.4.1974.

⁵⁰⁷**Milli Gazete**, 11.4.1974.; **Hergün**, 11.4.1974.

⁵⁰⁸**Tercüman**, 11.4.1974.; **Yeni Asya**, 11.4.1974.

istediği şekilde TCK'nin 141, 142, 146 ve 149. Maddeleri'nde ifade edilen suçlar ile, eski ve yeni başbakan ayrıca bakan ve milletvekillerinin af dışında bırakılması kararlaştırılmıştır⁵⁰⁹. Bu ise af tasarısının millet meclisinde yeniden görüşülmesi anlamına geliyordu. Zira genel af teklifi senatoda salt çoğunlukla değiştirilmişti. 1961 Anayasasına göre hükümetin teklifi aynen meclisten geçirebilmesi için en az 226 oya ihtiyaç olacak-tı. Ecevit hükümeti genel af kanun teklifinde kendilerine ait metne uyma kararı almış ancak 226 oyu mecliste bulamadığı için teklif, karma komisyona gitmiştir. Karma komisyonunda ise muhalefet partileri çoğunlukta idi⁵¹⁰. Bu ise teklifin budanması ve muhalefetin istediği doğrultuda çıkması anlamına geliyordu. Sonunda genel af, Karma Komisyon tarafından TCK'nin 141 ve 142. Maddeleri kapsam dışı bırakılan, Osmanoğulları erkeklerinin yurda dönmesine izin verilen ve ayrıca kapsam tarihi 7 Şubat 1974 tarihinde meclislerde kabul edilerek yürürlüğe girmiştir⁵¹¹. Ancak CHP, Başbakan Ecevit ve 137 milletvekilinin imza koyduğu dilekçe ile Anayasa Mahkemesine genel af kanunu çıkarılırken “*eşitlik ilkesi*”nin ihlal edildiği gerekçesiyle başvurmuş ve 141 ile 142. Maddeleri genel af yasa kapsamına aldırılmıştır⁵¹². Bu gelişme ise bu dönemde gerek AP gerekse Demokratik Parti kurmayları tarafından Anayasa mahkemesinin anayasayı ihlal etmesi olarak görülmüş ve kıyasıya eleştirilmiştir.

9.2 Kıbrıs Sorunu ve Demokratik Parti

15 Temmuz 1974 tarihinde Kıbrıs Cumhurbaşkanı Makarios'a karşı EOKA adlı örgütün Nikos Sampson liderliğinde bir hükümet darbesi yapması ve yönetimi ele geçirmesi Türkiye'nin dış politikasında Kıbrıs sorununu yeniden gündemin ilk sırasına taşımıştı⁵¹³. Darbeden kısa bir süre önce Demokratik Parti Genel Başkanı Ferruh Bozbeyle tarafından, CHP-MSP koalisyon hükümetinin izlediği dış politika ve özellikle

⁵⁰⁹ **Milli Gazete**, 19.4.1974.; **Milliyet**, 19.4.1974.

⁵¹⁰ Karma komisyon 8 milletvekili ve 8 senatörden oluşmaktaydı. Bunların partilere göre dağılımı ise CHP 5, MSP 2, CGP 1, Demokratik Parti 1, MBK grubu 1 ve bağımsızlar 1 şeklindeydi. Bu komisyonda Demokratik Parti Konya Milletvekili Kubilay İmer tarafından temsil edilmişti. Rasim Cinisli ile yapılan görüşme, 4.8.2017, (İstanbul).

⁵¹¹ **Tercüman**, 15.5.1974.; **Milliyet**, 15.5.1974.

⁵¹² **Cumhuriyet**, 21.7.1974.; **Tercüman**, 21.4.1974.

⁵¹³ Demokratik Parti Genel Başkanı Ferruh Bozbeyle basına yaptığı ilk değerlendirmede Kıbrıs'ta Yunanlı subaylar tarafından girilen darbenin nihai amacının Kıbrıs Adası'nda ikinci bir Yunan devleti kurma amacını taşıdığını söylemişti. **Tercüman**, 16.7.1974.; **Hergün**, 16.7.1974.; İngiltere, Türkiye ve Yunanistan 11 Şubat 1959 tarihli Zürih Antlaşması ve 19 Şubat 1959 tarihli Londra Antlaşması ile Kıbrıs Adası'nda Türk ve Rum toplumlarının birlikte yaşayacağı iki toplumlu Kıbrıs Cumhuriyeti'ni kabul etmişlerdi. Ancak 21 Aralık 1963'te tarihe Kanlı Noel olarak geçen olaylar Türk jetlerinin Lefkoşa üzerinde uçuş yapması ile yatışmış ve yaklaşık 11 yıllık ada üzerinde Türklerin var kalma mücadele dönemini başlatmıştı.

Türk-Yunan ilişkileri ile ilgili meclise bir genel görüşme önergesi verilmişti⁵¹⁴. Ancak CHP-MSP koalisyon hükümetinin başı olan Ecevit'in konuyu gündem dışı bir konuşma ile geçiştirmek istemesine tepki gösteren Bozbeyli, Başbakan Ecevit'i meclislere bilgi vermeme, muhalefet partilerinin görüşünü alma ihtiyacı hissetmeme ve konunun ehemmiyetini anlamayarak gündem dışı bir konuşma ile savuşturma çabası içerisinde girmekle eleştirmişti⁵¹⁵.

Diğer taraftan ABD ve İngiltere'nin, Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalesini istemediği atmosferde Demokratik Parti Genel İdare Kurulu (GİK), üst üste yaptığı toplantılar sonrasında, partinin Kıbrıs olayları ile ilgili görüşünün Başbakan Ecevit'e bir mektupla bildirilmesine karar vermişti. Bozbeyli imzasını taşıyan mektup Başbakan Ecevit'e gönderildikten sonra kamuoyuna açıklanmıştı. Demokratik Parti'nin Kıbrıs konusuyla ilgili olarak görüş ve önerilerini yedi madde halinde Başbakan'a ilettiği mektupta ilk olarak 15 Temmuz 1974 tarihinde Kıbrıs'ta başlayan darbe hareketinin Yunanistan tarafından hazırlanıp sahneye koyulduğu bu anlamda darbe olayı Yunanistan'ın Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasasına ve Kıbrıs Cumhuriyeti'ne vücut veren Zürih ve Londra Antlaşmalarına karşı girişilen bir hareket olarak değerlendirilmişti⁵¹⁶.

Başbakan Ecevit'e gönderilen mektubun devamında Kıbrıs'taki son gelişmelerin 19 Şubat 1959 tarihli Garanti Antlaşmasının ve İttifak Antlaşmasının Türkiye'ye hiçbir tartışmaya yer bırakmayacak biçimde müdahale hakkı verdiği belirtilmiş, buna ek olarak *"Hükümetin daha fazla zaman kaybetmeden milletlerarası antlaşmalardan doğan müdahale hakkını kullanması gerektiği görüşündeyiz."* denilmiştir. Ayrıca Bozbeyli imzasını taşıyan mektupta hükümete birde uyarı da bulunulmuştu⁵¹⁷. Buna göre parti

⁵¹⁴**MMTD**, 3.7.1974, C:6, B:105, s.439.; Ancak ilerleyen süreçte Bozbeyli tarafından verilen *"Genel Görüşme Önergesi"* Demokratik Parti Grup Başkanvekili Mehmet Altınsoy'un verdiği 12 Şubat 1975 tarihli bir başka önerge ile geri alınmıştır. Bu geri alma işleminin gerekçesi olarak, Genel Görüşme Önergesinin, uzun bir zamandır görüşülmemesinden güncelliğini kaybetmesi ayrıca önergenin muhatabı olan CHP-MSP Koalisyon hükümetinin istifa etmiş olmasıydı. **MMTD**, 12.2.1975, C:8, B:38, s.573.

⁵¹⁵**Kıbrıs Harekatı ve Bozbeyli**, Demokratik Parti Yay., Ankara, 1974, s.8-9.; Bu süreçte Başbakan Ecevit'in *"Türkiye dünyadaki yerini arayış devresi içindedir. Türkiye dünyadaki yerini henüz tespit edememiş durumdadır. Bu arayış iki ay daha devam edecektir."* sözlerini son derece yanlış ve son derece tehlikeli bulduklarını belirten Bozbeyli, *"Türkiye'nin dünyadaki yeri bellidir. Türkiye daima hür demokratik dünyada yerini almıştır. Hür modern dünyanın vazgeçemediği bir unsurdur. Türkiye'nin menfaatleri de, hür dünyadaki yerinin devam etmesine bağlıdır. Türkiye, Batı İttifakları içindeki şerefli yerini muhafaza etmelidir ve edecektir. Bugünkü dünyada tarafsız kalamazsınız. Üçüncü dünyanın ne olduğu henüz belli değildir. Hür olmayan dünyanın durumu da bellidir. Türkiye Batı demokrasilerinden ayrılamaz."* şeklinde eleştiride bulunmuştu. **MMTD**, 18.7.1974, B:2, O:2, s.7-11.

⁵¹⁶**Tercüman**, 19.7.1974.

⁵¹⁷**Hergün**, 19.7.1974.

tarafından yapılan antlaşmalarla müdahale hakkının BM'den önce Türkiye'ye ait olduğu gerçeğinin altı çizilmiş devamında da konunun Türk hükümeti tarafından BM platformlarında tartışılır hale getirilmemesi, böyle bir durumun Türkiye'ye kazanç getirmeyecek oldu-bittilerin doğmasına yol açacağı uyarısında bulunulmuştu⁵¹⁸. Bunlara ek olarak Bozbeyli'nin “*Demokratik Parti olarak hükümetin olayların arkasından sürüklendiği inancındayız. Hükümetin bugün için Kıbrıs'a müdahale hususunda yetkisi tamdır. Hükümette eksik olan müdahale yetkisi değil, kararlılık, olayları önceden görme ve ciddi-yetle tedbirlere yönelme yeteneğidir.*” ifadelerini kullandığı beyanatının TRT tarafından radyo ve televizyon bültenlerine konulmadığı GİK tarafından kamuoyuna duyurulmuştu⁵¹⁹.

Nihayet İngiltere-ABD-Türkiye-Yunanistan arasındaki girişimlerin sonuç vermemesi üzerine 20 Temmuz 1974 tarihinde Başbakan Ecevit Kıbrıs'taki Yunan işgalini durdurmak için TSK'ya Kıbrıs'a müdahale etme emrini vermişti⁵²⁰. Aynı gün meclisler tarafından hükümete genel savaş yetkisi verilirken, 14 ilde de sıkıyönetim ilanına dair karar onaylanmıştı⁵²¹. Diğer taraftan meclis tarafından hükümete genel savaş yetkisi verilen özel oturumda söz alan Demokratik Parti lideri Bozbeyli, içinde bulunulan olağanüstü durum ve muhtemel gelişmeler karşısında, hükümetin bu isteğini yerinde ve tabii bulduklarını parti grubu olarak, hükümet tezkiresiyle talep olunan hususun lehinde oy kullanacaklarını söyleyerek konuşmasına başlamış devamında TSK'ya başarılı hareketi için teşekkür eden Bozbeyli, “*Bıçağın kemiğe dayandığı bir noktada, TSK kesin ve süratli bir hareketle Kıbrıs'ı ikiye böldü. Silahlı veya silahsız ne kadar fesat yuvası varsa, hepsinin de ocağı söndürüldü. Bu noktada, TSK'yı minnetle ve şükranla selamlıyoruz.*” dedikten sonra TSK'nın gerçekleştirdiği askeri zaferin CHP-MSP koalisyonunu oluşturan Ecevit ve Erbakan ikilisince siyasi tartışma konusu yapılması ihtimaline karşı,

⁵¹⁸**Milli Gazete**, 19.7.1974.; Bu süreçte Başbakan Ecevit, İngiltere'ye “garantör devlet” sıfatıyla Kıbrıs'a ortak bir müdahale önerisi götürmüştü. **Cumhuriyet**, 18.7.1974.

⁵¹⁹**Milliyet**, 19.7.1974.; TRT tarafından haber bültenine konulmayan beyanatında Bozbeyli, “*Kıbrıs'ta olaylar büyük bir süratle aleyhimize işlemektedir. Türkiye için tek çıkar yol milletlerarası antlaşmalardan doğan hakkını daha fazla geç kalmadan kullanmalıdır.*” dedikten sonra devamında “*Demokratik Parti olarak hükümeti ciddi, kesin, kararlı bir tutumda olursa destekleme kararındayız.*” demiş; son olarak “*Vatandaşlarımızın beklediği Rumlara ve Yunanistan'a anlayabilecekleri cevabın biranevvel verilmesi-dir.*” şeklinde konuşmuştu. **Tercüman**, 19.7.1974.

⁵²⁰**Cumhuriyet**, 21.7.1974.; **Milli Gazete**, 21.7.1974.

⁵²¹**Hergün**, 21.7.1974.; **Yeni Asya**, 21.7.1974.; TSK'nın Kıbrıs'a çıkartma yaptığı gün TRT'ye yaptığı konuşmada Bozbeyli, “*İnaniyoruz ki, Türk milleti elli yıldan beri kendi ordusuna yedirdiği ekmeği, bir kere daha helal etmenin bahtiyarlığını duyacaktır.*” deyip devamında da “*Parti olarak bütün teşkilatla-ryla millet yolunda yapacağı hayırlı hizmetlerde Cumhuriyet hükümetinin yanında olacakları*” sözünü vermişti. **Tercüman**, 21.7.1974.; **Cumhuriyet**, 21.7.1974.

“Bir kere, bu başarı milletin başarısıdır. Bu başarıyı bir zümreye, bir çevreye veya bir ideolojiye bağlamak isteyenler, bu başarıyı küçültmekten başka bir iş yapmış olmazlar.” şeklinde konuşmuş ayrıca konuşmasında Bozbeyli, Kıbrıs olayları sırasında yaşanan gelişmelerin ülkenin dış güvenlik stratejisinin gözden geçirilmesi sonucunu doğrulduğunu söyleyerek bu noktada hükümete, *“Nato’ya bağlılığın milli devlet ve hükümlan devlet olma ilkelerini zedelememesi gerektiği”*⁵²² şeklinde uyarıda bulunmuştu.

Türkiye 20 Temmuz 1974 tarihinde başlattığı Kıbrıs Barış Harekatı’nı Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK)’nin ateşkes kararına uyarak 22 Temmuz’da sonlandırdı⁵²³. Ateşkesle birlikte soruna barışçı bir çözüm bulmak için İngiltere, Türkiye ve Yunanistan heyetleri Cenevre’de bir araya geldiler. Bu görüşmeler sırasında Türkiye coğrafi temele dayalı federasyon tezini savunmuştu⁵²⁴. Bununla birlikte Cenevre müzakerelerinin devam ettiği süreçte toplanan Demokratik Parti GİK’i Kıbrıs konusuyla ilgili olarak yaptığı üçüncü toplantısında Başbakan Ecevit’e ikinci bir mektubun gönderilmesi kararı almıştı. Bozbeyli imzasıyla kamuoyuna duyurulan bu mektupta Bozbeyli, hükümete dönük eleştirilerini; *“Ateşkes kararına erken uyulmuştur, Kıbrıs meselesi BM’nin halledeceği bir mesele değildir, Türk Ordusu’nun harekatı devam ederken, hükümet iki başlı bir durumdadır, Erbakan’ın ‘Kıbrıs’ta istediğimizden çok fazlasını aldık’ sözünü kabul etmeye imkan yoktur ve Demokratik Parti, mutlak zafere doğru süratle ilerleyen Türk Ordusu’nun engellenmemesini istemektedir.”*⁵²⁵ şeklinde dile getirmişti. Ayrıca Bozbeyli, Başbakan Ecevit’e gönderilen ikinci mektupta, Kıbrıs meselesini Türk Devleti’nin önümüzdeki bir asırlık durumunu etkileyecek bir konu olarak gördüklerini ve bu anlamda Kıbrıs meselesi üzerinde önemle duracaklarını kamuoyuna duyurmuştu.

Kıbrıs Barış Harekatı Türkiye’de CHP lideri Ecevit’e büyük bir prestij sağlamıştı. Bu olumlu atmosferi Ecevit’in siyasi ranta çevirme yolunda adımlar atmasından rahatsızlık duyan Bozbeyli bir basın toplantısı düzenleyerek tüm siyasi aktörlere Kıbrıs konusuna nasıl bakmaları gerektiği noktasında tarihi uyarıda bulunmuştu. Bozbeyli ko-

⁵²²MMTD, 20.7.1974, B:3, O:1, s34-36.

⁵²³Cumhuriyet, 23.7.1974.

⁵²⁴Cenevre’de müzakereler devam ederken Başbakan Ecevit siyasi parti liderlerini Hariciye Köşkünde kabul etmiş ve kendilerine gelişmeler hakkında bilgi vermişti. Burada Ecevit Türk tezinin coğrafi temele dayalı federasyon olduğu açıklamasında bulunmuştu. Görüşme sonrası basına açıklamada bulunan Bozbeyli ise, *“Şimdi mesele, müzakere masasında Türkiye’nin ve Kıbrıslı soydaşlarımızın haklarını daha ileri bir teminata kavuşturmak meselesidir. ‘Bundan sonra artık iş müzakereye kaldı’ şeklinde bir değerlendirmeye kanaatimizce eksik olacaktır.”* şeklinde değerlendirmede bulunmuştu. Tercüman, 22.7.1974.; Cumhuriyet, 22.7.1974.

⁵²⁵Tercüman, 26.7.1974.; Hergün, 26.7.1974.

nuşmasına “Bu başarıyı milli bir başarı olarak değil de, sol bir başarı gibi göstermek isteyen ve iç politikada solun ekmeğine katık olarak sunmak isteyen çevrelerin hareketlerini yersiz bir gayretkeşlik sayıyoruz. Kıbrıs’ta dökülen kan Türkoğlu’nun kanı, yanan yürek de Türk anasının yüreğidir. Onu, sol propagandaya malzeme yapmaya kimsenin hakkı olamaz.” şeklinde başlamış devamında, “Mesele Kıbrıs meselesinin çok ötesinde bir Türk-Yunan meselesidir. Ege Denizindeki haklarımız meselesidir. Batı Trakya’daki Türklerin hukuku meselesidir. Keza mesele, NATO’nun Güney-Doğu kanadının gücü ve istikrarı meselesidir.”⁵²⁶ şeklinde değerlendirmede bulunmuştu.

Diğer taraftan Kıbrıs için toplanacak İkinci Cenevre Konferansı öncesi Demokratik Parti GİK’i toplanarak Kıbrıs konusunu görüşmüş ve sonrasında alınan kararları Genel Başkan Bozbeyli imzasıyla Başbakan Ecevit’e süreçteki üçüncü mektup olarak gönderme kararı almıştı. Bozbeyli imzası taşıyan üçüncü mektupta⁵²⁷; “Kıbrıs Adası işgal ettiği jeopolitik ve stratejik mevki itibarıyla, sadece Türkiye’nin güvenliği bakımından değil, dünya barışının tesis ve devamı bakımından da hayati bir önem taşımaktadır. 14 yıldır cereyan eden elim olaylar göstermiştir ki, Türk ve Rum Cemaatlerinin bir arada ve iç içe yaşamaları, bir idare altında çalışmaları mümkün değildir. 14 yıllık tecrübe Kıbrıs’ta ve bölgede sulh ve sükunun tesis edilebilmesinin tek yolu kaldığını göstermektedir. Bu yol milli menfaatlerimizi, Kıbrıslı soydaşlarımızın can ve mal güvenliğini mutlak teminat altına alacak fiili ve coğrafi bir taksimden geçmektedir. Cenevre Konferasına katılmanın ilk ve asli şartı Kıbrıs’taki soydaşlarımızın can ve mallarının fiilen korunması ve teminat altına alınarak huzur ve güvenliğin sağlanmasından geçmektedir. Ortadoğu ve Doğu Akdeniz bölgesinde sürekli barışın, huzurun ve güvenliğin gerçekten sağlanması için Yunanistan’la olan meselelerimizin hepsinin birden çözülmesi gerekmektedir. Askıda bırakılan her mesele, Ortadoğu’nun güvenliğini ve istikrarını imkansızlaştıran birer çıban başı halinde kalmaya devam edecektir. Nihai ve kesin çözüm yolu olan taksimin dışında, Kıbrıs’ın kazanacağı yeni statünün muhafazası ile, içten ve dıştan gelebilecek Anayasa ihlalleri karşısında Zürih ve Londra Antlaşmaları ile kabul edilen hakkımızdan asla vazgeçmemeliyiz.” ifadelerine yer verilmişti.

Kıbrıs için 8 Ağustos 1974 tarihinde başlayan İkinci Cenevre Konferansı, 14 Ağustos 1974 tarihinde saat 4.30’da hiçbir netice ve hiçbir karar almadan dağılmıştı.

⁵²⁶ Tercüman, 3.8.1974.; Milliyet, 3.8.1974.

⁵²⁷ Hergün, 6.8.1974.; Yeni Asya, 7.8.1974.

Bunun üzerine aynı gün saat 5.30'da, TSK, ikinci silahlı harekata başlamıştı⁵²⁸. Harekatin ikinci günü Magosa ve Omarfo'yu alan TSK, Lefke'ye doğru ilerlemeye başlamıştı. Aynı gün Başbakan Ecevit, ABD'nin Türk tezini olumlu karşıladığını bildirirken, Yunan Başbakanı Karamanlis ise, “Yunanistan Türkiye ile bir çatışmaya giremez”⁵²⁹ şeklinde konuşmuştu. Diğer taraftan Türkiye ve Yunanistan Başbakanları bunları söylerken 16 Ağustos 1974 tarihinde Kıbrıs'ta ikinci kez ateşkes kararına varılmış ve aynı gün Rauf Denктаş Kıbrıs'ta federe bir Türk devletinin fiilen kurulduğunu dünya kamuoyuna ilan etmişti⁵³⁰.

Buraya kadar söylenenleri özetlemek gerekirse 14 Ekim 1973 seçimleri sonrası yaklaşık yüz gün süren hükümet buhranı CHP-MSP koalisyon hükümetinin kurulmasıyla son bulmuştur. Demokratik Parti, ilk solcu hükümet nitelimesinde bulunduğu CHP-MSP hükümetinin ortaya çıkmasından AP lideri Demirel'i sorumlu tutmuştur. CHP-MSP koalisyon hükümetinin tartışmalı konuları “*Genel Af, TRT, Haşhaş, Kıbrıs, MEB Uygulamaları*” şeklinde kendini göstermiştir. Bu dönemde Demokratik Parti'nin CHP-MSP koalisyon hükümeti uygulamalarına karşı kendisine denetleme görevi biçtiğini söylemek mümkündür. Zira hükümetin genel af çalışmasını komünistlerin ve devlet düşmanlarının affedilmesi çabası olarak eleştiren parti, haşhaş ekim yasağının kaldırılması girişimini devletin egemenlik haklarının kullanımı olarak görmüş ve desteklemiştir. Aynı şekilde programında Kıbrıs vb. konuların milli dava olarak kabul edildiğini ifade eden Demokratik Parti, Kıbrıs Barış Harekatı'nda koalisyon hükümetinin yanında yer almış ancak bu süreçte hükümete askeri başarıyı iç siyasette tartışma konusu yapmaması, dış siyasette ise devletin egemenlik haklarını zedeleyici söylemden uzak durması ve konuyu BM'de tartışılır hale getirmemesi gibi uyarılarda da bulunmuştur. Nitekim koalisyonu oluşturan her iki partinin de harekatı siyasi oy'a çevirme yolunda attıkları adımlar hükümetin dağılmasına sebep olmuştur. Sonuç olarak, CHP-MSP koalisyon hükümetini dış politikada ABD ile karşı karşıya getiren iki temel mesele Kıbrıs Sorunu ve Haşhaş Ekimi olmuştur. Bu meselelerde Demokratik Parti, Türkiye'nin güvenliği ve egemenlik haklarının kullanımından hareketle hükümetin yanında yer almış ancak gerekli uyarıları da yapmaktan geri kalmamıştır.

⁵²⁸ *Cumhuriyet*, 15.8.1974.; *Hergün*, 15.8.1974.

⁵²⁹ *Milliyet*, 16.8.1974.; *Cumhuriyet*, 16.8.1974.

⁵³⁰ *Milli Gazete*, 17.8.1974.; *Yeni Asya*, 17.8.1974.

10. İKİNCİ HÜKÜMET BUHRANI VE DEMOKRATİK PARTİ

Ecevit'in 14 Ekim 1973 seçimleri sonrası tarihi yanılığını ortadan kaldıracığını söyleyerek kurduğu CHP-MSP koalisyon hükümetinin 18 Eylül 1974 tarihinde Cumhurbaşkanı Korutürk'e istifasını sunmasıyla ülke yaklaşık altı ay sürecek yeni bir hükümet buhranı dönemine girmişti⁵³¹. CHP-MSP koalisyonunun dağıldığı atmosferde Korutürk yeni başbakan arayışına girerken ilk olarak MSP lideri Erbakan, AP-MSP-Demokratik Parti ve CGP'nin dahil olacağı “sağ koalisyon” önerisinde bulunmuştu⁵³². Siyasi parti liderleriyle yeni hükümet kurma konusunda yaptığı görüşmeler sonrası Cumhurbaşkanı Korutürk 20 Eylül 1974 tarihinde CHP lideri Ecevit'e genel kamuoyunun ve kendisinin bir CHP-AP hükümetinin kurulmasını dilediğini söyleyerek yeniden hükümeti kurma görevi vermişti⁵³³. Ancak Korutürk'ün beklentisinin aksine Ecevit bu dönemde ilk olarak Demokratik Parti lideri Bozbeyli'ye Aralık ayı içerisinde erken seçim yapılması şartıyla hükümet kurma teklifi götürmüştü⁵³⁴. CHP lideri Ecevit'in ortaklık teklifini görüşmek üzere Demokratik Parti yetkili organı olan Parti Divanına getiren Bozbeyli, toplantının açılış konuşmasında ülkenin içinde bulunduğu siyasi, sosyal, ekonomik durum hakkında bilgi verdikten sonra Ecevit'in koalisyon teklifiyle ilgili olarak, “*CHP Genel Başkanı bize şartlı bir ortaklık teklif etmiştir. CHP derhal seçim politika-sını, kendisi için yararlı görmekte ve bir çözüm yolu olarak ele almaktadır. CHP yetkili organı bu hususta, ittifakla bir karar alarak kesin bir tutum içine girmiştir. Demokratik Parti'ye teklif edilen ortaklığın şartı Aralık ayı içinde derhal seçimdir. CHP teklifinde ortaklığın mı, yoksa şartın mı daha büyük önem taşıdığını arkadaşlarımla değerlendir-*

⁵³¹ **Cumhuriyet**, 19.9.1974.; **Milli Gazete**, 19.9.1974.; Kendisiyle yaptığımız görüşmede Arslan, bu dönemde ortaya çıkan hükümet buhranında birinci olarak CHP ve lideri Ecevit'in ikinci olarak ise Demokratik Parti ve lideri Bozbeyli'nin sorumlu olduğunu söylemişti. Buna göre; Ecevit Kıbrıs zaferini kendi siyasal amaçları için sömürme çabasına girerken Bozbeyli ise, Milliyetçi Cephe denilen istikrarlı ve güçlü bir hükümetin kurulması yolunda kişisel kin ve hınçlarını, ülkenin istikbali ve menfaatleri için terk etmemişti. Sami Aslan ile yapılan görüşme, 10.12.2017, (Isparta).

⁵³² **Milli Gazete**, 19.9.1974.; **Yeni Asya**, 19.9.1974.

⁵³³ **Cumhuriyet**, 21.9.1974.; **Tercüman**, 21.9.1974.

⁵³⁴ Bu süreçte AP İstanbul Milletvekili İhsan Toksarı, CHP lideri Bülent Ecevit'e bir mektup göndererek, 1974 yılı Ağustos ayında yapılan Ecevit-Bozbeyli görüşmesinin kamuoyuna açıklanmasını istemiş ve Ecevit'e yanıtlamak üzere bazı sorular sormuştu. Toksarı'nın mektubundaki en ilginç sorulardan bir tanesi CHP-MSP koalisyonunun dağılmasında Demokratik Parti Başkanı Bozbeyli ile gerçekleşen Ağustos görüşmesinin bir etkisinin olup olmadığı idi. Zira Toksarı'ya göre bu görüşme sonrası Ecevit kamuoyuna MSP ile anlaşamadıklarını duyurmuştu. **Yeni Asya**, 14.1.1975.; CHP'nin koalisyon kurma teklifiyle kendilerine gelmesi halinde Demokratik Parti kurmayları gayri resmi olarak erken seçim şartıyla CHP + Demokratik Parti ya da CHP + Demokratik Parti + CGP koalisyon hükümetine “*Evet*” deme kararı almıştı. **Tercüman**, 11.9.1974.; Ecevit'in Kıbrıs Zaferini kullanarak Demokratik Parti üzerinden iktidara ulaşma eleştirisi için bkz.; **EK-8**

mesini rica ederim.”⁵³⁵ şeklinde konuşmuş sonrasında teklifin müzakerelerine geçilmiş uzun süren müzakereler sırasında Bozbeyli + Sükan çevresi CHP ile koalisyona olumlu yaklaşırken Bilgiç + Ünsal çevresi ise, her iki partinin ekonomi görüşlerindeki büyük farklılıklar nedeniyle koalisyonun gerçekleşmeyeceğini söyleyerek, “*Demokratik Parti’nin ülkenin içinde bulunduğu şartları da göz önünde bulundurarak muhalefet görevine devam edeceğini*”⁵³⁶ dile getirmişlerdi. Nihayet müzakereler sonrası CHP’nin aralıkta seçim şartı ile ortaklık teklifinin oy birliği ile reddedildiği Bozbeyli tarafından kamuoyuna açıklanmıştı⁵³⁷. Bu şekilde hükümet kurma teklifi Bozbeyli tarafından reddedilen Ecevit kısa süre içerisinde AP ve CGP’den de ret cevabı almış⁵³⁸ ve görevi Cumhurbaşkanı Korutürk’e iade etmişti. Bu gelişme sonrası Korutürk tarafından hükümeti kurmakla görevlendirilen AP lideri Demirel, Bozbeyli’ye AP-MSP ve Demokratik Parti’nin koalisyon hükümeti kurması teklifiyle gitmişti⁵³⁹. Bozbeyli, AP lideri Demirel tarafından kendilerine yapılan teklifi partisinin yetkili kurullarına taşımış sonrasında da prensip olarak AP-MSP ve Demokratik Parti olarak ortak bir hükümete taraftar olduklarını ancak bunun siyasi parti liderlerinin dışında kalması şartıyla mümkün olacağı yanıtını iletmişti⁵⁴⁰. Bunun üzerine AP lideri Demirel, “*Hükümeti kurma görevi bana verilmiştir. Başbakan adayı benim. Görevi başkasına ciro etmeye hakkım yok.*”⁵⁴¹ şeklinde

⁵³⁵ **Milli Gazete**, 25.9.1974.; **Tercüman**, 25.9.1974.

⁵³⁶ **Yeni Asya**, 12.9.1974.; **Hergün**, 12.9.1974.; Kendisiyle yapılan görüşmede Cinisli, bu süreçte başta kendisi olmak üzere Samet Güldoğan, Bahri Dağdaş, Necati Çakıroğlu gibi isimlerin CHP ile bir koalisyona kesinlikle karşı çıktıklarını söylerken, Arslan ise Bilgiç’in CHP’den seçimsiz bir ortaklık teklifi gelmesi halinde koalisyona ılımlı yaklaştığını dile getirmiş ayrıca bu dönemde parti üst yönetiminde ortaya çıkan Demirelsiz sağ koalisyon söyleminin partiyi çöküşe götürdüğünü ifade etmişti. Rasim Cinisli ile yapılan görüşme, 4.8.2017, (İstanbul).; Sami Arslan ile yapılan görüşme, 4.2.2018, (Isparta).

⁵³⁷ **Milli Gazete**, 25.9.1974.; **Milliyet**, 25.9.1974.

⁵³⁸ Bu süreçte CGP lideri Feyzioğlu basına verdiği demecinde CHP ile bir hükümet kurulması için ortak yanlarının bulunduğunu ancak, CHP’nin derhal seçimle kendilerinden açık bono istememesini söylüyor-du. **Hergün**, 27.9.1974.; AP lideri Demirel, “*Müşterek tarafları olmayan hükümetlerin kuracağı koalisyonun iktisadi zorlukları yenemeyeceği*” gerekçesini öne sürerek teklifi reddetmişti. **Tercüman**, 20.10.1974.

⁵³⁹ **Hergün**, 4.10.1974.; Bu süreçte İzmir çevresindeki eski DP’liler, Demokratik Parti’yi AP ile koalisyon kurmaya zorluyorlardı. Bu doğrultuda Ferruh Bozbeyli’ye yazdıkları mektuplarda eski DP’liler Demirel liderliğindeki bir koalisyona Demokratik Parti’nin katılmasını istiyorlardı. **Hergün**, 27.9.1974.

⁵⁴⁰ **Yeni Asya**, 6.10.1974.

⁵⁴¹ **Hergün**, 4.10.1974.; AP lideri Demirel, partisinin Konya İl Kongresinde yaptığı konuşmada Bozbeyli’nin hükümet kurulmasına ilişkin tutumunu eleştirerek, “*Demokratik Parti’nin esas gayesinin solla ve komünizmle mücadele olmayıp, komünizm karşısında bir kale olan AP’yi zaafa uğratmak olduğu bir defa daha ortaya çıkmıştır. Böylece kimin ekmeğine yağ sürüldüğünü milletimiz bir defa daha görecektir.*” şeklinde konuşmuş ayrıca sözlerinin bir bölümünde Demirel, Türkiye’de siyasi istikrarın, sadece AP iktidardayken görüldüğünü öne sürerek, “*AP istikrarın, refahın, kalkınmanın, manevi değerlere saygının insan haklarına kemaliyle ve tümüyle değer vermenin en güzel örneklerini vermiştir.*” şeklinde Demokratik Parti’yi AP liderliğinde kurulacak siyasi istikrarı engellemekle suçlamıştır. **Yeni Asya**, 6.10.1974.; **Hergün**, 7.10.1974.

Bozbeyli tarafından yapılan tarafsız başbakan teklifine karşı çıkmış ve Demokratik Parti'nin katılmadığı bir sağ hükümet formülünün meclisten güvenoyu alamayacağını gerek kısa süre içerisinde görevi Korutürk'e iade etmişti⁵⁴².

Demirel'in görevi iadesi sonrası bu dönemde Korutürk umutsuz bir şekilde CHP lideri Ecevit'i tekrar hükümet kurmakla görevlendirmişti⁵⁴³. AP'nin iktidar ortağı olmak istemediğini söylediği, MSP'nin de CHP tarafından ortak olarak görülmediği bu süreçte Ecevit tek seçeneği olan Demokratik Parti'ye en geç Nisan 1975'te erken seçim koşulluyla yeni bir hükümet ortaklığı teklifi götürmüştü. Bozbeyli ise, bu süreçte partisinin yetkili organlarına danışmadan karar verme yetkisi olmamasına rağmen erken seçim tarihi olarak kendisinin Ekim 1975'i düşündüğünü söylemişti. Görüşmede Bozbeyli seçim şartı olmaksızın ve uzun vadeli bir hükümet kurulmasına taraftar olduklarını söyleyerek CHP-Demokratik Parti Koalisyonu için Ecevit'e partisinin şartlarını şöyle açık-lamıştı⁵⁴⁴; *"Pahalılığın önlenmesi, Kıbrıs meselesinin halli, Milli Eğitim Bakanlığı'nın kendilerine verilmesi, Vekil İmamların asaleten tayini, Halkın küçük tasarruflarının toplanarak büyük yatırımlara yönltilmesi, Anayasa dışı bütün cereyanlarla mücadele edilmesi, TRT hakkında hukuki ve fiili tedbirler alınması."* Bozbeyli, Ecevit'in bu teklif-leri Nisan ayında yapılacak bir erken seçim şartı ile kabul edebileceklerini bildirmesi üzerine Ecevit'e konuşacak bir şey kalmadığını söylemişti. Bozbeyli görüşme sonrası basına verdiği demecinde Ecevit'in azınlık hükümeti kurma fikrini taşıdığını ancak kendilerinden bir destek talebinde bulunmadığını söyledikten sonra *"Bir azınlık hükümeti için Demokratik Parti'nin 42 kırmızı oyu vardır. Diğer partilerin de bu konuda görüşlerini açıklamaları halinde azınlık hükümeti için, sonu başından belli bir durumun varlığı ortaya çıkacak ve aynı gerekçeyle zaman kaybı önlenecektir. Bir aydan beri de-vam eden yersiz ve gereksiz siyasi manevra gösterilerinden biran önce sıyrılmalıyız. (Dediğim dedik), (Ben olmazsam Türkiye batar), (Benim doğrultumda bir hükümet kurulmazsa ben yokum) diyerek, kendi hesaplarını tek hakikatmiş gibi kullananlar, bu tutumlarından vazgeçmelidirler."*⁵⁴⁵ uyarısında bulunmuştu. Nitekim diğer partilerin de

⁵⁴²**Tercüman**, 7.10.1974.; Bu arada MSP Genel Başkan Yardımcısı ve Sakarya Milletvekili İsmail Müftüoğlu, bir sağ koalisyonunun kurulmamasının baş sorumlusu olarak Demokratik Parti'yi, ikinci olarak da AP'yi göstermiştir. **Milli Gazete**, 7.10.1974; Bu süreçte AP'ye yakın basının Demokratik Parti'nin tutumuna bakışı için bkz.; **EK-** 11, 12, 13.

⁵⁴³**Milliyet**, 11.10.1974.; **Cumhuriyet**, 11.10.1974.

⁵⁴⁴**Tercüman**, 6.11.1974.

⁵⁴⁵**Tercüman**, 7.10.1974.; **Milliyet**, 6.11.1974.

CHP'nin azınlık hükümetine destek vermeyeceklerini açıklamaları üzerine Ecevit görevi Kortürk'e iade etmek zorunda kalmıştı⁵⁴⁶.

CHP lideri Ecevit'in görevi iade ettiği süreçte Cumhurbaşkanı Korutürk devam eden hükümet buhranına çözüm bulabilmek için siyasi parti liderlerini Çankaya Köşkü'nde toplamış ve onlardan hükümet önerilerini istemişti. Söz konusu toplantıda Kortürk tarafından dile getirilen liderlerin katılmadığı bir *“Milli Birlik Hükümeti”* formülü AP lideri Demirel tarafından bazı tereddütleri olduğu söylenerek reddedilmiştir. Görüşmede MSP lideri Erbakan, bir sağ koalisyon teklifinde bulunurken, Demokratik Parti lideri Bozbeyli ve CGP lideri Feyzioğlu ise Milli Birlik Hükümetinden yana olduklarını açıklamışlardı. Görüşmede ayrıca TBP lideri Timisi ve Kontenjan Grubu Başkanı Erim tarafından CHP'nin bir *“Azınlık Hükümeti”* kurması teklifi dile getirilmişti⁵⁴⁷. Bununla birlikte, Cumhurbaşkanı Korutürk'ün girişimiyle toplanan liderler toplantısında CGP lideri Feyzioğlu ile birlikte Milli Koalisyon Hükümeti fikrini dillendiren Bozbeyli kısa süre sonra, liderlerin yer almadığı bir sağ koalisyon hükümetini AP'li Cumhuriyet senatosu Başkanı Arıburun'un başkanlığında kurma önerisi AP dışındaki sağ parti liderleri tarafından uygun görülüyordu⁵⁴⁸. Ancak Bozbeyli'nin bu önerisi Demirel tarafından kızgınlıkla karşılanmıştı. Demirel konuyla ilgili basına yaptığı değerlendirmede *“Bozbeyli sadece kendi partisini yönetse, başka partileri idare etme hevesinden vazgeçse gayri ciddi durumlara düşmekten kurtulur.”* şeklinde konuşmuş ayrıca devamında *“Arıburun'u Cumhurbaşkanı seçtirmeyen Bozbeylidir. Seçilemeyeceğini bildiği halde Cumhurbaşkanı seçiminde 48 oyu kendinde toplayarak seçimi kilitlemiştir.”*⁵⁴⁹ eleştirisinde bulunmuş bir nevi Arıburun'u Cumhurbaşkanı seçtirmedin şimdi niye Başbakan yapmaya çalışıyorsun demişti.

Diğer taraftan 14 Ekim 1973 seçimlerinin ortaya çıkardığı tablo içerisinde ülkeyi bir CHP-AP koalisyon hükümetinin yönetmesini ısrarla isteyen Cumhurbaşkanı Korutürk devam eden hükümet buhranına çözüm bulmak için liderlerle yaptığı toplantı sonrası ani bir kararla Kontenjan Senatörü Sadi Irmak'ı hükümet kurmakla görevlendirmişti.⁵⁵⁰ Hükümet kurma çalışmalarına başlayan Irmak, kamuoyuna kuracağı hükümetin hizmet ve seçim hükümeti olacağını duyururken, başta AP olmak üzere CHP ve De-

⁵⁴⁶Cumhuriyet, 7.11.1974.; Hergün, 7.11.1974.

⁵⁴⁷Hergün, 11.10.1974.; Milliyet, 11.10.1974.

⁵⁴⁸Tercüman, 11.10.1974.; Milli Gazete, 11.10.1974.

⁵⁴⁹Yeni Asya, 11.10.1974.

⁵⁵⁰Cumhuriyet, 13.11.1974.

mokratik Parti hükümete üye ve güvenoyu vermeyeceklerini açıklamışlardı⁵⁵¹. Buna rağmen Irmak parlamento dışı üyelerin çoğunlukta olduğu hükümet listesini 17 Kasım'da açıklamış⁵⁵² hükümet programını ise 24 Kasım'da meclislerde okumuştur⁵⁵³. Ancak 29 Kasım'da Millet Meclisi'nde yapılan güven oylamasında 358 ret ve 17 kabul oyuyla Irmak hükümeti güvenoyu alamamıştı⁵⁵⁴. Bu gelişme üzerine Irmak, Korutürk'e istifasını sunmuş ancak Cumhurbaşkanı kendisinden yeni hükümet kuruluncaya kadar hükümetin görevini sürdürmesini istemişti. Bu süreçte ortaya çıkan durum Cumhuriyet tarihinde bir ilk olma özelliği taşıyordu. Zira ülke yaklaşık dört aylık süreçte meclisten güvenoyu alamayan bir hükümet tarafından yönetilmişti. Bu durum ise demokrasinin ve anayasanın ruhuyla bağdaşmaz bir nitelik göstermekteydi. Irmak başkanlığındaki hükümetin meclisten güvenoyu alamaması üzerine, hükümet bunalımı yeni bir safhaya girmiş, Cumhurbaşkanı Korutürk bu aşamada partiler arasında anlaşma zemini kuruluncaya kadar yeni hükümeti kurmak için liderlere görev vermekte acele etmeyeceğini kamuoyuna duyurmuştu⁵⁵⁵.

Irmak'ın meclisten güvenoyu alamamasına rağmen Cumhurbaşkanı Korutürk tarafından Başbakanlık makamında tutulduğu bu süreçte AP lideri Demirel ise kendi başkanlığında bir hükümet kurmak için bir taraftan MSP, MHP ve CGP ile görüşürken bir taraftan da Celal Bayar'ın desteğini almak ve dolayısıyla Demokratik Parti'yi köşeye sıkıştırmak için eski DP'lilerin siyasi yasaklarının kaldırılması yönünde adım atmış ve 18 Aralık 1974 tarihinde yasakların kaldırılmasını sağlamıştı⁵⁵⁶. Demirel'in eski DP'lilerin siyasi yasaklarını kaldırarak hükümet kurma yolunda ön almaya çalıştığı süreçte Bozbeyli partisinin Kırıkkale İlçe Kongresinde yaptığı konuşmada hem AP hem

⁵⁵¹**Yeni Asya**, 16.11.1974.; Bozbeyli, partisinin Çanakale İl Kongresinde yaptığı konuşmada “*memleketimizin içte ve dışta çözüm bekleyen sorunlarına liyakatle ve cesaretle eğilecek bir hükümet gereklidir. Cesaretin ve kuvvetin kaynağı da parlamento olmalıdır. Parlamento desteği millet desteği demektir. Milletimizin rıza ve desteğinden mahrum hükümetler içinde Demokratik Parti olarak yerimiz olamaz*” şeklinde konuşarak parlamentoya dayalı bir hükümeti önceleyen siyasi yaklaşımını devam ettirmişti. **Yeni Asya**, 25.11.1974.; **Milli Gazete**, 25.11.1974.

⁵⁵²**Tercüman**, 18.11.1974.

⁵⁵³**Milliyet**, 25.11.1974.

⁵⁵⁴**Tercüman**, 30.11.1974.; Irmak hükümet programı görüşmelerinde partisinin görüşlerini dile getiren Demokratik Parti Niğde Milletvekili Mehmet Altınsoy, bir acele hal hükümeti olmakla nitelediği Irmak hükümetinin parlamentoya dayanmadığı için “*hayır*” oyu vereceklerini açıklamıştı. **MMTD**, 27.11.1974, B:10 O:1, s.158.

⁵⁵⁵**Tercüman**, 1.12.1974.

⁵⁵⁶Bu dönemde AP ve Demokratik Parti arasındaki en önemli çekişme konularından biri olan eski DP'lilerin seçme ve seçilme yasağının kaldırılması yönündeki girişimlerde AP lideri Demirel 214 arkadaşıyla birlikte bir anayasa değişikliği teklifi vermişti. 26 Mart 1974 tarihinde görüşülmeye başlanan teklif yılın son günlerinde yasalaşmış ve Demirel 1969 seçimleri öncesi yaptığı yanlış telafi ederek kısa süre sonra Başbakanlık yolunu kendisine açmıştı. **MMTD**, 26.3.1974, C:2, B:57, s.297.; **Hergün**, 6.12.1974.

de CHP'yi bu süreçte Demokratik Parti üzerinde gizli ve açık baskı kurmakla eleştirerek, *"Hem CHP, hem de AP bizi kendi hesaplarına alet etmek istiyorlar. CHP'ye ülkeyi erken seçime götürecek bir destek lazım. Demokratik Parti'yi bir payanda olarak görüyor. Erken seçim için CHP'nin oyları yetmiyor. Demokratik Parti'yi baston olarak kullanmak istiyorlar. AP'nin tek hedefi ise Demokratik Parti'yi yıkmak ve dağıtmaktır. Demokratik Parti'yi nasıl dağıtırım, nasıl canına kastederim. AP için bütün hesap budur. Bu oyunlara asla müsaade etmeyeceğiz. Demokratik Parti'nin kaderini ne AP ne de CHP tayin edemez. Demokratik Parti'nin kaderini ancak millet tayin edebilir."* şeklinde konuşmuş sözlerinin devamında Bozbeyli ülkenin hükümet buhranından çıkması ve CHP-Demokratik Parti hükümetinin kurulabilmesi için öncelikle CHP'nin tek taraflı seçim hesaplarından vazgeçmesi halinde hükümetin kurulabileceği ya da AP ve MSP'nin kabul etmesi halinde Irmak başkanlığında bir hükümetin kurulabileceğini belirtmişti⁵⁵⁷. Bununla birlikte 1974 yılının son günlerinde siyasi yasakları kaldırılan eski DP'lilerin lideri durumundaki Bayar yeni yılla birlikte ülkenin hükümet buhranından çıkabilmesi için AP ve Demokratik Parti temsilcileriyle görüşmüş ve onlardan parlamentodan bir kişiye görev verilmesi halinde oluşacak hükümete destek vermelerini istemişti⁵⁵⁸. Ancak Bozbeyli'nin, Bayar'ın bu çıkışını Demirel'in etkinleşmesine hizmet edeceğini düşünerek parti divanında gündeme almaması Bilgiç liderliğindeki milletvekillerinin toplantıya katılmayarak muhalefet bayrağı açmaları sonucunu doğurmuştu⁵⁵⁹. Bozbeyli'nin Bayar'a Demirel liderliğindeki hükümette yer almayacaklarını açıkladığı süreçte Cumhurbaşkanı Korutürk, Sadi Irmak'ı tekrar hükümeti kurmakla görevlendirmişti⁵⁶⁰. Irmak ülkeyi erken seçime götürecek hükümet formülleri olarak tüm partilerin katılacağı *"Milli Koalisyon"* ve CHP-AP seçenekleri AP'nin gerekse de CHP'nin karşı

⁵⁵⁷ **Yeni Asya**, 8.12.1974.; **Hergün**, 16.12.1974.; Bu süreçte Bozbeyli'nin Demirel başkanlığındaki bir hükümete karşı çıkarak Irmak başkanlığında bir AP-MSP-Demokratik Parti hükümeti söylemi parti içeri-sinde var olan Bilgiç-Bozbeyli çekişmesini su yüzüne çıkartmıştı. Nitekim Bilgiç ve çevresi Demirel başkanlığındaki hükümete *"Evet"* dedikleri ve bu kararlarında ısrarlı olduklarını söyleyerek parti içeri-sinde isyan bayrağı açmışlardı. **Yeni Asya**, 6.12.1974; CHP'nin bu süreçteki koalisyon teklifine Demokratik Parti'nin yaklaşımı için bkz.; **EK-** 16.

⁵⁵⁸ **Tercüman**, 10.1.1974.; Bu süreçte AP, MSP, CGP ve MHP liderleri Cumhurbaşkanı Korutürk'e CHP-Demokratik Parti ikilisinden birine görev vermesini, onların hükümeti kuramamaları halinde *"Milliyetçi Cephe"* nin hükümeti kuracağını düzenledikleri basın toplantısıyla duyurmuşlardı. **Hergün**, 7.1.1975.; **Milli Gazete**, 7.1.1975.

⁵⁵⁹ Toplantıya katılmayarak Demirel liderliğinde oluşmakta olan Milliyetçi Cephe'nin kurulmasına destek verilmesini isteyen isimler; Ata Bodur, Hüseyin Kalpakçıoğlu, Ethem Kılıçoğlu, Kubilay İmer, Mutlu Menderes, Muzaffer Demirtaş, Neriman Ağaoğlu, Nilüfer Gürsoy, Dr. Sadettin Bilgiç, Şükrü Akkan ve Talat Asal idi. **Yeni Asya**, 17.1.1975.

⁵⁶⁰ **Cumhuriyet**, 2.3.1975.

çıkışları sonucu başarısızlıkla sonuçlanmıştı⁵⁶¹. Son olarak bu dönemde Irmak, Bozbeyli'ye ülkeyi 12 Ekim 1975 tarihinde erken seçime götürecek kendi başkanlığında CHP'nin dışarıdan destek vereceği Demokratik Parti-Teknokratlar hükümeti teklifini götürmüş ancak Bozbeyli'nin prensip olarak olumlu yaklaştığı bu teklif parti içerisinde yeni bir kavganın ve partiden istifaların doğmasına sebep olmuştu⁵⁶².

Bu süreçte Irmak başkanlığında CHP'nin dışarıdan destek vereceği Demokratik Parti-Teknokratlar hükümetinin Cumhurbaşkanı Korutürk tarafından desteklendiğinin CHP lideri Ecevit tarafından kamuoyuna duyurulması sonrası bir basın toplantısı düzenleyen Aydın Milletvekili Mutlu Menderes *"CHP ile aramızda kan var."* sözlerine yer verdiği konuşmasında *"Bu hükümette Başbakan kim olursa olsun, CHP'nin uydusu bir hükümet olur. Bazı Demokratik Parti idarecilerini bugün memlekete hayrın ve şerrin nereden geleceğini tayin edememiş kimseler olarak görüyoruz. Ben ve bazı arkadaşlarım daha evvel CHP ve Demokratik Parti ortaklığı bahis konusu olduğu zaman ne yapmayı düşündüyseniz, böyle bir hükümet kuruluşunda da aynı şeyi yapmayı düşünmekteyiz."* ifadelerini kullanmış sözlerinin devamında Menderes, *"Temennimiz, bazı Demokratik Parti'lilerle CHP'liler arasındaki flörtün bir an evvel sona ermesidir. Demokratik Parti'nin son meclis grubu toplantısında da, pek muhterem Celal Bayar'ın teklifi muvacehesinde, Milliyetçi Cephe hükümetine yardımcı olmayı ileri süren bazı önergelerin işleme konmaması da teessüfe şayandır."*⁵⁶³ şeklinde konuşmuştur. Yine Mutlu Menderes gibi İstanbul milletvekili Dr. Sadettin Bilgiç ve çevresindeki önemli sayıda milletvekili CHP'yi 27 Mayıs 1960 müdahalesi ve sonrasında yaşananlardan sorumlu tutarak söz konusu koalisyona karşı çıkmışlardı⁵⁶⁴.

Sonunda Ecevit'in erken seçimin Ekim ayında değil Haziranın ilk pazar günü yapılması ısrarı ve Demokratik Parti içerisindeki yaklaşık yirmi milletvekilinin CHP'nin dışarıdan destekleyeceği koalisyona karşı olması Irmak'ı görevi Korutürk'e iade etmeye itmişti⁵⁶⁵. Bundan sonraki süreçte Cumhurbaşkanı Korutürk aynı gün içinde önce Ecevit'i hükümeti kurmakla görevlendirmiş ancak onun mevcut şartların hükümet kurması-

⁵⁶¹Bu süreçte Demirel ilk seçeneği *"üniformasız bir muhtıra"* olarak nitelemiş ikincisini ise, *"CHP ile ancak savaşta yan yana gelebiliriz"* şeklinde reddetmişti. Nedim Yalansız, *age*, s.323

⁵⁶²Kısa süre sonra partiden 9'lar olarak istifa edecek grubun lideri durumunda bulunan Sadettin Bilgiç, *"Bozbeyli'nin inatçı tutumu yüzünden parti nefret kazanıyor"* diyerek rahatsızlıklarını dile getirmişlerdi. **Yeni Asya**, 5.3.1975.; **Tercüman**, 6.3.1975.

⁵⁶³**Yeni Asya**, 20.3.1975.; **Tercüman**, 19.3.1975.

⁵⁶⁴**Milli Gazete**, 8.3.1975.

⁵⁶⁵**Cumhuriyet**, 14.3.1975.; **Milliyet**, 14.3.1975.

na imkan vermediğini söyleyerek görevden affını istemesi üzerine ardından AP lideri Demirel'i hükümeti kurmakla görevlendirmişti⁵⁶⁶. Bu görevlendirme ülke açısından yaklaşık altı aydır süren hükümet bürhanının bitmesi anlamına gelirken Demokratik Parti açısından ise partiden istifaların ve çöküşün başlangıcı anlamına geliyordu.

Özet olarak söylemek gerekirse Kıbrıs zaferinin oluşturduğu olumlu havayı sandıkta kendi lehine çevirmek için Ecevit'in CHP-MSP koalisyonunu dağıtması ülkeyi birincisinden daha uzun sürecek ikinci hükümet bürhanı dönemine sokmuştur. Bu dönemde başta Cumhurbaşkanı Korutürk olmak üzere genel kamuoyu bir CHP-AP koalisyonunun kurulmasını beklemiş ancak bu CHP ve AP liderlerinin birbirleriyle uzlaşmaz tavrından dolayı mümkün olmamıştır. Yine CHP-Demokratik Parti koalisyonu da öncelikli olarak Ecevit'in olabildiğince erken tarihte erken seçim istemesi ayrıca her iki partinin özellikle ekonomiye bakışlarındaki farklardan dolayı gerçekleşmemiştir. Bu şartlarda ülke yaklaşık altı ay meclisten güvenoyu alamayan Sadi Irmak tarafından yönetilmiştir. Sonunda AP lideri Demirel'in eski DP'lilerin seçme ve seçilme yasağını kaldırması ayrıca sola karşı sağda kendi liderliğinde Milliyetçi Cephe Hükümetini kurmayı başarması ülkede hükümet bürhanını bitirirken Demokratik Parti'de ise istifaları ve beraberinde partinin dağılma sürecini başlatmıştır.

11. MİLLİYETÇİ CEPHE HÜKÜMETİ VE DEMOKRATİK PARTİ

Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk 19 Mart 1975 tarihinde kendi liderliğinde milliyetçi partileri bir araya getireceğini kamuoyuna duyuran AP lideri Demirel'i yeni hükümeti kurmakla görevlendirdi⁵⁶⁷. Bu görevlendirmeye CHP-MSP koalisyon hükümetinin istifasıyla başlayan ve yaklaşık altı aydır devam eden hükümet bürhanı bitecekti. Demirel'in hükümeti kurmakla görevlendirilmesinden iki gün sonra Milliyetçi Cephe'yi oluşturan partiler; AP, MSP, CGP ve MHP koalisyon protokolü ile ilgili çalışmalarına başladılar⁵⁶⁸. Ancak Demirel'in güçlü bir hükümet kurabilmesi ve meclisten güvenoyu alabilmesi için 226 oya ihtiyacı olmasına karşın hükümeti oluşturacak olan dört partinin meclisteki 5 bağımsız milletvekiliyle birlikte ulaşabileceği sayı 217 idi. Bu durum ise,

⁵⁶⁶Yeni Asya, 20.3.1975.; Hergün, 20.3.1975.

⁵⁶⁷Hergün, 20.3.1975.; Yeni Asya, 20.3.1975.; Bu görevlendirme sağ basında memnuniyetle karşılanır-ken sol basında ise kızgınlıkla karşılanmıştır. Örneğin; Demirel'in hükümet kurmakla görevlendirilmesini Tercüman "Mustafa Suphicilere karşı Mustafa Kemalçilerin zaferi" olarak görürken, Cumhuriyet ise Demirel liderliğindeki bu hükümetin demokratik düzeni ortadan kaldırıcı eylemlerde bulunacağı öngörü-sünde bulunmuştu. Tercüman, 21.3.1975.; Cumhuriyet, 19.3.1975.

⁵⁶⁸Milliyet, 22.3.1975.; Yeni Asya, 22.3.1975.

Demirel'i Demokratik Parti'ye ya da oradan kopacak milletvekillerine mecbur bırakıyordu⁵⁶⁹. Nitekim bu durumu gören Bozbeyli, “*Bir top gibi hareket edeceğiz bizden bir çivi bile sökemecekler. Demokratik Parti sağlam durursa görev bize gelir. AP'nin oyunu bozulacaktır.*”⁵⁷⁰ şeklinde milletvekillerine ve seçmen tabanına seslenmişti. Ancak içinde bulunulan durum Bozbeyli'nin öngördüğü kadar basit değildi. Zira ülkede aylardır devam eden hükümet buhranı beraberinde pahalılık ve ekonomik sıkıntıları da artırmış bu ise orta ve dar gelirli vatandaş için hayatı içinden çıkılmaz bir hale getirmişti. Ayrıca bu dönemde Demirel liderliğindeki Milliyetçi Cephe Hükümetinde yer alınmaması milletvekilleri ve partinin taşra teşkilatlarında ciddi rahatsızlığa sebep olmuştu⁵⁷¹.

Diğer taraftan Demokratik Parti içerisinde bu tartışmalar yaşanırken Bozbeyli'yi kendi liderliğindeki Milliyetçi Cephe Hükümetine dâhil edemeyen Demirel güvenoyunda ihtiyaç duyduğu oyları Demokratik Parti'den alabilmek için Bayar ve eski DP'lileri harekete geçirmişti. Bu süreçte eski DP'li 61 milletvekilinin AP'ye giriş töreninde konuşan AP lideri Demirel, “*İhtilallerin açtığı yaraları sarmak, harplerin açtıklarını sarmaktan daha güçtür. Yaralar, daha büyük yaralar açılmadan ve itina ile hemen tümü ile sarılmış ama 15 senede geçmiştir.*” şeklinde konuşmuş devamında Demirel “*Şayet Demokrat Parti hamlesi 27 Mayıs 1960'ta sekteye uğramamış olsaydı, 1975 Türkiye'sinde*

⁵⁶⁹Bu süreçte Demokratik Parti Grup Başkanvekili Mehmet Altınsoy, 7 Ocak 1975 tarihinde toplanan AP, MSP, CGP ve MHP liderlerinin her şeyi hazırladıklarını ve görev verilmesini beklediklerini ortak bir bildiri ile kamuoyuna duyurduklarını ancak görev verildikten sonra koalisyon protokolünü on iki günde hazırlayabildiklerini bunun sebebinin ise, Demokratik Parti'den kopmaların beklenmesi olduğunu dile getirmiştir. **MMTD**, 9.4.1975, B:63, O:1, s. 355.; Milliyetçi Cephe Hükümetinin kurulma çabalarının sürdüğü bir ortamda partisinin İstanbul İl Kongresinde konuşan Bozbeyli, Demirel'e yüklenerek Milliyet-çi Cepheyi “*Demirel Cephesi*” olarak nitelemiş ve AP'yi hükümet kurma görünümü altında Demokratik Parti'yi parçalama çabasında olmakla suçlamış “*Demirel Milliyetçi değil kendicidir kendisi varsa memleket vardır. Kendisi yoksa Milliyetçi Cephe de, sağcı Cephe de yoktur.*” şeklinde eleştiride bulunmuş söz-lerinin devamında Bozbeyli, Milliyetçi Cephe fikrinin ilk defa kendileri tarafından dile getirildiğini söy-leyerek Demirel liderliğinde kurulacak bir hükümetin ülkeyi 3-5 yıl geriye götüreceği iddiasında bulunmuştur. **Tercüman**, 16.12.1974.; **Yeni Asya**, 19.12.1974.

⁵⁷⁰**Tercüman**, 3.2.1975.

⁵⁷¹**Yeni Asya**, 6.3.1975.; Kendisiyle yapılan görüşmelerde Cinisli, Demirel karışıklığının Milliyetçi Cephe Hükümetinin kurulması sürecinde partiyi tıkanma noktasına getirdiğini öyle ki meclisteki milletvekili grubunun “*MC'yi isteyenler*” ve “*MC'yi istemeyenler*” şeklinde ortadan ikiye ayırdığını, bu durumun taşra teşkilatlarında ise MC'yi isteme noktasında kendini net bir şekilde gösterdiğini nitekim Demirel'in meclisten güvenoyu almasıyla birlikte teşkilatlarda yoğun istifaların yaşandığını dile getirmişti. Rasim Cinisli ile yapılan görüşme, 4.8.2017.

istikrarsızlık içinde olmazdık. Milletimiz ve memleketimiz bugünkünden daha ileride olurdu."⁵⁷² ifadelerini kullanmıştı.

Bu süreçte her fırsatta sola karşı güçlü bir hükümet kurulmasını isteyen Celal Bayar ise, Demirel liderliğindeki Milliyetçi Cephe Hükümetine katılmayan Bozbey-li'den vazgeçmiş ve Demokratik Parti içerisinde kendisi ile birlikte hareket eden Bilgiç ve çevresini Demirel liderliğindeki Milliyetçi Cephe Hükümetine güvenoyu vermeye ikna etmişti⁵⁷³. Nihayet Bayar'ın telkinleri sonrası Bilgiç liderliğindeki sekiz milletvekili-li ülkenin içinde bulunduğu zor şartlar içinde hükümet bunalımını sona erdirmek için partilerinden istifa ettiklerini belirten bir deklarasyon yayınladılar⁵⁷⁴. Deklarasyonda

⁵⁷² **Yeni Asya**, 10.3.1975.; Eski DP milletvekili Osman Kapani basına verdiği bir demeçte eski DP'lilerin % 90'ının AP'yi destekledikleri ve Bayar'ın kendilerinden istediği intizar devresi sonunda AP'ye kayıt işlemlerine başlayacaklarını söyleyerek "*Demokratik Parti için çıkış ve kurtuluş ümidi ancak AP ile birleşmekle mümkündür. Eski DP'lilerin desteğinden mahrum bu siyasi topluluğun başka türlü ayakta kalma imkânı kalmamıştır.*" diyerek Demokratik Parti'yi mukadder sondan çıkış için Milliyetçi Cepheye güvenoyu vermeye davet etmiştir. **Yeni Asya**, 13.2.1975.; Konya'da konuşan AP Genel Başkan Yardımcısı Selahattin Kılıç ise "*Milliyetçi Cephe için Demokratik Parti'yi de ikna etmek zorundayız. Biz Ankara'da ikna edemedik, bunu tabandan sizden bekliyoruz. Demokratik Parti'ye oy veren vatandaşlara memleketimizin uçuruma götürülmek istendiğini anlatınız.*" ifadelerini kullanmıştı. **Yeni Asya**, 2.2.1975.

⁵⁷³ İsmet Bozdağ, **Zaferlerle ve Şereflerle Dolu Bir Hayat Celal Bayar**, Tercüman Yay., İstanbul, 1986, s.119.; Kendisi ile yapılan görüşmede Korkmazcan, ülkedeki hükümet buhranının ciddi bir hal alması, 14 Ekim 1973 seçimlerinde önemli bir başarı gösteremeyen Demokratik Parti'nin süreç içerisinde AP'ye alternatif oluşturamaması ve Demirel'in, Bayar'ın çevresindeki eski DP milletvekillerini kendi liderliğindeki Milliyetçi Cephe Hükümetine ikna etmesi gibi faktörlerin birleşmesiyle Bayar'ın Demokratik Parti'ye olan desteğini çektiğini ve bu yolla Bilgiç ve dokuz milletvekilinin istifasında yer aldığını ifade etmiştir. Hasan Korkmazcan ile yapılan görüşme, 30.9.2017.; Kendisiyle yapılan görüşmede Cinisli, Sadettin Bilgiç ve dokuz milletvekilinin Demokratik Parti'den istifaları öncesinde Celal Bayar'ın kendi-sini yemeğe davet ettiğini yemekte Bayar'ın damadı İhsan Gürsoy'un Bilgiç ve dokuz milletvekilinin istifa ettiklerinde yayınladıkları bildiriye okuduğunu sonrasında Bayar'ın "*Bu bildirinin altına imza atar mısın?*" sorusuna karşılık kendisinin düşünmek için süre istediğini ifade etmiştir. Rasim Cinisli ile yapılan görüşme, 4.8.2017.

⁵⁷⁴ Demokratik Parti'den istifa eden dokuz milletvekili adına Bilgiç tarafından kamuoyuna yapılan açık-lama; Aylardır süre gelen hükümet bunalımına bakıldığında zaman durum şudur:

1- Hükümet, en önemli bir anayasa müessesesidir. Yürütme, anayasanın hükme bağladığı bir görevdir. Gerçek manada hükümetin varlığı ve yürütme görevinin devamlı olarak hukukun içinde ifadesi ise güvenoyu şartına bağlıdır. Anayasanın 103. Ve 104. Maddeleri ile bunlara paralel diğer hükümleri bu görüşün tartışılmayacak kadar doğruluğunu ispatlamaktadır. O halde Türkiye'de yarım seneyi aşan bir zamandır, demokratik rejimin aslında doğuşunun sebebi olan bir Anayasa müessesesi gereği gibi işleyememekte, bir Anayasa görevi gereği gibi yapılmamaktadır. Şu hale göre yukarıda hayatiyet şartı olarak tespit edilen rejimin en önemli bir müessesesinde ve uygulamanın en can alıcı bir gereğinde işlemezlilik vardır. Bu hal ise tabiatı ile Türk milletinin arzu ve temayülleri istikametinde değildir. Çünkü onun vermiş olduğu büyük emek ve mücadele istikametinde değildir.

2- Meselenin hukuki temelini bu esaslar teşkil etmektedir. Zira hür demokratik rejimde hiçbir şahsa ve inatlaşmış şartlara bağlı bulunamaz. Eğer böyle olmasa idi bütün bir medeniyet dünyası bu rejimi var etmek için asırlar boyu mücadele zaruretinin duymazdı. Hâlbuki Türkiye'de aylardır süren hükümet bunalımına sözü edilen açıdan bakılmamış olduğu maalesef bir gerçektir.

Hür demokratik rejimde medeni münasebetler asıldır. Müsamaha asıldır. Uzlaşma ve bağdaşma asıldır. Bu rejime inatlaşma yoktur. Katılık yoktur. Şahsi iğbirar yoktur. Özellikle milli barışa en çok muhtaç olduğumuz bir zamanda bunlar mutlaka yoktur. Milli barışın siyasi partiler arasında sadece teren-

istifacılar AP'ye katılmayacaklarını ancak Demirel liderliğindeki hükümeti destekleyeceklerini açıklamışlardı.

Sonunda Demokratik Parti'den istifa eden dokuz ismin hükümete destek olacaklarını açıkladıkları süreçte AP lideri Demirel 31 Mart 1975 tarihinde Milliyetçi Cephe Hükümeti listesini kamuoyuna duyurdu. Liste AP'den 15, MSP'den 8, CGP'den 4 ve MHP'den 2 ismin katılımıyla oluşmuştu. Hükümet listesi açıklandığında sol basın Demirel liderliğindeki Milliyetçi Cephe Hükümetini “31 Mart Hükümeti”⁵⁷⁵, “Sola Karşı

nümü değil, öncelikle kendi aralarında anlayışın ve barışın temini ve tesisi temelde yatan şarttır. Zira devlet siyasal partiler için değildir. Siyasi partiler devlet içindir.

3- Türkiye bugün her zamandan daha çok beynelmilel komünizmin çok yönlü tehlikesi altındadır. Çok yönlü tehdidin içindedir. Bir takım mihraklar bu tehdidi ve tehlikeyi çok daha yakın bir mesafeye getirme gayretindedirler. Son zamanlarda meydana gelen olaylar Türkiye devletini ülkesi ve milleti ile bölünmez bir bütün olma esassından ayırma istidadı göstermektedir. Hemen bunların yanı sıra ifade etmek gerekir ki, komünistler, aşırı solun mensupları, kendileri ile beraber olmayanları faşist deyimi ile damgalamakta, bu suretle asıl bölücülüğü tahrik etmekte ve milli şuurun etrafında birleşme arzu ve temayüllerini engelleme gayreti göstermektedirler. Bu gayretleri, bugünkü şartlar muvacehesinde akim bırakmak birbirine yakın felsefe sahiplerini milli menfaatler çizgisi üzerinde bir araya getirmek zaruret halini almış bulunmaktadır.

Kıbrıs'ta şanlı ordumuzun kazandığı zafer, beynelmilel hukuk alanında hiçbir esasa bağlanabilmiş değildir, ortada durmaktadır. Türk dış politikası adeta bir dönüm noktasındadır. Ekonomik ve mali şartların ağırlığı ve bunların sosyal bünyedeki tahribatı her türlü izahın dışındadır. Velhasıl bugün Türkiye vahim bir noktadadır.

4- Devlet hayatında yüce mevkilerde bulunmuş, büyük sorumluluklar taşımış olanlar, görevden ayrıldıktan sonra, ülkelerinin içinde bulunduğu şartlar karşısında, dar boğazlardan geçebilmek için, kendilerine müracaat edilen insanlardır. Bu, bütün demokratik ülkelerde uygulanan bir usuldür. Aslına bakılırsa Anayasanın, eski Cumhurbaşkanının Cumhuriyet Senatosu üyesi olmalarını sağlayan hükmündeki espri de budur.

Eski Cumhurbaşkanımız Sayın Celal Bayar, Türkiye'nin içinde bulunduğu zor şartları göz önünde bulundurarak, bu demokratik kuralı hükümet bunalımı hususunda çok iyi niyetle ve büyük bir dirayetle işletmek istemişlerdir. Ne yazık ki istenilen sonuç alınamamıştır. Bu istikamette sarfedilen gayretler sonuç verememiştir.

5- Bizler, aşağıda imzaları bulunan parlamento üyeleri, yukarıda izaha çalıştığımız sebepler dolayısı ile CHP dışında ve seçilmiş partili bir parlamento üyesinin başkanlığında kurulacak hükümeti oylarımızla destekleyeceğimizi ve bu dar boğazdan geçebilmenin şartı olarak, aziz milletimizin ıttılana derin saygılarımızla sunuyoruz. Bu sebeplerle, hükümetin kurulmasına yardımcı olmak maksadı ile Demokratik Parti'den ayrılma zaruretinin doğmuş bulunduğunu arz ediyoruz.

İmza sahipleri Ata Bodur, Abdullah Çilli, Bahri Dağdaş, Hasan Değer, Kubilay İmer, Mutlu Menderes, Nilüfer Gürsoy, Sadettin Bilgiç ve Talat Asal. **Zaman**, 29.3.1975.; **Milliyet**, 29.3.1975.; Demokratik Parti Ankara Milletvekili Necdet Evliyagil istifaları “*Haysiyet ve şerefler üzerine yapılan pazarlıklarla kurulmak istenen hükümetin akıbetini yakın bir gelecekte hep birlikte göreceğiz. Bayar'ın ikili oynaması sonucu böyle çirkin bir tablo ortaya çıkmıştır. Hayrını görsün.*” şeklinde eleştirirken, Demirel ise “*Komünizmi tehlike sayanları, milletin kardeşliğini, Türkiye'de barışı her şeyin üstünde tutanlara ve Türkiye'nin ileri milletler seviyesinde gelişmesini isteyenlere, bir arada bulunma çağrısında bulunduk. Cereyan eden hadiseler ve mesele bizim dışımızdadır. Sanıyorum ki, Türkiye'yi bunalımdan çıkarmanın önemi de anlaşılır. Herkes bu konuda bize yardımcı olmalıdır. Türkiye'de bunalımın devam etmesinde kimse menfaati yoktur. Çalışmalarımızın hemen hemen sonuna geldik. Birkaç gün sonra inşallah bu bunalım sona erer.*” şeklinde değerlendirmiştir. **Zaman**, 29.3.1975.; **Cumhuriyet**, 29.3.1975.; **Yeni Asya**, 29.3.1975.; AP'ye yakın basın gelişmeyi Demokratik Parti'nin çöküş sürecine girmesi şeklinde değerlendirmiştir. **EK-** 14, 15.

⁵⁷⁵ **Milliyet**, 1.4.1975.

Cephe”⁵⁷⁶, “*Amerikancı Cephe*”⁵⁷⁷ şeklinde nitelerken hükümeti oluşturan partilerden biri olan MHP’nin lideri Türkeş ise hükümetin kuruluş amacını “*Hükümetimizin tek kuruluş gayesi, sola iktidar yolunu kapamak değildir. Hedefimiz komünizme, anarşizme iktidar yolunu kapamaktır.*”⁵⁷⁸ şeklinde komünizm tehlikesi olarak göstermiştir.

Demirel ülkenin huzur, kalkınma ve hamle dönemine gireceği ifadelerine yer verdiği hükümet programını 6 Nisan 1975 tarihinde mecliste okudu. Hükümet programı üzerindeki görüşmelere geçildiğinde CHP adına Necdet Uğur, Demokratik Parti adına Mehmet Altınsoy, CGP adına Talat Oğuz, AP adına İlhami Erten ve MSP adına Süleyman Arif Emre söz alarak partilerinin görüş ve önerilerini dile getirmişlerdir. Demokratik Parti adına kürsüye gelen Niğde milletvekili Mehmet Altınsoy, “*Bu program samimi-yetsizlik ve tutarsızlıklarla malul, ciddiyyetten uzak, propaganda kokan bir boş vaatler manzumesidir. Vaatlerin geniş tutulması da güvenoyu alamama kaygısından doğmaktadır.*”⁵⁷⁹ şeklinde konuşmasına başlamış devamında Demokratik Parti’de yaşanan istifalar, Köy Hizmetleri, Rüşvet ve Yolsuzluğun Önlenmesi, TRT, Atatürk İlkelerine Bağlılık, Türk Parasının Değerinin Korunması, Savaş Sanayi, Banka Kredileri, Vergiler, Yurt Dışındaki İşçi Dövizlerinin Ülkeye Getirilmesi, Kıbrıs Sorunu, Ortak Pazar, Arap ve Ortadoğu Ülkeleriyle İlişkiler ve Komünizmle Mücadele başlıkları altında partisinin görüş ve düşüncelerini dile getirmiştir.

Milliyetçi Cephe Hükümetinin kuruluşu sırasında Demokratik Parti’de yaşanan istifalarla ilgili olarak “*Bu hükümet, zorlanarak çıkarılmış bir hükümettir. Hatta o kadar zorlanmıştır ki başka partilere müdahale vaki olmuştur. Maddi menfaatler ve pazarlıklar söz konusudur.*” diyen Altınsoy, “*Zorlanarak çıkarılan hükümetler yakın bir gelecekte tarihi yenilgiler olarak Türk Milletini daha keskin cephelere bölecek ve bundan siyasi partilerimiz de hür demokrasimiz de nihayet devletimiz de zarar görecektir.*”⁵⁸⁰ Öngörüsü’nde bulunmuştur. Konuşmasına “*Bu bir koalisyon hükümetidir. Koalisyonlar, uzlaşma ve karşılıklı tavizlerle kurulur. Bu ortaklığın üyesi olan partilerin program ve prensipleri mahfuzdur.*” şeklinde devam eden Altınsoy, Atatürk ilkelerine bağlılık, Ortak Pazar konularında MSP’ye yüklenmiş ayrıca Arap ve Ortadoğu ülkeleriyle ilişkile-

⁵⁷⁶Cumhuriyet, 4.4.1975.

⁵⁷⁷Cumhuriyet, 5.4.1975.

⁵⁷⁸Tercüman, 12.7.1975.

⁵⁷⁹MMTD, 9.4.1975, B:63, O:11, s.356.

⁵⁸⁰MMTD, 9.4.1975, B:63, O:11, s.356.

rin geliştirilmesinde, Türk Devletinin onur ve ciddiyetini rencide edici bir üslup ve davranışın takip edilmemesi⁵⁸¹ noktasında özellikle MSP'ye dönük uyarılarda bulunmuştur.

Demirel liderliğindeki Milliyetçi Cephe Hükümetine katılmama nedenlerini hükümeti oluşturan partilerin ülkenin temel meselelerine bakış açılarındaki farklılık ve komünizmle mücadele edemeyeceğine inanma şeklinde dile getiren Altınsoy “*Zirve zenginlerinin desteği ile vücut bulan bir hükümetin orta sınıf halka, dar gelirli vatandaş dönük icraat yapması beklenemez.*”⁵⁸² diyerek aşırı kar heveslisi çevrelerin kuruluşu sırasında verdikleri desteklerle hükümeti esir aldıklarını bu yüzden hükümetin ekonomi alanında programında vadettiği uygulamaları hayata geçiremeyeceğini dile getirmiştir. Bu şekilde Milliyetçi Cephe Hükümet Programı üzerinde Demokratik Parti'nin görüş ve düşüncelerini dile getiren Altınsoy sözlerini “*Yüzen ve gezen aylarla, pazarlıklarla ve türlü zamanlarla kurulan ve en fenası büyük bir siyasi ahlak buhranını da beraberinde getiren bu hükümetin nasıl bir dönemi başlatacağı ve başlatılacak olduğunu hep beraber göreceğiz.*”⁵⁸³ şeklinde tamamlamıştır.

Hükümet programı üzerindeki görüşmelerin tamamlanmasından sonra toplanan Demokratik Parti Meclis Grubu güven oylamasında hangi yönde oy vereceğini belirlemek için toplandı. Toplantıda söz alan Erzurum Milletvekili Rasim Cinisli, “*Evet*” oyu verilmezse de “*Hayır*” oyu vermeyerek “*Çekimser*” oy kullanılmasını teklif etti. Yapılan oylamada teklif Muzaffer Demirtaş, Mehmet Ersoy, Rasim Cinisli ve Yasin Bozkurt'un “*Evet*” oyuna karşılık 24 “*Hayır*” oyuyla reddedildi⁵⁸⁴. Oldukça uzun süren toplantının sonucunda Demirel başkanlığındaki Milliyetçi Cephe Hükümetine “*Hayır*” oyu verilmesi ittifakla kabul edildi⁵⁸⁵.

Sonunda Demirel başkanlığındaki Milliyetçi Cephe Hükümetinin güven oylaması 12 Nisan 1975 tarihinde gerçekleşti. 442 Milletvekilinin katıldığı oylamada hükümet

⁵⁸¹MMTD, 9.4.1975, B:63, O:11, s.360.

⁵⁸²MMTD, 9.4.1975, B:63, O:11, s.361.

⁵⁸³MMTD, 9.4.1975, B:63, O:11, s.363.

⁵⁸⁴Rasim Cinisli ile yapılan görüşme, 4.8.2017.; Bu süreçte Demokratik Parti lideri Bozbeyli, Demirel başkanlığındaki hükümetin meclisten güvenoyu alıp millete olumlu çalışmalarıyla güven verdiği takdirde Demokratik Parti olarak kendisine yardımcı olacaklarını, Kıbrıs davasında CHP'yi ve liderini nasıl desteklemişlerse, Demirel'i de başarılı olması halinde alkışlayacaklarını kamuoyuna duyurmuştu. **Zaman**, 4.4.1975.; **Yeni Asya**, 4.4.1975.

⁵⁸⁵**Zaman**, 12.4.1975.; **Cumhuriyet**, 12.4.1975.

2 “Çekimser”⁵⁸⁶, 218 “Hayır” oylarına karşılık 222 “Evet” oyuyla meclisten güvenoyu aldı. Oylamada Demokratik Parti ve CHP “Hayır” oyu kullanmalarına rağmen Demokratik Parti’den 3 ve CHP’den 1 olmak üzere 4 Milletvekili oylamaya katılmamıştı. Kısa süre önce Demirel yöntemleriyle Demokratik Parti’den istifa ettirilen 9 Milletvekili ise “Evet” oyu kullanmışlardı⁵⁸⁷. Bu şekilde meclisten zorda olsa güvenoyu almayı başaran Demirel 12 Mart Muhtırası ile uzaklaştırıldığı Başbakanlık koltuğuna yaklaşık dört yıl sonra koalisyon yoluyla yeniden oturmayı başarmıştı. Ancak Demirel’in işi bu dönemde 1965-1971 arasına göre daha zordu. Zira kronik hal alan yüksek enflasyon ve hayat pahalılığı, döviz sıkıntısı, terör sorunu, Kıbrıs ve Ege sorunu vb. konularla mücadele etmek zorundaydı. Bütün bu sorunlarla mücadele ederken hükümeti birbiriyle sorunları olan MSP, MHP ve CGP ile paylaşmak ayrıca her çabasına doğrudan muhalefet eden Demokratik Parti ve CHP bloğu ile siyasi mücadelesini sürdürmek durumundaydı.

Cumhuriyet tarihinde ilk kez “Cephe” adını alan Demirel başkanlığındaki hükümet ülkeyi erken seçime götürdüğü 5 Haziran 1977 seçimlerine kadar yaklaşık 27 ay görev yaptı. Bütün bu süreçte hükümet Demokratik Parti tarafından ülkede can, mal ve namus güvenliğini sağlayamadığı, Marksist ideolojiye inanan insanların Ankara’nın göbeğinde Çincilik, Rusçuluk kavgası yapabilecek duruma geldiği, hukukun rafa kalktığı, pazarların kaçak mal ve lüks tüketim mallarıyla dolduğu, okullarda eğitim temel amaçlarına uygun olmayan ders kitaplarının bizzat devlet eliyle dağıtıldığı, TRT’nin

⁵⁸⁶Demirel başkanlığındaki hükümete “çekimser” oy kullanan milletvekilleri kısa süre önce Demokratik Parti’den istifa eden Aydın Milletvekili Kemal Ziya Öztürk ve AP Siirt Milletvekili İdris Arıkan idi. **Cumhuriyet**,13.4.1975.; **Tercüman**, 13.4.1975.

⁵⁸⁷**MMTD**, 12.4.1975, D:4, C:11 B:65, s.455-457.; Oylamaya katılmayan 3 Demokratik Parti Milletvekili; İhsan Aslan (Yozgat), Mustafa Kılıç (Şanlıurfa), Nazım Baş (İçel). Güvenoyu sonuçları açıklanmadan önce söz alan Demokratik Parti lideri Bozbeyli, TBMM Başkanı Kemal Güven’den oylamaya katılmayan 3 Demokratik Parti’li Milletvekili hakkında dile getireceği hususların zapta geçirilmesini istedi. Konuş-masında Bozbeyli “Bizim oylamaya katılmayan milletvekili arkadaşlarımızla sabahtan beri irtibatımız bulunmuyor. Kendilerinin oylamaya katılmaktan ve vazifelerini yapmaktan, iradeleri dışında alıkonulup alıkonulmadıklarını bilmiyoruz. Bu durum oylamanın meşruiyetiyle yakından ilgilidir. Başkanlıktan ge-rekli muamelelerin yapılmasını rica ederim.” **Zaman**, 13.4.1975.; **Milliyet**, 13.4.1975.; Oylamadan iki gün sonra toplanan Demokratik Parti GİK’i güven oylamasına katılmayan üç milletvekilini “parti dışı çevrelerin tesir ve telkinlerine uyarak, güven oylamasında oylamaya katılmayarak partinin yetkili organ-larının kararına aykırı hareket ettiklerinden” daimi ihraç talebiyle ve tedbirli olarak Müsterek Disiplin Kuruluna sevk etti. **Zaman**, 15.4.1975.; Haklarında ihraç talebiyle disiplin kuruluna sevk edilen üç mil-letvekilinden ikisi İhsan Aslan (Yozgat) ve Mustafa Kılıç (Şanlıurfa) davranışlarının vicdani kanaatlerinin ürünü olduğunu söyleyerek Demokratik Parti’den istifa ettiler. **Milliyet**, 2.5.1975.

milletin sesi olmaktan çıkartılarak menfaat cephesinin sesi haline getirildiği konularında eleştirilmiştir⁵⁸⁸.

Diğer taraftan bu dönemde Demokratik Parti Lockheed rüşvet ve yolsuzluk olayını gündemde tutmaya çalışırken⁵⁸⁹ CHP’de Başbakan Demirel’i yeğeni Yahya Demirel üzerinden sıkıştırmaya çalışmıştı. CHP’nin Başbakan Demirel ve iki bakanı hakkında mobilya yolsuzluğu konusunda verdiği gensoru önergesinin görüşmeleri sırasında Demokratik Parti adına söz alan Niğde Milletvekili Mehmet Altınsoy 1964’ten itibaren Demirel’in yolsuzluklara bulaştığını bu anlamda söz konusu yolsuzlukların ülkede komünizmi güçlendirdiğini ve ayrıca ülkede hâkim olan antikomünist mücadeleyi zayıflatmış iddiasında bulunmuştur⁵⁹⁰. Bununla birlikte gensorunun gündeme alınmasıyla ilgili yapılan oylama Demokratik Parti’deki çözülmeyle daha da artırmıştı⁵⁹¹.

CHP’nin verdiği gensoru önergesinden bir sonuç alamayan CHP-Demokratik Parti muhalefet bloğu kısa süre sonra bu kez Demokratik Parti’nin ülkede komünizm tehlikesinin büyüdüğü, iktisadi buhranın arttığı, dış ve iç politikada yanlış hareket edildiği iddialarını taşıyan gensoru önergesini meclis gündemine taşımıştır. Başbakan Demirel hakkındaki gensoru önergesi Demokratik Parti Konya Milletvekili Özer Ölçmen ve Niğde Milletvekili Mehmet Altınsoy tarafından 24 Haziran 1976 tarihinde verilmiş

⁵⁸⁸Bazı bakanlık mensuplarının da ortak olduğu şebeke Türkiye’de kaçakçılığı idare ediyor diyen Demokratik Parti Grup Başkanvekili Özer Ölçmen, Bulgaristan, Yugoslavya ve İran gibi ülkelere silah, sigara, halı vb. bu şebekenin bilgisi dahilinde ülkeye sokulduğunu iddia etmiştir. **Zaman**, 19.11.1976.

⁵⁸⁹ABD’li Lockheed Martin uçak firmasının yeminli denetçisi, ABD Senatosu’na verdiği ifadede, şirketin uçak satabilmek için Hollanda, İtalya, Japonya ve Türkiye’de askeri yetkililere 1971-1975 yılları arasında toplam 24 milyar dolar rüşvet verdiğini söylediğinde ortaya çıkan uluslararası rüşvet ve yolsuzluk olayı idi.; Demokratik Parti Genel Başkanı Bezbeyli, Lockheed rüşvet iddialarının araştırılması için kendileri tarafından 25 Şubat 1976 tarihinde bir önerge verildiğini ancak Milliyetçi Cephe Hükümetinin ABD ile 8 Temmuz 1976 tarihinde gizli bir anlaşma yaparak konuyu meclisten kaçırdığı iddiasında bulunmuştur. **Zaman**, 28.12.1976.

⁵⁹⁰**MMTD**, 24.3.1976, C:18, B:80, s.299-319.; Gensoru önergesinin gündeme alınması konusunda yapılan açık oylamaya 439 Milletvekili katılmış, 211 “Evet”, 228 “Hayır” ile gensorunun gündeme alınması reddedilmiştir. **Yeni Asya**, 26.3.1976.; Gensoru görüşmeleri sırasında söz alan Demokratik Parti Trabzon Milletvekili Ekrem Dikmen, “Bir zarfın üstüne profesyonel Hırsızlar-Ankara diye yazsak bu mektup gider, Demirel ve partisini bulur. Seçimlerde Demirel’in ve yakınlarının hırsızlıklarını millete söyleyerek oy aldık. Yarın millete yine bunları söyleyerek oy alacağız” ifadelerini kullanmıştır. **Cumhuriyet**, 26.3.1976. ⁵⁹¹Gensoru önergesinin gündeme alınmasıyla ilgili oylamada Demokratik Parti “Evet” oyu verirken oylamaya katılmayan Sami Arslan (Denizli) istifa etmiş ek olarak oylamaya mazeretsiz katılmayan Muzaffer Demirtaş (Konya), Nazım Baş (İçel), ve Rasim Çinişli (Erzurum) daimi ihraç talebi ile disiplin kuruluna sevk edilmiş bunlardan Çinişli kısa süre sonra partiden istifa etmiştir. **Cumhuriyet**, 27.3.1976.; **Tercüman**, 8.8.1976.; Denizli Milletvekili Sami Arslan’ın Demokratik Parti’den istifası üzerine kendisine bir mektup yazan Samsun Milletvekili Hilmi Türkmen’in “Din hakkı için söyle kaç milyon lira aldığını söyle” ifadesi dikkat çekmişti. **Zaman**, 28.3.1976.; **Tercüman**, 31.3.1976.

ve önerge 30 Haziran 1976 tarihinde Meclis Genel Kurulu'nda okunmuştur⁵⁹². Gensoru önergesinin gündeme alınıp alınmamasıyla ilgili görüşmeler 7 Temmuz 1976 tarihinde gerçekleşmiş ve ilk sözü önerge sahibi olarak Özer Ölçmen almıştır. “Türkiye bugün siyasi, iktisadi ve manevi bir buhran içindedir.” şeklinde konuşmasına başlayan Ölçmen, “*Bu hükümetin, daha kuruluşunda, gayri ahlaki metotlar uygulanmış, Hükümetle işi olan işadamlarından yüklü paralar toplanarak milletvekili transferleri sağlanmıştır.*”⁵⁹³ iddalarını yenilemiş devamında Cephe iktidarını oluşturan partileri aslında bir menfaat ortaklığı kurmakla suçlamış ayrıca bu dönemde okul, cami ve kışlaya siyasetin sokulduğu uyarısında bulunmuştur. Hükümeti yüksek enflasyon ve hayat pahalılığı ile mücadele etmeme, dış ticareti komünist bloğu ülkelere bağımlı hale getirme, bürokrasi-deki yolsuzluk ve rüşveti önleyememekle suçlayan Ölçmen, “*Komünizm Neşriyatla, müstehcen yayınla mücadele edeceğiz sloganları ile kurulan bu Hükümet, tarihe, komünist neşriyatın en rahat satıldığı, oyunların en rahat oynandığı, seks filmlerinin en az sansüre uğradığı, seks mecmua ve kitaplarının en kolay reklam edildiği dönem olarak geçecektir.*”⁵⁹⁴ iddiasında bulunmuş son olarak sözlerini Demirel’e dönük olarak “Bizim alnımızda sahte belgelerle politikaya girme lekesi, gayri milli teşkilatlara üye olma lekesi, milli iradenin emanetini Erim’e, Karaosmanoğlu’na teslim etme lekesi yok”⁵⁹⁵ şeklinde tamamlamıştır.

Başbakan Süleyman Demirel hakkında gensoru önergesinin gündeme alınıp alınmamasıyla ilgili görüşmelerin tamamlanmasından sonra oylamaya geçilmiştir. Açık oylamaya 417 Milletvekili katılmış, 190 “Evet”, 227 “Hayır” oyu ile önergenin gündeme alınması reddedilmiştir⁵⁹⁶.

Bu şekilde 1976 yılında CHP-Demokratik Parti muhalefet bloğunun hakkında verdiği iki gensoru önergesinde mecliste reddedilen Demirel 1977 yılına bir türlü düşüremediği yüksek enflasyon ve hayat pahalılığı, bir türlü önleyemediği sağ-sol silahlı olayları ayrıca hükümeti oluşturan partiler arasındaki anlaşmazlıklarla girmişti. Bütün

⁵⁹²MMTD, 30.06.1976, C:20, B:118, s.349-350.

⁵⁹³MMTD, 30.06.1976, C:20, B:121, s.381.

⁵⁹⁴MMTD, 30.06.1976, C:20, B:121, s.384.

⁵⁹⁵MMTD, 30.06.1976, C:20, B:121, s.386.

⁵⁹⁶MMTD, 30.06.1976, C:20, B:121, s.388.; Gensoru oylamasına Demokratik Parti'den Rasim Çinişli (Erzurum), Nazım Baş (İçel) ve Mehmet Ersoy (Kütahya) katılmamışlar ayrıca kısa süre önce Demokra-tik Parti'den ayrılarak bağımsız kalan Mehmet Ali Arsan (Çankırı), Ethem Kılıçoğlu (Giresun) ve Abdul-lah Çilli (Hatay) oylamada bulunmamışlardır. **Yeni Asya**, 9.7.1976.

göstergelerin Demirel aleyhine Ecevit'in ise lehine geliştiği atmosferde her iki liderin anlaşmasıyla mecliste erken seçim kararı alındı. Seçimlerin yenilenmesine dönük meclisteki oylamaya 351 milletvekili katıldı; 342 “Evet”, 1 “Hayır”, 8 “Çekimser” oy ile erken seçimlerin 5 Haziran 1977 tarihinde yapılmasına karar verildi⁵⁹⁷.

Buraya kadar söylenenleri özetlemek gerekirse Türkiye CHP-MSP koalisyon hükümetinin istifasından sonra birincisinden daha uzun sürecek ikinci hükümet buhranı dönemine girmişti. Bu dönemde yaşanan hükümet buhranlarının temel sebebi CHP-AP koalisyonunun kurulamaması aynı şekilde Demokratik Parti'nin Demirel'in başında olmadığı bir hükümette ısrarcı olması idi. Demokratik Parti açısından bakıldığında buhranlar dönemindeki bu söylemin partiyi süreç içerisinde çöküşe götürdüğünü söylemek mümkündür. Zira 14 Ekim 1973 seçimlerinin ortaya çıkardığı tablo Demokratik Parti'yi koalisyonda yer almaya zorluyordu. Ancak bu dönemde CHP seçeneği Ecevit'in çıkarıcılığı ve her iki partinin ekonomiye bakışlarındaki farklılardan dolayı gerçekleşmezken AP seçeneği ise Demokratik Parti'nin Demirel şartından dolayı gerçekleşmiyordu. Nitekim Demokratik Parti Türk siyasi hayatında 27 ay hizmet gören Demirel başkanlığındaki Milliyetçi Cephe Hükümeti'ne de hem Demirel'in kendisi hem de hükümeti oluşturan partilerin ülkenin temel meselelerine bakışındaki farktan dolayı katılmamıştı. Milliyetçi Cephe Hükümeti'nin kuruluşu sırasında Demokratik Parti'de meydana gelen istifalar siyasi tarihimize ahlaki yozlaşmayı hediye etmişti. Milliyetçi Cephe Hükümeti'nin kurulup çalışmaya başlamasıyla birlikte CHP ile Demokratik Parti doğal müttefik haline gelmişler ve hükümetin yaptığı her icraatı tartışma konusu haline getirmişlerdi. Bu durumun temel sebebi CHP'nin iktidar olma şansını yitirmesi iken Demokratik Parti'nin ise siyasette AP'ye alternatif olmaktan çıkması idi. Sonuç olarak Demirel karşıtlığından başka bir söylem üretemeyen Demokratik Parti Demirel başkanlığındaki Milliyetçi Cephe Hükümeti'nin kurulmasıyla birlikte siyasi hayatını tamamlamış oluyordu.

⁵⁹⁷ **Cumhuriyet**, 6.4.1977.; **Milliyet**, 6.4.1977.; Seçim kararının alındığı süreçte Demokratik Parti adına Konya Milletvekili Özer Ölçmen, Türkiye'yi Hükümet icraatı ile genel bir bunalım ortamına sürüklediği iddiasıyla Başbakan Süleyman Demirel hakkında gensoru önergesi verilmiştir. Gensoru önergesi 1 Ni-san'da Meclis Genel Kurulu'nda okunduktan sonra 6 Nisan'da gündeme alınıp alınmayacağına dönük oylama yapılmıştır. Açık oylamaya 419 milletvekili katılırken; 198 “Evet”, 221 “Hayır” oyu kullanılmış ve gensorunun gündeme alınması kabul edilmemiştir. **MMTD**, 6.4.1977, C:26, B:77, s.465.

III. BÖLÜM

DEMOKRATİK PARTİ’NİN KONGRELERİ VE GİRDİĞİ SEÇİMLER

1. DEMOKRATİK PARTİ KONGRELERİ VE İŞLENEN TEMALAR

1.1. Demokratik Parti’nin Birinci Büyük Kongresi (16-17 Aralık 1972)

Demokratik Parti, Birinci Büyük Kongresini 16-17 Aralık 1972 tarihlerinde Ankara Selim Sırrı Tarcan Spor Salonunda gerçekleştirdi. Kongreye 46 ilden 900’ün üzerinde delege katıldı. Yaptığı kısa açış konuşmasında parti genel muhasibi Dr. Faruk Sükan kuruluş gerekçelerini “*Demokratik Parti milletin refah ve huzuru için yola çıkmıştır. Mücadelemizin başarısı için çalışacağız. Cenab-ı Hak bizim yardımcımızdır.*” şeklinde ifade etmiş sonrasında Kongre Başkanlık Divanının seçimine geçilmiştir. Kongreye katılan bütün il başkanlarının ortak adayı olarak gösterilen Erzurum Milletvekili Cevat Önder Divan Başkanlığına seçilirken, ikinci başkanlığa da Aydın Menderes seçilmiştir⁵⁹⁸. Kongrenin açış konuşması için kürsüye çıkan Genel Başkan Bozbeyli, delegelere ve partililere kongreyi takip eden misafirlere ve basına siyaset anlayışlarının temel noktalarını içeren bir konuşma yapmıştır. Bozbeyli konuşmasının başında, 1946 yılında başlayan çok partili hayatı Türk milletinin hayatında cumhuriyetin tabii sonucu ve milli bir kararla başlayan yeni bir merhale olarak nitelemiş ayrıca sözlerinin devamında Milletlerin en büyük eserinin kendi devleti olduğunu, milletin kendi devletine, devlet organlarına ve kamu kuruluşlarına saygısı ve inancının o devleti güçlü kılacağı ve yükselteceğini⁵⁹⁹ belirtmiştir. Ayrıca Bozbeyli konuşmasında 12 Mart 1971 Askeri Muhtırasını uçuruma sürüklenen devleti, komünist saldırganların şerrinden kurtaran girişim olarak nitelemiş ve millet adına muhtıra sahiplerine teşekkür etmiştir⁶⁰⁰. Konuşmasında ülkenin içinde bulunduğu siyasi, sosyal ve ekonomik buhranın büyümesinde 12 Mart öncesinin yönetimi olan Demirel’in “*Yürümekle yollar eskimez!*” ve 12 Mart sonrasında hükümeti olan Erim’in “*Demokrasilerde biraz da anarşi vardır!*” söylemlerinin etkili olduğu eleştirisinde bulunan Bozbeyli, “*Tarafsızlık Anayasadan yana olmaktır. Anayasadan yana olmakta Milletten yana olmak demektir*” diyerek üniversite,

⁵⁹⁸Milliyet, 17.12.1972.; Cumhuriyet, 17.12. 1972.

⁵⁹⁹Demokratik Parti Genel Başkanı Ferruh Bozbeyli’nin Demokratik Parti Birinci Büyük Kongre-sini Açış Konuşması (17 Aralık 1972), Demokratik Parti Genel Merkez Yay., Ankara, 1972, s.3-43.

⁶⁰⁰Hergün, 17.12.1972.

TRT, Basın ve Yüksek Mahkemenin Türk toplumunu kutuplaştırıcı eylem ve söylemlerden vazgeçmesini istemiştir⁶⁰¹. Bunlara ek olarak 12 Mart'ın getirdiği hükümet olan Erim Hükümetinin Türk Milletinin hayatına hemen hemen her konuyla ilgili olarak “*reform*” kavramını getirdiğini söyleyen Bozbeyli, reformların, ilerlemeyi, gelişmeyi mümkün kılan ve ülke gerçeklerine uyan ölçülerde ele alınmasını istemiş sözlerinin devamında reform, “*devletleştirmecilik*” değildir diyerek belirli çevrelerin “*her şeyi bozuk ve her şeyi reforma muhtaç göstererek düzen değişikliğine gerekçe hazırlama*” çabası içinde olduklarını söylemiş ayrıca “*Cumhuriyet, ilerililik-gericilik kavgası değil, birlik ve beraberlik davasıdır.*” şeklinde delegelere seslenerek yaklaşan genel seçimlerin “*Bu milleti adam edeceğiz!*”, “*Bu milleti yola getireceğiz!*” diyen cumhuriyetin dışına düşmüş seçkinci anlayışın/kişilerin millet tarafından tasfiyesi için bir fırsat olduğunu ifade etmiştir⁶⁰². Konuşmasının sonunda “*Seçimler demokratik siyasi hayatın kesin çözüm yollarıdır.*” diyen Bozbeyli, yaklaşan 14 Ekim 1973 seçimleri öncesinde şu konuların hayata geçirilmesini Demokratik Parti olarak zorunlu gördüklerini söylemiştir: Anayasa değişikliği tamamlanmalı ve bu değişikliklere paralel kanunlar çıkarılmalıdır. Anarşik olayları tamamen bitirecek hukuki, idari ve fiili tedbirler alınmalı sıkıyönetim sonrasının istikrar içinde devamlılığı sağlanmalıdır. Devlet Güvenlik Mahkemeleri (DGM) kurulmalıdır. Siyasi partiler ve seçim konusunda gerekli düzenlemeler yapılmalıdır. Seçim sonrasına, bunalım ve pürüzlü meseleler bırakılmamalıdır⁶⁰³.

Diğer taraftan Demokratik Parti Birinci Büyük Kongresine eski Cumhurbaşkanı Celal Bayar, eski Başbakan Suat Hayri Ürgüplü ve merhum Başbakan Adnan Menderes'in eşi Berrin Menderes birer telgraf göndererek başarı dileğinde bulunmuşlardır. Bayar'ın Demokratik Parti Genel Başkanı Ferruh Bozbeyli'ye hitaben telgrafında şöyle denilmektedir: “*Partinin genel kongresi için vaki nazik davetinize çok duyulandım. Yakınlık ve samimiyet ifade eden bu hareketin etkisi altında zati devletlerinize ve sayın mesai arkadaşlarınıza teşekkür ederim. Parti programınız memleketimizin ihtiyaçlarına cevap vermekte, sağ ve sola sapmadan tam manası ile demokratik esaslar ihtiva etmektedir. Çalışmalarınızda ise programınızdan, halka vaatlerinden, parlamentonun dokunulmaz yüksek haysiyet ve şerefinden kimseye ama hiç kimseye taviz vermemek gibi kuvvetli seciye görülmektedir. Millet sizinle iftihar edecektir. Tebrik ederim. Malumdur*

⁶⁰¹ Demokratik Parti Genel Başkanı, s.4-7.; Yeni Asya, 17.12.1972.

⁶⁰² age, s.9-11.; Tercüman, 17.12.1972.

⁶⁰³ age, s.11-12.; Cumhuriyet, 17.12. 1972.

ki kongre kararları parti için anayasa hükmündedir. Millete karşı da değişmeyen vaatlerdir. Bu bakımdan önemli ve şuurlu mesaisinde muhterem kongre üyelerine başarılar diler hepinizi muhabbetle selamlarım.”⁶⁰⁴ Eski Başbakan Suat Hayri Ürgüplü ise telgra-fında şöyle diyordu: *“Lütüfkâr davetinize sonsuz teşekkürler, zor günlerinde medeni cesaret, siyasi kudret, vatana hizmete öncelik duygularının kongrenize rehber olacağı inancı ile başarılar diler, sonsuz saygılar sunarım.”* Berrin Menderes’in telgrafında da şöyle denilmekteydi: *“Büyük kongreniz için vaki olan nazik davetiniz beni son derece mütehassıs etmiştir. Kongrenize katılma arzuma büyük acılarım mani olmaktadır. De-mokrası mücadelesindeki samimi mesainizin aziz milletimiz için hayırlı olmasını Cenab-ı Hak’tan niyaz eder, kongrenize başarılar dilerim.*”⁶⁰⁵

Demokratik Parti Birinci Büyük Kongresinin yapıldığı kongre salonunu süsleyen sloganlarda milli irade, devlet, sağcılık vurguları öne çıkarılmıştır. Örneğin *“Millî ira-denin inançlı bekçisiyiz.”*; *“Sola gidiş geri dönüş”*; *“Emeğe değer, tapuya saygı”*; *“Onur biter, hizmet bitmez.”*⁶⁰⁶ söylemleri en dikkat çeken sloganlar olmuştur. Diğer taraftan kongrenin ilk gününde Faaliyet Raporu ve Merkez Denetim Kurulu Raporları okunmuş sonrasında komisyonların seçilmesi işlemine geçilmiştir. Tüzük gereği; Ana Davalar, Program, Köy ve Köylü Davaları, İşçi Esnaf Meseleleri, Memur Meseleleri ile Kesin Hesap Bilanço ve Bütçe Komisyonu olmak üzere dokuz komisyon oluşturulmuş sonrasında ise bu komisyonlardan gelen raporlar kongrede okunarak kabul edilmiştir⁶⁰⁷.

Kongrede Parti Divanınca hazırlanan Faaliyet Raporu’nda 12 Mart öncesi yaşanan olaylar, 12 Mart’ın ortaya çıkardığı partiler üstü hükümet modelinin ülkedeki sorunları çözme de yetersiz kalması, AP’nin sola açık bir politika izlediği için seçimlerde iktidar alternatifi olamayacağı, CHP’nin ise küçük bir muhalefet partisi haline geleceği eleştirisinde bulunulmuş ayrıca ekonomik alanda da çeşitli ekonomik tedbirler önerilmiştir. Buna göre; Kamu İktisadi teşebbüslerinin halka satılması, kredi imkanlarının genişletilmesi ve şirketleşmeyi önleyici kanunların değiştirilmesi teklif edilmiş, ek olarak faaliyet raporunda, *“Cumhurbaşkanı’nın tek dereceli seçimle halk tarafından bir defalığına seçilmesi esasının getirilmesi”*, *“Meclis dışından hükümete Bakan alınması konusunda Anayasaya kısıtlayıcı hüküm konulması”*, *“Bedelli askerlik uygulamasına*

⁶⁰⁴Hergün, 17.12.1972.

⁶⁰⁵Hergün, 17.12.1972.

⁶⁰⁶Cumhuriyet, 17.12.1972.

⁶⁰⁷Milliyet, 17.12.1972.

geçilmesi”, “Tek Meclis sistemine geri dönülmesi”, “partilerin devlet yardımından dengeli bir şekilde faydalanmalarının sağlanması”, “Anayasa Mahkemesinin görev ve yetkilerine açıklık getirilmesi” ayrıca Anayasaya “Halk vetosu”, “Halk teşebbüsü” gibi uygulamaların da konulması prensip olarak ifade edilmiştir⁶⁰⁸.

Demokratik Parti, Birinci Büyük Kongresinde kabul edilen “Ana Davalar Komisyonu Raporunda, Demokratik Parti “*Demokratik Parlamenter Cumhuriyet Rejimine ve “Hukuk Devleti”* inancına bütün varlığı ile bağlı olduğunu ayrıca demokratik devletin temeli olan serbest seçimlerin ne sebeple olursa olsun ertelenmesine karşı olduğunu Türk kamuoyuna açıklamıştır. Komisyon Raporunda ayrıca 1961 Anayasası’nın modern Avrupa toplumlarının Anayasa anlayışı ile çelişen kısımlarının değiştirilmesi istenmiş bu doğrultuda Anayasaya gerçek anlamda milli kimlik verecek şekilde Anayasa-da Cumhuriyetin niteliklerini gösteren 2. Maddesinde devletin “*Milliyetçilik*” ilkesine bağlılığın açıkça belirtilmesi istenmiş yine ülkede iç barışın kurulması ve komünizme karşı kurulması istenen milli cephenin daha güçlü hale gelmesi için 1961 Anayasasının eski DP’lilerin seçme ve seçilme haklarını kısıtlayan hükümlerinin bir an önce ortadan kaldırılması istenmiştir⁶⁰⁹. Bunlara ek olarak Ana Davalar Komisyonu Raporunda Demokratik Parti, reformlara taraftar olduğunu söyleyerek ülkede “*Reformcular*” ve “*Reform düşmanları*” şeklinde kutuplaştırmaya gidilmemesi uyarısında bulunmuş ayrıca reformların mülkiyet ve miras hukukunu kısıtlayıcı ve devletleştirici yönde değil; yapıcı, iyileştirici ve geliştirici nitelikte olmasını belirtmiştir. Yine kendisinin milliyetçi ve antikomünist bir parti olduğunu söyleyen Demokratik Parti, Ana Davalar Komisyon Raporunda, Eğitim Reformunun Milli Eğitimin bütün kademelerinin, kadroları ve programıyla modern ve sağlam formasyon, müspet bilgi ve metot, milli kültür ve şahsi teşebbüs terbiyesi veren niteliğe kavuşturulması şeklinde gördüğünü ifade etmiş ayrıca “*Basın Suçları*” konusunda affı savunacağını açıklamıştır⁶¹⁰.

Diğer taraftan Demokratik Parti Birinci Büyük Kongresinde kabul edilen “*Dilekler Komisyon Raporunda*” Demokratik Parti Parlamento Grubunun çalışmaları için yol haritası belirlenmiştir. Buna göre; Demokratik Parti olarak siyasi, sosyal ve ekonomik istikrarın oluşması için her türlü gayretin gösterilmesi; Türk Devleti ve Millet haya-

⁶⁰⁸Tercüman, 17.12.1972.; Yeni Asya, 17.12.1972.

⁶⁰⁹Hergün, 18.12.1972.; Demokratik Parti Birinci Kongresi Ana Davalar Komisyonu Raporu, Demokratik Parti Yay., Ankara, 1972, s.3.; Tercüman, 18.12. 1972.

⁶¹⁰age, s.4.

tının devamı için en kritik kurumlardan biri olan Milli Eğitim sisteminin milli ihtiyaç ve isteklere, günün teknolojik ve ilmi geleneklerine göre düzenlenmesi için çaba gösterilmesi; Anarşik olayların bitirilmesi için devletin ilgili kurumlarına yapılan uyarılara ısrarla devam edilmesi; Montaj ve taklit sanayi yerine milli sanayinin kurulmasına yardımcı olan her girişimin desteklenmesi; Çukobirlik bölgesinde gerçekleşen zararı diğer bölgelerin çekmesini önleyecek tedbirlerin tespit edilmesi; Tüccar ve sanayicilerin milli menfaatlere uyan her meselede desteklenmesi; Piyasa istismarcılarına fırsat verilmemesi için malların kalite ve fiyat kontrolünü sağlamakla görevli makamlara gerekli ikaz ve tavsiyelerin yapılması; Çeşitli sebeplerle mağduriyet yaşayan emekli, dul ve yetim, vekil imam hatip, teknik personel, diğer memurların mağduriyetlerinin giderilmesi için faaliyet gösterilmesi; Çiftçi, işçi, küçük esnaf ve sanatkarların sorunlarının çözülmesi için gerekli takibin yapılması⁶¹¹ şeklinde dilekler dile getirilmiştir.

Demokratik Parti Birinci Büyük Kongresinde kabul edilen Gençlik Davaları Komisyonu Raporu'na göre ise; Demokratik Parti, Gençlik Meselesini bağımsız bir konu olarak değil Milli Eğitim Meselesinin içinde gördüğünü açıklamıştır. Partiye göre; Milli varlığın en değerli hazinesi olan gençliğin değeri yıllar yılı siyasi partiler tarafından gerektiği şekilde idrak edilmemiş ve Türk gençliğinin bir bölümü bu süreçte yabancı ideolojilerin tuzağına düşerek Beyazıt Kulesine Kızıl Bayrak asmış, polis kurşunlamış, adam kaçırmış, gemi batırmış hatta Jandarma Genel Komutanına suikast girişiminde bulunmuştur. Ülkede bütün bunlar yaşanırken ülkeyi yöneten Demirel Hükümeti *"Dünya gençliği eğleniyor; varsın bizimkiler de eğlensin!"* anlayışıyla hareket etmiş ve gençlik süreç içerisinde olayların kucağına itilmiştir. Türk Gençliğinin içine düşürüldüğü ideolojik kaos ortamından çıkarılması için Demokratik Parti, okul, cemiyet ve aile üçlüsünün tarihi görevini yerine getirmesini bu noktada birbirini destekleyici şekilde görev görmesini ifade etmiş ayrıca Milli Eğitim sisteminin ve içeriğinin Türk Milletinin tarihi ve milli niteliğine uygun bir şekilde yeniden düzenlenmesini istemiş bu doğrultuda materyalist, ruhsuz eğitimi atarak, moral değerlere manevi cevhere ağırlık veren eğitim esasının kabul edilmesini talep etmiştir. Bunlara ek olarak üniversite gençliğinin burs ve kredi imkânlarının iyileştirilmesi, okul dışı zamanı değerlendirecek müesseseler

⁶¹¹age, s.7-8.

ve organizasyonların kurulması gerçekleştirilmesi için gerekli adımların atılması da istenmiştir⁶¹².

Demokratik Parti Birinci Büyük Kongresince onaylanan “*İşçi ve Esnaf Komisyonu Raporu’nda*” Demokratik Parti meşrutiyeti, milliyetçi ve memleketçi bir tutumla işçi haklarını gözetecek olan hür ve bağımsız sendikacılığa taraftar olduğu; milli gelirin daha dengeli bir şekilde dağıtılması için çok kazananadan daha çok, az kazananadan daha az vergi alınmasını sosyal adaletin bir gereği saydığı; işçi-işveren ve hükümet temsilcilerinden oluşan bir yapı aracılığıyla uyuşmazlık konularının ele alınması ve çözüme kavuşturulması; Kamu kesiminde ücretler dışında kalan sosyal yardımlardan (çocuk ve kıdem zammı, yemek yardımı, ücretli izin vb.) mutlak eşitliğin sağlanması; Sosyal Güvenlik kurumlarının gelirlerini daha iyi değerlendirmeleri için gerekli tedbirlerin alınması; işçi ve emekli aylıklarının geçinme endekslerine uygun olarak arttırılması ayrıca emekli işçilerin eş ve çocuklarının bakım ve tedavilerini sosyal güvenlik kurumlarınca karşılanması; vatandaşlara sağlanan hak ve menfaatlerdeki farklılıkların ortadan kaldırılması için ülkedeki tüm sosyal güvenlik kurumlarının “*Sosyal Güvenlik ve İstihdam Bakanlığı*” çatısı altında birleştirilmesi ayrıca tarım işçilerinin de kanun güvenliğine kavuşturulması ve sosyal güvenliklerinin sağlanması; işçi tasarruflarını ülke kalkınmasına yöneltmek için İşçi Yardımlaşma Kurumu (İYAK) Kanunun çıkarılması; iş ve işçi bulma kurumunun yönetiminde işçi ve işverenlerinde söz sahibi haline getirilmesi; emekliye ayrılan işçiler de dahil olmak üzere bütün işçileri ev sahibi olmaları için ev kredi sisteminin oluşturulması ayrıca işsizlik sigortasının gerçekleştirilmesi; üretimin arttırılması amacıyla devletin işletmesinde fayda ve zorunluluk olmayan KİT'lerin burarlarda çalışan işçi ve memurlara hisse karşılığında devredilmesi; işçi eğitiminin tam anlamıyla gerçekleştirilebilmesi için İşçi Eğitim Vakfı'nın kurulması; ayrıca başarılı işçi çocuklarının yüksek eğitimlerinin devlet ve işçi kuruluşları tarafından desteklenmesi; yurt dışında çalışan işçilerin tasarruflarını ülkeye göndermelerini sağlama ve bu tasarrufları ülkenin kalkınması için kullanmakla görevli bir yatırım kurumun ortaya çıkarılması; Batı Avrupa ülkelerindeki gibi büyük şirketleşmelerin oluşması, şirketlerin yatırım, kar ve yönetimlerinde vatandaşların söz sahibi olmaları için halka açık anonim şirketler fikrinin ülkede yaygınlaştırılması; küçük esnaf ve sanatkarların sosyal güvenlik sistemi olarak kurulan BAĞ-KUR'un ülkenin bütününde yaygınlaştırılması; küçük es-

⁶¹²age, s.9-15.

naf ve sanatkarların kooperatifler yoluyla mesleki dayanışması desteklenecek ayrıca üretim ve pazarlama sorunlarını gidermek için orta ve uzun vadeli kredi sisteminin yaygınlaştırılması; küçük esnaf ve sanatkarlar için uygulanan vergi usul sisteminin basitleştirilmesi ayrıca defter tutma yükümlülüklerinin kaldırılması; Ortak pazara giriş sürecinin küçük esnaf ve sanatkarları zarar vermemesi için gerekli önlemlerin alınması; küçük esnaf ve sanatkarın zararına işleyen taşıt alım vergisinin düzenlenmesi ayrıca trafik sigortası karşılığının arttırılması; küçük esnaf ve sanatkarı bünyesinde barındıran konfederasyonların yaygınlaştırılması; organize sanayi bölgeleri (OSB) ve küçük sanayi sitelerinin yapımına hız verilmesi istenmiştir⁶¹³.

Demokratik Parti Birinci Büyük Kongresi ile kabul edilen “*Köy ve Köylü Davaları Komisyonu Raporu’nda*” Demokratik Parti köyü sadece bir iskân ünitesi olarak değil aynı zamanda Türk ekonomisinin toplumunun ve siyasi yapısının çekirdeği olarak gördüğünü ifade etmiş ayrıca köyün ve köylünün içinde bulunduğu olumsuz ortamdan kurtulması için öneriler açıklanmıştır. Buna göre; Köylerin hizmet kuruluşlarının (PTT, Pazaryeri, okul, cami, sağlık ocağı vb.) bir araya toplandığı yerlerin etrafında geliştirilmesi; Köylerin yol, su, elektrik sorunlarının çözülmesi için ödeneklerin arttırılması; Tarım destek fiyatlarının yeterli miktarda ve zamanında ilan edilmesi; Köylünün ürünü en iyi şartlarda değerlendirebilmesi için pazar ve pazarlama imkanlarının geliştirilmesi; Köylünün yeni bir anlayış ve davranışa girebilmesi için eğitim ve öğretim ile araştırmaya ağırlık verilmesi; Köylünün ucuz ve güvenilir bir tarım yapabilmesi için gerekli olan maddelerin (gübre, tohumluk, fidan vb.) bol ucuz ve zamanında sağlanması; Köylünün Ziraat Bankası eliyle faydalandığı kredi sistemi yeniden düzenlenerek kredinin verimliliğin arttırılması; toprak ve su kaynaklarının geliştirilmesi için devlet ve köylü işbirliğinin arttırılması; köylünün el, ev ve köy sanatlarının geliştirilmesinde eğitim, donatım kredi ve pazarlama sisteminin oluşturulması; köylerdeki ekonomik demokrasinin temeli olan kooperatif sisteminin devlet tarafından desteklenmesi istenmiştir⁶¹⁴.

Demokratik Parti Birinci Büyük Kongresince kabul edilen “*Memur Meseleleri Komisyonu Raporu’nda*”, Demokratik Parti, Devlet mekanizmasının kuruluş ve çalıştırılmasında memuru ana unsur olarak gördüğünü ifade etmiş ayrıca “*Hizmet Devleti*”ni gerçekleştirecek memurun kültürlü, hayatın gerçeklerini bilen, bilgili ve tecrübeli olma-

⁶¹³ age, s.19-23.

⁶¹⁴ age, s.27-29.

sını öngörmüştür. Ayrıca Memur Meseleleri Komisyonu Raporunda, devlet memurlarının içinde bulunduğu siyasi, sosyal ve ekonomik sorunlarının giderilmesi için öneriler getirilmiştir. Buna göre; Memur geçim imkanlarının piyasa düzeyine getirilmesi, Teknik eleman ve memurların, geçinme kaygısı ile yurt dışına gitmelerinin önlenmesi, Memurların hayat seviyelerinin yükseltilmesi için yardımlaşma kurumlarının (mesken kredisi, kooperatif vb.) geliştirilmesi, memura göre iş bulma anlayışı yerine işe göre memur bulunması anlayışının yaygınlaştırılması, idari görevlerin ehliyet, liyakat, çalışkanlık ve başarıya göre dağıtımın düzenlenmesi, memurlar için başarıyı teşvik ve ödül sisteminin kurulması, memuru partizanlık karşısında koruyacak unsurların getirilmesi, devlet memurlarının sağlık ve sigorta hizmetlerinin daha belirgin hale getirilmesi, memur çocuklarının kültür ve sanat dallarında yetiştirilmesi için gerekli hizmetlerin sağlanması önerileri getirilmiştir⁶¹⁵.

Demokratik Parti Birinci Büyük Kongresinin ikinci gününde ilk konuşmayı “Çalışma Raporu” üzerindeki tenkitleri cevaplamak üzere Genel Sekreter Talat Asal yapmıştır. Asal, yapılan konuşmaları ancak milletin içinden gelen kişilerin milletin meselelerinin layıkıyla ortaya koyabileceğini gösterdiğini belirterek “*Demokratik Parti’yi kuranlar, aslı nesli bir olan insanlardır. Milli iradeyi, devlete hâkim kılmaya çalışan 1946 ruhunu taşıyan insanlar*” şeklinde konuşmuş sözlerinin devamında demokrasiler-de gerekli kadro değişikliklerinin yapılmasının şart olduğunu ve bazı isimler üzerinde ısrar edilmemesi gerektiğini belirtmiş, “*Demokrasi marşandiz katarı değildir. Yük taşı-maz. Bazı kişiler üzerinde ısrar etmekle vatandaş sandık başına tereddütler içinde gi-der. Memleketi acabalar diyarı haline getiremeyiz.*” ifadelerini kullanmış sözlerinin sonunda basının Demokratik Parti’ye gösterdiği ilgisizlikten şikayet ederek basının yorumunda serbest olduğunu, ancak kamuoyu ile alakalı her haberi tarafsız olarak ele almak mecburiyetinde bulunduğunu söylemiş “*Vatandaşa bakın Demokratik Parti’nin bayrağı burca dikilmektedir. Türk basını da haberlerimizi verecektir. Çünkü Hakk’a karşı ge-linmez*”⁶¹⁶ şeklinde konuşmuştur. Talat Asal sonrasında partililere seslenmek üzere kür-süye gelen Demokratik Parti Genel Başkan Yardımcısı Saadettin Bilgiç de konuşmasın-da Demokratik Parti’nin muhatabının bundan sonra AP ve CHP olmayıp muhatabının vatandaş olduğunu bunun içinde yapılması gerekenin kongrede alınan kararların Anado-

⁶¹⁵age, s.33-36.

⁶¹⁶Yeni Asya, 18.12.1972.; Tercüman, 18.12.1972.

lu'yu dolaşarak halka anlatılması olduğunu ifade etmiştir⁶¹⁷. Mutlu Menderes ise yaptığı kısa konuşmada AP'den kopma gerekçelerini ve Demokratik Parti'yi kurmalarını parti-lilere *"Tek şahıs hakimiyeti altında 1946 ruhunun ideallerini bir kenara iten AP'de kalmalarının imkansızlığı ve bundan dolayı da Demokratik Parti'de toplandıkları"* şek-linde açıklamıştır⁶¹⁸. Demokratik Parti Birinci Büyük Kongresinde söz alan tek kadın delege Türkoz Telli Genel Başkan Ferruh Bozbeyli'ye hitaben yaptığı konuşmada *"Sa-yın Genel Başkanım yalvarırım ayaklarınız yerden kesilmesin, gözlüklerinizi bir parti lideri gibi değil, bir vatandaş gibi kullanınız."* sözleri hem delegeler hem de Bozbeyli tarafından alkışlanmıştır. Telli konuşmasında ayrıca gericiğin kadına toplumdaki yeri ve öneminin verilmesi ile yok edileceğini söyleyerek delegelere *"Hanımlarınıza arka-nızda değil yanınızda yer veriniz."*⁶¹⁹ şeklinde konuşmuş bu sözleri de delegelerden al-kış almıştır.

Kongrenin ikinci gününün en önemli konusu genel başkanlık seçimidir. Kongreye tek aday olarak giren Bozbeyli 871 delegenin tamamının oylarını alarak tekrar genel başkanlığa seçilmiştir⁶²⁰. Demokratik Parti Birinci Büyük Kongresinde tüm delegelerin oyu ile genel başkanlığa seçilen Bozbeyli teşekkür konuşması için kürsüye çıkmış ve *"İçinizden biri olarak beni Demokratik Parti Genel Başkanlığı görevine, sorumluluğu ve şerefine layık gördünüz. Hepinize şükranlarımı ve saygılarımı sunarım"* diyerek sözlerine başlamış devamında: *"Siyasi partiler demokratik hayatın vazgeçilmez unsurlarıdır. Ancak siyasi partiler vazgeçilmezlik vasfını muhafaza etmeye mecburdurlar. Vazgeçilmezlik vasfı Anayasa'ya ve nizamla saygı ölçüsü içinde muhafaza edilir. Hepimiz anayasa çatısı altındayız. Hepimiz nizamların gösterdiği yolda memleketimizin hizmetindeyiz. Böyle olunca partiler arası münasebetlerde bu verdiğim ölçüler içerisinde olmalı ve partiler arasında münasebetler seviyeli ve ölçülü tartışma içinde cereyan etmelidir. Partiler birbirlerinin canına ve varlığına kast edebilecek ölçüler içinde hareket etmemeli aksine milletimizin itibar edip alaka gösterip varlığına saygı duyduğu bütün partilere karşı diğer partiler de aynı şekilde davranabilmelidir. Milli iradeye saygı bir vatandaş topluluğunun itibar ettiği partilere de saygıyı gerektirir. Bir partinin alternatifinin ordu olması gibi bir hal o memlekette demokrasinin devamlılığını şüpheye*

⁶¹⁷Tercüman, 18.12.1972.

⁶¹⁸Milliyet, 18.12.1972.

⁶¹⁹Hergün, 18.12.1972.

⁶²⁰Tercüman, 18.12.1972.; Cumhuriyet, 18.12.1972.

düşürür. Normal ve sıhhatle işleyen demokratik nizamda demokratik sağ da vardır, demokratik sol da vardır. Yeter ki hepimiz anayasa çatısı altında olalım ilhamımızı tarihimizden ve milli kaynaklarımızdan alalım. Bugün bana genel başkanlık vazifesini layık gördüğünüz. Ama günün birinde benden daha ehil, daha liyakat ölçüsü içinde bu görevi yerine getirecek insanların aramızdan çıkacağına inanıyorum. Bu memleket, benim milletim bin küsur yıldan beri Müslümandır. Bunun yanında yarım asırdan beri benim devletim, bizim devletimiz laikdir. Öyle ise bu iki inancı, bu iki düşünceyi birbiri ile çelişir gibi göstermek isteyen insanlarla aynı düşüncede değiliz. Demokratik Parti davası vatanın her köşesinde yaptığımız toplantı ve kongrelerle bugünkü muhteşem haline geldi. İşte bugün de bu muhteşem topluluğumuzun huzurunda İzmir'de Şükrü Akın Bey arkadaşşıma söylediğim sözü tekrar edeceğim: Bu Alkışlar bu kararlı kongre ağırlığını omuzlarımızda hissettiriyor; milletin vebali sırtımızda, Allah bizi utandırmasın, Allah bizi yanıltmasın.” şeklinde delegelere ve partililere hitabını sonlandırmıştır.

Ferruh Bozbeyli'nin yeniden Genel Başkan seçildiği Demokratik Parti Birinci Büyük kongresinde Demokratik Parti Divanı'nın adı tüzükte yapılan bir değişiklik sonucu “Genel İdare Kurulu” biçimine sokulmuştur. Diğer taraftan Demokratik Parti Birinci Büyük Kongresinde Genel İdare Kuruluna seçilen şu isimlerden oluşmuştur⁶²¹:

Abbas Çetin	Abdullah İzmen	Adnan Akarca	Ahmet Mustafaoglu	Ahmet Yurtsever
A.İhsan Gürsan	A.Naki Öner	Ata Bodur	Bahri Dağdaş	Cemil Tarlan
Cevat Önder	Ekrem Dikmen	Dr.Faruk Sükan	H.Basri Albayrak	Hasan Değer
Hüsnü Dilekçiğil	Hüseyin Kalpaklıoğlu	İbrahim Abak	İbrahim Tekin	İhsan Tombuş
İlhan Darendelioğlu	Kadri Erogan	Kamuran Güralp	Kemal Özdemiroğlu	Kemal Timuroğlu
Kubilay İmer	Mehmet Altınsoy	Mehmet Ersoy	Mehmet Şengel	Mehmet Turgut
Mutlu Menderes	Necati Kalaycıoğlu	Nimet Ağaoğlu	Nilüfer Gürsoy	Nuri Eroğan
Ömer Hocaoglu	Özer Ölçmen	Rasim Cinisli	Raşit Pasin	Samet Göldoğan
Sami Arslan	Dr.Sadettin Bilgiç	Süleyman Tuncel	Şevket Akyürek	Şükrü Akkan
Talat Asal	Zeki Çeliker			

Tablo 7: Demokratik Parti Genel İdare Kuruluna Seçilenler

Özet olarak söylemek gerekirse siyasi hayatta Demokrat Parti'nin mirasına sahip çıkma ve Adalet Parti'sinin yerini alma iddiasıyla yola çıkan Demokratik Parti, Birinci Büyük Kongresini kuruluşundan iki yıl sonra 12 Mart şartlarında toplamıştır. Bu durum kongrede yapılan konuşmalara da yansımıştır. Nitekim konuşmalarda AP lideri Demirel ülkeyi 12 Mart koşullarına getirmekle suçlanırken, Erim Hükümeti de aldığı kararlarla 12 Mart koşullarını sürdürmekle eleştirilmiş ayrıca muhtıra ucuruma sürüklenen devleti,

⁶²¹Hergün, 19.12.1972.

komünist saldırganların şerrinden kurtaran girişim olarak görülmüş ve desteklenmiştir. Diğer taraftan konuşmacılar tarafından başta anayasa değişikliği olmak üzere reformlar, seçimler, devlet kurumlarının tarafsızlığı, düzen değişikliği, eğitimin ıslahı, demokrasi-lerde siyasi partilerin önemi vb. konularda Demokratik Parti'nin görüş ve önerileri dile getirilmiştir. Bu noktada örneğin ülkedeki siyasi, sosyal ve ekonomik kaosu temel sebebi olarak gösterilen 1961 Anayasasında yapılması istenen değişiklik teklifleri ortaya konulmuştur. Bunlara ek olarak konuşmalar da Demokratik Parti'nin AP'ye karşı DP'nin mirasına sahip çıkma iddiası Celal Bayar ve Berrin Menderes gibi isimlerin kongreye çektikleri telgraflarla kamuoyuna duyurulurken, AP'den ayrılma nedeni olarak Demirel'in ülkede ve AP'de tek adam yönetimi oluşturma çabasının olduğu yinelenmiştir. Bu anlamda Demokratik Parti'lilerin bütün olumsuzluklara rağmen partinin kuruluşundan ve gelişiminden umutlu olduklarını söylemek mümkündür.

1.2. Demokratik Parti'nin İkinci Büyük Kongresi (1-2 Şubat 1975)

Demokratik Parti İkinci Büyük Kongresi 10-11 Ocak 1975 tarihli Milliyet Gazetesinde kamuoyuna duyurulan ilan gereğince Ankara Selim Sırrı Tarcan Spor Salonunda 1-2 Şubat 1975 tarihlerinde gerçekleşmiştir. Eski DP'lilerden hiç kimsenin katılmadığı kongrenin açılışı Genel Başkan Yardımcısı ve Ankara Milletvekili olan Cevat Önder tarafından yapıldı⁶²². Açılış sonrası 50 delegenin verdiği önerenin kabul edilmesiyle Aydın il Başkanı Aydın Menderes kongre başkanlığına seçilmiş ve kongre divanının oluşmasından sonra yaptığı konuşmada Menderes, ülkenin on beş yıldan beri yakasını saran siyasi, sosyal ve ekonomik buhranın gittikçe derinleştiği, dış politikada Kıbrıs ve Kıta sahanlığı sorunlarının ciddiyetini muhafaza ettiğini bu şartlar altında Demokratik Parti'nin milletin umudu olma yolunda olduğunu ifade etmiş, devamında eski DP'lileri Demokratik Parti saflarına katılmaya davet etmiş konuşmasının sonunda ise delegeleri, Atatürk, demokrasi şehidi Adnan Menderes ve kader arkadaşları ile ağabeyi Yüksel Menderes için saygı duruşuna davet etmiştir⁶²³. Kongre başkanlığına seçilen Menderes tarafından eski Cumhurbaşkanı Celal Bayar'a bir telgraf çekilmiştir. Bayar'a çekilen telgrafta: *"Cumhuriyetin ve demokrasinin kurulmasındaki eşsiz hizmetlerinizin büyük milletimiz minnettar şahididir. Kongremiz başta zatiâliniz olmak üzere eski DP'lilerin siyasi haklarının iadesini milli iradenin beklenen bir zaferi kabul etmektedir. Siyasi*

⁶²²Yeni Asya, 2.2.1975.

⁶²³Tercüman, 2.2.1975.

hayata yeniden dönüşünüz demokratik sistemin ileriye gitmesi ve güçlenmesi için bir güven kaynağıdır. Demokrasiye âşık vatandaş topluluklarının birlik ve beraberliğini önleyen şahıslar ve unsurlar ortadadır. Engellerin ortadan kaldırılması, bir asra yaklaşan müstesna hayatınızın en değerli eserlerinden biri olacaktır. Kongremiz, Genel Başkanımız Ferruh Bozbeyli ve Parti Divanımızın bu konudaki karar ve beyanlarına yürekten katılmaktadır. Öncülüğünüzü bu düşünceler içinde gururla karşılıyor yüce şahsiyetinizi saygıyla selamlıyoruz.”⁶²⁴ ifadelerine yer verilmiştir. Diğer taraftan Demokratik Parti İkinci Büyük Kongresinin yapıldığı Selim Sırrı Tarcan Spor Salonunun her köşesinde yer alan milliyetçiyiz, demokratız, sağcıyız, afişlerine ek olarak Adnan Menderes’in resimleri ayrıca DP’nin sağ eli havada olan amblemi asılmış⁶²⁵ bu yolla DP/Menderes’in emanetine sahip çıkıldığı mesajı kamuoyuna verilmek istenmiştir. Aslında bu iddia salonda atılan sloganlarla da kendini gösteriyordu. Buna göre “Sağ elimiz güçsüze şefkat, zalime şamardır”, “Sınanmışları bırak, demokratlara bak”, “Milletimizin hayırlı sağ eliyiz.”, “Şehit Menderes” şeklindeki sloganlar partililer tarafından dile getirilmişti. Kongre salonunda dikkat çeken başka bir özellik ise Kıbrıs’la ilgili asılmış olan iki posterdi. Bu posterlerden birincisinde, Kıbrıs Adası üzerinde bir Mehmetçik ile yan yana bulunan Bozbeyli’nin portresi altında: “Hızını kesmeyin, elini tutmayın.” ikincisinde ise, Kıbrıs adasının iki yakasında Menderes ve Zorlu’nun portreleri altında “Londra ve Zürih Anlaşmaları” ifadelerine yer verilmişti⁶²⁶. Bunlara ek olarak Demokratik Parti İkinci Büyük Kongresi takip etmek üzere AP’den Şinasi Osma, CHP’den Deniz Baykal, Ali Topuz, Mustafa Akyol isimleri kongre salonunda misafir olarak yer almıştır⁶²⁷.

“Milliyetçi Bozbeyli” sloganı eşliğinde kongre açılış konuşması için kürsüye gelen Demokratik Parti Genel Başkanı Ferruh Bozbeyli, “Demokratik Parti kongresinden milletimiz çok şey beklemektedir. Bunun yanında kongremizden kendilerine pay umanlar olduğunu biliyoruz. Onlara kendi imkânlarını ve güçlerini ortaya koyarak hareket etmelerini tavsiye ederiz. Demokratik Parti’den bir tek çivi bile sökemeceklerdir” demiş devamında eski DP’lileri Demokratik Parti saflarına davet ederek “Eski arkadaşlarımız siyasi haklarına kavuştu. Gelsinler, önümüze düşünler, birlikte çalışalım. Me-

⁶²⁴Tercüman, 2.2.1975.; Hergün, 2.2.1975.

⁶²⁵Yeni Asya, 2.2.1975.

⁶²⁶Milliyet, 2.2.1975.; Tercüman, 2.2.1975.

⁶²⁷Cumhuriyet, 2.2.1975.

sele bir ocağın yanması meselesidir. Biz başkaları gibi numarasız bilet dağıtmıyoruz. Bir numaralı yeri Bayar'a ayırıyoruz. Bayar'a çalışmalarında her türlü yardımı yapmaya hazırız."⁶²⁸ şeklinde konuşmuş devamında AP'yi Demokratik Parti'yi parçalama niyetinde olmakla suçlamış ve kongreye katılanlara *"İşte teşkilatımız. Vatanımızın bin bir köşesinden süzülerek gelen seçkin insanlar partinizi kuzgunlara yem edecek misiniz?"*⁶²⁹ şeklinde seslenmiş devamında Demokratik Parti'nin sağcılık ve milliyetçilik anlayışı, Mili Eğitim ve gençliğin sorunları, hükümet bunalımı ve partinin tutumu, erken seçim, siyasal sosyal ve ekonomik durum, Kıbrıs sorunu, CHP ile gerçekleştirilen hükümet kurma çalışmaları, eski DP'liler ve Bayar, partisinin milliyetçi cepheye yaklaşımı ve yurtdışındaki işçilerle ilgili konularda delegelere partililere ve basına bilgi vermiştir⁶³⁰.

Bozbeyli konuşmasının erken seçimle ilgili kısmında *"Erken seçim için ısrarlı ve kati bir tutum içinde değiliz. Ortaklık kurulur. Ortak olanlar seçim tarihini aralarında kararlaştırabilirler. Bu mevzuda da yardımcı olacağız"* derken, sözlerinin devamında AP, CHP ve MSP'ye dönük eleştirilerde bulunmuştur. CHP lideri Ecevit'in *"Bu düzen değişmelidir."* söylemiyle ilgili olarak Bozbeyli konuşmasında bugünkü ortamda arkası olanların her işlerini yaptırdıkları, olmayanların sıkıntı çektiklerini söyleyerek, *"Bu adaletsizliğin hiçbir kitapta yeri yoktur. Bu çileden kurtulmak için düzen değiştirmeye de lüzum yoktur. Düzeni namusluca ve dürüstçe uygulamak yeter"* şeklinde eleştiride bulunmuştur⁶³¹. CHP tarafından *"Anayasamızın bazı temel prensipleri tartışma konusu yapılmaktadır"* diyen Bozbeyli yine CHP tarafından *"Önümüzdeki seçimlerin halk iktidarı için bir başlangıç olacağı"* iddiasını eleştirerek bu yaklaşımın 1946 yılından beri yapıla gelen hür ve serbest seçimleri inkar, ayrıca seçimler sonrasında oluşan milli iradeyi kabul etmeme tavrı olduğunu ifade etmiştir⁶³². Konuşmasında ayrıca Bozbeyli *"Demokratik nizamın düşmanları vardır. Açıkırlar ve açıktadırlar. Başka bir dünya görüşüne sahiptirler. Vatan dışı ilhamlara gönlünü bağlamışlardır."* diyerek silahlı sol hareketleri ve bunların koruyuculuğunu üstlenen CHP'yi işaret ediyor sözlerinin devamında, *"Her çeşidi ve rengiyle soldaki derli toplu görüş karşısında sağdaki*

⁶²⁸Zaman, 2.2.1975.

⁶²⁹Tercüman, 2.2.1975.

⁶³⁰Yeni Asya, 2.2.1975.; Milliyet, 2.2.1975.

⁶³¹Yeni Asya, 2.2.1975.; Tercüman, 2.2.1975.

⁶³²Tercüman, 2.2.1975.

dağınıklığın bertaraf edilmesi ve sağ dayanışmasının meydana gelmesi için gün bugündür.” diyordu.

Konuşmasının ülkedeki hükümet buhranı ile ilgili kısmında Bozbeyli “*Karışık iplikten buruşuk bez olur. Yağmura karşı kâğıttan şemsiye tedbir değildir*” diyerek AP’nin Demokratik Parti’nin milliyetçi cepheye katılmayışını eleştirmesini kınamış ve “*Dün CHP’nin şartlarına baş eğmemiz istendi. Bugün de AP’nin emrine tabi olmamız isteniyor. CHP hükümet kurmak değil, seçimi kurtarmak peşindedir. AP’de hükümet kurmak değil, Demokratik Parti kalesinde gedik açmak, bölmek, parçalamak, yutmak-tır*” şeklinde konuşmuş devamında kendileri tarafından 1974 Haziran’ında Celal Ba-yar’ın liderliğinde Milliyetçi Cephe fikrinin ortaya atıldığında Demirel yönetiminin “*Milliyetçi cephe bizim dışımızdadır. Biz ona taraftar değiliz.*” dediklerini söylemiş-tir⁶³³. Konuşmasında CHP-Demokratik Parti hükümet kurma çalışmaları ile ilgili olarak Bozbeyli “*Biz CHP ile ortak olmak istedik. Şartlarımızı da söyledik. Kayıtsız ve şartsız teslim olmamızı kimse bizden isteyemez. Bizler Demokratik Parti’yi CHP’ye payanda olsun diye kurmadık. Ortaklık uzlaşmak demektir. Uzlaşmada karşılıklı fedakârlığı gerektirir. CHP solda, biz sağdayız. Ortak bir metinde anlaşabilirsek olur. Anlaşamazsak olmaz. Olmadı, zira CHP ortaklık peşinde değil, seçimi kurtarma hesabı içindeydi*” şeklinde konuşmuş devamında Kıbrıs sorununa değinerek, “*Zamanın hükümetinin ka-rarlı hareket ettiğini, kendilerinin de ellerinde gelen yardımı yaptıklarını*” belirtmiş-tir⁶³⁴. Konuşmasının sonlarına doğru ülkenin hükümet bunalımından çıkması için par-lamento çoğunluğuna dayalı sağlam ve güvenilir bir hükümete ihtiyaç olduğunu yine-lemiş “*Liderler dışında, sağcı ve milliyetçi bir ortaklık görüşü baştan beri savunduğu-muz bir husustur*” diyerek bütün partilerin katılacağı geniş tabanlı bir milli koalisyon hükümetini savunduklarını söylemiş, ek olarak Bozbeyli konuşmasının son bölümünde “*Bütün ümitlerin ve dikkatlerin Demokratik Parti İkinci Büyük Kongresine çevrildiğini biliyoruz. Büyük kongremizden kendilerine pay umanlarda vardır. Elleri kapları, leğenleri sıra beklemektedirler. Demokratik Parti’nin varlığına kastedenler, Demokra-tik Parti’yi yollarına kurban etmek isteyenler, elleri boş dönecektir.*” şeklinde delegele-re ve kongreye katılan partilere seslenmiştir⁶³⁵.

⁶³³Yeni Asya, 2.2.1975.; Cumhuriyet, 2.2.1975.

⁶³⁴Yeni Asya, 2.2.1975.; Cumhuriyet, 2.2.1975.

⁶³⁵Yeni Asya, 2.2.1975.; Tercüman, 2.2.1975.

Diğer taraftan kongrenin ilk günü Genel Başkan Bozbeyli'nin açış konuşmasından sonra parti tüzüğünün 20, 23 ve 32. maddeleri gereğince parti divanının 14 Ocak 1975 tarihli toplantısında kabul edilmiş olan parti divanı toplantı raporu okunarak müzakere edilmiştir⁶³⁶. Parti Divanı söz konusu raporunda 14 Ekim 1973 Genel ve Kısmi senato seçimleri ile 9 Aralık 1973 mahalli seçimlerinin ortaya çıkardığı gerçekler ışığında seçim mevzuatı ile ilgili bazı temenni ve tekliflerde bulunmuştur. Buna göre parti; Özellikle 14 Ekim 1973 Genel seçimlerinde bazı sandıklarda 1946 Genel seçimlerini hatırlatan kötü örneklerin yaşandığı bu durumun ise “seçim emniyeti” ve “oy masuniyeti” ni bir mesele olarak siyasi hayatımızı tehdit ettiğini düşünmekteydi. Bu noktada parti, oy sandıklarını, tasnifleri ve tutanakları anarşist, solcu ve nizam düşmanı bazı eylemlerin her türlü tasallutundan koruyacak tedbirlerin alınmasını istemekteydi. Demokratik Parti, Anayasa Mahkemesinin E: 1968/5, K:1968/73 sayılı; 3, 4 ve 6 Mayıs 1968 tarihli iptal kararı gereğince, ülkede seçimlerde uygulanan “Nisbi temsilin barajsız d'Hont usulü” nün “Adaletli Temsil”e imkân verecek bir seçim sistemine ihtiyaç olduğunu düşünmekteydi. Bu noktada parti önerilerini; “Türk seçmenine karma liste yapma imkânı verilmelidir. Seçim çevreleri yeniden tanzim ve tespit olunmalıdır. “Ön seçim”, “Deneme” veya “Aday Yoklaması” usulleri ıslah olunmalıdır. 1973 Genel seçimlerinde uygulanan “Tercih işareti” fayda yerine zarar getirmiş, oy iptallerine neden olmuştur. Ya tamamen kaldırılmalı veya ıslah olunmalıdır. Tek oy zarfı kullanılmalıdır. Birçok seçim bir arada yapıldığı zaman, bir zarf kullanılmalı, bütün oylar bu zarfa konulmalıdır. Yabancı memleketlerde bulunan işçilerimizin ve seçmen vatandaşlarımızın oy haklarını kullanmaları için hukuki yollar ve imkânlar aranmalıdır. On sekiz yaşını dolduranlar seçmen olabilmelidir. “Seçmen Kartı” yerine “Nüfus Cüzdanı” kullanılmalıdır. Radyolarda olduğu gibi televizyonlarda da seçim propagandası yapılmalıdır. Seçime katılma oranını arttırıcı kanun/tedbirler alınmalıdır. Oy iptallerini önleyici tedbirler alınmalıdır. Genel Seçim Kanunları bir kanunda, Mahalli Seçim Kanunları ise diğer bir kanunda toplanmalıdır. Bu suretle seçim kanunları birleştirilmelidir.”⁶³⁷ şeklinde sıralamıştır.

⁶³⁶ **Milliyet**, 3.2.1975.; Kongrede Trabzon senatörü Ömer Hocaoglu ve yedi arkadaşı tarafından hazırlanan ve oy birliği ile kabul edilen Parti Divanı Raporu'nda Demokratik Parti'nin erken seçime hazır olduğunu belirtmekte ve genel seçimlerin Ekim ayında yapılacak olan kısmi senato seçimleriyle birlikte yapılması istenmekteydi. **Tercüman**, 3.2.1975.

⁶³⁷ **Demokratik Parti İkinci Büyük Kongre Raporları (1-2 Şubat 1975)**, Çam Matbaası, Ankara, 1975, s.5-15.

Parti Divan Raporunun okunmasından sonra parti tüzüğünün 45. Maddesi gereğince Merkez Denetim Kurulu Raporu okunmuş sonrasında yine tüzüğün 24. Maddesi gereğince komisyonların seçimi gerçekleştirilmiştir. Bu seçimler sonucu: Ana Davalar Komisyonu, Program Komisyonu, Tüzük Komisyonu, Dilekler Komisyonu, Gençlik Davaları Komisyonu, İşçi ve Esnaf Meseleleri Komisyonu, Köy ve Köylü Davaları Komisyonu, Memur Meseleleri Komisyonu, Bütçe ve Kesin Hesap Komisyonu oluşturulmuştur. Komisyonların oluşturulmasından sonra kongre akışı gereğince okunan Faaliyet Raporunun müzakere edilmesi ve komisyonlardan gelen raporların okunması, müzakeresi ve karara bağlanması gerçekleşmiştir. Bütün bu işlemler sonrası parti tüzüğünün 28 ve 29. Maddeleri gereğince kapalı hücrede gizli oy-aleni tasnif esasına göre noter marifeti ile yapılacak seçimlere geçilmiştir. Bu seçimler ise; parti tüzüğünün 35. Maddesi gereğince Genel Başkan seçimi, parti tüzüğünün 31. Maddesi gereğince Merkez Disiplin Kurulu seçimi ve parti tüzüğünün 45. Maddesi gereğince Merkez Denetim Kurulu seçimlerinden oluşmuştur⁶³⁸.

Diğer taraftan Demokratik Parti İkinci Büyük Kongresinin en önemli gelişmelerinden biride Tüzük Komisyonunun çalışmaları sonucunda parti tüzüğünün 2. Maddesine “*Demokratik Sağ*” ifadesinin eklenmesi olmuştur. “*Demokratik Sağ*” ifadesinin tüzükte yer almasındaki amaç ise “*Milli birliği ve bütünlüğü korumak, Demokratik hukuk nizamı içerisinde yaşanmasını temin etmek, sosyal adaleti, milli bünyede uygun ıslahatçılığı, Türkiye’nin muasır medeniyet seviyesine ulaşmasını, Türk halkının rehberliği atında gerçekleştirmek*”⁶³⁹ şeklinde ifade edilmiştir.

Ana Davalar Komisyonu tarafından hazırlanan ve Büyük Kongre tarafından kabul edilen bir bildiride, TRT’ye değinilerek, “*Devletin tahsisatı ile çalışan, millet hizmetinde olması temel şart olan TRT, milletin bütününe hizmet yerine, belli politik görüşün emrinde ve hizmetinde çalışmaktadır*” eleştirisinde bulunulmuş ayrıca Ana Davalar Komisyonu bildirisinde, “*Parlamento’ya dayalı ve geniş tabanlı bir hükümetin ve milli koalisyonun bir an evvel kurulması için Demokratik Parti’nin aktif çaba içerisinde bulunacağı*” belirtildikten sonra hükümet bunalımının çözülmemesi halinde, 1975 sonbaharında erken seçime gidilmesinin uygun görüldüğü açıklanmış bunlara ek olarak sürmekte olan hükümet bunalımında Demokratik Parti’nin bir rolünün olmadığını

⁶³⁸ age, s.30.

⁶³⁹ Yeni Asya, 2.2.1975.; Milliyet, 2.2.1975.

açıklanmış bunlara ek olarak bildiride, siyasi partiler tarafından Türk gençliğinin kendi çıkarları için kamplara bölündüğü tespiti yapılmıştır⁶⁴⁰.

Demokratik Parti kongre sürecinde önemli tartışma konularından birisi de Bayar ve Demirel uzlaşmasıyla ciddiyet kazanan Milliyetçi Cephe Hükümetinde yer alınması sorunuydu. Nitekim Bozbeyli sonrası kürsüye gelen konuşmacılarda Demirel'i ve Milliyetçi Cephe fikrini sert bir dille eleştirdiler. Konuşmacılar Milliyetçi Cephe'nin bir *"Demirel Cephesi"* olduğunu, bir fesat cephesi özelliği taşıdığını, cepheyi oluşturan liderlerinde milliyetçilikle ilgilerinin olmadığını ifade ettiler. Ancak Milliyetçi Cephe lehinde çıkışlarda kongrede söz konusuydu. Örneğin, İstanbul Eminönü İlçe Başkanı Mustafa Demir'in Çalışma Raporu üzerindeki görüşmeler sırasında söz alarak, *"Kardeş Partilerin Cephesi"* şeklinde ifade ettiği Milliyetçi Cephe'ye katılma önerisi delegelerin şiddetli protestosu ile karşılanmıştı⁶⁴¹. Yine kongrede, gençlik problemleriyle ilgili komisyon raporu görüşülürken söz alan Demokratik Parti İçel Milletvekili Nazım Baş, *"Biz AP, MSP, CGP ve MHP ile düşman olamayız. Hedef solcular ve CHP olmalıdır. Millet iradesi dışında seçimsiz gelen ve milletin sırtından kene gibi maaş alan sol zihniyeti tabii senatörlerle beraber olamayız. CHP ile ortaklık düşünülmemelidir"* şeklinde konuşmuş ve üstü kapalı olarak kısa süre sonra kurulacak olan Milliyetçi Cephe Hükümetinde yer alınmasını savunmuştur⁶⁴².

Buna karşılık Demokratik Parti Genel Başkan Yardımcısı Vedat Önsal, Çalışma Raporu üzerindeki eleştirileri cevaplandırırken, demokratik rejimin Demirel yüzünden tıkanıldığını söyleyerek, *"Demokratik rejimin çarkları arasına bir Demirel sıkıştığı için ülkemizde demokrasi çalışmamaktadır. Demokrasinin çalışması için çarkın arasından çekip almak, çarkı temizlemek lazımdır"*⁶⁴³ şeklinde konuşarak Milliyetçi Cephe Hükümetinin Demirel liderliğinde kurulmasına karşı çıkmıştır. Diğer taraftan kongre öncesinde genel başkanlık için tartışma ortaya çıkmış bu süreçte Genel Başkan Ferruh Bozbeyli ve bazı Genel Merkez yöneticilerine muhalif olan milletvekillerinin genel başkanlığa aday olması yönündeki tüm ısrarlarına rağmen Sadettin Bilgiç genel başkanlık için

⁶⁴⁰Tercüman, 3.2.1975.; Yeni Asya, 3.2.1975.

⁶⁴¹age, s. 49-50.

⁶⁴²Tercüman, 3.2.1975.; İçel Milletvekili Nazım Baş, Demokratik Parti'den istifa edeceği yönünde basında çıkan haberleri yalanlayarak böyle bir düşüncesinin olmadığını belirtmiştir. Zaman, 10.2.1975.

⁶⁴³Yeni Asya, 3.2.1975.

aday olmayacağını açıklamıştır⁶⁴⁴. Aynı şekilde Bozbeyli’de kendisi tarafından teklif edilen genel başkanlığın Bayarca kabul edilmesi halinde aday olmayacağını ifade etmiş ancak Bozbeyli’nin teklifi bu süreçte Bayar tarafından kabul edilmemiştir⁶⁴⁵.

Bununla birlikte Bayar ayağının incinmesini bahane ederek katılmadığı⁶⁴⁶ Demokratik Parti İkinci Büyük Kongresine bir telgraf göndermiştir. Bayar telgrafında, *“Bir heyet göndermek suretiyle Büyük Kongrenize davetinizden ziyadesiyle duygulan-dım. 24 Ocakta söylediğim nutkum esasları dâhilinde çalışmaktayım. İlk fırsatta aynı felsefi temele oturmuş siyasi partiler arasında birlik temini ve memleketimiz için en ha-yati mesele haline gelen hükümet bunalımının hemen giderilmesi, çareleri aranacaktır. Bu istikametteki çalışmalarda vatansever duygularla yardımınızı rica eder, kongrenizin sayın delegelerini saygıyla selamlarım...”*⁶⁴⁷ ifadelerini kullanmıştır. Ancak aynı süreç-te telgrafta geçen *“kongrenize”* ibaresi tartışmalara yol açmıştır⁶⁴⁸. Telgrafın Demokratik Parti İkinci Büyük Kongresinde okunuşu sırasında *“Kongrenize”* ibaresinin *“Kong-remize”* şeklinde okunarak yanlışlık yapıldığını hususunda Celal Bayar’ın damadı ve Kütahya eski DP Milletvekili Dr. Ahmet İhsan Gürsoy tarafından bir açıklama yapılması üzerine Demokratik Parti Genel Sekreteri Dr. Faruk Sükan kongreye gelen telgrafi basın mensuplarına göstererek, *“Gördüğünüz gibi yer alan ibare ‘kongremiz’ şeklinde herhangi bir yanlış okuma bahis mevzusu olamaz”* demiş ancak Bayar’ın damadı Dr. Gürsoy basına yaptığı açıklamada Bayar tarafından Demokratik Parti İkinci Büyük Kongresine başarı dilekleri iletmek amacıyla kaleme alınan mesajda bahsi geçen ibare-nin *“kongreniz”* şeklinde yer aldığını, fakat mesaj PTT telgraf merkezleri arasında iletilirken yapılan bir yanlışlık sonucu *“kongreniz”* kelimesinin *“kongremiz”* şeklinde iletilmiş olmasının mümkün olabileceğini ileri sürmüş ve *“Sayın Celal Bayar tarafından kaleme alınan mesajda ‘kongrenize’ şeklindedir”*⁶⁴⁹ demiştir.

Bu tartışmalar eşliğinde delegeler Genel Başkanlık seçimi dışında ayrıca Parti Divanı Merkez Haysiyet Divanı üyeliği içinde oy kullanmışlardır⁶⁵⁰. Kendisi dışında başka adayın olmadığı oylamada Bozbeyli 859 delegeden 840’ının oyunu alarak tekrar Genel Başkanlığa seçildiği kongrede delegelere ve partililere yaptığı teşekkür konuşma-

⁶⁴⁴Zaman, 1.2.1975.

⁶⁴⁵Tercüman, 1.2.1975.

⁶⁴⁶Tercüman, 1.2.1975.

⁶⁴⁷Tercüman, 2.2.1975.

⁶⁴⁸Yeni Asya, 2.2.1975.

⁶⁴⁹Yeni Asya, 3.2.1975.

⁶⁵⁰Tercüman, 3.2.1975.

sında Demokratik Parti olarak ilk seçimde milletten iktidar isteyeceklerini belirterek, “Ümit ediyoruz ki, milletimiz bizden lütfunu esirgemeyecektir.”⁶⁵¹ ifadelerine yer vermiştir.

Sonuç olarak söylemek gerekirse Demokratik Parti, İkinci Büyük Kongresini Ecevit liderliğindeki CHP-MSP koalisyon hükümetinin dağılması sonrasında ortaya çıkan ikinci hükümet buhranı sürecinde toplamıştır. Bu durum kongrede yapılan konuşmalara da yansımıştır. Bu noktada kongrede konuşmacılar tarafından “Eski DP’liler ve Celal Bayar, Demokratik Parti’nin Sağcılık ve Milliyetçilik Anlayışı, Kıbrıs sorunu, Milli Eğitim ve Gençliğin Sorunları, Hükümet Bunalımı, Erken Seçim, Düzen Değişikliği, TRT Sorunu, Ekonomik Sorunlar, Anayasa Değişikliği ve Milliyetçi Cepheye Bakış” konularında Demokratik Parti’nin görüş ve önerileri dile getirilmiştir. Diğer taraftan kongre sürecinin en önemli konusu sola karşı sağda güçlü bir hükümet kurulması olurken Demokratik Parti yöneticilerinin bu konudaki tavrının partinin siyasi geleceğini belirlediğini söylemek mümkündür. Zira kongreden kısa süre önce Demirel’in girişiyle eski DP’lilerin seçme ve seçilme yasaklarının kaldırılması gerçekleşmiştir. Siyasi yasaklarının kalkması sonrasında eski DP’lilerin Demirel liderliğinde sağda bir Milliyetçi Cephe Hükümeti kurma iradesi belirtmeleri Demokratik Parti kongresinde bu fikre taraftar olanlar ve karşı çıkanlar şeklinde bir ayrışmaya sebep olmuştur. Bu noktada örneğin Demokratik Parti yöneticileri kongrede eski DP’lileri Demokratik Parti’ye davet ederken Celal Bayar’a da Bozbeyli tarafından genel başkanlık teklifinde bulunulmuş ancak Bayar bu teklifi kabul etmemiştir. Kısa süre sonra Demirel liderliğinde hayata geçecek Milliyetçi Cephe Hükümeti öncesinde toplanan kongrede parti yöneticileri Demirel’e karşı başta Bayar olmak üzere eski DP’lilerin desteğini kaybetmemeye çalışmışlar ancak bunu başaramamışlardır. Sonuç olarak partiden ciddi kopuşların öncesinde toplanan kongrede parti yöneticilerinin tabana ayakta olduklarına yönelik güven vermeye çalıştıklarını söylemek mümkündür.

⁶⁵¹Zaman, 3.2.1975.

1.3. Demokratik Parti Üçüncü Büyük Kongresi (16 Nisan 1977)

Demokratik Parti Üçüncü Büyük Kongresi ülkenin 5 Haziran 1977 erken genel seçimlerine gittiği süreçte Ankara Gölbaşı Sinemasında tek gün olarak 16 Nisan 1977 tarihinde gerçekleşmiştir⁶⁵². Kongre günü Genel Sekreter Dr. Faruk Sükan basına yaptığı açıklamada, Kongre için Atatürk Spor Salonunu 7 Mart 1977 tarihinde 48 bin lira yatırarak tuttuklarını ancak erken seçim ve yasakların ileri sürülmesi sonucu kongre yerini değiştirmek zorunda kaldıklarını söyleyerek hükümeti partizanlık yapmakla suçlamış aynı şekilde Genel Başkan Yardımcısı Cevat Önder ise, Atatürk Spor Salonunun Demokratik Parti kongresi için verilmeyişini partizanlığın ve siyasi baskının yeni bir örneği olarak ifade etmiş devamında da bu kararıyla “*Milliyetçi Cephe Hükümeti hukuk anlayışını yıkmıştır.*”⁶⁵³ şeklinde eleştiride bulunmuştur. Demokratik Parti Üçüncü Büyük Kongresi hükümetin bu girişimi ve partiden kopmaların doğurduğu olumsuz atmosferde gerçekleşmiş ancak kongreye katılım ilk iki kongreye göre daha yoğun olmuştur⁶⁵⁴. Kongre salonunun duvarlarında partiden istifalara, Milliyetçi Cephe Hükümetine, gençlik, iş ve güvenlik konularına değinen pankartlar asılmıştır. Örneğin bunlardan “*Hesabını vermeden seçime gidenlerin hesabını, millet görecektir*” ve “*Bölünmeyeceğiz Demokratik Parti’de birleşeceğiz*” pankartlarıyla partiden istifalara yönelik bir gönderme varken, “*Millletin başı ile aşı ile işi ile oynatmayacağız*” iş ve güvenlik konusuna gönderme yapılmış yine “*Eli silahlı değil, eli kitaplı gençlik*” pankartı ile gençliğin sağ-sol şeklinde ayrıştırılmasına itiraz edilmiş AP lideri Demirel’in başında bulunduğu Milliyetçi Cephe Hükümetinin uygulamalarına ise, “*Demokratik Parti mağdur ve namuslu vatandaşın dürüst iradesinin teminatıdır*” ve “*Bölmeden, böldürmeden, öldürmeden huzura ve refaha Demokratik sağ ile*” pankartlarıyla karşı çıkmıştı. Diğer taraftan “*Mason-Komünist ittifakını yeneceğiz*” pankartı da dikkat çekmişti⁶⁵⁵.

⁶⁵² Demokratik Parti Genel Başkanı Ferruh Bozbeyle imzasıyla yapılan basın açıklamasına göre Demokratik Parti Üçüncü Büyük Kongresinin 16.4.1977 Cumartesi günü saat 10’da Ankara’da Atatürk Spor Salonunda toplanacağı 28.3.1977 ve 29.3.1977 tarihli Zaman ve 29.3.1977 tarihli Sabah gazetelerinde gün-demi ile birlikte ilan edilmişti. Ancak Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü, Ankara Bölge Başkanlığının 8.4.1977 tarih ve 10/4010 sayılı yazısıyla, seçimlerin öne alınması ve seçim yasaklarını gerekçe göstererek, Atatürk Spor Salonunun Demokratik Parti’nin Üçüncü Büyük Kongresine yapılan tahsis işlemini iptal ettiğini bildirmesi üzerine Demokratik Parti Üçüncü Büyük Kongresi’nin, 16.4.1977 Cumartesi günü Saat 10’da Ankara Maltepe Gazi Mustafa Kemal Bulvarı, Gölbaşı Sinemasında toplanacağı kamuoyuna duyurulmuştur. **Zaman**, 13.4.1977.

⁶⁵³ **Zaman**, 16.4.1977.; **Zaman**, 14.4.1977.

⁶⁵⁴ **Zaman**, 17.4.1977.; **Cumhuriyet**, 17.4.1977.

⁶⁵⁵ **Zaman**, 17.4.1977.

Demokratik Parti Üçüncü Büyük Kongresinde, ilk olarak Kongre Divanı oluşturulmuş ve Kongre Divan Başkanlığına da Niğde Milletvekili Mehmet Altınsoy getirilmişti⁶⁵⁶. Bundan sonra Genel Başkan Bozbeyli delegelerin ve kongreye katılan partililerin “Milliyetçi Bozbeyli” ve “Lekesiz Lider Bozbeyli” tezahüratları altında kongre açış konuşmasını yapmak üzere kürsüye gelmiştir. Bozbeyli, “*Her millet lekeli idarecilerini başından uzaklaştırdı. Aziz Türk Milleti, şimdi sıra sende!*” şeklinde sözlerine başlamış devamında siyaset anlayışlarını “*Millet kaynağına dayalı devlet varlığımızı her şeyin üstünde tutmaktayız. Siyasetin değil, hukukun ahlakın ve adaletin üstünlüğüne inanıyoruz. Ülke ve millet varlığımızı bölünmez bir bütün olarak görüyoruz.*” şeklinde ifade ettikten sonra partiden kopuşlarla ilgili olarak “*Millet hizmeti çileli iştir. Emek verme-den nimet yolu arayanlar, emeksiz kişiler bu çileye dayanamazlar. Dayanamadılar da. Teşkilatımız dimdik ayaktadır*” dedikten sonra devamında “*Geçen 1973 seçiminde Demokratik Parti, kürsülerinde halka hitap ederken Demirel’in devlet hayatına yalanı soktuğunu söyleyenler, şimdi Demirel’in kürsüsünde halka ne söyleyecekler onu da göre-ceğiz.*”⁶⁵⁷ şeklinde konuşmuştur. Konuşmasında gençliğin kimi çevrelerce Sol-Sağ şeklinde ayrıştırılmasına değinen Bozbeyli, “*Türk gençliğinin bölünmüş ve parçalanmış olması gelecek için ciddi bir üzüntü kaynağıdır. Bazı gençler birbirlerine milletin fertleri gibi değil de düşman gibi davranmaktadırlar. Üniversiteye sokulan politika ilme, camiye sokulan politika dine musallat olmuştur*” şeklinde konuşmuş ayrıca devamında da “*Gençlerimize ya hapisane ya mezarlık yolu gösterenler, er geç millet huzurunda hesap vereceklerdir.*” diyerek Solda ve Sağda gençliği birbirlerine karşı kullananlara bunu bırakmaları tavsiyesinde bulunmuştur.⁶⁵⁸ Konuşmasına ülkenin içinde bulunduğu kaosla devam eden Bozbeyli, “*Türkiye’imiz dengesini yitirmiş bir ülkedir. Türkiye’imiz siyasi bir deprem afetine uğramıştır. Parlamento var, denetim yok. Üniversite, okul var, öğretim yok. İşsizlik var, iş yok ve Milli Güvenlik Kurulu var, ülkede güvenlik yok.*” eleştirisinde bulunmuş devamında Demirel’in başında bulunduğu Milliyetçi Cephe Hükümetine, “*Hükümetler, devlet nöbeti tutan kadrolar demektir. Nöbetçi gülemez, nöbetçi nöbet tuttuğu depoyu yağmalayamaz. Oysa cephe topluluğu içinde cakacı da var, şakacı da var. En ciddi ülke sorunları karşısında kaygısız ve kendi görevlerine saygısız kimseler de var.*” diyerek yüklenmiş devamında AP ve CHP’nin erken seçim kararı

⁶⁵⁶Zaman, 17.4.1977.

⁶⁵⁷Zaman, 17.4.1977.

⁶⁵⁸Zaman, 17.4.1977.

almalarına dönük olarak *“Demirel, hesap vermeden kaçıyor, erken seçimin gerekçesi budur, CHP’de onun yardımcısıdır. Demirel kendini kurtarma hesabına girmiştir. CHP’yi de kendi iradesi çizgisine getirmeye muvaffak olmuştur”*⁶⁵⁹ şeklinde eleştiride bulunmuştur. Bunlara ek olarak Bozbeyli, AP ve CHP’yi seçimlerde başarılı olmak için anarşi kışkırtıcılığı yapmakla ve ayrıca bazı iş çevreleri ile bazı Sol sendikaları da bu oyuna ortak olmakla suçlamıştır⁶⁶⁰.

Konuşmasında MSP’ye ayrı bir başlık açan Bozbeyli, bu partinin nasıl ve ne şekilde olursa olsun hükümette kalma politikası izlediğini söylemiştir. Buna ek olarak Bozbeyli, *“MSP seçimlere 233 milyonla giriyor.”* şeklinde basında çıkan haberlerden hareketle *“Peki bu değirmenin suyu nerden geliyor?”* diyerek MSP kurmaylarının haberleri tekzip etmemesini Sanayi Bakanlığındaki yolsuzluk ve rüşvet iddialarıyla ilişkilendirmiş, *“Yanlışsa tekzip etsinler. Etsinler de herkes de bildiğini söylesin. Kanunsuz ve yolsuz işler bir tane değil ki... Yolsuzluk dosyaları üst üste meclis gündeminde bekliyor”*⁶⁶¹ ifadelerini kullanmış ayrıca konuşmasında seçim güvenliği konusuna değinen Bozbeyli, *“Sayın Ecevit, seçim güvenliğini halkın sağlayacağını söylüyor. Sayın Türkeş de ülkücü gençler devlete yardım ediyor diyor. DİSK’te seçim güvenliğini sağlamak için kendini görevlendiriyor. Sandık başı güvenliğini halk nasıl koruyacak? Sandık başlarında halk mahkemeleri mi kurulacak?”*⁶⁶² şeklinde konuşarak kaygılarını dile getirmiş-tir. Demokratik Parti Üçüncü Büyük Kongre konuşmasının sonunda Bozbeyli, *“Halkın rızıkına el uzatanlara karşı mücadele veriyoruz. Biz Demokratik Parti’liler olarak inanıyoruz ki, başarı, hâkimiyet servetindir diyenlere değil, evvel Allah Milletindir diyenlere nasip olacaktır.”* dedikten sonra sözlerini *“Bildiğim şudur. Demokratik Parti 1977 se-çimlerine 1973 seçimlerinde daha güçlü, daha kararlı ve ümitli girmektedir. Teşkilatı-muz ayaktaadır. Milletimiz Demokratik Parti’ ye umutla bakmaktadır. Demokratik Parti bu seçimlerde iktidarda söz sahibi olacaktır. Takdir Cenabı Mevla’nın, takdir aziz mil-letimizindir.”*⁶⁶³ şeklinde tamamlamıştır. Konuşması delegeler ve kongreye katılan par-tililerce ayakta yoğun bir şekilde alkışlanan Bozbeyli, kürsüden kendilerine teşekkür ederek ayrılmıştır.

⁶⁵⁹Zaman, 17.4.1977.

⁶⁶⁰Hergün, 17.4.1977.

⁶⁶¹Hergün, 17.4.1977.

⁶⁶²Zaman, 17.4.1977.

⁶⁶³Zaman, 17.4.1977.

Bozbeyli'nin konuşmasından sonra sırası ile *"Parti Divanı Raporu"*, *"Faaliyet Raporu"*, *"Hesap Raporu"*, *"Murakıplar Raporu"* okunarak oylanmış ve sonrasında da genel başkanlık seçimlerine geçilmiştir. Parti Divanı Raporunda 1973 seçimlerinden sonra baş gösteren birinci hükümet buhranı, CHP-MSP Koalisyonunun kurulması ve sonrasında yaşanan ikinci hükümet buhranı, milliyetçi cephe hükümetinin kurulma sürecinde partiden kopuşlar, ülkedeki siyasi, sosyal ve ekonomik alandaki çöküş halini bitirme vaadiyle iş başına gelen Milliyetçi Cephe Hükümetinin bu alanlarda ülkeyi derin bir çöküş haline uğratması ve son olarak 5 Haziran 1977 erken genel seçimlerinde ne AP'nin ne de CHP'nin tek başına iktidara gelemeyeceği seçimlerden sonra ülkenin yine koalisyonları yaşayacağı söylenerek güçlü bir Demokratik Parti grubunun meydana gelmesi durumunda ülkede barışın, huzurun, güvenliğin ve kanun hâkimiyetinin sağlanacağı öngörüsünde bulunulmuştu⁶⁶⁴. Genel Sekreter Samet Güldoğan tarafından okunan Faaliyet raporunda ise, *"Bedelli askerliğin uygulanmasına"*, *"Cumhurbaşkanının tek dereceli seçimle halk tarafından bir defalığına seçilmesi esasının getirilmesine"*, *"Tek meclis sistemine dönülmesine"*, *"Partilerin devlet yardımından adaletli şekilde yararlanmalarına"*, *"Tabi Senatörlük ve Kontenjan senatörlüğünün kaldırılmasına"*, *"Anayasa Mahkemesinin görev ve yetkilerine açıklık getirilmesine"*, *"Anayasaya Halk Vetosu"*, *"Halk teşebbüsü"* ve *"Referandum müesseselerinin konulmasına"*⁶⁶⁵ işaret edilmişti.

Nihayet kendisinden başka genel başkan adayı olmadığı kongrede Bozbeyli, 1175 delegenin oyunu alarak üçüncü kez Demokratik Parti Genel Başkanlığı görevine seçilmiştir⁶⁶⁶. Seçim sonucu sonrası teşekkür konuşması için kürsüye gelen Bozbeyli, *"Size verebileceğim tek söz vardır. Hiç birinizin yüzünü kara çıkartacak bir iş yapmayacağım."*⁶⁶⁷ şeklinde delegelere ve partililere kısa ama anlamlı bir şekilde teşekkür etmiştir. Diğer taraftan Genel Sekreter Dr. Faruk Sükan kongre sonrası *"Demokratik Parti'nin Üçüncü Büyük Kongresi'nin Demokratik Parti'yi çökertmek isteyen adi ve şerefsiz tertipçilere bir ders olmuştur."* diyerek AP'ye göndermede bulunmuştur⁶⁶⁸.

⁶⁶⁴Zaman, 17.4.1977.

⁶⁶⁵Zaman, 18.4.1977.

⁶⁶⁶Zaman, 17.4.1977.; Cumhuriyet, 17.4.1977.

⁶⁶⁷Zaman, 17.4.1977.

⁶⁶⁸Zaman, 18.4.1977.

Ferruh Bozbeyli'nin büyük çoğunlukla Demokratik Parti Genel Başkanlığına seçildiği Üçüncü Büyük Kongre'de delegeler Parti Divanı içinde oy kullanmışlardır. Bu oylama sonucunda Parti Divanı şu isimlerden oluşmuştur⁶⁶⁹:

Adnan Akarca	Ali Coşkun	Ali Zülfikaroğlu	Battal Köksal	Cahit Doğruer
Cevat Önder	Ekrem Dikmen	Enver Toptamış	Faiz Sarlar	Dr.Faruk Sükan
Fuat Nizamioğlu	Hasan Korkmazcan	Haydar Koyuncu	Hilmi Türkmen	İbrahim Elmalı
İbrahim Tekin	İhsan Tombuş	İlyas Sönmez	Kadri Eroğan	Kemal Yardımcı
Mehmet Altınsoy	Mehmet Turgut	Melahat Gedik	Mustafa Öncel	Orhan Tunalı
Özer Ölçmen	Reşat Şenbay	Rıfat Öğün	Sacit Seber	Saffet Tozluca
Samet Guldوغان	Şevket Akyürek	Şükrü Orhanettin	Turgut Cebe	Turgut Topaloğlu
Vehbi Engiz	Vehbi Sınmaz	Vedat Önsal		

Tablo 8: Demokratik Parti Parti Divanına Seçilenler

Özetlemek gerekirse Demokratik Parti Üçüncü Büyük Kongresini AP ve CHP'nin mecliste birlikte aldığı 5 Haziran 1977 erken genel seçimi sürecinde toplamıştır. Demokratik Parti'liler bu kongreye ilk iki kongreye göre daha yoğun katılım göstermiştir. Bunun sebebi ise AP lideri Demirel başkanlığında Milliyetçi Cephe Hükümetinin kurulması sırasındaki süreçte partinin istifa yoluyla yarı yarıya kayıp yaşamasına partililerin tepki göstermesi olduğunu söylemek mümkündür. Kongrede yapılan konuşmalarda 1973 seçimlerinden sonra ülkede ortaya çıkan birinci hükümet buhranı, CHP-MSP Koalisyonunun kurulması ve sonrasında yaşanan ikinci hükümet buhranı, milliyetçi cephe hükümetinin kurulma sürecinde partiden kopuşlar, ülkedeki siyasi, sosyal ve ekonomik alandaki çöküş halini bitirme vaadiyle iş başına gelen Milliyetçi Cephe Hükümetinin bu alanlarda ülkeyi derin bir çöküş haline uğratması eleştirilmiş ayrıca 5 Haziran 1977 erken genel seçimlerinde ne CHP'nin ne de AP'nin tek başına iktidara gelebileceği seçimlerden sonra ülkenin yine koalisyonları yaşayacağı söylenerek güçlü bir Demokratik Parti grubunun meydana gelmesi durumunda ülkede barışın, huzurun, güvenliğin ve kanun hâkimiyetinin sağlanacağı öngörüsünde bulunulmuştur. Sonuç olarak 5 Haziran seçimleri öncesinde topladığı kongresinde Demokratik Parti yöneticileri seçim sonrasına dönük tabanına umut vermeye çalışmıştır.

⁶⁶⁹Zaman, 18.4.1977.; Yeni Asya, 14.4.1977.

1.4. Demokratik Parti Dördüncü Büyük Kongresi (4 Mayıs 1980)

18 Aralık 1970 tarihinde 27 Mayıs'ın kapattığı DP'nin mirasına sahip çıkma ve merkez sağda AP'nin yerini alma iddialarıyla kurulan Demokratik Parti, 1975 baharında AP lideri Demirel başkanlığında kurulan Milliyetçi Cephe Hükümeti'nin kurulmasıyla çözülmeye girmişti. 5 Haziran 1977 erken genel seçimlerinde alınan başarısız sonuçlar partideki çözümü daha da arttırmış ve nihayet 18 Aralık 1978 tarihinde Genel Başkan Ferruh Bozbeyli'nin istifası⁶⁷⁰ gelmişti. Bozbeyli sonrası yoluna Konya Milletvekili Dr. Faruk Sükan ile devam eden⁶⁷¹ Demokratik Parti'de çözüme bitmemiş ve parti 1979 Cumhuriyet Senatosu seçimlerine yeterli teşkilatlanmayı sağlayamadığı gerekçesiyle girememişti. Bu gerçekten hareket eden parti üst yönetiminde 4 Mayıs 1980 tarihinde toplanacak kongrede partinin fesih edilerek AP'ye katılma kararı alma eğilimi oluşmuştu⁶⁷². Ancak Demokratik Parti içerisinde az da olsa partinin feshedilerek AP'ye katılmasına karşı çıkanlar da vardı. Bu noktada örneğin partinin kurucularında Özer Ölçmen, tüzük gereği fesih veya katılma kararının alınmasında üçte iki çoğunluğun sağlanması gerektiğini, bu kararı alacakların çoğunluğu sağlayamayacakları düşüncesinde

⁶⁷⁰Ferruh Bozbeyli, 18 Aralık 1970 tarihinden beri yürüttüğü Demokratik Parti Genel Başkanlığı görevinden 18 Aralık 1978 tarihinde istifa etti. Bozbeyli istifa mektubunda “*Demokratik Parti bugün sekizinci hizmet yılını tamamlamıştır. Bu sekiz yıllık dönemin Türk siyasi tarihinde özel bir yeri ve değeri vardır. Bu hususu kamuoyunun ve Demokratik Parti camiasının takdirlerine sunuyorum. Bugünden itibaren Demokratik Parti'nin yeni bir tecrübe ve yeni bir hamleyle ihtiyacı olduğu inancındayım. Şahsi görüşüm bu yeni tecrübenin parlamentoda tek temsilcimiz Faruk Sükan Bey'in öncülüğünde yapılmasıdır. Bu görüşümün Demokratik Partili arkadaşlarım tarafından benimseneceğini ve destekleneceğini umuyorum. Demokrasi bir anlamda nöbet değiştirme ve yenilenme demektir. Bu yenilenmeye imkân hazırlamak için sekiz yıldan beri sorumluluğunu taşıdığım Demokratik Parti Genel Başkanından ayrılıyorum. Bir partili olarak görevime devam edeceğim.*” ifadelerine yer vermiştir. **Zaman**, 19.12.1978.; **Milliyet**, 19.10.1978.; Bozbeyli hatıralarında istifası ile ilgili olarak Demokratik Parti'li arkadaşlarının büyük bir kısmının parti-nin geleceğinden umut kestiğini ve siyasi hayatlarını AP'de devam ettirmek istediklerini gördüğünü onları daha rahat karar alması için 18 Aralık 1978 tarihinde istifa ettiğini ifade etmektedir. **Yalnız Demok-rat**, s. 380.

⁶⁷¹Ferruh Bozbeyli'nin istifasıyla boşalan Genel Başkanlığa Demokratik Parti GİK'i tüzük gereği Konya milletvekili Dr. Faruk Sükan'ın vekalet etmesine oy birliğiyle karar verdi. **Zaman**, 19.12.1978.; **Cumhuriyet**, 19.12.1978.

⁶⁷²Demokratik Parti Dördüncü Büyük Kongresi öncesi, AP Genel Başkanı Süleyman Demirel Demokratik Parti Genel Başkan Vekili Faruk Sükan'a bir mektup göndererek Demokratik Parti'nin, AP'ye katılması-nın istemişti. Mektubunda Demirel, “*Siyasi partiler gaye değil, vasıta. Türkiye her şeyden önemlidir. Bu hususları birçok kere görüştük. AP yetkili kurullarının yapmış olduğu beraberlik davetini, Demokratik Parti yetkili kurullarının takdirine sunuyorum.*” ifadelerine yer vermişti. **Zaman**, 1.5.1980.; Sükan ise cevap mektubunda Demokratik Parti'nin AP'ye katılması yönünde bir kararın 4 Mayıs 1980 tarihinde toplanacak Demokratik Parti Kongresi'ne ait olduğunu söyleyerek “*Hangi maskeyi takarsa taksınlar devlet ve millet düşmanları, Türk milletini bölmek ve Türkiye Cumhuriyeti'ni çökertmek isteyenler belli-dir. Türkiye beynelmilel komünizmin her şeklinin deneme ve uygulama merkezi haline getirilmek isteniyor. Bugün küçük hesaplar ve siyasi ihtiraslarla partililik yapacak gün değildir. Herkesin tavrını ortaya koyması zamanı gelmiştir. Ve meşru devlet güçlerinin arkasında saf tutmak zorundayız.*” ifadelerine yer vermiştir. **Zaman**, 1.5.1980.; **Milliyet**, 1.5.1980.

olduğunu söyleyerek, “*Demokratik Parti’de bazı kişilerin Demirel ile AP’ye katılmak için anlaştıklarının bilindiği, bu anlaşmanın manevi ve hükmi şahsiyetiyle tüm Demokratik Parti’yi ve partilileri içermediğini, parti yöneticilerinden ve teşkilattan birçok kişinin katılma kararını siyasi ahlakla bağdaştıramadığını, partinin devamı mümkün değilse şerefiyle kapatılmasını istediklerini, Demokratik Parti’nin yaklaşık on yıl önce siyasi hayatta faziletli bir hukuk devleti kurmak ve kamplaşmayı önlemek amacıyla kurulduğunu bu anlamda herhangi bir siyasi partiye payanda yapılamayacağını*”⁶⁷³ dile getirmişti.

Diğer taraftan kongreden bir gün önce partinin geleceğini görüşmek üzere Genel Başkan Vekili Dr. Faruk Sükan, Ferruh Bozbeyli ve İl Başkanlarının yaptığı toplantıda devam, fesih ve AP’ye katılma yönünde nabız yoklaması yapılmıştır. Bu toplantıda 15 İl Başkanı fesih, 5 İl Başkanı devam derken, iki İl Başkanı (Konya ve Kocaeli) AP’ye katılma yönünde görüş belirtmişti⁶⁷⁴. Buna ek olarak söz konusu toplantıda ciddi sayıda il Başkanı Bozbeyli’ye “*yeniden genel başkan olması durumunda partiyi devam ettireceklerini aksi durumda fesih yönünde irade belirteceklerini*” söylemişler. Bozbeyli ise “*partinin devamını mümkün görmediğini*” söyleyerek başkanlığa aday olmayacağını söylemiştir⁶⁷⁵.

Gündeminde “*partinin AP’ye katılıp katılmama*” konusu da yer alan Demokratik Parti Dördüncü Büyük Kongresi 4 Mayıs 1980 tarihinde Ankara Gölbaşı Sineması’nda tek günde gerçekleşmişti⁶⁷⁶. Demokratik Parti Genel Sekreteri Samed Güldoğan divanın teşkili için seçimleri yapmak üzere kürsüye geldiğinde salondan bir grubun aleyhte tezahüratı başladı. Bunun üzerine Güldoğan, “*Demokratik Parti’nin tüm kongre-leri vakar içinde geçmiştir. Bu vakarı sizlere bozdurmayız. Görüşünüzü ve oylarınızı ellerini kaldırarak belirtin, bacağınızı, gövdenizi ve ayağınızı kullanarak değil.*”⁶⁷⁷ şeklinde gruba tepki göstermişti. Daha sonra Güldoğan, biri eski milletvekillerinden Hasan Korkmazcan, diğeri ise Sakarya milletvekili adaylarından Üner Baykan’ın Divan Başkanlıklarını teklif eden iki önergeyi oya sundu. Korkmazcan’ın kazandığının ilan edil-

⁶⁷³Zaman, 2.5.1980.

⁶⁷⁴Cumhuriyet, 5.5.1980.

⁶⁷⁵Milliyet, 5.5.1980.

⁶⁷⁶Tercüman, 5.5.1980.; Demokratik Parti’nin devamından yana olan grup salona “*Demokratik Parti vardır ne fesih, ne iltihak*”, “*Tek kişi de kalsak kararlıyız*” şeklinde pankartlar asmış, bu grubun başını çeken Özer Ölçmen ve Melahat Gedik salona sevgi gösterileri arasında girmişlerdi. Cumhuriyet, 5.5.1980.

⁶⁷⁷Milliyet, 5.5.1980.

mesi üzerine bazı delegeler salonda delege olmayan kimselerin de bulunduğunu ve oy kullandığını öne sürerek itiraz ettiler. Bunun üzerine kürsüye gelen Korkmazcan, önceki gece Parti Genel Merkezinde Ferruh Bozbeyli ve Faruk Sükan'ın da katıldıkları il başkanları toplantısında oy birliği ile alınan karar üzerine Divan Başkanlığını kabul ettiğini belirtti. Ancak yapılan itirazları güvensizlik kabul ettiğini söyleyerek divandan çekildiğini açıkladı. Bu arada fesih yanları ile devam yanları arasında çıkan kavga güvenlik güçlerinin müdahalesiyle önlendi⁶⁷⁸.

Güvenlik görevlilerinin müdahalesi sonrası kürsüye gelen Bozbeyli, bu sinirli ortamda sağlıklı bir kongre yapılamayacağını söyleyerek kongrenin öğleden sonraya ertelenmesini istemiş, bu istek delegelerce kabul edilmiş ve kongre öğleden sonraya ertelenmişti. Öğleden sonra delegelerin salona Sükan ve Gündoğan'ın denetiminden geçerek alınmaları tamamlandıktan sonra Genel Başkan Vekili Sükan, Divan Başkanlığına Adana delegesi Dr. Mahir Boydak'ı önermiş, önerge reddedilmişti. Sükan, Boydak'ın adaylığında ısrar ederek *“Ne olur kabul edin bakın sizlere yalvarıyorum. İnsan ancak Allah'a yalvarır. Ama ben size yalvarıyorum, seçin bu arkadaş, oy verin.”* şeklinde Boydak'ın divan başkanlığına seçilmesini sağlamıştı. Bunun üzerine boydak yaptığı kısa konuşmada, *“Ben 1976'da hacca gittim. Politikaya karışmamaya yemin ettim. Elimi ayağımı çektim. Ama Demokratik Parti var olduğu için politikaya devam ediyorum. Demokratik Parti kalkarsa hiçbir partiye girmeyeceğim.”*⁶⁷⁹ şeklinde konuşmuştur.

Bu şekilde Divan Başkanının belirlenmesi sonrası kongrenin açış konuşmasını yapmak üzere kürsüye gelen Demokratik Parti Genel Başkan Vekili Dr. Faruk Sükan, devletin restore edilmesi gereğinden bahsetmiş, karşılaşılan bunalımdan ancak anayasa değişiklikleri ile çıkılacağını öne sürmüş, olağanüstü hal yasasının çıkarılmasının önermiş, Cumhurbaşkanı'nın görev ve yetkilerinin artırılmasını istemiştir. Bunlara ek olarak anayasaya Türk bayrağı ve İstiklal Marşı'nın da konulmasını isteyen Sükan, *“Fransız ve İtalyan komünistleri miting yaptıkları zaman kendi ülkelerinin milli marşlarını söyler-*

⁶⁷⁸ Cumhuriyet, 5.5.1980.; Tercüman, 5.5.1980.

⁶⁷⁹ Tercüman, 5.5.1980.; Milliyet, 7.5.1980.

ler. Bizim komünistler ise enternasyonel'i söyleyerek onlardan daha alçak ve uşak olduklarını göstermişlerdir.”⁶⁸⁰ şeklinde konuşmuştu.

Sükan'ın konuşmasından sonra partinin feshi yönünde bir önerge verilince ortalık yine karışmıştı. Bu karışıklık sırasında Trabzon İl Başkanı Ferhan Eyüboğlu, “Ben ne mason dostuyum ne de komünist dostuyum. Ama satılmışların da dostu değilim.” deyince Hilmi Türkmen “Sen burada hiçbir Demokratik Partiliye satılmış diyemezsin. Bana satılmış diyen namussuzdur.” diye bağırması Eyüboğlu da “Sayın Genel Başkanım Bozbeyli'nin isteği üzerine fesihden yanayım.” diye karşılık verince bu kez de Bozbeyli ayağa kalkarak, “Ben burada kendi fikrimi söyleyebilirim. Kimseyi avukat tutmadım.”⁶⁸¹ şeklinde tepki göstermiştir.

Kongre ortamını sakinleştirmek için Ferruh Bozbeyli kürsüye davet edilmişti. “Tek Lider Bozbeyli”, “Milliyetçi Bozbeyli” sloganları arasında kürsüye gelen Bozbeyli, Demokratik Parti'nin siyasi misyonunu tamamladığını söyleyerek, “Gerçekçi olmak zorundayız. Demokratik Parti olarak yenik düştük. Yeni bir hamle yapmamızı ve varlığımızı sürdürmemizi mümkün görmüyorum. En doğru davranış Parti'nin feshedilmesi olacaktır.”⁶⁸² demiş ayrıca Bozbeyli, Parti'nin AP'ye katılmasına da karşı olduğunu açıklamış yeniden partinin başına geçmeyeceğini de dile getirmiştir. Bunlara ek olarak konuşmasında Türk sağının içinde bulunduğu durumu bunalım olarak niteleyen Bozbeyli, bunalımın aşılmasını da Türk sağının belli klişe düşünce yöntemlerine bağlamıştı⁶⁸³.

Bozbeyli'nin bu konuşması kongrenin seyrini büyük ölçüde etkilemişti. Nitekim konuşma sonrası oluşturulan 7 kişilik fesih komisyonun hazırladığı fesih kararı oylamaya sunulmuş oylamaya katılan 404 delegeden 401'i fesih yönünde oy kullanmıştı. Ayrıca kongrede Parti'nin mal varlığını Kızılay'a devredilmesi kararı alınmıştı⁶⁸⁴.

Fesih kararı sonrası basına yaptığı değerlendirmede Konya Milletvekili Dr. Faruk Sükan, AP Genel Başkanı ve Başbakan Süleyman Demirel ile görüşme yapmadığını söyleyerek, “AP'ye girmem şimdilik kesinlikle söz konusu değildir, yeni bir parti kur-

⁶⁸⁰ *Cumhuriyet*, 5.5.1980.; *Tercüman*, 5.5.1980.

⁶⁸¹ *Tercüman*, 5.5.1980.; *Milliyet*, 7.5.1980.

⁶⁸² *Cumhuriyet*, 5.5.1980.; *Milliyet*, 7.5.1980.

⁶⁸³ *Cumhuriyet*, 6.5.1980.

⁶⁸⁴ *Cumhuriyet*, 5.5.1980.; *Tercüman*, 5.5.1980.

mam da söz konusu değildir, arkadaşlarımla görüştüğümde sonra asıl kararımı vereceğim."⁶⁸⁵ şeklinde konuşmuştu.

Sükan'ın bu konuşmasından yaklaşık bir ay sonra 8 Haziran 1980 tarihinde aralarında Faruk Sükan'ın da olduğu bir grup eski Demokratik Parti milletvekili ve yöneticisi AP'ye geçtiler⁶⁸⁶. AP'ye katılma töreninde konuşan AP lideri Demirel, *"Barışmanın, kucaklaşmanın, eski kırılganlıkları unutmanın yadığanacak bir tarafı yoktur."* şeklinde konuşurken Sükan ise *"Aynı hedefin insanları olarak yine bir noktada beraber olmanın gereğine inandık, bu ağır koşullar altında sağcı ve milliyetçi kadroların mutlaka işbirliği yapması gerekmektedir."*⁶⁸⁷ şeklinde konuşmuştu. Ancak AP'ye katılan eski Demokratik Parti Milletvekili Kadri Eroğan *"Gururumuzu ayaklar altına alıp, buraya geldik."* şeklinde konuşarak yaklaşık on yıl önce çıktıkları yolun geldiği son noktayı açık bir şekilde dile getirmiştir.

Özetlemek gerekirse Demokratik Parti Dördüncü Büyük Kongresi'nin en ilginç yönünün delegelerin çoğunluğunun partinin geleceğine ilişkin kesin tavırlarını Bozbeyli'nin kişiliğinde temellendirmeleri olduğunu söylemek mümkündür. Başka şekilde söylemek gerekirse 1970 yılı sonunda Demirel'e karşı yola çıkanlar sonunda Demirel'in iradesi çizgisinde hizaya gelmişlerdir.

2. DEMOKRATİK PARTİNİN GİRDİĞİ SEÇİMLER VE SONUÇLARI

2.1. 14 Ekim 1973 Genel Seçimleri ve Demokratik Parti

2.1.1. Seçim Beyannamesi

14 Ekim 1973 seçimlerine gidilirken Demokratik Parti, *"946 Hareketinin Mana ve Felsefesi Etrafında Elele"*⁶⁸⁸ başlığını taşıyan seçim beyannamesi ile seçmenin huzu-runu çıkmıştı. Beyannamenin giriş bölümünde 1973 seçimleri üzerinde durularak Türk milletinin tarihin en kritik dönemlerinden birini yaşadığına dikkat çekilmiş ayrıca mille-

⁶⁸⁵ **Tercüman**, 5.5.1980.; **Milliyet**, 7.5.1980.

⁶⁸⁶ AP'ye katılanlar arasında Cevat Önder, Ekrem Dikmen, Hasan Korkmazcan, Hilmi Türkmen, İhsan Tomuş, Kadri Eroğan, Mehmet Altınsoy, Orhan Tokuz, Samed Güldoğan, Vehbi Engiz ve Vehbi Sınmaz. **Milliyet**, 9.6.1980; Demokratik Parti'nin siyasi faaliyetlerini sonlandırmasında AP'nin etkisi için bkz.; **EK-28**.

⁶⁸⁷ **Yeni Asya**, 9.6.1980.

⁶⁸⁸ Demokratik Parti'nin seçim beyannamesi partinin seçim kampanyasını hazırlayan Erzurum Milletvekili Cevat Önder tarafından kamuoyuyla paylaşılmıştır. **Yeni Asya**, 12.9.1973.; **Demokratik Parti 1973 Seçim Beyannamesi 946 Hareketinin Mana ve Felsefesi Etrafında Elele**, Demokratik Parti Genel Merkezi Yay., Ankara, 1973, s.1

tin geleceğini tayin etmek ve demokratik nizamı yeniden kurmak için bu seçimlerin büyük fırsat olduğu değerlendirilmesi yapılmıştır. Dünyadaki gelişmelerinde değerlendirildiği giriş bölümünde ülkede yaşanan ekonomik sıkıntılar ve Sol-Sağ kavgası üzerinde durulmuş ayrıca sorunların çözümü için öncelikli olarak milli birlik ve beraberlik şuurunun topluma kazandırılması gerektiği belirtilmiştir. Bununla birlikte Demokratik Parti'nin seçim beyannamesinde ekonomi anlayışı, vergiler, sanayileşme, genel af, milli eğitim, gecekondü affı, komünizmle mücadele, bürokrasi ve idari reform, çalışma ve işçi meselesi, sağlık, tarım reformu, anayasa değişikliği, dış politika konularında parti programı doğrultusunda seçmene vaatlerde bulunulmuştur. Demokratik Parti, parti programında belirtildiği gibi seçim beyannamesinde de karma ekonomiyi benimsediğini vurgulayarak ekonomi alanındaki yaklaşımını “*Özel teşebbüse öncelik veren ve milletimizi zenginleştirmeyi hedef olarak alan bir karma ekonomiden yanayız.*”⁶⁸⁹ şeklinde ifade etmiş ayrıca karma ekonomiyi aşırı devletçiliğe ya da kolektivizme geçmek için bir ara sistem olarak gören sosyalizmde karşısında olduğunu yinelemiştir. Vergiler konusunda “*Devletimizin zenginliğini, milletimizin zenginliğinde bulma hedefine yönelecektir.*” denildikten sonra bu hedefe ulaşmak için “*mükellefleri sıkmayan, anlaşılması kolay, tatbikatı basit olan ve tatbikatında devletle vatandaş karşı karşıya getirmeyen yeni bir vergi sistemi getirilecektir*” denilerek Demirel’in son hükümeti zamanında çıkarılan ve “*Bütçe Finansmanı Kanunları*” adı altında toplanan on adet vergi kanunu ile “*Emlak Vergisi Kanunu*”nun yeni baştan gözden geçirileceği, veraset vergisi de dahil, bir kısmının ıslah edileceği ayrıca işletme vergisinin kaldırılacağı, küçük esnaf ve sanatkârlara dönük defter tutma mükellefiyetinin mutlaka kaldırılacağı, “*Halka Açık*”⁶⁹⁰ sermaye şirketlerinin kurulup çoğaltılacağı söz verilmiştir.

Demokratik Parti seçim beyannamesinde sanayi politikasının hedefi, kurulmuş ve kurulacak sanayinin ihracata dönük, rekabete yeniliklere uymağa hazır bir güçte kurulması ve memleketin kapalı bir ekonomi sisteminden çıkarak Ortak Pazarın normal bir üyesi olması seviyesine ulaşmasını sağlaması⁶⁹¹ olarak ifade edilmekteydi. Bu nok-tada Ortak Pazar’ı Türk milletinin iktisadi, sosyal ve siyasi geleceğini sona erdirecek girişim olarak niteleyen MSP ve MHP’den farklı olarak Demokratik Parti, CHP ve tıpkı

⁶⁸⁹Tercüman, 12.9.1973

⁶⁹⁰Hergün, 12.9.1973.

⁶⁹¹Milli Gazete, 12.9.1973.

içinden çıktığı AP gibi Türkiye'nin hızlı sanayileşmesini sağlayacak bir araç olarak görmüştür.

Adaletin kolay ucuz ve süratle sağlanması için zamanın gereklerine, ülkemizin sosyal ve ekonomik gerçeklerine uygun, köklü ve sağlam tedbirlerin alınması lüzumuna inanıyoruz denilen Demokratik Parti seçim beyannamesinde, Danıştay'ın bir üst mahkeme hüviyeti ile iş görebilmesi ve işlerin hızlandırılması için Bölge İdare Mahkemeleri kurulacağı, Yargıtay'ın iş yükünü azaltmak ve adalette sürati arttırmak için, Bölge İstinaf Mahkemelerinin kurulacağı ayrıca af konusu ile ilgili olarak parti, Cumhuriyetin 50. Yılında bir genel af çıkarılmasını zorunluluk olarak kabul ettiğini, bu affın mali ve inzi-bati cezaları da içine alması gerektiğini ancak devlet düzeni ve demokrasi rejimine karşı işlenen suçlarla, Başbakan, Bakanlar ve bunların suçuna katılan devlet görevlilerinin görev sebebi ile işledikleri suçların da af kapsamının dışında tutulması⁶⁹² gerektiği düşüncesini kamuoyu ile paylaşmıştır.

Demokratik Parti seçim beyannamesinde milli eğitim konusuna büyük önem verildiği göze çarpmaktadır. Eğitim politikasının hedefleri “*Sevinç ve kederde, inanç ve ümitte ortak olmayı, milli şuur ve idealler etrafında bölünmez bir bütün halinde birleş-meyi kabul eden, yaşayış ve hareketlerinde Türk milliyetçiliğinden ilham alan; fikir hürriyetlerine ve onun en değerli mahsulü olan ilme samimiyetle inanan, müteşebbis çalış-kan, vazife ve mesuliyet duygusuna sahip, araştırmacı, ahlak ve karakterli vatandaşlar yetiştirmektir.*”⁶⁹³ şeklinde ifade edilirken bu hedefe ulaşma noktasında eğitim basamaklarını bir bütün olarak ele almakta ve yeni baştan ve tamamen ıslah etmeyi düşünmekteydi. Bu noktada işçi, köylü ve dar gelirli vatandaşların yetenekli çocuklarının pa-rasız yatılı olarak okutulacağı, güçlü din alimi ve vasıflı din adamları yetiştirecek yeni kurumların kurulacağı ve mevcutlarının geliştirileceği⁶⁹⁴, öğretmenlik mesleğinin itibar-lı ve arzulanan bir meslek haline getirileceği⁶⁹⁵, üniversiteye giriş sistemi için kullanılan “*Merkezi Sistem*” veya “*Test Sistemi*”nin yerine daha adil ve daha sağlam temellere

⁶⁹²Cumhuriyet, 12.9.1973.

⁶⁹³Yeni Asya, 14.9.1973.

⁶⁹⁴Milli Gazete, 12.9.1973.

⁶⁹⁵Tercüman, 12.9.1973.

dayanan yeni bir sistemin getirileceği buna ek olarak üniversite ve yüksekokulların parasız hale getirileceği dile getirilmiştir⁶⁹⁶.

Seçim sürecinde genel af konusundan sonra tüm partilerin fikir birliği ettiği diğer konu gecekondü affı olmuştur. Demokratik Parti seçim beyannamesinde konuyla ilgili olarak yeni gecekondü yapılmasının önleneyeğini söylenmekle birlikte 1 Eylül 1973'e kadar yapılan gecekonduların Özel Kanunlar ve Medeni Hukuk Hükümleri saklı tutmak kaydıyla çıkarılacak affın kapsamına alınacağı belirtilmiş, ayrıca müteahitlik kurumunun, itibarlı ve tesirli bir kurum haline getirileceği, ihale sisteminin daha adil ve daha pratik bir hale sokulacağı, ülke ekonomisine büyük zarar veren ve her yıl büyük can kayıplarına sebep olan trafik kazalarını önlemek için Karayolları sisteminde, “Hızlı Yol” yapımının gündeme alınacağı, milletlerarası, şehirlerarası ve şehir içi haberleşmenin yaygınlaştırılacağı sözü verilmekteydi⁶⁹⁷.

Seçim beyannamesine “*Komünizmle Mücadeleye Kararlıyız.*” söylemini yerleştiren Demokratik Parti, Türkeş'in MHP'si gibi gerek 12 Mart öncesi gerekse 12 Mart sonrası dönemde aşırı sol fikirlerin sürekli olarak topluma aşırı sağ korkusu yayarak büyüme metodu izlediğini aynı zamanda giriştiği silahlı eylemlerle de hem Türk Milletini parçalamayı hem de Türk Devletini yıkmayı hedeflediğini⁶⁹⁸ ifade etmiştir. Demokratik Parti'ye göre bütün bu süreçte CHP kendisini fazla sola kaydırıldığı için AP ise 1969'dan sonra şaibeli bir kadronun partiye ve hükümete sahip çıktığı için ülke uçurumunun kenarına gelmiş devlet daireleri, okullar, yurtlar, caddeler, sokaklar ayrıışmış devlet can ve mal güvenliğini sağlayamaz durumu gelmişti. Bunların sonucu olarak Demokratik Parti kendisini komünistlere dur diyecek ve ülkeyi komünizmin kucağına sürüklenmekten kurtaracak yolları bilen kararlı, azimli, bilgili ve cesaretli kadrolara sahip olduğunu söylerken mücadelenin metodunu ise söylememekteydi.

Demokratik Parti seçim beyannamesinde “Bürokrasi ve İdari Reform” konularında, 1970 yılında Demirel hükümeti tarafından çıkarılan Personel Kanununun baştan ele alınacağı mağdur meslek sınıflarının haklarının iade edileceği, bilhassa öğretmenler, teknik personel ve sağlık personellerinin mağduriyetleri üzerinde öncelikle ve ciddiyetle durulacağı ayrıca terfi ve tayinlerde gerekli hizmet emniyetinin getirileceği buna ek

⁶⁹⁶Milliyet, 12.9.1973.

⁶⁹⁷Tercüman, 12.9.1973.

⁶⁹⁸Hergün, 12.9.1973.

olarak iş görmeyen, vatandaşa eziyet eden, adam kayıran, rüşvet ve suiistimal gibi meşru olmayan yollara girişen memurların hızlı şekilde tasfiye edileceği⁶⁹⁹ sözü verilmekteydi.

Demokratik Parti seçim beyannamesinde çalışma ve işçi sorunları ile Avrupa'daki işçilerimiz konusunda işçi ve işveren anlaşmazlıklarında, grev ve lokavta gidilmeden önce işçi, işveren ve devlet temsilcilerinden meydana gelen bir hakem kurulunun oluşturulacağı, işçi emekli aylıklarının geçinme endekslerine uygun olarak ayarlanacağı, emekli işçiler de dahil, bütün işçilerin mesken sahibi olması için yeni bir kredi sistemi getirileceği, yurt dışında çalışan işçilerimizin döviz tasarruflarını ülke ekonomisinin büyümesi doğrultusunda kullanmak amacıyla devlet, milli müesseseler ve yurtdışı işçilerimizin ortak olduğu yatırım ve kredi holdinginin kurulacağı⁷⁰⁰ ifadelerine yer verilmiştir.

Demokratik Parti seçim beyannamesinde sağlık konusunda dile getirdiği vaatlerle kendisini diğer partilerden özellikle sosyal demokrat olarak ifade eden CHP'den seçmen nezdinde ayırtırmaya çalışmıştır. Bu anlamda örneğin bütün yurdu kapsayacak şekilde kademeli sağlık sigortasına geçileceği, hastaya doktorunu ve sağlık kurumunu seçme hakkını tanıyacak sistemin kurulacağı⁷⁰¹ sözü dikkat çekmiştir.

CHP'nin köykent ve MHP'nin tarım kentlerine karşılık Demokratik Parti seçim beyannamesinde köyler için; yol, su ve elektrik işlerinin en kısa sürede halledileceği, belirli merkezlerde sağlık ocakları, kooperatif binaları, bölge okulları, PTT merkezleri, Pazar yerlerinin yapılacağı, yeni köy meskenleri projesinin hayata geçirileceği⁷⁰², haşhaş ekim yasağının kaldırılacağı sözünü vermiştir.

Seçim beyannamesinde "*Anayasa Islah Edilmelidir*" diyen Demokratik Parti, askerlik hizmetinde "*Bedel Usulü*"nün getirileceği, kamulaştırmada taksit süresinin 20 yıldan 10 yıla düşürüleceği tek meclisli sisteme dönüleceği, millet iradesi dışında oluşan tabii senatörlük ve kontenjan senatörlüğünün kaldırılacağı, eski DP'lilere uygulanan seçme ve seçilme yasağının kaldırılacağı, Cumhurbaşkanının tek dereceli seçimle, doğ-

⁶⁹⁹Tercüman, 12.9.1973.

⁷⁰⁰Hergün, 12.9.1973.

⁷⁰¹Yeni Asya, 14.9.1973.

⁷⁰²Tercüman, 12.9.1973.

rudan doğruya millet tarafından, bir defaya mahsus olmak üzere seçilmesi esasının getirileceği⁷⁰³ ifadelerine yer vermiştir.

Demokratik Parti seçim beyannamesinde maden reformu kanununun değiştirileceği, basına dönük sınırlı bir genel ve mali affın getirileceği, resmi ilan dağıtımının daha adil ölçüler içinde gerçekleştirileceği, Anadolu Ajansının bir partinin veya belirli bir zihniyetin organı olmaktan çıkartılacağı, TRT yayın ve programlarının yeniden yapılandırılacağı⁷⁰⁴ Türk folkloru ve Türk musikisini geliştirmek ve bu alanda değerli elmanlar yetiştirmek üzere, bir "*Türk Folkloru ve Türk Musikisi Konservatuar*" kurulacağı⁷⁰⁵ kamuoyuna duyurulmuştur.

Seçim beyannamesinde dış politika konusu önem arz eden konular arasındadır. Türkiye'nin Nato üyeliğini gerekli gören Demokratik Parti Ortak Pazar içinde yer alınmasını faydalı olarak görmüştür. Kıbrıs meselesi milli dava olarak nitelendirilmiş ayrıca Ermeni meselesinde daha etkili bir propaganda ile sesimizin dünyaya duyurulması⁷⁰⁶ gerektiği dile getirilmiştir.

Demokratik Parti'nin "*Kudretli bir Türkiye*" kurmayı vaat ettiği seçim beyannamesinde sonuç olarak Türk Milletinin teveccüh göstermesi ve iktidar olma halinde Demokratik Parti'nin kuracağı hükümetin, bir zümre ve sınıfın değil, bir hizip ve menfaat grubunun değil, Büyük Türk Milletinin hükümeti olacağı, milletin kendisinden beklediği hizmetleri yapacak, gerekli otoriteyi kuracak ve müessir icrayı bütün vasıfları ile ortaya koyacak bir hükümet olacağı bu doğrultuda daha mağrur bir vatan, daha mesut ve daha müreffeh bir millet, daha sağlam ve daha hızlı gelişen bir ekonomi⁷⁰⁷ ifadelerine yer verilmiştir.

Sonuç olarak söylemek gerekirse kuruluşundan sonra gireceği ilk genel seçimler için Demokratik Parti içinden çıktığı AP'den ayrıca aynı sosyo-ekonomik tabana seslendiği MSP ve MHP'den çokta farklı bir seçim beyannamesi ortaya koyamamıştır. Bu noktada örneğin tabii senatörlük ve kontenjan senatörlüğünün kaldırılması, Cumhurbaşkanının tek dereceli seçimle doğrudan doğruya millet tarafından bir defaya mahsus ol-

⁷⁰³Yeni Asya, 14.9.1973.

⁷⁰⁴Hergün, 12.9.1973.

⁷⁰⁵Tercüman, 12.9.1973.

⁷⁰⁶Milli Gazete, 12.9.1973.

⁷⁰⁷Demokratik Parti 1973 Seçim Beyannamesi, s.75.

mak üzere seçilmesi ayrıca materyalist eğitimin terk edilerek milli ve manevi değerlere ağırlık veren eğitim sistemine geçileceği vaatleri MSP seçim beyannamesinde de yer alırken, Ortak Pazar'a üyelik konusunda Demokratik Parti taraftar olmuş buna karşılık MSP ve MHP karşı çıkmışlardır. Ancak eski DP'lilerin seçme ve seçilme yasağının kaldırılması ayrıca sağlık konusunda bütün yurdu kapsayacak şekilde kademeli sağlık sigortasına geçileceği, hastaya doktorunu ve sağlık kurumunu seçme hakkını tanıyacak sistemin kurulacağı vaatlerinin Demokratik Parti'ye seçim kazandırmasa da onu başta CHP olmak üzere AP, MSP ve MHP'den seçmen nezdinde farklılaştırdığını söylemek mümkündür.

2.1.2. Seçim Kampanyası

14 Ekim 1973 milletvekili seçimleri kampanyasını Eskişehir'den başlatan Demokratik Parti Genel Başkanı Ferruh Bozbeyli burada yaptığı konuşmada 12 Mart ve partiler üstü hükümetler, AP iktidarları, asker ve demokrasinin işleyişi konularında partisinin görüşlerini açıklamıştır. Bozbeyli konuşmasına parti olarak *“Askerliğin askerlerin, politikanın da politikacıların işi olduğu”* görüşünde olduklarını ifade ederek başlamış sözlerinin devamında ise Türkiye'deki demokrasi hakkında görüşlerini açıklarken bu sisteminin düşmanlarını üç grupta toplayarak şunları söylemiştir: *“Bugün Türkiye'de demokrasiden şikayetçi olanlar vardır. Bunların başında tartışma kabul etmeyen ideolojilerinin en yüce olduğunu iddia eden eli silahlı komünistler gelir. Bunlarla tartışmayacağız mücadele edeceğiz. İkincisi, aslında demokrasiye inanan, fakat demokrasinin uygulanış şeklini beğenmeyenlerdir. Bunlar, ön seçimden şikayetçi olurlar şundan şikayetçi olurlar, bundan olurlar. Üçüncü grupta, iktidara gelenlerle iyi geçinmenin yollarını bilenlerdir. Bunlara kanun yolu dışında işleyebilecek bütün yolları kapatmak mecburiyetindeyiz. Bu zümre hakkında da dikkatli olmalıyız.”* şeklinde konuşmuş sözlerinin son bölümünde Bozbeyli, *“Türkiye'ye demokrasi diye bir müessese gelmiştir. Ama adı vardır.”*⁷⁰⁸ ifadesini kullanmıştır.

⁷⁰⁸Yeni Asya, 23.9.1973.; 14 Ekim 1973 seçimleri için partinin propaganda faaliyetlerini hazırlayan Erzurum Milletvekili Cevat Önder düzenlediği basın toplantısında Demokratik Parti'nin seçim beyannamesi, kullanacağı sloganlar, Demirel hakkında hazırladıkları broşürler, seçim gezileri ve Celal Bayar konularında bilgi vermişti. Buna göre; Demokratik Parti'nin seçim gezilerinde öne çıkan sloganları *“Kardeşe değil, vatandaşa hizmet edeceğiz”*, *“Komünizme, anarşiye, pahalılığa, işsizliğe, haksızlığa dur diyoruz”* ve *“Oylarınızın imanlı ve cesur bekçisi Demokratik Partidir”* olurken seçimlerde en önemli kozu da eski Cumhurbaşkanı Celal Bayar olacak ek olarak Bayar'ın gezilerine Genel Başkan Yardımcısı Sadettin Bilgiç katılırken Genel Başkan Bozbeyli'nin gezilerine yoğun olarak Genel İdare Kurulu üyelerinden Mutlu Menderes ve milletvekilleri katılacaktı. Bunlara ek olarak Demokratik Parti, *“Süleyman Demi-*

Seçim gezisinin Zonguldak ayağında halka hitap eden Demokratik Parti Genel Başkanı Ferruh Bozbeyli, burada yaptığı konuşmada partisinin iktidara gelmesi halinde yapacakları hizmetleri vergilerin yeniden düzenlenmesi, basın affı, eğitimin ıslahı ve komünizmle mücadele olarak açıklamış ayrıca diğer siyasi partilerin hükümet kuramayacak partiler olduklarını öne sürerek MSP lideri Erbakan’a yüklenmiştir. MSP lideri Erbakan’a dönük eleştirisinde Bozbeyli, *“Lideri durumunda bulundukları sırada partilerini kapattıranların yarın camileri de kapattırabileceklerini unutmayalım. Türkiye Cumhuriyeti Devleti her şeyden önce hukuk devletidir. Şeriat devleti olamaz.”* sözlerini kullanmış ayrıca Bozbeyli Zonguldak’ın özel öneminden dolayı maden konusuna değinerek *“Demokratik Parti olarak maden konusunda tekel ve özelleştirmenin karşısında olduklarını”*⁷⁰⁹ ifade etmiştir.

Diğer taraftan Demokratik Parti Genel Başkanı Ferruh Bozbeyli, Akdeniz gezisinin Adana Mitingine eski Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Mutlu Menderes ve Genel Başkan Yardımcısı Dr. Sadattin Bilgiç’in dahil olduğu kalabalık bir heyetle katılmıştır. Burada yaptığı konuşmada Bozbeyli, *“Ülkedeki siyasi, sosyal ve ekonomik kaosun giderilmesi için öncelikle milli birlik ve bütünlüğün sağlanması gerektiğini”* ifade etmiş sözlerinin devamında iktisadi hayatın canlanması için, *“iyi bir vergilendirme sisteminin sağlanması, esnaf ve sanatkarların güçlendirilmesi, organize sanayi bölgeleri ile küçük sanayi şirketlerinin ülkenin her köşesine yayılması”*⁷¹⁰ önerilerinde bulunmuştur. Adana’da Genel Başkan Bozbeyli’den sonra halka seslenen eski Cumhurbaşkanı Bayar konuşmasında Adana’ya gelme sebebi, 12 Mart 1971 muhtırasının doğurduğu siyasi, sosyal ve ekonomik sonuçlar ile Demokratik Parti’nin diğer siyasi partilerden farkı ile ilgili başlıklarda konuşmuştur. Bayar konuşmasına *“Meselemizi karşı karşıya görüşmek için çok zamandır hasretinizi çekiyorum. Maceraları bilirsiniz. Bunları tekrar etmeyeceğim. Ben milletimin istikbalini görüyorum. Bunun için buraya geldim, konuşuyorum.”* şeklinde sözlerine başlamış devamında 12 Mart muhtırasının sonuçları üzerine, *“Memleke-*

rel’in çelişkileri”, *“AP’nin Kuruluş felsefesinden uzaklaşması”* ve *“Demirel–Ferruh Adalı Kucaklaşması”* başlıklı her biri 16 sayfa olarak hazırlanmış üç broşürle Demirel’i vatandaşa anlatmaya çalışacaktır. Önder ayrıca 14 Ekim 1973 seçimleri için partilerine milletvekilliği aday adaylığı içinde 470 kişinin başvuruda bulunduğunu bildirmiştir. Yine Önder, Demokratik Parti GİK’i tarafından İstanbul için 3, Ankara için 2, Adana, Bursa, Gaziantep, Konya, Mardin, Manisa, Ordu, Samsun, Trabzon ve Zonguldak için 1’er kontenjan adaylığı ayrılmasına karar verildiğini söylemiştir. **Tercüman**, 14.9.1973.; **Milliyet**, 17.9.1973.; **Yeni Asya**, 18.9.1973.; **İbret Olsun!**, s.15.; Demokratik Parti’nin bu seçimlerde kullandığı seçim afişleri için bkz.; **EK**-5,6,7,10.

⁷⁰⁹**Yeni Asya**, 28.9.1973.; **Milliyet**, 28.9.1973.

⁷¹⁰**Hergün**, 30.9.1973.

tin rejimini sağlam bir esasa bağlamak üzere parlamento üstü hükümetler gibi çeşitli konular üzerinde durulmamalı. Bunlar medeni planda itibarımızı sarsar. Memleketimiz beynelmilel ihtilalci komünizmin tehlikesi altına düşmüştür.” dedikten sonra ülkenin içinde bulunduğu ekonomik durumla ilgili olarak “Sizin bilmeniz için izah etmek isterim. Memleketin mali vaziyeti bozuktur. Yeni çıkarılan kanunlar maddi gücümüzün üstündedir. Hayat pahalılığı içine düşmüşüz, bunlara çare bulunmadığı takdirde, bir gün kalkacaksınız bakacaksınız, cebinizdeki paralar sıfıra inmiştir. İçine düşülen mali vaziyet yalnız pahalılık değil, sefalette yaratacaktır.” uyarısında bulunan Bayar siyasi partiler ve parlamentonun önemine değinerek, “Milletler vergi olarak verdikleri paranın nerelerde kullanıldığını görmek için, TBMM gibi müesseseler kurmuştur. Partilerin görevi, milletin verdiği paraların harcanmasını denetlemektir.” ifadelerinden sonra sözlerini “Aziz milletimin refaha kavuşmasını istiyorum şu veya bu sebeple ızdırıp çekmesini görmek istemiyorum. Memleketimin, milletimin ileriye gitmesini istiyorum. Demokratik Parti’nin diğerlerinden bu işe layık olduğunu söylemek için huzurunuzda gelmiş bulunuyorum.”⁷¹¹ şeklinde tamamlamıştır.

Demokratik Parti’nin Tarsus mitingine Dr. Sadettin Bilgiç ile birlikte katılan Celal Bayar 1946’da Demokrat Parti’yi kurarken yaşadığı bir hatırası üzerinden Demokratik Parti’ye seçmenlerden sahip çıkmalarını istemiştir. Bayar konuşmasında “İnsanlar geçmişteki hatıraları ile yaşar derler. Bende geçmişteki bir hatıramı size anlatacağım” diyerek sözlerine başlamış devamında, “DP’yi kurmuştuk. Nereden işe başlamak gerekecekti. Milletle nerede karşı karşıya gelecektik. Bunu tayin edecektik. Bunu tayin etmemiştik. İçimden bir ses geldi. Sen, bu hayırlı işine Tarsus’tan başla diye... Amacımız memlekette millet hayrına demokrasiyi kurmak ve işletmekti. Halk ile beraber, halk için çalışmak yoluna böyle çıktık. Tek Partinin bu memlekette büyük hizmetler yaptığını biliyordum. Ben o devrin içinde bulunanlardan biriydim. Halk için kurduğumuz yeni partinin nasıl karşılandığını görmek istiyordum. Tarsus’sa geldim, kulağımın arkasından bir ses ‘Yaşasın Hürriyet, Yaşasın Millet Hakkı’ diye seslenmişti. Benim için azme doğru yürümenin, bu ses saiki olmuştur.”⁷¹² ifadelerini kullanmıştır.

14 Ekim 1973 seçimleri öncesi Demokratik Parti’nin üzerinde durduğu konuların başında bazı siyasi partilerce büyük ölçüde para kullanılmak suretiyle milli iradeye tesir edilmesi gelmekteydi. Buna göre; Demokratik Parti, hükümeti oluşturan partilerce

⁷¹¹Hergün, 30.9.1973.

⁷¹²Hergün, 1.10.1973.

bazı zengin iş adamlarına dönük yapılacak tercihlerle oluşan mali kaynağın vatandaşın siyasi tercihinin tesir etmede kullanılacağına dönük kaygılar taşıyordu. Nitekim Demokratik Parti Genel Başkanı Bozbeyli, Muğla ve Tokat'ta yaptığı konuşmasında, *“Devlet kapısının anahtarı kanundur. Şimdi kanun dışı anahtarlar doğmuştur.”* şeklinde sözlerine başlamış devamında ise, rüşvet, iltimas, adam kayırma üzerinde durarak Demokratik Parti'nin hukuk devleti fikrini savunmaya devam edeceğini belirtmiş, ayrıca partizan hesaplarla ve önümüzdeki seçimlere göre ayarlanmasına rağmen *“demokratik hukuk nizamının bütün icaplarıyla yerleşip gelişmesi bakımından seçimlere ümitle girdiklerini”*⁷¹³ ifade etmiştir.

Kendisini milliyetçi ve antikomünist bir parti olarak niteleyen Demokratik Parti, 14 Ekim 1973 seçim sürecinde en önemli sorun alanı olarak *“Eğitim”* alanını gördüğünü hem genel başkan Bozbeyli hem de diğer kurmayların ağzından ifade etmiştir. Nitekim Denizli Mitingi'ne Celal Bayar, Aydın Menderes, Talat Asal ile birlikte katılan Hasan Korkmazcan burada yaptığı konuşmada Türkiye'deki eğitim politikasının hatalı olduğunu ve memleketi çıkmaza sürüklediğini öne sürmüştü ve *“Demokratik Parti'liler millet menfaati ve milletçe yükseliş dışında hiçbir şahıs, hiçbir zümre ve hiçbir doktrinin hakimiyetini tanımaz. Bu inanış ve kanaatlerdir ki eğitim politikamızın baştan başa hatalı olduğu ve memleketimizin çıkmazdan çıkmaza sürüklendiğine samimiyetle inanıyoruz. Dolayısıyla eğitim sistemimizin bütün müesseseleri en küçük noktalarına kadar yeniden tanzim edilmelidir.”*⁷¹⁴ şeklinde konuşmuştur. Korkmazcan'dan sonra konuşan Demokratik Parti Aydın İl Başkanı Aydın Menderes *“Rahmetli Menderes'i anan diller dert görmesin”* şeklinde konuşmasına başlamış bu esnada yayına başlayan ve Menderes'in sesini kısan belediye hoparlörünün yayını teli kesilmek suretiyle durdurulmuştur. Daha sonra konuşmasına kaldığı yerden devam eden Menderes *“14 Ekim 14 Mayıs olacaktır. Bizim iktidarımızda iktidarın ortakçıları, kiracıları olmayacak iktidar sadece sizlerin yani milletin olacak, tabii senatörlük kalkacak haşhaş ekimi serbest bırakılacaktır.”*⁷¹⁵ şeklinde konuşmuştur. Bayar ise burada yaptığı konuşmada, *“Tecrübe edilmiş insanları tecrübe etmek beyhudedir, vazife tevdi edeceğiniz insanların cesur olmalarına dikkat ediniz bu insanlar icabında kafasını bile verebilmelidir”* şeklinde konuşurken Aydın Menderes ve Celal Bayar'dan sonra konuşan Talat Asal Demirel'e çatarak

⁷¹³Yeni Asya, 25.9.1973.; Hergün, 25.9.1973.

⁷¹⁴Cumhuriyet, 9.10.1973.; Tercüman, 9.10.1973.

⁷¹⁵Tercüman, 9.10.1973.

“Bir gecede tarafsızlaştırılan Erim’e bakan verdiler, sonra da sorumluluktan kaçtılar, ev sahibi iken başka türlü kiracıyken başka türlü konuşuyorlar buna Ali Cengiz oyunu derler” şeklinde eleştiride bulunmuş devamında kendilerine dönük kimi çevrelerce dile getirilen *“kuyruk”* ve *“DP’nin devamı”* söylemlerine itiraz ederek, *“Bize kuyruk diyorlar. Biz ne bir kuyruk ne de devamız. Biz DP’nin ta kendisiyiz. Bir zamanlar 1946 ruhuna sahip çıkan partiye bugün, o partinin yöneticilerine verilen idam cezalarına imza koyanlar merasimle giriyor.”*⁷¹⁶ şeklinde konuşmuştur.

Diğer taraftan 14 Ekim 1973 seçim sürecinde Demokratik Parti, Demirel eleştirisi ile Komünizmle mücadele dışında vatandaşın günlük hayatına dönükte vaatlerde bulunmuştur. Nitekim Niğde Mitingi’nde konuşan Bozbeyli, iktidara gelmeleri durumunda vergi sisteminin ıslah edileceği bu doğrultuda toplumun hemen her kesiminin şikayetçi olduğu *“işletme Vergisi”* nin ya batı ülkelerinde olduğu gibi adil ve ölçülü bir hale getirileceğini ya da tamamen kaldırılacağını” söylemiş Bozbeyli ayrıca *“Esnaf ve sanatkarlara uygulanan vergi sisteminin basitleştirileceği, kurumlar vergisi oranının da düşürüleceği”*⁷¹⁷ müjdesini vermişti. Aynı şekilde Karabük Mitinginde vatandaşın günlük hayatına dokunan ekonomik vaatlere devam eden Bozbeyli, iktidara gelmeleri halinde, *“1 Eylül 1973 tarihine kadar yapılmış olan gecekondular için “AF” çıkaracaklarını, “İşletme Vergisi” ve “Taşıt Alım Vergisi”ni kaldıracaklarını, her şoförün kendi aracının sahibi olabilmesi için “Vasıta Edinme Kredisi”ni hayata geçirileceklerini ve son olarak emeklilerde dahil olmak üzere tüm işçi kesiminin ev sahibi olabilmesi için “Mesken Kredisi” isimli bir uygulamayı devreye sokacaklarını”*⁷¹⁸ ifade etmişti.

14 Ekim 1973 seçimlerinde Demokratik Parti’nin Demirel’e karşı en önemli kozu olan eski Cumhurbaşkanı Celal Bayar Trabzon, Giresun, Ordu ve Samsun’u içine alan seçim gezisinde 27 Mayıs, Demokratik Parti’den beklentisi ve Komünizm tehlikesi konularında seçmene seslenmişti. Bu seçim gezisinde Bayar’a Dr. Sadettin Bilgiç ve kalabalık bir milletvekili grubu eşlik etmişti. Seçim gezisinin ilk durağı olan Trabzon’da 27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesinin doğurduğu sonuçlar üzerine konuşan Bayar, *“Komünistlere dahi her türlü haklarını iade eden bir anayasanın kendisine bir mahalle muhtarlığı bile vermediğini ileri sürmüş”* konuşmasının devamında niçin milletin huzuruna çıktığını izah eden Bayar, *“Hayattan hiçbir şey beklemeyen, idam sehпасına kadar*

⁷¹⁶Tercüman, 9.10.1973.; Hergün, 9.10.1973.

⁷¹⁷Cumhuriyet, 1.10.1973.; Milliyet, 1.10.1973.

⁷¹⁸Tercüman, 7.10.1973.; Hergün, 12.10.1973.

gitmiş, ellerinden kelepçeleri çıkarılmış, milletin reyi ile en büyük idari makama kadar yükselmiş, hayatın acı ve tatlı her yönünü zirvelerine kadar görmüş bir insanım. Hayattan artık beklediğim hiçbir şey yok. Ancak tarihimi ikmal etmek ve idealimin tahakkunu görmek istiyorum. Tarihin önünde ve sizin vicdanınızda açık söylüyorum. Celal Bayar mahkum adamdır, şüpheli adamdır, hissini bir kenara bırakarak millete ve size hizmet etmiştir. Düşüncesi hakim olmasaydı, benim şimdi yalnız vücudum değil, kemiklerim dahi çürümüş olurdu. Ben alnım açık olarak Türk Tarihi'ne olduğu gibi, milletin de huzuruna çıkarak, diyorum ki, ben masumum.”⁷¹⁹ şeklinde konuşmuştur.

Celal Bayar Giresun'da yaptığı konuşmada *“Bugün ülkenin ekonomik durumu kötüleşmiştir. Hükümetler milletin ödeme gücü üzerinde vergi istemektedir. Hayat pahalılığı artmış, paranın değeri azalmıştır. Bu gerçekleri söylediğim için suçlu mu oluyorum”* şeklinde vatandaşın günlük hayatına dokunacak bir şekilde konuşmuştur⁷²⁰. Demokratik Parti adına Ordu'da seçmenin karşısına çıktığında ise Bayar vatandaşlara bir vasiyeti olduğunu söyleyerek *“Demokratik Parti 1946'da kurduğumuz DP'ye benzediği için onların yanındayım.”* şeklinde konuşmuş sözlerinin devamında Bayar şahsı için bir şey beklemediğini söyleyerek, *“Millette hizmet etmek istiyorum. Evimde oturmayı millete saygısızlık sayarım.”⁷²¹* ifadelerini kullanmıştır. Diğer taraftan Samsun Mitin-ğinde konuşan Bayar komünizmin ülkedeki faaliyetlerine değinerek, *“ODTÜ'yü biz kurduk ve teslim ettiğimizde bir tek komünist yoktu. Zamanla milletlerarası komünizmin karargâhı haline geldi.”⁷²²* şeklinde bir değerlendirmede bulunurken, Bayar'ın seçim gezilerine refakat eden Demokratik Parti Genel Başkan Yardımcısı Sadettin Bilgiç ise konuşmasına *“Biz Türkiye'nin Müslüman olarak kalacağına inanıyor ve bunun için mücadele ediyoruz”* dedikten sonra kendisine *“Hoca denildiğini ailesinde müftü ve din adamı bulunmasına rağmen din eğitiminin yetersizliği ve çeşitli sebepler yüzünden din adamı olamadığını”* ifade etmiş konuşmasının devamında *“1969'dan sonra Türkiye'de başta öğretmenler, avukatlar, işçiler olmak üzere herkesin yürüdüğünü yürümeyen tek kişinin ise, iradesinin ancak seçim yolu ile iktidara geleceğine inanan kanunlara saygılı, alını secdeye varan kesim olduğunu”* belirtmiş ek olarak konuşmasının sonunda Bil-

⁷¹⁹Hergün, 23.9.1973.

⁷²⁰Tercüman, 24.9.1973.

⁷²¹Hergün, 24.9.1977.

⁷²²Yeni Asya, 25.9.1977.

giç, 14 Ekim seçimleri sonunda Meclis'e çoğunluk partisi olarak gireceklerini öne sürerek, *"Ben Millet Meclisi Başkanlığına talibim."*⁷²³ şeklinde konuşmuştur.

Diğer taraftan Demokratik Parti'nin Erzurum Mitinginde konuşan Bozbeyli, basın affı, eski DP'lilerin affı ve haşhaş yasağı konularına değinmiştir. Bozbeyli konuşmasında iktidar olmaları halinde *"Devlet ve rejim düşmanlığını azdırmayacak bir basın affını mutlaka çıkaracakları"* sözünü verirken eski DP'lilerin affı ile ilgili olarak AP'ye yüklenmiş ve *"Dün Yassı ada'da üç sehpanın az olduğunu, bunu üç yüze çıkarmak gerektiğini söyleyenler AP'yi yönetmekte"* demiş sözlerinin devamında Demirel'i siyasi affa karşı olduğu için genel affı çıkarmamakla suçlayarak, *"Ama biz iktidara gelirse ilk yapacağımız iş, devletin bütünlüğünü bozanların dışındaki tüm kader kurbanlarını ve eski DP'lileri affederek siyasi haklarını, iade etmek olacaktır."* demiş sözlerinin sonunda Bozbeyli, Erim Hükümetleri tarafından ekimi yasaklanan Haşhaş'ın Demokratik Parti'nin iktidara gelmesi durumunda serbest bırakılacağını söylemiştir⁷²⁴.

Özet olarak söylemek gerekirse Demokratik Parti'nin 14 Ekim 1973 genel seçimi propaganda sürecinde Türk seçmenin günlük ekonomik hayatına dönük güçlü söylem oluşturamadığını söylemek mümkündür. Bunun yerine parti daha çok kendini *"Kardeşe değil, vatandaşa hizmet edeceğiz"* sloganında görüldüğü gibi Süleyman Demirel karşıtlığına oturtarak Demirel'i 12 Mart öncesi ve sonrasında ülkede yaşanan siyasi, sosyal ve ekonomik sorunların baş aktörü olmakla ayrıca yakın çevresine dönük nüfuz ticareti yapma, ülkede tek adam anlayışı oluşturma, eski DP'lilerin yasağını kaldırmama şeklinde eleştirme yoluna gitmiştir. Bunlara ek olarak Demokratik Parti'nin AP'ye karşı seçimlerdeki en önemli kozu ilerlemiş yaşına rağmen eski Cumhurbaşkanı Celal Bayar olmuştur. Bayar propaganda döneminde Ege, Akdeniz, Doğu ve Güney Doğu Anadolu ile Karadeniz bölgelerinde yirminin üzerinde il ve ilçe merkezinde Demokratik Parti'nin düzenlediği mitinglere katılmıştır. Bayar buralarda yaptığı konuşmalarda başta eski DP'lilerin affı, ülkenin ekonomik durumu, antikomünizm, Demokratik Parti'nin diğer partilerden farkı gibi konularda seçmene hitap etmiş ve onlardan *"yalancı"* diye nitelediği Demirel'in AP' si yerine Demokratik Parti'ye oy vermelerini istemiş ve bu istek bir noktaya kadar AP tabanında karşılık bulmuştur.

⁷²³Hergün, 24.9.1973.; Yeni Asya, 25.9.1973.

⁷²⁴Milliyet, 12.10.1973.; Tercüman, 13.10.1973.

2.1.3. Seçim Sonuçlarının Değerlendirmesi

Türk seçmeni 14 Ekim 1973 tarihinde 12 Mart 1971 muhtırasının doğurduğu “*Ara Rejim*” dönemini de resmen bitirmek için seçim sandığına gitmiş ayrıca Cumhuriyet senatosu (1/3) yenilenmesi için oy kullanmıştı. Barajsız d’Hont sistemine göre yapılan 1973 seçimleri öncesi ilk kez daimi seçmen kütüklerinin yazılması gerçekleşmişti. Başta AP ve CHP olmak üzere MSP, MHP, CGP, TBP, MP ve Demokratik Parti’nin dahil olduğu sekiz siyasi parti ve Bağımsız adaylar seçimlere katılmıştı⁷²⁵. Seçimler sonucunda Millet Meclisinde temsil edilecek siyasi partiler ve bağımsızlar için sonuçlar⁷²⁶:

PARTİLER	Aldığı Oy Sayısı	Oy Oranı (%)	Çıkarılan Mv. Sayısı (%)	Meclisteki Sandalye Sayısı (%)	Aşkın/Eksik Temsil (+/-)	Mv. Başına Oy Sayısı
AP	3.197.897	29.8	149	33.1	+3.3	21.462
CGP	564.343	5.3	13	2.9	-2.4	43.411
CHP	3.570.583	33.3	185	41.1	+7.8	19.300
Demokratik Parti	1.275.502	11.9	45	10.0	-1.9	28.344
MHP	362.208	3.4	3	0.7	-2.7	120.736
MP	62.377	0.6	--	--	-0.6	--
MSP	1.265.771	11.8	48	10.7	-1.1	26.370
TBP	121.759	1.1	1	0.2	-0.9	121.759
BAĞIMSIZLAR	303.218	2.8	6	1.3	-1.5	50.536
TOPLAM	10.723.658	100.0	450	100.0	+/-0.0	23.830

Tablo 9: 14 Ekim 1973 Genel Seçim Sonuçları

⁷²⁵ AP, CHP, CGP, MSP ve Demokratik Parti 67 seçim çevresinin tamamında seçimlere girerken MHP, Artvin, Bitlis ve Hakkari’de TBP; Afyon, Ağrı, Bilecik, Bolu, Bitlis, Burdur, Bursa, Çankırı, Denizli, Diyarbakır, Edirne, Giresun, Gümüşhane, Hakkari, Kastamonu, Kırşehir, Konya, Mardin, Muğla, Nevşehir, Niğde, Rize, Sakarya, Siirt, Sinop, Tekirdağ, Trabzon, Şanlıurfa, Uşak, Van, Zonguldak ve Kırklareli’de MP ise; Adana, Adıyaman, Ağrı, Amasya, Antalya, Artvin, Aydın, Bingöl, Bitlis, Burdur, Denizli, Diyarbakır, Elazığ, Erzincan, Gaziantep, Gümüşhane, Hakkari, Isparta, Kars, Kırklareli, Malatya, Kahramanmaraş, Mardin, Muğla, Muş, Niğde, Ordu, Siirt, Sivas, Tekirdağ, Tokat, Tunceli, Şanlıurfa, Uşak ve Van’da seçimlere girmemiştir. Sedef Bulut, *age*, s.342-343.; 14 Ekim 1973 seçimlerinde DP listesinden kontenjan adayı olarak kendisine yer bulan isimler; Nilüfer Gürsoy (İstanbul), Süleyman Tuncel (Manisa), Ahmet Türk (Mardin), İbrahim Elmalı (Afyon), İsa Yusuf Alptekin (Balıkesir), Hamdi Nuhoglu (Zonguldak), Hilmi Türkmen (Samsun). Akın Kıvanç, *age*, s.99.

⁷²⁶ Erol Tuncer, *age*, s.327.

14 Ekim 1973 Cumhuriyet Senatosu (1/3) yenilenme seçimlerinde siyasi partilerin aldıkları oy oranı ve kazandıkları Senatör sayıları⁷²⁷:

Partiler	Aldığı Oy Sayısı	Oy Oranı (%)	Senatör Sayısı	Sandalye Oranı (%)	Aşkın/Eksik Temsilci (+/-)
AP	1.300.801	31.0	22	42.3	+11.3
CGP	246.888	5.9	1	1.9	-4.0
CHP	1.412.051	33.6	25	48.1	+14.5
Demokratik Parti	438.276	10.4	-	-	-10.4
MHP	114.662	2.7	-	-	-2.7
MSP	516.822	12.3	3	5.8	-6.5
TBP	89.824	2.1	-	-	-2.1
BAĞIMSIZ-LAR	82.223	2.0	1	1.9	-0.1
TOPLAM	4.201.557	100.0	52	100.0	0.0

Tablo 10: 14 Ekim 1973 Cumhuriyet Senatosu Seçim Sonuçları

14 Ekim 1973 Milletvekili Genel ve Cumhuriyet Senatosu (1/3) yenileme seçimleri Demokratik Parti'nin kuruluşundan sonra katıldığı ilk seçimlerdi. Seçime katılma oranının %66.8, seçmen sayısının 16.798.164, oy kullanan seçmen sayısının 11.223.843 ve geçerli oy sayısının 10.723.658 olduğu seçimler sonucunda Demokratik Parti, 1.275.502 oyla oyların %11.9'unu alarak 45 milletvekili çıkarmış Cumhuriyet Senatosu (1/3) yenileme seçimlerinde ise 438.276 oyla oyların %10.4 almasına rağmen hiç senatör çıkaramamıştı. Bülent Ecevit liderliğinde girdiği ilk seçimler olan 14 Ekim 1973 seçimlerinin sürprizini CHP gerçekleştirdi. CHP bu seçimlerde geçerli oyların 3.570.583'ünü oy oranı olarak %33.3'ünü alarak 185 milletvekili çıkarırken Cumhuriyet Senatosu'nda %33.6 oyla 25 senatör çıkarmış ancak bu sonuçlar onu tek başına iktidara getirememişti. Bununla birlikte CHP 1961, 1965 ve 1969 seçimlerine göre bu seçimlerde oylarını geleneksel olarak güçlü olduğu kırsalda değil de ülkenin sanayileşmiş şehirlerinde artırmıştı. Ahmad'a göre bu durum Türk seçmenin, sosyal demokrasiyi ülkenin geleceği için sahiplendiğini göstermekteydi⁷²⁸.

14 Ekim 1973 seçimlerinin kazananı CHP olurken kaybedeni ise AP dolayısıyla Demirel olmuştu. Bu seçimlerde AP, 1969 seçimlerine göre %16.7 oranında bir oyu

⁷²⁷Erol Tuncer, *age*, s.348.

⁷²⁸Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde*, s.398.

başta Demokratik Parti olmak üzere MSP, MHP ve CHP'ye kaybetmişti. Türkiye'nin hemen hemen her yerinde oy kaybeden AP, sanayileşen büyükşehirlerde CHP'ye, Batı ve Orta Anadolu'nun görece gelişmiş tarım merkezlerinde, Demokratik Parti'ye, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da MSP'ye, Orta Anadolu'nun az gelişmiş tarımsal alanlarında da MHP'ye oy kaybetmişti. Seçimler sonrası Demirel için en önemli mesele özellikle Demokratik Parti'ye yitirdiği oyları geri almak olmuştur. Nitekim Kıvanç'a göre seçim sonuçları AP lideri Demirel'e eski DP'lilerle özellikle Celal Bayar ile uzlaşması gerektiğini göstermişti⁷²⁹. 1973 seçim sonuçlarına göre AP geçerli oyların 3.197.897'sini ve oy oranı olarak %29.8'ini alarak 149 milletvekili çıkarırken, Cumhuriyet Senatosunda da %31 oy ve 22 senatörlük alarak CHP'nin ardından ikinci parti olmuştur.

1973 seçimlerinde sağda AP'ye karşı Demokratik Parti ile birlikte sürpriz yapan diğer aktör ise Erbakan liderliğindeki MSP olmuştur. Bu seçimlerde MSP geçerli oyların 1.265.771'ini ve oy oranı olarak %11.8'ini almış ve 48 milletvekili elde etmiş ayrıca Cumhuriyet Senatosunda da %12.3 oy ve 3 senatörlük kazanmıştı. Bu sonuçlarla MSP meclisteki temsil sayısı açısından üçüncü parti olmuştur. Diğer taraftan 1973 seçimleri propaganda döneminde ülkede tekellerin gelişmesine ve dış sermayeye olan bağımlılığa karşı çıkan ayrıca ağır sanayinin kurulmasını faizden arındırılmış bankacılık sistemini öngören MSP'nin aldığı oy oranı kimileri tarafından islami uyanışın ciddiye alınması gerektiği şeklinde okunmuştu⁷³⁰.

14 Ekim 1973 seçimlerine katılan diğer siyasi aktörler olan CGP, MHP, TBP ve MP sırasıyla %5.3 oy oranı ve 13 milletvekili, %3.4 oy oranı ve 3 milletvekili, %1.1 oy oranı ve 1 milletvekili kazanırken, MP ise % 0.6 oy oranı ile hiç milletvekili kazanamamıştır. Bu seçimlerde Bağımsız adaylar da geçerli oyların 303.218'ini ve oy oranı olarak %2.8'ini alarak 6 milletvekiliyle meclise girmeyi başarmıştır.

14 Ekim 1973 seçimleri öncesi Milliyet'te yayımlanan bir seçim araştırma sonucuna göre Demokratik Parti, bu seçimlerde CHP ve AP'nin ardından üçüncü sırada yer alacak ayrıca parti seçmenden %10 oranında teveccüh görecekti. Bunlara ek olarak araştırma sonucuna göre Demokratik Parti'ye oy vereceğini söyleyen seçmen bunu iki sebebe bağlanmış ve AP'nin yönetim anlayışının beğenilmemesi (%24.3), Demokratik Parti'yi eski DP'nin devamı olarak görmesi (%9.5) şeklinde ifade etmişti⁷³¹. Diğer ta-

⁷²⁹ Akın Kıvanç, *age*, s.109.

⁷³⁰ Feroz Ahmad, *age*, s.396.

⁷³¹ *Milliyet*, 8.10.1973.

raftan Demokratik Parti'nin teşkilat ve seçim işlerinden sorumlu genel başkan yardımcısı olan Bilgiç ise, bu süreçte basına yaptığı değerlendirmede AP'nin 149, CHP'nin 125, Demokratik Parti'nin 122, MSP'nin 22, CGP'nin 11, TBP'nin 7, MHP'nin 3 ve bağımsızların 2 milletvekili çıkaracağı öngörüsünde bulunmuştu⁷³². Ancak Bilgiç'in öngörüsü AP açısından tutarken, CHP 60 milletvekili fazla çıkarak seçimlerden birinci parti olarak çıkmıştı. Ayrıca Bilgiç'in öngörüsü Demokratik Parti açısından üçte bir oranında daha az olarak gerçekleşirken, MSP ise öngörüsünün iki katı milletvekili çıkarmayı başarmıştı. Bununla birlikte 1973 seçimlerinin Türk siyasi hayatı açısından ortaya çıkardığı en önemli sonuç ülkede 1946'dan beri yaygın olarak kabul görmüş iki partili sistem anlayışını yıkması olmuştur. Nitekim bu seçimlerden sonra 1961-1965 arasında istisnai bir durum olarak uygulanan koalisyon yöntemi 12 Eylül 1980'e kadar bir kural haline gelmiştir.

14 Ekim 1973 seçimlerinde Demokratik Parti, 32 ; AP, 62 ; CHP, 62 ; MSP, 13 ; MHP, 3 ; CGP, 10; TBP, 1 ve Bağımsızlar ise 6 seçim çevresinde milletvekili çıkarmıştı. Balıkesir, Bilecik, Bursa, Çanakkale, Edirne, İstanbul, Kırklareli, Kocaeli, Sakarya ve Tekirdağ seçim çevrelerini barındıran Marmara Bölgesi'nde AP, Bursa (%50.67) hariç CHP'nin gerisinde kalmış, Demokratik Parti ise bu bölgede en çok Sakarya da (%20.84) AP'nin oylarını bölmüş ayrıca İstanbul'dan (%7.13) başta lideri Bozbeyli olmak üzere Sadettin Bilgiç ve Nilüfer Gürsoy'u (Celal Bayar'ın kızı) meclise göndermiş diğer milletvekillerini de Bursa ve Sakarya'dan çıkarmıştır⁷³³. Bunlara ek olarak Marmara bölgesinde CGP, Tekirdağ'ın (%11.95) dışında kendini gösteremezken, MSP ise Kocaeli (%18.13) ve Bilecik'te (%14.44) üçüncü sırada yer almıştır⁷³⁴.

Afyon, Aydın, Denizli, İzmir, Kütahya, Manisa, Muğla ve Uşak seçim çevrelerini barındıran Ege bölgesinde AP, İzmir (%39.27) ve Uşak (%33.01) hariç birinci parti olurken Demokratik Parti bu bölgede en çok Aydın'da (%28.80), Denizli'de (%22.81), Muğla'da (%18.38), Kütahya'da (%14.58) ve Afyon'da (%14.02) AP'nin oylarını böl-

⁷³² **Milliyet**, 11.10.1973.; Bilgiç hatıralarında Nejat Eczacıbaşı'ya ve İbrahim Bodur'a seçimden önce AP'nin %30'un üzerinde oy ve 130'dan fazla milletvekili çıkaramayacağını söylediğini seçimlerden sonra Eczacıbaşı'nın kendisine her seferinde bu hesabı nasıl yaptığı sorusunu sorduğunu söylemektedir. Dr.Sadettin Bilgiç, **age**, s.231.

⁷³³ CHP'nin 1. AP'nin ise 2. sırada yer aldığı Marmara Bölgesinde Demokratik Parti'nin oyları; Balıkesir'de (%5.92), Bilecik'te (%3.80), Bursa'da (%7.67), Çanakkale'de (%9.71), Edirne'de (%6.42), İstanbul'da (%7.13), Kırklareli'de (%7.69), Kocaeli'de (%5.9), Sakarya'da (%20.84), Tekirdağ'da (%8.41) şeklinde gelişmiştir. [https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/seçimsorgu.seçim-cevresi-partiler?P-Seçim-Yılı=1973\(6.2.2016\)](https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/seçimsorgu.seçim-cevresi-partiler?P-Seçim-Yılı=1973(6.2.2016)).

⁷³⁴ **agy**.

müş ayrıca toplamda bölgede 9 tane milletvekili çıkarmıştır⁷³⁵. Bunlara ek olarak bölgede MSP'de Afyon (%16.37) ve Kütahya'da (%14.29) ciddi varlık göstermiştir⁷³⁶.

Adana, Antalya, Burdur, Hatay, Isparta, İçel, Kahramanmaraş seçim çevrelerinin barındıran Akdeniz Bölgesi'nde AP'nin bariz üstünlüğü gözükmemektedir. Örneğin AP, lideri Demirel'in aday olduğu Isparta'da (%62.06) en yüksek oyu alırken, Kahramanmaraş'ta (%17.91) en düşük oya inmiştir⁷³⁷. Bu bölgede Kahramanmaraş haricinde AP ve CHP'yi takip eden parti ise Demokratik Parti olmuş ve en çok AP'nin oylarını bölmüştür. Nitekim parti, Antalya, Hatay ve İçel'de %15 oyun üzerine çıkarken bölgede toplam 6 milletvekili çıkartmayı başarmıştır⁷³⁸. Diğer taraftan MHP lideri Türkeş'in aday olduğu Adana'da CHP (%39.85) birinci parti olsa da MHP (%8.1) oy alarak liderini Meclise göndermeyi başarmış MSP ise sadece Kahramanmaraş'ta (%26.73) oy ile ikinci parti olmuştur⁷³⁹.

Ankara, Çankırı, Eskişehir, Kayseri, Kırşehir, Konya, Nevşehir, Niğde, Sivas ve Yozgat seçim çevrelerini barındıran İç Anadolu Bölgesi 14 Ekim 1973 seçimlerinin en özellikli sonuçlarının alındığı bölge olmuştur. Bu seçimlerde CHP bölgede birinci parti olurken Çankırı'da (%14.46) ile en düşük oya inmiş ve dördüncü sırada yer almıştır⁷⁴⁰. Demokratik Parti bölgenin bütününde AP'nin oylarını bölerken AP'ye en ciddi darbeyi Konya'da (%33.92) vurmuş ve AP'yi bu seçim çevresinde dördüncülüğe düşürmüştür. Ayrıca parti bu seçimlerde bölgenin bütününde 12 milletvekili kazanırken bunların 6'sını sadece Konya'dan çıkarmıştır⁷⁴¹. Diğer taraftan Çankırı, Nevşehir ve Eskişehir'in AP'nin kalesi olma özelliğini muhafaza eden bölgede MSP, lideri Erbakan'ı Konya'dan (%16.55) ; CGP, lideri Feyzioğlunu Kayseri'den (%17.97) ve TBP, lideri Timisi'yi Sivas'tan (%10.85) meclise göndermeyi başarmıştır⁷⁴². Bunlara ek olarak MHP'de bu

⁷³⁵ AP'nin 1. CHP'nin ise 2. sırada yer aldığı Ege Bölgesinde Demokratik Parti'nin oyları; Afyon (%14.02), Aydın (%28.80), Denizli (%22.81), İzmir (%7.91), Kütahya (%14.58), Manisa (%10.87), Muğ-la (%18.38), Uşak (%13.60). **agy.**

⁷³⁶ **agy.**

⁷³⁷ **agy.**

⁷³⁸ AP'nin 1. CHP'nin ise 2. sırada yer aldığı Akdeniz Bölgesinde Demokratik Parti'nin oyları; Adana'da (%12.64), Antalya'da (%16.99), Burdur'da (%14.26), Hatay'da (%15.03), Isparta'da (%11.51), İçel'de (%15.65), Kahramanmaraş'da (%19.82) şeklinde gelişmiştir. **agy.**

⁷³⁹ **agy.**

⁷⁴⁰ **agy.**

⁷⁴¹ CHP'nin 1. AP'nin ise 2. sırada yer aldığı İç Anadolu Bölgesinde Demokratik Parti'nin oyları; Anka-ra'da (%9.44), Çankırı'da (%17.75), Eskişehir'de (%8.81), Kayseri'de (%5.16), Kırşehir'de (12.68), Kon-ya'da (%33.92), Nevşehir'de (%5.23), Niğde'de (%24.14), Sivas'da (%6.68), Yozgat'ta (%15, .66) şek-linde gelişmiştir. **agy.**

⁷⁴² **agy.**

seçimlerde elde ettiği en yüksek oylardan birisini Yozgat'tan (%10.77) almış buradan meclise bir milletvekili göndermiştir.

Amasya, Artvin, Bolu, Çorum, Giresun, Gümüşhane, Kastamonu, Ordu, Rize, Samsun, Sinop, Tokat, Trabzon, Zonguldak seçim çevrelerini barındıran Karadeniz Bölgesi'nde, İç Anadolu Bölgesinden sonra en ilginç sonuçların görüldüğü ikinci bölge olmuştur. Bu seçimlerin galibi olan CHP aldığı sonuçlarla bölgede birinci parti olmasına rağmen çıkardığı milletvekili sayısı açısından en az başarılı olduğu bölge olmuştur. Buna rağmen CHP, Amasya'da (%28.14), Artvin'de (%43.69), orum'da (%30.71), Giresun'da (%31.66), Ordu'da (%29.89), Rize'de (%31.06), Sinop'ta (%30.79), Tokat'ta (%29.76) Trabzon'da (%35.02) ve Zonguldak'ta (%39.77) AP'yi geçmiş ve lideri Ecevit'i Zonguldak'tan meclis'e göndermeyi bařarmıřtır⁷⁴³. Bu seçimlerde Karadeniz Bölgesi Demokratik Parti'nin Ege ve İ Anadolu Bölgelerinden sonra en başarılı olduğu üçüncü bölge olmuştur. Örneğin parti, Ordu'da (% 21.379) CHP'nin ardından ikinci olurken orum, Giresun, Tokat, Trabzon, Ordu, ve Samsun'da aldığı oy oranlarıyla bölgeden 7 milletvekili çıkarmayı bařarmıřtır⁷⁴⁴. Bunlara ek olarak bu seçimlerde MSP orum'da (%21.73) ve Gümüşhane'de (%24.87) ikinci parti olurken, MHP ise bölgede en başarı sonucu Giresun'da (%7.98) almış TBP'de en fazla oya Tokat'ta (%6.96) ulaşmış ancak her ikisi de milletvekili ıkaramamışlardır. Ayrıca 1973 seçimlerinde bağımsız olarak meclise girmeyi başaran 6 milletvekilinden 1'ide Ordu'dan (%16.30) seçilen Mustafa Kemal Gönül olmuřtur⁷⁴⁵.

Ağrı, Bingöl, Bitlis, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Hakkari, Kars, Malatya, Muş, Tunceli ve Van'ın dahil olduğu Doğu Anadolu Bölgesinde CHP'nin üstünlüğü açık bir şekilde ortaya çıkmıştır. CHP rneğin; Tunceli'de (%69.96) Erzincan'da (%45.31), Kars'ta (%45.50), Malatya'da (%44.05) oy alırken ülke genelinde ikinci parti olan AP ise bölgede üçüncü parti durumuna dşmştir. Bu seçimlerde AP, sadece Bitlis'te (%40.57) birinci Hakkari'de (%33) ikinci parti olurken diğer seçim çevrelerinde Türkiye ortalamasının altına dřmřtir⁷⁴⁶. AP açısından bu sonuçların ortaya çıkmasının

⁷⁴³ agy.

⁷⁴⁴ CHP'nin 1. AP'nin ise 2. sırada yer aldığı Karadeniz Bölgesinde Demokratik Parti'nin oyları; Amasya (%5.66), Artvin (%6.31), Bolu (%4.83), Çorum (%17.91), Giresun (%20.18), Gümüşhane (%2.42), Kastamonu (%19.46), Ordu (%21.37), Rize (%13.34), Samsun (%10.27), Sinop (%13.46), Tokat (%13.13), Trabzon (%15.81), Zonguldak (%6.91) şeklinde gerçekleşmiştir. agy.

⁷⁴⁵ agy.

⁷⁴⁶ agy.

MSP'nin ve Demokratik Parti'nin aldığı oyların etkili olduğunu söylemek mümkündür. Zira MSP'nin seçimlerde en başarılı olduğu bölgenin Doğu Anadolu Bölgesi olduğu görülmektedir. MSP örneğin Erzurum'da (%29.46) ve Bingöl'de (%25.48) ile birinci parti olurken, Elazığ'da (%27.85) ve Malatya'da (%19.93) ile ikinci parti olmuştur⁷⁴⁷. Demokratik Parti bu bölge'de en yüksek oyu Hakkari'de (%25.66) alarak üçüncü parti olmuş ancak bu seçim çevresinde milletvekili çıkaramamıştır. Bölgede AP'ye ciddi darbe vurmasına rağmen Demokratik Parti, Kars'ta (%13.39) ve Erzurum'da (%10.74) birer milletvekili çıkarabilmiştir⁷⁴⁸. Diğer taraftan bu seçimlerde ciddi bir varlık gösteremeyen CGP bölgede Ferit Melen faktöründen kaynaklı olarak Van'da (%52.34) en yüksek oyu alarak birinci parti olmuştur⁷⁴⁹. Bunlara ek olarak 54 seçim çevresinde seçimlere giren 184 bağımsız adayın sadece 6 tanesi seçilmeyi başarırken bunlardan 3 tanesi de bölgeden olmuştur. Muş'tan Kasım Emre (%45.35), Erzurum'dan Fuat Fırat (%8.30), Bitlis'ten Muhyettin Mutlu (%29.13)⁷⁵⁰.

Adıyaman, Diyarbakır, Gaziantep, Mardin, Siirt ve Şanlıurfa seçim çevrelerinin dahil olduğu Güneydoğu Anadolu Bölgesi dini taassup, aşiret ilişkileri, eğitimsizlik, yoksulluk ve mezhep ayrılıkları üzerinden şekillenen en özellikli sonuçların gözlendiği bölge olmuştur. AP'nin Şanlıurfa (%33.50) hariç pek başarı gösteremediği bölgede sırasıyla CHP, MSP, Bağımsızlar ve Demokratik Parti başarılı olmuştur. CHP, Gaziantep'te (%36.97) oy alırken, MSP Adıyaman (%22.11), Diyarbakır (%18.54) ve Şanlıurfa'da (%17.55) etkili sonuçlar almıştır⁷⁵¹. Demokratik Parti ise Diyarbakır'da (%12.22), Gaziantep'te (%15.5), Şanlıurfa'da (%17.09) ve Mardin'de (%17.56) oy ile toplamda dört milletvekili çıkarmayı ve AP'nin oylarını bölmeyi başarmıştır⁷⁵². Diğer taraftan Doğu Anadolu Bölgesinden sonra bağımsız adayların en başarılı oldukları bölge özelliğini taşıyan Güneydoğu Anadolu Bölgesinde bağımsızlar adaylarını Mardin ve Siirt illerin-

⁷⁴⁷ agy.

⁷⁴⁸ CHP'nin 1. MSP'nin 2. sırada yer aldığı Doğu Anadolu Bölgesinde Demokratik Parti'nin oyları; Ağ-rı'da (%8.70), Bingöl'de (%10.53), Bitlis'te (%1.13), Elazığ'da (%7.73), Erzurum'da (%10.74), Hakkari'de (%25.66), Kars'ta (%13.39), Malatya'da (%4.54), Muş'ta (%6.05), Tunceli'de (%0.91), Van'da (%1.38) şeklinde gerçekleşmiştir.

⁷⁴⁹ agy.

⁷⁵⁰ agy.

⁷⁵¹ agy.

⁷⁵² Bozbeyli hatıralarında 14 Ekim 1973 seçimlerinde Demokratik Parti listesinden Mardin Milletvekili seçilen Ahmet Türk'ün kan davalılarından korunabilmek için CHP-MSP koalisyonunun kurulmasından sonra CHP'ye geçme izni istediğini kendisinin uygun görmesinden sonra partiden istifa ederek CHP'ye geçtiğini söylemektedir. **Yalnız Demokrat**, s.378.

den meclise göndermişlerdir. Bunlar Mardin'den İbrahim Aksoy (%23.06), Siirt'ten Abdülkerim Zilan (%24.47) olmuştur⁷⁵³.

Bozbeyli hatıralarında Demokratik Parti'nin 14 Ekim 1973 seçimlerinde beklediğini sonucu elde edemediğini bu durumun ise ilerleyen süreçte partiyi manen çöküşe götürdüğünü ifade etmektedir. Ayrıca Bozbeyli 1973 seçimlerini Demokratik Parti açısından “başarısızlık” şeklinde değerlendirilecekse bu sonucu doğuran sebepler olarak; 1969 seçimlerinde AP listesinden seçilen her bir milletvekilinin yeniden seçilebilme kaygısına düşmesi, seçim sürecinde partinin maddi yetersizlik içerisinde olması, kendisi de dahil olmak üzere parti yöneticileri ve milletvekillerinin eylem ve söylem birliği oluşturamaması ve son olarak da 12 Mart 1971 muhtırasının vatandaş nezdinde oluşturduğu tahribatı hesaplayamamaları şeklinde dile getirmiştir⁷⁵⁴.

Cinisli'ye göre 14 Ekim 1973 seçimleri Demokratik Parti için başarılı geçmişti. Zira seçmen partinin kuruluşundan seçimlere kadar geçen süreçte izlenen genel politikayı izlemiş ve gelecek seçimlere kadar partiye yeni bir kredi açmıştı. Ancak Cinisli, seçmen tarafından tanınan bu kredinin başta Genel Başkan Bozbeyli olmak üzere parti yöneticileri ve milletvekillerince çok hoyratça harcandığını dile getirmiştir⁷⁵⁵.

Korkmazcan'a göre 14 Ekim 1973 seçimleri 1969 seçimleri sonrası merkez sağda başlayan çözülmeyi kalıcı hale getirmiştir. Bu durumun ortaya çıkmasındaki en temel etmen ona göre; 12 Mart döneminde siyasi çalışmaların askerler tarafından yasaklanmış olması ve buna bağlı olarak siyasi partilerin kendilerini seçmene net bir şekilde anlatamaması dolayısıyla da seçmenin sandığa kararsızlığını yansıtmasıydı. Bu seçimlerin 12 Mart muhtırası ile başlayan “Ara Seçim” dönemini resmen bitirdiğini söyleyen Korkmazcan, CHP'nin seçimlerinin en başarılı partisi olduğunu ancak bu başarının sadece kendisinden kaynaklanmadığını sağdaki parçalanmanın daha etkili olduğunu söylerken Demokratik Parti'nin aldığı sonucun beklentilerinin altında olduğunu ifade etmiştir. Bu durumun sebebi olarak ise iki faktör öne çıkmıştı. Bunlardan birincisi 12 Mart döneminde ki siyasi parti faaliyetlerinin yasaklanması nedeniyle Demokratik Par-

⁷⁵³[https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/seçim-sorgu.seçim-cevresi-partiler?P-Seçim-Yılı=1973\(6.2.2016\)](https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/seçim-sorgu.seçim-cevresi-partiler?P-Seçim-Yılı=1973(6.2.2016)).

⁷⁵⁴Yalnız Demokrat, s.357.

⁷⁵⁵Rasim Cinisli ile yapılan görüşme, 04.08.2017.; Cinisli'nin aksine Arslan ise 1973 seçim sonuçlarını kendileri açısından “başarısızlık” olarak nitelemiş ve bunun sebepleri olarak da Bozbeyli'nin etkili bir liderlik sergilememesi, maddi yetersizlik, teşkilatların çalışmaması ve seçmenin sosyo-ekonomik gerçeklerine dokunan bir dil kurulmaması, şeklinde ifade etmiştir. Sami Arslan ile yapılan görüşme, 4.2.2018.

ti'nin mesajlarını yerinde ve zamanında kitlelere ulaştıramaması, ikincisi ise MSP ve MHP'nin de Demokratik Parti'nin yöneldiği sosyo ekonomik tabandan oy alması olmuştur⁷⁵⁶. Bilgiç'e göre ise Demokratik Parti'nin 14 Ekim 1973 seçimlerindeki başarısını etkileyen birinci sebep 12 Mart 1971 muhtırasının yaşanmış olması iken ikincisi de 12 Mart döneminde laikliğe aykırı faaliyetlerde bulunduğu gerekçesi ile Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılan Erbakan'ın MNP'sinin yerine hemen hemen aynı kadrolarla MSP'nin kurulmuş olmasıydı⁷⁵⁷.

2.2. 9 Aralık 1973 Belediye Seçimleri ve Demokratik Parti

12 Mart 1971 Muhtırası sonrası yapılan ilk belediye seçimleri olması özelliği taşıyan 9 Aralık 1973 Belediye seçimleri 14 Ekim 1973 tarihinde gerçekleşen genel seçimlerden yaklaşık iki ay sonra yapılmıştır⁷⁵⁸. Seçimlere başta AP ve CHP olmak üzere Demokratik Parti, CGP, MHP, MSP, MP ve TBP şeklinde toplam sekiz siyasi parti katılmıştır⁷⁵⁹. 9 Aralık 1973 tarihinde yapılan Belediye seçimlerine katılım (%56.13) düzeyinde gerçekleşmiştir. Çiftçiye göre seçimlere katılma oranının bu kadar düşük seyretmesinin iki temel nedeni vardı. Bunlardan birincisi milletvekili genel seçimlerinin yaklaşık iki ay önce yapılmış olması iken, ikincisi ise seçimlerin kış ayına denk gelmiş olmasıydı⁷⁶⁰.

Bu şartlar altında yapılan 9 Aralık 1973 Belediye seçimleri sonuçları partiler açısından aşağıdaki gibi gelişmiştir⁷⁶¹.

⁷⁵⁶Hasan Korkmazcan ile yapılan görüşme, 30.09.2017, (Ankara).

⁷⁵⁷Dr. Sadettin Bilgiç, **age**, s.229.

⁷⁵⁸9 Aralık 1973 Belediye seçimlerinin gerçekleştiği gün Konya 23 Nisan İlkokulunu ziyaret eden Demokratik Parti Konya Milletvekili Özer Ölçmen bir sınıfta asılı duran 27 Mayıs 1960'ın Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'in resmini duvardan indirerek *"Bu okulun öğretmenleri ve müdürü de mi komünist?"* şeklinde tepki göstermiş ve resmi kırmak istemiş durum aynı okulun öğretmeni olan sandık başkanının tuta-nağı ile basına yansımıştır. Olayın basına yansımaları üzerine Ölçmen: Gürsel'in resmini indirme nedeniyle ilgili olarak *"Okulun koridorlarında Atatürk'ün resmi bulunmamasına rağmen, Gürsel'in resminin asılı durması ayrıca seçim yasaklarına ve resmi kuruluşlarda asılabilecek, Devlet Büyükleriyle ilgili fotoğraf-lara ilişkin genelgeye uyulmamasından kaynaklandığını"* söyledikten sonra öğretmenler ve müdür hak-kında söylediği iddia edilen sözlerin ise tamamen yalan olduğunu ifade etmiştir. **Cumhuriyet**, 14.12.1973.

⁷⁵⁹**Milliyet**, 10.12.1973.

⁷⁶⁰Oya Çitçi, **age**, s.140.

⁷⁶¹A. Eşref Turan, **age**, s.159.; Oya Çitçi, **age**, s.144.

Partiler	Aldığı Oy Oranı (%)	Kazandığı İl Merkezi	Kazandığı İlçe Merkezi	Kazandığı Belde Merkezi	Kazandığı Tüm Belediye Sayısı
AP	33.93	22	225	395	642
CHP	39.31	32	195	327	554
Demokratik Parti	6.89	2	22	80	104
CGP	1.38	-	12	28	40
MSP	3.83	3	8	21	32
MHP	0.82	-	-	5	5
TBP	0.04	-	-	-	-
MP	0.09	-	-	-	-
Bağımsızlar	13.72	8	93	147	248
Toplam	100.00	67	555	1.003	1.625

Tablo 11: 9 Aralık 1973 Belediye Seçim Sonuçları

9 Aralık 1973 Belediye seçimleri sonrası il, ilçe ve belde merkezi şekliyle AP, 642; CHP, 554; Demokratik Parti, 104; CGP, 40; MSP, 32; MHP, 5 ve Bağımsızlar 248 belediye başkanlığı kazanmıştır⁷⁶². Demokratik Parti'nin belediye başkanlığı kazandığı iki il Ağrı (%24.83) Cevdet Elçin ve Konya (%41.43) Yılmaz Kullak idi⁷⁶³. Bunlara ek olarak 18 Aralık 1970 günü Demokratik Parti'nin kuruluşu ile ilgili İçişleri Bakanlığı'na verilen 69 kişilik kurucular içerisinde yer alan Samsun Belediye Başkanı Kemal Vehbi Gül bu seçimlere bağımsız olarak girmiş ve seçilmişti⁷⁶⁴. Diğer taraftan 9 Aralık seçimlerinde CHP ve AP'den sonra en yüksek oy oranına (%6.68) ulaşan Demokratik Parti, girdiği bu ilk belediye seçimlerinde Karadeniz Bölgesi'nde (%2.95), Marmara Bölgesi'nde (%4.44), Doğu Anadolu Bölgesi'nde (%4.76) ve Ege Bölgesi'nde (%6.12)

⁷⁶²**Yeni Asya**, 12.12.1973.; Belediye Başkanlıklarının il merkezleri düzeyinde partilere göre dağılımı: CHP, 32; AP, 22; MSP, 3; Demokratik Parti, 2; Bağımsızlar, 8. **Tercüman**, 12.12.1973.; Demokratik Parti, 39'u il merkezi; 193'ü ilçe merkezi ve 324'ü de belde belediyesi olmak üzere 556 seçim çevresinde seçimlere katılmıştır. Oya Çitçi, **age**, s.151.

⁷⁶³**Yeni Asya**, 12.12.1973.; 1973'te ülkede nüfusu 200.000', aşan sekiz kent vardı. Seçimlerde bunların altısını (İstanbul, Ankara, İzmir, Adana, Gaziantep, Eskişehir) CHP kazanırken diğerlerini ise Bursa (AP) ve Konya (Demokratik Parti) kazanmıştır. A.Eşref Turan, **age**, s.160.

⁷⁶⁴Kendisiyle yapılan görüşmede Gül, seçimlerde Demokratik Parti, MSP ve MHP'nin de aday çıkarma-yarak kendisini desteklediklerini bunun sonucunda kendisinin 25.000 oy alırken, CHP'nin 6.000 oy; AP'nin ise 5.000 civarında oy aldığını söylemiştir. Vehbi Gül ile yapılan görüşme, 20.10.2017, (Sam-sun).; Bu seçimlerde Demokratik Parti bazı il ve ilçelerde aday göstermemeye; bazı il ve ilçelerde bağımsız adayları destekleme, bazı il ve ilçelerde diğer partilerle iş birliği yapma ve iş birliği yaptığı partinin adayı için çalışma şeklinde bir seçim stratejisi uygulamıştır. Örneğin; Bağımsız aday olarak Demokratik Parti amblemi ile seçime giren Nevşehir Belediye Başkanı ile Ürgüp Belediye Başkanı seçimleri kazanarak buralarda Belediye Başkanı olmuşlardır. Rasim Cinisli ile yapılan görüşme, 4.8.2017, (İstanbul).

Türkiye ortalamasının altında oy alırken, Akdeniz Bölgesi'nde (%11.17), İç Anadolu Bölgesi'nde (%10.23) ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde (%10.09) ile Türkiye ortalamasının üzerine çıkmıştır. Ayrıca Demokratik Parti'nin bu bölgelerdeki oy oranını Adana, Konya ve Mardin illeri yükseltmiştir⁷⁶⁵.

Bunlara ek olarak 556 seçim çevresinde 9 Aralık seçimlerine katılan Demokratik Parti'nin oy oranları, 167 yerleşmede %10'un altında kalmış, 8'i ilçe merkezi olan 61 yerleşmede ise %50'nin üzerine çıkmıştır. Bu seçimlerde Demokratik Parti en yüksek oy oranlarına, Adana (%31.18), Ağrı (%24.83), Eskişehir (%21.01), Kırklareli (%20.99) ve Konya (%41.43) il merkezlerine ek olarak, Sinop-Türkeli (%61.18), Isparta-Şarkikaraağaç (%66.25) ve Isparta-Yalvaç (%54.77) ilçe merkezleri ile geçerli oyların tümünü aldığı Konya-Merkez/Hacıcihan, Mardin-Kızıltepe/Şenyurt ve Mardin-Merkez/Kalaba'da ulaşmıştır⁷⁶⁶.

Çitçi'ye göre 9 Aralık 1973 seçimlerinde kazandığı 104 Belediye Başkanlığı'nın tamamını AP'den alan Demokratik Parti, oylarını bölmekle birlikte AP'ye bir seçenek oluşturamamış ve 1963 seçimlerinin YTP'sinden farklı bir coğrafyaya sahip olduğunu göstermiştir⁷⁶⁷.

Diğer taraftan 9 Aralık seçimlerinde AP, seçmenin bir bölümünün sandığa gitmemesi, bir bölümünün de başta Demokratik Parti olmak üzere MSP ve bağımsız adaylara yönelmesi sonucu 1963 ve 1968 Belediye seçimlerindeki üstünlüğünü CHP'ye yitirirken seçimlerin galibi olan CHP ise iktidara yürüyordu. Zira 14 Ekim 1973 seçimleri sonrası koalisyon kuramayan CHP, 9 Aralık seçimlerinde ciddi oy kaybına uğrayan MSP'nin olası bir erken seçim kaygısıyla koalisyonu kabul etmesi sonucu CHP-MSP koalisyonu hayata geçmiştir.

2.3. 12 Ekim 1975 Ara Seçimleri ve Demokratik Parti

⁷⁶⁵Oya Çitçi, *age*, s.151.

⁷⁶⁶Oya Çitçi, *age*, s.158.

⁷⁶⁷Demokratik Parti'nin elde ettiği belediye başkanlıklarının bölgelere göre dağılımı: Akdeniz (15); Doğu Anadolu (7); Ege (16); Güneydoğu Anadolu (8); İç Anadolu (46); Karadeniz (5); Marmara (7). Oya Çitçi, *age*, s.151-155; Korkmazcan ise 9 Aralık seçimlerini milletin kendilerini benimsediği bu doğrultuda ya-rımkı Türkiye'nin yegâne milliyetçi, sağcı ve demokrat siyasi parti olduğunu ispat ettiğini düşündüklerini söylemiştir. Hasan Korkmazcan ile yapılan görüşme, 30.09.2017, (Ankara).

2.3.1. Seçim Kampanyası

12 Ekim 1975 Kısmi Senato ve Ara Seçimleri⁷⁶⁸ kampanyasını Aksaray’da yaptığı bir konuşma ile açan Demokratik Parti Genel Başkanı Ferruh Bozbeyli, “*Kötülükleri hukuki yoldan ortadan kaldırmak imkânı yalnız demokratik rejimlerde vardır. Demokrasi’nin bu fonksiyonu işlemiyorsa, demokrasi de işlemiyor demektir.*” diye sözlerine bağlamış, devamında “*Her seçimin bir kötülüğü tasfiye edebilmesi ve bir kötülüğü ortadan kaldırması gerektiğini*” söyleyerek bu anlamda 12 Ekim 1975 seçimlerinin Türk Milleti için yeni bir deneme olacağını işaret etmiş ve “*Demokratik Parti olarak bütün illerde seçimlere giriyoruz. Karşımıza çıkan, çıkartılan ve çıkartılacak bütün zorlukları aşarak dürüst, açık ve samimi politikamızı vatandaşlarımıza anlatmak ve milletimizin rızasını kazanmak için çabalayacağız.*”⁷⁶⁹ şeklinde konuşmuştur.

Adana’da yaptığı konuşmada ülkenin içinde bulunduğu siyasi, sosyal ve ekonomik alandaki bunalım haline değinen Bozbeyli, “*Bugün Türkiye büyük bir bunalım içindedir. Hukuk devleti içtenliğini yitirmiş, siyasi ve iktisadi ilişkilerde ahlaki ölçüler bir kenara itilmiştir. Her türlü kanunsuz direniş, zorbalık, vurgun, karaborsa, kayırma ve rüşvet olayları alıp yürümüştür. Komünizm propagandası, ahlak dışı yayınlar ve sol kışkırtmalar görülmemiş bir yoğunluğa ulaşmıştır*” dedikten sonra bu durumdan çıkış yolu olarak gerçek milliyetçilerin bir araya gelmesi gerektiğini işaret ederek “*Milliyetçiler er geç bütünleşecek, Türkiye’nin siyasi kaderine hâkim olacaklardır. Ancak bu birleşmede gayri milli çıkar çerçevelerinin adamlarına yer yoktur. Bugün gayri milli çıkarıcılığın emrinde hükümet ortağı olan milliyetçiler de AP’nin milliyetçi tabanı da bu umudu er geç gerçekleştirecektir.*”⁷⁷⁰ şeklinde konuşmuştur.

⁷⁶⁸Türkiye 12 Ekim 1975 tarihinde 27 ilde, 54 Cumhuriyet Senatörlüğü ve 6 ilde, 6 Milletvekiliği için sandık başına gitmiştir. Cumhuriyet Senatosu için seçim yapılacak 25 il ve çıkaracakları üye sayısı şöyledi: Ankara’dan 7, Adana ve Bursa’dan 4’er, Afyonkarahisar, Kayseri ve Trabzon’dan 3’er, Denizli, Diyarbakır, Elâzığ, Eskişehir, Giresun, Kocaeli, Muğla, Niğde, Sakarya, Tekirdağ ve Şanlıurfa’dan 2’şer, Balıkesir, Bingöl, Gümüşhane, İstanbul, Konya, Samsun, Tunceli ve Uşak’tan 1’er üye. Milletvekiliği ara seçimi yapılacak iller ise, Amasya, Bursa, Eskişehir, Niğde, Şanlıurfa ve Zonguldak’tı. Seçimlere Demokratik Parti, Amasya – Veli Karaca, Bursa – İlhan Aşkın, Eskişehir-Haşım Zeytinoğlu, Niğde-Hacı Musa Temel, Şanlıurfa-Şükrü Hamavioğlu ve Zonguldak-Azmi Karadeniz isimleri ile girmişti. Diğer taraftan seçimlere CHP, AP, MSP ve Demokratik Parti ülke genelinde katılırken, MHP sadece Tunceli’de, TBP ise 12 seçim çerçevesinde seçimlere katılmamıştı. **Sağ Düşünce Demokratik Parti Haberle-ri**, Çam Matbaası, Ankara, S.11(20.08.1975), s.13.; Cumhuriyet, 11.10.1975.; **Zaman**, 11.10.1975.

⁷⁶⁹**Zaman**, 23.9.1975.; Demokratik Parti 12 Ekim 1975 Ara Seçimleri öncesi “*Sağ Düşünce Demokratik Parti Haberleri*” isimli on beş günde bir yayımlanacak haber bülteni çıkartarak Türk kamuoyunu siyasi, sosyal ve ekonomik gelişmelerden haberdar etmeyi amaçlamıştır. **Sağ Düşünce Demokratik Parti Haberleri**, Çam Matbaası, Ankara, S.1(20 Mart 1975), s.1.

⁷⁷⁰**Zaman**, 25.9.1975.; **Millî Gazete**, 25.9.1975.

Niğde’de partililere konuşan Bozbeyli, AP lideri Demirel’in başında bulunduğu Milliyetçi Cephe Hükümeti’nin uyguladığı ekonomi politikasını eleştirmiş ve bu dönemde Türk halkının ve Türkiye’nin Demirel yönetiminde hakkından fazlasını koparanlarla, hakkını alamayanların yan yana yaşamaya mahkum olduğu bir memleket haline geldiğini söyledikten sonra kendilerinin AP ile koalisyon kurmama gerekçelerini “AP ile ortak olmadık zira onlar Masonlarla ortaklık kurmuştu” şeklinde ifade etmiş, devamında da “*Demokratik Parti, Sağcıdır, Milliyetçidir, manevi değerlere saygılıdır ve Komünizme karşıdır.*”⁷⁷¹ şeklinde konuşmuştur. Konya Ereğli’inde son zamanlardaki partiden kopmalarla ilgili olarak Bozbeyli “*12 Ekim seçimlerinde Demokratik Parti’nin bölünmesine ve parçalanmasına bel bağlayanlar yaman aldanacaklardır. Türlü kombinelerle Demokratik Parti’nin milletvekili sayısını azaltmaya çalışanlar hukuk ve ahlak dışı davranışları ile Demokratik Parti idealine gönül vermiş kitlelerin azimlerini ve gayretlerini bilemişlerdir*” dedikten sonra sözlerinin devamında çeşitli çevrelerce dile getirilen milliyetçi kadroların bir araya gelmesi konusuna değinmiş ve “*Birlik ve beraberlik millet katında ve safında milletin topyekûn meseleleri üzerinde olmalıdır. Cephe kurarak milleti bölmeye çalışanların seçim sath-ı mahallinde birleşmeden bahsetmeleri (Bölündük de böyle oldu.) siyasi partilerin milli meselelerde birliğe davet değil, kendi yanlarında olmayan vatandaş oylarına uzak durmaktır.*”⁷⁷² şeklinde eleştiride bulunmuş ve Demokratik Parti’nin 12 Ekim 1975 seçimlerinden daha güçlü ve muzaffer olarak çıkacağını dile getirmiştir.

Karaman’da kalkınma konusuna değinen Bozbeyli, “*Milletçe kalkınma, huzur ve refah özlemi içindeyiz. Ancak kalkınmamızı köstekleyen ve Milli huzuru alt üst eden olaylardan henüz yakamızı kurtarabilmiş değiliz. Devlet ve millet varlığımızı açıktan tahrip etmek isteyen yıkıcı ve bölücü cereyanların yanında manevi varlığımızı ve milli ahlak yapımızı kemiren gizli faaliyetler vardır.*” dedikten sonra konuşmasının devamında Milliyetçi Cephe Hükümetinin uygulamalarıyla ilgili olarak “*Kalkınma planı yapılıyor. Kanun dışı uygulamalara göz yumuluyor. Milli birlik ve beraberlikten bahsediliyor, cepheler ve kamplar kuruluyor. Bir taraftan milli ahlaktan, manevi değerlere bağlılık-*

⁷⁷¹**Zaman**, 26.9.1975.; **Hergün**, 26.9.1975.; Demokratik Parti 12 Ekim 1975 seçimlerinde “*Komünizme, anarşiye, pahalılığa, işsizliğe, haksızlığa DUR*”; “*Kardeşe, yoldaşa değil vatandaşa hizmet edeceğiz*”; “*Her şeye rağmen söz milletindir*”; “*Alınıp satılmayanlar, sola ve Masona katılmayanlar Demokratik Parti’de...*”; “*Ne sola ne Masona, Demokratik Partiyle mutlu sona!..*”; “*Bölmeden, bölünmeden, milleti öldürmeden; Huzura ve refaha Demokratik Sağ ile!..*” sloganlarını mitinglerinde kullanmıştır. **Zaman**, 22.9.1975.; Demokratik Partinin bu seçimlerde kullandığı seçim afişleri için bkz.; **EK-5,6,7,9,10.**

⁷⁷²**Zaman**, 28.9.1975.

tan söz ediliyor diğer taraftan müstehcen neşriyata müsaade ediliyor.” şeklinde eleştiriye bulunduktan sonra yapılması gerekeni “Böyle bir samimiyetsiz ortamda kalkınma, huzur ve refah yolunda sağlam adımlar atabilmemiz mümkün değildir. Önce devletimizin nizamına, sağlam ve samimi inançla bağlanmak ve hukuk devletinin gücünü milletimizin hissetmesini sağlamak”⁷⁷³ olarak ifade etmiştir. Diğer taraftan 12 Ekim 1975 seçim sürecinde Demokratik Parti Genel Merkezinin farklı tarihlerde AP’li militanlarca üç kez saldırıya uğradığını söyleyen Demokratik Parti Genel Başkan Yardımcısı Cevat Önder düzenlediği basın toplantısında bu ortam içinde “Seçim emniyetinden bahsedilemez.” dedikten sonra AP’ye yüklenerek “Gündüz milletvekili alım satımı yapılan ve türlü dalavereler çevrilen bir parti merkezi, geceleri eşkıya yatağı halini almıştır.” şeklinde konuşmuş devamında da “Ankara Emniyet Müdürü, Emniyet Genel Müdürlüğü ve İçişleri Bakanlığı ne yapmaktadır?”⁷⁷⁴ sorusunu kamuoyuna sormuştur.

Ankara’nın Nallıhan İlçesi’nde konuşan Bozbeyli, Laiklik, Demokrasi, Masonluk ve Komünizm konularına değinerek “Demokrasi, eşe dosta nimet dağıtma rejimi midir?”, “Laiklik dini inançları baskı altında tutmak mıdır?” sorularını sormuş devamında “Laikliği din ve ibadet hürriyetlerini, din eğitimi kısıtlamak şeklinde kabul etmek imkansızdır. Devletin laik olması, vatandaşların dinleri ile alakalarını kesmek olmadığı gibi vatandaşların bu hürriyetlerine karşı baskıda bulunmak da değildir. Her vatandaş mensup olduğu dinin vecibelerini ifade ve ibadet şekillerini icra da serbesttir.” şeklinde konuşmuş devamında Türkiye’de komünizm kadar masonluğun da tehlikeli olduğunu bugün ki iktidarın başında masonların bulunduğunu söyleyerek “İktidarı masonların eline bırakmayacağız.” şeklinde Demirel’e yüklenmiş ve sözlerini “Masonlar komünist düşmanı olamaz.”⁷⁷⁵ diyerek tamamlamıştır.

Demokratik Parti lideri Bozbeyli, 14 Ekim 1975 Cumhuriyet Senatosu ve Ara Seçimler için radyodaki ilk konuşmasında AP’yi suçlamış, “Bu seçimler, akraba, ahbap ve yandaşlarını doyuran ve kayıran partilerle hiçbir ayırım yapmadan tüm millete hizmet etmek isteyen partilerin bir kere daha mücadelesi şeklinde geçecektir.” dedikten sonra seçim sonuçları ve sonrasına dönük olarak Bozbeyli, seçimlerin iktidarın yapısında doğrudan doğruya bir değişiklik yapmayacağını söylemiş ve “Bu seçimlerin sonuçları oy nispetlerinde önemli değişiklikler yaparsa hükümet ortaklıkları arasında başlayan

⁷⁷³Zaman, 29.9.1975.

⁷⁷⁴Zaman, 29.9.1975.

⁷⁷⁵Zaman, 30.9.1975.; Tercüman, 30.9.1975.

anlaşmazlıkların büyümesine ve ortaklığın dağılmasına yol açabilir. Demokratik Parti seçimler sonucunda yeni bir bunalım doğması halinde her türlü olumlu çabayı göstere-rek gerekli ortam doğarsa hükümette görev alacaktır."⁷⁷⁶ şeklinde konuşmuştur. Bunla-ra ek olarak konuşmasında CHP'nin CHP – MSP koalisyonu sırasındaki uygulamalarını ve iş başındaki Milliyetçi Cephe Hükümetini eleştiren Bozbeyli, *"CHP senelerden son-ra ele geçirdiği yarım iktidarı döneminde bilgi, liyakat, kanun inancı ve görev sevgisini ihmal edip aşırı solcu CHP'li yandaşlarını kayıran devlet kadrolarına ve özellikle Millî Eğitim Bakanlığı'na yerleştirmiştir. Zaten CHP daima bölücü ve ayırıcı bir zihniyeti takip etmiştir. Aşırı solcu ve CHP yanlısı olanlar CHP gözünde ilericidir, aydındır ve devrimcidir. CHP taraftarı değilse geridir, gericidir, keçi sakallı ve yobazdır!"* şeklinde konuşmuş sözlerinin devamında Demirel liderliğindeki Cephe Hükümetini de CHP'nin çizdiği yoldan giderek devlet kadrolarını kendi aralarında paylaşarak millet hizmeti ye-rine parti hizmetinde devlet yönetimi anlayışını⁷⁷⁷ oluşturmakla itham etmiştir.

Trabzon'daki konuşmasında milliyetçilik ve komünizm söylemleri üzerinden AP lideri Demirel ve eski Cumhurbaşkanı Celal Bayar'a yüklenen Bozbeyli, *"Selefyanı birader sayan milliyetçi olamaz."*, *"Milliyetçiler belli çıkar çevrelerinin emrinde ve hizmetinde bulunamaz."* diyerek Demirel'e yüklenmiş devamında ise, *"Türkiye'yi bugün her zamandan daha fazla komünizmin tehdidi altında gösterenler ve bu sebeplerle AP Genel Başkanı'nın kurduğu cepheci hükümeti destekleyenler acaba düne kadar ne söylediklerini hatırlıyorlar mı ?"* sorusunu sormuş devamında da *"Komünizm tehlikesinin yegane amilinin lekeli şahıslar ve onların kurdukları iktidarlar olduğunu söyleyenler, bugün komünizm tehdidi ile mücadele etmek gerekçesiyle onların peşinden gitmektedirler. Onları iktidarda tutabilmek için her türlü ahlak ve hukuk dışı hareketlerde bulunmaktadırlar."*⁷⁷⁸ diyerek başta Bayar olmak üzere kimi iş çevreleri ve partisinden kopan milletvekillerini eleştirmiştir. Diğer taraftan radyodan Demokratik Parti adına konuşan Genel Sekreter Dr. Faruk Sükan da ülkenin içinde bulunduğu kaos haline değinerek, *"Bugün memleketimizde iç huzur ve istikrar yoktur. Genel asayiş büyük ölçüde bozulmuş, can ve mal güvenliği endişe verici bir hal almıştır. Huzur ve istikrarın bu-*

⁷⁷⁶Cumhuriyet, 1.10.1975.; Zaman, 1.10.1975.

⁷⁷⁷Zaman, 1.10.1975.; 12 Ekim 1975 Kısmi Senato ve Milletvekili Ara Seçimlerine katılmaya hak kaza-nan 6 siyasi parti, radyo konuşmaları yoluyla seçmene hitap etmiştir. Bu seçimlerde partilerin radyo konuşmalarındaki sırası kura ile belirlenmiştir. YSK'da gerçekleşen kura çekimleri sonucu sıra: AP, MHP, CHP, MSP, Demokratik Parti ve TBP şeklinde gerçekleşmiştir. Tercüman, 23.09.1975.

⁷⁷⁸Zaman, 2.10.1975.; Tercüman, 2.10.1975.

lunmadığı bir memlekette refahtan ve kalkınmadan bahsedilemez. Bugün Türkiye yokluklar ve ızdıraplar diyarı haline gelmiştir.” şeklinde Milliyetçi Cephe Hükümetinin ekonomi politikasını eleştirmiş sözlerinin devamında da kimi çevrelerce partileri üzerinde oynanan oyunlara değinerek, *“Hiçbir dönemde vatandaşı böylesine ezerek haksız büyük kazançlar kazanıldığı görülmemiştir. Vatandaşı ezerek haksız kazanç peşinde olanlar bu hükümeti devam ettirebilmek için ahlak ve hukuk dışı her yolu denemektedirler. Bunların hedefleri Demokratik Parti’dir. Demokratik Parti’yi parçalayıp bölerek hükümeti ayakta tutma çabası içindedirler.”*⁷⁷⁹ şeklinde konuşmuştur.

Seçim gezilerinin Afyon ayağında *“Büyük teşebbüsler, iktisadi kuruluşlar vatandaşın malı olmalı.”* diyen Bozbeyli, *“Halen Türk ekonomisinde ağırlığı olan özel şirketlerin çoğu aile şirketi hüviyetindedir.”* şeklinde konuşmuş devamında ise *“Partisinin ekonomik hayatı bu açmazdan çıkarmak için önerilerini; “Sermaye piyasasının kurulmasını sağlayacak her türlü hukuki, idare ve iktisadi tedbirlerin alınması. Devletin işletmesinde mutlak zaruret olmayan tesislerin bu tesislerde çalışan işçi, memur ve teknik elemanlara öncelik tanınarak vatandaşlara devredilmesi. Küçük tasarruf sahibi vatandaşlarımızın ortak alacağı halka açık anonim şirketlerin devlet garantisi altında kurulması”*⁷⁸⁰ şeklinde ifade etmiştir.

Uşak’ta yaptığı konuşmada Milliyetçi Cephe Hükümetinin uygulamalarına ve AP’ye dönük eleştirilerinin dozunu artıran Bozbeyli, *“Devlet ve Milletin anarşist ve komünist saldırısı ile birlikte hırsız saldırısına da Demirel iktidarı zamanında maruz kaldığını, bu anlamda hırsız ve suiistimalcilerin devletin bütün imkanlarını ve bankalarını yağma etmek istediklerini”*⁷⁸¹ söyleyerek devamında AP’yi ve onun lideri Demirel’i milliyetçi olmamakla ve kurulan Cephe Hükümetini de milliyetçi cephe değil Demirel Cephesi olmakla itham etmiştir. Demokratik Parti Grup Başkanvekili ve Konya Milletvekili Özer Ölçmen ise, radyodan partisi adına yaptığı konuşmada *“CHP ve AP’nin ekonomik görüş ve uygulamalarının millet çoğunluğunu fakirlikten kurtaramayacağını kesinlikle anlaşıldığını”* söyleyerek devamında her iki partinin getirmek istediği ekonomik düzeni ve kendi düzenlerini izah etmiştir. Ölçmen’e göre; *“CHP’nin getirmek istediği ekonomik düzen sol ve sosyalist bir düzendir. Onlara göre her şey devletin ol-malı vatandaş devletin hizmetkârı ve emir kulu durumuna getirilmeli ve nihayet devlet*

⁷⁷⁹Zaman, 2.10.1975.

⁷⁸⁰Zaman, 3.10.1975.; Yeni Asya, 3.10.1975.

⁷⁸¹Zaman, 4.10.1975.; Tercüman, 4.10.1975.

de CHP'nin emrine sokulmalıdır.” iken AP'nin ekonomik düzen anlayışı ise “İstanbul, İzmir ve Adana'daki sayıları bir düzineyi geçmeyen aile şirketlerinin Türk ekonomisi üzerinde söz sahibi olması.” esasına dayanmaktadır. Buna karşın konuşmasında kendi ekonomik düzen anlayışlarını ise Ölçmen “Köylü, esnaf, memur, işçi tasarruflarından oluşan geniş ortaklı anonim şirketlerin oluşturulması.” olarak ifade etmiştir. Bunlara ek olarak konuşmasında Ölçmen, Demokratik Parti'nin siyasi yelpazedeki yeri ve görüşünü: “Cepheci değiliz milliyetçiyiz...”; “Solcu değiliz sağcıyız...”; “Masonla mason, solcu ile solcu olan ve bu suretle her gün renk değiştirenlerden değiliz. Hak bildiğimiz yolda inançla ve cesaretle yürüyenlerdeniz.”; “Mülkiyet, miras ve tapu düşmanı değiliz. Meşru kazancın ve alın terinin yanındayız. Sosyal adaletçiyiz.”; “Devlet imkânlarını ve banka kredilerini kardeşlerine ve yeğenlerine peşkeş çekenlerden değiliz. Namuslu, faziletli ve tarafsız idareden yanayız.”; “Kutsal dinimizi siyaset pazarında kullanan münafıklardan değiliz. Allah'a ve İslam'a inananlardanız.”; “Rusçu, Amerikancı ve Arapçı değiliz. Türkiyeciyiz. Türk olmanın gururunu taşıyoruz.”; “Seçim değil sayım var diyen, bu suretle kendilerine oy verenleri Müslüman, vermeyenleri kâfir sayan millet bölücülerinden değiliz. Devlet bütünlüğü ve milletin bütünlüğü için mücadele edenlerdeniz.”⁷⁸² şeklinde ifade etmiştir.

Ankara'nın Bala, Keskin, Kırıkkale ve Şereflikoçhisar ilçelerinde yaptığı konuşmalarda işçi sorunlarına değinen Bozbeyli “Cephe Hükümeti zamanında sosyal barışın bozulduğunu ayrıca işçi ve işveren arasına nifak tohumları ekildiğini” söylemiş devamında da Demokratik Parti olarak “Hür sendikacılık sistemini demokrasinin temel ve vazgeçilmez müesseselerinden birisi olarak kabul ediyoruz.” şeklinde konuşmuş ek olarak konuşmasında işçilerin sosyo-ekonomik durumlarının iyileştirilmesi için partisinin önerilerini; “İşçi ve emekli aylıklarının geçinme endekslerine göre ayarlanması. Çalışanların çalıştığı iş yerlerine ortak edilmesi. Toplu görüşmelerde işçi – işveren ve devlet temsilcilerinden oluşan üçlü mekanizmanın oluşturulması. İşçinin grev hakkına karşılık olarak, işverenin de lokavt ilan etme hakkına sahip olması”⁷⁸³ şeklinde ifade etmiştir. Diğer taraftan Demokratik Parti Genel Başkan Yardımcılarından Sakarya Milletvekili Vedat Önsal ise radyodan partisi adına yaptığı konuşmada Milliyetçi Cephe Hükümetinin uyguladığı ekonomi politikalarını eleştirerek. “Bu hükümet orta halliyi

⁷⁸²Zaman, 4.10.1975.; Tercüman, 4.10.1975.

⁷⁸³Zaman, 5.10.1975.; Millî Gazete, 5.10.1975.

fakir, fakiri daha fakir, zengini ise daha zengin edecek yoldadır. Bu yol komünizmin rahatça gelişeceği bir ortam vücuda getirmektedir. Bu hükümet millete hizmet etmek yerine kuruluşunu sağlayan masonik çevrelere hizmet etmeyi amaçlamaktadır. Ucuzluk getirme vaatleriyle alınan tedbirler bu çevrelerin haksız ve gayrı meşru kazanç sağlamasına yaramıştır."⁷⁸⁴ ifadelerini kullanmıştır.

Konya'da yaptığı konuşmada *"Demokratik Parti olarak çok güç şartlar altında mücadele vermekteyiz. Bir bakıma bugün Türkiye'de namuslu ve faziletli insanların politika yapması son derece zorlaşmıştır."* diyen Bozbeyli AP'ye ve Demirel'e yüklenmeye devam ederek *"AP Yassı Ada'da, kapatılan eski DP'ye ihanet edenlerin partisi halini almıştır. Artık AP diye bir şey yoktur. Demirel Partisi vardır. Kapalı Mason derneklerinden emir alan ve belli çıkarıcı zümrelere hizmet eden bir parti vardır."* şeklinde eleştirilerini yinelemiş sözlerinin devamında ise Demokratik Parti'nin kimi çevrelerce CHP'sinin paralelinde gösterilmesini boşuna gayret olarak nitelemiş ve *"CHP solcu Demokratik Parti ise sağcıdır."* şeklinde buna itiraz etmiştir. Konuşmasında ayrıca Bozbeyli, Başbakan Demirel'i hakkındaki yolsuzluk ithamlarından mecliste kurtaranın CHP lideri Ecevit olduğunu söyleyerek *"Af Kanunu görüşülürken Demokratik Parti olarak biz dedik ki, Başbakanlar ve bakanlar aften istifade etmesinler. Bu önerge oylanırken AP'liler salonu terk ettiler. Önergeye oy vermediler. Bu önerge CHP'nin oylarıyla reddedilmiştir. Böylelikle dosyalı Başbakanlar, Bakanlar ve Parti Başkanları kanun elinden kurtulmuşlardır. Şimdi bunlar millet huzurunda soy-sop fazilet şampiyonluğu yapmaktadırlar. Tarafsız Türk hakiminin önüne çıkmaktan kaçanlar millet vicdânında mahkumdurlar."*⁷⁸⁵ şeklinde Demirel'e dönük eleştirilerini yinelemiştir.

Demokratik Parti 12 Ekim 1975 seçimlerinin son mitingini Ankara'da yapmıştır. Mitingde Milliyetçi Cephe Hükümetini oluşturan partileri milleti anlamadan milliyetçilik yapmakla eleştiren Demokratik Parti Genel Başkanı Ferruh Bozbeyli özellikle MSP Genel Başkanı Necmettin Erbakan'a yüklenerek *"Erbakan MSP'li olanları yarı cennetlik, olmayanları da cehennemlik olarak ayırıyor."* şeklinde konuşmuş sözlerinin devamında Bozbeyli devletin bütün organlarının milletin malı olduğunu bu organların belirli zümrelere çalışması halinde devlet mekanizmasının işlemeyeceğini belirterek, *"Bize oy veren vatandaşa başımızın üzerinde yer vereceğiz, ama bize oy vermeyenleri de diğer*

⁷⁸⁴Zaman, 5.10.1975.; Yeni Asya, 5.10.1975.

⁷⁸⁵Zaman, 9.10.1975.; Tercüman, 9.10.1975.

*partilerin yaptığı gibi vatandaşlık sıfatından yoksun etmeyeceğiz.”*⁷⁸⁶ şeklinde demokra-tik bir tavır ortaya koymuştur.

Demokratik Parti’nin 12 Ekim 1975 Ara Seçim Kampanyasını bir bütün olarak değerlendirmek gerekirse başta Genel Başkan Bozbeyli olmak üzere Demokratik Parti kurmaylarının 1973 seçimlerinde olduğu gibi AP ve Demirel eleştirisinin dışına çıkmadıklarını ve seçmenin günlük hayatına dokunan bir söylem geliştiremedikleri görülmektedir. Bu anlamda Demokratik Parti kurmayları sağ seçmen nazarında Milliyetçi Cephe Hükümetini oluşturan partileri yolsuzluk ve vurgunculuğa yol açma, ekonomik sorunları çözememe ve ülkeyi çöküntüye götürme, partizanlık yapma, ülke ve millet bütünlüğünü tahrip etme ayrıca iktidar gücünden yoksun olmakla nitelerken, AP lideri Demirel’i ise, Demokrat Parti geleneğine ihanet etme, yalancılık, ciddi ve vakur olmamak daha da önemlisi mason olmakla suçlamış buna karşılık Demokratik Parti’yi dürüst ve vatandaş koruyan bir parti imajı oluşturmaya çalışmışlardır.

2.3.2. Seçim Sonuçlarının Değerlendirmesi

Normal şartlarda 1977’nin sonbaharında yapılması gereken milletvekili genel seçimleri öncesi tüm siyasi partiler için bir prova niteliği taşıyan 12 Ekim 1975 Cumhuriyet Senatosu 1/3 yenileme seçim sonuçları⁷⁸⁷:

Partiler	Aldığı Oy Sayısı	Oy Oranı (%)	Senatör Sayısı	Sandalye Oranı (%)	Aşkın/Eksik Temsil (+/-)
AP	2.147.026	40.8	27	50.0	+9.2
CHP	2.281.470	43.4	25	46.3	+2.9
Demokratik Parti	165.170	3.1	-	-	-3.1
MHP	170.357	3.2	-	-	-3.2
MSP	465.731	8.9	2	3.7	-5.2
TBP	28.823	0.5	-	-	-0.5
BAĞIMSIZLAR	2.851	0.1	-	-	-0.1
TOPLAM	5.260.888	100.0	54	100.0	0.0

Tablo 12: 12 Ekim 1975 Cumhuriyet Senatosu Seçim Sonuçları

⁷⁸⁶Zaman, 10.10.1975.; Hergün, 10.10.1975.

⁷⁸⁷Erol Tuncer, *age*, s.349.; 12 Ekim 1975 Cumhuriyet Senatosu 1/3 Yenileme Seçimleri öncesi ve sonrası siyasi partilerin senatodaki durumu; AP 83’den 78’e, CHP 45’den 62’ye, CGP 7’den 4’e, MSP 3’den 4’e, MHP 2’den 1’e, Demokratik Parti 1’den 0’a, Bağımsızlar ise 6’dan 2’ye şeklinde değişme göstermiştir-tir. Cumhuriyet, 14.10.1975.; Milliyet, 14.10.1975.

12 Ekim 1975 seçimleri öncesi çeşitli nedenlerle milletvekilliği boşalan 6 ilde yapılan milletvekili ara seçim sonuçları⁷⁸⁸:

Partiler	Aldığı Oy Sayısı	Oy Oranı (%)	Çıkardığı Milletvekili Sayısı
AP	524.001	48.6	5
CHP	409.387	38.0	1
Demokratik Parti	30.654	2.8	-
MHP	24.848	2.3	-
MSP	84.706	7.9	-
TBP	3.014	0.3	-
Bağımsızlar	1.211	0.1	-
Toplam	1.077.821	100.0	6

Tablo 13: 12 Ekim 1975 Ara Seçim Sonuçları

Her iki tabloya bakıldığında seçimlerin üç önemli sonucu ortaya çıkmıştır. Bunlardan birincisi 1973 seçimlerinde AP'ye ciddi darbe vuran Demokratik Parti'nin Cumhuriyet Senatosu'nda (%3.14) ve Milletvekilliği Ara seçiminde (%2.84) oy oranlarıyla ciddi kayıplar yaşadığı bu anlamda AP'ye alternatif oluşturamadığının ortaya çıkması olmuştur. Seçimlerin ikinci önemli sonucu 1973 seçimlerinde Demokratik Parti ve MSP'ye büyük oy kayıpları yaşayan AP'nin bu oyları büyük bir oranda geri alması olurken, üçüncü sonuç ise Ecevit liderliğindeki CHP'nin yükselişinin devam etmesi olmuştur. Ahmad'a göre seçimlerin Türk siyasal hayatı açısından en önemli sonucu Türk seçmenin iki partili sisteme geçme noktasında keskin bir irade göstermesiydi⁷⁸⁹. Ancak seçmen tarafından iki partili sisteme geçme konusunda gösterilen bu güçlü irade AP lideri Demirel ve CHP lideri Ecevit tarafından 12 Eylül 1980'e gidecek süreçte ülkenin normalleşmesi ve siyasette uzlaşma kültürünün oluşturulması açısından oldukça hor kullanılmıştır.

Demokratik Parti'nin 12 Ekim 1975 Cumhuriyet Senatosu 1/3 yenileme seçimlerinde aldığı oylar 14 Ekim 1973 milletvekilliği ara seçimlerinde aldığı oylarla karşılaştırıldığında seçmen tabanının partinin 1973 seçimleri sonrası izlediği genel siyaseti onaylamadığı ve CHP'ye karşı oyları AP'de topladığı açık bir şekilde görülmektedir. Bu anlamda örneğin, Demokratik Parti'nin Adana'da oy oranı %12.6'dan %3.8'e ve oy

⁷⁸⁸Erol Tuncer, *age*, s.340.

⁷⁸⁹Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin*, s.198.

sayısı da 40.627'den 12.420'ye⁷⁹⁰; Afyon'da oy oranı %14.0'dan 3.9'a ve oy sayısı da 19.757'den 5.734'e⁷⁹¹; Ankara'da oy oranı %9.4'den %2.2'ye ve oy sayısı da 60.563'den 13.883'e⁷⁹²; Bursa'da oy oranı %7.7'den %2.3'e ve oy sayısı da 23.078,'den 7.229'a⁷⁹³; Diyarbakır'da oy oranı %12.2'den %1.7'ye ve oy sayısı da 18.166'dan 2.276'ya⁷⁹⁴; Elazığ'da oy oranı %7.7'den %1.5'e ve oy sayısı da 7.819'dan 1.602'ye⁷⁹⁵; Eskişehir'de oy oranı %8.1'den %2.4'e ve oy sayısı da 12.134'ten 3.475'e⁷⁹⁶; Giresun'da oy oranı %20.2'den %2.9'a ve oy sayısı da 25.429'dan 3.603'e⁷⁹⁷; İstanbul'da oy oranı %7.1'den %1.4'e ve oy sayısı da 73.175'den 13.752'ye⁷⁹⁸; Konya'da oy oranı %33.9'dan %10.3'e ve oy sayısı da 121.470'den 33.127'ye⁷⁹⁹; Kayseri'de oy oranı %5.2'den %2.0'a ve oy sayısı da 8.758'den 3.398'e⁸⁰⁰; Kocaeli'nde oy oranı %9.5'ten %3.1'e ve oy sayısı da 12.166'dan 3.869'a⁸⁰¹; Muğla'da oy oranı %18.4'ten %2.4'e ve oy sayısı da 23.212'den 3.300'e⁸⁰²; Niğde'de oy oranı %24.1'den %5.8'e ve oy sayısı da 26.164'ten 6.308'e⁸⁰³; Sakarya'da oy oranı % 20.8'den %5.5'e ve oy sayısı da 28.441'den 7.462'ye⁸⁰⁴; Samsun'da oy oranı % 10.3'ten %2.9'a ve oy sayısı da 25.161'den 7.389'a⁸⁰⁵; Şanlıurfa'da oy oranı %17.1'den %3.3'e ve oy sayısı da 21.609'dan 4.466'ya⁸⁰⁶; Tekirdağ'da oy oranı % 8.4'ten %2.2'ye ve oy sayısı da 7.717'den 2.308'e⁸⁰⁷; Trabzon'da oy oranı % 15.8'den %4.7'ye ve oy sayısı da 27.853'ten 7.736'ya⁸⁰⁸ düşmüştür.

12 Ekim 1975 seçimleri sonrasında Milliyet'ten Abdi İpekçi'ye seçim sonuçları üzerine yaptığı değerlendirmede Demokratik Parti Genel Başkanı Ferruh Bozbeyli, seçimlerdeki başarılarını etkileyen faktörler olarak sağdaki seçmen üzerinde yaratılan

⁷⁹⁰ Cumhuriyet Seçim 77, s.106.

⁷⁹¹ age, s.157.

⁷⁹² age, s.178.

⁷⁹³ age, s.154.

⁷⁹⁴ age, s.228.

⁷⁹⁵ age, s.84.

⁷⁹⁶ age, s.170.

⁷⁹⁷ age, s.131.

⁷⁹⁸ age, s.236.

⁷⁹⁹ age, s.174.

⁸⁰⁰ age, s.188.

⁸⁰¹ age, s.233.

⁸⁰² age, s.56.

⁸⁰³ age, s.172.

⁸⁰⁴ age, s.167.

⁸⁰⁵ age, s.125.

⁸⁰⁶ age, s.221.

⁸⁰⁷ age, s.198.

⁸⁰⁸ age, s.136.

CHP ve soldaki seçmen üzerinde yaratılan AP korkusunun sonuç vermesi, Milliyetçi Cephe Hükümetinin oluşumu sırasında partiden istifa eden milletvekillerinin seçmen tabanı üzerinde oluşturduğu tereddütler ve son olarak başta AP olmak üzere cephe iktidarını oluşturan partilerin seçim propaganda döneminde devlet imkanlarını kendi lehlerine kullanmaları şeklinde ifade etmiştir⁸⁰⁹.

Diğer taraftan AP lideri Demirel liderliğinde kurulan Milliyetçi Cephe Hükümeti güven oylamasına katılamadığı için ihraç talebiyle disiplin kuruluna sevk edilen Demokratik Parti İçel Milletvekili Nazım Baş basına verdiği demecinde parti idarecilerinin hükümet bunalımındaki hatalı tutumları yüzünden seçimlerde büyük başarısızlığa uğradıklarını söyleyerek, *“Bu başarısızlığın hesabının verilmesi için derhal Demokratik Parti büyük kongresinin toplanmasını”* istemiş. Baş sözlerinin devamında ayrıca, *“Demokratik Parti-MHP birleşmesini arzu edebileceklerini”*⁸¹⁰ ifade etmiştir. Bu gelişme üzerine Demokratik Parti tarafından Nazım Baş’ın parti tüzüğüne ve ilkelerine aykırı hareket ettiği gerekçesiyle yüksek haysiyet divanınca partiden ihraç edildiği kamuoyuna duyurulmuştur⁸¹¹.

2.4. 5 Haziran 1977 Erken Genel Seçimleri ve Demokratik Parti

2.4.1. Seçim Beyannamesi

Demokratik Parti Genel Başkan Yardımcısı Cevat Önder, 5 Haziran 1977 erken genel seçimleri için hazırladıkları seçim beyannamesini düzenlediği basın toplantısı ile kamuoyuna duyurmuştur⁸¹². Önder, Demokratik Parti’nin seçim beyannamesi ile ilgili

⁸⁰⁹ **Milliyet**, 24.10.1975.; 12 Ekim 1975 seçimleri üzerine yaptığı ilk değerlendirmede *“sağcılar ve milliyetçiler yenik düşmüştür. Bu gerçeği bütün milliyetçiler kabul etmelidir.”* diyen Bozbeyli, seçimlerde umdukları sonucu alamadıklarını, Türkiye’de iki partili yönetime dönüldüğünü, bu durumun iki kez yaşandığını ve sonuçlarının belli olduğunu belirterek, *“CHP ve AP’ye düşen sorumluluk çok büyüktür”* şeklinde konuşmuş, sözlerinin devamında Bozbeyli, AP’yi tek parti yönetiminde görülen hükümet ile devleti bir arada gören totaliter anlayışa sahip olmakla eleştirmiş ayrıca ülkenin iç ve dış büyük sorunlarla karşı karşıya bulunduğunu belirterek, *“Eğer mevcut hükümet, bu zorluklara çözüm bulamazsa kriz başlar. Biz gerekeni yapıp, kurulacak hükümet içinde yer almaktan geri kalmayacağız”* ifadelerini kullanmıştır. **Yeni Asya**, 18.10.1975.; **Zaman**, 18.10.1975.

⁸¹⁰ **Hergün**, 17.10.1975.

⁸¹¹ **Tercüman**, 17.10.1975.; **Yeni Asya**, 17.10.1975.

⁸¹² **Zaman**, 15.5.1977.; **Cumhuriyet**, 15.5.1977.; Seçimlerde kullanacakları sloganların vilayetlere göre farklılık göstereceğini söyleyen Önder, seçimler için belirledikleri sloganları; *“Milliyetçiyiz, demokratiz, sağcıyız”*; *“Bölmeden, böldürmeden, öldürmeden huzura, refaha demokratik sağ ile”*; *“Bölünmeyeceğiz, Demokratik Parti’de birleşeceğiz”*; *“Eli silahlı değil, Eli kitaplı gençlik yetiştireceğiz”*; *“Ziraat Bankası Kredilerini biraderlere yeğenlere değil, Köylüye dağıtacağız”*; *“Vergiye küçük esnaftan, işçiden, memurdan değil, Holdinglerden alacağız”*; *“TRT’de Hristiyan propagandası, seks filmi, banka soygun-culuğu değil, milli program göstereceğiz”*; *“Beş senedir değil, ka’lu beladan beri elhamdülillah Müslü-manız”*; *“Doğruların faziletliğin, Allah’ına ve milletine inananların partisi Demokratik Parti’dir”*;

olarak şunları söylemiştir: “Çok güç şartlar içinde seçimler yapılmaktadır. Büyük Türk Milleti bu seçimlerle kendi kaderini tayin edecek ve bu güç şartların üstesinden gelecektir. Türkiye’yi anarşiden, komünizm tehlikesinden ve pahalılık afetinden Demokratik Parti’nin inançlı, güçlü ve tecrübeli kadroları kurtarabilir. Demokratik Parti bir ahlak ve fazilet mücadelesi vermektedir. Bu mücadelemize güç katmasını büyük milletimizden talep ediyoruz.” Önder’in “Eli silahlı değil, eli kitaplı gençlik istiyoruz. El açan değil, yol açan bir devlet olacağız. Camiyi okulu ve kışlayı siyasetin dışında ve kendi saygı değer yerinde tutacağız. Demokratik Parti olarak önce Devlet diyoruz”⁸¹³ söylemelerini öne çıkararak kamuoyuna duyurduğu beyannamede kendisini milliyetçi/anti-Komünist bir parti olarak niteleyen Demokratik Parti, her türlü totaliter fikir ve eylemin, her türlü şahıs ve zümre hakimiyetinin karşısında olduğunu ayrıca hür seçim ve hür tartışma yo-luyla millet iradesinin devlet iradesinde kayıtsız şartsız hakim kılınması prensibine bağlı olduğunu dile getirmiştir.

“Milliyetçi Cephe Hükümeti kurulurken pahalılık ve enflasyonla mücadeleyi ön plana alacağını vaat etmişti. Ancak hala fiyat artışlarını ve hayat pahalılığını kontrol altına alamamıştır. Fiyat artışlarını önleyebilmek için köylü ve çiftçinin ürettiği mahsulün değerini düşük tutmak suretiyle başarı elde edilmeye çalışılmaktadır.” şeklinde Demirel’in başkanlığındaki Milliyetçi Cephe Hükümeti’nin ekonomi politikalarının eleştirildiği seçim beyannamesinde; Köylü ve çiftçinin hayat seviyesini yükseltici yönde tarım ürünlerini destekleme politikasının uygulanacağı, işsizliğin yenilmesi için yoğun işgücü kullanan yatırımlara öncelik verileceği, Köylü, çiftçi, esnaf, sanatkar ve memur gibi kesimlerin küçük tasarruflarının yatırımlara sevk edileceği, İthalatın kontrol altına alınarak ihracatın teşvik edileceği ülkenin bozulan ekonomik hayatının düzeltilmesi için uygulanacak araçlar olarak dile getirilmiştir⁸¹⁴.

1961 Ayasası’nın uygulama sorunlarının başında gelen ayrıca Demokratik Parti’yi ortaya çıkaran en önemli konulardan birisi olan eski DP’lilerin seçme ve seçilme yasağı 1974 yılın sonunda AP ve Demokratik Parti işbirliği ile çözümlendiği için bu seçim beyannamesinde yer almamış, buna karşın “Anayasa Islahatı” başlığı altında

“Şaka yalan başkalarına aittir; 6 Haziranda sağ elimiz dürüst hükümeti açacaktır”; “Servet beyannamesini mutlaka kaldıracamız”; “Vatandaşın işiyle, aşıyla başıyla oynatmayacağız”; “Şunu bunu demeyin artık bizi deneyin”; “Cepheci ve bölücü değiliz, milliyetçiyiz”. **Zaman**, 27.4.1977.; Demokratik Partinin bu seçimlerde kullandığı seçim afişleri için bkz; **EK-** 5, 6, 7, 9, 10, 17, 18, 21.

⁸¹³**Zaman**, 15.5.1977.; **Milliyet**, 15.5.1977.

⁸¹⁴**Zaman**, 16.5.1977.; **Tercüman**, 17.5.1977.

partinin anayasa ile ilgili teklifleri yinelenmiştir. Bu tekliflerin en öne çıkanları “*Tabii Senatörlük ve Kontenjan Senatörlüğü kaldırılmalıdır. Cumhurbaşkanı tek dereceli seçimle doğrudan doğruya millet tarafından seçilmelidir. Laiklik tarif edilmeli ve açıklığa kavuşturulmalıdır. Milliyetçilik ilkesi, açıkça Anayasa’ya konulmalı ve tarifi yapılmalıdır. Devletin tekliği ve milletin bütünlüğü ilkesine açıklık getirilmelidir.*”⁸¹⁵ şeklinde olmuştur.

Diğer taraftan 1973 genel ve mahalli seçimlerinde yaşanan aksaklıklardan hareketle seçim beyannamesinde seçim mevzuatının iyileştirilmesi ile ilgili bazı temenni ve teklifler ileri sürülmüştür. Bu teklifler: Temsilde adaleti sağlamayan nisbi temsilin “barajsız d Hont” usulünün kaldırılması, Türk seçmenine karma liste yapma imkanının verilmesi, “Ön seçim”, “Deneme” veya “Aday Yoklaması” usullerinin ıslah olunması, “Tercih İşareti” uygulamasının ya tamamen kaldırılması veya ıslah olunması, Tek oy zarfının kullanılması, Seçmen yaşının, on sekiz olması, Yabancı memleketlerde bulunan seçmen vatandaşlarımıza oy verme imkanının sağlanması, “Seçmen Kartı” yerine “Nüfus Cüzdanı”nın kullanılması, Televizyonda da seçim propagandası yapılması, Genel ve Mahalli Seçim Kanunlarının birleştirilmesi, Seçime katılma oranını artırıcı kanuni tedbirlerin alınması”⁸¹⁶ başlıkları altında kamuya duyurulmuştur.

“Gençliğin siyasi maksatlara ulaşmak yolunda bir araç olarak kullanılmasının karşısındayız.” ve “Gençliğimizi milletimizin en müstesna varlığı olarak görmekteyiz” denilen seçim beyannamesinde Ecevit Hükümeti’nin “Üniversite kapılarında bekleyen genç bırakmayacağız” sloganı ile giriştiği 65.000 genci içine alan mektupla yüksek öğretim yapma uygulaması ülkenin eğitim ve kültür hayatını geriletecek bir uygulama olarak görülmüştür. Seçim beyannamesinde Yüksek öğretim gençliğine dönük olarak yapılması düşünülen iyileştirmeler: “Burs ve kredi rejiminin değiştirilerek devlet eliyle verilen bursların bir elde toplanacağı ve ayrıca burs ve kredi imkânlarının liselere kadar ulaştırılacağı, Ucuz ve temiz öğrenci lokantalarının açılacağı, İş bulma bürolarının kurulacağı, Öğrenci yurtlarının kaba kuvvetin barınağı olmaktan kurtulacağı, Üniversi-

⁸¹⁵Zaman, 17.5.1977.; Yeni Asya, 18.5.1977.

⁸¹⁶Zaman, 18.5.1977.; Hergün, 16.5.1977.

telerin bir parçası olan spor tesislerinin sayısının ve çeşitliliğinin artırılacağı, Mediko-sosyal Merkezlerinin geliştirileceği”⁸¹⁷ şeklinde ifade edilmiştir.

“En büyük adaletsizliğin işsizlik olduğuna inanıyoruz.” denilen seçim beyannamesinde çalışanlara dönük olarak yapılması düşünülen iyileştirmeler: “Toplu iş sözleşmelerinde işçi-işveren ve hükümet temsilcilerinden oluşacak üçlü bir mekanizmanın kurulacağı, Kamu kesiminde ücret dışında kalan ücretli izin, yemek, çocuk zammı, kıdem tazminatı ve teşvik primleri gibi sosyal yardımlarda mutlak eşitliğin sağlanacağı, Bütün işçilerin mesken sahibi olması sağlayacak “Mesken Kredi Sistemi’nin oluşturulacağı, İşçi Yardımlaşma Kurumu’nun hayata geçirileceği, İşçi Eğitim Vakfı’nın kurulacağı, İşsizlik sigortasının hayata geçirileceği, İşçilerin de haftada iki gün tatil yapmalarının sağlanacağı, İşçi-memur ayrımının sonlandırılacağı, Asgari ücretten gelir vergisinin alınmayacağı, İşçi tasarruflarının ekonomiye kazanılması için özel bir yatırım sisteminin kurulacağı, Tarım işçilerinin de kanun güvencesine kavuşturulacağı, İşçi emekli aylıklarının, geçinme endekslerine uygun olarak belirleneceği”⁸¹⁸ şeklinde kamuoyuna duyurulmuştur.

Seçim beyannamesinde küçük esnaf ve zanaatkârlarla ilgili olarak yapılması düşünülen düzenlemeler: “Sağlık sigortası kanunun öncelikli olarak meclislerden çıkarılacağı, Halk Bankası genel yönetiminde esnaf ve sanatkârların temsilcilerinin de bulundurulacağı, Esnaf Kefalet Kooperatiflerin takibe tabi tutulan alacaklarının gerekli görülecek kısmının devletçe karşılanacağı, Türk Kooperatifçilik kurumunun gelir imkânsızlığı sebebiyle vergi ve harçlardan muaf tutulacağı, Esnaf sicili kanun teklifinin meclislerden çıkarılacağı, BAĞ-KUR kanunun tadile tabi tutulan emeklilik yaşının erkeklerde 60 yaştan 55 yaşa, kadın sigortalılarda ise 55 yaştan, 50 yaşa indirileceği, Çırak, kalfa ve ustalık kanunun öncelikli olarak meclislerden çıkarılacağı, Mali denge vergisinin kaldırılacağı, 1163 sayılı Kooperatifler kanunun yeniden gözden geçirileceği, 1318 sayılı finansman kanunun 3. Maddesi’nin değiştirileceği, 507 sayılı Esnaf ve Sanatkârların teşkilatlanması kanunun değiştirileceği”⁸¹⁹ şeklinde dile getirilmiştir.

“Şurası muhakkaktır ki, memur devlet mekanizmasının kuruluş ve çalışmasında ana unsurdur. Devlet çarkı ancak memur eliyle döner. Sorunları askıda kalmakta de-

⁸¹⁷ Zaman, 19.5.1977.; Milli Gazete, 17.5.1977.

⁸¹⁸ Zaman, 20.5.1977.

⁸¹⁹ Zaman, 21.5.1977.; Milli Gazete, 17.5.1977.

vam eden bu insanlardan verimli hizmet beklenemez. Her gelen iktidarın memur statüsünü bozucu davranışları, tedirginliği azaltmamış aksine daha çok artırmıştır.” denilen seçim beyannamesinde memurlarla ilgili olarak öngörülen iyileştirmeler: *“İstikrarlı ve müessir bir iradenin kurulması için gerekli olan idari reformların yapılacağı, Mevzuat değişikliklerinde kazanılmış haklara dokunulmayacağı, Eşit-işe, eşit ücret düzeninin getirileceği, Memur ve işçi ayrımının kesin statülere kavuşturulacağı, Memur Yardımlaşma Kanunu (MEYAK)’nın hayata geçirileceği, Emekli Sandığı’nın yönetimine emekli temsilcilerinin de getirilmesinin sağlanacağı, Köy imamlarının kadroya geçirileceği, Memurların mesken sahibi olabilmeleri için “mesken kredi” sisteminin hayata geçirileceği, Memurların hizmet içi eğitimine gerekli önemin verileceği”*⁸²⁰ şeklinde ifade edilmiştir.

Türkiye; *“Akılcı bir politika izleseydi Müslüman Arap aleminde ve Orta Doğuda siyasi ve iktisadi bir lider durumuna gelebilirdi. Böyle bir pozisyondaki Türkiye’nin ABD, Rusya ve Avrupa ülkeleri üzerindeki tesiri herhalde bugünkünden çok daha farklı olurdu.”* denilen seçim beyannamesinin dış politika başlığı altında Demokratik Parti’nin: *“Orta Doğu, Asya ve Afrika ülkeleriyle sadece hissi değil iktisadi ve müşterek savunma esası üzerine kurulu bir işbirliği oluşturulmasına taraftar olduğu, Milli harp sanayii için Türkiye’de öncelikli olarak ağır sanayinin kurulmasını gerekli gördüğü, Kıbrıs, Batı Trakya, Kerkük vb. konuların siyaset üstü bir anlayışla ele alınmasına taraftar olduğu”*⁸²¹ şeklinde dile getirilmiştir.

Özetlemek gerekirse Milliyetçi Cephe Hükümetinin kurulması ve sonrasındaki süreçte istifalar yoluyla ciddi kan kaybına uğrayan Demokratik Parti’nin 5 Haziran 1977 seçimlerinde 14 Ekim 1973 seçimlerindeki beyannamesinden çokta fark içermeyen bir beyannameyle seçmen karşısına çıktığını söylemek mümkündür. Bu noktada örneğin her iki beyanname arasındaki birinci fark Demokratik Parti’yi siyasi hayatta var eden konulardan biri olan eski DP’lilerin seçme ve seçilme yasaklarının kısa süre önce kaldırıldığı için bu beyannamede yer almaması olurken, ikinci fark ise Demokratik Parti’nin sağ seçmen nezdinde kendisini ayırt edebilmek için Milliyetçi Cephe Hükümetini oluşturan siyasi partileri milliyetçilik anlayışları ve uyguladıkları ekonomi politikaları üzerinden eleştirmesi olmuştur.

⁸²⁰Zaman, 22.5.1977.; Cumhuriyet, 15.5.1977.

⁸²¹Zaman, 23.5.1977.; Tercüman, 17.5.1977.

2.4.2. Seçim Kampanyası

Demokratik Parti Genel Başkanı Bozbeyli, İstanbul'un Beykoz, Esenler, Bakırköy ve Zeytinburnu ilçelerinde gerçekleştirdiği açık hava toplantılarında MSP'ye dönük “eşkiya zihniyeti taşıdığı ve seçimlere haram para ile girdiği”⁸²² eleştirilerinde bulunduktan sonra AP'ye yüklenerek “Demirel ne zaman Başvekil olsa kötülöklere gün doğuyor. Anarşik olaylar karşısında niçin tedbirler almıyorsun denildiği zaman, “Devletin polisi var, bekçisi var. Ben ne yapayım ki? Bende devletin bir parçasıyım.” diyor. Bizde soruyoruz: Devletin hangi parçasıdır? Egzoz borusu mudur, motor kapağı mıdır, distribütörü müdür, nesidir? Kırmızı plakalı arabaya binerken Başbakan, yeğenlerine, bira-derlerine kredi verirken Başbakan, asayişi önlemeye gelince devletin bir parçası... Böyle ciddiye-tsiz, böyle kudretsiz Başbakan olmaz. Türk milleti böyle bir idareye layık de-ğildir.” şeklinde konuşmuş devamında AP ve MSP tabanındaki yozlaşmaya işaret ede-rek “AP ve MSP'nin nimetlerinden faydalanan bir kısım insanlar, “Rızkın sahibi Al-lah'tır” demek yerine “Rızkın sahibi Demirel'dir, rızkın sahibi Erbakan'dır” demeye başladılar. Demokratik Parti olarak biz diyoruz ki “Devlet idaresinde ikilik ve partizan-lık mutlaka kalkmalıdır. Elinde nüfus kağıdı olan herkes bir tutulmalıdır. Laiklik açığa kavuşturulmalıdır. Sosyal devlet, sosyalist devlet demek değildir sözümüz Anayasa'da belirtilsin, Milliyetçilik Anayasa'ya resmen konulsun diyoruz.” ifadelerine yer vermiş son olarak partiden kopmalar konusuna değinerek “Demokratik Parti, millet reyiyle yenilmiş değildir. Bugün 18 milletvekiline düşmüşsek bu milletin reyi ile olmuş değildir. Minder dışı oyunlarla, faullerle olmuştur. Ama bizden gidenler, ihraç ettiklerimiz, onlar tarafından baş tacı edilmişlerdir. Ne var ki, milletin yüzüne bakacak halleri yoktur. Mil-let Demokratik Parti'yi çok iyi anlamaktadır. İnşallah bu seçimlerden sonra iktidarda söz sahibi olacağız.”⁸²³ şeklinde sözlerini tamamlamıştır.

⁸²²**Zaman**, 6.5.1977.; Demokratik Parti Grup Başkanvekillerinden Özer Ölçmen de Konya'da yaptığı konuşmada MSP lideri Erbakan'ı kardeşi Akgün Erbakan lehine nüfuz ticareti yapmakla suçlamış bu doğrultuda Ölçmen, seçimlerden sonra parti olarak Erbakan için soruşturma önergesi vereceklerini söy-lemiştir. **Zaman**, 20.5.1977.; Bu süreçte MSP lideri Erbakan'ın “Bana haram olan partime haldir” sözü-nün Bozbeyli tarafından “Hiçbir din kitabında bu şekil haram helal tarifine rastlanmamıştır.” şeklinde eleştirisi için, bkz.; **Cumhuriyet**, 10.5.1977.

⁸²³**Zaman**, 16.5.1977.; 5 Haziran seçimleri sürecinde Demokratik Parti, “İpler Kimim Elinde” ve “Siyasi Ölümler Müzesi” adlı iki broşür hazırlayarak seçmene ulaştırmıştır. Söz konusu ilk broşürde Demirel'in mason olduğu iddiasına yer verilirken ikinci broşür ise şu bölümlerden oluşmuştur: “Ne demişler ne yap-tılar; Bugünkü Adalet Partisi; Cephe hükümetini kimler kurdurdu?; Baba Yahya'dan yeğen Yahya'ya; Yeğenler ve yiğenler; Demirel yüce divana gitmek zorundadır; Yağma ve vurgun devri; Demirel, Ecevit elele; Hacı Türkes bir Ezan-ı Muhammedi düşmanıdır.; Solcu ile Solcu Mason ile Mason; Anarşi hükü-

Diğer taraftan Demokratik Parti Genel Sekreteri Samet Güldoğan ise İzmir’de yaptığı konuşmada Ecevit ve Demirel’e yüklenerek “*Ecevit, Sosyalist Enternasyonalci, Demirel ise çok uluslu dernek mensubudur. Türk milleti iki enternasyonalciden birisini seçmek zorunda değildir.*” şeklinde partililere seslenmiş devamında Demirel ve Ecevit’in “*Cumhurbaşkanı Sunay’ın görev süresini uzatma, Anayasa Mahkemesi Başkanı Muhittin Taylan’ı Cumhurbaşkanı adayı gösterme, Anayasa’nın kamulaştırma ile ilgili 38. Maddesi’ni değiştirme, af kanununun kapsamını genişletme*” konularında birlikte hareket ettiklerini ancak ülkeyi siyasi buhrandan çıkarma noktasında yan yana gelmediklerini dile getirmiş aynı şekilde Demokratik Parti Genel Başkan Yardımcısı Hasan Korkmazcan da seçim bölgesi olan Denizli’de CHP ve AP zihniyetlerinin anarşiyi önlemeyeceği gerçeğinin son dört yılda yaşanan olaylarla ortaya çıktığını söyleyerek “*Türkiye’deki bunalımın temelinde milletin bütününe sahip çıkmayan bölücü tutumlar yatmaktadır. Bazı partiler, milletin bir sınıfına, diğer bazı partilerde kendi taraflarına sahip çıkarak bölücülük yapmaktadırlar. Millet bütünlüğünü amaç edinmeyen, anarşi ile mücadele edemez.*”⁸²⁴ şeklinde konuşmuştur.

Demokratik Parti Genel Başkanı Bozbeyli, Karadeniz gezisinin ilk durağı olan Samsun’da düzenlenen mitingde “*Demokratik Parti’nin ekonomik meseleleri halletmeye ve fiyatların artışını durdurmaya muktedir bir parti olduğunu ve bunu yapacak kadrolara sahip olduğunu*” söylemiş. Ordu ve Giresun mitinglerinde ise AP ve MSP’nin memlekette ağır sanayi hamlelerini başlattıkları iddialarına karşı çıkarak “*Ağır sanayi hamlesi yok, fakat her şeyi yalan ile hallederim diyenler var!.*” şeklinde konuşmuş gezinin son durağı olan Trabzon’da ise CHP ve AP’ye yüklenerek, “*Bugün Türkiye’de iktidar olma gücü olmayan bir AP vardır. Bunun yanında iktidara milletin layık görmediği bir CHP vardır. Türkiye’deki mücadele iktidar olmayan AP ile iktidara gelemeyen CHP arasında devam etmektedir. Mücadelenin şiddetli olması, zaman zaman kavga ve dövüş haline gelmesi bundandır.*” dedikten sonra devamında Bozbeyli “*Bu çıkmazı çözecek, bu kör dövüşe dur diyecek, medeni, ehliyetli ve faziletli kadrolardan kurulu bir üçüncü partiye ihtiyaç vardır. İşte Demokratik Parti böyle bir kadro ile üçüncü parti*

meti aşmış; Komünizmin aldığı mesafe; Dosyalı Demirel.” **Zaman**, 10.5.1977.; **Cumhuriyet**, 8.5.1977.; Siyasi Ölümler Müzesi broşürünün örnekleri için bkz.; **EK**-20, 23, 24, 25.

⁸²⁴**Zaman**, 11.5.1977.

olarak milletin huzurundadır. Milletimizin bu kaliteyi değerlendireceği inancı ile 5 Haziran seçimlerine gidiyoruz.”⁸²⁵ sözlerine yer vermiştir.

Demokratik Parti Genel Başkanı Bozbeyli “İnançlı ve ahlaklı bir nesil yetiştirmeyi en baştan gelen prensip olarak kabul ediyoruz.” ifadesine yer verdiği partisinin Çorum ve Tokat mitinglerinde AP ve CHP’ye yüklenmeye devam etmiştir. Konuşmasında Bozbeyli, “Memleketimizin içinde bulunduğu çalkantının sebeplerini çok iyi tespit etmek mecburiyetindeyiz. Bu sebeplerin en önemlisi CHP ve AP iktidarlarının vatan- daşların kafasında meydana getirdiği yanlış kanaatlerdir. Unutmamak lazımdır ki, CHP uzun yıllar devam eden iktidarı zamanında bazı kimselerin kafasından Allah korkusunu kaldırmıştır. AP ise, iktidarında birçok kimsenin kafasında devlet korkusunu silmiştir. Dolayısı ile Allah’tan ve Devletten korkmayan birtakım insanlar türemiştir. Karaborsacı bunların arasından çıkmaktadır. Yalancı politikacı bunların arasından çıkmaktadır. Hırsız yeğenler, dalavereci kardeşler ve rüşvetçi partiler bunların arasından çıkmaktadır.” ifadelerine yer vermiş devamında “ Türkiye’de Demirel ve Erbakan sağı temsilcisi olursa, sol güçlenecektir.” diyen Bozbeyli, Demirel’e niye karşı oldukları konusuna değinerek “Biz Demirel’e bir şahıs olarak değil, müessese olarak karşıyız. Demirel’e küfür edenler bugün onun yanında yer alıyorlar. Bizim içimizde birisi vardı. Grup toplantılarında Demirel için ‘Ümmühan’ın oğlu’ derdi. Ona kızdığı için ben kendisini ikaz ederdim. “Bir partinin genel başkanıdır, adıyla soyadıyla hitap edin” derdim. Bana “Sayın Başkanım, sen kendi tabirinle hitap et müsaade edin bizde kendi tabirimizle hitap edelim” derdi. Fakat bu şahıs şimdi Ümmühan’ın oğlunun yanına gitti.” şeklinde konuşmuş sözlerinin sonunda kendini dinleyenlere “partinin küçüğü büyüğü yok. Şimdi hepimiz aynı düzendeyiz. Siz isterseniz yükseltir, isterseniz küçültürsünüz. AP ve MSP seçimlere haram parayla giriyorlar. Ben sizden helal rey istiyorum, helal hizmet vaat ediyorum.”⁸²⁶ ifadelerini kullanmıştır.

Diğer taraftan 5 Haziran 1977 erken genel seçimleri propaganda döneminde radyodan yaptığı ilk konuşmada Demokratik Parti Genel Başkanı Bozbeyli, seçim meydanlarında olduğu gibi ülkedeki sosyal, ekonomik ve kültürel yozlaşmadan Demirel’i sorumlu tutarak Bütün bunların yanında “Demirel’in devrinde vurguncular, anarşistler ve komünistler bayram ediyorlar.” ifadelerine yer vermiş devamında ülkedeki anarşinin

⁸²⁵Zaman, 23.5.1977.; Hergün, 25.5.1977.

⁸²⁶Zaman, 24.5.1977.

sebebi olarak Milliyetçi Cephe İktidarında CHP'nin sosyal eğitim sisteminin aynen devam ettirilmesini göstererek *"Bugünkü eğitim sistemi insanlara ait her problemin çö-zümünde ana unsur olan kaliteli ve idealist insana değer vermektedir. Müfredat prog-ramları ders kitapları, imtihan ve sınıf geçme usulleri milletimizin bünyesine uymamak-tadır. Gençlerimize milli tarih, milli kültür, milli terbiye, milli dil ve milli ideal olarak hiçbir şey verilmemektedir. Toplumun hemen her kesimi az veya çok bir ideolojiye bu-laşmıştır."*⁸²⁷

şeklinde konuşmuştur. Demokratik Parti adına radyodan ikinci konuşmayı yapan Konya Milletvekili Özer Ölçmen ise 5 Haziran seçimlerinin Türkiye için ne ifade ettiğini *"5 Haziran seçimleri son bağımsız Türk Devletinin geleceği açısından büyük önem taşımaktadır. Bu seçimlerde Türkiye üzerinde tezgahlanan oyunlara alet olmaya-cak, dürüst, lekesiz ve hakiki milliyetçi hükümetlerin sandıktan çıkarılması gerekmektedir. Aksi taktirde, çocuklarımıza ve torunlarımıza Kore, Vietnam, Pakistan, Lübnan gibi dirliği birliği kalmamış bir vatan bırakmanın vebali omuzlarımızda kalacaktır."* şeklin-de dile getirmiş ayrıca CHP ve AP'ye dönük uluslararası örgütler üzerinden yüklenmiş ve *"Demokratik Parti olarak Türkiye'nin beynelmilel teşkilatlar tarafından gizli loca-lardan, Bildenberg toplantılarından ve sosyalist enternasyonallerden idare edilmesine şiddetle karşı çıkıyoruz. Bu beynelmilel menfaat kuruluşları ile yürütülen gizli pazarlık-ların milliyetçilikle de, bağımsızlıkla da bağdaşmayacağını milletimizin takdir edeceği-ne inanıyoruz."*⁸²⁸ ifadelerini kullanmıştır.

Taksim Mitinginde CHP ve AP'ye dönük eleştirilerine devam eden Demokratik Parti Genel Başkanı Bozbeyli, *"CHP modern devlet idaresi ve ekonomi bilgisine sahip değildir. Uzun yıllardan beri iktidara gelememenin verdiği hırsla CHP muhalefeti iktidara karşı olmaktan çıkmış, devlete karşı bir mahiyet almıştır. Bu durum yer yer ve zaman zaman devlet düşmanlığı haline dönüşmektedir. CHP'sinin bu noktaya gelmesi, devlet ve memleket için solculuğundan da tehlikeli olmakta ve devleti yıkmaya götürmektedir."* şeklinde CHP'ye bakışını ortaya koyarken, Demirel liderliğindeki Milliyetçi Cephe İktidarının uygulamalarına dönük ise *"Demirel hükümeti zamanında döviz dar*

⁸²⁷ **Demokratik Parti 1977 Genel Seçimi Radyo Konuşmaları**, Başbakanlık Basım Evi, Ankara, 1977, s.3-10.; **Zaman**, 25.5.1977.

⁸²⁸ **Demokratik Parti 1977 Genel Seçimi Radyo**, s.11-14.; **Zaman**, 26.5.1977.; 5 Haziran 1977 erken genel seçimleri öncesi Demokratik Parti *"İpler Kimin Elinde?"* başlıklı bir seçim broşürü hazırlamıştır. Bu broşürde AP Genel Başkanı ve Başbakan Süleyman Demirel'in mason olduğu ile ilgili belgelere yer vermiştir. Buna göre Demirel, Amerikan mobil petrol şirketinin Türkiye Genel Müdürü iken Ankara Bilgi Locasına 43. sıra numarası ile kaydolmuştur. **Zaman**, 19.5.1977.

boğazına giren Türkiye'nin dış borçlarını ödeyemez bir hale geldiğini, işsizliğin günden güne arttığını, devlet kadrolarının kendi militanları ve kadroları için arpalık haline getirildiğini” söylemiş devamında “Biz Demokratik Parti olarak, 1961 şartlarında mücadelesini vermiş, devlet idaresinde ciddiyet, dürüstlük ve fazilet tecrübelerini göstermiş, güçlü ve dinamik bir kadro ile milletin huzurundayız. Demokratik Parti'ye verilecek her oy, şahsi çıkarları için Türk devletini mahvedenlere bir şamar olacaktır. Demokratik Parti biraderler, yeğenler ve yiyenler saltanatına son verecektir.”⁸²⁹ ifadeleri-ne yer vermiştir.

Adana, Mersin ve memleketi Kahramanmaraş'ta seçmene hitap eden Bozbeyli, CHP, AP ve MSP liderlerini memleket ihtiyaçlarını bilmemekle ve devlet adamı ciddiyeti taşımamakla eleştirerek *“Başbakan Yardımcısının attığı fabrika temellerine Başbakan büyük bir umursamazlık ve vurdumduymazlıkla ‘uydurma temeller’ diyebiliyor. Dünyanın hiçbir yerinde devlet adamlığının, devlet ciddiyetinin ve makam haysiyetinin böylesine ayağa düşürüldüğü görülmemiştir. Beraber ortaklık kur, devlet imkanlarını paylaş, beraber bütçe hazırla, yapılan her şeyin plan ve programlara uygun olduğunu aylarca ilan et sonra da kalk ortağının milyonlar sarf ederek attığı temellere sahte ve uydurma damgası vur.”* şeklinde konuşmuş devamında kendilerinin koalisyonlarda yer almama gerekçesi olarak *“Demokratik Parti bugüne kadar iktidarlara ortak olmamışsa bunun sebebi ortaklık teklif edenlerin, devlet ciddiyetinden, devlet idaresinden ve modern ekonomik bilgilerden mahrum olduklarını bilmesindendir. Bugün artık CHP'nin de, AP'nin de ne olduğunu milletimiz bilmektedir. Demokratik Parti'nin yıllar önce söylediklerini milletimiz de görmüş ve tecrübe etmiştir. Bunlardan herhangi birinin tekrar iktidar olması hiçbir şeyi değiştiremeyecektir.”* ifadelerini kullanmış son olarak *“Biz Demokratik Parti olarak kalkınmanın devam edebilmesi için her şeyden önce alt yapı tesislerine ihtiyaç olduğu kanaatindeyiz. Elektrik santrallerine, yola, muhabere vasıtalarına, limanlara, havaalanlarına ve sanayi suyuna ihtiyaç vardır. Altyapı tesislerini sanayimizin ihtiyacının önüne geçiremezsek, kalkınma olmaz. Bunu partilerinde milletimizin de bilmesinde fayda vardır.”⁸³⁰ ifadelerine yer vermiştir.*

⁸²⁹ **Zaman**, 17.5.1977.; **Cumhuriyet**, 17.5.1977.

⁸³⁰ **Zaman**, 18.5.1977.; Demokratik Parti lideri Bozbeyli Mersin'de yaptığı konuşmada bürokrasideki yozlaşmaya değinerek *“Bugün memlekette Erbakan'ın hoşuna gitmek için sakal bırakan ve camiye giden valiler, kaymakamlar ve müdürler türemiştir. Bunlar Allah rızası için değil, liderleri Erbakan'ın rızası için Namaz kılmaktadırlar.”* ifadelerine yer vermiştir. **Yeni Asya**, 23.5.1977.

Antalya mitinginde ülkede ortaya çıkan döviz sıkıntısının sebebi olarak seçimle-ri ve Demirel zihniyetini işaret eden Demokratik Parti Genel Başkanı Bozbeyli, *“Demokratik Parti olarak meselenin esasına inmek üzere Maliye Bakanından bir noktanın açıklanmasını da istiyoruz. Ford traktörleri için ne zaman ve ne kadar döviz transferine müsaade edilmiştir. Bu traktörlerin ithalatçısı kimdir ve bu traktörlerin zirai denetiminden alınarak bir özel teşebbüse verilmemesinin sebebi nedir? Maliye Bakanından bu konuda doğru ve ciddi cevaplar bekliyoruz.”*⁸³¹ şeklinde konuşurken partisi adına radyodan konuşan Demokratik Parti Genel Başkan Yardımcısı Hasan Korkmazcan, CHP ve AP’yi ülkedeki siyasi, sosyal ve ekonomik buhranın sebebi olarak göstermiş ayrıca seçimlerden sonra iktidarda söz sahibi olmaları halinde topyekûn kalkınma seferberliği başlatacaklarını, iktisadi hayatta katı devletçilik anlayışını terk edeceklerini, ülkede Komünizmin yayılmasını önleyeceklerini, sosyal adaleti sağlayacaklarını bu anlamda örneğin emlak vergisi kanunu değiştirerek emlak vergisinin gelire göre tahakkuk ettirileceğini, esnaf, köylü, işçi ve gençliğin sorunlarını ciddiyetle ele alacakları⁸³² sözünü vermiştir.

Demokratik Parti’nin İzmir ve Manisa mitinglerinde *“Bulgaristan’dan enerji almakla kalkınma sağlanamaz.”* diyen Bozbeyli, Milliyetçi Cephe İktidarını Türkiye’nin kalkınma davasında ciddi projeleri olmamakla eleştirmiş ve *“Demokratik Parti olarak, Türkiye’nin kaderini değiştirecek ticaret yollarının üzerinde ısrarla duruyoruz. Şartlar ülkemize on altıncı asrın imkanlarını getirmiştir. Anadolu tekrar ticaret yollarının geçit merkezi haline gelmiştir. Bu bakımdan Edirne İran otobanına şiddetle ihtiyaç vardır. Bu yolun en geç üç yıl içinde yapılması, Türkiye’ye ekonomik bakımdan büyük sıçrama yaptıracaktır. Bizim iktidarımızın ilk işi, bu yola başlamak olacaktır.”* şeklinde konuşurken partisi adına radyodan yaptığı seçim konuşmasında Demokratik Parti Genel Başkan Yardımcısı Dr. Faruk Sükan ise, Milliyetçi Cephe İktidarını ülkedeki anarşinin kaynağı olarak göstermiş bu doğrultuda 1 Mayıs günü Taksim’de meydana gelen olaylarla ilgili olarak *“Taksim’de katledilen 34 vatandaşımızın ve yüzlerce yaralının suçluları kimlerdir? Taksim’de kardeşi kardeşe kırdıranlar ve kanlı olaylara sebep olanlar kimlerdir? 1 Mayıs’ta Taksim’de cinayet işleneceğini ve kardeş kanı akıtılacağını, devletin güvenlik ve istihbarat makamları kadar pek çok vatandaşta biliyordu. O halde hü-*

⁸³¹Zaman, 30.5.1977.

⁸³²Demokratik Parti 1977 Genel Seçimi Radyo, s.19-22.; Zaman, 29.5.1977.

kümet neden 1 Mayıs faciasını önlemek için kanuni yetkisini kullanarak bu toplantı ve gösteriyi ertelememiş ve çok ciddi güvenlik tedbirleri almamıştır? Şimdi hükümete soruyoruz. Taksim kardeş katliamının faillerini yakalayabildiniz mi? Bunlar kimlerdir? Eğer katliamın tertip ve tedarikçileri dış kaynaklar ise bunların açıklanması gerekmez mi idi?”⁸³³ şeklinde cevaplanması için hükümete sorular sormuştur.

Aydın ve Denizli mitinglerinde “Milletimiz bir ahlaki çöküntü içerisine sürüklenmiştir. Türkiye’de hakkın, hukukun ve kanunun sözü geçmemektedir.” diyen Demokratik Parti Genel Başkanı Bozbeyli, Milliyetçi Cephe İktidarının yönetim anlayışını eleştirerek “Anayasamız iki partili değil, çok partili demokratik parlamenter rejimi öngörmüştür. Bu rejim metodunda kavga yoktur. Çekişme, zıtlasma ve inatlaşma yoktur. Batılı anlamda demokratik parlamenter rejimin metodu barıştır, uzlaşmadır, anlaşmadır. Zorbalıkla, kabadayılıkla ve kaba kuvvetle hiçbir mesele halledilemez. Biz Demokratik Parti olarak barıştan yanayız, kanun hakimiyeti tesisini istiyoruz.” şeklinde konuşmuş devamında Bozbeyli, “Sayın Demirel, Milliyetçiler AP’de birleşsin diyor. Biz AP ile birleşmeye hazırız. Ancak AP’liler hırsızlarla mücadele edeceklerse, masonlarla mücadele edeceklerse o zaman hazırız. Yok bu mücadele de biz yokuz diyorlarsa o zaman biz bu mücadeleyi tek başımıza veririz.” ifadelerine yer verirken partisi adına yaptığı radyo konuşmasında Niğde milletvekili Mehmet Altınsoy’da Milliyetçi Cephe İktidarına dönük olarak “İdarecilerin yakınlarına ait hazine soygunu iddiaları ayyuka çıkmıştır.”⁸³⁴ şeklinde partisinin söylemini yinelemiştir.

Afyon mitinginde CHP, AP ve MSP’ye dönük eleştiri dozunu artıran Bozbeyli, CHP için “CHP kısır ve sönük bir ekonomik görüşe sahiptir. Bu parti liderlerinin kafası yıllardan beri her zaman inkara çalışmıştır. Yabancı sermaye kanununa karşı hayır demişlerdir. Keban Barajı ve Boğaz Köprüsü için akla hayale gelmeyen kampanyalar açmışlardır. Bu bakımdan iktidara geldiklerinde bir iş yoktur.” derken AP’yi milleti ruhen çöküntüye ve devleti temelden yıkılışa götürmekle suçlamıştır. MSP’yi ise din istismarı yapmakla suçlayan Bozbeyli, “Din istismarı yoluyla oy toplayacağını sananlar dinimize en büyük fenalığı yapmaktadırlar” demiş devamında kendilerine göre ülkenin derhal halledilmesi gereken meseleleri olarak: “Anarşinin önlenmesi, bütün eğitim-öğretim kurumlarında disiplinin sağlanması, can ve mal güvenliğinin sağlanması,

⁸³³ age, s.27-30.; Zaman, 31.5.1977.

⁸³⁴ age, s.31-34.; Zaman, 1.6.1977.

ekonomik ve ahlaki çöküntünün durdurulması, partizanlığın ve rüşvetin önüne geçilmesi, Komünizme ve Emperyalizme karşı mücadele edilmesi, bölgecilik ve mezhepçilik kavgalarının önlenmesi” işaret etmiş aynı şekilde partisi adına yaptığı radyo konuşmasında Demokratik Parti Samsun Milletvekili Hilmi Türkmen’de AP ve MSP’yi halkın dini ve milli duygularını sömürerek kendi şahsi ve ailevi imkanlarını artırma ayrıca mason locaları olmak üzere uluslararası örgütleri ülkede etkin duruma getirici politikalar izlemekle CHP’yi ise muhalefetten iktidar düşmanlığına, iktidar düşmanlığından da devlet düşmanlığına doğru bir anlayış halinde olmakla⁸³⁵ suçlamıştır.

5 Haziran 1977 erken genel seçimlerinin son mitingini Kırıkkale’de gerçekleştiren Demokratik Parti Genel Başkanı Bozbeyli, ekonomi konusuna değinerek *“Memleketimiz ve ekonomimiz çok büyük problemlerle karşı karşıyadır. En büyük problemde gizli işsizlik meselesidir.”* şeklinde konuşmuş devamında *“Fiyatları durmadan yükselten, milletlerarası rekabet imkanlarını ortadan kaldıran, iş bulma imkanlarını ortadan kaldıran, ekonomiden istikrar bırakmayan ve akılsızca yürütülen ücret fiyat politikasına dur diyeceğiz.”*⁸³⁶ ifadelerini kullanmış aynı şekilde partisi adına radyo konuşmasında Demokratik Parti Genel Başkan Yardımcısı Cevdet Önder ise, seçimlerden sonra Türkiye’nin koalisyonlarla yönetileceği öngörüsünde bulunarak o zaman Demokratik Parti, denge partisi olarak namuslu iktidarın nasıl olacağını gösterecektir⁸³⁷ şeklinde dinleyenlere seslenmiştir.

Özetlemek gerekirse 5 Haziran 1977 erken seçimleri propaganda döneminde başta Genel Başkanı Bozbeyli olmak üzere Demokratik Parti kurmaylarının 1973 seçimlerinde olduğu gibi AP ve Demirel eleştirisinin dışına çıkamadıklarını ve seçmenin günlük hayatına dokunan bir söylem geliştiremediklerini söylemek mümkündür. Bu doğrultuda Demokratik Parti kurmayları sağ seçmen nazarında Milliyetçi Cephe Hükümetini oluşturan partileri yolsuzluk ve vurgunculuğa yol açma, ekonomik sorunları çözememe ve ülkeyi çöküntüye götürme, partizanlık yapma, ülke ve millet bütünlüğünü tahrip etme ayrıca iktidar gücünden yoksun olmakla nitelerken, AP lideri Demirel’i ise, Demokrat Parti geleneğine ihanet etme, yalancılık, ciddi ve vakur olmamak daha da önemlisi mason olmakla suçlamış buna karşılık Demokratik Parti’yi dürüst ve vatandaş koruyan bir

⁸³⁵ *age*, s.35-38.; *Zaman*, 3.6.1977.

⁸³⁶ *Zaman*, 4.6.1977.

⁸³⁷ *Demokratik Parti 1977 Genel Seçimi Radyo*, s.47-51.; *Zaman*, 5.6.1977.

parti imajı oluşturmaya çalışmışlardır. Bu noktada örneğin parti kurmayları kendi dönemlerinde cami, okul ve kışlaya siyasetin sokulmayacağı, din, adalet ve bilimin partiler üstü değerler olarak tutulacağı sözünü vermişlerdir.

2.4.3. Seçim Sonuçlarının Değerlendirmesi

AP lideri Demirel başkanlığında 31 Mart 1975 tarihinde kurulan Milliyetçi Cephe Hükümeti ülkede önlenemeyen fiyat artışları, döviz darboğazı ve CHP'nin yükselişte olmasından hareketle 5 Nisan 1977 tarihinde Millet Meclisinde CHP ile birlikte erken seçim kararı aldı⁸³⁸. MSP'nin katılmadığı erken seçimlerin 5 Haziran 1977 tarihinde Cumhuriyet Senatosu 1/3 yenileme seçimleriyle birlikte yapılmasıyla ilgili oylama 1 ret, 7 çekimser oya karşı 342 oyla kabul edildi⁸³⁹. Bundan sonraki süreçte MSP seçimlerin erkene alınmasıyla ilgili kararın iptali için Anayasa Mahkemesi'ne başvurursa da bu talep Anayasa Mahkemesince reddedilmişti⁸⁴⁰. Sonuçta Türk seçmeni 5 Haziran 1977 tarihinde Cumhuriyet Senatosu 1/3 yenileme seçimleriyle birlikte yeni parlamentoyu belirlemek için sandığa gitti.

5 Haziran 1977 erken genel seçimlerine birleşik oy pusulasındaki sıralamaya göre şu partiler katılıyordu⁸⁴¹: CHP, TBP, CGP, MHP, AP, Demokratik Parti, TİP, MSP. Bununla birlikte seçimlere AP ve CHP tüm seçim çevrelerinde katılırken; CGP, Artvin, Gümüşhane ve Malatya'da; Demokratik Parti, Bolu'da; MHP, Hakkari'de seçimlere katılmamış, TBP 20 seçim çevresinde, TİP 15 seçim çevresinde ve Bağımsızlar da 54 seçim çevresinde seçimlere katılmışlardır⁸⁴².

14 Ekim 1973 seçimlerine göre milletvekili sayıları bu seçimlerde İstanbul'da 6, Ankara'da 3, İzmir, Adana, Hatay ve İçel'de birer artarken 13 ilde ise milletvekili sayısı birer azalmıştı: Afyon, Burdur, Çanakkale, Çorum, Erzurum, Eskişehir, Giresun, Gümüşhane, Kastamonu, Muğla, Ordu, Sakarya, Sivas⁸⁴³. %72.4 oranında katılımın olduğu

⁸³⁸ Demokratik Parti ve MSP seçimlerin erkene alınmasını önlemek amacıyla bu dönemde Meclis Başkanlığına 60'tan fazla araştırma önergesi verdiler. **Cumhuriyet**, 4.4.1977.

⁸³⁹ **Milliyet**, 6.4.1977.; **Milli Gazete**, 6.4.1977.

⁸⁴⁰ **Hürriyet 1977 Ansiklopedik Yılı**, Hürriyet Yay., İstanbul, 1977, s.623.

⁸⁴¹ **age**, s.619.

⁸⁴² **Cumhuriyet Seçim-77**, Altın Kitaplar Mat., İstanbul, 1977, s.300-318; Bu seçimlerde AP, 66; CHP, 65; MSP, 21; Demokratik Parti, 1; CGP, 2; Bağımsızlar 4 seçim çevresinden milletvekili çıkarmayı başarmıştır.

⁸⁴³ **Cumhuriyet**, 2.4.1977.

seçimler sonucunda Millet Meclisinde temsil edilecek siyasi partiler ve bağımsızlar için sonuçlar:

Partiler	Aldığı Oy Sayısı	Oy Oranı (%)	Çıkarılan Mv. Say.	Meclisteki Sandalye Oranı	Aşkın/ Eksik Temsil (+/-)	Mv. Başına Oy Say.
AP	5.468.202	36.9	189	42.0	+5.1	28.932
CGP	277.713	1.9	3	0.7	-1.2	92.571
CHP	6.136.171	41.4	213	47.3	+5.9	28.808
Demokratik Parti	274.484	1.9	1	0.2	-1.7	274.484
MHP	951.544	6.4	16	3.6	-2.8	59.471
MSP	1.269.918	8.6	24	5.3	-3.3	52.913
TBP	58.540	0.4	-	-	-0.4	-
TİP	20.565	0.1	-	-	-0.1	-
BAĞIMSIZ	370.035	2.5	4	0.9	-1.6	92.508
TOPLAM	14.827.172	100.1	450	100.0	-0.1	32.949

Tablo 14: 5 Haziran 1977 Erken Genel Seçim Sonuçları

5 Haziran 1977 Cumhuriyet Senatosu (1/3) yenileme seçimlerinde siyasi partilerin aldıkları oy oranı ve kazandıkları Senatör sayıları⁸⁴⁴:

Partiler	Aldığı Oy Sayısı	Oy Oranı (%)	Senatör Sayısı	Sandalye Oranı (%)	Aşkın/ Eksik Temsil (+/-)
AP	1.842.396	38.3	21	42.0	+3.7
CGP	89.484	1.9	-	-	-1.9
CHP	2.037.875	42.4	28	56.0	+13.6
Demokratik Parti	107.278	2.2	-	-	-2.2
MHP	326.967	6.8	-	-	-6.8
MSP	402.702	8.4	1	2.0	-6.4
BAĞIMSIZ	5.624	0.1	-	-	-0.1
TOPLAM	4.812.326	100.1	50	100.0	-0.1

Tablo 15: 5 Haziran 1977 Cumhuriyet Senatosu Seçim Sonuçları

5 Haziran 1977 erken genel seçimleri öncesi basında seçim sonuçlarıyla ilgili anketler yer almıştı. Bu anketlerde CHP'nin seçimleri kazanacağı görülüyordu. Yine

⁸⁴⁴Erol Tuncer, *age*, s.350.

anketlerde Demirel liderliğindeki AP ikinci parti olurken, Erbakan'ın MSP'si de üçüncü parti oluyordu. Örneğin Cumhuriyet'in anketine göre; CHP 208, AP 149, MSP 30, MHP 9, Demokratik Parti 2, CGP 2 ve Bağımsızlar 2 milletvekili çıkarıyor, 44 milletvekilliği ise ortada gözüküyordu. Ayrıca Demirel liderliğindeki Milliyetçi Cephe Hükümeti'nin uygulamalarından memnun olmayanların oranı ankette %43 olurken en beğenilen lider sıralaması da Bülent Ecevit, Süleyman Demirel ve Necmettin Erbakan olarak veriliyordu⁸⁴⁵.

5 Haziran 1977 erken genel seçimlerinin en önemli sonucu seçmenin oylarıyla iki partili bir düzen isteğine işaret etmesidir. Bununla birlikte seçimlerin soldaki sürprizini CHP, sağdaki sürprizini ise MHP yapmıştı. CHP 1973'te %33.29 olan oyunu bu seçimlerde CGP, TBP ve TİP'den oy almayı başararak %41.38'e çıkartırken, MHP ise 1973'te %3.70 olan oyunu yaklaşık olarak ikiye katlamış ve genel oyun %6.42'sini almayı başarmıştır. 1973 seçimlerinin kaybedeni AP'de Demokratik Parti ve MSP'den geri almayı başardığı oylarla %28.80'den %37.28'e çıkmış ve ikinci parti olmuştur.

Diğer taraftan bu seçimlerin kaybedenleri ise Demokratik Parti, MSP ve CGP olmuştur. 1973 seçimlerinde %11.90 oy alarak meclise 45 milletvekili getiren Demokratik Parti bu seçimlerde %1.85 oy ve 1 milletvekiline düşmüştür. Aynı şekilde 1973 seçimlerinde %11.80 oy alan ve meclise 48 milletvekili getiren Erbakan'ın MSP'si de bu seçimlerde %8.56 oy ve 24 milletvekiline düşmüştür⁸⁴⁶. Buna rağmen 5 Haziran sonuçlarına göre CHP ve AP'nin tek başına iktidar olamadığı bir ortamda MHP ve MSP kurulacak koalisyon hükümetleri için dikkate alınması gereken bir güç olarak ortaya çıkmıştı. Ayrıca MHP ve MSP 1973 ve 1977 seçim sonuçlarına göre istikrarlı bir sosyo-ekonomik tabana oturduklarını göstermişlerdi. Diğer taraftan Bila'ya göre AP'nin Demokratik Parti ve MSP'den oy aldığı MHP'ye ise oy kaptırdığı 5 Haziran sonuçlarının önemli bir sonucu da ülkede seçmenlerin yaklaşık %42'sinin düzen değişikliği isteyen

⁸⁴⁵ **Cumhuriyet**, 2.6.1977.; Cumhuriyet'in anketine göre, seçmen en önemli ülke sorunu olarak; hayat pahalılığı ve ekonomik sorunlar (%46), can güvenliği ve asayişsizlik (% 39), devlet hizmetlerinde parti-zanlık (% 8), Dış politika (% 8). **Cumhuriyet**, 4.6.1977.

⁸⁴⁶ [https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/secim_sorgu.secim_cevireleri?p_secim_yili=1977\(6.2.2016\)](https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/secim_sorgu.secim_cevireleri?p_secim_yili=1977(6.2.2016)) .; 14 Ekim 1973 seçimleriyle karşılaştırıldığında 5 Haziran 1977 erken genel seçimlerinde CHP (%8.09); AP (%7.46); MHP (%3.46) oranında oylarını artırırken; Demokratik Parti (%10.04), CGP (%3.39), MSP (%3.24), TBP (%0.75) ve Bağımsızlar da (%0.33) oranında oylarını düşürmüşlerdir. Buna göre her iki seçim arasında en fazla oy kaybeden parti (%10.04) oy oranı ile Demokratik Parti olmuştur. Aynı şekilde 1973 seçimlerine göre 5 Haziran'da AP, 40; CHP, 28; MHP, 13 milletvekili artırırken, MSP, 24; CGP, 10; Demokratik Parti, 44 ve Bağımsızlar 2 milletvekilliği kaybetmiştir.

ve açıkça solda yer aldığını dile getiren CHP'ye oy vererek onun iktidara gelmesini ve programını uygulamasını istemesiydi⁸⁴⁷.

5 Haziran 1977 seçimleri sonrası en önemli tartışma başlığı MSP lideri Erbakan tarafından dile getirilen seçmen sayısındaki artış olmuştur. Ona göre nüfus oranındaki artış oranı yaklaşık %9 iken seçmen oranındaki artış oranı nüfus artış oranının neredeyse üç katı olmuş ve %26 civarında gerçekleşmiştir. Bu ise seçime gölge düşüren mükerrer oy şüphesini doğurmuş ve seçimlerin iptal edilmesi gerekliliğini doğurmuştur⁸⁴⁸. Barajsız d'Hont sistemine göre yapılan 5 Haziran 1977 erken genel seçimleri sonucuna "temsilde adalet" ve "yönetimde istikrar" ilkesi açısından bakılacak olursa CHP ve AP için "temsilde adalet" getirirken başta Demokratik Parti olmak üzere MSP, MHP ve diğer küçük partiler için temsilde adaletsizliğe sebep olmuş⁸⁴⁹ ayrıca ülke açısından tek başına güçlü bir iktidar getirmeyerek "yönetimde istikrar" ilkesine hizmet etmemiştir. Nitekim 5 Haziran seçimlerinden güçlü ve istikrarlı bir CHP hükümetinin çıkacağını bekleyenler hayal kırıklığına uğramıştı. CHP seçimlerden 213 milletvekili kazanmış ve tek başına iktidara gelememişti. Aynı şekilde AP'de seçimlerde 189 milletvekilliği kazanmış ve ülke koalisyonlara mecbur kalmıştı.

Balıkesir, Bilecik, Bursa, Çanakkale, Edirne, İstanbul, Kırklareli, Kocaeli, Sakarya ve Tekirdağ seçim çevrelerini içeren Marmara Bölgesi'nde 5 Haziran 1977 erken genel seçimlerinin kazananı CHP olmuştur. Ancak CHP, İstanbul'da (%58.22) oy almasına rağmen bölgede ülke ortalamasının altında oy almış, AP ise Marmara bölgesinde ülke ortalamasının üzerinde oy almıştır. Diğer taraftan seçimlerin kaybedeni durumunda olan Demokratik Parti 1973 seçimlerinde %7.13 oranında oy aldığı bölgede oylarını %2'nin altına düşürmüştür. Örneğin 1973 seçimlerinde Sakarya'dan (%29.84) oy alarak bir milletvekilliği alan parti bu seçimlerde aynı seçim çevresinde %3.2 oya düşmüş ve

⁸⁴⁷ Hikmet Bila, *age*, s.316.; Özdemir'e göre ise 5 Haziran 1977 seçimlerinde (%75) seçmenin sandığa gitme noktasında 1973 (%67) seçimlerine göre yaklaşık %8'lik bir isteklilik göstermesinin temel sebebi sağ partilerin muhtemel bir sol iktidarı engellemek için giriştikleri eylem ve söylem birliğine karşı CHP ve sol basının devletin kanatları altında gelişen faşizm tehlikesine karşı CHP'ye oy verilmesi çağrısının toplumda karşılık bulmuş olmasıydı. Hikmet Özdemir, *age*, s.243.

⁸⁴⁸ *Milli Gazete*, 12.6.1977.; *Milli Gazete*, 14.6.1977.; *Milli Gazete*, 15.6.1977.; Burada ilginç olan nokta seçim öncesine göre oy oranını yarı yarıya düşüren Erbakan'ın ülkeyi seçimlere götüren hükümete ortak olması ayrıca Demokratik Parti tarafından seçim kararı alınmadan önce dile getirilen seçmen kütüklerinin yenilenmesi ve sandık güvenliğinin sağlanması uyarılarına itibar edilmemiş olmasıdır.

⁸⁴⁹ Örneğin Demokratik Parti 274.484 oy ile 1 milletvekili kazanırken, AP ve CHP aynı oy miktarı ile yaklaşık 9 milletvekili kazanmış; MSP ve MHP ise sırasıyla 52.913 ve 59.472 oyla birer milletvekili kazanmıştır.

milletvekili çıkaramamıştır⁸⁵⁰. Aynı şekilde diğer küçük partilerden MHP, oylarını %1.2 oranında artırırken MSP, CGP ve TBP oylarını düşürmüş ve bu bölgede bir varlık gös-terememişlerdir.

Afyon, Aydın, Denizli, İzmir, Kütahya, Manisa, Muğla ve Uşak seçim çevrelerini barındıran Ege Bölgesinde 5 Haziran seçimlerinin kazananı AP olmuştur. 1973 seçimlerine göre AP, oylarını %10 oranında artırırken Demokratik Parti ise %12 oranında oylarını düşürmüştür. 1973 seçimlerinde bölgenin bütününde 9 milletvekili çıkartan parti bunların 5 tanesini Aydın'da (%28.8), Denizli'de (%22.8) ve Muğla'da (%18.4) oranında oy alarak kazanmış ancak 5 Haziran seçimlerinde ise bu seçim çevrelerinde sırasıyla %2.5, %2 ve %3.2 oylarını almış ve hiç milletvekili çıkaramamıştır⁸⁵¹. Diğer taraftan 5 Haziran seçimlerinde AP ve CHP bölgedeki oyların yaklaşık %90'ını alırken milletvekilliklerini de eşit oranda paylaşmışlardır.

5 Haziran seçimlerinde Adana, Antalya, Burdur, Hatay, Isparta, İçel ve Kahramanmaraş seçim çevrelerini içeren Akdeniz Bölgesinde CHP, 1973 seçimlerine göre oylarını yaklaşık %10 oranında artırarak birinci olmuştur. Bu seçimlerde Demokratik Parti'nin oylarını yaklaşık %13 oranında düşürdüğü bölgede AP ise oylarını %10 oranında artırmıştır. 1973 seçimlerinde bölgede Adana, Antalya, Hatay, İçel ve Kahramanmaraş seçim çevrelerinde aldığı oylarla 6 milletvekilliği çıkaran Demokratik Parti bu seçimlerde Antalya'da %16.99'dan %2.34'e, Hatay'da %15.03'den %0.68'e ve İçel'de %15.65'den %2.21'e oylarını düşürmüş ve hiç milletvekili çıkartamamıştır⁸⁵². Diğer taraftan MHP'de seçimlerde bölgede %8.35 oy alarak Türkiye ortalamasının üzerine çıkmış ayrıca CHP ve AP'nin ardından üçüncü sırada yer alarak bölgedeki illerden sadece Adana'da (%11.31) milletvekili çıkarmıştır.

Ankara, Çankırı, Eskişehir, Kayseri, Kırşehir, Konya, Nevşehir, Niğde, Sivas ve Yozgat seçim çevrelerini içeren İç Anadolu Bölgesi'nde 5 Haziran 1977 seçimlerinin kazananı CHP olmuş ancak CHP'nin bölgedeki oy oranları Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu'dan sonra en düşük düzeyde gerçekleşmiştir. Demokratik Parti ise seçim-

⁸⁵⁰ CHP'nin 1. AP'nin 2. sırada yer aldığı Marmara Bölgesi'nde Demokratik Parti'nin oyları; Balıkesir'de (%1.54), Bilecik'te (%0.96), Bursa'da (%1.52), Çanakkale'de (%1.95), Edirne'de (%1.81), İstanbul'da (%1.19), Kırklareli'de (%1.55), Kocaeli'de (%2.17), Sakarya'da (%3.22), Tekirdağ'da (%1) şeklinde gerçekleşmiştir.

⁸⁵¹ [https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/secim_sorgu.secim_cevreleri?_secim_yili=1977\(6.2.2016\).](https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/secim_sorgu.secim_cevreleri?_secim_yili=1977(6.2.2016).)

⁸⁵² agy.

agy.

lerde ülke genelinde olduğu gibi bölgede de ciddi oy kayıpları yaşarken oy yitimini özellikle AP ve MHP'ye dönük yaşamıştır. Nitekim parti iki seçim arasında örneğin Çankırı'da %17.15'den %1.70'e; Konya'da %33.92'den %5.75'e; Niğde'de %24.14'den %3.11'e; Yozgat'ta %15.66'dan %1.61'e; ve Kırşehir'de %12.68'den %6.45'e düşerken iki seçim arasında bölgeden elde ettiği milletvekilliği sayısı da 12'den 1'e düşmüştür⁸⁵³. Diğer taraftan 5 Haziran seçimlerinde MSP ve CGP'nin oy yitirdiği bölgede MHP ise %12.25 oy oranı ile ülke genelinde en yüksek oyu bu bölgeden almıştır.

5 Haziran seçimlerinde Amasya, Artvin, Bolu, Çorum, Giresun, Gümüşhane, Kastamonu, Ordu, Rize, Samsun, Sinop, Tokat, Trabzon ve Zonguldak seçim çevrelerini içeren Karadeniz Bölgesi'nde seçimlerin kazananı AP olmuştur. 1973 seçimlerine göre AP'nin oylarını yaklaşık %12 artırdığı bölgede Demokratik Parti %10, MSP %4 ve CGP'de %3 oranında oy kaybetmişlerdir. Diğer taraftan 1973 seçimlerinde 7 milletvekilliği kazanarak en başarılı olduğu üçüncü bölge özelliği taşıyan Karadeniz Bölgesi'nde oyları Giresun'da %20.18'den %2'ye; Ordu'da %21.37'den %2.85'e; Çorum'da %17.91'den %1.85'e; Rize'de %13.34'den %1.97'ye; Sinop'ta %13.46'dan %3.14'e; Tokat'ta %13.13'den %1.56; Trabzon'da %13.81'den %1.56'ya şeklinde çekilmiş ve hiç milletvekili çıkaramamıştır⁸⁵⁴.

Ağrı, Bingöl, Bitlis, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Hakkari, Kars, Malatya, Muş, Tunceli ve Van seçim çevrelerini içeren Doğu Anadolu Bölgesi'nde 5 Haziran 1977 erken genel seçimlerinin kazananı CHP olmuştur. CHP, Kars'ta (%52.92), Malatya'da (%53.87), Tunceli'de (%66.38) ve Erzincan'da (%45.39) oy oranlarıyla Türkiye ortalamasının üzerine çıkmıştır⁸⁵⁵. 1973 seçimlerinin bölgedeki kaybedeni AP ise bu seçimlerde Demokratik Parti ve MSP'den çektiği oylarla toparlanma yoluna girmiştir. AP örneğin Erzurum'da (%43.11), Hakkari'de (%43.40), Bitlis'te (%34.25) ve Bingöl'de (%28.62) oy oranlarıyla birinci parti olurken Erzurum ve Hakkari'de bölge ortalamasının üzerine çıkan oylar almıştır⁸⁵⁶.

⁸⁵³ agy.

⁸⁵⁴ agy.

⁸⁵⁵ Cumhuriyet Seçim-77, s.300-318.

⁸⁵⁶ age, s.300-318.

Diğer taraftan Demokratik Parti ise bölgedeki 12 seçim çevresinden sadece Kars'ta (%3.73) oy alırken geri kalan seçim çevrelerinde %1 ve altına düşmüş ayrıca bir önceki seçimlerde Erzurum ve Kars'ta çıkardığı milletvekilliklerini AP'ye kaptırmıştır⁸⁵⁷. 1973 seçimlerinde aldığı oylarla bölgede AP'yi geçen MSP bu seçimlerde üçüncü sıraya düşse de Bingöl'de (%25.37), Bitlis'te (%27.26), Van'da (%20.44), Hakkari'de (%18.46), Malatya'da (%20.33) ve Muş'ta (%17.93) oy oranlarıyla Türkiye ortalaması-nın üzerinde oy almıştır⁸⁵⁸. MHP ise bu seçimlerde Erzurum'da (%12.85) oy ile ilk kez bölgede bir milletvekili çıkarmıştır⁸⁵⁹. Bu seçimlerde bağımsız adaylar aldıkları oy oranlarıyla Doğu Anadolu'daki seçimlere damgalarını vurmuşlardır. Nitekim Muş'ta (%46.49), Ağrı'da (%42.13), Van'da (%28.92) oy alan bağımsız adaylar partilerden daha fazla oy alarak bu seçim çevrelerinde birinci olmuşlardır. Ancak bu sonuçlara rağmen bağımsızlar söz konusu seçim çevrelerinde birden fazla bağımsız adayın olması nedeniyle hiç vekil çıkaramamış buna karşın Ali Rıza Septioğlu bağımsız aday olduğu Elazığ'da (%16.83) oy ile meclise girmiştir⁸⁶⁰.

Adıyaman, Diyarbakır, Gaziantep, Mardin, Siirt ve Şanlıurfa seçim çevrelerini içeren Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki 5 Haziran 1977 seçimlerinin kazananı CHP ve bağımsız adaylar olmuştur. CHP bölgenin altı seçim çevresinin dördünde birinci parti olurken Siirt'te (%13.9) ve Mardin'de (%21.25) oy ile Türkiye ortalamasının altına düşmüştür. Bu iki seçim çevresindeki başarısızlığın temel sebebi ise bağımsız adayların yüksek oy alması olmuştur. Nitekim Mardin'de aşiret lideri Nurettin Yılmaz (%30.93), Diyarbakır'da Şeyh ailesinden Eşref Cengiz (%17.05) ve Siirt'te Şeyh ailesinden Abdülkadir Zilan (%43.40) oy alarak meclise girmişlerdir⁸⁶¹. AP'nin ise 1973 seçimlerinde Demokratik Parti'ye yitirdiği oyları geri çekmeyi başardığı görülmektedir. Örneğin AP, Şanlıurfa'da (%32.89), Gaziantep'te (%32.44), Diyarbakır'da (%26.90) ve Adıyaman'da (%28.74) oy alarak Demokratik Parti'yi bu seçim çevrelerinde %1 ve altına düşürmüştür. Nitekim Demokratik Parti bu seçimlerde bölgedeki altı seçim çevresinden sadece Adıyaman'da (%3.78) oy almış geri kalan beş seçim çevresinde ise %1 ve altına

⁸⁵⁷CHP'nin 1. AP'nin 2. sırada yer aldığı Doğu Anadolu Bölgesi'nde Demokratik Parti'nin 1973 seçimle-rine göre en net oy değişimleri Hakkari'de %25.66'dan %0.87'ye; Kars'ta %13.39'dan %3.73'e; Erzu-rum'da %10.74'den %1.08'e; [https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/secim_sorgu.secim_cvreleri?p_seci_m_yili=1977\(6.2.2016\)](https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/secim_sorgu.secim_cvreleri?p_seci_m_yili=1977(6.2.2016)).

⁸⁵⁸Cumhuriyet Seçim-77, s. 300-318.

⁸⁵⁹age, s.300-318.

⁸⁶⁰age, s.300-318.

⁸⁶¹age, s.305.

düşmüştür⁸⁶². MSP ise bu seçimde bölgenin beş ilinde Türkiye ortalamasının iki katına çıkmayı başarmıştır. Bu iller Şanlıurfa (%19.51), Siirt (%21.98), Mardin (%23.24), Diyarbakır (%17.85) ve Adıyaman (%19.23)⁸⁶³. Bu sonuçlar MSP açısından bölgedeki muhafazakâr Kürt seçmenin 1973 seçimlerinde gösterdiği sahiplenmeyi devam ettirdiğini göstermektedir. MHP’de bu seçimde bölgede Gaziantep’te (%11.12) oy ile 1 milletvekili çıkarırken, Şanlıurfa’da (%6.3) ve Adıyaman’da (%5.12) oy almış diğer seçim çevrelerinde ise hiçbir varlık gösterememiştir⁸⁶⁴.

Bozbeyli hatıralarında 5 Haziran 1977 erken genel seçimlerinde Demokratik Parti’nin ortaya koyduğu performansın 1973-1977 arasında Türkiye’nin yaşadığı siyasi, sosyal ve ekonomik buhrandan çıkılmasını isteyen seçmenin oylarını CHP ve AP’de toplaması isteğinden etkilendiği değerlendirilmesinde bulunmaktadır⁸⁶⁵.

Kıvanç ise Demokratik Parti’nin 5 Haziran seçimlerindeki başarısının 1973-1977 arası dönemde ortaya konan Demirel karşıtlığı dışında bir söylem oluşturulmaması, hükümet olmaktan kaçınılması, Celal Bayar’ın desteğinin yitirilmesi, Bozbeyli’nin güçlü bir liderlik oluşturamaması ayrıca Sadettin Bilgiç ve çevresinin partiden kopması faktörlerinden etkilendiğini ifade etmektedir⁸⁶⁶.

2.5. 11 Aralık 1977 Belediye Seçimleri ve Demokratik Parti

5 Haziran 1977 erken genel seçimlerinden yaklaşık altı ay sonra yapılan 11 Aralık 1977 Belediye seçimlerinde Demokratik Parti, 5 Haziran seçimlerindeki oy oranının da altına düşmüş ve seçimlerin en büyük kaybedeni olmuştur. Seçimlere başta AP ve CHP olmak üzere Demokratik Parti, CGP, MHP, MSP, TBP, SDP, TİP, TSİP şeklinde toplam on siyasi parti ve bağımsızlar katılmıştır⁸⁶⁷.

⁸⁶²CHP’nin 1. AP’nin ise 2. olduğu Güneydoğu Anadolu Bölge’sinde Demokratik Parti’nin 1973 seçimlerine göre oy değişmesi; Diyarbakır’da %12.22’den %1.13’e; Gaziantep’te %15.5’den %1.17’ye; Şanlıurfa’da %17.09’dan %1.68’e; Mardin’de %17.56’dan %0.55 şeklinde gelişmiştir. [https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/secim_sorgu.secim_cevreleri?p_secim_yili=1977\(6.2.2016\)](https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/secim_sorgu.secim_cevreleri?p_secim_yili=1977(6.2.2016)).

⁸⁶³agy.

⁸⁶⁴Cumhuriyet Seçim-77, s.306.

⁸⁶⁵Yalnız Demokrat, s.380.; Demokratik Parti GİK’i 5 Haziran seçimleri sonrası kamuoyuna yayınladığı bildiride, “Seçimler sonucunda hiçbir parti umduğu sonuca ulaşamamıştır. AP ve CHP’nin tek başına iktidar olma isteklerine, Türk Milleti rağbet etmemiştir.” denildikten sonra hükümet meselesinin bekle-meye tahammülü olmadığı belirtilmiş, “Demokratik Parti olarak gücümüzü yeni hükümeti oluşturmak için kullanacağız” ifadelerine yer verilmiştir. Zaman, 14.6.1977.; Tercüman, 14.6.1977.

⁸⁶⁶Akın Kıvanç, age, s.123-125.

⁸⁶⁷Siyasal yaşamını tamamlayan MP’nin katılmadığı 11 Aralık 1977 Belediye Seçimlerine yeni kurulan TİP, SDP ve TSİP ilk defa katılmışlardır. Cumhuriyet, 12.12.1977.

11 Aralık 1977 tarihinde yapılan Belediye seçimlerine katılım %53.50 düzeyinde gerçekleşmiştir⁸⁶⁸. Şiddet olaylarının ve ekonomik bunalımın giderek tırmandığı bir ortamda gerçekleşen, 11 Aralık seçimlerine katılımın 9 Aralık 1973 Belediye seçimlerinin de altına düşmesinin en temel sebebi 5 Haziran 1977 erken seçimlerinin ülkede tek başına güçlü bir iktidar ortaya çıkarmamış olmasıydı. Bu şartlar altında yapılan 11 Aralık 1977 Belediye Seçimleri sonuçları aşağıdaki gibi gelişmiştir⁸⁶⁹:

Partiler	Aldığı Oy Oranı (%)	Kazandığı İl Merkezi	Kazandığı İlçe Merkezi	Kazandığı Belde Merkezi	Kazandığı Tüm Belediye Sayısı
AP	37.63	15	216	464	695
CHP	46.14	41	243	410	694
MHP	3.86	4	15	36	55
MSP	4.86	3	7	38	48
CGP	0.41	-	1	7	8
Demokratik Parti	0.64	-	2	3	5
TBP	0.11	-	-	1	1
SDP	0.09	-	-	-	-
TİP	0.21	-	-	-	-
TSİP	0.14	-	-	-	-
BAĞIMSIZ	5.93	4	69	127	200
TOPLAM	100	67	555	1088	1710

Tablo 16: 11 Aralık 1977 Belediye Seçim Sonuçları

11 Aralık 1977 Belediye Seçimleri sonrası il, ilçe ve belde merkezleri şeklinde AP, 695; CHP, 694; MHP, 55; MSP, 48; CGP, 8; Demokratik Parti, 5; TBP, 1 ve Bağımsızlar 200 belediye başkanlığı kazanmıştır⁸⁷⁰. Elde ettikleri oy yüzdeleri şekliyle CHP'nin birinci AP'nin ise ikinci olduğu seçimlerin en büyük kaybedeni Demokratik Parti olmuştur. Demokratik Parti'nin oy kayıplarının seçim çevrelerine göre değişmekle birlikte öncelik sırasına göre AP, MHP ve MSP'ye dönük yaşandığı görülmektedir. Diğer taraftan siyasi yelpazenin sağ tarafında seçimlerin sürprizini yapan aktör ise MHP

⁸⁶⁸Oya Çitçi, *age*, s.192.

⁸⁶⁹A.Eşref Turan, *age*, s.184.; Oya Çitçi, *age*, s.195.

⁸⁷⁰*Cumhuriyet*, 15.12.1977.; Demokratik Parti'nin kazandığı 5 belediyenin dağılımı: 2 ilçe, 3 belde belediyesi şeklinde olup bunlardan ilçe belediyeleri: Kahramanmaraş-Göksun (%53.86), Konya-Akşehir (%65.43). *Zaman*, 12.12.1977.

olmuştur. MHP, 9 Aralık 1973 seçimlerinde %0.82 olan oyunu bu seçimlerde %3.86 ya yükseltmiş, aynı şekilde tamamında belde belediyesi olmak üzere 5 olan belediye sayısını 55'e yükseltmiştir⁸⁷¹. 9 Aralık 1973 Belediye Seçimleri'nde CHP ve AP'den sonra en yüksek oy oranına (%6.89) ulaşan Demokratik Parti, girdiği bu ikinci belediye seçimlerinde %0.64 oy oranına düşmüştür. Bu oran Demokratik Parti'nin daha altı ay önce gerçekleşen 5 Haziran 1977 erken genel seçimlerinde aldığı %1.85 oy oranının da altında gerçekleşmiştir. Demokratik Parti, 86 seçim çevresinde katıldığı⁸⁷² bu seçimlerde hemen hemen tüm seçim çevrelerinde ciddi oy kaybetmesine karşın, 1973 seçimlerinde olduğu gibi İç Anadolu (%1.42) ve Akdeniz (%0.75) Bölgelerinde kendi ülke ortalamasının üstüne çıkmıştır⁸⁷³. Diğer bölgelerin tamamında ülke ortalamasının altında oy alan Demokratik Parti, 1973 seçimlerinde en yüksek düzeye ulaştığı iki bölge olan Güneydoğu Anadolu (%0.10) ile Ege'de (%0.02) bu seçimlerdeki oy oranı tüm bölgeler arasında en düşük düzeye inmiştir⁸⁷⁴.

9 Aralık 1973 seçimlerinde kazandığı 104 belediye başkanlığının tamamını AP'den alan Demokratik Parti, bu seçimlerde toplamda 5 belediyeye düşerken kayıpları ise AP, MHP ve MSP'ye dönük olarak yaşamıştır. Örneğin 1973 seçimlerinde kazandığı 2 il belediyesinden Ağrı'yı AP'ye, Konya'yı ise MSP'ye kaybetmiştir⁸⁷⁵. Diğer taraf-tan 1973 seçimlerinde Demokratik Parti'ye ve MSP'ye ciddi oy kaptıran AP, bu seçimlerde söz konusu partilerden oy almakla birlikte kayıpların tamamını da telafi edeme-miştir.

5 Haziran 1977 Erken Genel Seçimleri'nin oluşturduğu olumsuz atmosferde varlık mücadelesi veren Demokratik Parti yaklaşık altı ay sonra girdiği 11 Aralık 1977 Belediye Seçimleri'nde fazilet mücadelesi verdiğini söylemiş⁸⁷⁶ ancak aldığı sonuçlarla siyaseten yaşama şansının kalmadığını görmüştür. Nitekim seçimlerden yaklaşık bir yıl

⁸⁷¹Bu seçimlerde MHP'nin kazandığı belediye başkanlıklarının dağılımı: il merkezi, 4; ilçe merkezi, 15; belde merkezi, 36 şeklinde olurken Bingöl'de (%33.63), Çankırı'da (%34.92), Erzincan'da (%48.64), Yozgat'ta (%37.05) oy oranlarıyla belediye başkanlıklarını kazanmıştır. **Hergün**, 14.12.1977.

⁸⁷²Demokratik Parti'nin seçimlere girdiği 86 seçim çevresinin dağılımı: 14 il merkezi, 38 ilçe merkezi, 34 belde merkezi şeklinde olurken 14 il merkezi ise Adana, Ağrı, Ankara, Antalya, Aydın, Bursa, Denizli, Eskişehir, İçel, İstanbul, Kocaeli, Konya, Trabzon ve Şanlıurfa olmuştur. **Zaman**, 12.12.1977.

⁸⁷³Oya Çitçi, **age**, s.204.

⁸⁷⁴Oya Çitçi, **age**, s.205.

⁸⁷⁵**Zaman**, 12.12.1977.

⁸⁷⁶**1977 Mahalli Seçimi Radyo Konuşmaları**, Basın Yayın Genel Müdürlüğü, Ankara, 1977, s.21.

sonra Bozbeyli, genel başkanlıktan istifa ettiğini ve siyasetten çekildiğini kamuoyuna duyurmuştur⁸⁷⁷.

⁸⁷⁷**Zaman**, 19.12.1977.

IV. BÖLÜM

4. DÖNEM MİLLETVEKİLLERİ VE TBMM FAALİYETLERİ

1. DEMOKRATİK PARTİ’NİN (4. DÖNEM) MİLLETVEKİLLERİ

14 Ekim 1973 seçimleri sonucunda oluşan 4. Dönem TBMM’sinde 450 milletvekili yer almıştır. Söz konusu dönemde ilk defa milletvekili olan üye sayısı 258 oranı ise %56.6’dır. Diğer taraftan bu 258 yeni üyenin 144’ü sadece bu dönemde(1973-1977) milletvekilliği yapmıştır. Bunlara ek olarak bu dönemde mecliste yer alan milletvekillerinin meslekleri incelendiğinde hukukçuların ağırlık kazandığı görülmektedir. Hukukçuları sırasıyla bürokratlar(sivil-asker), çiftçiler, mühendisler, sanayiciler ve tüccarlar, eğitimciler, akademisyenler ve işçiler izlemiştir.

Demokratik Parti,14 Ekim 1973 seçimleri sonrasında oluşan 4. Dönem TBMM’sinde 45 milletvekili ile yer almıştır⁸⁷⁸. 4. Dönem Demokratik Parti Milletvekil-lerinin mesleklerine göre dağılımı;

Meslekler	Kişi Sayısı
Hukukçu	13
Hekim	4
Mimar – Mühendis	3
Öğretmen – Eğitim Uzmanı	1
Eczacı	1
Çiftçi – Ziraatçı	7
Asker	1
Din Adamı	3
Tüccar – Esnaf	3
Gazeteci	2
Akademisyen	1
İktisatçı – Maliyeci	2
Bürokrat	1

Tablo 17: Demokratik Parti 4. Dönem Milletvekillerinin Meslekleri

⁸⁷⁸Türk Parlamento Tarihi TBMM-XV.Dönem (1973-1977), C:III, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yay. No: 148, Ankara, 2012, s.1621.; Demokratik Parti’nin TBMM’nin açılmasından kısa süre sonra iki milletvekilini kaybetmesiyle meclisteki sandalye sayısı 43’e düşmüştür. Bu kayıplardan ilki CHP-MSP koalisyon hükümetinin kurulması sonrasında Mardin Milletvekili Ahmet Türk’ün istifa ederek CHP’ye geçmesi şeklinde olurken ikincisi ise Niğde Milletvekili Mehmet Bıyık’ın trafik kazasında haya-tını kaybetmesi sonucunda gerçekleşmiştir. Ancak Demokratik Parti’nin 1973-1977 yılları arasındaki kayıpları bunlarla sınırlı kalmamıştır. AP lideri Demirel başkanlığında kurulan Milliyetçi Cephe Hükümeti’nin öncesi ve sonrasındaki kayıplar partiye iyice kan kaybettirmiştir. Nitekim Demokratik Parti 5 Haziran 1977 erken genel seçimlerine 19 milletvekiline düşmüş halde girmiştir.

Demokratik Parti'nin milletvekili profili içinden çıktığı AP ile büyük benzerlik göstermektedir. Ancak her ikisi arasındaki bariz fark Demokratik Parti'de daha fazla çiftçi-ziraatçinin bulunması ayrıca daha az sayıda sanayici-tüccar yer almasıdır. Bu durumu ise Demokratik Parti açısından eski DP'nin mirasına sahip çıkma iddiasının meclise yansması olarak değerlendirmek mümkündür. 4. Dönem TBMM'sinde yer alan 450 milletvekilinden 4 tanesi öğrenim durumlarını okur-yazar olarak beyan etmiştir. Bunlardan biri Bitlis Bağımsız Milletvekili Muhyettin Mutlu iken diğer üçü ise Demokratik Parti listesinden seçilen Hatay Milletvekili Abdullah Çilli, Şanlıurfa Milletvekili Mustafa Kılıç ve Niğde Milletvekili Mehmet Bıyık olmuştur. Bu milletvekilleri eğitim durumlarını “özel” olarak beyan etmişlerdir. Bu anlamda söz konusu milletvekilleri okuma yazma bildiklerini ancak resmi eğitim almadıklarını ifade etmişlerdir. Bu gerekçeden hareketle 14 Ekim 1973 seçimleri sonucunda oluşan mecliste resmi eğitim almamış milletvekillerinin en fazla Demokratik Parti'de kendilerine yer bulduklarını söylemek mümkündür.

4. Dönem Demokratik Parti Milletvekillerinin öğrenim durumlarına göre dağılımı; okur-yazar (2), ilkokul (3), ortaokul (2), lise (3), yükseköğretim (33) şeklindedir. Diğer taraftan ortaokul mezunu milletvekilleri mesleklerini çiftçi ya da tüccar olarak beyan ederken 3 lise mezunundan 1 tanesi mesleğini stenograf olarak beyan etmiştir. 4. Dönem meclisinde en fazla sayıda yükseköğretim (Üniversite, Yüksekokul, Akademi, Enstitü) mezunu milletvekili CHP'de yer alırken CHP'yi sırasıyla AP, MSP, Demokratik Parti'nin izlediği görülmüştür. Bununla birlikte 14 Ekim 1973 seçimlerinde Demokratik Parti listesinden meclise gelen 45 milletvekilinin 33 tanesi yükseköğretim mezunudur. Ayrıca Demokratik Parti Milletvekillerinin büyük çoğunluğu diğer partilerde de görüldü gibi Hukuk Fakültesi mezunudur. Ancak diğer partilerden farklı olarak bunların çoğunluğu ikinci mesleklerini çiftçilik-ziraatçılık olarak beyan etmiştir. Bunlara ek olarak yükseköğretim mezunu olan 33 milletvekilinden 1 tanesi iki üniversite bitirirken 4 milletvekili de lisans ya da yüksek lisans eğitimini yurtdışında yapmıştır. Bunlardan 2 milletvekili ABD'de, 1 milletvekili Almanya'da 1 milletvekili ise İsviçre'de eğitim görmüştür. 4. Dönem TBMM'sinde akademik kariyer açısından en fazla üyeye sahip parti AP (8) olurken, onu sırasıyla CHP (5), MSP (2), Demokratik Parti (2) ve CGP (1) şeklinde izlemişlerdir. Doktora yapmış milletvekilleri en fazla AP'de (4), bulunurken bu sayı Demokratik Parti'de (2), CHP'de (2) olmuştur. Bunlara ek olarak Demokratik Par-

ti'nin 45 milletvekilinden 28 tanesi yabancı dil bildiğini söylerken 17 tanesi ise yabancı dil bilmediğini söylemiştir. Ayrıca yabancı dil bildiğini söyleyen 28 milletvekilinden 5 tanesi ise ikinci bir yabancı dil bildiğini söylerken bir yabancı dil bilenlerin 8 tanesi (İngilizce), 8 tanesi (Fransızca), 4 tanesi (Almanca), 3 tanesi (Arapça) ve 1 tanesi de (Farsça) bildiğini dile getirmiştir. Diğer taraftan 12 Mart 1971 muhtırası ile başlayan ve yaklaşık otuz ay süren “*Ara Rejim*” dönemini bitiren 14 Ekim 1973 seçimleri sonrasında oluşan meclis 1969 seçimleri sonrasında oluşan meclise göre neredeyse yarı yarıya yenilenmişti. Bu durumun temel sebebi olarak Demokratik Parti ve MSP gibi iki yeni siyasi aktörün ortaya çıkması buna bağlı olarak 1969 seçimlerinin galibi olan AP'nin ciddi oy kaybı yaşaması olduğunu söylemek mümkündür. Kemal Satır, Cemal Tural ve Mehmet Ali Aybar gibi isimlerin yeniden meclise giremediği 14 Ekim 1973 seçimleri sonrasında CHP'den Deniz Baykal ilk kez Antalya Milletvekili olarak meclise gelmiş ayrıca Demokratik Parti'den Mardin Milletvekili Ahmet Türk ve Aydın Milletvekili Mutlu Menderes de meclise ilk kez seçilmişlerdir. Bunlara ek olarak, 1973 seçimlerinde Demokratik Parti listesinden meclise gelen 45 milletvekilinin 20 tanesi (ilk kez), 9 tanesi (2. kez), 7 tanesi (3. kez) ve 9 tanesi de (4. ve 5. kez) seçilirken, Demokratik Parti Genel Başkanı Ferruh Bozbeyli ise 4. kez meclise seçilmeyi başarmıştır⁸⁷⁹.

4. Dönem TBMM'sinde yer alan 450 milletvekilinin yaş ortalaması 40-44 ve 45-49 yaş dilimi arasında yoğunlaşmıştır. Buna göre 1973 meclisinin yaş ortalaması itibarıyla genç sayılması mümkünken, mecliste yaş ortalaması en yüksek olan parti AP (55) olmuştur. 4. Dönem meclisinde 45 milletvekili ile yer alan Demokratik Parti milletvekillerinin yaşlarının dağılımı ise 6 milletvekili (30-34), 6 milletvekili (35-39), 9 milletvekili (40-44), 9 milletvekili (45-49), 12 milletvekili (50-54), 1 milletvekili (55-59), 1 milletvekili (60-64) ve 1 milletvekili (70-74) şeklinde olmuştur. Bunlara ek olarak 1973 seçimleri sonrasında meclise girebilmeyi başaran yedi siyasi parti ve bağımsızlar toplamda 6 bayan milletvekilinin seçilebilmesini sağlamışlardır. Bu milletvekillerinin partilere dağılımı CHP (3), AP (2) ve Demokratik Parti (1) şeklinde olurken AP'nin bayan milletvekillerinin Çanakkale ve İstanbul'dan seçildiği ayrıca her ikisinin de yükseköğretim mezunu olduğu, CHP'nin bayan milletvekillerinin ise İstanbul, Ankara ve Eskişehir'den seçildiği ayrıca üçünün de lise mezunu olduğu, Demokratik Parti'nin bayan mil-

⁸⁷⁹ 14 Ekim 1973 seçimlerinde AP lideri Süleyman Demirel (3. kez), CHP lideri Bülent Ecevit (4. kez), CGP lideri Turhan Feyzioğlu (4. kez), MSP lideri Necmettin Erbakan (2. kez) ve MHP lideri Alparslan Türkeş (3. kez) milletvekili seçilmişlerdir. Sedef Bulut, *age*, s. 386-387.

letvekilinin de İstanbul'dan ikinci kez seçildiği ve yükseköğretim mezunu olduğu görülmüştür⁸⁸⁰.

Diğer taraftan 4. Dönem Meclisine medeni durumu açısından bakıldığında 417 milletvekilinin (Evli), 31 milletvekilinin ise (Bekâr) olduğu görülmüştür. Aynı şekilde meclisin genel yansıması Demokratik Parti'de de kendisini 39 milletvekilinin (Evli), 6 milletvekilinin de (Bekâr) şeklinde göstermiştir. Diğer taraftan Demokratik Parti'nin evli olan 39 milletvekilinin çocuk sayılarına bakıldığında 8 milletvekilinin (çocuksuz), 2 milletvekilinin (1 çocuklu), 19 milletvekilinin (2 çocuklu), 7 milletvekilinin (3 çocuklu), 3 milletvekilinin (4 çocuklu), 4 milletvekilinin (5 çocuklu), 1 milletvekilinin (8 çocuklu) ve 1 milletvekilinin de (13 çocuklu) olduğu görülmüştür. Demokratik Parti Diyarbakır Milletvekili Hasan Değer 1973 meclisinde (20 çocuk) en çok çocuğa sahip milletvekili olurken onu MSP'den 2 milletvekili (11 çocuk) ve AP'den 1 milletvekili (10 çocuk) ile takip etmişlerdir.

⁸⁸⁰CHP Milletvekilleri, Aliye Köksal, Şükriye Tok, Feriha Öztürk; AP Milletvekilleri, Gülhis Mankut (Avukat), Zekiye Gülsen; Demokratik Parti Milletvekili, Nilüfer Gürsoy (Celal Bayar'ın kızı)'dır.

BATTAL KÖKSAL

Adana Milletvekili

Sicil No: 3348

Avukat-Çiftçi (1928-1987)

1928 yılında Adana'nın Kadirli ilçesine bağlı Tozlu Köyü'nde doğdu. İlk, orta ve lise eğitimini Adana'da tamamladı. 1948 yılında başladığı Ankara Hukuk Fakültesi'nden 1952'de mezun oldu. Mezuniyet sonrası askerlik vazifesini Askeri Hakim olarak yaptı. Demokratik Parti'nin Adana Teşkilatı'nın kuruluşunda görev aldı. 1973 seçimlerinde Demokratik Parti'den Adana Milletvekili seçilerek TBMM'de bulundu. Evli ve beş çocuklu olup 15 Şubat 1987'de vefat etti.

İBRAHİM TEKİN

Adana Milletvekili

Sicil No: 2516

Avukat

(1923-)

1923 yılında Adana'nın Karataş ilçesine bağlı Kadıköy'de doğdu. İlk ve ortaokulu Adana'da, liseyi ise Diyarbakır Lisesi'nde okudu. Ankara Hukuk Fakültesi'nden 1950 yılında mezun olduktan sonra doktora eğitimi için Almanya'ya gitti. 1955 yılında Köln Üniversitesi'nde Sosyal Sigorta Hukuku üzerine doktorasını tamamladı. Türkiye'ye dönüşü sonrası bir süre avukatlık yaptı. 1961 ve 1965 seçimlerinde AP'den Adana milletvekili seçildi. 1969 seçimleri sonrası AP'den ihraç edilmesi üzerine Demokratik Parti'nin kurucuları arasında yer aldı. Demokratik Parti'nin genel kurul üyeliğine seçildi. 1973 seçimlerinde Demokratik Parti'den Adana milletvekili seçilerek TBMM'de bulundu. Evli ve bir çocuklu.

İBRAHİM ELMALI

Afyonkarahisar Milletvekili

Sicil No: 3211

Din Adamı

(1903-1994)

1903 yılında Antalya'nın Elmalı ilçesinde doğdu. İlkokulu Elmalı'da, ortaokul, lise ve yüksekokulu İstanbul'da okudu. Müftülük Katipliği, Azınlık okulları Kültür Dersleri öğretmenliği, Vakıf Kayıtları Mümeyyizliği, Başbakanlık Arşiv Memurluğu, Çalışma Bakanlığı Mümeyyizliği ve Üsküdar Müftülüğü görevlerinde bulundu. Diyanet İşleri Başkanlığı vazifesinden emekliye ayrıldıktan sonra 1969 seçimlerinde AP'den İstanbul Milletvekili, 1973 seçimlerinde ise, Demokratik Parti'den Afyonkarahisar milletvekili seçilerek TBMM'de bulundu. 14 Aralık 1994'te vefat etti.

MEHMET NECDET EVLİYAGİL

Ankara Milletvekili

Sicil No: 3366

Edebiyatçı-Gazeteci

(1924-1992)

1924 yılında İstanbul'da doğdu. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nden 1950 yılında mezun oldu. 1950-1960 yılları arasında İstanbul Radyosu'nda "şiir saatleri" ve "şiir sohbetleri" programlarını Behçet Kemal Çağlar ile birlikte sundu. Cumhuriyet, Dünya, Yeni Sabah ve Son Posta gazetelerinde çalıştı. Türk Atlantik Derneği kurucuları arasında yer aldı, Yönetim Kurulu Üyeliği yaptı. 1973 seçimlerinde Demokratik Parti'den Ankara Milletvekili seçilerek TBMM'de bulundu. Evli ve iki çocuklu olup 2 Nisan 1992'de vefat etti.

CEVAT TURAN ÖNDER

Ankara Milletvekili

Sicil No: 2638

Avukat

(1929-1984)

1929 yılında Erzurum'un Oltu ilçesinde doğdu. İlkokulu Oltu'da, ortaokulu Erzurum, liseyi İzmir'de okudu. Ankara Hukuk Fakültesi'nden mezun olduktan sonra bir süre Ankara'da Avukatlık yaptı. 1961, 1965 ve 1969 seçimlerinde AP'den Erzurum Milletvekili seçildi. 1969 seçimleri sonrası AP'den ihraç edilmesi üzerine 1970'te Demokratik Parti'nin kurucuları arasında yer aldı. Demokratik Parti Genel Başkan Yardımcılığı görevinde bulundu. 1973 seçimlerinde Demokratik Parti'den Ankara Milletvekili seçilerek TBMM'de bulundu. Evli ve üç çocuklu olup 1984'te vefat etti.

FAİZ SARLAR

Antalya Milletvekili

Sicil No: 3380

Çiftçi- Belediye Başkanı

(1915-1998)

1915 yılında Antalya'nın Elmalı İlçesi'nde doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini Elmalı'da tamamladı. Çiftçilikle uğraştı, ayrıca Elmalı Belediye Başkanlığı görevinde bulundu 1973 seçimlerinde Demokratik Parti'den Antalya Milletvekili seçilerek TBMM'de bulundu. Evli ve iki çocuklu olup 23 Eylül 1998'de vefat etti.

MUTLU MENDERES

Aydın Milletvekili

Sicil No: 3384

Çiftçi-SBF Mezunu

(1937-1978)

1937 yılında Ankara’da doğdu. Annesi Berrin Hanım, babası Adnan Menderes’tir. İlk, orta ve lise eğitimini Ankara’da tamamladı. 1963’te Siyasal Bilgiler Fakültesi’nden mezun oldu. 1967-1969 yılları arasında askerlik görevini yaptı. Askerlik görevi öncesi ve sonrasında çiftçilikle meşgul oldu. 1970’te Demokratik Parti’nin kuruluşunda yer aldı. 1973 seçimlerinde Demokratik Parti’den Aydın Milletvekili seçilerek TBMM’de bulundu. Evli ve bir çocuklu olup 1978’de vefat etti.

KEMAL ZİYA ÖZTÜRK

Aydın Milletvekili

Sicil No: 2914

Avukat

(1927-1976)

1927 yılında Bursa’da doğdu. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi’ni bitirdikten sonra bir süre avukatlık yaptı. 1965- 1969 seçimlerinde AP’den, 1973 seçimlerinde ise Demokratik Parti’den Aydın Milletvekili seçilerek TBMM’de bulundu. Evli ve üç çocuklu olup 19 Eylül 1976’da uçak kazası sonucu vefat etti.

MEHMET TURGUT

Bursa Milletvekili

Sicil No: 2524

Yüksek Mühendis-Müteahhit

(1929-2009)

1929 yılında Gaziantep'in Kilis İlçesi'ne bağlı Gökmusa Köyü'nde doğdu. İlkokulu köyünde, ortaokulu Kilis ortaokulunda, liseyi ise Yozgat Lisesi'nde tamamladı. İstanbul Teknik Üniversitesi Makine Fakültesi'nden 1952 yılında mezun oldu. Mezuniyeti sonrası Sümerbank'ta Yüksek Mühendis olarak çalıştı. 1961'de AP'nin kurucuları arasında yer aldı. 1961 seçimlerinde Afyonkarahisar, 1965 ve 1969 seçimlerinde Bursa Milletvekili seçildi. 1965-1969 yılları arasında Sanayi Bakanlığı görevinde bulundu. 1970'te Demokratik Parti'nin kurucuları arasında yer alarak Demokratik Parti Genel Başkan Yardımcılığı görevinde bulundu. 1973 seçimlerinde Demokratik Parti'den Bursa Milletvekili seçilerek TBMM'de bulundu. 1 Temmuz 2009'da vefat etti.

MEHMET ALİ ARSAN

Çankırı Milletvekili

Sicil No: 2936

Gazeteci

(1933-2002)

1933 yılında Çankırı'nın Ilgaz İlçesi'ne bağlı Seki Köyü'nde doğdu. İlk ve Ortaokulu Ankara'da, liseyi Kastamonu'da tamamladı. Askerlik görevini Yedek Subay olarak yaptı. 1956-1958 yılları arasında I. A. D. Bursuyla Amerika'da Florida Üniversitesi'ne gitti. Türkiye'ye dönüşü sonrası bir dönem gazetecilik yaptı ayrıca Raymond Enternasyonel'in Türkiye temsilciliği yaptı. 1965 seçimlerinde AP'den, 1973 seçimlerinde ise Demokratik Parti'den Çankırı Milletvekili seçildi. 1975 yılı içerisinde Demokratik Parti'den istifa ederek CHP'ye katıldı. Evli ve üç çocuklu olup 21 Mayıs 2002'de vefat etti.

İHSAN NAZMİ TOMBUŞ

Çorum Milletvekili

Sicil No: 2610

Avukat

(1923-2009)

1923 yılında Çorum'da doğdu. Ankara Hukuk Fakültesi'nden mezun olduktan sonra bir süre avukatlık yaptı. 1962, 1965 ve 1969 seçimlerinde AP'den Çorum Milletvekili seçildi. 1970'te Demokratik Parti'nin kuruluşunda yer alarak Demokratik Parti Genel İdare Kurulu Üyeliğinde bulundu. 1973 seçimlerinde Demokratik Parti'den Çorum Milletvekili seçilerek TBMM'de bulundu. Evli ve iki çocuklu olup 7 Kasım 2009'da vefat etti.

SAMİ ARSLAN

Denizli Milletvekili

Sicil No: 3164

Müftü-Vaiz

(1936-)

1936 yılında Denizli'nin Acıpayam İlçesi'nde doğdu. İlk ve ortaokulu Acıpayam'da, liseyi ise Isparta İmam Hatip Okulu'nda tamamladı. İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü'nden mezun olduktan sonra Denizli Müftülüğü ve Isparta Vaizliği görevlerinde bulundu. 1969 seçimlerinde AP'den 1973 seçimlerinde ise, Demokratik Parti'den Denizli Milletvekili seçildi. 1975 yılı içerisinde Demokratik Parti'den istifa ederek AP'ye katıldı. Evli ve üç çocuklu.

HASAN KORKMAZCAN

Denizli Milletvekili

Sicil No: 3166

Avukat

(1939-)

1941 yılında Denizli'nin Tavas İlçesi'nde doğdu. İstanbul Hukuk Fakültesi'nden 1967 yılında mezun oldu. Mezun olduktan sonra Mavi Kırangıç Dergisi'ni Yeşilay Derneği ile birlikte çıkardı. Ayrıca 1967-1969 yılları arasında avukatlık yaptı. 1969 seçimlerinde AP'den Denizli Milletvekili seçildi. 1970 yılında Demokratik Parti kurucuları arasında yer alarak Genel Başkan Yardımcılığı ve Grup Başkanvekilliği görevlerinde bulundu. 1973 seçimlerinde Demokratik Parti'den Denizli Milletvekili seçilerek TBMM'de bulundu. Evli ve iki çocuklu.

HASAN DEĞER

Diyarbakır Milletvekili

Sicil No: 2947

Müteahhit

(1920-1995)

1920 yılında Diyarbakır'da doğdu. 1932 yılında ilkokuldan mezun oldu. Ticaretle meşgul olduğu dönemde Belediye ve İl Genel Meclisi Üyeliği yaptı. 1965 ve 1969 seçimlerinde AP den Diyarbakır Milletvekili seçildi. 1970'te Demokratik Parti'nin kurucuları arasında yer aldı. 1973 seçimlerinde Demokratik Parti Diyarbakır Milletvekili olarak TBMM'de bulundu. 1975 yılı içerisinde Demokratik Parti'den istifa ederek CHP'ye katıldı. Evli ve yirmi çocuklu olup 15 Mayıs 1995'te vefat etti.

RASİM CİNİSLİ

Erzurum Milletvekili

Sicil No: 3180

Avukat

(1938 -)

1938 yılında Erzurum'un Aşkale İlçesi'ne bağlı Cinis Köyü'nde doğdu. İlkokul, ortaokul ve liseyi Erzurum'da okudu. İstanbul Hukuk Fakültesi'nden mezun oldu. 1969 seçimlerinde AP'den Erzurum Milletvekili seçildi. 1970'te Demokratik Parti'nin kurucuları arasında yer alarak Demokratik Parti Genel İdare Kurulu Üyeliği yaptı. 1973 seçimlerinde Demokratik Parti Erzurum Milletvekili seçilerek TBMM'de bulundu.

İBRAHİM ORHAN TOKUZ

Gaziantep Milletvekili

Sicil No: 3442

Eczacı

(1927-2008)

1927 yılında Gaziantep'in Kilis ilçesinde doğdu. İlkokulu ve ortaokulu Kilis'te, liseyi Gaziantep'te bitirdi. İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi'nden 1949 yılında mezun oldu. Askerlik vazifesini Konya'da sıhhiye Tabip olarak yaptı. Sağlık Bakanlığı ve Devlet Demiryolları eczanelerinde Memur Eczacı olarak çalıştı. Kilis ve İstanbul'da Eczane işletti; ayrıca Eczane Sahipleri Cemiyeti Başkanlığı görevinde bulundu. 1973 seçimlerinde Demokratik Parti'den Gaziantep Milletvekili seçilerek TBMM'de bulundu. Evli ve iki çocuklu olup 20 Ekim 2008'de vefat etti.

İBRAHİM ETHEM KILIÇOĞLU

Giresun Milletvekili

Sicil No: 2655

Yönetici

(1922-1988)

1922 yılında Giresun'un Tirebolu ilçesinde doğdu. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nden mezun oldu. 1961 ve 1965 seçimlerinde AP'den Giresun 1969 seçimlerinde ise Konya Milletvekili seçildi. 1970'te Demokratik Parti'nin kurucuları arasında yer aldı. 1973 seçimlerinde Demokratik Parti'den Giresun Milletvekili seçilerek TBMM'de bulundu. Evli ve iki çocuklu olup 28 Kasım 1998'de vefat etti.

ABDULLAH CİLLİ

Hatay Milletvekili

Sicil No: 1400

Çiftçi

(1909-1991)

1909 yılında Hatay'ın Samandağı ilçesinde doğdu. 1938 yılına kadar ticaretle ve çiftçilikle uğraştı. 1938-1946 yılları arasında Samandağı Belediye Başkanlığı görevinde bulundu. 1946 seçimlerinde CHP'den, 1951 ve 1954 seçimlerinde DP'den, 1961 seçimlerinde YTP den, 1965'te AP den, 1969 seçimlerinde Bağımsız olarak Hatay Milletvekili seçilmiştir. 1973 seçimlerinde Demokratik Parti'den Hatay Milletvekili seçilerek TBMM'de bulundu. Evli ve sekiz çocuklu olup 25 Mayıs 1991'de vefat etti.

NAZIM BAŞ

İçel Milletvekili

Sicil No: 3454

Tıp Doktoru

(1945-)

1945 yılında Mersin'in Erdemli İlçesi'nde doğdu. İlkokulu Erdemli de bitirdikten sonra, orta ve lise eğitimini Devlet yatılı bursu ile Maraş ve Adana (lise) da tamamlamıştır. 1970 yılında İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'nden mezun oldu. Mezuniyeti sonrası Demokratik Parti'nin Erdemli İlçe Teşkilatı'nın kurucuları arasında yer aldı. 1973 seçimlerinde Demokratik Parti'den İçel Milletvekili seçilerek TBMM'de bulundu.

AHMET FERRUH BOZBEYLÎ

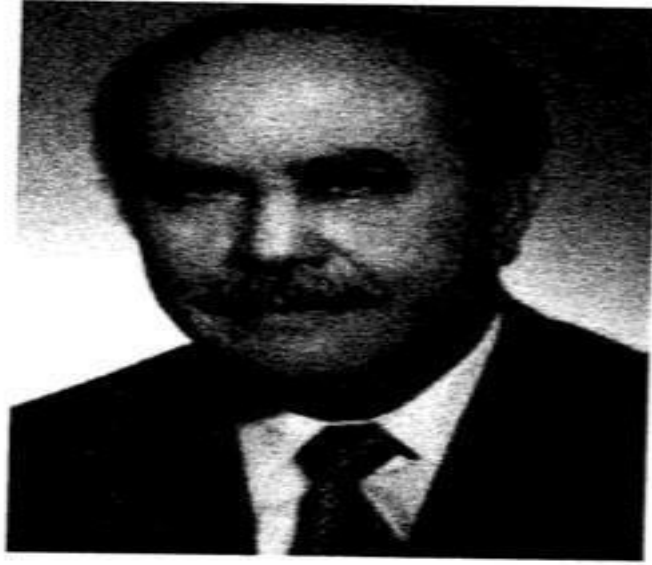
İstanbul Milletvekili

Sicil No: 2679

Avukat

(1927-)

1927 yılında Kahramanmaraş'ın Pazarcık İlçesi'nde doğdu. İlk ve orta öğrenimini İslahiye, İskenderun ve Antakya'da tamamladı. Antakya Erkek Lisesi'nden 1947'de, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden de 1957'de mezun olduktan sonra bir süre Avukatlık yaptı. 1961, 1965 ve 1969 seçimlerinde AP'den İstanbul Milletvekili seçildi. 1961-1969 yılları arasında sırasıyla AP Meclis Grubu Başkan Vekilliği, TBMM Başkan Vekilliği ve TBMM Başkanlığı görevlerinde bulundu. 1970'te Demokratik Parti'nin kurucuları arasında yer alarak 1970-1978 yılları Demokratik Parti Genel Başkanlığı görevini yürüttü. 1973 seçimlerinde Demokratik Parti'den İstanbul Milletvekili seçilerek TBMM'de bulundu. 1978'de Demokratik Parti Genel Başkanlığından istifa ederek siyasetten çekildi. Evli ve iki çocuklu.

MEHMET SADETTİN BİLGİÇ

İstanbul Milletvekili

Sicil No: 2674

Doktor

(1920-)

1920 yılında Isparta'nın Şarkikaraağaç İlçesi'nde doğdu. İlkokulu Isparta'da okudu. Ortaokulu ve liseyi parasız yatılı olarak Kayseri'de okudu. 1947'de İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'nden mezun oldu. Mezuniyeti sonrası 1961 yılına kadar ülkenin çeşitli il ve ilçelerinde doktor olarak çalıştı. 1961 seçimlerinde AP'den Isparta, 1965 ve 1969 seçimlerinde İstanbul Milletvekili seçildi. 1970 yılı başında AP'den ihraç edilmesi üzerine Demokratik Parti'nin kurucuları arasında yer alarak Demokratik Parti Genel Başkan Yardımcılığı görevinde bulundu. 1973 seçimlerinde Demokratik Parti'den İstanbul Milletvekili seçildi. 1975 yılı içerisinde bir grup arkadaşıyla Demokratik Parti'den istifa ederek AP ye geri döndü. 1977'de AP'den İstanbul Milletvekili seçildi. Evli ve dört çocuklu.

N            

  stanbul Milletvekili

Sicil No: 2930

Öğretim Görevlisi

(1921-)

1921 yılında Bursa'da doğdu. Annesi Re  ide Hanım, babası Celal Bayar'dır. Özel ilköğreniminden sonra, ortaokul ve liseyi Maarif Koleji'nde tamamladı. Ankara Üniversitesi DTCF Klasik Filoloji Bölümü'nden mezun oldu. Aynı bölümde Doktor unvanını aldı. 1965 seçimlerinde AP'den Bursa Milletvekili seçildi. 1970'te Demokratik Parti'nin kurucuları arasında yer aldı, ayrıca Parti Divanı üyeliğinde bulundu. 1973 seçimlerinde Demokratik Parti'den   stanbul Milletvekili seçildi. 1975 yılı içerisinde Demokratik Parti'den istifa ederek AP ye geri döndü. 1977'de AP'den   stanbul Milletvekili seçildi. Evli ve      ocuklu.

TALAT ASAL

İzmir Milletvekili

Sicil No: 2624

Avukat

(1922-)

1922 yılında Çankırı'da doğdu. İlkokulu Kırıkkale'de bitirdi. 1941 yılında Ankara Atatürk Lisesi'nden, 1945'te Ankara Hukuk Fakültesi'nden mezun oldu. Askerlik vazifesini Yedek Subay olarak 31. Piyade Alayı'nda yaptı. 1950'de avukatlık yapmaya başladı. 27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesi sonrasında Yassıada'da kurulan Yüksek Adalet Divanı'ndaki yargılamalarda Adnan Menderes'in savunma Avukatlığını üstlendi. 1961 seçimlerinde AP'den Edirne, 1965 seçimlerinde Zonguldak, 1969 seçimlerinde Samsun Milletvekili seçildi. 1970'te Demokratik Parti'nin kurucuları arasında yer aldı. 1973 seçimlerinde Demokratik Parti'den İzmir Milletvekili seçilerek TBMM'de bulundu. 1975 yılı içerisinde Demokratik Parti'den istifa ederek AP ye katıldı. Evli ve iki çocuklu.

ALİ ZÜLFİKAROĞLU

Kahramanmaraş Milletvekili

Sicil No: 3497

Çiftçi

(1916-1988)

1916 yılında Kahramanmaraş'ın Andırın İlçesi'nde doğdu. Ortaokul ikinci sınıftan ayrıldıktan sonra çiftçilikle uğraştı. 1973 seçimlerinde Demokratik Parti'den Kahramanmaraş Milletvekili seçilerek TBMM'de bulundu. Evli ve dokuz çocuklu olup 3 Eylül 1988'de vefat etti.

YASIN BOZKURT

Kars Milletvekili

Sicil No: 3500

Avukat

(1932-)

1932 yılında Kars'ın Merkeze bağlı Dikme Köyü'nde doğdu. İlkokulu Dikme Köyü'nde, ortaokul ve liseyi Kars'ta tamamladı. İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi'nden mezun olduktan sonra Oltu, Sarıkamış ve Göle Orman İşletmeleri'nde Bölge Şefi ve Müdür Yardımcısı olarak görev yaptı. Bu görevleri sırasında Ankara Hukuk Fakültesi'nden mezun oldu. Mezuniyet sonrası öğretmenlik ve avukatlık yaptı. 1970'te Demokratik Parti Kars İl Teşkilatı'nın kuruluşunda yer alarak Demokratik Parti Kars İl Başkanlığı görevini üstlenmiştir. 1973'te Demokratik Parti Kars Milletvekili seçilmiştir. 1977 yılı içerisinde Demokratik Parti'den istifa ederek MSP ye katılmıştır. Evli ve altı çocukludur.

MEHMET FARUK SÜKAN

Konya Milletvekili

Sicil No: 2755

Doktor

(1920-2005)

1920 yılında Konya'nın Karaman İlçesinde doğdu. İlk ve ortaokulu Karaman'da, liseyi Konya'da bitirdi. İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'nden mezun olduktan sonra Fransa'ya giderek Paris'te Doktora yaptı. 1957'de DP'den Ereğli belediye Başkanı seçildi. 1961, 1965 ve 1969 seçimlerinde AP'den Konya Milletvekili seçildi. 1961-1969 yılları arasında Sağlık Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı ve Devlet Bakanlığı görevlerinde bulundu. 1969 seçimleri sonrası AP'den ihraç edilmesi üzerine 1970'te Demokratik Parti'nin kurucuları arasında yer aldı. 1973 ve 1977 seçimlerinde Demokratik Parti'den Konya Milletvekili seçilerek TBMM'de bulundu. Evli ve dört çocuklu olup 3 Ocak 2005'te vefat etti.

ÖZER ÖLÇMEN

Konya Milletvekili

Sicil No: 3260

İnşaat Yüksek Mühendisi

Öğretim Görevlisi

(1936-2007)

1936 yılında Konya’da doğdu. TED Ankara Koleji’ni bitirdikten sonra Almanya’da Hannover Teknik Üniversitesi İnşaat Fakültesi’nden mezun oldu. Ankara Zafer Mühendislik ve Mimarlık Yüksek Okulu’nda Öğretim Görevlisi olarak çalıştı. 1969 seçimlerinde AP’den Konya Milletvekili seçildi. 1970’te Demokratik Parti’nin kurucuları arasında yer aldı ve Demokratik Parti Grup Başkan Vekilliği vazifesinde bulundu. 1973 seçimlerinde Demokratik Parti’den Konya Milletvekili seçilerek TBMM’de bulundu. Evli ve bir çocuklu olup 27 Mart 2007’de vefat etti.

MUSTAFA KUBİLAY İMER

Konya Milletvekili

Sicil No: 3256

Avukat-Gazeteci

(1928-1979)

1928 yılında Konya’da doğdu. Konya Lisesi’ni bitirdikten sonra Ankara Hukuk Fakültesi’nden mezun oldu. Mezuniyeti sonrası bir süre Konya’da Avukatlık yaptı. Bu sırada Konya İl Genel Meclis Üyeliği ve İl Genel Meclis Başkan Vekilliği görevlerinde bulundu. 1970’te Demokratik Parti’nin kurucuları arasında yer aldı ve Parti Divan Üyeliği’nde bulundu. 1973 seçimlerinde Demokratik Parti’den Konya Milletvekili seçilerek TBMM’de bulundu. 1975 yılı içerisinde Demokratik Parti’den istifa ederek AP ye katıldı. 1977 seçimlerinde AP’den Konya Milletvekili seçildi. Evli ve iki çocuklu olup 12 Haziran 1979’da vefat etti.

BAHRİ BAĞDAŞ

Konya Milletvekili

Sicil No: 3018

Ziraat Yüksek Mühendisi

(1919-1984)

1919 yılında Kars'ta doğdu. İsviçre Yüksek Ziraat Mühendislik Okulu'ndan mezuniyeti sonrası şeker fabrikaları ziraat planlama uzmanı olarak çalışmaya başladı. 1965 ve 1969 seçimlerinde AP'den 1973 seçimlerinde ise, Demokratik Parti'den Konya Milletvekili seçilerek TBMM'de bulundu. 1975 yılı içerisinde Demokratik Parti'den istifa ederek AP ye katıldı. Evli ve dört çocuklu olup 28 Haziran 1984'te vefat etti.

MEHMET MUZAFFER DEMİRTAŞ

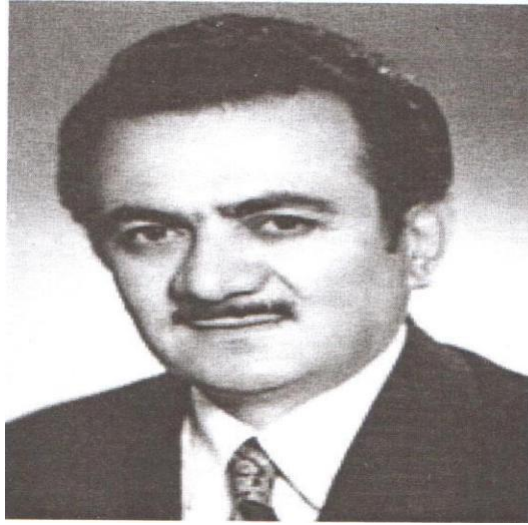
Konya Milletvekili

Sicil No: 3520

Diş Hekimi

(1928-2007)

1928 yılında Konya’da doğdu. İlkokul, ortaokul ve liseyi Konya’da tamamladı. İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi’nden Diş Hekimi olarak mezun oldu. 1963’te AP’de siyasal hayata girdi. 1963-1969 yılları arasında AP Merkez İlçe Başkanlığı, Konya Belediye Meclisi Daimi Encümen Üyeliği ve Belediye Başkan Vekilliği görevlerinde bulundu. 1969 seçimlerinde AP den 1973 seçimlerinde ise Demokratik Parti’den Konya Milletvekili seçilerek TBMM’de bulundu. Evli ve dört çocuklu olup 10 Ocak 2007’de vefat etti.

MEHMET NECATİ KALAYCIOĞLU

Konya Milletvekili

Sicil No: 3020

Öğretmen-Müfettiş

(1929-)

1929 yılında Konya'nın Seydişehir İlçesi'ne bağlı Ortakaraviran Köyü'nde doğdu. 1948 yılında Öğretmen Okulu'ndan mezun olduktan sonra öğretmen olarak çalışmaya başladı. Ayrıca sonraki dönemde Gazi Eğitim Enstitüsü Pedagoji Bölümünü bitirmiş ve ilköğretim müfettişliği görevinde bulunmuştur. 1965, 1969 seçimlerinde AP'den, 1973 seçimlerinde ise Demokratik Parti'den Konya Milletvekili seçilerek TBMM'de bulundu. 1975 yılı içerisinde Demokratik Parti'den istifa ederek AP ye katıldı. Evli ve dört çocuklu.

MEHMET ERSOY

Kütahya Milletvekili

Sicil No: 3027

Stenograf

(1933-2004)

1933 yılında Kütahya'nın Gediz İlçesi'nde doğdu. İlk ve ortaokulu Gediz'de, liseyi Kütahya'da tamamladı. Ekonomik nedenlerle Ankara Hukuk Fakültesi'ni bitiremedi. 1955-1965 yılları arasında TBMM'de stenograf olarak çalıştı. 1965 ve 1969 seçimlerinde AP'den, 1973 seçimlerinde ise Demokratik Parti'den Kütahya Milletvekili seçilerek TBMM'de bulundu. Evli ve üç çocuklu olup 26 Aralık 2004'te vefat etti.

SÜLEYMAN TUNCEL

Manisa Milletvekili

Sicil No: 3533

E. Korgeneral

(1922-)

1922 yılında Konya'nın Silile Nahiyesi'nde doğdu. İlkokulu Silile'de, ortaokulu ve liseyi Konya'da bitirdi. 1941'de Harp Okulu'ndan mezun olduktan sonra yurt içi ve yurt dışında çeşitli askeri görevlerde bulundu ve Hava Korgeneral rütbesiyle emekli oldu. 1970'te Demokratik Parti'nin kurucuları arasında yer aldı ve Demokratik Parti Genel Kurulu Üyeliği görevinde bulundu. 1973 seçimlerinde Demokratik Parti'den Manisa Milletvekili seçilerek TBMM'de bulundu. Evli ve dört çocuklu.

AHMET TÜRK

Mardin Milletvekili

Sicil No: 3536

Çiftçi

(1942-)

1942 yılında Mardin'in Kızıltepe ilçesinde doğdu. İlkokulu Mardin'de, ortaokulu ve liseyi Diyarbakır ve Ankara'da bitirdi. Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Yüksekokulu'na devam etti. 1973 seçimlerinde Demokratik Parti'den Mardin Milletvekili seçildi ancak seçimlerden kısa süre sonra Demokratik Parti'den istifa ederek CHP'ye katıldı. Evli ve sekiz çocuklu.

RIFAT ADNAN AKARCA

Muğla Milletvekili

Sicil No: 2782

Çiftçi

(1922-1985)

1922 yılında İstanbul'da doğdu. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi İngiliz Filolojisi ve ABD Colorado Agricultural and Mechanical College'de okudu. 1958-1960 yılları arasında DP'den Milas Belediye Başkanlığı görevinde bulundu. 1961 ve 1965 seçimlerinde AP'den 1973 seçimlerinde ise, Demokratik Parti'den Muğla Milletvekili seçilerek TBMM'de bulundu. 8 Temmuz 1985'te vefat etti.

MEHMET ALTINSOY

Niğde Milletvekili

Sicil No: 2793

Avukat

(1924-2007)

1924 yılında Niğde'nin Aksaray İlçesi'ne bağlı Çardak Köyü'nde doğdu. İlk ve ortaokulu Aksaray'da liseyi İstanbul Haydarpaşa Lisesi'nde okudu. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden mezun olduktan sonra 1953'te Ankara'da avukatlığa başladı. 1961'de Kurucu Meclis Üyeliği yaptı. 1961 ve 1965 seçimlerinde AP'den Niğde Milletvekili seçildi. 1970'te Demokratik Parti kurucuları arasında yer aldı. 1973 seçimlerinde Demokratik Parti'den milletvekili seçilerek TBMM'de bulundu. Evli ve iki çocuklu olup 17 Şubat 2007'de vefat etti.

MEHMET BIYIK

Niğde Milletvekili

Sicil No: 3545

Tüccar

(1915-1974)

1915 yılında Niğde'nin Bor İlçesi'nde doğdu. Özel eğitim aldı. Ticaretle uğraştı. 1950 yılında DP'den Bor Belediye Başkanlığı görevine seçildi. 1973 seçimlerinde Demokratik Parti'den Niğde Milletvekili seçildi ancak seçimlerden kısa süre sonra bir trafik kazası sonucunda vefat etti. Evli ve üç çocuk babasıydı.

ATA BODUR

Ordu Milletvekili

Sicil No: 2798

Avukat

(1922-2007)

1922 yılında Ordu'nun Mesudiye ilçesinde doğdu. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden mezun olduktan sonra bir süre avukatlık yaptı. 1961'de YTP den, 1965 ve 1969 seçimlerinde AP'den Ordu Milletvekili seçildi. 1970'te Demokratik Parti'nin kurucuları arasında yer aldı. 1973 seçimlerinde Demokratik Parti'den Ordu Milletvekili seçildi. Evli ve üç çocuklu olup 5 Mart 2007'de vefat etti.

SENAİ YAZICI

Ordu Milletvekili

Sicil No: 3550

Tüccar

(1924-1981)

1924 yılında Ordu'nun Ünye ilçesinde doğdu. Ticaretle uğraştığı dönemde Ünye Ticaret ve Sanayi Odası Başkanlığı yaptı. 1970'te Demokratik Parti Ünye İlçe Teşkilatı'nın kurucuları arasında yer alarak bir dönem Ünye Demokratik Parti İlçe Başkanlığı görevinde bulundu. 1973 seçimlerinde Demokratik Parti'den Ordu Milletvekili seçilerek TBMM'de bulundu. Evli ve iki çocuklu olup 19 Eylül 1981'de vefat etti.

MUSTAFA VEDAT ÖNSAL

Sakarya Milletvekili

Sicil No: 3302

Elektrik Yüksek Mühendisi

(1929-2007)

1929 yılında Sakarya'nın Adapazarı ilçesinde doğdu. İstanbul Teknik Üniversitesi'nden Elektrik Yüksek Mühendisi olarak 1952 yılında mezun oldu. 1963 Mahalli seçimlerinde AP'den Adapazarı Belediye Başkanlığı görevine seçildi. 1969 seçimlerinde AP'den Sakarya Milletvekili seçildi. 1970'de AP'den ihraç edilmesi üzerine Demokratik Parti'nin kurucuları arasında yer aldı ve Demokratik Parti Grup Başkanvekilliği görevinde bulundu. 1973 seçimlerinde Demokratik Parti'den Sakarya Milletvekili seçilerek TBMM'de bulundu. Evli ve iki çocuklu olup 23 Ocak 2007'de vefat etti.

HİLMİ TÜRKMEN

Samsun Milletvekili

Sicil No: 3206

Vaiz

(1937-2006)

1937 yılında Mersin'in Tarsus ilçesine bağlı Kurbanlı Köyü'nde doğdu. İlkokuldan sonra Hafızlık eğitimi aldı. 1959 yılında vaizlik ve müftülük sınavını kazanarak sırasıyla İskenderun, Mersin ve Tokat Merkez vaizliği görevlerinde bulundu. 1969 seçimlerinde AP'den Mersin Milletvekili seçildi. 1970'de Demokratik Parti'nin kurucuları arasında yer aldı. 1973 seçimlerinde Demokratik Parti'den Samsun Milletvekili seçilerek TBMM'de bulundu. Evli ve beş çocuklu olup 10 Haziran 2006'da vefat etti.

CEVAT ATILGAN

Tokat Milletvekili

Sicil No: 3571

Çiftçi-Sanayici

(1942-)

1942 yılında Tokat'ın Turhal ilçesine bağlı Ovayurt Köyü'nde doğdu. İlkokuldan sonra Arapça eğitimi aldı. Askerlik görevi sonrasında bir süre Turhal Pancar Kooperatifi İdare Meclisi Başkanlığı görevinde bulundu. 1970'te Demokratik Parti Turhal İlçe Teşkilatı'nın kurucuları arasında yer alarak bir süre Demokratik Parti Turhal İlçe Başkanlığı görevinde bulundu. 1973 seçimlerinde Demokratik Parti'den Tokat Milletvekili seçilerek TBMM'de bulundu. Evli ve üç çocuklu.

EKREM DİKMEN

Trabzon Milletvekili

Sicil No: 2845

Mali Müşavir

(1930-)

1930 yılında Trabzon'da doğdu. Yüksekokuldan mezuniyeti sonrasında bir süre serbest Mali Müşavirlik yaptı. 1961, 1965 ve 1969 seçimlerinde AP'den Trabzon Milletvekili seçildi. 1970'te AP'den ihraç edilmesi üzerine Demokratik Parti kurucuları arasında yer aldı. 1973 seçimlerinde Demokratik Parti'den Trabzon Milletvekili seçilerek TBMM'de bulundu. Evli ve üç çocuklu.

MUSTAFA KILIÇ

Urfa Milletvekili

Sicil No: 3584

Çiftçi

(1925-2004)

1925 yılında Şanlıurfa'nın Hilvan ilçesine bağlı Milli Saray Köyü'nde doğdu. Özel eğitim aldı. 1951-1955 yılları arasında DP'den Hilvan Belediye Başkanlığı görevinde bulundu. 1963-1973 yılları arasında AP'den Şanlıurfa Belediye Başkanlığı görevinde bulundu. 1973'te Demokratik Parti'den Şanlıurfa Milletvekili seçilerek TBMM'de bulundu. Evli ve iki çocuklu olup 22 Ocak 2004'te vefat etti.

İHSAN ARSLAN

Yozgat Milletvekili

Sicil No: 3590

Çiftçi

(1922-2000)

1922 yılında Yozgat'ın Yerköy İlçesi'ne bağlı Dağ Topacı Köyü'nde doğdu. İlkokulu köyünde, ortaokulu Yozgat'ta tamamladı. Çiftçilikle uğraştı. 1961'de AP'nin Yozgat İl Kurucusu oldu ve 1963-1968 yılları arasında İl Genel Meclisi Üyeliği yaptı. 1971'de Demokratik Parti Yozgat İl Teşkilatı kurucuları arasında yer aldı. 1973 seçimlerinde Demokratik Parti'den Yozgat Milletvekili seçilerek TBMM'de bulundu. Evli ve altı çocuklu olup 12 Kasım 2000'de vefat etti.

2. DEMOKRATİK PARTİ’NİN (4. DÖNEM) TBMM FAALİYETLERİ

4. Dönem Milletvekilleri;

İsim	Seçim Çevresi
Battal Köksal	Adana
İbrahim Tekin	Adana
İbrahim Elmalı	Afyonkarahisar
Cevat Önder	Ankara
Necdet Evliyagil	Ankara
Faiz Sarlar	Antalya
Ziya Öztürk	Aydın
Mutlu Menderes	Aydın
Mehmet Turgut	Bursa
Ali Arsan	Çankırı
Nazmi Tomuş	Çorum
Hasan Korkmazcan	Denizli
Sami Arslan	Denizli
Hasan Değer	Diyarbakır
Rasim Cinisli	Erzurum
Orhan Tokuz	Gaziantep
Ethem Kılıçoğlu	Giresun
Abdullah Çilli	Hatay
Nazım Baş	İçel
Ferruh Bozbeyli	İstanbul
Sadettin Bilgiç	İstanbul
Nilüfer Gürsoy	İstanbul
Talat Asal	İzmir
Ali Zülfikaroğlu	Kahramanmaraş
Yasin Bozkurt	Kars
Bahri Dağdaş	Konya
Muzaffer Demirtaş	Konya
Necati Kalaycıoğlu	Konya
Özer Ölçmen	Konya
Mehmet Ersoy	Kütahya
Süleyman Tuncel	Manisa
Ahmet Türk	Mardin
Adnan Akarca	Muğla
Mehmet Altınsoy	Niğde
Mehmet Bıyık	Niğde
Ata Bodur	Ordu
Senai Yazıcı	Ordu
Vedat Önsal	Sakarya
Hilmi Türkmen	Samsun
Mustafa Kılıç	Şanlıurfa
Cevat Atılğan	Tokat
Ekrem Dikmen	Trabzon
İhsan Arslan	Yozgat

Tablo 18: Demokratik Parti 4. Dönem Milletvekilleri

Demokratik Parti'nin 45 milletvekili içerisinde mecliste en fazla söz alan ve yaptığı çalışmalara göre en aktif milletvekilleri Özer Ölçmen, Necdet Evliyagil, Mehmet Altınsoy ve Cevat Önder isimleri olmuştur. Konya milletvekili Özer Ölçmen 4. Dönemde bir konuda yazılı soru önergesi ve iki konuda gensoru önergesi verirken altmış beş farklı konuda söz olarak partinin en aktif milletvekili olmuştur⁸⁸¹. Teknik elemanların yurt dışına göçmeleri, Türk Silahlı Kuvvetlerinin yeniden teşkilatlanması, Üniversite harçları, Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu, Dış güvenliğinin sağlanması, Devlet Güvenlik Mahkemeleri, Meclis çalışma gün ve saatleri, çiftçilerin sorunları, Anadolu Ajansı ve Suriye sınırının temizlenmesi Ölçmenin söz aldığı bazı konu başlıklarıdır. Bu konularda Ölçmen partisinin fikirlerini açıklamıştır. Diğer taraftan Ankara'da yeni bir telefon rehberi bastırılması ile ilgili olarak Ulaştırma Bakanı'nın cevaplaması için bir yazılı soru önergesi veren Ölçmen, bu dönemde Başbakan Süleyman Demirel hakkında; Türkiye'nin iç ve dış sorunlarına parlamenter bir çözüm bulabilmek ve Türkiye'yi Hükümet icraatı ile genel bir bunalım ortamına sürüklediği iddiasıyla iki gensoru önergesi vermiştir⁸⁸².

4. Dönemde Demokratik Parti'nin meclis çalışmalarında en aktif ikinci milletvekili olan Ankara Milletvekili Necdet Evliyagil on bir kez söz alırken, kırk yazılı soru önergesi ve bir tanede meclis soruşturması önergesi vermiştir. Yabancı bir dergide yayınlanan Türkiye haritası, Türk-Yunan ilişkilerindeki hükümet politikası, Belediyelere yapılan Hükümet yatırımları, Sanayi Teşvikleri, Türkiye ile ilgili bir yapının İsviçre'de Nagel yayınevinde basılması, Türk Hava Yolları Londra Bürosuna yapılan atama, Kültür Bakanlığının kuruluşundan bugüne yaptığı faaliyetler, Tır araçları kararnamesi, Film-San vakfının düzenlediği festival, Türkiye-Federal Almanya arasında "Karşılıklı Teknik İşbirliği" anlaşması, ilk ve ortaöğretimde yenileşme, Turizm ve Tanıtma Bakanlığındaki atamalar, Kıbrıs'taki turistik tesislerin durumu, Almanya'da yayınlanan seyahat broşürlerinde Türkiye'den bahsedilmemesi ve Başbakanın Paris'te yayınlanan Match dergisindeki demeci, Evliyagil verdiği bazı yazılı soru önerge başlıklarıdır. Bunlara ek olarak Evliyagil mecliste bu dönemde bütçe görüşmelerinde partisi adına söz alarak, Devlet Güvenlik Mahkemeleri ve Başbakan Yardımcısı Necmettin Erbakan'ın

⁸⁸¹4. Dönemde Demokratik Parti Milletvekilleri olarak TBMM'de yer alan Ahmet Türk (Mardin), Mustafa Kılıç (Şanlıurfa), Abdullah Çilli (Hatay), Talat Asal (Samsun), ve İbrahim Elmalı (Antalya) mecliste hiçbir faaliyette bulunmayarak partinin en etkisiz isimleri olmuşturlar.

⁸⁸²http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2_tutanak_sonuc? (12.06.2017).

Suudi Arabistan gezisi konularında partisinin görüşlerini dile getirmiştir. Ayrıca, Evli-yagil usulsüz tasarruflarda bulunarak görevi kötüye kullandığı iddiasıyla Turizm ve Tanıtma Bakanı Lütfi Tokoğlu hakkında üç arkadaşı ile birlikte Meclis soruşturması açılması için önerge vermiştir⁸⁸³.

4. Dönemde Demokratik Parti'nin meclis çalışmalarında en aktif üçüncü milletvekili kırk dokuz kez söz alma ile Niğde Milletvekili Mehmet Altınsoy olmuştur. 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu, 255 Sayılı Hakimler Kanunu, TSK mensuplarının aylık ve ücretleri, 171 sayılı Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Hürriyet, İş Kanunu, Emekli Sandığı Kanunu, Deniz İş Kanunu, Atatürk Orman Çiftliği, 65 yaşını dolduran Türk Vatandaşlarına aylık bağlanması ve Devlet Güvenlik Mahkemelerinin Kuruluş ve Yapılanma Usulleri Altındağ'ın söz aldığı bazı konu başlıkları olup Altındağ bu konularda partisinin görüşlerini dile getirmiştir⁸⁸⁴.

4. Dönemde Demokratik Parti'nin meclis çalışmalarında Ankara Milletvekili Cevat Önder on dört yazılı soru önergesi ve yirmi yedi söz alma faaliyeti ile partinin en aktif dördüncü milletvekili olmuştur. Cumhuriyetin 50. Yılı sebebiyle çıkarılması düşünülen bazı suç ve cezaların affı, Deniz Hukuku, Dört yeni üniversite kurulması, Devlet Güvenlik Mahkemelerinin Kuruluşu ve Yargılama Usulleri, Türk el sanatlarının geliştirime merkezi kurulması, Mahalli İdare Seçimleri, Çiftçilere yardım, Bazı orman suçlarının affı, Belediye Gelirler Kanunu, Haşhaş ekicilerinin durumu, Ankara Köylerinin elektrik sorunu ve içtüzük değişiklikleri Önderin söz aldığı bazı konu başlıkları olup Önder bu konularda partisinin fikirlerini ifade etmiş ek olarak 11 farklı konuda Başbakan ve ilgili Bakanlar tarafından cevaplanması için yazılı soru önergesi vermiştir⁸⁸⁵.

Demokratik Parti Genel Başkanı ve İstanbul Milletvekili Ferruh Bozbeyli ise 4. Dönem Meclis çalışmaları sırasında üçü gizli celse olmak üzere toplam yirmi üç kez söz almıştır. Bu söz alışlarda Bozbeyli, siyasi partiler Kanunu, Millet Meclisi Başkanı seçimi, Devlet Güvenlik Mahkemeleri, Gelir Vergisi Kanunu, Köy ve Mahalle Muhtarlarının sorunları ve Türkiye ile Suriye Arap Cumhuriyeti arasındaki kültürel ilişkiler konularında partisinin görüşlerini dile getirmiştir. Bozbeyli ayrıca dış siyasi olayların mey-

⁸⁸³ agy.

⁸⁸⁴ agy.

⁸⁸⁵ agy.

dana getirdiği şartları görüşmek üzere gerçekleştirilen üç gizli celsede partisinin görüşlerini ifade etmiştir⁸⁸⁶.

4. Dönem Denizli Milletvekili Hasan Korkmazcan ise Meclis çalışmaları sırasında partisi adına bir kez yazılı soru önergesi, bir kez Meclis Araştırma önergesi vermiş ayrıca yirmi dokuz kez söz alarak konuşma yapmıştır. Korkmazcan, bu dönemin önemli tartışma konularından birisi olan TRT ile ilgili olarak Başbakan Süleyman Demirel hakkında TRT kurumunu tarafsız yayın yapmaktan uzaklaştırdığı iddiası ile Meclis Araştırması açılması için önerge vermiştir. Korkmazcan ayrıca Cumhuriyetin 50.Yılı sebebiyle çıkarılması düşünülen bazı suç ve cezaların affı, TSK Kanunu, Okul kitapları, Köye götürülen hizmetler, Deniz Hukuku, Ulusal Bayram ve Genel Tatiller, THY “Ankara” Uçağının Paris dolaylarında düşmesi ve Başbakan Yardımcısı Necmettin Erbakan’ın Suudi Arabistan ziyareti hakkında söz alarak partisinin bu konulardaki görüşlerini dile getirmiştir⁸⁸⁷.

4. Dönem Çankırı Milletvekili Mehmet Ali Arsan ise Meclis çalışmaları sırasında partisi adına yedi kez söz almış ayrıca yirmi dört tanede yazılı soru önergesi vermiştir. Arsan, Bakanlık Bütçeleri dışında Bakanların yurt dışı gezileri, Sosyal Sigortalar Kanunu, Askeri Ceza Kanunu konularında gündem dışı söz alırken, Çankırı’da kurulacak ağır sanayi, Türkiye’ye ABD yardımı, yurt dışından ithal edilen otomobiller, TRT, Ankara Numune Hastanesi, Yurt dışında çalışan işçiler, Hava gazı zammı, Çankırı-Çorum projesi ile ilgili verdiği yazılı soru önergeleri ilgili Bakanlar tarafından cevaplanmıştır⁸⁸⁸.

4. Dönem Diyarbakır Milletvekili Hasan Değer ise meclis çalışmaları sırasında partisi adına yedi yazılı soru önergesi verirken yirmi dört defada söz alarak konuşma yapmıştır. Değer, Bakanlık Bütçeleri dışında Canlı Hayvan taban fiyatları, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerinin çeşitli okullarda değişik şekilde okutulması, Orman Kanunu, Silvan ilçesindeki toprak ağalarının köylülere silahlı saldırıları, İmam Hatip okulu mezunlarının İslam Enstitülerine kabulü konularında gündem dışı söz alarak konuşma yapmıştır⁸⁸⁹.

⁸⁸⁶ agy.

⁸⁸⁷ agy.

⁸⁸⁸ agy.

⁸⁸⁹ agy.

4. Dönem İçel Milletvekili Nazım Baş ise Meclis çalışmaları sırasında partisi adına on beş yazılı soru önergesi, bir sözlü soru önergesi vermiş ayrıca sekiz defa meclis kürsüsünden söz almıştır. Baş, Bakanlık Bütçeleri dışında, Mersin Halkevinde meydana gelen olaylar, Cumhuriyetin 50. Yılı sebebiyle çıkarılması düşünülen bazı suç ve cezaların affı, Ortaöğrenim ve Öğretmen okullarında meydana gelen olaylar ve sağlık sorunları konularında söz alarak kendi partisinin görüşlerini dile getirmiştir. Ayrıca doktor olmasından dolayı ağırlıklı olarak sağlık konusuyla ilgili yazılı ve sözlü önergeler vermekle birlikte farklı olarak İstanbul Ziya Gün Vakfı, Narenciye Üretim ve Fiyatları, Antimuan maden işletmeleri, Gülnar-Silifke yolu ve Mersin Belediyesinin inşaat ruhsatlarının durdurulması konularında verdiği yazılı soru önergeleri ilgili Bakanlar tarafından cevaplanmıştır⁸⁹⁰.

4. Dönem Kars Milletvekili Yasin Bozkurt ise Meclis çalışmaları sırasında partisi adına dokuz tane yazılı soru önergesi verirken on altı defa da meclis kürsüsünde partisi adına söz alarak görüşlerini dile getirmiştir. Bozkurt, Hayvan İhracatı, Et taban fiyatı ve destekleme alımları, Hayvan yeminin ücretsiz taşınması, Kars'ta hayvan hastanesi açılması kanunlarının yazılı ve sözlü önergesini vermiş ek olarak Bakanlık Bütçeleri dışında Hayvancılığın geliştirilmesi, Cumhuriyetin 50. Yılı nedeniyle bazı suç ve cezaların affı ve sıkıyönetim uzatılması konularında söz almıştır⁸⁹¹.

4. Dönem Trabzon Milletvekili Ekrem Dikmen ise meclis çalışmaları sırasında partisi adına 21 kere meclis kürsüsünden söz almıştır. Dikmen, Bakanlık Bütçeleri dışında, Emekli Sandığı Kanunu, Milletvekili adaylarının psikiyatri muayenesine tabi tutulması, Türk Ceza Kanunu ile Fındık randımanının tespiti ve ücreti konularında söz alarak partisinin görüşlerini dile getirmiştir.⁸⁹²

4. Dönem Demokratik Partinin etkili isimlerinden birisi olan Sakarya Milletvekili Mustafa Vedat Önsal ise Meclis çalışmaları sırasında on beş kez meclis kürsüsünden söz alarak partisinin görüşlerini dile getirmiştir. Önsal, Bakanlık Bütçeleri dışında, Gelir Vergisi Kanunu, Köy Kanunu, Fiyat artışlarının önlenmesi ve Dış Politikadaki gelişmeler konularında söz almıştır⁸⁹³.

⁸⁹⁰ agy.

⁸⁹¹ agy.

⁸⁹² agy.

⁸⁹³ agy.

4. Dönem Erzurum Milletvekili Rasim Cinsli ise Meclis çalışmaları sırasında partisi adına beş yazılı soru önergesi verirken on defada söz alarak meclis kürsüsünden konuşma yapmıştır. Cinsli, Erzurum'un yakacak ihtiyacı ve TRT'deki atamalarla ilgili yazılı soru önergeleri ile ilgili yazılı soru önergeleri ilgili bakanlar tarafından cevaplanmıştır. Ayrıca Cinsli, Bakanlık bütçeleri dışında, Devlet Memurları Kanunu, Doğu Bölgesinde hüküm süren şiddetli kış sebebiyle meydana gelen yakacak ve hayvan yemi sıkıntısı, Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Hürriyeti ile Cumhuriyetin 50. Yılı sebebiyle çıkarılması düşünülen bazı suç ve cezaların affına dair kanun konularında söz almıştır⁸⁹⁴.

4. Dönem Konya Milletvekili Dr. Faruk Sükan ise Meclis çalışmaları sırasında partisi adına on kez söz alırken beş kez de soru önergesi vermiştir. Sükan, Başbakanlık Bütçeleri dışında Cumhuriyetin 50. Yılı sebebiyle çıkarılması düşünülen bazı suç ve cezaların affına dair kanun, Karayolları trafik kanunu ve Türkiye'nin emniyet ve huzurunun sağlanması konularında söz alarak partisinin görüşlerini dile getirmiştir. Bunlara ek olarak Sükan, Haşhaş ekimi ve Alkaloid Fabrikasının kurulması, 1975-1976 yıllarında faaliyetlerini durduran işyeri ve sanayi işletmeleri konularında yazılı soru önergelerini vermiştir⁸⁹⁵.

4. Dönem Giresun Milletvekili İbrahim Ethem Kılıçoğlu ise Meclis çalışmaları sırasında partisi adına on altı kez söz alarak bu konularda partisinin görüşlerini dile getirmiştir. Kılıçoğlu, Devlet Memurları Kanunu, Küçük Çiftçi muaflığı, Köye götürülen hizmetlerden alınan katılma paylarının kaldırılması ve Diyanet İşleri Bakanlığı hakkında gündem dışı söz alarak konuşma yapmıştır⁸⁹⁶.

4. Dönem Yozgat Milletvekili İhsan Arslan ise Meclis çalışmaları sırasında partisi adına dokuz kez söz alırken iki tanede yazılı soru önergesi vermiştir. Arslan, Etibank'a bağlı Seydişehir tesisleri ve Basın Yayın Genel Müdürlüğünün Kıbrıs Barış Harekatından sonraki girişimleri hakkında iki yazılı soru önergesi verirken bu dönemde söz almaları ise Bakanlık Bütçeleri ile ilgili olmuştur⁸⁹⁷.

⁸⁹⁴ agy.

⁸⁹⁵ agy.

⁸⁹⁶ agy.

⁸⁹⁷ agy.

4. Dönem Çorum Milletvekili İhsan Nazmi Tombuş ise Meclis çalışmaları sırasında partisi adına dokuz kez söz almıştır. Tombuş, Bakanlık Bütçeleri dışında, Van ve çevresinde meydana gelen depremin ortaya çıkardığı can ve mal kaybı ile alınan tedbirler, Köye götürülen hizmetlerden alınan katkı paylarının kaldırılması konularında söz alarak partisinin görüşlerini dile getirmiştir⁸⁹⁸.

4. Dönem Konya Milletvekili Muzaffer Demirtaş ise Meclis çalışmaları sırasında partisi adına dört kez söz alırken beş kez de yazılı soru önergesi vermiştir. Demirtaş, Bakanlık Bütçeleri ve Sosyal Sigortalar Kanunu hakkında söz alırken yazılı soru önergelerinin tamamı Cerrahpaşa Tıp Fakültesi ile ilgili olarak verilmiştir⁸⁹⁹.

4. Dönem Gaziantep Milletvekili Orhan Tokuz ise Meclis çalışmaları sırasında partisi adına altı yazılı soru önergesi verirken beş farklı konuda söz almıştır. Tokuz, Fosforit yatakları, Gaziantep Hava Alanı ve Gaziantep Televizyonu hakkında yazılı soru önergesi verirken, Bakanlık Bütçelerine ek olarak geçim indiriminin yükseltilmesi konusunda söz alarak partisinin görüşlerini dile getirmiştir⁹⁰⁰.

4. Dönem Tokat Milletvekili Cevat Atılgan ise Meclis çalışmaları sırasında partisi adına altı kez söz alırken bir tanede Meclis soruşturması açılmasına ilişkin önerge vermiştir. Atılgan, Bakanlık Bütçeleri dışında Resmi İsrafın önlenmesi, Buğday ve şeker pancarına yapılması gereken zam, Türkiye'nin yeraltı servetleri ve petroleri, Devlet Güvenlik Mahkemelerinin Kuruluş ve Yargılama Usulleri, konularında söz alırken, Memuriyet mevki ve nüfuzunu kötüye kullandıkları iddiasıyla Başbakan Süleyman Demirel, Maliye Bakanı Yılmaz Ergenekon ve Ticaret Bakanı Halil Başol haklarında Meclis soruşturması açılması için önerge vermişti.⁹⁰¹

4. Dönem Kahramanmaraş Milletvekili Ali Zülfikaroğlu ise Meclis çalışmaları sırasında partisi adına beş kez söz alırken iki tanede yazılı soru önergesi vermiştir. Ali Zülfikaroğlu, öldürülen dış temsilcilerimiz ve Kahramanmaraş'ın Andırın ilçesi Kargaçayırı Köyü İlkokulu öğretmenine ilişkin iki yazılı soru önergesi verirken söz alışlarının tamamı Bakanlık Bütçeleriyle ilgili olmuştur⁹⁰².

⁸⁹⁸ agy.

⁸⁹⁹ agy.

⁹⁰⁰ agy.

⁹⁰¹ agy.

⁹⁰² agy.

4. Dönem Samsun Milletvekili Hilmi Türkmen ise Meclis çalışmaları sırasında partisinin adına dokuz kez Meclis kürsüsünden söz almıştır. Türkmen, Bakanlık Bütçelerine ek olarak, Cumhuriyetin 50. Yılı sebebiyle çıkarılması düşünülen bazı suç ve cezaların affı ile temel hak ve özgürlüklerin kullanımı konularında partisinin görüşlerini dile getirmiştir⁹⁰³.

4. Dönem Denizli Milletvekili Sami Arslan ise Meclis çalışmaları sırasında partisinin adına yedi kez söz almıştır. Arslan, Bakanlık Bütçeleri dışında Karaların Mehmetleri adlı tiyatro oyunu, Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri, Cumhuriyetin 50. Yılı sebebiyle çıkarılması düşünülen bazı suç ve cezaların affı, Ulusal Bayram ve Genel Tatiller ile Orman Kanunu konularında meclis kürsüsünden söz alarak partisinin görüşlerini dile getirmiştir⁹⁰⁴.

4. Dönem Antalya Milletvekili Faiz Sarlar ise Meclis çalışmaları sırasında partisinin adına üç yazılı soru önergesi verirken dört kez de Meclis kürsüsünden söz almıştır. Sarlar, Antalya Ant-Birlik Genel Müdürü, Antalya Lisesinde dağıtılan bazı kitaplar, Ortak Pazar ve İstanbul Cerrahpaşa Tıp Fakültesine ilişkin verdiği yazılı soru önergeleri, İlgili Bakanlar tarafından cevaplandırılırken, söz alışların tamamı ise Bakanlık Bütçeleri ile ilgili olmuştur⁹⁰⁵.

4. Dönem Aydın Milletvekili Kemal Ziya Öztürk ise Meclis çalışmaları sırasında partisinin adına üç kez söz alırken iki tanede yazılı soru önergesi vermiştir. Öztürk, İç Tüzük uygulamaları ve 1976 bütçe görüşmeleri sırasında şahsını hedef alan bazı konularda gündem dışı söz alırken, İzmir İhracatçılar Birliği Yönetim Kurulu tarafından alınan kararların Anayasaya aykırı olup olmadığı yönündeki yazılı soru önergeleri ilgili Bakanlar tarafından cevaplanmıştır⁹⁰⁶.

4. Dönem Niğde Milletvekili Mehmet Bıyık ise Meclis çalışmaları sırasında partisinin adına iki yazılı soru önergesi verirken iki tanede sözlü soru önergesi vermiştir. Bıyık, elma ürününe ilişkin ve Yunanistan'da Türkiye aleyhine başlatılan kampanyaya

⁹⁰³ agy.

⁹⁰⁴ agy.

⁹⁰⁵ agy.

⁹⁰⁶ agy.

ilişkin iki sözlü önerge verirken, iki tane de elma üretimi ve elma üreticilerinin sorunlarına dönük yazılı soru önergesi vermiştir⁹⁰⁷.

4. Dönem İstanbul Milletvekili Sadettin Bilgiç ise Meclis çalışmaları sırasında partisinin adına yedi tane yazılı soru önergesi verirken iki kez de Meclis kürsüsünden söz alarak partisinin görüşlerini dile getirmiştir. Bilgiç, Cumhuriyetin ilanından bu güne kadar kurulan anonim şirketler ile istihdam, Satış ve Kalkınma Kooperatifleri ile ilgili yazılı soru önergesi vermiş ek olarak İşçi Yatırım Bankası kurulması ve Milli Eğitim politikaları konularında söz almıştır⁹⁰⁸.

4. Dönem Ordu Milletvekili Senai Yazıcı ise Meclis çalışmaları sırasında partisinin adına iki yazılı soru önergesi verirken bir kez de Meclis kürsüsünden söz almıştır. Yazıcı, Devlet Meteoroloji Genel Müdürlüğüne yapılan atama ile Orta ve Yüksek dereceli okullarla fakültelerdeki boykot ve kapatma olaylarına ilişkin olarak iki yazılı soru önergesi vermiş ek olarak Devlet İstatistik Enstitüsü Bütçesi ile ilgili söz almıştır⁹⁰⁹.

4. Dönem Manisa Milletvekili Süleyman Tuncel ise Meclis çalışmaları sırasında partisinin adına iki kez söz alırken, iki farklı konuda yazılı soru önergesi vermiştir. Tuncel, Köy çalışmaları ve Tütün konularında iki yazılı soru önergesi verirken söz almaları ise Bakanlık Bütçeleri ile ilgili olmuştur⁹¹⁰.

4. Dönem Konya Milletvekili Mehmet Necati Kalaycıoğlu ise Meclis çalışmaları sırasında partisinin adına bir kez söz alırken, üç kez de yazılı soru önergesi vermiştir. Kalaycıoğlu, ülkedeki Tıp Fakülteleri, Coca-Cola özütü tesislerinin kuruluş ve kar transferleri ile Dışişleri Bakanlığında bulunan hediyelik eşyalara ilişkin olarak yazılı soru önergeleri vermiştir. Ayrıca bir kez de Bütçe Kanunu tasarısı münasebetiyle meclis kürsüsünden söz almıştır⁹¹¹.

4. Dönem Kütahya Milletvekili Mehmet Ersoy ise Meclis çalışmaları sırasında partisinin adına üç kez söz almıştır. Ersoy, Bakanlık Bütçeleri dışında, Manisa Milletvekili Gündüz Sevilgen'e kuliste yapılan bir saldırı münasebeti ile söz almıştır⁹¹².

⁹⁰⁷ agy.

⁹⁰⁸ agy.

⁹⁰⁹ agy.

⁹¹⁰ agy.

⁹¹¹ agy.

⁹¹² agy.

4. Dönem Bursa Milletvekili Mehmet Turgut ise Meclis çalışmaları sırasında partisinin adına dört kez yazılı soru önergesi vermiştir. Turgut, Milli bir bankamızdaki suiistimal iddiaları, Bankalar Kurulu üyelerinin dış gezileri ve 14 Ekim 1973'ten sonra zam gören maddelere dair yazılı soru önergeleri vermiştir⁹¹³.

4. Dönem İstanbul Milletvekili Nilüfer Gürsoy ise Meclis çalışmaları sırasında partisinin adına dört kez söz almıştır. Gürsoy, Bakanlık bütçeleri dışında, Cumhuriyetin 50. Yılı sebebiyle çıkarılması düşünülen suç ve cezaların affına dair meclis kürsüsünde söz alarak partisinin görüşlerini dile getirmiştir⁹¹⁴.

4. Dönem Konya Milletvekili Mustafa Kubilay İmer ise Meclis çalışmaları sırasında partisinin adına dört kez söz almıştır. İmer, Devlet Güvenlik Mahkemeleri Kurulu ve Yargılama usulleri, Rüşvet ve yolsuzlukla mücadele için gerekli tedbirlerin saptanması, Cumhuriyetin 50. Yılı nedeniyle bazı suç ve cezaların affı, Karma Komisyondan gelen metinlerin oylanması ve kabulü konularında söz alarak partisinin bu konulardaki görüşlerini dile getirmiştir⁹¹⁵.

4. Dönem Muğla Milletvekili Adnan Akarca ise Meclis çalışmaları sırasında partisinin adına altı kez Bakanlık bütçeleri ile ilgili olarak söz almıştır ve bu konularda partisinin görüşlerini dile getirmiştir⁹¹⁶.

4. Dönem Ordu Milletvekili Ata Bodur ise Meclis çalışmaları sırasında partisi adına Bakanlık Bütçeleri ile ilgili olarak iki kez söz almıştır⁹¹⁷.

4. Dönem Konya Milletvekili Bahri Dağdaş ise Meclis çalışmaları sırasında partisi adına Bakanlık Bütçeleri ile ilgili olarak dört kez söz almıştır.

4. Dönem Adana Milletvekili Battal Köksal ise Meclis çalışmaları sırasında partisi adına beş kez söz almış bu söz alırlar Bakanlık Bütçeleri ve Gelir Vergisi Kanunu ile ilgili olarak gerçekleşmiştir⁹¹⁸.

4. Dönem Aydın Milletvekili Mutlu Menderes ise Meclis çalışmaları sırasında partisi adına bir kez Dışişleri Bakanlığı Bütçeliyle ilgili olarak söz almıştır⁹¹⁹.

⁹¹³ agy.

⁹¹⁴ agy.

⁹¹⁵ agy.

⁹¹⁶ agy.

⁹¹⁷ agy.

⁹¹⁸ agy.

4. Dönem Adana Milletvekili İbrahim Tekin ise Meclis çalışmaları sırasında partisi adına bir kez Çukurova Tarım Satış Kooperatifleri Birliğinin pamuk satışları ile ilgili olarak yazılı soru önergesi vermiştir⁹²⁰.

⁹¹⁹ agy.

⁹²⁰ agy.

SONUÇ

Türk siyasi hayatında 27 Mayıs 1960 Müdahalesi tam bir kırılma noktası olmuştur. Zira emir komuta zinciri dışında gerçekleşen ve başarıya ulaşan müdahale sadece 1950-1960 yılları arasında ülkeyi tek başına yöneten Demokrat Parti (DP) iktidarını sona erdirmemiş aynı zamanda devlet, toplum ve ordu hayatına dönük onarılmaz yaralar açmıştır. Bu anlamda müdahaleden sonra Başbakan Adnan Menderes ve iki bakanın idam edilmesi, DP'nin kapatılması ve başta Celal Bayar olmak üzere çok sayıda eski DP'linin seçme ve seçilme hakkından mahrum edilmesi bunlara ek olarak yürütmeye şüphe duyan bir anayasanın yürürlüğe konulması ayrıca Cumhurbaşkanı seçimine askerlerin müdahil olması gelecek on yıllarda ülkenin gündemini meşgul eden konular olmuştur. Nitekim müdahaleden sonra yeniden sivil siyasi hayata dönülme kararı alındığında en önemli konu, kapatılan DP mirasının hangi aktör tarafından doldurulacağı idi. Bu noktada homojen bir kadroya sahip olmayan Adalet Partisi bu mirasın sahibi olacağını girdiği 1961 seçimlerinde Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi ve Yeni Türkiye Partisi'ne karşı ortaya koymuştur. Ancak AP'nin kurucu genel başkanı Ragıp Gümüşpala'nın 1964 Haziran'ında ani ölümü ülke ve AP için yeni bir dönemi başlatmıştır. 1964'ün sonbaharında gerçekleşen kongrede liderliği Dr. Sadettin Bilgiç'e karşı kazanan Süleyman Demirel 1965 seçimleri sonrasında Başbakanlık koltuğuna oturmuştur. 1965-1969 yılları arasında ülkeyi tek başına yöneten Demirel, bu dönemde 1964 kongresinde kendisine karşı muhalif olan Ahmet İhsan Gürsan, Bahri Dağdaş, Dr. Faruk Sükan, İbrahim Tekin, Mehmet Turgut ve Dr. Sadettin Bilgiç isimlerine hükümet listesinde yer vermiş, ancak AP'yi de kendi partisi yapma yolunda adımlar atmıştır. Bu durum, AP içerisinde Ilımlılar-Hışımlılar şeklinde iki hizbin doğmasına sebep olmuştur.

Adalet Partisi (AP), 1965 seçimlerine göre 12 Ekim 1969 seçimlerinde oy yitirse de bu seçimlerden birinci parti olarak çıkmıştır. 1969 seçimleri sonrası Demirel'in yeni hükümet listesini tamamen kendisine yakın "*Yeminli Grup*" diye anılan isimlerden oluşturma, ayrıca seçimler öncesine ait farklı gerekçeler ileri sürerek aralarında 5 milletvekili, 1 senatör ve 2 Belediye Başkanı'nı kesin ihraç talebiyle Haysiyet Divanına sevk ettirmesi, ek olarak bazı il ve ilçe teşkilatlarını feshetmesi 17 Ocak 1970 tarihinde AP'li 72 milletvekili ve senatörün imza koyduğu 72'ler Muhtırasını doğurmuştur. 72'ler Muhtırasına imza koyanlar, 1969 seçimleri sonrası AP içerisinde yaşanan tüzük dışı ihraçların ve tasfiyelerin durdurulmasını, ayrıca parti içerisinde birlik ve beraberliğin

sağlanmasını istemişlerdi. Ancak Demirel, 72'ler Muhtırasını dikkate almamış ve aralarında AP'nin kurucularının da olduğu 5 milletvekili ve 1 senatör için ihraç, ayrıca Adıyaman, Bingöl ve Samsun teşkilatları için de fesih kararı vermişti. Demirel'in parti içerisinde gelişen bu muhalefeti dikkate almaması 11 Şubat 1970'te yapılan bütçe oylamasında 72'ler Muhtırasına imza koyanlardan 41'inin kendi hükümetlerinin bütçesine ret oyu vermeleriyle sonuçlandı. Kısa süre içerisinde Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay tarafından yeniden hükümeti kurmakla görevlendirilen Demirel, bu dönemde kendine özgü usullerle meclisten güvenoyu alsa da parti içerisindeki huzursuzlukları bitirememiş ve nihayet 25 Haziran 1970 tarihinde 41'lerden 26 milletvekili savunmaları alınmadan AP'den ihraç edilmişlerdi. İhraç edilen 26 milletvekilinin önemli bir kısmı AP'nin kuruluşunda yer alan kişilerdi ve tabanda karşılığı olan isimlerdi. Demirel tarafından AP'den ihraç edilen 26'lar 1970'in yaz aylarında gruplar halinde Anadolu'yu dolaşarak seçmenin AP'ye muhalif olacak yeni bir partiye nasıl yaklaşacağını görmeye çalışmışlardı. Bu geziler sonucunda 26'lar, seçmenin 1969 seçimleri sonrası AP'de yaşananları onaylamadığı ve yeni bir partiye sıcak baktığı, ayrıca partinin başında da Meclis Başkanı Feruh Bozbeyli'yi görmek istediği sonucuna ulaşmıştır. Bu düşünceden hareketle 26'ların önde gelen isimleri Bozbeyli'den kuracakları partinin başına geçmesini istemişlerdi.

Sonuçta 26'ların AP'ye muhalif olacak partisi 18 Aralık 1970 tarihinde Demokratik Parti adıyla kuruldu. Demokratik Parti de içinden çıktığı AP gibi homojen bir yapıya sahip değildi. Nitekim Demokratik Parti'de, AP'nin 1964 kongresinden kalma başarısız hizbin temsilcileri, 1969 seçimleri ile ilk defa meclise milletvekili olarak gelen gençler grubu ve 27 Mayıs sonrası siyasi yasaklı duruma düşmeyen eski DP'lilerin yakınları yer almaktaydı. Buna rağmen Demokratik Parti'nin kurucuları partinin kuruluş sebebi olarak AP lideri Demirel'in 1969 seçimleri sonrasında ülkede ve AP'de tek adam olma yolunda eylemlere girişmesini göstermekteydi.

Demokratik Parti, Türk siyasal hayatında 18 Aralık 1970– 4 Mayıs 1980 tarihleri arasında, yaklaşık olarak on yıl gibi bir süre var olmuştur. Bu süre içerisinde Demokratik Parti'nin, ekonomik, sosyal, kültürel vb. alanlarda içinden çıktığı AP'den farklı söylem ortaya koyduğunu, çok daha farklı politikalar ürettiğini söylemek güçtür. Bu noktada örneğin Demokratik Parti programında Cumhuriyet'in vazgeçilmezliğine inandığı ve demokratik rejime bağlılığı dile getirilmiş, yine “*Demokratik Sağ*” temsil eden, milliyetçi ve antikomünist bir parti olduğu vurgulanmış, ayrıca ekonomi alanında da özel

girişime ağırlık veren bir karma ekonomi düzenini hedeflediği söylenmiştir. Diğer taraftan Demokratik Parti'nin AP'den farklılaşan yanları ise, 27 Mayıs 1960'ın siyasi yasaklı duruma getirdiği eski DP'liler konusunda daha duyarlı davranması ayrıca AP'ye göre daha ihtiyatlı batılılaşma ve liberalleşme yaklaşımına sahip olmasıdır. Bunlara ek olarak Demokratik Parti içinden çıktığı AP'nin hızlı sanayileşme çabasına karşın, mirasına sahip çıkma iddiasını taşıdığı Demokratik Parti gibi, tarımın gelişmesini öncelikli görmüş bu anlamda büyük toprak sahiplerinin haklarını koruma iddiasını taşımıştır.

Kuruluşundan kısa süre sonra birbiri ardına gelen üç gelişme Demokratik Parti'nin siyasi yaşamını olumsuz etkilemiştir. Bu noktada birinci gelişme askerler tarafından Demirel hükümetine 12 Mart Muhtırası'nın verilmesi olmuş ve muhtıranın getirdiği siyasi yasaklar nedeniyle partinin teşkilatlanması durmuştur. İkinci gelişme Yüksel Menderes'in intihar yoluyla ölümü olurken, üçüncü gelişme ise Demokratik Parti'nin üye verdiği Suat Hayri Ürgüplü hükümetinin Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay tarafından onaylanmaması olmuştur. Diğer taraftan Demirel hükümetinin istifasını doğuran 12 Mart Muhtırası'nın TBMM'de okunmasına karşı çıkan Demokratik Parti, Muhtıranın getirmek istediği yönetim anlayışını onaylamadığını söyleyerek bu dönemde kurulan dört hükümetin hiçbirine üye ve güvenoyu vermemiştir. Buna rağmen Demokratik Parti, 12 Mart dönemi hükümetlerinin sıkıyönetim uygulamaları ve Anayasa değişikliği çalışmalarına “*Evet*” demiştir. Bu dönemde Demokratik Parti, özellikle Anayasa değişikliklerinin hükümetlerin isteklerine göre değil de Türk milletinin ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde uzun vadeli olarak ele alınmasını istemiş ve bu doğrultuda değişiklik tekliflerini “*Milli Anayasa*” başlığı altında kamuoyuna duyurmuştur. Ancak Demokratik Parti'nin değişiklik tekliflerinin çok azı bu dönemde uygulama şansı bulmuş, büyük çoğunluğu ise 1982 Anayasası ve 1982 Anayasası'nın değiştirildiği sonraki süreçte uygulanmıştır. Bu noktada örneğin Cumhurbaşkanının tek dereceli seçimle doğrudan Türk Milleti tarafında seçilmesi, çift Meclis'ten tek Meclis'e geçilmesi, Anayasa Mahkemesinin yetkilerinin açıklığa kavuşturulması, siyasi partilerin kapatılmasının zorlaştırılması, askerlik hizmetinde bedel usulünün uygulanması, bayrak ve milli marş konularının açıklığa kavuşturulması, grev ve lokavt arasında denge gözetilmesi, siyasi hak mahrumiyetini daraltıcı hükümlerin getirilmesi, siyasi partilere devlet yardımı konusunun düzenlenmesi, kamulaştırmada mülkiyet lehine hükümlerin getirilmesi, ülke ve millet bü-

tünlüğü başlıkları şeklinde kendini gösteren Demokratik Parti teklifleri Türkiye'nin gelecek kırk yıl içerisinde hayata geçirmeyi başaracağı konular olmuştur.

12 Mart Dönemini bitiren 1973 Cumhurbaşkanlığı seçimi sürecinde Demokratik Parti, yeni Cumhurbaşkanının parlamento içerisinde ve sivil bir aday olması için AP ve CHP'ye çağrıda bulunmuş, her iki parti de çağrıya olumlu karşılık vermemiştir. Bu sebeple Genelkurmay Başkanı Faruk Gürler'e oy vermemek için Demokratik Parti, lideri Ferruh Bozbeyli'yi aday olarak göstermiş ve seçim sürecini kilitlemiştir. Ancak seçim sürecinin sonunda AP ve CHP liderlerinin anlaşması ile Fahri Korutürk'ün Cumhurbaşkanlığı makamına çıkmasına engel olunamamıştır.

12 Mart Dönemini resmen bitiren 14 Ekim 1973 seçimi sonucunda Demokratik Parti, %11.9 oy almış ve parlamentoda 45 milletvekili ile temsil edilmişti. Ancak seçim sonuçları Demokratik Parti'lileri memnun etmemişti. Zira Demokratik Parti'nin hedefi seçimlerde ciddi darbe vurduğu AP'nin yerine geçmekti. Sonraki süreçte Demokratik Parti'liler seçimlerdeki başarısızlığı 12 Mart Muhtırası, aynı sosyo-ekonomik tabana seslenen MSP'nin kurulması, milletvekillerinin seçimlerde yeniden seçilme kaygısına düşmesi, maddi yetersizlik ve seçimleri kazanmak için amaç birliğinin sağlanamaması şeklinde açıklamışlardı.

1973 seçimlerinin galibi CHP olmuş ancak seçim sonuçları hiçbir siyasi aktöre tek başına iktidara gelme imkanı vermemişti. Bu süreçte Demokratik Parti lideri Bozbeyli, seçim sonuçları üzerine yaptığı ilk değerlendirmede Türk seçmenin sağda bir koalisyon hükümeti istediğini ifade ederek AP lideri Demirel'e karşı ön almaya çalışmıştır. Ancak kısa süre sonra yaptığı Demirelsiz bir sağ koalisyon hükümetine taraftar oldukları yönündeki ikinci değerlendirme ülkede yüz gün süren birinci hükümet bhrasının ardından CHP-MSP koalisyon hükümetinin kurulması sonucunu doğurmuştur. 1973 seçimleri sonrasında tarihi yanlışlığı sona erdireceği iddiasıyla kurulan CHP-MSP koalisyon hükümeti 1974'ün sonbaharında CHP Lideri Ecevit'in Kıbrıs Zaferini oya çevirme gayretinden dolayı dağılmış ve ülke yaklaşık altı ay sürecek ikinci hükümet bhranı dönemine girmişti. Bu dönemde CHP'nin erken seçim koşuluna dayalı CHP-Demokratik Parti hükümeti teklifi Demokratik Parti tarafından Kıbrıs Zaferi'nin oya çevrilmesi yolunda kendilerinin kullanılması şeklinde değerlendirilmiş ve reddedilmişti. AP ile gerçekleşen hükümet kurma görüşmeleri ise AP'nin Demirel başkanlığında sağda bir hükümet isteğine karşın Demokratik Parti'nin parti liderleri dışında bir ismin

başkanlığında sağda bir hükümet kurulması isteğinin uzlaştırılamaması sonucu gerçekleşmemiştir. Bu dönemde Demokratik Parti iki gruba ayrılmıştı. Birinci grup ekonomiye bakıştaki farklardan dolayı CHP ile bir hükümet kurulmasına karşıydı. İkinci grup ise Demirel'in hükümet listesinde yer almak istememekteydi. Bu durum ise ülkede gittikçe ağırlaşan siyasi, sosyal ve ekonomik çöküş ortamında Demokratik Parti'yi özellikle sağ seçmen nezdinde AP'ye karşı alternatif olmaktan çıkartmaktaydı.

1973 seçim sonuçları AP Lideri Demirel'e eski DP'lilerle özellikle de eski Cumhurbaşkanı Celal Bayar ile uzlaşması gerektiğini göstermişti. Nitekim bu gerçekten hareket eden Demirel, Aralık 1974'te eski DP'lilerin seçme ve seçilme yasaklarını kaldırdı. Bu tarihten itibaren eski DP'liler AP'ye katıldılar. Bayar da ülkedeki hükümet buhranını sona erdirebilmek için AP ile Demokratik Parti arasında arabuluculuk görevinde bulundu. Ancak Bayar, iki parti yöneticileriyle yaptığı görüşmelerden bir sonuç alamadı. Sonunda Bayar kamuoyuna seçimle gelmiş herhangi bir partili parlamentere başkanlık görevi verilmesi halinde onun başkanlığındaki hükümetin desteklenmesinden yana olduğu açıklamasını yaptı.

Eski DP'lileri AP'ye katan, Celal Bayar'a yukarıdaki açıklamayı yaptırtan ve AP liderliğinde MSP, MHP ve CGP'nin dahil olduğu hükümeti kuracağını açıklayan Demirel, CHP desteğinde Demokratik Parti+Tekokratlar hükümetinin kurulmasının gündemde olduğu bir atmosferde Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'ten 19 Mart 1975 tarihinde hükümeti kurma görevini aldı. Fakat Demirel'in Meclis'ten güvenoyu alabilmesi için 9 oya ihtiyacı vardı ve bu oylar Bayar'ın yönlendirmesiyle Dr. Sadettin Bilgiç liderliğinde Demokratik Parti'den istifa eden 9'ların desteğiyle sağlanacaktı. Demokratik Parti, 9'ların istifası ve Demirel liderliğinde Milliyetçi Cephe Hükümeti'nin kurulmasıyla dağılma sürecine girmişti. Nitekim 12 Ekim 1975 Cumhuriyet Senatosu 1/3 Yenileme ve Ara seçimlerin de Demokratik Parti'nin ciddi oy kaybı yaşadığı ortaya çıktı. Bu seçim sonuçları, 1973 seçim sonuçlarıyla karşılaştırıldığında Demokratik Parti'nin oy oranı %11.9'dan %3.2'ye gerilerken, AP'nin oy oranı ise %29.8'den %40.8'e yükselmişti. Bu sonuçlar Demokratik Parti'nin AP'nin alternatifi olmayı başaramadığını ortaya koymuştu.

5 Haziran 1977 erken genel seçimlerine kadar Demokratik Parti'deki çözülme devam etti ve seçimler öncesi Demokratik Parti'nin meclisteki temsil sayısı 18'e indi. Bu şartlar altında girilen 5 Haziran seçimleri Demokratik Parti açısından büyük bir çö-

küşle sonuçlandı. 1973 seçimlerindeki %11.9 oy oranı %1.9'a düştü. Bu seçimlerde Demokratik Parti sadece Dr. Faruk Sükan'ı (Konya) milletvekili çıkarabildi. Bu önceki seçimlere göre 44 milletvekilinin kaybedilmesi demekti. 18 Aralık 1978 tarihinde Feruh Bozbeyli Demokratik Parti genel başkanlığı görevinden istifa etti. Bu gelişmeden 4 Mayıs 1980 tarihindeki Demokratik Parti'nin Dördüncü Büyük Kongresine kadar Genel Başkanlığa Dr. Faruk Sükan vekalet etti. Demokratik Parti'nin fesih kongresi olma özelliği taşıyan Dördüncü Büyük Kongre öncesi AP Lideri Demirel, Demokratik Parti Genel Başkanvekili Dr. Faruk Sükan'a bir mektup göndererek Demokratik Parti'nin AP'ye katılmasını istedi. Nihayet 4 Mayıs 1980 tarihinde toplanan Demokratik Parti Dördüncü Büyük Kongresi'nde 3 red oyuna karşı 401 evet oyuyla Demokratik Parti'nin kapatılmasına karar verildi. 8 Haziran 1980 tarihinde ise başta Konya Milletvekili Dr. Faruk Sükan olmak üzere Demokratik Parti'nin etkili simlerinden Cevat Önder, Ekrem Dikmen, Hasan Korkmazcan, Hilmi Türkmen, İhsan Tombuş, Kadri Eroğan, Mehmet Altınsoy, Samed Güldoğan, Vehbi Engiz ve Vehbi Sınmaz törenle AP'ye katıldılar.

Sonuç olarak Demokratik Parti tecrübesi, Türk siyasi hayatında ana damar bir partinin içinden kopup yeni bir oluşuma gitme çabasındaki siyasilerin başarısız olacaklarını kanıtlayan ciddi bir örnek olmuştur.

KAYNAKLAR

A. Gazeteler

Cumhuriyet.

Hergün.

Milliyet.

Milli Gazete.

Tercüman.

Yeni Asya.

Zaman.

Cumhuriyet Seçim-77.

Hürriyet 1977 Ansiklopedik Yıllığı.

B. Dergiler

Millet Meclisi Tutanak Dergisi.

Sağ Düşünce.

C. Ansiklopediler

Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi.

Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce.

D. Kaynak Kişiler

Hasan Korkmazcan, Kurucusu ve Denizli Milletvekili, (30.9.2017), **Ankara**.

Sami Arslan, Kurucusu ve Denizli Milletvekili, (4.2.2018), **Isparta**.

Rasim Cinisli, Kurucusu ve Erzurum Milletvekili, (4.8.2017), **İstanbul**.

Vehbi Gül, Kurucusu ve Samsun Belediye Başkanı, (20.10.2017), **Samsun**.

E. Araştırma- İnceleme Eserler

Ağaoğulları, M. Ali, “Aşırı Milliyetçi Sağ”, (drl. İ. Cemil Schick- E. Ahmet Tonak), **Geçiş Sürecinde Türkiye**, Belge Yay., İstanbul, 1990, s. 189-236.

Ağtaş, Ö. “Ortanın Solu: İsmet İnönü’den Bülent Ecevit’e”, **MTSD Sol**, C.7, İletişim Yay., İstanbul, 2008.

Ahmad, Feroz. **Modern Türkiye’nin Oluşumu**, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1995.

----- **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)**, Hil Yay., İstanbul, 2010.

----- **Bir Kimlik Peşinde Türkiye**, Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2010.

Ahmad, Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, **Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)**, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1976.

Aksun, Ziya Nur, **Dündar Tanşer’in Büyük Türkiye**, Ötüken Yay., İstanbul, 2010.

Akşin, Sina, **Kısa Türkiye Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2007.

Aktürk, Şener, “Türkiye’de Kürt Kimliğinin Siyasallaşma Süreci: 1918-2008”, (Ed. R. Özgür Dönmez vd.), **Türkiye’de Kesişen-Çatışan Dinsel ve Etnik Kimlikler**, Say Yay., İstanbul, 2010, s. 83-114.

-----, **Türkiye’nin Kimlikleri**, Etkileşim Yay., İstanbul, 2014.

Akyaz, Doğan, **Askeri Müdahalelerin Orduya Etkisi**, İletişim Yay., İstanbul, 2006.

Akyol, Mustafa, **Kürt Sorununu Yeniden Düşünmek**, Doğan Kitap, İstanbul, 2009.

Altuğ, Kurtul, **12 Mart ve Nihat Erim Olayı**, Yedigün Yay., Ankara, 1973.

Anadol, Kemal, **12 Eylül Günleri**, Yalçın Yay., İstanbul, 1987.

Arat, Yeşim, “Süleyman Demirel”, (Ed. Metin Heper, Sabri Sayarı), **Türkiye’de Liderler ve Demokrasi**, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2008, s. 101-120.

Arcayürek, Cüneyt, **Çankaya Gelenler Gidenler**, Detay Yayıncılık, İstanbul, 2007.

-----, **Çankaya (1923-1980)**, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2010.

-----, **Demirel Dönemi ve 12 Mart Darbesi (1965-1971)**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1985.

-----, **Çankaya’ya Giden Yol (1971-1973)**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1985.

-----, **Yeni Demokrasi Yeni Arayışlar (1965-1969)**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1985.

-----, **Demokrasi Dur: 12 Eylül 1980**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1999.

Arıkan, Ekin Burak, “Ülkücülerin Siyasal İslamla İmtihani: Türk İslam Sentezi, MHP, BBP, ve AKP”, (Ed. R. Özgür Dönmez vd.), **Türkiye’de Kesişen-Çatışan Dinsel ve Etnik Kimlikler**, Say Yay., İstanbul, 2010, s. 49-81.

Arslan, Ali, **Türkiye’de Üniversite ve Siyaset**, Paraf Yay., İstanbul, 2011.

Arslan, Hüseyin, **Dini Gruplar ve Siyaset Yeni Asya**, Ankara Okulu Yay., Ankara, 1998.

Arslan, Seyfettin, “Türkiye’de Modern Siyasal Düşünce”, (drl. Ahmet Karadağ), **Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Türkiye’de Siyasal Hayat**, Orion Kitabevi, Ankara, 2013, s. 553-630.

Aslan, Ali, “Türk Dünyasında Toplumsal Değişme ve Modernleşmenin Tarihsel Temelleri: Bir Örnek Model Olarak Türkiye”, **Akademik Bakış (UASBE e-dergisi)**, S.6 (Mayıs 2005), s. 1-13.

Ata, Kelime, **Alevilerin İlk Siyasal Denemesi (Türkiye) Birlik Partisi (1966-1980)**, Kelime Yayınevi, Ankara, 2007.

Atılğan, Gökhan, “Türkiye İşçi Partisi”, (Ed. Turgay Uzun), **İttihat ve Terakki’den Günümüze Siyasal Partiler**, Orion Kitabevi, Ankara, 2010, s. 339-374.

Ay, Şadiye; “Türkiye’de Siyasal İslam”, **Mevzuat Dergisi**, Yıl:2, S.3 (Kasım-2004).

Ayata, Ayşe Güneş, **CHP (Örgüt ve İdeoloji)**, Gündoğan Yay., Ankara, 1992.

----- “Türkiye’nin Demokratikleşme Sürecinde Ortanın Solu Hareketi”, **AÜ SBFD**, C.50, S.3, Ankara, 1995.

Aydemir, Şevket Süreyya, **İhtilalin Mantiğı**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999.

-----, **İkinci Adam**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000.

Aydın, Suavi ve Taşkın Yüksel, **1960’tan Günümüze Türkiye Tarihi**, İletişim Yay., İstanbul, 2014.

Aydinoğlu, Erdoğan, **Türk Solu (1960-1980)**, Versus Yay., İstanbul, 2007.

Aytav, Erkam Tufan, **Aydınlıktan Kaçanlar**, Ufuk Yay., İstanbul, 2013.

Bal, İdris; “Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin Amerika Birleşik Devletleri’ne Yönelik Dış Politikası ve İlişkiler”, (Ed. Mutafa Bıyıklı), **Türk Dış Politikası**, C.1, Gökkuşbu Yay., İstanbul, 2008.

Başgil, Ali Fuat, **27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri**, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul, 2014.

Bektaş, Arsev, **Demokratikleşme Sürecinde Liderler Oligarşisi, CHP ve AP (1961-1980)**, Bağlam Yay., İstanbul, 1993.

Belge, Murat, “Sol”, (drl. İ. Cemil Schick- E. Ahmet Tonak), **Geçiş Sürecinde Türkiye**, Belge Yay., İstanbul, 1990, s. 159-188.

-----; “Türkiye İşçi Partisi”, **CDTA**, C.7, İletişim Yay., İstanbul, 1986.

Beşirli, Hayati; “1960-1971 Döneminde Türkiye’de Gençlik Hareketleri”, **Kök Araştırmaları Dergisi**, C.6, S.1, Ankara, 2002.

Berkan, İsmet, **Türkiye’de Siyaseti Okuma Kılavuzu**, Doğan Kitap, İstanbul, 2014.

Bila, Hikmet, **CHP Tarihi (1919-1979)**, Doruk Matbaacılık, Ankara, 1979.

- Bilgiç, Dr. Sadettin, **Hatıralar**, Boğaziçi Yay., İstanbul, 1998.
- Bilgiç, Tuba Ünlü, “İç ve Dış Politikada Çeşitlilik: 1965-1971”, (Ed. Tuba Ünlü Bilgiç-Cihat Göktepe), **İç ve Dış Gelişmelerle Türkiye’nin Demokrasi Tarihi: 1946-2012**, Ufuk Yay., İstanbul, 2014, s. 155-218.
- Bilgiç, Bestami S., “Türkiye’de İç ve Dış Politika: 1971-1983”, (Ed. Tuba Ünlü Bilgiç-Cihat Göktepe), **İç ve Dış Gelişmelerle Türkiye’nin Demokrasi Tarihi: 1946-2012**, Ufuk Yay., İstanbul, 2014, s. 221-255.
- Birand, M. Ali, Can Dünder ve Bülent Çaplı, **12 Mart İhtilali’nin Pençesinde Demokrasi**, İmge Kitabevi, Ankara, 2008.
- Bozbeyli, Ferruh, **Birinci Cemre**, Selçuklu Matbaası, İstanbul, 1977.
- , **Demokratik Sağ**, Dergah Yay., İstanbul, 1976.
- Bozdağ, İsmet, **Zaferlerle ve Şereflerle Dolu Bir Hayat Celal Bayar**, Tercüman Yay., İstanbul, 1986, s.119
- Bozkır, Gökhan, “Cumhuriyetçi Güven Partisi”, (Ed. Turgay Uzun), **İttihat ve Terakki’den Günümüze Siyasal Partiler**, Orion Kitabevi, Ankara, 2010, s. 281-309.
- Börtüçene, İcen, “Çok Partili Demokrasiden 1980 Müdahalesine”, (Ed. Mete Tunçay), **75 Yılda Düşünceler Tartışmalar**, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1999, s. 67-91.
- Bulut Sedef, **Muhtıra Sonrası Demokratikleşme Hareketine Örnek Model Olarak 1973 Genel Seçimleri**, Berikan Yayınevi, Ankara, 2010.
- Cılızoğlu, Tanju (hızl.), **Çağlayan’ın Anıları**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2007.
- Çaha, Ömer, “Demokrat Parti’den AK Parti’ye Türkiye’de Merkez Sağ”, **Türkiye’de Seçmen Davranışı ve Siyasal Partiler**, Orion Kitabevi, Ankara, 2008, s. 249-281.
- Çakır, Ruşen, “Milli Görüş Hareketi”, **MTSD İslamcılık**, C.7, İletişim Yay., İstanbul, 2011.
- Çalık, Mustafa, **MHP Hareketi’nin Kaynakları ve Gelişimi (1965-1980)**, Cedit Neşriyat, Ankara, 1995.
- Çavuşoğlu, “TOBB-Siyaset İlişkisi Açısından Erbakan’ın TOBB Başkanlığı Sürecinin Değerlendirilmesi”, **PAU:SBED**, S.4 (Temmuz-2009).
- Çaylak, Adem ve Hüseyin Baran, “Türkiye’de Kemalist Rejimin Ordu ve Anayasa ile Pekişmesi ve Darbeler Arası Dönem (1960-1970)”, (Ed. Adem Çaylak vd.), **Osmanlı’dan İki**

Binli Yıllara Türkiye'nin Politik Tarihi İç ve Dış Politika, Savaş Yayınevi, Ankara, 2012, s. 421-460.

Çaylak, Adem, **Osman Bölükbaşı ve Siyasal Hareketi**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2010.

Cem, İsmail, **Tarih Açısında 12 Mart Nedenleri, Yapısı, Sonuçları**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2009.

-----, **Türkiye Üzerine**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1970.

Çitçi, Oya, **Yerel Seçimler Coğrafyası (1963-1999)**, Türkiye Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Yay., Ankara, 2005.

Cizre, Ümit, **AP-Ordu İlişkileri Bir İkilemin Anatomisi**, İletişim Yay., İstanbul, 2002.

Çolak, Melek, “Yeni Türkiye Partisi”, (Ed. Turgay Uzun), **İttihat ve Terakki'den Günümüze Siyasal Partiler**, Orion Kitabevi, Ankara, 2010, s. 205-216.

Copeaux, Etienne, **Tarih Ders Kitaplarında (1931-1993) Türk Tarih Tezinden Türk İslam Sentezine**, (çev. Ali Berktaş), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2000.

Coşkun, Süleyman, **Türkiye'de Politika (1920-1995)**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1995.

Çölaşan, Emin, **Biz Kırk Kişiyiz Birbirimizi Biliriz**, Milliyet Yay., İstanbul, 1987.

Dağı, İhsan ve Fatih Uğur (hızl.), **Yalnız Demokrat Ferruh Bozbeyli Kitabı**, Timaş Yay., İstanbul, 2009.

Demirel, Tanel, **Adalet Partisi İdeoloji ve Politika**, İletişim Yay., İstanbul, 2004.

Demokratik Parti Tüzük ve Programı, Ajans-Türk Matbaası, Ankara, 1971.

Demokratik Parti İstanbul Birinci İl Kongresi, Demokratik Parti Genel Merkezi Yayını, Ankara, 1971.

Demokratik Parti Beşiktaş İlçesi Faaliyet Raporu, Demokratik Parti Genel Merkezi Yayını, Ankara, 1971.

Demokratik Parti Eyüp İlçesi Birinci Kongre Faaliyet Raporu, Demokratik Parti Genel Merkezi Yayını, İstanbul, 1971.

Demokratik Parti Genel Başkanı Ferruh Bozbeyli'nin Demokratik Parti Birinci Büyük Kongresini Açış Konuşması (17 Aralık 1972), Demokratik Parti Genel Merkezi Yayını, Ankara, 1972.

Demokratik Parti Birinci Büyük Kongresi Ana Davalar Komisyonu Raporu, Demokratik Parti Genel Merkezi Yayını, Ankara, 1972.

Demokratik Parti Birinci Büyük Kongresi Raporları, Demokratik Parti Genel Merkezi Yayını, Ankara, 1973.

Demokratik Parti Tüzük, Demokratik Parti Genel Merkezi Yayını, Ankara, 1973.

Demokratik Parti Program, Demokratik Parti Genel Merkezi Yayını, Ankara, 1973.

Demokratik Parti Anayasa Islahatı, Demokratik Parti Genel Merkezi Yayını, Ankara, 1973.

Demokratik Parti 1973 Seçim Beyannamesi 946 Hareketinin Mana ve Felsefesi Etrafında Elele, Ajans-Türk Matbaası, Ankara, 1973.

Demokratik Parti Muhasebe Yönetmeliği, Demokratik Parti Genel Merkezi Yayını, Ankara, 1974.

Demokratik Parti'nin Aziz Türk Gençliğine Çağrısı, Demokratik Parti Yayını, Ankara, 1975.

Demokratik Parti İkinci Büyük Kongre Raporları (1-2 Şubat 1975), Çam Matbaası, Ankara, 1975.

1977 Genel Seçimi Radyo Konuşmaları, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1977.

1977 Mahalli Seçimi Radyo Konuşmaları, Basın Yayın Genel Müdürlüğü, Ankara, 1977.

Duman, Doğan ve Seçin Sun İpekşen; "Türkiye'de Genel Seçim Kampanyaları (1950-2000)", **Turkish Studies**, Volume 8/7 (Summer), 2013.

Dursun, Davut, **12 Mart Darbesi**, Şehir Yay., İstanbul, 2009.

Ensar, Yılmaz, **Çankaya Savaşları**, Birey Yay., İstanbul, 2007.

Eren, Mustafa, **Kanlı Pazar**, Kalkedon Yay., İstanbul, 2012.

Ergüder, Üstün, "Türkiye'de Değişen Seçmen Davranışı Örüntüleri", (drl. Ersin Kalaycıoğlu- Yaşar Sarıbay), **Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme**, Alfa Yay., İstanbul, 2000, s. 285-308.

Erhan, Çağrı, "ABD ve Nato'yla İlişkiler", **Türk Dış Politika**, (Ed. Baskın Oran), İletişim Yay., İstanbul, 2002.

Erkan, Rüstem ve Deniz Aydın, **Doğuda Siyasetin Dinamikleri (1946-2011)**, Vadi Yay., Ankara, 2012.

- Erkanlı, Orhan, **Anılar-Sorunlar-Sorumlular**, Baha Matbaası, İstanbul, 1973.
- Eroğul, Cem, “Çok Partili Düzenin Kuruluşu: 1945-1971”, (drl. İ. Cemil Schick- E. Ahmet Tonak), **Geçiş Sürecinde Türkiye**, Belge Yay., İstanbul, 1990, s. 112-158.
- , **Demokrat Parti ve İdeolojisi**, İmge Yayınevi, Ankara, 1990.
- Ertuğrul, N. İlter, **Cumhuriyet Tarihi El Kitabı (1923-2008)**, ODTÜ Yayıncılık, Ankara, 2011.
- Feyzioğlu, Turhan, “Güven Partisi”, **CDTA**, C.7, İletişim Yay., İstanbul, 1986.
- Fırat, Melek ve Ömer Kürkçüoğlu, “Arap Devletleriyle İlişkiler”, **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne Kadar Olgular, Belgeler, Yorumlar**, (Ed. Baskın Oran), İletişim Yay., İstanbul, 2002.
- Findley, Carter V., **Modern Türkiye Tarihi İslam, Milliyetçilik ve Modernlik (1789-2007)**, (Çev. Güneş Ayas), Timaş Yay., İstanbul, 2014.
- Gençkaya, Ö. Faruk, “Türk Siyasal Sisteminde Kurucu Meclis”, (Ed. Suna Kili), **27 Mayıs Kurucu Meclis ve 1961 Anayasası**, Boyut Kitapları, İstanbul, 1998, s. 15-32. Gevgili, Ali, **Türkiye’de 1971 Rejimi**, Milliyet Yay., İstanbul, 1973.
- , **Yükseliş ve Düşüş (1945-1973)**, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1981.
- Gökalp, Kağan, **PKK’nın Dersim Sorunu**, Kripto Yay., Ankara, 2013.
- Göktepe, Cihat, “Türkiye’de 27 Mayıs Darbesi Sonrası İç ve Dış Siyasi Gelişmeler (1961-1964)” (Ed. Adem Çaylak vd.), Osmanlı’dan **İki Binli Yıllara Türkiye’nin Politik Tarihi İç ve Dış Politika**, Savaş Kitabevi, Ankara, 2012, s. 395-420.
- , “Türkiye’de İç ve Dış Siyasi Gelişmeler: 1950-1965”, (Tuba Ünlü Bilgiç-Cihat Göktepe), **İç ve Dış Gelişmelerle Türkiye’nin Demokrasi Tarihi: 1946-2012**, Ufuk Yay., İstanbul, 2014, s. 65-152.
- Gönlübol, Mehmet ve Ömer Kürkçüoğlu, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996.
- Güleçyüz, Kazım (hızl), **Süleyman Demirel, İslam-Demokrasi-Laiklik**, Yeni Asya Neşriyat, İstanbul, 2015.
- Güler, Filiz Demirci, **Türkiye’nin Yakın Siyasetinde Bir Örnek Olay: Adalet Partisi**, Türkiye Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yay., Ankara, 2003.

Günel, Erdoğan, **Türkiye’de Demokrasinin Yüzyıllık Serüveni (1908-2008)**, Karakutu Yay., İstanbul, 2009.

-----, **Türkiye’de Seçim Sisteminin Siyasal Kurumlar Üzerindeki Etkileri**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2005.

Gürel, Burak, “İslamcılık”, (hızl. Gökhan Atılğan- E. Atilla Aytekin), **Siyaset Bilimi Kavramlar, İdeolojiler Disiplinler Arası İlişkiler**, Yordam Kitap, İstanbul, 2012, s. 437-454.

Gürpınar, Doğan, **Türkiye’de Aydınım Kısa Tarihi**, Etkileşim Yay., İstanbul, 2013.

Harris, George, “Celal Bayar”, (Ed. Metin Heper- Sabri Sayarı), **Türkiye’de Liderler ve Demokrasi**, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2008, s. 55-76.

Hale, William, **Türkiye’de Ordu ve Siyaset**, Hil Yay., İstanbul, 1996.

Heper, Metin, “İsmet İnönü”, (Ed. Metin Heper- Sabri Sayarı), **Türkiye’de Liderler ve Demokrasi**, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2008, s. 34-54.

-----, **Türkiye’nin Siyasal Hayatı**, Doğan Kitap, İstanbul, 2011.

Hristidis, Şengül Kılıç ve Ersel Ergüz, **İsmail Hakkı Birler’in Anılarında CHP’li Yıllar (1946-1992)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2010.

İbret Olsun!.. Bayar-Menderes ve Demokratik Parti, Demokratik Parti Genel Merkezi Yayını, Ankara, 1973.

İpekçi, Abdi ve Ömer Sami Coşar, **İhtilalin İç Yüzü**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2010.

İpekçi, Abdi, **Liderler Diyor ki**, Ant Yay., İstanbul, 1969.

Kabacalı, Alpay, **Türkiye’de Gençlik Hareketleri**, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1992.

Kaçmazoğlu, H. Bayram, **27 Mayıs’tan 12 Mart’a Türkiye’de Siyasal Fikir Hareketleri**, Birey Yayıncılık, İstanbul, 2000.

Kahraman, H. Bülent, **Türk Siyasetinin Yapısal Analizi**, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2010.

Kahraman, Ahmet, **Devri Süleyman**, Sel Yay., İstanbul, 1973.

Kalaycıoğlu, Ersin, “1960 Sonrası Türk Politik Hayatına Bir Bakış: Demokrasi Neo-Patrimonyalizm ve İstikrar”, (drl. Ersin Kalaycıoğlu- Yaşar Sarıbay), **Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme**, Alfa Yay., İstanbul, 2000, s. 387-412.

- , “27 Mayıs 1960 İhtilali’ne Giden Yol”, (Ed. Suna Kili), **27 Mayıs 1960 Devrimi Kurucusu Meclis ve 1961 Anayasası**, Boyut Kitapları, İstanbul, 1998, s. 33-48.
- Kalpakkıoğlu, Özdemir, **İkinci Cumhuriyetin Üç Başbakanı**, Nüve Yay., Ankara, 1969.
- Kara, Ayhan, **Demokrasi ve Uzlaşma Kültürü Açısından Koalisyonlar**, Otopsi Yay., İstanbul, 2004.
- Karadeniz, Harun, **Olaylı Yıllar ve Gençlik**, Belge Yay., İstanbul, 1995.
- Karataş, Murat, “12 Mart Muhtırası ve Partiler Üstü Hükümetler”, **I. Uluslararası Demokrasi Sempozyumu (15-16 Aralık 2016 –Giresun) Kitabı**, Divan Kitap, Ankara, 2016.
- Karpat, Kemal, **Osmanlı’dan Günümüze Asker ve Siyaset**, Timaş Yay., İstanbul, 2012.
- , **Kısa Türkiye Tarihi (1800-2012)**, Timaş Yay., İstanbul, 2012.
- , **Türk Siyasi Tarihi**, Timaş Yay., İstanbul, 2012.
- , **Osmanlı’dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji**, Timaş Yay., İstanbul, 2012.
- Kartal, Bener; “Bir Siyasi Katılma Türü Olarak Referandum ve 1961 Türk Anayasa Referandumu”, **İÜ İFM**, xxxviii/3-4 (1984).
- Kayalı, Kurtuluş, **Ordu ve Siyaset**, İletişim Yay., İstanbul, 2012.
- Kayra, Cahit, **38 Kuşağı Anılar**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2005.
- Keyder, Çağlar, “Türkiye Demokrasisinin Ekonomi Politikası”, (drl. İ. Cemi Schick- E. Ahmet Tonak), **Geçiş Sürecinde Türkiye**, Belge Yay., İstanbul, 1990, s. 38-75.
- Kıbrıs Harekatı ve Bozbeyle**, Demokratik Parti Genel Merkezi Yayını, Ankara, 1974.
- Kılağız, Nuran, **Türk Siyasi Hayatında 1965 Seçimleri**, Berikan Yayınevi, Ankara, 2010.
- Kıvanç, Akın, **Türk Siyasal Yaşamında Demokratik Parti Olayı**, Kor Yayını, İstanbul, 1978.
- Kili, Suna, **1960-1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler**, Boğaziçi Üniversitesi Yay., İstanbul, 1976.
- Komsuoğlu, Ayşegül, **Siyasal Yaşamda Bir Lider: Süleyman Demirel**, Bengi Yay., İstanbul, 2009.
- Kongar, Emre, **Türkiye’nin Toplumsal Yapısı**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000.
- Köktaş, M. Emin, **Siyasal Davranış ve Dindarlık**, Vadi Yay., Ankara, 1997.
- Kösebalan, Hasan, **Türk Dış Politikası**, BigBang Yay., Ankara, 2014.

Kurt, Hüseyin, “Adalet Partisi”, (Ed. Turgay Uzun), **İttihat ve Terakki’de Günümüze Siyasal Partiler**, Orion Kitabevi, Ankara, 2010, s. 217-232.

Landau, J. M.; “Alparslan Türkeş”, (Ed. Metin Heper- Sabri Sayarı), **Türkiye’de Liderler ve Demokrasi**, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2008, s. 166-184.

-----, **Türkiye’de Aşırı Akımlar 1960 Sonrası Sosyal ve Siyasal Çekişmeler**, Turhan Kitabevi, Ankara, 1978.

Lewis, Bernard, **Demokrasinin Türkiye Serüveni**, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2003.

Mazıcı, Nurşen, **Türkiye’de Askeri Darbeler ve Sivil Rejime Etkileri**, Gür Yay., İstanbul, 1989.

Mert, Nuray, **Merkez Sağın Kısa Tarihi**, Selis Kitaplar, İstanbul, 2007.

Naim Talu Hükümet Programı Hakkında Ferruh Bozbeyli’nin Millet Meclisi’nde Yaptığı Konuşma, Tur Ofset, Ankara, 1973.

Önder, Tuncay, “Seçim Sistemleri”, (Ed. Mümtaz’er Türköne), **Siyaset**, Lotus Yay., Ankara, 2003.

Önder, Cevat; “Demokratik Parti”, **CDTA**, İletişim Yay., İstanbul, 1985.

-----, **Milli Siyaset Anlayışımız**, Demokratik Parti Genel Merkezi Yayını, İstanbul, 1972.

Özbudun, Ergun, Levent Kılıç, **Türk Siyasal Hayatı**, Anadolu Üniversitesi Yay., Eskişehir, 2010.

Özbudun, Ergun ve William Hale, **Türkiye’de İslamcılık, Demokrasi ve Liberalizm AKP Olayı**, Doğan Kitap, İstanbul, 2010.

Özbudun, Ergün, **Türkiye’de Parti ve Seçim Sistemi**, Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2011.

-----, **Otoriter Rejimler, Seçimsel Demokrasiler ve Türkiye**, Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2011.

-----, **Çağdaş Türk Politikası**, Doğan Kitap, İstanbul, 2003.

Özdağ, Ümit, **Menderes Dönemi’nde Ordu-Siyaset İlişkileri**, Boyut Kitapları, 2004.

Özdağ, Elizabeth, “Necmettin Erbakan”, (Ed. Metin Heper- Sabri Sayarı), **Türkiye’de Liderler ve Demokrasi**, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2008, s. 143-165.

Özdemir, Hikmet, “Siyasal Tarih (1960-1980)”, (Yay. Yön. Sina Akşın), **Çağdaş Türkiye (1908-1980)**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1989, s. 191-260.

-----, **Kalkınmada Bir Strateji Arayışı Yön Hareketi**, Bilgi Yay., Ankara, 1986.

Polat, Ferihan, **Din Siyaset Seçmen**, Çizgi Yayınevi, Konya, 2010.

Poyraz, Fahrettin, “Milli Nizam Partisinden Ak Partiye”, (Ed. Turgay Uzun), **İttihat ve Terakki’den Günümüze Siyasal Partiler**, Orion Kitabevi, Ankara, 2010, s. 311-338.

Sağ Düşünce ve Demokratik Parti Haberleri, Çam Matbaası, Ankara, 1975.

Sarıbay, Ali Yaşar, **Türkiye’de Modernleşme, Din ve Parti Politikası “MSP Örnek Olayı”**, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1985.

Savcı, Bahri; “1965 Milletvekili Seçimi Üzerine Bir Analiz”, **AÜ SBFD**, C.20, Ankara, 1965.

Sayılgan, Aclan, **Solun 94 Yılı (1871-1965)**, Mars Matbaası, İstanbul, 1967.

Sencer, Muzaffer, **Türkiye’de Siyasal Partilerin Sosyal Temelleri**, May Yay., İstanbul, 1974.

Sıkıyönetim ve Demokratik Parti’nin Görüşü, Demokratik Parti Genel Merkezi Yayını, Ankara, 1972.

Songar, Ayhan, **Haşhaş Meselesi ve Türkiye**, Hareket Yay., İstanbul, 1974.

Soysal, İlhami; “Türk Siyasal Yaşamında Yer Almış Başlıca Siyasal Dernekler, Partiler ve Kurucuları”, **CDTA**, C.8, İletişim Yay., İstanbul, 1986.

Soysüren, Ali Haydar, **12 Mart Döneminde Nihat Erim Hükümetleri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2014.

Steinbach, Udo, “II. Dünya Savaşı’ndan Sonra Türkiye’nin Siyasal Kültürü Üzerinde Atatürk’ün Etkisi”, (Yay. Haz. Jacop M. Landau), **Atatürk ve Türkiye’nin Modernleşmesi**, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1999, s. 111-125.

Sunay, Cengiz, **Türk Siyasetinde Sivil-Asker İlişkileri**, Orion Kitabevi, Ankara, 2010.

Şener, Mustafa; “Türkiye İşçi Partisi”, **MTSD Sol**, C.7, İletişim Yay., İstanbul, 2008.

Tanör, Bülent, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)**, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 1998.

Taslaman, Caner, **Küreselleşme Sürecinde Türkiye’de İslam**, İstanbul Yayınevi, İstanbul, 2011.

Tekin, Üzeyir, **Ak Parti’nin Muhafazakâr Demokrat Kimliği**, Orient Yay., Ankara, 2004.

Teklif Ediyoruz, Demokratik Parti Genel Merkezi Yayını, Ankara, 1972.

Teziç, Erdoğan, **100 Soruda Siyasi Partiler**, Gerçek Yay., İstanbul, 1976.

Tokatlı, Orhan, **Kaybolan Yıllar (1961-1973)**, Doğan Kitap, İstanbul, 2000.

Toker, Metin, **İsmet Paşa’nın Son Yılları (1965-1973)**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1993.

Tombuş, İhsan, **Politikada 41 Yıl**, İzgi Yay., Ankara, 1997.

Toprak, Binnaz, “Dinsel Sağ”, (drl. İ. Cemil Schick- E.Ahmet Tonak), **Geçiş Sürecinde Türkiye**, Belge Yay., İstanbul, 1990, s. 237-254.

-----, “Türkiye’de Dinin Denetim İşlevi”, (drl. Ersin Kalaycıoğlu- Yaşar Sarıbay), **Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme**, Alfa Yay., İstanbul, 2000, s. 309-318.

-----; “Milli Selamet Partisi”, **CDTA**, C.8, İletişim Yay., İstanbul, 1984.

Tosun, Tanju, **Türk Parti Sisteminde Merkez Sağda ve Merkez Solda Parçalanma**, Boyut Kitapları, İstanbul, 1999.

Tökin, F. Hüsrev, **Türk Tarihinde Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi**, Elif Yay., İstanbul, 1965.

Tuncel, Gökhan, “Siyasal Partiler”, (drl. Ahmet Karadağ), **Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Türkiye’de Siyasal Hayat**, Orion Kitabevi, Ankara, 2013, s. 223-292.

Tuncer, Erol, **Osmanlı’dan Günümüze Seçimler (1876-1999)**, Tesev Yay., Ankara, 2002.

Turan, İlter, “Türkiye’de Siyasal Kültürün Oluşumu”, (drl. Ersin Kalaycıoğlu- Yaşar Sarıbay), **Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme**, Alfa Yay., İstanbul, 2000, s. 359-386.

-----, “Türk Bürokrasisinde Süreklilik ve Değişim: Kemalist Dönem ve Sonrası”, (Yay. Haz. Jacob M. Landau), **Atatürk ve Türkiye’nin Modernleşmesi**, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1999, s. 135-163.

Turan, A. Eşref, **Türkiye’de Seçmen Davranışı Önceki Kırılmalar ve 2002 Seçimleri**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2004.

Turgut, Hulusi, **Türkes’in Anıları Şahinlerin Dansı**, ABC Yay., İstanbul, 1995.

Turgut, Mehmet, **Siyasetten Portreler**, Doğan Kitap, İstanbul, 1991.

Türkdoğan, Orhan, **Sosyal Şiddet ve Türkiye Gerçeği**, Timaş Yay., İstanbul, 1996.

Türkeş, Alparslan, **27 Mayıs ve Gerçekler**, Kamer Yay., İstanbul, 1995.

Türköne, Mümtazer, **Darbe Peşinde Koşan Bir Nesil 68 Kuşağı**, Nesil Yay., İstanbul, 2012.

Türk Parlamento Tarihi TBMM- XV. Dönem (1973-1977), C. 3, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayını, No: 148, Ankara, 2012.

Unat, Nermin Abadan, **Anayasa ve Siyasi Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1966.

Uzun, Turgay, “Milliyetçi Hareket Partisi”, (Ed. Turgay Uzun), **İttihat ve Terakki’de Günümüze Siyasal Partiler**, Orion Kitabevi, Ankara, 2010, s. 233-279.

Ünivar, Kerem; “Fikir Kulüpleri Federasyonu (1965-1969)”, **MTSD Sol**, C.7, İletişim Yay., İstanbul, 2008.

Ünsal, Artun, **Türkiye İşçi Partisi (1961-1971)**, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2002.

Yalansız, Nedim, **Türkiye’de Koalisyon Hükümetleri (1961-2002)**, Büke Kitapları, İstanbul, 2006.

Yalçın, Semih, **Türk Milliyetçiliğinin Bir Hizmetkârı**, Alparslan Türkeş, Sivas Ülkü Ocakları Yay., Ankara, 2001.

Yaman, Ali, “Türk Siyasi Tarihinde Alevilik: Alevi Hareketlerinde Etnik ve Dinsel Farklılaşmalar Üzerinde Genel Bir Değerlendirme”, (Ed. R. Özgür Dönmez), **Türkiye’de Kesen-Çatışan Dinsel ve Etnik Kimlikler**, Say Yay., İstanbul, 2010, s. 115-144.

Yetkin, Çetin, **Türkiye’de Askeri Darbeler ve Amerika**, Ümit Yayıncılık, Ankara, 1995.

72’ler Hareketi ve Demokratik Parti, Demokratik Parti Genel Merkezi Yayını, 1971.

1977 Genel Seçimi Radyo Konuşmaları, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1977.

1977 Mahalli Seçimi Radyo Konuşmaları, Basın Yayın Genel Müdürlüğü, Ankara, 1977.

Yılmaz, Faruk, **Türk Anayasa Tarihi (1808-2010)**, İz Yayıncılık, İstanbul, 2012.

Yücel, M. Serhan, **Türkiye’nin Siyasal Partileri (1859-2006)**, Alfa Yay., İstanbul, 2006.

Yücekök, Ahmet, **100 Soruda Türkiye’de Din ve Siyaset**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1971.

Yüksel Menderes’in Son Konuşması, Demokratik Parti Yay., Ankara, 1972.

Zürcher, E. Jan, **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, İletişim Yay., İstanbul, 2012.

EKLER

Sayın Süleyman DEMİREL

Adalet Partisi Genel Başkanı

Partimizin sevk ve idaresinde son zamanlarda tatbik olunan usullerin ve hâkim kılınmak istidadı gösteren zihniyetin tevlit edebileceği neticeleri göz önünde bulundurarak, zat-ı alinize, aşağıdaki hususları arz etmeyi kaçınılmaz bir vazife telakki ediyoruz:

1 — Her türlü izahtan varestedir ki, A.P.'si Türkiye'deki demokratik hayatın başlangıç sebebine paralel olarak, şahıs ve zümre hakimiyetine karşıdır. Kuruluş ve varoluşumuz başlıca siyasi amili de budur. Binaenaleyh bu prensibin dışına çıkabilecek her fikir ve davranışın karşısında bulunmak bütün A. P.'liler için en tabii haktır. Halbuki, bir süredir devam edegelen parti teşkilatı üzerindeki tasarruflar ve bazı senatör ve milletvekillerinin kesin ihraç talepleri yukarıda tespit edilen prensibin dışına çıkılmakta bulunulduğu kanaatini vermektedir.

2 — Partimiz memleketin bünyesine uygun bir siyasi teşekküldür. Kitle partisi olmasının özelliğinden dolayı, parti programına paralel çeşitli fikirlerin iç bünyede mevcudiyeti tabiidir ve böyle olagelmıştır. Bu gerçeğe rağmen bir grubun, bir diğer gruba hakim olduklarını iddia edenler tarafından tıpkı partimizin kuruluş ve gelişme devresinde, Adalet Partisinin karşısında bulunanlarca uygulanan usullerle ön seçimlere tekaddüm eden günlerden beri damgalanmak istendiği ve bu isteyişin neticesi olarak da kademeli ve programlık bir tasfiye hareketine tevessül edildiği aşikardır.

3 — Adalet Partisi vatandaşların farklı muamelelere tabi tutulduğu bir devrede ve bir asli yönü ile de bununla mücadele etmek maksadı ile kurulmuştur. Bunun içindir ki tarafınızdan “farklı kompartımanlara mensubiyet” teması işlenmiştir. Bir süredir parti içerisinde devam edegelen tutum, davranış ve tasarruflar bu görüşümüzün ve prensibin de dışına çıkıldığını göstermektedir.

4 — Son büyük kongremizde söylediğiniz ve genel politika görüşü olarak kabul edilen nutkunuzdaki “BAĞDAŞTIRMA, BİRLEŞTİRME, UZLAŞTIRMA” ana prensibinin parti içinde uygulanmakta olduğunu ispatlayan delillere hatta emareye tesadüf edildiğini bir müddetten beri görmekte müşkülât vardır.

5 — Memleketin muhtaç bulunduğu istikrar, büyük bir parti olmamız sebebiyle parti içindeki istikrar, tesanüt ve müşterek anlayışla yakından alakalıdır. Nisbi temsil usulünün ve parlamentonun bugünkü terkip tarzı muvacehesinde bu “istikrar” ve

“alaka” unsuruna atfedilmesi icabeden değer her türlü izahtan varestedir.

6 — Vatan sathında savunageldiğimiz BİRLİK, BERABERLİK, BÜTÜNLÜK prensiplerinin; parti sevk ve idaresinde şahıs veya zümre lehine değil “VAROLUŞ” sebeplerimiz istikametinde tekrar hakim kılınması mecburiyet olarak görünmektedir.

7 — Parti sevk ve idaresinde taalluk eden bu esaslar içinde günün önemli konusu haline gelen ihraçlar üzerinde de kısaca durmakta fayda hissetmekteyiz. İhraç taleplerinde ileri sürülen zahiri sebepler hukukilik vasfından ve insaf ölçülerinden uzak görünmektedir. Bunlar parlamento içi ve parlamento dışı olmak üzere iki grupta toplanmaktadır.

I. PARLAMENTO İÇİ:

Bu, daha çok 20 dakikalık takrirle ilgilidir.

Gensoru için grup kararı alınmadığına göre, onun usulüne dair grup kararı da bahis mevzuu olamaz. Kaldı ki, takririn sahibi grup yöneticisi değildir ve partimizin dışında iken parlamento hayatımızda istihza ile karşılanan ve zat-ı alinizin seçim nutuklarında yer alan dünyada emsali görülmemiş bir obstrüksüyen hareketinin temsilcisidir.

İnsanları evvelce kararlaştırılmış hal olmadan ani müşterek hareketlere sevk etmenin unsurları ciddiyet, yetki, itimattır. Grup vazifelilerinin mevcudiyetine rağmen üzerinde bu unsurları toplamayan bir zatın takriri etrafında hemen birleşmek imkanını kabulde, zannedersek, zorluk vardır. Kaldı ki 17 Aralık 1969’daki toplantıda takririn konusunu teşkil eden meseleye de şamil olmak üzere açıkça ve enine botuna konuşulması lüzumunu zat-ı aliniz gündem dışı konuşmanızla kabul etmiş idiniz. Bu görüşünüzü bazı grup üyelerinin benimsemiş olması zaten gensoru açılmayacağına göre, tabiidir, muahezenin ve suçlamanın dışındadır.

Saniyen bahis konusu oylamanın iş’ari safhasında başta zat-ı alinizle birlikte bazı Bakanlar Kurulu üyeleri müstenkif kalmışlardır. Ayağa kalkmak suretiyle oylama sırasında da zat-ı aliniz salonu zannedersek terk etmiş bulunuyordunuz. Ve sonradan vaki açık oylama sırasında da zat-ı aliniz salonda mevcut değildiniz.

Salisen Adalet Partisi tüzüğü’nün 88. Maddesinin C bendi “grupça karara bağlanmayan hallerde meclisteki konuşmalarında ve oy vermelerinde Türkiye Büyük Millet Meclisi üyelerini serbest” tutmuştur. Grup yönetmeliği de buna

paralel hüküm sevk etmiştir. 1924 Anayasasının 17'nci maddesine paralel olarak 1961 Anayasasının 79'ncü maddesinin il fıkrası "T.B.M.M. üyeleri, meclis çalışmalarındaki oy ve sözlerinden mecliste ileri sürdükleri düşüncelerden ve bunları Meclis dışında tekrarlamak ve açığa vurmaktan sorumlu tutulamazlar." Hükümünü vazetmiştir. Malumları olduğu üzere bu teşrii mesuliyetsizlik mutlak ve daimi vasıf taşır. Mutlaktır. Ve Parlamento üyesini her türlü cezai, hukuki, idari ve siyasi takibata karşı korur. Bu prensibe karşı alınabilecek her türlü karar Anayasanın dışında kalır. Zira Anayasanın 8'nci maddesine göre "Anayasa hükümleri yasama, yürütme ve yargı organlarını idare makamlarını ve kişileri bağlayan temel hukuk kurallarıdır." Demek ki bununla her organ ve her kişi bağlıdır. Siyasi partilerin ve onların organlarının bu hükmün dışında mütaleası mümkün değildir. Şu hale göre ne Anayasanın, ne Parti Tüzüğü'nün ne de Grup Yönetmeliğinin terviç etmediği Haysiyet Divanlarına sevk taleplerinde hukuki muhteva yoktur. Kaldı ki, tahattur buyurulacağı veçhile, Af Kanununa, milli bakiye sisteminin kaldırılmasına taalluk eden Seçim Kanununun tadiline ve siyasi hakların iadesi hususundaki kanun teklifine, Büyük Kongre, Temsilciler Meclisi, Genel İdare Kurulu ve grup Kararlarına rağmen kulise çıkararak oy vermeyenler hakkında da bugüne kadar hiçbir muamele ifa olunmamıştır. Bu emsaller ortada iken sadece usule mütaallik ve hususiyeti yukarıda maruz bir önerge münasebeti ile Haysiyet Divanlarının harekete geçirmekte insaf ölçülerinin bulunmayacağı da aşıkardır.

Bu nev'i davranışlara karşı organların ve bizzat zat-ı alinizin parti başkanlığından doğan otoritenizle ikaz vazifesini ifa buyurmanız ihtilat unsurunu bertaraf edecek vasıftadır.

İşte bu noktada müsataha ve mücadele, demokratik hayatın unsurları olarak rol oynar ki, faydalı netice de budur.

II. PARLAMENTO DIŞI

Bu konudaki taleplerin mesnedini seçimler sırasında ika edildiği iddia olunan fiiller teşkil etmektedir.

Hemen ifade etmek lazımdır ki, parti içi temayülüne uygun olarak temin edilen tek taraflı deliller sevkini sebebi olamaz. Sevke yetkili organın müsbet, menfi lehe-aleyhe bütün delilleri toplaması asıldır.

Delillerin bu ölçüde toplanmadığı ve hatta dosya tetkiki için mehil dahi verilmediği aşikar olduğuna göre tek taraflı muamele gözden kaçmamaktadır.

Hatta şu kadarı dahi gözden kaçmamaktadır ki, iddia makamı mevkiinde bulunan sevke yetkili organların sevke muhatap şahısların ifadelerini almaları ve ona göre değerlendirme yapmaları asıl olduğu halde bu ana kaideye bile riayet olunmamıştır.

Seçimlerden aylarca sonra ve parti içinde bir takım diğer olayların cereyanını müteakip seçim fiili olarak getirilen dosyaları, getiriliş şeklinden dolayı samimiyetle bağdaştırmak mümkün olamaz.

Bu nevi hadiselerde kısa vadeli netice almak imkanı olduğu zannedilebilir. Amma bunun sonraki, zaman içindeki netice ve tahribatını, takdir buyurursunuz ki, kabul etmemek mümkün değildir.

8 — Bu münasebetle kısa da olsa teşkilata ait bir hususu da azda fayda mütalaa edilmektedir.

Yüksek dereceli organların vazifesi teşkilatı tam bir tarafsızlıkla serbest irade izharına imkan verecek ölçüler içinde ve bilhassa hukukun ölçüleri içinde kongrelere hazırlamaktır.

Halbuki, önseçimlerden sonra başlayan, devam eden ve münteha noktası bilinmeyen yukarıdaki ölçülerin dışında teşkilat üzerinde vaki tasarruflar ve ihraçlar büyük kongrenin bir şahıs veya zümre lehine bugünden hazırlanışı olarak görünmektedir.

9 — Bütün bunların mütalaasından sonradır ki, genel politika ve tatbikatı hususunda müşterek noktalara varmak ümidi elbette mevcut olacaktır.

10 — Elinizde mevcut yetki ve imkanları Genel Başkanlık hüviyetinizin icabettirdiği tarafsızlıkla istimal buyurarak birliği, beraberliği sağlamanızı, ihraç taleplerini ve teşkilat tasarruflarını keenlemyekun hale getirecek tedbirleri almanızı, bağdaştırıcı, birleştirici, uzlaştırıcı vasatı temin etmenizi rica ediyoruz.

Bu görüşler dışındaki davranışların tevhit edeceği neticelere ait mes'uliyeti paylaşma derecesinin ne olabileceğini takdir edeceğinizi ümit ediyoruz.

Derin saygılarımızla.

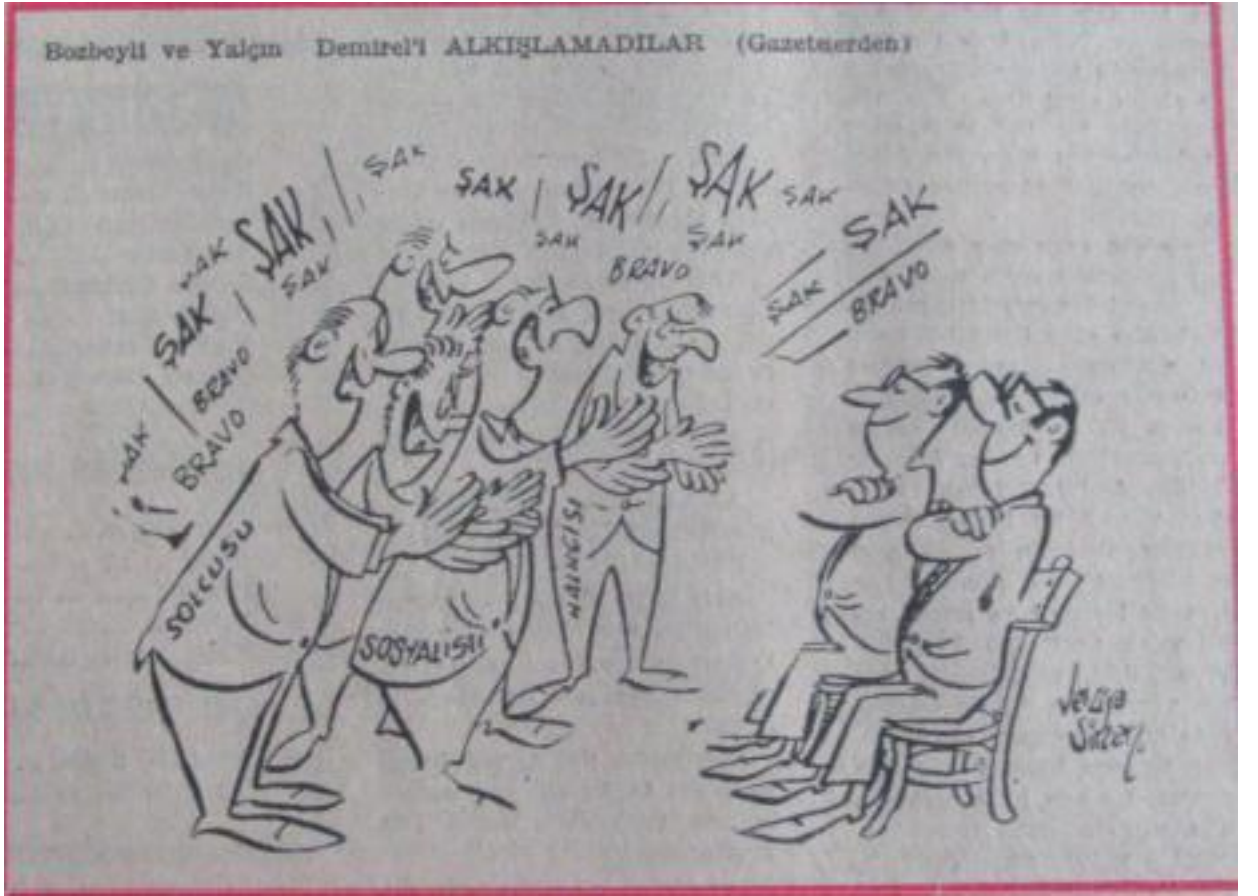
1. Cemal KÜLAHLI (Bursa Milletvekili)	8. İbrahim ABAK (İstanbul Milletvekili)
2. Önel ŞAKAR (Manisa Milletvekili)	9. Mustafa GÜNGÖR (İstanbul Milletvekili)
3. Mustafa Vedat ÖNSAL (Sakarya Milletvekili)	10. Dr. Süleyman ÇİLOĞLU (Antalya Milletvekili)
4. Samet GÜLDOĞAN (Elâzığ Milletvekili)	11. Hüsametdin AKMUMCU (Isparta Milletvekili)
5. Kemal Ziya ÖZTÜRK (Aydın Milletvekili)	12. Turgut TOPALOĞLU (İstanbul Milletvekili)
6. Mehmet ERSOY (Kütahya Milletvekili)	13. Güngör HUN (Sakarya Milletvekili)
7. Orhan DAUT (Manisa Milletvekili)	14. İlhan DARENDELİOĞLU (İstanbul Milletvekili)
15. Rasim CİNİSLİ (Erzurum Milletvekili)	32. Dr. Faruk SÜKAN (Konya Milletvekili)
16. Şükrü AKKAN (İzmir Milletvekili)	33. Necati KALAYCIOĞLU (Konya Milletvekili)
17. Vehbi ENGİZ (İzmir Milletvekili)	34. Özer ÖLÇMEN (Konya Milletvekili)
18. Haydar ÖZALP (Niğde Milletvekili)	35. Bahri DAĞDAŞ (Konya Milletvekili)
19. Naki ÜNER (İzmir Milletvekili)	36. Kadri EROGAN (Sivas Milletvekili)
20. Hüseyin ABBAS (Tokat Milletvekili)	37. Dr. Sadettin Bilgiç (İstanbul Milletvekili)
21. Musa Kazım COŞKUN (Ankara Milletvekili)	38. İhsan GÜRSAN (İzmir Milletvekili)
22. Barlas KÜNTAY (Bursa Milletvekili)	39. Şevki GÜLER (Afyon Milletvekili)
23. Ertuğrul MAT	40. Münir DALDAL

	(Bursa Milletvekili)		(İzmir Milletvekili)
24.	Mehmet KILIÇ (Gaziantep Milletvekili)	41.	A. Şeref LAÇ (İstanbul Milletvekili)
25.	Sabri YAHŞİ (Kocaeli Milletvekili)	42.	Kemal KACAR (Kütahya Milletvekili)
26.	Hasan Basri ALBAYRAK (Rize Milletvekili)	43.	Akgün SİLİVRİLİ (İstanbul Milletvekili)
27.	Hilmi TÜRKMEN (İçel Milletvekili)	44.	Kemal ERDEM (Balıkesir Milletvekili)
28.	Necati ÇAKIROĞLU (Trabzon Milletvekili)	45.	Yüksel MENDERES (Aydın Milletvekili)
29.	M. Kubilay İMER (Konya Milletvekili)	46.	Hasan AKÇALIOĞLU (Antalya Milletvekili)
30.	Sezai ERGUN (Konya Milletvekili)	47.	Talat ASAL (Samsun Milletvekili)
31.	S. Baha MÜDERRİSOĞLU (Konya Milletvekili)	48.	Ata BODUR (Ordu Milletvekili)
49.	Adnan KARACA (Muğla Milletvekili)	61.	Osman ÖZER (İstanbul Milletvekili)
50.	Ömer EKEN (Antalya Milletvekili)	62.	Şerafettin YILDIRIM (Ankara Milletvekili)
51.	Mevlüt YILMAZ (Balıkesir Milletvekili)	63.	Ekrem DİKMEN (Trabzon Milletvekili)
52.	Sami ARSLAN (Denizli Milletvekili)	64.	Tevfik KORALTAN (Sivas Milletvekili)
53.	Vehbi SINMAZ (Manisa Milletvekili)	65.	Turgut NİZAMOĞLU (Yozgat Milletvekili)
54.	İ. Hakkı ŞENGÜLER (Malatya Milletvekili)	66.	Mustafa MADEN (Ankara Milletvekili)
55.	Ali YILMAZ (Hatay Milletvekili)	67.	Mustafa Sabri SÖZERİ (Tekirdağ Milletvekili)
56.	Hasan KORKMAZCAN	68.	Ali Naili ERDEM

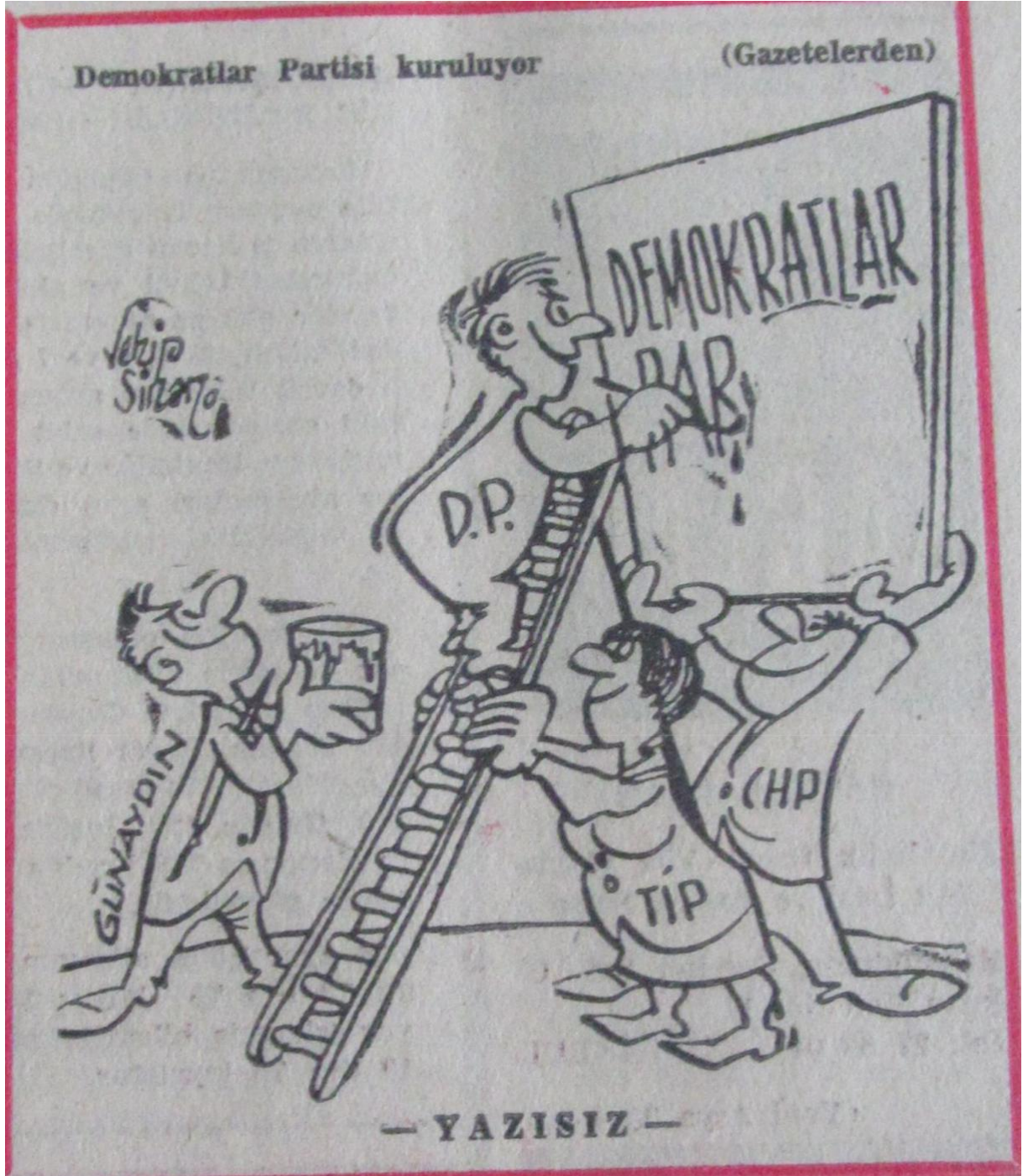
- (Denizli Milletvekili)
57. Enver AKOVA
(Sivas Milletvekili)
58. Akın ÖZDEMİR
(İzmir Milletvekili)
59. Halil AKGÖL
(Hatay Milletvekili)
60. Veli GÜLKAN
(Edirne Milletvekili)

- (İzmir Milletvekili)
69. İ. Etem KILIÇOĞLU
(Konya Milletvekili)
70. Cevat ÖNDER
(Erzurum Milletvekili)
71. Mehmet TURGUT
(Bursa Milletvekili)
72. Cihat BİLGEHAN
(Balıkesir Milletvekili)

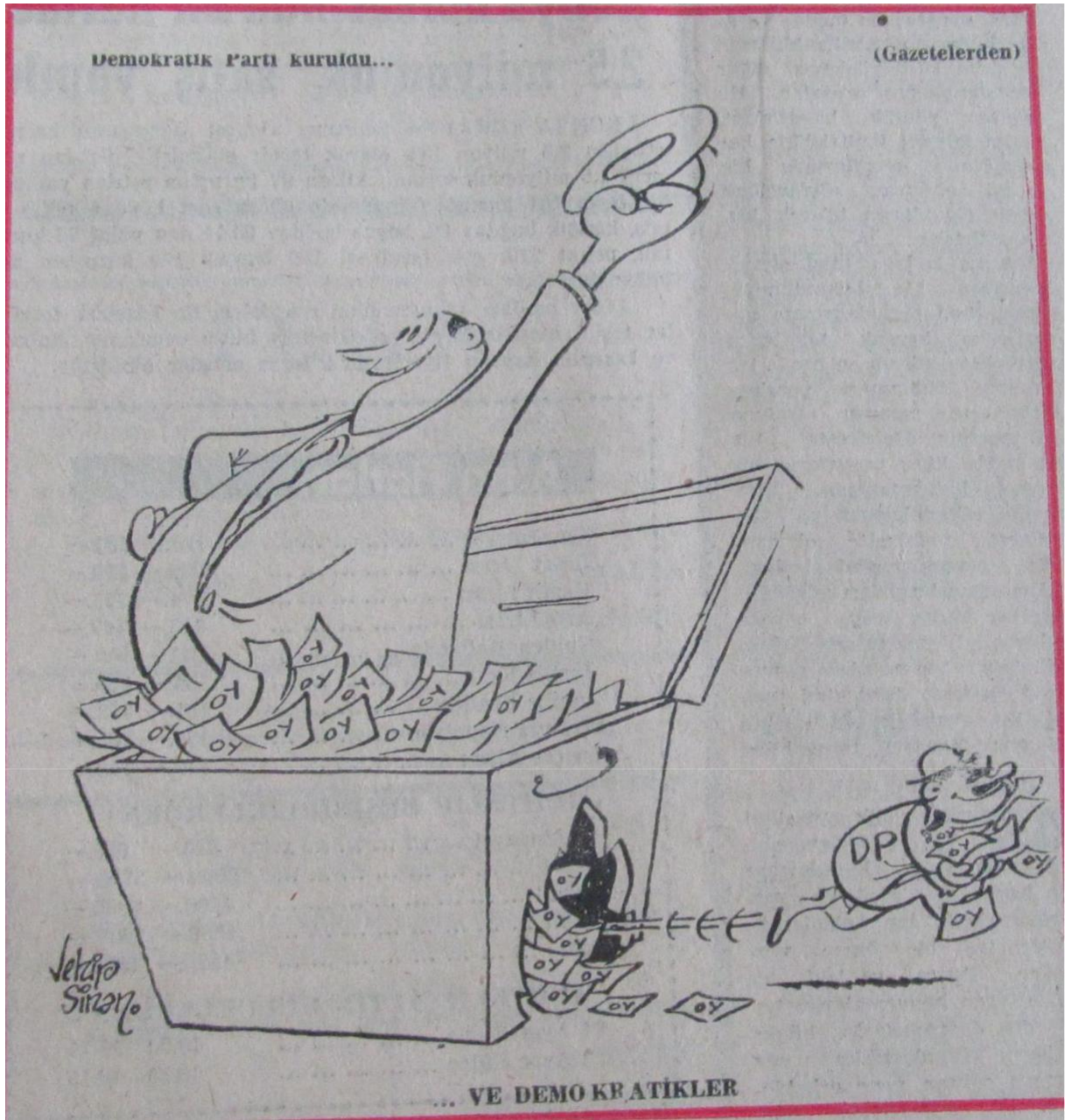
Ek-1: **72'ler Hareketi ve Demokratik Parti**, Demokratik Parti Yay., Ankara, 1971, s.16-22.

Ek-2: Yeni Asya, 24.10.1970.

Ek-3: Yeni Asya, 7.12.1970.

Ek-4: Yeni Asya, 22.12.1970.

Ek-5: Sağ Düşünce ve Demokratik Parti Haberleri, S.12-13(20 Eylül 1975).

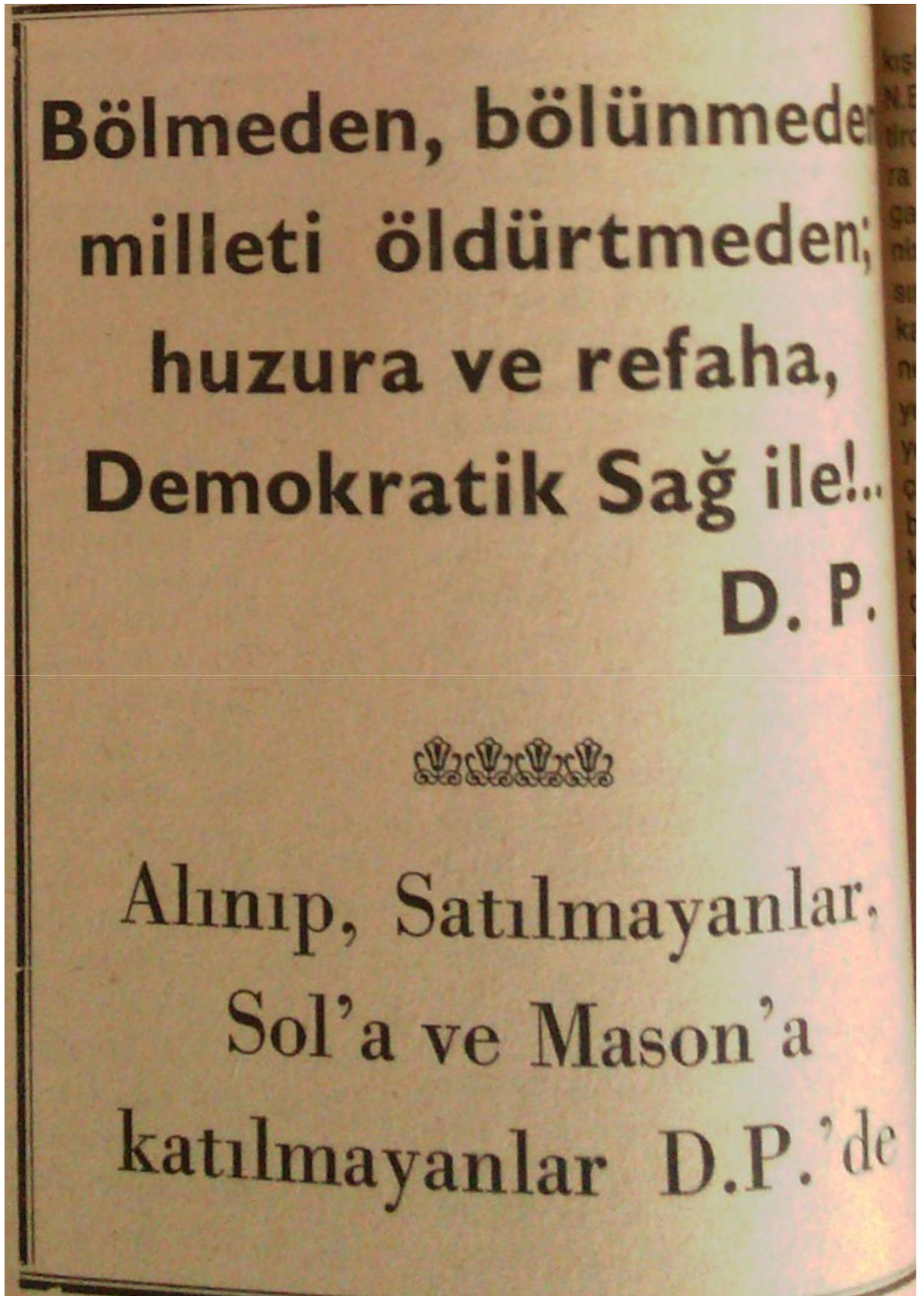
Ek-6: Sağ Düşünce ve Demokratik Parti Haberleri, S.12-13(20 Eylül 1975).

Ek-7: Sağ Düşünce ve Demokratik Parti Haberleri, S.12-13(20 Eylül 1975).

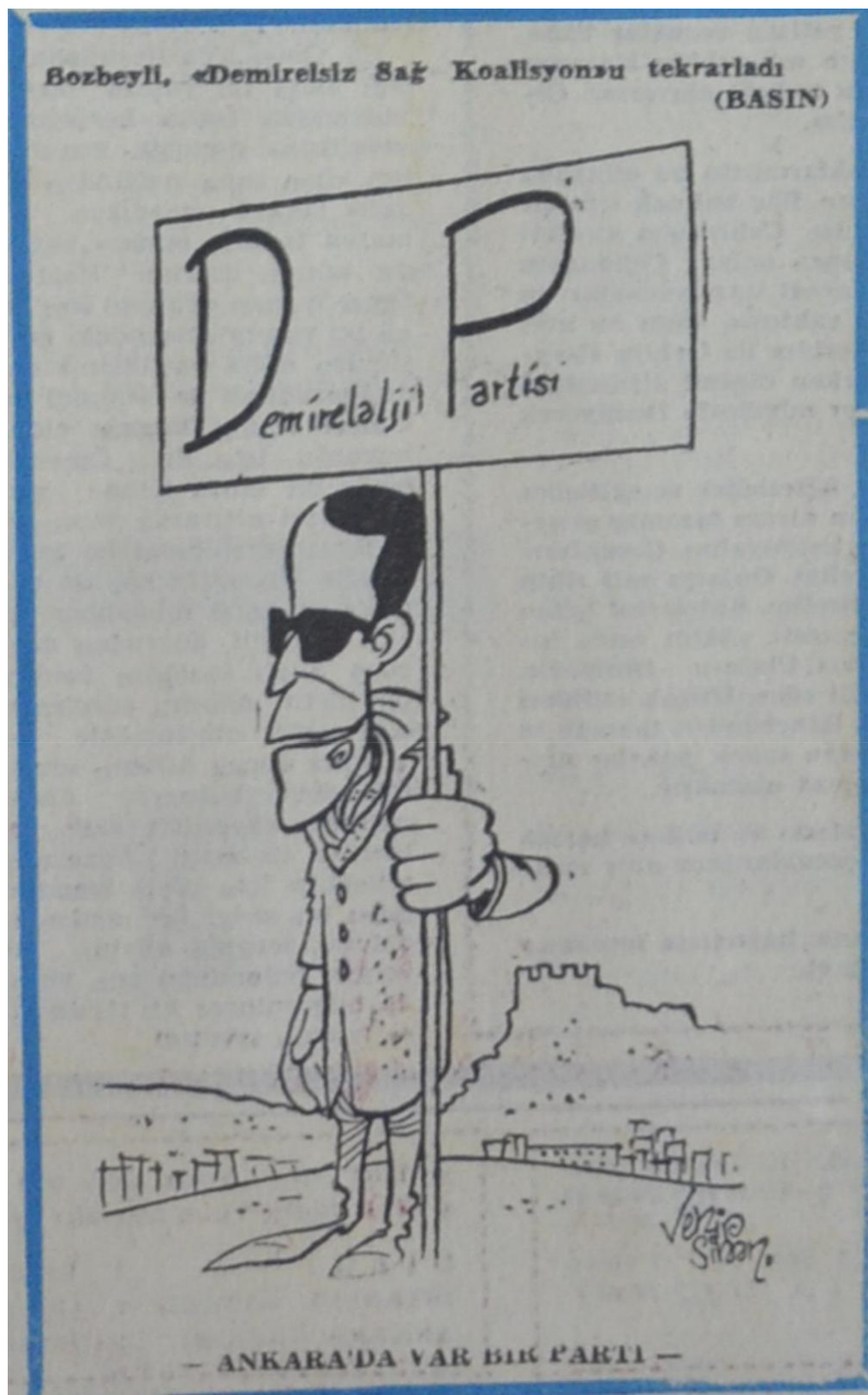
Ek-8: Milli Gazete, 4.10.1974.

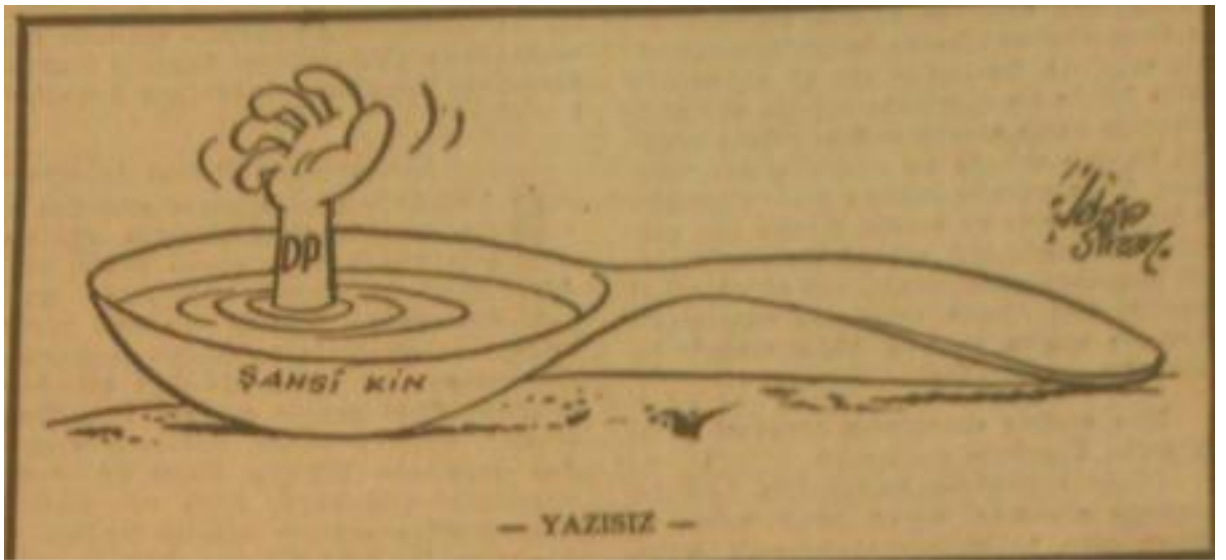
Ek-9: Sağ Düşünce ve Demokratik Parti Haberleri, S.12-13(20 Eylül 1975).

Ek-10: Sağ Düşünce ve Demokratik Parti Haberleri, S.12-13(20 Eylül 1975).

Ek-11: **Yeni Asya**, 15.12.1975.

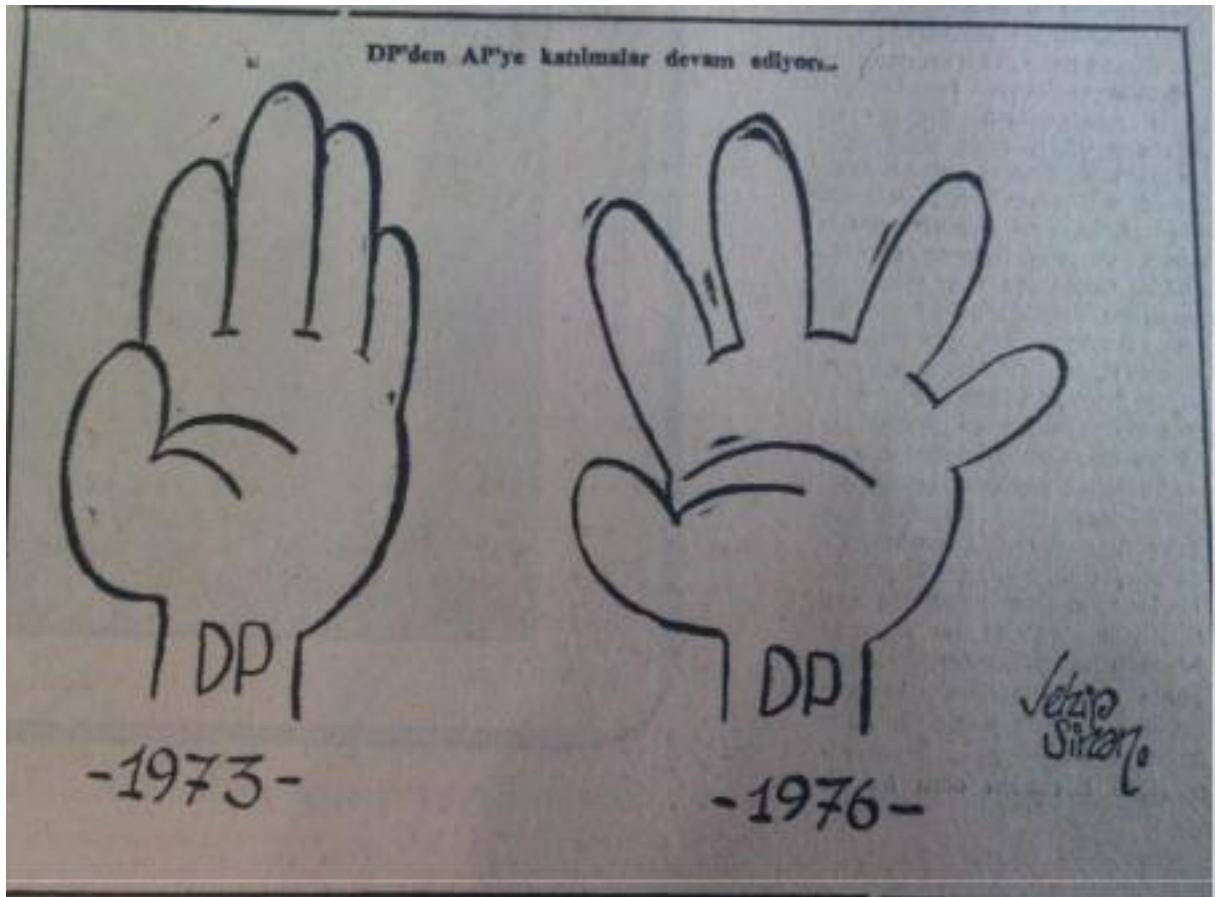
Ek-12: **Yeni Asya**, 3.1.1975.

Ek-13: **Yeni Asya**, 8.3.1975.

Ek-14: **Yeni Asya**, 30.3.1975.

Ek-15: **Yeni Asya**, 15.12.1976.

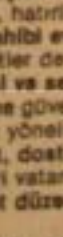

Ek-16: Tercüman, 6.12.1974.

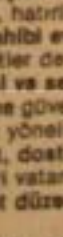
BOZBEYLİ DİYOR Kİ..

**PA
MA
HAT**

• Devlet ve Millet hayatında en önemli işimiz, huzur ve güven ortamını hazırlamaktır. Müjdetiniz huzur ve güven özlemi içindedir.

• Millet devletine güvenmeli, Devlet Milletin hizmetinde olmalıdır.

• Partizan yönetim, partizanlara hizmet eder. Dürüst ve adil yönetim Millete hizmet eder.

• Partizanlık, bölücülüğe, bölücülük, çatışma ve kavgalara yol açar. Huzursuzluğun kaynağı partizanlıktır.

• Partizanlık, partizanlığı doğurur. Bir partizan iktidar gider, başka bir partizan iktidar gelirse, Millet İktidardan yerine partizanlar iktidardan hakim olur.

• CHP İktidarı zamanında devlet kapısı yalnız CHP'lilere açık tutuldu. Cephe İktidarı zamanında devlet kapısı yalnız cepheci parti mensuplarına açık tutuldu.

• DP İktidarda söz sahibi olduğu gün, devlet kapısı tüm Millete açık tutulacaktır.

• Partizan yönetim yalnız kendi yandaşlarını kayırır. Partizan yönetimde, hakkı olan, liyakatli olan ve işinin ehli olanlar zarar görür. Kabililiyetsiz ve liyakatsiz olanlar himaye görürler.

• Devlet yönetimi ehliyetsiz ve liyakatsiz kimselere kalırsa, ehliyetsiz ve liyakatsiz insanlar devlete olan güven ve itibarı tahrip ederler.

• Partizan yönetimde vatandaşlar devletine güven duygusunu yitirir ve iktidar partilerine sığınma ve yaranma hastalığı baş gösterir.

• DP İktidarda söz sahibi olursa, partizanlığı yıkacak, hukuk devletini kuracak ve kanunları hakim kılacaktır.

• Kanunların sustuğu yerde, kavgı ve anarşi hakim olur. Devlet daireleri, üniversite ve okullar, iş yerleri, sokak ve meydanlar anarşinin emrine girer.

• Anarşinin hakim olduğu yerde huzur yoktur. Ancak ıktı şeyin sözü geçen: Ya para, ya hatır.

• Siyasal istikrar kurulmadan ekonomik istikrar kurulamaz. Ekonomik çalkantılardan yalnız halk zarar görür. Pahalılık, işsizlik, yokluk, kıyruk ve karaborsa, yalnız fakir fıkaraaya musallat olur.

• Parasız ve hatırlı kişiler arabasını dağdan aşır.

• Parasız kişi parası, hatırlı kişi ahabları sayesinde işini görür.

• Fakir fıkaranın sahibi evvel Allah sonra devlettir.

• Haklar ve hürriyetler devlet varsa vardır.

• Hakkı karanç, mal ve servet devletin teminatı altındadır.

• Vatandaş devletine güvenirse, vatandaşların tasarrufları kalkınmada en sağlam kaynak haline gelir.

İşçi devizleri yatırımlara yönelir

• Sağlam bir devlet, dost için güven, düşman için korku kaynağıdır.

• Sağlam devlet, iyi vatandaşın yanında, kötü vatandaşın enesindedir.

• Sağlam bir devlet düzeninde, çalışkanlık, liyakat, ehliyet ve dürüstlük himaye görür. Kötüler ve kötülükler istah olur.

DP'nin taahhüdü budur, sözü budur.

• Hakimlerimize inanıyoruz. Öğretmenlerimize inanıyoruz. Teknik devlet görevlilerine inanıyoruz ve onlardan da dürüst, adil ve güven veren hizmetler bekliyoruz.

• DP İktidarı İyilerin umudu, iyiliklerin müjdesi olacaktır.

• Kuvvetliye yardım zulmü, haklıya yardım, adaleti hakim kılar.

• Çirkin politikacıya verilen oy zayıf; hakkı olanlara ve hakkı koruyanlara verilen oy yerini bulur.

• Yağmacılara yağma yok denilmeli, dürüst ve faziletli politikacılara hizmet imkânı verilmelidir.

• Seçimlerin ülkemize ve Milletimize hayırlı olmasını huzur ve umut dolu bir dönemin açılması

Cenab Mevlâdan niyaz ederim.

Ek-17: **Zaman**, 25.5.1977.

D.P.

DP'nin Sloganları

- "ŞUNU, BUNU.." DEMEYİN.. ARTIK BİZİ DENEYİN..
- CEPHECİ VE BÖLÜCÜ DEĞİLİZ; MİLLİYETÇİYİZ.
- SOSYALİST VE SOLCU DEĞİLİZ; SAĞCIYIZ.
- FAŞİST VE DİKTACI DEĞİLİZ; DEMOKRATIZ.
- TOTALİTER REJİM TARAFLISI DEĞİLİZ; CUMHURİYETÇİYİZ.
- KOZMOPOLİT, MADDECİ, KÖKÜ DIŞARDA VE KAPALI CEMİYET MENSUBU DEĞİLİZ; MANEVİYATÇİYİZ.
- ANARŞİST DEĞİLİZ; MEŞRUIYETÇİYİZ.
- NİZAM YIKICI DEĞİLİZ; İSLAHATÇİYİZ.
- SÖMÜRÜCÜ DEĞİLİZ; SOSYAL ADALETÇİYİZ.
- DİN DÜŞMANI VE DİN SÖMÜRÜCÜSÜ DEĞİLİZ; MANEVİ DEĞERLERE SAYGILIYIZ.
- KAPİTALİST DEĞİLİZ; PİYASA EKONOMİSİ VE KARMA EKONOMİ TARAFTARIYIZ.
- İHTİLALCİ DEĞİLİZ; TEKAMÜLCÜYÜZ.
- "HALKA DÖNÜK" DEĞİLİZ; HALKIN İÇİNDEYİZ VE HALKLA BERABERİZ.
- SERVET DÜŞMANI DEĞİLİZ; MEŞRU MÜLKİYETİN, TAPUNUN, MİRASIN, HELAL KAZANCIN VE ALIN TERİNİN MÜDAFİİYİZ..
- RUŞCU, KIZIL ÇİNCİ VE AMERİKANCİ DEĞİLİZ; TÜRKİYECİYİZ.
- SUİSTİMALCİ VE RÜŞVETÇİ DEĞİLİZ; HİRSİZLARIN DEVLET VE MİLLET MALINI, ÇALANLARIN, BANKA KREDİLERİNİ PEŞKEŞ ÇEKENLERİN VE AF KANUNUNA SİGİNİP HE SAP VERMEKTEN KAÇANLARIN KARŞISINDAYIZ.
- "MİLLETVEKİLİ PAZARI" KURANLARDAN VE SATIN ALINANLARDAN DEĞİLİZ; OYLARINIZIN İMANLI VE CESUR BEKÇİSİYİZ..
- KOMÜNİST İLE KOMÜNİST VE MASONLA MASON OLANLARDAN DEĞİLİZ; KOMÜNİZMİN DE, MASONLUGUN DA VE MİLLETİMİZE YABANCI HER CEREYANIN DA KARŞISINDAYIZ. "SOKAKLAR YÜRÜMEKLE AŞINMAZ". "DEMOKRASİDE ANARŞİ VARDIR" DİYENLERDEN DEĞİLİZ; TARAFSIZ VE TESİRLİ İCRA VE İDAREDEN, KANUN HAKİMİYETİNDEN YANAYIZ.
- SERVETİN VE EKONOMİK DEĞERLERİN BELLİ ZUMRELERİN İTEKELİNDE TOPLANMASINDAN YANA DEĞİLİZ; "HALKA AÇIK" ŞİRKETLERİN KURULUP GELİŞMESİNDEN, SERVETİN TABANA, MEMLEKET SATHINA YAYILMASINDAN VE VATANDAŞIN CEBİNE GİRMESİNDEN YANAYIZ.
- KUVVETLİNİN VE ZALİMİN YANINDA DEĞİLİZ; HAKKIN, HUKUKUN, ZAYIFIN VE MAZLUMUN MÜDAFİİYİZ.
- BİR ZÜMRENİN, BİR SINIFIN, BİR HİZİBİN VE BİR MENFAAT GRUBUNUN HİZMETİNDE DEĞİLİZ; BÜTÜN MİLLETİN VE MEMLEKETİN HİZMETİNDEYİZ.
- NE "SOSYALİST İNTERNASYONALCİ" VE NE DE "KAPİTALİST İNTERNASYONALCİ"YİZ. NE MASONUZ VE NE DE ÇOK ULUS LU DERNEK MENSUBUYUZ. GERÇEK MİLLİYETÇİ, SAĞCI VE DEMOKRATIZ..
- AZİZ VATANDAŞ! SEN BİZİMLE OLURSA N, HAK VE FAZİLET İKTİDAR OLACAKTIR..
- HER MİLLET ŞAİBELİ YÖNETİCİLERDEN ÜLKESİNİ KURTARDI. AZİZ TÜRK MİLLETİ ŞİMDİ SIRA SENDEL..
- VATANDAŞIN, AŞI İLE, İŞİ İLE, BAŞI İLE OYNATMAYACAGIZ..
- MİLLİYETÇİYİZ, DEMOKRATİZ, SAĞCIYIZ.

Günün

SAGOLSUN

Allah'a sığındık kurduk partiyi,
İçimizden attık bütün kötüyü
Bayar da biliyor bunu çok iyi
Bu partide kalan beyler sağolsun.

Partinin lideri Ferruh Bozbeyli,
Onu takdir eder, şehirlil, köylü
Milliyetçi kendi, doğrudur yolu
Bu partide kalan beyler sağolsun.

Gidene sözüm yok, kalanı yeter
Demirel onları bir daha atar
İnşallah olsunlar daha da beter
Bu partide kalan beyler sağolsun.

Kuruldu partimiz, güldü yüzümüz
Bırakın gidene yoktur sözümüz
Hakka bağlı idi bizim özümüz
Bu partide kalan beyler sağolsun.

Partinin lideri mertoğlu merittir
Anarşik olaylar büyük bir derttir.
Bülent Ecevit de buna sebeptir
Bu partide kalan beyler sağolsun.

Bozbeyli geliyor karşı varalım
Büyük Atatürk'e saygı duralım
Durum nasıl ondan haber alalım
Bu partide kalan beyler sağolsun.

Korkmazcan, Sükan'a yoktur sözümüz
Yapılan işleri gördü gözümüz
Önder, Önsal ile güldü yüzümüz
Bu partide kalan beyler sağolsun.

Rasim sözlerini burada bitir
Mevlâm yurdumuza saadet getir
Bu durum içinde sayılmaz hatır
Bu partide kalan beyler sağolsun.

RASİM GUNDOĞDU
(Karaisalı'nın Kaşoba Jüyünden)

Şiiri

Ek-20: Zaman, 20.5.1977.

Ek-21: **Zaman**, 25.5.1977.

“BU ADAYA OY VEREN GÜNAH İŞLER!...”

Nazım Başın çeşitli yolsuzluğu açıklandı

Ankara - ZAMAN

Saçım günün yaklaşması dolayısıyla kızışan propa-
ganda faaliyetlerinin görül-
memiş bir biçimi İçel'de uy-
gulanmaktadır. Kim tarafın-
dan bastırıldığı belli oimā-
yan bir bildirinin bazı AP'
liler tarafından İçel'de da-
ğıtıldığı söylenmektedir. Da-
ğıtılan bildiride kontenjan
dan AP'nin İçel'de 3. sıra
ya koyduğu Nazım Baş'a
büyük isnadlarda bulun-
mak la ve kendisinin MC
hükümetinin kurulduğu
günlerde Büyük Ankara O
(Devamı 7. Sayfa'da)

BU RESME BAK.
BU BİR YORGUNCU SURATIDIR.
TÜKÜR BU SURATA.

“ SEVGİLİ İÇELLİLER

A. P. İktidarda kalmayınca Nazım Baş bu “İRGİNCİDİR.
Bu insanı vergüne (Hükümet) verinceye uğratır. Güneş altında gözetmek her parti-
nin SEVGİLİ ANKARA adının altı adı altında başarılı yapılır.
“Çoktan bu 4. maddeden 48. maddeye kadar SİRKÜLÖR MİLYON (milyon) adı
Milletin için yapılır.”

O MU MİLİYETÇİ O TAM BİR YORGUNCUDUR...
Her insanın değişiminde aynı vergüne verilmek diye bir şey nazım itirazı değil
Nazım için bu ay baki A. P. ile gidi.

Bu adamı müdahale etmeye zorlamak gerekir.”

DÜN ENANETİNİ SATAN NAZİM BAŞ, YAKIN VATANINI SATAR.
BU SATILMIŞ SAHTEKARA OY VERME KENDİNE SİRBUÇUN MİLYONUN
HEBASINI SOR. SOR VE YÜTTÜK “NAP”

KENDİMLİ - Kısaca Anlatarak Tarihçe bu 48. maddeden 48. maddeye kadar
Bu adamı vergüne (Hükümet) verinceye uğratır. Güneş altında gözetmek her parti-
nin SEVGİLİ ANKARA adının altı adı altında başarılı yapılır.
“Çoktan bu 4. maddeden 48. maddeye kadar SİRKÜLÖR MİLYON (milyon) adı
Milletin için yapılır.”

BUNLAR İÇİN İÇERİÇÜN MİLYON LİRAKTI DAĞITILAN HARCATAN
NAZİM BAŞ İÇİN KÖYÜNE NE YAPTI? ”

Tuysa bu adamın vergüne (Hükümet) verinceye uğratır. Güneş altında gözetmek her parti-
nin SEVGİLİ ANKARA adının altı adı altında başarılı yapılır.
“Çoktan bu 4. maddeden 48. maddeye kadar SİRKÜLÖR MİLYON (milyon) adı
Milletin için yapılır.”

OY VERİP DE GÜNAH GİRME.
O BİR YORGUNCUDUR, O BİR HAKANZADEDİR.
HAKANZADEYE HİSAL OY VERİLMİŞ.

SEVGİLİ ADALET PARTİLİLER

NAZİM BAŞ'DAN DAHA DAHA KADAR A. P. ve Adalet partililer etmedik mi? ”
NAZİM BAŞ daha önce kadar GENEL BAŞKANIMIZ DEMİRELE + etmedik mi? ”
NAZİM BAŞ daha önce kadar DEMİRELE' in altında etmedik mi? ”

DÜN SANA SÖYEN NAZİM BAŞ “ BUĞÜN NASIL OY VERECEKSEN ”
NAZİM BAŞ A. P. İÇİDİR, BİR FIRSATÇI VE YORGUNCUDUR,
KİSA OY VERİLMEZ, TÜKÜR SURATINA.

a Nazım Baş ile ilgili broşürün fotokopisi.

SİYASİ ÖLÜLER MÜZESİ

Sadettin Bilgiç Ne demişti ne yaptı

SADETTİN BİLGİÇ:
«Adanmış Partiye müayyen çavvaların menfaatinin k...
...ve ...bir parti halini almak suretiyle, vas...
...ve ...kaybetmiştir.»

3 Eylül 1972 tarihli gazetelerden
(Sadettin Bilgiç'in 4 Eylül 1972 tarihinde yaptığı Emir
girişimlerinden)

DR. SADETTİN BİLGİÇ:
«Demirel artık Ecevit gibi düşünmeye başladı. Bİ...
...Ecevit ne demiş, ne kabul etmişse, onu uyga...
...kaybolmuş.»

(5. Eylül 1972 Pazar - Milliyet)

DR. SADETTİN BİLGİÇ:
«DP - Teknokratlar - CHP dest-i formülü gerçekleştir...
...hükümet kuruyor. Bu durumda DP'de bölünme ol...
...ve Eylül 1973'te seçim yapılacak.»

(17.3.1977 - Milliyet)

DR. SADETTİN BİLGİÇ:
«DP'nin Teknokratlarla kuracağı CHP dest-i hük...
...kurulmuştu.»

(17.3.1975 Günyaydı)

DR. SADETTİN BİLGİÇ:
«Keşin müşahadeni pudur ki, Demokratik Parti mi'l...
...Bilgiç ve ...esandır. Yaşayan kanaat odur ki, men...
...bozulmuş huzur ve mevcut ...müsbet...
...moral gücünden mahrum ...yitmiş olan Dem...
...kaldırılmış.»

(27.1.1971 - Antalya Konuşması)

DR. SADETTİN BİLGİÇ:
«DP'den ...alifa etmem, gerekirse Millîyetkili...
...şinden alifa ederim, Kasabana gider doktorluk yap...
...ma.»

(12 Şubat 1975 DP İlçe kongresi)

DR. SADETTİN BİLGİÇ:
«CHP ile Demokratik Partinin koalisyonuna tarafta...
...Amak bir ...var. Ancak 4 yıl CHP ile D...
...Parti koalisyonu devam edebilir mi?»

CHP ve DP koalisyon hükümeti ile ...bir h...
...devreye girecektir. Neticede CHP-DP koalisyonu
...mümkün görünüyorsa»

(17.12.1973 DP Ortak Grup Toplantısı)

DR. SADETTİN BİLGİÇ:
«CHP'ye ...kapanıyordum, CHP partisinin de ...
...»

(22 Ocak 1974)

Demirel ile gizli pazarlık yapıldığı söylenene kızdı
köpüren ve hatta köfreden sen değil misin? Sonra da
bunları inkâr eden sen değil misin?
Şimdi de Demirel'in emrine giren sen değil misin?..

—O—

KISACA:
SEN DEĞİL MİSİN?
Sözüm Sana.. Sen göys «Sağcı» tanınır-ı (1?) Müf...
...olduğunu söylersin.
Bozbeyli, «Demokratik Sağ»dan, «Sağ Örgütten»
bahsedince de ikilen, bu «Sağcılık ta nereden çıktı?»
diyen sen değil misin?
Votka'yı «seke» içen de sen değil misin?
Nice «Orta malı» ile ortalıkta rol alan da sen de...
ğil misin?..

DR. SADETTİN BİLGİÇ:
«Büt CHP ile koalisyonu reddetmedik 1974 şartını
reddettik.»

(26.1974 Cumhuriyet)

—O—

BİLGİÇ VE DİKMEN
Ekrem Dikmen:
«Her kim Süleyman Demirel ile gizli görüşme yap...
mış ve anlaşmış ise namussuzdur.»

Sadettin Bilgiç:
«Terbiyesizlik etmel Haysiyetsiz!»

Ekrem Dikmen: (Sadettin Bilgiç'e hitaben)
«Demirel ile kaç defa görüştün? Utanmaz! Hay...
yetsiz! Açıklasana.»

Sadettin Bilgiç:
«Demirele görüştüm. Görüşürüm! Ben kimse m...
nedemem!»

**Ekrem Dikmen: Haysiyetsizlik bizde ki: senin g...
namussuzun peşinden gittik!»**

(Ekrem Dikmen, Sadettin Bilgiç'in üzerine yürür
Hasan Değer, Sadettin Bilgiç'i korumak istedi Diğer
kadaşlar tarafından Ekrem Dikmen güçlükle zapted...
rek salondan çıkarıldı).

(28.2.1975 Cuma, DP Ortak Grup Toplantısı)

—O—

KISACA
Sen!..

Ana mektup yazmayacak katar cahilsin.. Ama
tirasın hudutsuz.. Kaypakın. Bir saat evvel «Aka»
Hemen cevap bekleyen Yıldırım te'graflar bile mas...
kilâtpaya çıkmıştır... Ama teşkilâtın haberin yok
Heemen cevap bekleyen Yıldırım te'graflar bile mas...
sümeninde aylarca bekler...

Adab-ı muşaretten, insanlıktan haberin yok
Ama her şeye talipsin!..

KISACA

KOALİSYON PROTOKOLÜNÜ NEREDEN ELE
ÇİRDİN?
Adıların «Milliyetçi» çıkararlar, aslında D.P. b...
Başkanı Lâfî Öztürk'ün güzel buluşuyla «Miğdeci»
koalisyon protokolünü 31. Mart. 1975 Pazartesi g...
renie imzaladılar.

Pekiyl. Seninle Demirel arasında g... paz...
menfaat ilişkisi yoktu da, Bozbeyli'ye görüşme y...
22. Mart. 1975 Cumartesi günü, koalisyon protok...

Ek-23: Zaman, 21.5.1977.

Kullanacağın oy namustur tam değerini vermek için Çarşamba'ya Taksim'e gel

Vatandaş!..

Vereceğin oy namusundur. Namusunu nasıl koruyorsan, vereceğin oy'u da öyle koruman, değerleldirmen gerektiğini müdrik olmalısın. Demokratik Parti Genel Başkanı Ferruh Bozbeyli, Çarşamba günü Taksim meydanında konuşacak. Çarşamba günü Taksim Meydanında, saat 14.00'de hazır bulunursan, Türkiye'nin gerçeklerini dinleyeceksin. 5 Haziran'da sandık başında oyunu vicdan huzuru içerisinde kullanabilmen için, bütün partilerin görüşlerine vakıf olman gerekiyor. İşte bu yüzden Demokratik Parti, sizi Taksim Meydanına dâvet ediyor. Demokratik Parti kalabalık istemiyor. Gerçeğin, doğruluğun, güzelliğin, iyiliğin arayıcısı olan bütün vatandaşları çağırıyor. DP.'nin kalabalık nakletmek için parası yoktur. Bunu da bilin...

25 Mayıs Çarşamba saat 14'de Taksim Meydanında buluşalım...

SIYASİ ÖLÜLER MÜZESİ

AP kendi teklifine sahip çıkılmıyor

CEVAT ÖNDER «ÖNERGENİN REDDOLUNMASI SIYASİ AHLAK BAKIMINDAN, HÜR DEMOKRATİK REJİMİN GELECEĞİ YÖNÜNDEN ÜZERİNDE İBRETLE DURULMASI GEREKEN ÖNEMLİ BİR KONUDUR SIYASİ AHLAKLA BAĞDAŞMAYAN, HERGÜN YENİ TENAKUZLAR-

«Az HızahtıDazıfrit
«Aziz Hatıraların gölgelerine sığınıyorlar!...»
Süleyman Demirel;
Yukarıda ki sözleri söyleyen Demirel, şimdi ki-

LA DOLU OLAN BU TUTUMU TÜRK MİLLETİ TAKDIR EDEREK, DEMOKRATİK HIZAMI ZEDELEYEN SAVRANIŞ İÇİNDEKİLERE GEREKEN DERSİ VERECEKTİR» DEDİ.

müebbibi ve sorumlusu olan adam Demirel...

Hafızayı beşer nişan ile ne derecede hafız olma da Demirel'in vaktiyle yaptıklarını söylediklerini hatırlamak mümkün değildir. Bu zat 'İsmet Paşa' olduğu aralarda ilk sayılacak önemli ziyaretini Milli Birlik Grubu Üyelerine yapmış ve ilk yurt içi seyahatinde da 16.6.1965 tarihinde Trabzon'da bir şehrin kahraman sakinlerini Cumhuriyet Halk Partisi İl Merkezinden selamlamıştı. Bunları yapabilen ve bilhassa buradan ötürü bir kimse mi bizlere bu iftira ile bulundurulmuştur?

Seçim afişide diğın böyle olur :

**ÜZÜNTÜYÜ
BIRAK
YAŞAMAYA
BAK !..**

Eğer, hemen zengin olmak istiyorsan, kardeşini veya amcanı başbakan ve yardımcısı yapmaya bak !..

**UTANMAYI
BIRAK
ÇALMAYA
BAK!..**

Nilüfer Gürsoy ne demişti?

«Etem Kılıçoğlu»
"Efendim. Güya siz siyasî hayattan çekilmekmişsiniz... Bu sebeple de Demirel'e güveni veriyormuşsunuz!"

Nilüfer Gürsoy
"Belki siyasî hayattan çekilebilirim Ama bu suretle siyasî hayattan çekilmek ŞEREFSİZLİKTİR... Demirel'e güveni vermek ŞEREFSİZLİKTİR"
20 Nisan 1975-Sağ Düşünce

Demirel siyasî haklar konusunda samimi değildir

19.EYLÜL 1975
ADALET

«Demirel, siyasî haklar için kendinizi baskondan mı atahm, demisti." 18.EYLÜL 1975, Genayden

"Demirel siyasî haklar konusunda samimi değildir Demirel samimi olsaydı, siyasî hakları, her seçim arifesinde tatışmar ederek, her seçim sonrası, imza toplayıp rafa kaldırmaz, hâl yoluna çoktan giderdi."

19.EYLÜL 1975, Adalet

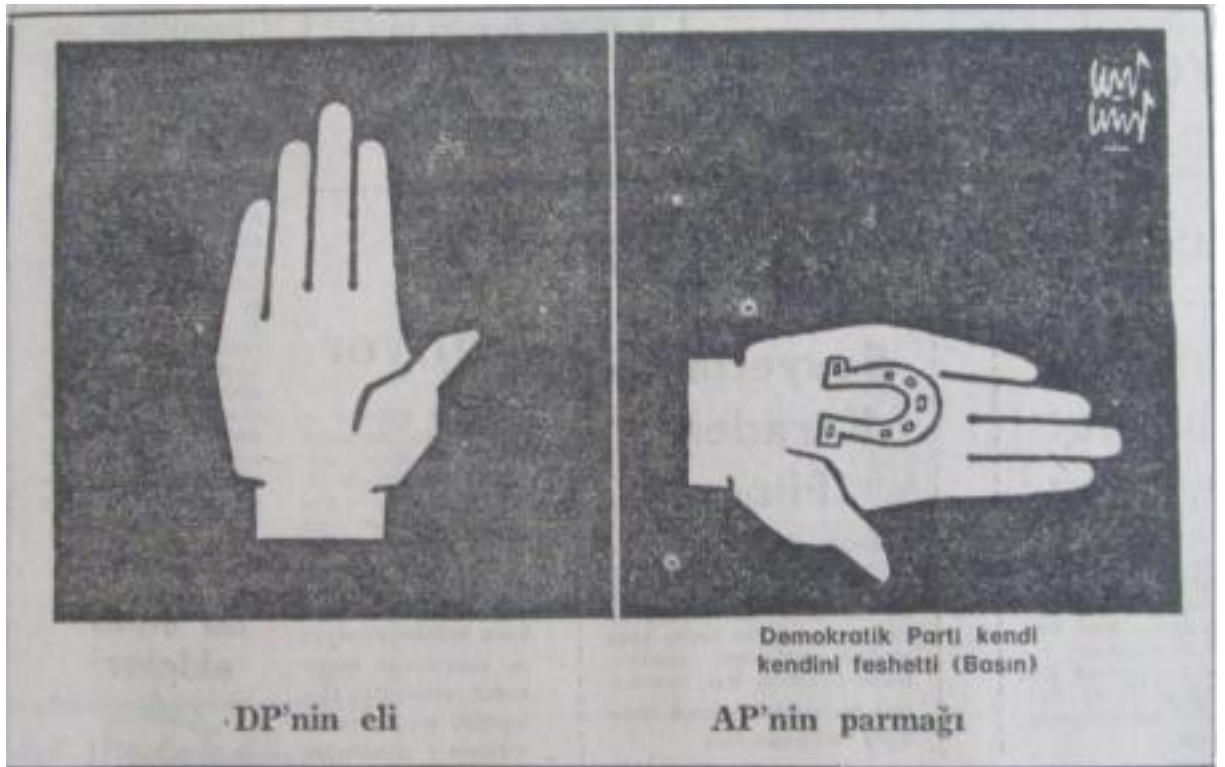
D.P. Genel Başkan Vekili Merhum Yüksel Merdener, 7.3.1971 Pazar günü Adana'lılara şöyle hitab ediyordu: «Muhterem Adanalılar! Bilhassa şu hususun efkârı umumiyeye bilinmesi

İ Ş T E !

DEMOKRATİK PARTİ

- Cepheci ve bölücü değiliz; MİLLİYETÇİYİZ.
- Sosyalist ve solcu değiliz; SAĞCIYIZ.
- Faşist ve diktacı değiliz; DEMOKRATIZ.
- Totaliter rejim taraflısı değiliz; CUMHURİYETÇİYİZ.
- Kozmopolit, maddeci, kökü dışarıda ve kapalı cemiyet mensubu değiliz; MANFİYATÇİYİZ.
- Anarşist değiliz; MEŞRUIYETÇİYİZ.
- Nizâm yıkıcı değiliz; ISLAHATÇİYİZ.
- Sömürücü değiliz; SOSYAL ADALETÇİYİZ.
- Din düşmanı ve din sömürücüsü değiliz; mânevî değerlere saygılıyız.
- Kapitalist değiliz; piyasa ekonomisi ve karma ekonomi taraftarıyız.
- İhtilâlcî değiliz; tekâmülcüyüz.
- «Halka dönük» değiliz; halkın içinden çıktık ve halkla beraberiz.
- Servet düşmanı değiliz; meşru mülkiyetin, tapunun, mirasın, helâl kazancın ve alın terinin müdafiiyiz.
- Rusçu, Kızıl Çinci ve Amerikancı değiliz; TÜRKİYESİYİZ.
- Sulistimalcı ve rüşvetçi değiliz; hırsızların devlet ve millet malını çalanların, banka kredilerini peşkeş çekenlerin ve Af Kanununa sığınıp hesap vermekten kaçanların karşısındayız.
- «Milletvekili Pazarı» kuranlardan ve satın alınanlardan değiliz; oylarınızın imanlı ve cesur bekçisiyiz.
- Komünist ile komünist ve masonla mason olanlardan değiliz; komünizmin de, masonluğun da ve milletimize yabancı her cereyanın da karşısındayız.
- «Sokaklar yürümekle aşınmaz», «Demokraside anarşi vardır» diyenlerden değiliz; tarafsız ve tesirli icra ve idareden, kanun hâkimiyetinden yanayız.
- Servetin ve ekonomik değerlerin belli zümrelerin tekelinde toplanmasından yana değiliz; «Halka açık» şirketlerin kurulup gelişmesinden, servetin tabana ve memleket sathına yayılmasından yanayız.
- Kuvvetlinin ve zalimin yanında değiliz; hakkın, hukukun, zayıfın ve mazlumin müdafiiyiz.
- Bir zümrenin, bir sınıfın, bir hizbin ve bir menfaat grubunun hizmetinde değiliz; bütün milletin ve memleketin hizmetindeyiz.

Ek-27: Sağ Düşünce ve Demokratik Parti Haberleri, S.12-13(20 Eylül 1975).

Ek-28: **Cumhuriyet**, 8.5.1980.

Bu Milliyetçi ve Muhafazakâr Ekip; 1970 Yılı Bütçesine **Ret Oyu** verdi.

Süleyman Demirel ve Yeminliler Grubu; bunu fırsat bilerek Adalet Partisinin omurgasını teşkil eden ve Partinin Kurucuları olan kimseleri İhraç ettiler.

Bütçeye Ret oyu vermek nasıl ki; büyük bir hata idi ise; Demirel'in bu güzide şahısları İhraç etmesi de o derece hatalı idi.

CEVAP: 3- Milliyetçi ve Muhafazakâr 41 Milletvekilleri; artık Adalet Partisi içinde bir mücadele yapılamayacağını anlayanca ayrı bir Parti Kurmaya Karar verdiler.

Merhum Yüksek MENDERES, Saadettin BİLGİÇ, Ferruh BOZBEYLİ, Faruk SÜKAN, Ekrem DİKMEN, şimdi hatırlayabildiğim Kuruculardır.

CEVAP: 4- Sizin "**Demokratik Sağ Düşünce**" ; diye çerçevelediğiniz husus; manevi yönü ağır basan, İnsan Hak ve Hürriyetlerine kabul eden, Kardeşlik ve Dayanışmayı esas alan, tefekküre dayanan bir düşünce tarzı olmak lâzım geldiği kanaatindeyim.

CEVAP: 5- 12 Mart 1971 Askeri Muhtırası; Demokratik Partinin gelişmesine müsbet veya menfi bir etkisi olmamıştır.

Ancak: Demokratik Partinin İleri gelenleri; bu fırsattan yararlanmayı bilerek o günün şartlarına uygun bir siyaset takip edebilselerdi; Adalet Partisinin yerine kaim olabilirdi.

Bu Konuda Önemli bir Hatıramı anlatayım.

Orgeneral **Faruk GÜRLER**; Cumhurbaşkanı olmak için Cevdat Sunay onu Senatör yapmış, O da CUMHURBAŞKANLIĞINA adaylığını koymuştu.

Adalet Partisi Orgeneral **Tekin ARIBURNU**'nu, **Faruk Gürler'in** karşısına çıkarmıştır.

Demokratik Parti de Ferruh Bozbeyli'yi aday göstermişti.

Sürekli her Turda BOZBEYLİ' 41 oy çıkıyordu.

O sırada ben de T.B.M.M. bulunuyordum.

Bir an masamızda bir toplanma oldu. **Faruk Gürler benim karşımda oturuyordu.**

Senatör FAHRİ KORUTÜRK de yanımda oturuyordu.

Demokratik Partinin önde gelen kişileri de bizim masada idiler.

Birkaç tur olmuş; Faruk Gürler seçilemiyordu.

Faruk Gürler' in başı önüne düşmüş ve ümitsiz hale gelmiş idi.

Bu durum Hava Kuvvetleri Komutanının Gürleri desteklememesinden doğmuştu.

O ANDA AKLIMA ÖNEMLİ BİR FİKİR GELDİ

Faruk Sükan, Ferruh Bozbeyli ve Ekrem Dikmen yanımda idi.

Onlara dedim ki; " Çok gizli bir şekilde **TEKİN ARIBURNU** ile görüşün.

Ona deyin ki; " **Bakın. Seçilmeniz mümkün değil.**

Zaten Demirel de sizin seçilmenizi istemez.

Sizinle Namus ve Şeref anlaşması yapalım.

TEK ŞARTIMIZ: Cumhurbaşkanı seçildiğinizde Başbakanlığı Demirel'e vermeyin. Bizim de uyum içinde çalışacağımız bir Kişiye verin.

Biz de 41 Arkadaş topluca Size Oy verelim."

O bunu severek kabul eder.

Böylece Demirel Başbakan olamayınca Siz Adalet Partisini ele geçirirsiniz. İki Parti Birleşmiş olur.

Milliyetçi Muhafazakârlar, İktidari ele geçirmiş olur.

Bu; büyük bir fırsattır.” Dedim.

BANA DEDİKLERİ: **“BİZ A.P. NİN ADAYINI DESTEKLERSEK BİTERİZ.”**

Ben de dedim ki: **“Siz; asıl bu fırsatı kaçırsanız bitersiniz.”**

Ve dediğim gibi oldu.

Önünü göremeyen bir Partiden aday olmadım. Bağımsız aday oldum ve Seçimi kazandım.

CEVAP:6- Demokratik Parti; Erim Hükûmetine ciddi bir muhalefet yapmamıştır.

Çünkü; bu Hükûmet Parti dışı Akademisyenler Hükûmeti idi.

Merhum Nihat Erim de değerli bir siyasetçi ve ilim adamı idi.

Zaten geçiş Hükûmeti olduğu için fazla bir ömrü olmamıştır.

CEVAP: 7- Ferruh Bozbeyli’nin Cumhurbaşkanlığı adaylığı konusunu yukarıda etraflıca açıklamış bulunuyorum.

Ferruh Bozbeyli; sempatik bir adam değildi. Siyasetin inceliklerine vakıf değildi.

Kibirli ve kaprisli bir adamdı.

Mesalâ C.H.P. nin elinde olan İŞ Bankasında görev almakla hata etmiştir.

CEVAP: 8- Merhum Adnan MENDERES’in en büyük oğlu YÜKSEK MENDERES’in hem de İntihar ederek ölümü; Demokratik Partide çok ağır bir etki yapmıştır.

Yerine gelen Aydın Menderes ise; fazlaca etkili olamamıştır.

CEVAP: 9- Demokratik Parti; aslında Demirel’e Muhalefet ve şahsi mes’elelerden doğmuş; sağlam bir Programı olmayan, hazırlığı bulunmayan ve Halka verecek ciddi mesajları bulunmayan bir bir Reaksiyon Partisi idi.

Bir tarafta CİDDİ BİR İSLÂMÎ PARTİ; diğer tarafta da Alparslan Türkeş tarafından çok öncelerden beri teşekkül ettirilmiş bir MİLLİYETÇİ HAREKET PARTİSİ var iken zaten Demokratik Partinin bu iki Partiden sıyrılarak öne geçmesi mümkün değildi.

Zaten öyle de oldu.

Bir Seçim sonra dağıldılar.

Önüne çıkan İlâhi fırsatları değerlendiremeyen, sırf kin ve öfkeye dayanan bir Hareketin muvaffak olması da zaten mümkün değildi ve öyle oldu.

CEVAP: 10- Suat Hayri Ürgüplü’nün kuracağı Hükûmetin siyasi tabanı olmadığından ve Adalet Partisinin de Milletvekili sayısının fazla olmasından ötürü Cevdet Sunay; bu kişi ile Türkiye’nin mes’elelerinin halledilemeyeceğini anlamasından dolayı bu Hükûmete yol verilmemiştir.

Tabiidir ki; Demirel; zeki ve kurnaz bir siyasetçi olarak sabır ve teenni ile kendisine yol açılması için önüne gelen fırsatları çok iyi değerlendirmiştir.

Demokratik Partisinin bu konuda etkin bir faaliyeti olmamıştır.

Çünkü; Sağlam Teminatlar alınarak Tekin Arıburnu’nu Cumhurbaşkanı seçmemekle Demokratik Parti aktivitesini kaybetmiştir.

CEVAP: 11- 14. Ekim 1973 Milletvekili Seçimlerinde Demokratik Parti başarı gösterememiştir.

Çünkü: Siyaset: hislerle, kinlerle ve kaprislerle yapılan bir faaliyet değildir. Sonuç alma san’atıdır.

İkinci olarak da; Türk Siyasî Hayatında; büyük Partiden her kopuş hareketi; uzun veya kısa zaman sonra silinmiştir.

CEVAP:12- Cumhurbaşkanının Halk Tarafından seçilmesi uzun zamandan beri ortaya atılmış olan bir Taleptir.

Bu Talebin dayanağı; Halk İradesinin kâmil manada tecellisi ve demokrasinin gerçek manada tecellisini temin etme gayesidir.

Bu Talep; ancak Ak Parti İktidarında tecelli etmiştir.

Senato ve Millet Meclisi adı ile iki ayrı meclis teşekkülü zaman israfından başka bir şey olmadığından 12.Eylül Askeri Harekâtı sonucunda tarihe kalbedilmiştir.

CEVAP: 13- Zaten Demokratik Partinin açmazı; sırf Süleyman Demirel'e karşı olan husumete ve onu bertaraf etmeye matuf olarak kurulmuş olmasıdır.

HALBUKİ: Bu Parti; Bütçeye ret oyu verme yerine Partiden ayrılarak ayrılış gerekçesi olarak da Yolsuzlukları, Haksızlıkları, Adaletsizlikleri ve sair milli ve manevî sebepleri ileri sürerek Partiyi kurmuş olsalardı çok daha başarılı ve uzun ömürlü olurdu.

Sırf Demirel'e, bir şahsa husumete dayalı olarak Parti Kurulması hatalı olmuştur.

Ben bunları zamanında da arkadaşlara söylemiştim.

CEVAP: 14- Ekim 1973 Genel Seçimlerinde aldıkları kötü neticeye rağmen bundan gerekli dersi çıkaramayan Koalisyon Hükümetine de destek vermeyen bir Partinin ayakta kalması mümkün değildi.

Arkadaşalar; C.H.P. ile Koalisyon Hükümeti kurarsak siliniriz" korkusu Sonucu değiştirmemiştir.

Çünkü: Bir Siyasî Parti Hükümette yer alır ve Halka hayırlı işler yaparsa ayakta kalabilir.

CEVAP:15- Süleyman Demirel; eski Demokrat Partililere yakınlık göstermediği için; Celâl Bayar; Demokratik Partilileri kendi âmalı için kullanmıştır.

Milliyetçi Cephe Hükümetinin kurulması da Demirel'in bir başarısı olmuştur.

Demokratik Parti; Celâl Bayar'ın kızı Nilüfer Hanımı aday yaparak seçtirmekle Adalet Partisine her hangi bir zarar vermek şöyle dursun, Adalet Partisinin daha da güçlenmesine yol açmıştır.

CEVAP: 16- Aradan 50 yıl gibi uzun bir zaman geçmiş olması ve Şu anda elimde Partinin Tüzük ve Programının da bulunmaması sebebiyle bu sorunuza etraflı cevap vermem mümkün değildir.

Ne var ki; her Parti gibi Demokratik Parti de; Kıbrıs Konusunda Milli Hedeflere sadık kalmış, Bu Konuda gayret göstermiş; Avrupa Birliğine Katılma konusunda istekli ve teşvikkâr davranmıştır.

Zaten bu Konuda bütün Partilerin Ekonomi, Gençlik, dış siyaset, Adalet, İnsan Hakları gibi konularda Programları; ufak tefek ayrılıklarla birlikte ayniyet göstermektedir.